

Türkiye
Bilimler Akademisi
Yayınları

Bilgi Toplumuna Geçiş **Sorunsallar/Görüşler,** **Yorumlar/Eleştiriler ve Tartışmalar**

Derleyenler:

İlhan TEKELİ

Süleyman Çetin ÖZOĞLU

Bahattin AKŞİT

Gürol IRZİK

Ahmet İNAM

Bilişim Toplumuna Geçiş

Bilgi Toplumuna Geçiş

Sorunsallar/Görüşler,
Yorumlar/Eleştiriler ve Tartışmalar

Derleyenler:

Ilhan TEKELİ

Süleyman Çetin ÖZOĞLU

Bahattin AKŞİT

Gürol IRZİK

Ahmet İNAM

**Türkiye Bilimler Akademisi
Yayınları**

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ YAYINLARI

Sıra No: 3

Bilgi Toplumuna Geçiş Sorunsallar/Görüşler, Yorumlar/Eleştiriler ve Tartışmalar

© Türkiye Bilimler Akademisi

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

ISBN: 975-8593-32-3

Birinci Basım: Aralık 2002 (1.000 adet)

Tübitak Matbaası-Ankara, 2002

Atatürk Bulvarı No: 221, 06100 Kavaklıdere Ankara

Tel: 0.312.426 03 94 Faks: 0.312.467 32 13

e-posta: tuba@tuba.gov.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Önsöz	5
Açılış Konuşmaları	9
<i>İlhan TEKELİ</i>	
<i>Engin BERMEK</i>	
Oturum 1	
<i>İlhan TEKELİ</i>	15
Bilgi Toplumuna Geçerken Farklılaşan Bilgiye İlişkin Kavram Alanı Üzerinde Bazı Saptamalar	
<i>Gencay ŞAYLAN</i>	47
Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin Bildirisinin Yorumu	
<i>Gürol IRZİK</i>	53
Bilgi Toplumu mu Enformasyon Toplumu mu? Analitik-Eleştirel Bir Yaklaşım	
<i>Hasan Ünal NALBANTOĞLU</i>	63
Prof. Dr. Gürol Irzık'ın Bildirisinin Yorumu: "Enformasyon" Kölesi Tüketici, "Bilgi"yle Özgür Yurttaş	
Oturum 2	
<i>Ayşe BUĞRA</i>	85
Uluslararası Bilgi Toplumunda Bilginin Ekonomi Politikği	
<i>Eyüp ÖZVEREN</i>	99
Prof. Dr. Ayşe Buğra'nın Bildirisinin Yorumu: Bilginin Ekonomi Politikği Üzerine bazı Düşünceler	
<i>Fuat KEYMAN</i>	106
Bilgi, Toplum ve Demokrasi	
<i>Meltem AHISKA</i>	112
Bilginin Araçsallaşması ve Gündelik Hayatın Bilgisi	
<i>Mesut YEĞEN</i>	124
Yard. Doç. Dr. Meltem Ahıska'nın Bildirisinin Yorumu: Bilginin Sosyolojisi, Sosyolojinin Bilgisi	
Oturum 3	
<i>Nükhet SİRMAN ERALP</i>	141
Antropoloji. Olanla Olması Gerekenin Arasında Bir Bilim	
<i>Suavi AYDIN</i>	150
Prof. Dr. Nükhet Sirman Eralp'in Bildirisinin Yorumu	
<i>Murat GÜVENÇ</i>	156
Bilgi Çağına Geçiş Sürecinde: Yerellik ve Bilgi	
<i>Ayda ERAYDIN</i>	167

Oturum 4

<i>Sami GÜLGÖZ</i>	189
Bilgi Toplumuna Doğru Psikoloji	
<i>A. Nuray KARANCI</i>	200
Doç. Dr. Sami Gülgöz'ün Bildirisinin Yorumu	
<i>Ergun TÜRKCAN</i>	206
Bilgi-Bilim ve Teknoloji	
<i>Cevdet ERDOST</i>	251
Prof. Dr. Ergun Türkcan'ın Bildirisinin Yorumu: Bilgi ve Teknoloji Üretiminin Çağdaş Özellikleri	

Oturum 5

<i>Erkan TEKMAN</i>	265
Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu	
<i>Ziya AKTAŞ</i>	281
Doç. Dr. Erkan Tekman'ın Bildirisinin Yorumu	
<i>Ayşe ERZAN</i>	287
Temel Bilimler-Bilgi İlişkisi Üzerine	
<i>Gürol IRZİK</i>	311
Prof. Dr. Ayşe Erzan'ın Bildirisinin Yorumu	

Oturum 6

<i>Aydın UĞUR</i>	325
Enformasyon Toplumu ve Medya	
<i>Bahattin AKŞİT</i>	343
Bilgi Toplumu Geçiş ve Üniversiteler: Şu Andaki Durum ve Yeniden Yapılanma Konusunda Bazı Söylem ve Tartışmalar	
<i>Ömer SAATÇIOĞLU</i>	371
Prof. Dr. Bahattin Akşit'in Bildirisinin Yorumu: Üniversitede Toplam Kalite Yönetimi, Akredidasyon ve Mükemmellik Modelleri	

Oturum 7

<i>Zehra SAYERS</i>	395
Genetik Alanındaki Bilimsel Gelişmelerin Sosyal Bilim Düşünce ve Metodolojisine Etkileri	
<i>Mehmet ÖZTÜRK</i>	400
Prof. Dr. Zehra Sayers'in Bildirisinin Yorumu	
<i>Ahmet İNAM</i>	403
Bilgi Ahlakı Üstüne Düşünceler	
<i>Cengiz GÜLEÇ</i>	416
Prof. Dr. Ahmet İnam'ın Bildirisinin Yorumu	

ÖNSÖZ

Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi 2001 Eylül ayında “Bilgi Toplumu-na Geçiş” konulu bir toplantının düzenlenmesine karar vermiştir. Konsey, toplantının düzenlenmesinde görev üstlenecek komisyon üyelerini Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu, Prof. Dr. Bahattin Akşit, Prof. Dr. Gürol Irzık ve Prof. Dr. Ahmet İnam olarak belirlemiştir.

Söz konusu toplantı 25-26 Mart 2002 tarihlerinde Ankara’da TÜBİ-TAK Prof. Dr. Mustafa İnan amfisinde gerçekleştirilmiştir. Düzenleme komisyonu üyeleri, aradan geçen sürede 15 bildiri, 15 yorum sunuşu ve onları izleyen eleştiri ve tartışmalardan oluşan toplantı etkinliklerini derleyerek kitaba dönüştürmüştür.

Bilgi kavramının değişik açılımları ile ele alındığı bu kitabın ülkemiz bilim ve kültürüne özgün bir katkı oluşturacağına inanıyor ve kitabın oluşumundaki emekleri nedeniyle komisyon üyelerine teşekkür ediyorum.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Engin BERMEK
Akademi Başkanı

**Türkiye Bilimler Akademisi
Bilgi Toplumuna Geçiş Toplantısı
Açılış Konuşmaları**

SUNUCU (Taner Yücel) - Değerli konuklar Türkiye Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen Bilgi Toplumuna Geçiş Toplantısına hoşgeldiniz.

Toplantımıza kutlama mesajı gönderen Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin mesajını okuyorum.

Bilgi ve teknolojiye üst düzeye ulaşmanın yolu iyi, ciddî bilim yuvalarını tesis etmekten geçmektedir. Bilimsel araştırmalar ve kaliteli eğitimle ülkemizin geleceği olan gençlerimizi 21 nci yüzyıla ayak uyduracak, ülkesine ve insanına en iyi şekilde hizmet verebilecek bilgilerle, becerilerle donatmak gerekmektedir. Bilgi çağını yakalama gayreti içinde bulunan Türkiye'nin hedefi her alanda kalkınmış, büyük, müreffeh, demokrat ve çağdaş bir ülke ve insanlık ailesinin onurlu bir üyesi olarak varlığını ebediyen sürdürmektir. Bu düşüncelerle Bilgi Toplumuna Geçiş konulu toplantıya yoğun programım sebebiyle katılamıyorum. Nazik davetiniz için teşekkür ediyor, böylesi önemli bir konudaki toplantının başarılı geçmesini diliyor. Şahsınızda değerli katılımcılara ve bütün konukları en iyi dileklerle selamlıyorum.

Devlet Bakanı Sayın Prof. Dr. Şuayip Üşenmez'in mesajı.

Geleceğin dünya düzeninde etkin ve saygıdeğer bir yere sahip olabilmek için ülkemizin bilim toplumunun asgari şartlarını yerine getirecek şekilde organize olması kaçınılmazdır. Yaşadığımız çağın dinamiklerini gözönüne alarak geleceğin Türkiyesini oluştururken hangi gelişmelerden yararlanacağımızı, bunun için neyi nasıl yapmamız gerektiğini iyi sorgulayabilmek ve gereğini vakit geçirmeden tam zamanında yapmak gerekmektedir. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde kaybedecek zamanımız yoktur. Unutmamalıdır ki, Türkiye ve Türk Milleti ya değişimlere uyacak ve yeni değişimlere önderlik edecek ya da gelecekte ikinci sınıf bir ülke olarak dünyadaki yerini alacaktır. 57 nci Cumhuriyet Hükümeti olarak bu yöndeki çalışmalarımızı hassasiyetle sürdürmekteyiz. Türkiye Bilimler Akademisi olarak düzenlediğiniz Bilgi Toplumuna Geçiş konulu toplantı da ülkemizin önder ülkeler safında yer alması için katkı sağlayacaktır. Toplantı için nazik davetinize teşekkür ederim. Çok arzu etmeme rağmen yoğun çalışma programım sebebiyle aranızda bulunamayışım için anlayış gösterileceği inancı ile size ve şahsınızda toplantıya katılan bütün değerli bilim adamlarına ve konuk-

lara selam ve saygılar sunuyorum.

Şimdi diğer kutlama mesajı gönderenlerin isimlerini okuyorum. Devlet Bakanı Sayın Edip Sadıer Gaydalı, Devlet Bakanı Sayın Recep Önal, Devlet Bakanı Sayın Dr. Yılmaz Karakoyunlu, Bayındırlık ve İskan Bakanı Sayın Prof. Dr. Abdulkadir Akcan, Turizm Bakanı Sayın Mustafa Taşar, Balıkesir Milletvekili Sayın İlyas Yılmazyıldız, Ankara Milletvekili Sayın Ayşe Gürocak, Denizli Milletvekili Sayın Hasan Erçelebi, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu, Muğla Üniversitesi Rektörü Sayın Ethem Ruhi Fıglalı, Fırat Üniversitesi Rektörü Sayın Prof Dr. Feyzi Bingöl, Dicle Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Fikri Canoruç, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Yaşar Akbıyık, Haliç Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ahmet Yüksel.

Değerli konuklar şimdi toplantı komisyonu başkanı ve akademimiz Asli Üyesi Prof. Dr. İlhan Tekeli'yi açış konuşması için davet ediyorum.

PROF. DR. İLHAN TEKELİ (Komisyon Başkanı) - Efendim hoşgeldiniz. Benim adım masada konuşmacılar arasında duruyor. Biraz sonra uzun bir konuşma yapacağım. Şimdi çok kısa olarak bu toplantının ortaya çıkış öyküsünü anlatayım. Bu toplantının fikri Türkiye Bilimler Akademisi Konseyinin sanıyorum Erzurum'daki Atatürk Üniversitesini ziyaretinde Üniversite hocalarıyla yaptığımız konuşma sırasında gelişti. Sorulan sorulara verdiğim bazı yanıtlar, Akademi Başkanımız Prof. Dr. Engin Bermek'in ilgisini çekti ve bu konuda bir toplantı yapalım dedi. Biliyorsunuz bir fikri atınca onu gerçekleştirmek yükü de size kalıyor her zaman, sonunda da Akademi Konseyi karar verdi, bir toplantı yapalım diye, bana da bunu örgütlemek görevi düştü.

Ben bu işi başıma alınca geçen yaz boyunca okuma yapmak zorunda kaldım. Kendi alanım değil, bu alanı öğrenmek için yaz boyunca okuma yaptım. Sonbaharda da bir Komite kurduk, Bahattin Akşit, Gürol İrzık, Ahmet İnam ve Süleyman Çetin Özoğlu arkadaşlarımızla bu toplantıyı örgütledik. Aslında bu konu çok önemli, dikkat ederseniz Türkiye'de şöyle yaygın bir tartışma var. Türkiye'de herkes dünyanın değiştiğinin farkında; ama tartışmayı ne üstünden götürüyoruz? Küreselleşme, küreselleşmeye karşıtlar, yandaşlar vb. üstünden götürüyoruz. Oysa tartışmayı bugün ele alacağımız konuda yapmak daha doğ-

ru olur. Nasıl sanayi toplumu, sanayi devrimi dünyanın yapısını değiştirdiyse, şimdi de bilgi toplumuna geçerken daha temelden bir değişme yaşıyoruz. Küreselleşme diye adlandırdıklarımız da, aslında bunun uzantısı. Sanıyorum bu toplantı böyle bir tartışmayı Türkiye'nin gündemine getirmek ve bu olup biten hakkındaki tartışmaları da daha doğru bir perspektife oturtmak olanağı verecek. Her geçen gün yaşadığımız bu dönüşümle beraber bilgiye bakışımız ve bilgiye verdiğimiz anlamlar değişiyor. Bilginin işlevi değişiyor, bilginin türleri değişiyor. Bu türler arasında önem sıraları yer değiştiriyor. Bilgi toplumuna geçişi yalnız üretim alanındaki değişikliklerle kavramaya çalışırsak eksik olur. Gerçekte bu geçiş yaşam kalıplarımızı değiştiriyor, demokrasiye bakışımızı değiştiriyor, pek çok şeyi değiştiriyor.

Bu iki günlük toplantıda sanıyorum bu dönüşümün değişik boyutlarını kavramaya çalışacağız. Toplantının bu hale gelmesinde bence en büyük yükü Süleyman Çetin Özoğlu çekti. Özellikle ona teşekkür borçluyuz diye düşünüyorum.

Ben daha ayrıntılı bir konuşmayı biraz sonra yapacağım için konuşmamı burada kesiyorum. Teşekkür ederim.

SUNUCU- Akademi Başkanı Sayın Prof. Dr. Engin Bermek'i açış konuşmalarını yapmak üzere davet ediyorum.

PROF. DR. ENGİN BERMEK (Akademi Başkanı) - Sayın Konuklar, Türkiye Bilimler Akademisi'nin "Bilgi Toplumuna Geçiş" konulu toplantısına hoşgeldiniz.

Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi son yıllarda fırsat buldukça aylık toplantılarını değişik üniversitelerde yapmaktadır. Bu ziyaretler gerek Konsey üyeleri, gerekse ziyaret edilen üniversitenin mensupları için bilgilendirici, aydınlatıcı görüşmelere de fırsat sağlamaktadır.

Geçen yıl gene böyle bir ziyaret sırasında Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencileri ile yapılan söyleşide bilgi kavramı üzerinde ilginç tartışmalara tanık olduk. Akademik çevrelerde ve genelde toplumumuzda bilgi konusunda uyanan ilginin bir ifadesi olarak gördüğümüz bu tartışma bugünkü toplantının düzenlenmesinde belirleyici oldu. Akademi olarak bilgi konusunun, oluşturulacak platformlarda, farklı yanlarıyla ele alınmasının bu konuya ilişkin zihinlerde

mevcut olabilecek karışıklığın giderilmesine ve ilgili kavramların belirlenmesine katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Bilgi, enformasyon, bilgi toplumu, enformasyon toplumu gibi terimlerin artan yaygınlıkta kullanıldığı günümüzde küreselleşme ve teknolojik ilerlemenin bilgi kavramında yeni çeşitlemelere yol açtığı gözleniyor.

Bilginin bir üretim faktörü olarak ekonomide ön plana çıktığını ve her zamandan daha çok güç odaklarının konumlarını sağlamlaştırıcı bir unsur haline geldiğini; bilginin, genel kullanıma açık, kamusal niteliğinin, sahiplenilebilen, dolayısıyla tekelleştirilmeye açık bir nesne niteliğine dönüştüğünü ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere koşut olarak, toplumların aydınlatılmaları ve eğitilmeleri bağlamında doğan yepyeni olanakların yanı sıra, bilgilendirme sürecinin ve araçlarının, bilgiyi ellerinde tutanlardan kaynaklanabilen, toplum çıkarlarına aykırı uygulamalara da açık duruma geldiğini görüyoruz.

Bütün bu gelişmeler bugünkü toplantının önemine ve güncelliğine işaret ediyor. Ben, bu toplantıdan ülkemizin değişik kesimlerini aydınlatıcı bazı mesajların çıkacağına inanıyor, Akademi adına düzenleme komisyonu üyelerine ve siz katılımcılara teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

OTURUM 1

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Ziya AKTAŞ**

DSP İstanbul Milletvekili
TBMM Bilgi ve Bilgi Teknolojileri Grubu Başkanı

BİLGİ TOPLUMUNA GEÇERKEN FARKLILAŞAN BİLGİYE İLİŞKİN KAVRAM ALANI ÜZERİNDE BAZI SAPTAMALAR

*İlhan TEKELİ**

I. GİRİŞ

Günümüz Dünya'sında yaşayanlar her geçen gün yeni bir değişme ile karşılaşılıyorlar.

Dünyanın yaşamakta olduğu değişimin bir başka yüzüne tanık oluyorlar. Her geçen gün, hem dünya, hem de bizim kavrayışımız değişiyor. Yaşanan dönüşümü kavramak için ilgilendiğimiz konuya göre kavram çiftleri oluşturuyoruz, bunlar yardımıyla yaşanan dönüşümü betimlemeye çalışıyoruz. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş dünyaya, moderniteden postmoderniteye geçiş vb.lerinde olduğu gibi.

Oluşturulan bu kavram çiftleri içinde sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş genellikle merkezi bir konum kazanıyor. Sanayi toplumunun içinden bir bilgi toplumu doğmaya başladığını gözluyoruz. Sanayi toplumunu doğuran teknolojik gelişmeler, insanın kapasitesini adeta kaslarının uzantısı olarak geliştirmişken, bilgi toplumuna geçişte yaşanan gelişmeler, insanın kapasitesini beyninin uzantısında geliştir-

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, TÜBA Asli Üyesi

mektedir. Bu saptamayı biraz açmakta yarar var. Sanayi öncesi toplumda insanlar yaşamını kişi başına çok az miktarda enerji kullanarak düzenliyordu. Bu enerjiyi insanın ya da evcileştirdikleri hayvanların kasları sağlıyordu. Oysa sanayi toplumunda enerji sağlamak için kullanılmaya başlayan fosil yakıtlar ve geliştirilen makineler insanların yaşamlarını düzenlemekte kişi başına harcadıkları enerji miktarını çok büyük oranlarda artırdı. Bu gelişmeler insanın yapabileceklerini kaslarıyla yapabileceklerinin çok ötesine geçirdi. Şimdi insanların yapabilme kapasitesi bilgi sayar teknolojisiyle bir kez daha yeni bir alanda genişliyor. Henüz başlangıç aşamasında da olsa, bilgisayar insan beyni gibi karmaşık süreçlerle sembollerini işleme kapasitesini geliştiriyor. Bu yolla bilgi stokları oluşturuyor ve bu bilgilere ve yeni bilgi akımlarına dayanarak kararlar üretebiliyor. Böylece insanın kendi buluşlarıyla kendi yapabilirliğini geliştirme süreci yeni bir aşamaya ulaşmış bulunuyor.

Günümüzde insanlar bu teknolojik gelişmelerin sağladıkları imkânlarla, yaşamlarını geçmişe göre çok daha yüksek bir etkinlik düzeyinde sürdürmek olanağına sahiptir. Bu gelişmelerin toplumun örgütlenmesinde, üretimin nitelik değiştirmesinde ve yaşam kalıplarımızın yeniden tanımlanmasında çok önemli sonuçları olmakta ve bunların sonucunda da bilginin anlamı, işlevi ve yorumlanışı değişmektedir.

Bilgiye yaklaşımda değişmekte olan konulardan **birincisi** üretimle bilginin ilişkisinin kurulma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bir yandan bilgi emek ve kapital gibi temel üretim faktörlerinden biri haline gelmektedir,¹ öte yandan üretilmesi de iş içinde olmaya başlamakta ya da üretime bağlanmaktadır². **İkincisi** ise bilgiyi bilenden ayrılmış, nesnel, tarafsız, dünya hakkında şeyleştirilmiş olaylar halinde ele almaktan uzaklaşarak, ister bireysel ister epistemik kültürler düzeyinde olsun, sahip olunan bilgiyi, bilenle ilişkisi içinde anlamaya doğru adımlar atılmaktadır³. Tabii ki bu iki gelişme de birbirleriyle ilişkilidir ve biri diğerini

¹ Kenneth J.Arrow: "Knowledge as a Factor of Production", Boris Bleskovic ve Joseph Stiglitz (editörler): *Annual World Bank Conference on Development* 1999, The World Bank , Washington, ss.15-20.

² Emilio Luque: "Whose Knowledge (economy)?" , *Social Epistemology*, Vol. 15, Number 3, July-September 2001, ss.187-200.

³ Tomas Hellstrom Sujatha Raman: "The Commodification of Knowledge about Knowledge: Knowledge Management and the Reification of Epistemology", *Social Epistemology*, Vol. 15, Number 3, July-September 2001, ss.139-154.

beslemektedir.

Bu gelişmeler sonucunda bilgiye ilişkin kavramlarımız çeşitlenmekte kendi içinde farklılaşmaktadır. Bilgi kazandığı yeni çeşitliliğe, işlevlere ve üretilme biçimlerine paralel olarak yeni bir biçimde kurum-sallaşma eğilimi içine girmektedir. Bu ise geleceğin dünyasında yaşanacak pek çok sorunu içinde barındıran çatışmalı bir süreç olmaktadır. Başka bir deyişle bilginin ekonomi politiği yeniden biçimlenmektedir.

Bu nedenlerle önce bilgi ve bilgiye ilişkin anlam alanı üzerinde duracağım. Bunu bilginin yaygınlaştırılmasında iletişim ve öğrenme süreçleri izleyecek. Daha sonra bilginin nitelikleri ve ekonomik kurumsallaşması konusunu ele alacağım.

Bu bölümde kavram alanında konumları belirlenen bilgiye ilişkin kavramların toplumsal çözümlemelerde ne tür açılımlar sağlayabileceği örneklenmek istenmektedir. Bu nedenle, bilginin ekonomi, güç ve yerellik çözümlemelerine getirebilecekleri ele alınmaktadır. Yazıyı bilgiye ilişkin olarak geliştirilen kavram alanı üzerinde yapılan bir genel değerlendirmeye sonuçlandıracağım.

II. BİLGİ VE BİLGİYE İLİŞKİN ANLAM ALANI

Bilginin öznesi insan. Bilgi onun kapasiteleri tarafından üretiliyor. Bu yeteneği insanın kendi dışındaki dünyayla yani doğa ve diğer insanlarla ilişki kurmasına ve bu ilişkilerini denetim altına almasına olanak veriyor. İnsanların dış dünya ile ilişkileri duyuları aracılığıyla kuruluyor. Bu bakımdan bir anlamda hayvanlardan farkı bulunmuyor. Ama insanlarda bulunan zihinsel kapasiteler bu duyuları bilgiye çeviriyor. İşte insanı hayvanlardan ayıran özellik de bu oluyor.

Dış dünyadan duyularla elde edilenler ham veriler oluyor. Bu verinin işlenerek önce **enformasyona** daha sonra **kavrama** dönüştürülebilmesi için önce **kodlanması** ya da **sembolleştirilmesi** gerekiyor. İşte insan beyni diğer canlıların beyninin yapamadığı bu işlemleri gerçekleştiriyor. İnsanların dış dünya algısı bu yolla biçimleniyor. Burke'ın deyişiyle çiğ veriden düşünceyle işlenerek pişmiş bilgi haline getiriliyor.⁴

Dış dünyanın sembolleştirilerek algılanması iki önemli sonuç orta-

⁴ Peter Burke: *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.12.

ya çıkarıyor. Bunlardan *birincisi* kavramlaştırabilmedir. Dış dünyadan sembolleştirilerek elde edilen algılar işlenerek **soyutlanmakta** (*abstraction*) yani **kavramsallaştırmaktır**. Algılarla kavramlar arasında doğrusal bir ilişki değil bir geri besleme ilişkisi bulunmaktadır. Her yeni generik gözlem yeni bir kod, yeni bir yaratıcı algı sağlamaktadır. Bu kavramlar yardımıyla biz zihnimizde dış dünyayı basitleştirilmiş olarak temsil edebilmekte ve düşünce ekonomisi sağlamaktayız.⁵ Sembolleştirmenin *ikinci* önemli sonucu insanlar arası iletişimi olanaklı hale getirmesi, dolayısıyla elde edilen bilginin nesiller arasında **aktarılabilmesi** ve **biriktirilebilme** özelliği kazanmasıdır. Bilgi ve teknoloji alanının sürekli bir gelişme içinde olması bu özellikten kaynaklanmaktadır.

İnsan zihnini öğelerini kodlanmış ve soyutlanmış bilgilerin oluştuğu bir epistemolojik mekân olarak düşünebiliriz. Bilgi bu **epistemolojik mekândaki** öğelerle oluşmaktadır. Bunu daha açık olarak kavrayabilmek için Popper'in üçlü dünya ayırımına başvurmakta yarar vardır.⁶ Popper'in nesnelere ilişkin birinci dünyasını biz *kodlanmış veriler* halinde ele alabiliriz. Genelde bilince özelde inanışlara ilişkin ikinci dünyası biraz önce üzerinde durduğumuz *epistemolojik mekâna* teka-bül etmektedir. Metinlere ilişkin üçüncü dünyası ise **bilimsel ve teknolojik bilgiler** alanıdır.⁷

Kodlanmış verilerin kavramlar yardımıyla işlendiği metinler dünyasında bilgi iki ayrı işlenmişlik düzeyinde karşımıza gelmektedir. Bunlardan **enformasyon aşaması** kodlanmış veriler hakkında dağılımlarına ve başka özelliklerine ilişkin bir üst dilden saptama yapmaktadır. Daha gelişmiş olan **bilgi aşaması** ise epistemolojik mekânın öğeleri arasındaki ilişki düzenliliklerini ortaya çıkarır. Böyle bir bilgi insanın eyleminin sonuçlarını **kestirmesine** olanak vermektedir. Böylece insan çevresiyle ilişki kurmasını denetleme ve eylemini planlama olanağını elde etmektedir. Bir başka deyişle **eylemini rasyonalize etme kapasitesi** oluşturmaktadır.

⁵ Max H. Boisot: *Information Space*, Routledge, London and New York, 1995, ss.39-92.

⁶ K. R. Popper: *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, the Clarendon Press, Oxford, 1972.

⁷ Ian Hacking: "Lakatos's Philosophy of Science", Ian Hacking (edit.) *Scientific Revolutions*, Oxford University Press, Oxford, 1981, ss.136-138

Bilgiyi bu biçimde tanımlamak beraberinde **buluş** (*icat*) için de bir tanım getirmiş olmaktadır. Eğer bir tek insanın zihninde oluşmuş bulunan epistemolojik mekânda yeni bir bilgi orta konuluyorsa bu buluş olmakta, kodlanmış olduğu için de daha sonra başkalarına aktarılmakta ve yaygınlaştırılabilmektedir.

Aslında insanların yapıp ettiklerini, eylemlerini yönlendiren bilgi sadece bu tür kodlanmış, bilenden kolayca ayrılabilen bilgi değildir. Bilgi toplumuna geçer ve bilgiye yaklaşım değişirken, bunun dışındaki, bilenden kolayca ayrılamayan bir bilgi türünün önemi anlaşılmaya başlanmıştır. **Örtük** (*tacit*) *bilgi* diye adlandırılan bu tür bilgi kodlanmış olmadığı için açıkça sözlü olarak ifade edilememekte, kolayca iletilememekte, ancak yakın ilişki içinde, görerek, yaşayarak elde edilmektedir.⁸ Bu nedenle de yerel olma eğilimi yüksek bulunmaktadır. Bu tür bilgi **gizil** (*implicit*), ya da **bilenden ayrılamayan** (*embodied*) olarak da adlandırılmaktadır. Bu tür bilgiyi **hüner** sözcüğüyle ifade edebiliriz. Böyle bir bilgi türünün olanaklılığının kabul edilmesi daha sonra üzerinde duracağımız üzere demokrasi bilgi ilişkisinin kurulması bakımından önemli açılımlar getirmektedir. Örtük bilgilerin bir kısmı zaman içinde kodlanmış haledönüşebilmektedir. Bir kısmının niteliği ise kodlanmasına olanak vermemektedir.

Bu bölüme kadar bilgiye ilişkin tanımlamalarımız yetişkin insanların bilgisine ilişkindir. Oysa insan doğduğunda henüz zihni kapasitelerini tamamen geliştirmemiştir. Bu kapasiteler çocuğun yetişmesi sırasında olgunlaşacaktır. Çocuğun bilgisi de çocuğun gelişmesine paralel olarak gelişecektir. Genellikle çocuğun düşüncesinin üç aşamadan geçtiği kabul edilmektedir. Çocuk dış dünyayı yetişmesinin birinci aşamasında **hareketlerden** (*enactive*), ikinci aşamada gördüklerinden **ikonik** olarak, üçüncü aşamada ise **sembolik** olarak algılamaktadır.⁹ Bizim üzerinde durduğumuz bilgi bu üçüncü aşamaya ilişkindir. Ama diğer iki aşamanın varlığını bilmek bilginin insan kapasitesine göreliliğini kavramamız bakımından yararlıdır. Eğer insanlar farklı kapasitelerde

⁸ Joseph Stiglitz: "Scan Globally, Reinvent Locally Knowledge Infrastructure and the Localization of Knowledge", *Development and Cooperation*, No.4, July-August 2000, ss.8-11.

⁹ J. H. Flavell: *The Development Psychology of Jean Piaget*, D. Van Nostrand Co. Princeton, New Jersey, 1963.

olsaydı ne tür bir bilgi alanı olurdu sorusunu sormamızı bu konuda spekülasyonlar yapmamızı kolaylaştırmaktadır.

Bilginin Toplumsalılığı Üzerine

Bu bölüme kadar yaptığımız çözümlemede her bireyin kendi yaşam deneyimi içinde bilgiyi nasıl elde ettiği üzerinde durduk. Oysa birey bu bilgisini tek başına değil bir toplum içinde yaşayarak edinmektedir. Epistemolojik mekânını bireysel olarak değil toplumsal olarak oluşturmaktadır. O zaman **bilginin toplumsal olarak oluşması** ve yayılması söz konusu olmaktadır¹⁰. Bu durumda **kültür olarak bilgi** karşımıza çıkmaktadır.

Bu halde bilginin öznesi birey olmaktan çıkarak toplum haline gelmektedir. Bu bilginin oluşabilmesi için temsiline toplum düzeyinde olanaklı hale gelmesi gerekiyor. Toplumsal temsil sistemi olarak ise karşımıza **dil** çıkıyor. Dilin bilgiyi aktarmakta kullanılmasında değişik yollar bulunuyor. Bunlardan biri **sözel** diğeri ise **yazı** yoluyla aktarımdır. Bu yolların her birinin bilginin birikim ve nesiller arası aktarımı bakımından farklı sonuçları olmaktadır. Bu nedenle sözlü ya da yazılı kültürlerde bilgiye giden yollar farklılaşmaktadır. Dil kendi kendini düzene sokan bir sistem. Kültürün temel ögesini oluşturuyor. **Dil bilim** ise tek, tek işaretler değil onun bütününe ilişkileri ve kendi kendini düzene sokma özellikleri üzerinde duruyor.¹¹

Levi Strauss kültürün onu anlamlaştıracı sistemlerle çözümlendiğini söylemektedir. Bu sistemlerin dil ya da başka iletişim biçimleri olabileceği üzerinde duruyor. Böylece kültürün dille ifade edilen kodlanmış kısmı olduğu gibi, dille ifade edilemeyen örtük kısımlarının da bulunduğunu belirtmiş oluyor.

Bireysel düzeyde epistemolojik mekândan söz ederek bilginin oluşumunu ona göre tanımlamıştık. Toplumsal düzeyde epistemolojik mekânın yerini bir **kültürel mekân** almaktadır. Bu mekân tek bir bireyin etkisi dışında olarak, ona o toplumda yaşaması dolayısıyla verili olan bir mekândır. Bilgi bireysel düzeyde de olsa bu mekândaki öğeler-

¹⁰ E. Doyle McCarty: *Knowledge as Culture*, Routledge, London and New York, 1996, ss. 1-26.

¹¹ E. Doyle McCarty: *Age*, ss.47-63

le kuruluyor. Bu kültürel mekânı bir bakıma Bourdieu **kültürel sermayesi** olarak da düşünebiliriz.¹²

Bilginin toplumsallığından söz ettiğimizde sadece kültür ve o kültürün diliyle ilişkilendirmek yeterli olmaz. Bilginin sembolik biçimlerinin ve onlara yüklenen anlamların nesnel toplumsal yapıyla da ilişkisini kurmak gerekir. Bunu ise genellikle **bilgi sosyolojisi** yapmaya çalışır. Bilgi sosyolojisi toplumda bilginin işlevinin ne olduğundan çok, bilgideki toplumsal öge üzerinde durarak,¹³ bir insanın toplumdaki hangi katmanda ya da sınıfta yer aldığına göre, kendisi için bilgi olanı nasıl seçtiğine, bilmeğe değer olanın ne olduğuna nasıl karar verdiğine ve bu bilgiyi eylemiyle nasıl bütünleştirdiğine açıklık kazandırmaya çalışır. Böyle bir çözümleme toplumun değişik katmanlarında yer alan kişilerin kendi toplumsal gerçekliğini nasıl oluşturduklarını ortaya koyar.

Bilginin nesnellik iddiası bir yana bırakılarak, toplumsal konumlara göre değişebileceği kabul edilince **dünya görüşü** ya da **ideoloji** kavramları ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca bu ideolojilerin doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu olmamaktadır. Söz konusu olan İnsanların toplumsal konumlarına göre dünyayı yorumlama farklılıklarıdır. Bu tanımdaki toplumsal konum sözcüğü değişik dönemlerde değişik biçimlerde yorumlanmaktadır. Bu konum farklılığı değişik kuşaklara, değişik sınıflara, değişik cinsiyetlere hatta Edward Sait'in Şarkiyatçılığı¹⁴ örneğinde olduğu gibi coğrafyalara işaret edecek biçimde kullanılmaktadır.¹⁵ Bir ideolojinin diğerine göre doğru ya da yanlış olması iddia edilmemektedir. Doğru ya da yanlışlık iddiası ancak ideolojiler arasındaki farklılıkların saptanması konusunda ileri sürülebilir. Ama bir siyasal akım belli bir toplumsal konumda olanların ideolojisinin, toplum için diğerlerininkinden daha üstün olduğunu iddia etmeye başlayabilir. Bu halde ideolojiler siyasal pratiklere yol gösterme işlevini yüklenir. Bu durumda belli toplumsal konumların ideolojileri standartlaştırılmakta buna uymayanlar yanlış olarak nitelenebilmektedir.¹⁶

¹² Pierre Bourdieu: *Pratik Nedenler*, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, ss.116-123.

¹³ Peter Burke: *A.g.e*, s.2.

¹⁴ Edward Sait: *Oryantalizm*, Pinar Yayıncılık, İstanbul, 1982.

¹⁵ Peter Burke: *A.g.e*, ss.9-10.

¹⁶ E. Doyle McCarty: *Age*, ss.27-46.

Bilginin toplumsal konumlara göre değişebilirliği kabul edilince aynı konuda çok farklı görüşlerin olabilirliği de kabul edilmiş olmaktadır. Bu halde nesnel ve üzerinde tartışmaya yer olmayan doğru olan bir bilginin varlığı iddiasından da vazgeçilmiş olmaktadır. Ama bu vazgeçme beraberinde **tarafsızlık** ya da **bağımsızlık** arayışlarını gündeme getirmektedir. Bunu sağlamak için olgularla kendisi arasına mesafe koyabilenlerden oluşan, kendini belli bir toplumsal konuma hapsedmeyen **entellektüeller** grubuna başvurulmak durumunda kalınmaktadır.

Böyle bir bakış açısıyla bilgi ile toplumsal konum yakından ilişkilendirildiğinde, bu ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu ilişkinin kurulmasında genellikle üç yaklaşım söz konusu olmaktadır. Bunlardan *birincisi* bireyin öznel görünen seçmelerinin tamamen toplumsal konum tarafından **belirlendiğini** kabul eden (*deterministic*), indirgemeci (*reductionist*) yaklaşımdır. *İkincisi* ise farklılıkları bireylerin niyetlerine bağlayan **görelî** (*relativistic*) ele ağıştır. *Üçüncü* bir yaklaşım ise hem toplumsal olarak belirlenmeye olanak veren hem de bireylerin niyetlerine açık olan **tarihsel göreliliktir** (*historical relativizm*).¹⁷ Bilginin sadece bireyin dışında olan, sınıflanan, saklanan bir kavram olmaktan çıkarak, bireyin içinde bulunduğu toplumsal konuma bağılı olarak bilmeye çalışmak sonucu elde edildiğı, bu sürece bireyin ve toplumun değişik biçimlerde müdahale ettiğı ortaya çıkınca yeni kavramlara da gereksinme doğmaktadır.

Bilme için yapılan eylem ile elde edilen bilgi arasında bir ilişki olduğu kabul edilince, **bilmenin bir katılım olduğunun** farkına varılır. Bilme toplumun kültürel kaynaklarının oluşumuna bir katılımdır. Gerek bireysel, gerek toplumsal olarak tarihsel bir süreçtir, birikir. Ama bilme sürecinde kritik olan tarihsel olarak oluşmuş bu bilgi stokuna ulaşmak değildir. Kritik olan bilme bu stoka yeni eklenmekte olanı bilmektir. Katılım işte bu eklenene katılımdır. Bilginin bir katılım olduğunun farkına varıldığında bir **müzakere** olduğunun da farkına varılır.¹⁸ Bu müzakere çok yönlü olarak algılanabilir. Kullanıcı ile araştırmacı arasında ol-

¹⁷ Hans Herbert Kögler: "Alienation as Epistemological Source: Reflexivity and Social Background after Manheim and Bourdieu", *Social Epistemology*, Cilt 11, No.2, April-June. 1997, ss.142.

¹⁸ Thomas Hellström ve Sujatha Raman: *A.g.m*, s.145.

duğu gibi, araştırıcı ile toplum arasında da olabilir.

Bilginin bir katılım ve müzakere sonucu oluştuğunu kavradığımızda bilgiye **sahiplik epistemolojisi** içinde bakmaktan, **pratiğin epistemolojisi** içinde bakmaya geçmiş oluyoruz. Sahiplik epistemolojisi **bilgi** üzerinde yoğunlaşırken, pratiğin epistemolojisi ise **bilme eylemi** üzerinde durmaktadır. Genellikle bilgiye yaklaşımdaki hâkim eğilim bilgiye insanları sahip olduğu bir şey olarak yani sahiplik epistemolojisi içinde yaklaşılmaktadır. Sahip olunan bu bilginin bizim eylemlerimizi yönlendirmekte kullanılacağı varsayılmaktadır. Oysa pragmatist düşünürler bilgidен çok bilme eylemi ile ilgilidir. Bilmek bir işi yaparak yani pratik içinde olmaktadır. Yani pratiğin epistemolojisi bir eylem içinde bir şey gerçekleştirilirken aynı zamanda bilmenin gerçekleştiğini kabul etmektedir. **Bilme dinamik, somut ve ilişkiseldir.** Bu bakış açısı içinde bilgi bilme eylemi için bir araçtır. Bilme eylemi doğurgandır, yaratıcıdır. Bir işin yapılmasına, bir eylemin başarılmasına **deneme-hata** anlayışı içinde yaklaşmak böyle bir bilme yaklaşımıdır.¹⁹ .

Bilgiye İlişkin Kavram Alanındaki Bazı Farklılaşmalar

Bilginin toplumsallığı üzerinde düşünmeye başlayınca onun toplumdaki dağılımını da hesaba katmamız gerekir. Kültürel mekân ve bilgi her yerde eşdeğer ve benzer biçimde dağılmış değildir. Toplumun coğrafyası, sınıfsal yapısı, etnik yapısı, kurumsal düzenlemeleri bilgilerin dağılımını farklılaştırmaktadır. En dağılmamış bilgi bir kişinin kafasında kilitlenmiş bilgidir. Bilgi ne kadar çok kişiyle paylaşılmış olursa o kadar dağılmış olur.

Kodlanmış bilgiyi toplumdaki yayılımına göre ikiye ayırabiliriz. Eğer bir kültürel mekânda kolayca ulaşılabilen anonimleşmiş bir bilgi varsa o **kamu bilgisi** diye adlandırılabilir. Eğer bir bilgi belli bir aktörün ya da grubun kullanmasıyla sınırlanmış ise ya da sosyal ilişkiler içinde sır haline getirilmişse **mülkleşmiş bilgi** haline gelmiştir. Kodlanmamış bilgi de dağılmış ya da dağılmamış olmasına göre ikiye ayrılabilir. Kodifiye edilmemiş dağılmış bilgi **sağduyu bilgisidir.** Kamu bilgisine göre

¹⁹ Scott D.N.Cook, John Seely Brown: "Bridging Epistemologies: The Generative Dance Between Organizational Knowledge and Organizational Knowing", *Organizational Science*, Cilt 10, No.4, Temmuz-Ağustos 1999, ss.381-400.

daha az kısmı kodlanmıştır ama en az onun kadar yaygındır. Sağduyu bilgisi gevşek olarak ilişkilendirilmiş inançlar ve yargılardan oluşan bir kültürel sistemden kaynaklanır. Değişik yerelliklerde önemli farklılıklar gösterir.²⁰ Kodifiye edilmemiş ve dağılmamış bilgi ise **kişisel bilgidir ya da sırdır**. Yüzyüze ilişkilerde bile ulaşılamaz.

Bilgiye ilişkin terimlerin oluşturduğu anlam alanında dağılmış ya da dağılmamış bilginin soyutluk ve somutluk düzeylerindeki farklılaşmalar da yeni terim farklılaşmalarına neden olmaktadır. Eğer bir bilginin somutluk derecesi yüksek (*veriye yakın*) ve dağılmamış ise bu bilgiler **kişiyeye ya da firmaya özel bilgilerdir**. Bu tür bilgiler dağılmış ise bunlar genellikle **yöresel bilgilerdir**. Ama soyutluk derecesi yüksek ve dağılmış bilgiler ise ve sorun olmadan ulaşılabilirse bunlar **bilimsel bilgilerdir**.²¹ Ama bu tür bilgiler kolayca ulaşılamıyor ancak özel kapalı gruplara özgü olarak kalıyorsa **gizdir**.

Bilgi alanındaki bir başka kavramsal farklılaşma bilginin eylemi yönlendirmekte gördüğü işleve göre ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir ikilem **betimleyici bilgi** (*descriptive*) ile **görüş açısı içeren bilgi** (*perspective*) karşıtlığında, diğer bir ikilem **işlem bilgisi** (*procedural*) ile **tebliğ eden bilgi** (*declarative*) karşıtlığında görülmektedir.²²

Bu bölümü tamamlamadan önce, toplantımızın özelliğini de göz önünde tutarak bilgi anlam alanında **bilimsel bilginin** yerinin ne olduğu üzerinde durmak istiyorum. Bu kodlanmış soyutluk düzeyi yüksek olabilen bir bilgi, evrensellik, zorunluluk vb. iddialar taşıyor. Eylemi rasyonel olarak yönlendirme iddiasına sahiptir. Temelde bilgiye sahiplik epistemolojisi çerçevesinde yaklaşıyor. Bu niteliğiyle aslında yaşamın tümünü yönlendirmeye yöneliyor. Tabii ki bilimsel bilginin bu şekilde tanımlanması ve ondan bu tür işlevler beklenmesi **modernitenin** bir sonucu. Bilim etik ve estetik alanını bir birinden bağımsızlaştıran modernite bilime böyle bir işlev yüklüyor. Bilimsel bilginin yaşamın tümünü yönlendirme iddiası bulunmasına karşın bunun pratikte gerçekleştiril-

²⁰ Clifford Geertz: *Local Knowledge*, Basic Books, ss.10-11.

²¹ Max H. Boisot: *Age*, ss.143-150.

²² Ayda Eraydın: "Building up Competence, Institutions and Networks in Order to Catch up in the Knowledge Economy", R. Hayter ve R. Le Heron (editörler) *Knowledge, Territory and Industrial Space*, Ashgate: Aldershot. 2001.

mesi olanaklı değil. Günlük yaşamın gerektirdiği eylem çeşitliliğini ve hızının gereklerini karşılayabilmekten çok uzak. Onun yerini Bourdieu'nun **habitus'u** alıyor. Bu ise bu şekilde tanımlanan bilimsel bilgi dışındaki bilgi alanlarından oluşuyor. Aslında ister bilimsel olsun, ister bilimsel olmasın bilginin eylemi yönlendirdiğini söylerken eylemin sonucunun kestirilebileceği varsayımı bulunmaktadır. Oysa bu eylemler açık sistemlerde gerçekleştiği için sonuçları olumsaldır. Bunun kestirilebilirliğini iddia edebilmek için sistemi kapamak gerekir bu da daha sonra üzerinde duracağımız üzere bir güç sorunudur.

Bilimsel bilginin evrensellik, zorunluluk ve yaşamın tümüne yol gösterebilme iddiasını taşıması yanı sıra önemli bir başka niteliği daha var. O da her bilimsel bilginin dış dünyanın olgularıyla sınanması gerekliliği ve her zaman **yanlışlanabilmeye** açık olmasıdır.²³ İlk bakışta yanlışlanabilen bir bilginin bu tür iddialar taşıyamayacağı düşünülebilir. Bu yanlış bir bakış açısidir. Aslında bilimsel bilginin en güçlü yanı her an yanlışlanmaya açık olmasıdır. Onu doğmalardan ayıran ve güçlü kılan bu niteliğidir. Yanlışlanan bir bilimsel bilginin yerini daha yeterli olan yenisi alacaktır. Bu yenilenen bilgi yine evrensellik, yine yaşamın tümüne yol gösterebilme iddiasını taşıyacaktır.

III. BİLGİNİN TOPLUMDA YAYGINLAŞTIRILMASINDA İLETİŞİM VE ÖĞRENME SÜREÇLERİ

Bir toplumda bilginin nasıl üretildiğini bilmek, toplumun bilgiden yararlanmasını sağlayan süreçlerin ancak bir kısmını bilmeyi sağlar. Bilgiler üretildiklerinde genellikle belli bir alanda toplanmıştır ve sınırlı sayıdaki kişilerce bilinmektedir. Bu bilginin toplumların isteklerine göre sürekli olarak yeniden dağıtımı ve yaygınlaştırılması söz konusudur.

Bir toplumda bilginin bu **yayılma (diffusion) sürecini** etkileyen çok sayıda değişken vardır. Bunlardan en önemlisi söz konusu bilginin kurumsal statüsüdür. Bilgi genelde bir kamu malıdır. Ama bilgi topluma geçen dünyada bilginin hiç olmazsa bir bölümünü özel mal haline getirmeye çalışan kurumsal düzenlemeler yapma eğilimi yüksektir. Eğer bilgi kamu malı statüsünü koruyorsa onun yayılmasını engelliyen

²³ Karl L. Popper: *The Logic of Scientific Discovery*: Science Editions Inc. New York. 1961.

özel bir engel yoktur. Oysa bilgi özel mal haline geldikçe onun yayılması piyasa ilişkilerine tabi olmaya başlayacaktır.

Bilginin kamu malı olma statüsünü koruduğu alanlarda bilginin yaygınlaşmasında, bilginin kodlanma düzeyine bağlı olarak iki farklı süreçten söz edilebilir. Eğer bilginin kodlanma derecesi ne kadar gelişmiş ise bilgi **iletişim** süreciyle yaygınlaşacaktır. Oysa bilginin kodlanma derecesi ne kadar düşükse bilginin yayılması ancak **öğrenme** yoluyla gerçekleşecektir. İletişim bir bireyin bilgi stokunu artırırken, öğrenmenin ona sağladığı kodlanmamış bilgiler bireyin **yapabilme, kullanabilme kapasitelerini** geliştirmiş olacaktır.

İletişim

Kişisel bilgilerin toplumsal bilgiye dönüşmesi için iletişim gereklidir. Öncelikle kodlanamayan bilgi iletilemez. Ayrıca iletişimin gerçekleşebilmesi için bölüşülen bir kültürün olması gerekir. Böyle bir ortak kültür olmadan mesaj iletilemez. Tabii ki teknolojik gelişme iletişimin gerçekleşmesini engelliyen, uzaklık, kanal kapasitesi vb. nedenlerin etkisini azaltmaktadır. Bu azalma bireylerin bilgilenme özgürlüğünü artırmaktadır.

İletişimden söz edebilmek için iki taraf gereklidir. Bu iki taraf arasındaki iletişimin etkinliği iletişim **kanallarının sayısına ve geri etkileşimin varlığı** ya da yokluğuna dayanır.²⁴

İletişimin tek kanaldan ya da çok kanaldan birlikte yapılması halinde iletişimin niteliğinde önemli farklılıklar doğmaktadır. Çağdaş araçlarla yapılan iletişim genellikle tek kanaldan ya da az sayıda kanaldan gerçekleşir. Bu türden iletişimler genellikle geri beslemesizdir. Bu iletişimde paylaşılanlar, bir deneyimden çok, semboller üzerindedir, dolayısıyla kodlanmıştır. İnsanlar arasında doğal ilişkilerdeki iletişim genellikle **çok kanallıdır** ve geri beslemelidir. Örneğin yüz yüze ilişkilerde konuşma yanı sıra, jestler, tonlama, giyim ve kuşam da mesajın çok kanallı olarak iletilmesini sağlar. İlişki kuran taraflar arasında uzaklık arttıkça ilişkinin tek kanal üzerinden ve geri beslemesiz olarak kurulma eğilimi artar ve dolayısıyla iletişimin etkinliği azalır.

²⁴ Max H. Boisot: Age, ss.93-115.

İletişimin niteliğini belirleyen ikinci etken iletişimin **geri besleme**li ya da geri beslemesiz olmasıdır. Bir gönderici TV ve radyolarda olduğu gibi mesajını alıcıdan bağımsız olarak yaydığında bu iletişim çok sayıda kişiye geri beslemesiz olarak ulaşır. İkinci alternatif ise bir iletinin az sayıda kişiye duysal kanallarla geri beslemeli olarak yayılmasıdır. Tabii ki ikinci türdeki iletişimin performansı daha yüksektir.

Bir iletişimin performansı iki ölçüte göre değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi **iletişimsel yeterlilik**dir. Bir mesajın doğru olarak iletilmesindeki teknik yeterliği ön plana alır. Bir mesajın doğru olarak iletilmemesi genellikle gürültü olarak adlandırılır. Gürültü göndericinin göndermek ve alıcının almak istemediği sinyallerdir. Bununla ancak kanal kapasitesi geliştirilerek başedilebilir. İkinci ölçüt **iletişimsel etkinlik**dir. Bu ölçüt iletilen mesajın ulaştırılmak istenilen anlamı taşıyıp taşımadığı üzerinde durur. Mesajın kodlanmadığı durumlarda iletişimsel etkinlik büyük ölçüde kişilere duyulan **güvene** bağlıdır.

Bu iki ölçüte iletişimin daha çok pragmatik sonuçları üzerinde duran üçüncü bir ölçüt eklenebilir. Bu ölçüt iletilen mesajların taşıdığı anlamların kişilerin davranışlarını **etkileme derecesi** üzerinde durabilir. Bu halde iletişimin etkinliğinden **eğitimin etkinliğine** geçildiği söylenebilir. Bilginin iletişimde yeterlilik ve etkinlik ölçütlerinin

Bilginin mekânîk olarak transferiyle ilgilidir. Oysa bilgi iletişiminin yalnız bir bilgi iletimi sağlamadığı aynı zamanda da dönüştürücü ve kurucu etkiler yaptığı düşünülürse bu üçüncü ölçütün önemi daha iyi kavranır.

Bilginin naklinin gerçekleşmesi her hangi iki aktör arasında olmaktadır. Bu aktörlerin belli özelliklere sahip olması ve bir **ilişki ağı** (*altyapısı*) üzerinde olması gerekir. Bilgi ancak belli bir bilgiye sahip olanlar arasında aktarılabilir. Ancak belli bir bilgiye sahip olanlar, kendisine iletilen bilgiyi yorumlayarak, uygulayabilir. İlişki ağları bilgi iletişiminin altyapısı işlevini oluşturmaktadır. Aktörler ve yerlerden çok etkileşimin biçimi ve bilginin iletilme mekânizmaları önem kazanmaktadır. Bu ağı bir fiziki ağ olmaktan çok bir **güven ağı** olarak değerlendirmek gerekir.

Günümüzün küreselleşen dünyasında yeni bir ilişki ağları mekânı oluşmaktadır. O da sibermekândır. Günümüzün **sibermekânı** (*cybers-*

pace) küresel, dijital ağlarla değişik ülkelerden, kültürlerden, dillerden, değişik yaşlardan, değişik mesleklerden insanların iletişimini ve nakle-dilen bilginin işlenmesini sağlayan teknolojiyi birleştiren yeni bir insan ve teknoloji ortamıdır. Bu ortam coğrafik sınırlarla kesilmiyor, anonim olarak kurulan ilişkilere dayanıyor, bilgi akışını sağlıyor ama kayda geç-miyor, ani ve düzensiz olarak erişilebilen bir bilgi sağlıyor. Serbest ve emin bir ortam.²⁵

Öğrenme

Öğrenmenin değişik düzeylerinin varlığından söz edilebilir. En yü-zeysel düzeyde öğrenme bir bilginin tekrar edecek biçimde **bellenme-sidir**. İkinci düzeyde öğrenmek ise bir bilginin bir işte kullanılacak de-recede **öğrenilmesidir**. Üçüncü düzeyde öğrenmek ise o bilginin davra-nışları değiştirecek biçimde **içselleştirilmesidir**. Bu sonuncu düzeyi da-ha çok eğitilmek diye adlandırıyoruz. Öğrenme dediğimizde genellik-le kastedilen ikinci düzey olmaktadır.

Bir toplumda öğrenme değişik kanallar yardımıyla gerçekleştiril-mektedir. Bunlardan *birincisi* bu amaçla toplumun örgütlediği **eğitim ve öğretim kurumlarıdır**. Gençlerin eğitilmesi genellikle bu kanalla ol-maktadır. Ama günümüz toplumlarında öğrenimin ömür boyu sürme-si gerekmektedir. Bu kurumlar da günümüz üniversiteleri örneğinde açıkça görüldüğü üzere bu niteliği kazanacak biçimde dönüşmektedir-ler.²⁶

İkinci kanal toplumsal yaşam içinde öğrenmektir. Bu durumsal (*situational*) öğrenmedir. Bu halde öğrenme algısal olarak, mekânsal olarak, toplumsal olarak bir aktiviteye içerilmiş bulunmaktadır. Ayırı-ca bir öğrenme amacı taşımamaktadır. Toplumsal aktiviteyi gerçek-leştirirken öğrenme de kendiliğinden gerçekleşmiş olmaktadır.²⁷

²⁵ Teresa Fuentes- Camacho (edit.): *The International Dimensions of Cyberspace Law*, UNESCO Publishing, Ashgate Pub. Com. Aldershot, 2000.

²⁶ Howard Clark: "The Dilemma of Institutional Structure", S. Bond, Jean P. Lemasson (editör-ler), *A New World of Knowledge: Canadian Universities and Globalization*, International De-velopment Research Centre, Canada, 1999, ss.99-127.

²⁷ William J. Clancey: "Developing Learning Technology in Practice", Charles P.Bloom, R. Bo-wentofen (editörler), *Facilitating the Development and use of Interactive Learning Environ-ments*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahraw, 1998, ss.3-19.

Bir toplumdaki her türlü aktivite bir öğrenmeyi içerir. Ama günümüzde toplumların kaderini etkilemek bakımından çok önemli olan aktivite üretim olduğu için, üretim süreci içinde öğrenmeğe özel bir ilgi gösterilmektedir. Üretim gerçekleşirken öğrenmeye de yol açtığından verimliliği de artırır. Kapasiteyi geliştirir.²⁸ Bu saptama üretenin aynı zamanda varolan bilgiye ek (*incremental*) bilgi de ürettiği anlamına gelmektedir.

Üretimin sağladığı öğrenmeyi sadece fabrika içinde yapılan üretime bağlı olarak düşünmeyerek, fabrikanın ekonomik yaşamının sürdürülmesi kapsamındaki genişlikte ele alırsak, sadece organizasyon içi ilişkilerden değil, firmalar arası iletişimden de öğrenmek devreye girer. Bu tür iş muamelelerinden öğrenme (*transactive*) çok boyutludur, piyasa içinde müşterilerle, emekle, rakiplerle olan ilişkilerden kaynaklanır. Yine üretime bağlı olarak emeğin yer değiştirmesinin yarattığı bir öğrenmeden, firmalar arası bilgi ve rekabet ağlarının doğurduğu bir öğrenmeden de söz edebiliriz. Ayrıca yaşam süreci içinde kültürel, etnik ve mekânsal birlikteliklerin, kurumların kurumsal kurallarının ve uygulamalarının yarattığı tür öğrenmeler söz konusudur. Bu şekilde yaşam süreçleri içinde öğrenilen bilgide kodlanmış ve kodlanmamış olan birlikte bulunur.

Durumsal (*situational*) öğrenmeyi sadece varolanın yeniden üretilmesi için öğrenme olarak düşünmemek gerekir. Bu öğrenme varolanın aşılmasını da içerir. Örneğin bir fabrika artan talep karşısında üretimini artırmak için yatırım yapmak yoluna gidebilir. Bu ek kapasite geliştirilmesi gereksinmesi yeni bir öğrenme güdüsünü harekete geçirebilir. Bu halde yaşayarak öğrenenin öğrenmesi başka bir düzeye sıçar. Böylece üretirken öğrenme süreci evrimsel bir nitelik kazanmaya başlar.

Durumsal öğrenme, öğrenme sürecinin kendisi için de söz konusu olabilir. Öğrenirken de öğrenilir. Yani öğrenme sürecinin, öğrenme kapasitesini geliştirdiği düşünülebilir. Gerek iletişim, gerek öğrenme sürecinde olsun sadece bilenden bilmeyene doğru bir bilgi nakli söz konusu değildir, aynı zamanda da bir etkileme dönüştürme boyutu vardır. Bu

²⁸ Joseph Stiglitz: "Learning to Learn, Localized Learning and Technological Progress", Partha Dasgupta ve Paul Stoneman (editörler): *Economic Theory and Technological Performance*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 1997, ss.125-153.

dönüştürme boyutu iletişime göre öğrenme sürecinde daha derinden olmaktadır. Yalnız öğreneni değil öğretene de dönüştürebilmekte bu süreci **karşılıklı öğrenme** haline dönüştürmektedir. Durumsal öğrenmenin öneminin fark edilmesinin iş yönetimi açısından çok önemli sonuçları olmuştur. **Öğrenen organizasyon** kavramı gelişmiş Fordist ve Taylorist iş yönetim yaklaşımlarının yerini almaya başlamıştır.

İletişim kavramının gerisinde bilgiye sahiplik epistemolojisi içinde yaklaşılmasının etkilerini görmek kolaydır. Ama öğrenme kavramının durumu bu bakımdan çok açık değildir. Eğer okullarda yapılan öğretim yoluyla bir öğrenme söz konusuysa bu halde de bilgiye sahiplik epistemolojisi içinde yaklaşmış olmaktadır. Oysa durumsal öğrenme ya da öğrenen organizasyonlar söz konusu olduğunda pratik epistemolojisine geçilmiş olmaktadır. Öğrenme bir bilginin nakledilmesi olmaktan çıkarak bilme eylemi haline gelmektedir.

IV. BİLGİNİN NİTELİKLERİ VE EKONOMİK KURUMSALLAŞMASI

Sanayi toplumunda ekonomik faaliyetler için enerji ve enerji konusundaki gelişmeler ne kadar belirleyici olmuşsa, bilgi toplumunda da bilgi o kadar merkezi bir öneme sahip olmuştur.²⁹ Bilginin merkezi konuma gelmesinden kastedilen bilginin de emek ve kapital gibi bir üretim faktörü haline gelmesidir. Bilgi genelleştirilmiş bir kapasite haline gelmiş ve üretimdeki faktör verimliğinde çok önemli sıçramalar yaratmıştır.

Sanayi toplumunda **bilginin (teknolojinin)** rolü Solow'un açıklamalarına uygun düşmektedir. Solow neo-klasik iktisat çerçevesinde teknolojinin üretimdeki rolünü emeğin ve kapitalin açıklayamadığı **artık kısmı (residual)** açıklayıcı olarak görmektedir. Teknoloji üretim için dıştan verilmiş bir parametre niteliğindedir. Böyle bir bakış açısının gerisinde, a) emeğin homojen ve niteliksiz olduğu (Fordist üretim), b) bilginin bir kamu malı olduğu, c) bilgi üretimi için gerekli tek girdinin bilgi olduğu bu nedenle de bilgi üretiminin sıfır maliyetli ve sıfır getirili olduğu³⁰ kabulü bulunmaktadır.

²⁹ Max H. Boisot: *Age*, s.9.

³⁰ R. M. Solow: "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, C.39, Ağustos 1957, ss.312-320.

Oysa günümüzde bilgi üretimde açıklanamayan bir artık kısım olmaktan çıkarak kapital ve emek gibi bir **üretim faktörü** haline gelmiştir. Bu durumda bilginin üretimdeki rolü dıştan verilen bir şey (parametre) olamaz, sistem tarafından içselleştirilerek belirlenir bir nitelik kazanmıştır³¹. Bu demektir ki üretilmesi için iş gücü kullanılır, yatırım yapılır, bir maliyeti vardır, pazarlanabilir. Buna karşılık üretilen bilginin kullanılması kapitalde, kullanılan emekte ve üretilen ürünün dağıtılmasında tasarruf sağlar. Bilgi toplumunun emeği de homojen değildir. Emek içerdiği bilgiye göre farklılaşmaktadır. Kullanılan emeğin niteliği üretimde önemli ekonomiler sağlamaktadır. Bu da eğitim için gereksinimler yaratmaktadır.

Bilginin üretimle ilişkisinin kurulması ve kendisinin bir üretim konusu haline gelmesi bilginin bir mal olarak niteliğinin ne olduğunu tartışma konusu haline getirmektedir. Bilgi ne ölçüde **kamu malı**, ne ölçüde **özel maldır**?

Bilginin buluş (*invention*) yoluyla üretiminin yüksek maliyetli olmasına karşın, bu buluşun ortaya koyduğu bilginin her marjinal yeni kullanılışının maliyeti sıfırdır. Bu nedenle bilginin marjinal maliyetine dayanarak bir fiyat biçilemez. Ayrıca bilginin kullanılması diğer mallarda olduğu gibi onu tüketmez, tersine çoğaltır. Bu nitelikleriyle bilgi bir **kamu malıdır**.

Eğer bilginin nitelikleri üzerinden kalkarak kamu malı olduğunu kabul edersek, bilginin üretimini maliyetinin kimin tarafından karşılanacağı sorusuna yanıt vermek gerekir. Bunun bir yanıtı kamu tarafından karşılanması olur. Oysa bu yolla finanse edilen ve herkese açık olan bilgi oligopolist yapıdaki ulusüstü büyük firmaların egemen olduğu bir dünyanın gereksinimlerine uygun düşmemektedir. Her oligopolist firma hem varlığını korumak, hem de diğer firmalara göre konumunu güçlendirmek için yeni bilgi ve teknoloji üretmek durumundadır. Ayrıca bunun firmasına özgü kalmasını istemektedir. Öte yandan yeni bilgi ve teknolojilerin üretilmesi büyük yatırımları gerektirmektedir. Bunu üreten firmalar bu harcamalarının geri dönüşünü ve kâr bırakması-

³¹ Kenneth J. Arrow: "The Economic Implications of Learning by Doing", *Review of Economic Studies*, v. 29, ss.155-173.

nı garanti altına almak istemektedir. Bu firmalar karşılaştıkları her iki sorunu da çözebilmek için yeni üretilen bilgi ve teknoloji üzerinde **tekelci nitelikte haklar** istemektedirler. Bu da kurumsal düzenlemelerle sağlanmaktadır. Bu kurumsal düzenlemeler, yani patent hakkı vb.leri bilgi ve teknolojiyi piyasa malı haline getirmektedir.

Dikkat edildiğinde üretilen bilgi ve teknolojinin firmalar açısından kritik öneme sahip olan kesimi var olan bilgi stokuna **son eklenen (incremental)** kısmıdır. Firmalara üstünlük sağlayan bilginin bu kesimidir. Bu nedenle bilgi üzerinde **kurumsal düzenlemelerle getirilen denetim hakları** belli bir dönem için geçerli olmakta, o süre aşıncı bu düzenlemeler geçerliliğini yitirmekte bu bilgi piyasa malı olmaktan çıkarak yeniden kamusal bir mal haline gelmektedir.

Bilginin parasal kapital gibi genelleştirilmiş bir kapasite olduğunu kabul ettiğimizde bu iki genelleştirilmiş kapasite üzerinde bir karşılaştırma yapmak bilginin niteliklerinin kavranmasını kolaylaştırabilir. Bir para bankasından söz edebildiğimiz gibi **bilgi bankasından** da söz ediyoruz. Para bankasından para çekildikçe bu banka zayıflar tükenir. Oysa bilgi bankasından çekilen bilgi bu bankanın kapasitesini düşürmez. Buna karşılık bilgi bankasına yeni bilgiler yüklenmedikçe anlamını ve önemini koruması zorlaşır. Parada iyelik değiştirmesi hemen gerçekleşir. Oysa bilgide **iyelik değiştirmesi** söz konusu olmaz. Bilgi yeni bir kişiye iletilindiğinde eskisinin de iyeliğinde kalmaya devam eder. Başka bir deyişle iyelik değiştirmesinden çok yeni bir kişinin daha iyeliğine geçmesi söz konusudur. Eğer kurumsal düzenlemelerle özel mal haline getirildiyse belki eskiden bilgi sahibi olanın da kullanması engellenebilir. Bir bilginin yeni bir kişinin iyeliğine geçmesi de hemen gerçekleşmez, gerçekleşmesi zaman alabilir, çünkü öğrenmeyi gerektirir. Bu nedenle bilginin bir sınırı yoktur ama birikmesi bir zaman alır.

Bilginin üretilmesi söz konusu olduğunda özellikle üretimle ilişkili teknolojik bilgi de Schumpeter'den beri **buluş (invention)** ve **yenilik (innovation)** ayrımı söz konusu olmaktadır.³² Buluş daha önce bilinmeyen bir şeyin epistemolojik mekânda ilk kez ortaya konulmasıdır. İster

³² J. A. Schumpeter: *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1934.

yeni bir bilimsel bilgi, ister yeni bir teknolojik çözüm, ister yeni bir estetik eğilim olsun, yaratıcı kodlamanın ya da soyutlamanın ilkidir. Yenilikte ise daha önce bilinip bilinmemesi değil belli bir yerde daha önce uygulanıp uygulanmayışı önem kazanmaktadır. Zaten yapılmış bir buluşu yeni bir yerde, ya da yeni bir amaçla yaşama geçirme söz konusudur. Ama bu buluşun uygulanması bir uyarılama gerektiriyorsa aradaki bir durum ortaya çıkmaktadır.

Yeni bilginin ne olduğu tartışması beraberinde kim ya da hangi ajan tarafından üretildiği sorununu gündeme getirmektedir. Eğer yeni bilgi bir bireyin epistemolojik mekânında ortaya çıkmış ise yanıt bellidir. Ama yeni bilgi toplumsal olarak oluşuyorsa o zaman yeni bilginin ne olduğunu bulmak ya da **keşfetmek** gerekmektedir.

Yeni bilginin ne olduğu konusunda da farklı kavramsallaştırmalar yapılabilir. Bunlardan biri var olan bir paradigma içinde bir **eklenti** (*increment*) yapılmasıdır. İkincisi ise **kökten bir paradigma değişikliği** getiren yeni bilgidir. Üçüncüsü ise başka bir değişikliğe **uyum yapan** (*adaptive*) yeniliktir.

Toplumsal kuramların bir kısmının yenilikçi bilgiye kapalı olduğu söylenebilir. Bourdieu'nun *habitus* kavramında olduğu gibi. Oysa Foucault'un süreklilikler üzerinde değil, kesiklilikler üzerinde duran yaklaşımı köktenci değişiklikler getirmeye açıktır. Ama bu değişikliği yaratan aktör belli bir birey değildir. Toplum içinde ortaya çıkmaktadır. O halde keşfedilecek bir şeydir. Max Weber'in toplumda uyumsuz olanlar üzerindeki çözümlemeleri ise yenilikçiliğe açık kalıyor.³³ Bu çözümlemelerin genel olarak, paradigma değişikliği içeren bilgilerin tek, tek aktörler tarafından üretilmediği daha çok toplumsal krizler ya da küçük, küçük değişimlerin birikmesinin yarattığı sosyal dönüşümler sırasında ortaya çıktığı, bireysel aktörlerin ürettiği yeni bilgilerin ek (*increment*) ya da uyum yapan (*adaptive*) bilgiler olabileceği üzerinde uzlaşılabılır.

Bilginin sürekli olarak üretilip, birikerek toplumu değiştirdiği kabul edilince, bu üretim sürecinin neo-klasik iktisadın denge arayıcı yak-

³³ Ellen Messer-Davidof ve David Shumway: "Preview", *Social Epistemology*, C. 9, No. 9, July-September 1995, ss.206.

laşımları içinde kavramlaştırılması yararlı olmamaktadır. Bu süreci kavramak için **kurumsal evrimsel iktisat** çerçevesi içinde ele almak gerekmektedir.³⁴ Bu halde daha başlangıçta yeniliklerle gelişen evrilmeye açık bir sistemin varlığı kabul edilmektedir. Böyle bir sistemde insanların eylemlerinde toplumun varlığını hesaba kattığı ve ona uygun davrandığı kabul edilirken, insanları eylemlerinin de toplumu etkilediği kabul edilmektedir. Karşılıklı etkileşimle hem toplum, hem de insanlar evrim geçirmektedir.

Ekonomik yapının kurumsal düzenlemeleri evrim geçirirken gerçekleşen yeni kurumsal düzenlemeler, **işlem maliyetlerinin ve belirsizliklerin azaltılması** mekânizmalarının kurulması ve bilgi temelini oluşturulması için geliştirilmektedir. Bu tür bir analiz, bir yeniliğin bir kişi tarafından bulunup üretilebilmesini açıklamakta yetersiz kalmakta, yani bir başka kuramsal çerçeveye gereksinme yaratmaktadır. Bu da insan zihninin çalışmasına ve epistemolojik mekâna ilişkin kavramlardan yararlanarak kurulabilir. İnsan zihninde değişik epistemolojik mekânların üst üste gelme fırsatlarının yaratılmasının yeni buluş olasılıklarını artırdığı söylenebilir. Bu bireysel düzeyde buluşu açıklamakta aydınlatıcı bir çözümlemedir. Ama bu çerçeve de tek başına yenilik ekonomisini açıklamakta yetersiz kalır. Onun yeniliği bireysel bir buluş sürecinden çok bir kurumun ya da firmanın uygulayacağı yenilikle ilişkilidir.

Bunun kaynağının mutlaka özgün buluş olması gerekmez, **taklit, uyarlama** vb. süreçler de bu konuda etkili olur.

Yeniliğe kurum düzeyinde ve toplumsal düzeyde yaklaşınca üç ayrı konuda açıklama getirilebilir. Bunlardan birincisi **çevrenin etkisidir**. Eğer bir kurum ya da firma yarışmalı bir çevrede yer alıyorsa yaşamın sürdürebilmesi için sürekli yenilik getirmek durumundadır. Bu halde yenilik dış etkilerle açıklanmış olmaktadır. İkincisi bir ülkede ya da bölge de endüstriyel **yenilik sisteminin** varlığına dayanan iç dinamikleri ön plana alan açıklamalardır. Bu sistemin öğeleri ARGE bölümleri, araştırma enstitüleri, üniversiteler, teknoparklar vb. bilgi ve teknoloji üreten

³⁴ J. J. Vromen: "Evolutionary Economics: Precursors, Paradigmatic Propositions, Puzzles and Prospects", J. Reijnders (edit.), *Economics and Evolution*, Edward Elgar Pub. Ltd., Cheltenham and Lyme, 1997, ss.41-68.

kurumlardır.³⁵ Üçüncüsü ise yeniliğe ilişkin **uygulama kararının** nasıl verildiğine ilişkin çözümlemelerdir. Değişik karar konuları bulunmaktadır. Yeniliğin dıştan alınması, yeniliğin üretilmesi, üretilen yeniliğin uygulama kararlarının verilmesi örneklerinde olduğu gibi.

Böyle bir çözümleme biçimi sürekli bir gelişmeyi kavramlaştırmaya yetiyor. Ama bu gelişmenin zaman ve mekânda aldığı biçimler konusunda önemli ip uçları vermiyor. Eğer bu konularda da bir açıklama getirilmek isteniliyorsa yeni öğeleri analize katmak gerekir. Bu gelişmeyi sağlamanın bir yolu yenilikçi odakların doğurduğu değişik dışsallıklar üzerinde durmak olabilir. Bu dışsallıkların **sanayi mntıkaları (district)**³⁶ yaratacağı konusunda çıkarsamalar yapılabildiği gibi, böyle bir gelişmenin yarattığı mekânsal eşitsizlikler de ele alınabilir. Bu çıkarsamalar görgül araştırmalarla desteklenebildiği gibi, tarihsel gözlemlere dayanarak **yol (path) bağımlılıkları** ortaya konulabilir.³⁷

Bilgi, Güç ve Kurumsallaşma

Bilginin genelleştirilmiş bir kapasite olduğu kabul edilince güçle ilişkisi de kabul edilmiş olmaktadır. Bilgiyle gücün ilişkisi dört farklı biçimde kurulmaktadır.

Bunlardan **birincisi** doğrudan bilginin genelleştirilmiş bir kapasite olmasıyla ilgilidir. Her genelleştirilmiş kapasitenin denetlenmesi gibi **bilginin denetlenmesi de güç oluşturmaktadır**. Bilginin denetim altında tutulması ya da onun üzerinde tekel oluşturulması, kapitale dönüştürülmesine olanak sağlar, böylece bir genelleştirilmiş kapasitenin diğer bir genelleştirilmiş kapasiteye dönüşmesi de gerçekleşmiş olur. Bu bakımdan bilginin dağılımı denetlenerek gücün dağılımı da denetlenmiş olur.

Bilginin denetim altında olması bilgi alanındaki kurumsallaşmayla yakından ilişkilidir. Eğer bir toplumda bilgi kamusal mal olarak gö-

³⁵ Linsu Kim: "National System of Industrial Innovation: Dynamics of Capability Building in Korea", Linsu Kim: *Learning and Innovation in Economic Development*, E.Elgar Com. Cheltenham, Glos. UK, 1999, ss.191-217.

³⁶ B. T. Asheim: "Industrial Districts as "Learning Regions": A Condition for Prosperity", *European Planning Studies*, Cilt 4, Sayı 4, 1996, ss.79-101.

³⁷ R. R. Nelson: "The Agenda for Growth Theory- A Different Point of View", *Cambridge Journal of Economics*, Cilt 22, No.4, 1998, ss.497-520.

rölüyorsa, herkesin kullanımına açıksa, denetim altına alınmamışsa, genelleştirilmiş bir kapasite olan bilgiden demokratik ve eşitlikçi bir toplumun oluşmasına katkı yapacak bir biçimde yararlanıldığı söylenebilir. Oysa bilgi bir toplumda kurumsal düzenlemelerle kamu malı olmaktan çıkarılarak bir özel mal haline getirildiyse, o toplumdaki dağılımı piyasa süreçleri tarafından belirlenir. Bu da o bilginin toplumda eşitsiz dağılımı sonucunu doğurur. Bu durumda da bilgi genelleştirilmiş kapasitesinin toplumda eşitsizliğin artışına katkı yapacak şekilde kullanıldığı sonucu ortaya çıkar.

Eğer bir toplumda bilginin dağılımıyla gaz molekülleri arasında enerjinin dağılımı arasında bir anoloji kurulabilirse bir toplumda bilginin eşit dağılımının entropi maksimizasyonuna yol açacağı toplumu kasa götüreceği, oysa eşitsiz dağılımın entropiyi azaltacağı ve toplumda bir düzenin varlığını olanaklı kılacağı iddia edilebilir. Kanımca bu anoloji bazı bakımlardan geçerli olsa bile, bu analojiye dayanarak böyle bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Nasıl güneşten sürekli olarak transfer edilen enerji dünyada düzenin sürmesini sağlıyorsa, bilgi alanında da sürekli olarak yapılan buluşlar ve uygulanan yenilikler de toplumun kasa gitmesini engeller.

Bilginin dağılımının denetim altında tutulması sadece onu özel mal olarak kurumsallaştırmayla olmaz. Bazı bilgiler bir düzen sırrı haline getirilerek az sayıda kişi arasında dağıtılabılır, bu halde bilgi kurumsal olarak hiyerarşik bir düzenin kurulmasının aracı haline gelir.

Üzerinde denetim kurulan bilginin türünün de güç iddiasının niteliğine teşhis koymak açısından da önemi vardır. Eğer denetlenen ve tekelci hale gelen bilgi ne kadar somutsa güç iddiası yerel düzeyde kalacağı, soyutluk düzeyi arttıkça bu iddianın üst ölçeklere taşınacağı iddia edilebilir.

Bilgiyle güç arasındaki **ikinci** ilişki kurma biçimi Foucault'un yaklaşımla olabilir. ³⁸ Bilgi **toplumun her noktasında iktidarı yeniden üretme aracı** olarak ele alınabilir. Bir toplumda bireyler, belli bir dönemde, toplumdaki gerçekliği toplumsal olarak geliştirilmiş söylemlerle kavramaktadır. Bu söylemlerle gerçekliğin her kavranışında toplumun her

³⁸ Gilles Deleuze: *Foucault*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988, ss.80-93.

noktasında var olan iktidar yeniden üretilmektedir. Bu yolla toplumun kurumsal yapılarının meşruiyetinin sürdürülmesi sağlanmaktadır.

Üçüncü türde ilişki bilginin bir eylemi yönlendirmekte kullanılması halinde ortaya çıkmaktadır. Bilginin ön gördüğü sonuçların elde edilebilmesi için güce duyulan gereksinme farklı bir bilgi güç ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu halde gücün bilgiye ihtiyacından çok, bilginin güce olan ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Doğa bilimlerinde denetimli laboratuvar koşullarında elde edilen kestirimlere olanak veren kuramlar ancak kapalı sistem koşullarında geçerlidir. Oysa bu bilgilerin eylemleri yönlendirmekte kullanılması halinde uygulama açık sistem koşullarında yapılmaktadır. Eğer arzulanan sonuçların elde edilmesi isteniliyorsa **sistemin kapalı hale getirilmesi** gerekmektedir.³⁹ Bu ise bir denetlemeyi yani gücü gerektirmektedir.

Dördüncü türdeki ilişki bilimsel bilginin araçsal bir akılcılık anlayışı içinde demokratik seçmelere yer bırakmayacak biçimde kullanılması halinde ortaya çıkmaktadır. 19. yüzyılda bilimin tamamen profesyonelleşmesi demokratik politik öğeler üzerinde bir tehdit oluşturmuştur. Habermas da teknik aklın politik içeriğinden vazgeçemediğini belirtmektedir.⁴⁰ Eğer dıştan yapılan gözlemlerle elde edilen verilere dayalı, evrensel olarak geçerli, nesnel sosyal bilim yasalarının saptanabileceği kabul edilirse, araçsal rasyonellik anlayışı içinde, bu yasaların insanların eylemlerine, en doğru yolu hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde gösterebileceği de kabul edilmek durumunda kalınır. Eğer en doğru yol bu biçimde saptanıyorsa demokratik karar süreçlerine bir gereksinme kalmamaktadır.

Oysa toplum bilimlerine ve bilgiye başka bir anlayış içinde yaklaşılsa bilimsel bilgi ile demokrasinin birbirini dışlayıcı bir konumda görülmesine gerek kalmaz, birbiriyle tutarlı hale gelir. Bu tutarlılığı sağlayan en az iki yaklaşım ileri sürülebilir. Bunlardan biri sosyal bilimlere **eleştirel gerçekçilik** anlayışı içinde yaklaşmaktır. Varolanı değişmez olarak gören, bunların nesnel saptamalarına dayanarak toplumsal kuramlar oluşturmaya ve bu yolla varolan güç dengesini pekiştirme sonucu

³⁹ Roy Bhaskar: *Reclaiming Reality*, Verso, London, 1989, ss.17-21.

⁴⁰ Jürgen Habermas: "İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim" Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul. 2000, ss.31-64.

doğuran bir yaklaşım yerine, değişebilecek olanı değiştirmeyi amaçlayan eleştirel gerçeklik bilimsel **bilginin özneller arası uzlaşma olma özelliğine** açıklık kazandırmaktadır. Bu yaklaşımda bir dönemde gözlenen gerçekliğin aslında daha önceki dönemlerdeki özneller arası uzlaşmalar sonucu olduğunu yani değişebileceğini kabul edilmektedir. Eğer gerçeklik olarak gözlemlediğimiz olguların özneller arası uzlaşmaya dayalı yönüne açıklık kazandırılırsa, yeni uzlaşmalarla onların değiştirilebileceği de açıklık kazanır. Eleştirel gerçekçi analizler sonucunda bir konuda yeni özneller arası uzlaşmalar sağlanırsa hem değişebilecek olan değişir,⁴¹ hem de **iletişimsel rasyonellik** gerçekleştirilmiş olur. Bu yolla da bu türdeki bir bilimsel bilgi ile demokrasi arasında birbirini dışlayıcılığın olmayacağı gösterilmiş olur.

Bilimsel bilgi ile demokrasi arasında bir **dışlayıcılık gerilimi** olmayacağını göstermenin bir başka yolu, kodlanmış ve soyut bilgi dışındaki örtük, gizil, bilenden ayrılmayan bilginin önemini kabul etmektir⁴². Böyle bir bilgi üzerine araçsal rasyonellik inşa edilemeyeceği için karar vermekte tek yararlanılabilecek yol **demokrasi ve iletişimsel rasyonellik** olmaktadır.

Bilimsel bilgi ile demokratik rejimler arasında **dışlayıcılık gerilimi** dışında değişik bağlamlarda iki tür gerilim olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi **popülist gerilimdir** denilebilir. Popülist demokratik rejimler bilginin pratik yönde gelişmesi konusunda eğilim yaratır. İkincisi **plutocratic gerilimdir**. Bu eşitsizliğin yüksek biliminin gelişmesini hızlandıracağı biçimindeki Avrupa'da yaygın olan inançta kendisini göstermektedir. Tocqueville ise eşitliğin bilimin gelişmesine engel olmadığını savunmuştur.

Bilgi ve Yerellik

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere bilimsel bilgi denildiğinde genel olarak evrensel olarak geçerliliği olan bilgi anlaşılır. Oysa tarih ve coğrafya gibi bilim alanlarının idiografik olmak iddiası bulunmaktadır. Bu evrensel olmayanın da akademisyenler topluluğunca bi-

⁴¹ Andrew Sayer: *Methods in Social Science*, Routledge, London, 1992.

⁴² Friedrich A. von Hayek: *Kölelik Yolu*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 1995.

limsel olarak kabul edilebildiğini göstermektedir. Bilimsel bilginin evrensel olacağına ilişkin yaklaşımın hâkim genel kanı haline gelmesinde devlet ile eğitim ve öğretim sistemlerinin kurumsal yapısı etkili olmuştur denilebilir.⁴³ Oysa yerel bilginin bilim dışı ilan edilmesi için pekin gerekçeler yoktur.

Bu tür bir tartışma bağlamında bilgileri genel bilgi ve yerel bilgi diye iki gruba ayırabiliriz. **Genel bilgi** kültürler üstü evrensel geçerliliği olan bir bilgidir. Bir başka deyişle her zaman ve her yerde geçerliliği olan bilgidir. Eğer daha önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz üzere bilginin tarihselliği savı kabul edilirse böyle evrensel geçerliliği olan bilginin ancak özel bazı alanlar için geçerli olacağı sonucuna varılabilir. Bilginin tarihselliği kabul edildiğinde bilginin yerelliği de kabul edilmek durumunda kalınır. **Yerel bilgi** bir yerin ve o yerde yaşayanların özgün koşullarından beslenen, o yerellik için geçerli olan bilgidir⁴⁴. Birçok konuda bir yerde geçerli olan bilgi başka bir yerde geçerli olmayabilir. Bir yerde uygulanan teknolojinin başka bir yerde sonuç verebilmesi için yerel koşullara uyum yaptırılması gerekmektedir. Bu özellikle tarım alanı için geçerlidir. Bir yerde en iyi olan bir pratik, diğer bir yer için geçerli olmayabiliyor.

İnsan topluluklarının çeşitliliği ve karmaşıklığı bilgilerin yerelleştirilmesi gereğini doğurmaktadır. Kodlanmış ve soyutluk düzeyi artırılmış bir bilginin pratikte uygulanabilmesi için tekrar somut düzeye getirilmesini gerektirmektedir. Başka bir deyişle böyle soyut bir bilginin uygulanabilmesi için yeni sosyo-kültürel koşullara uygun olarak tekrar somutlaştırılması yani cisimlendirilmesi gerekmektedir. Denilebilir ki genel ve yerel bilgi ikileminin varlığının bir yönü bu biçimde **soyut ile somut arasındaki gidip gelme** gereğinden kaynaklanmaktadır.

Bir yerelde soyut bilginin somut hale getirilmesi ve uygulanabilmesi, know how, twinning, apprenticeship, seconding gibi daha çok sözle ifade edilemeyen (*tacit*) bilgiyle olmaktadır. Bu bilginin ancak bir kısmı

⁴³ Paul Feyerabend: "How to Defend Society Against Science", Ian Hacking (edit.): *Scientific Revolutions*, Oxford University Press, Oxford, 1981, ss.156-167.

⁴⁴ Buradaki yaklaşım Andrew Sayer'in dört farklı yerelin tekilliğe ilişkin dört farklı metafiziğinden üçüncüsüne tekabül etmektedir. Andrew Sayer: "Behind the Locality Debate: Deconstructing Geography's Dualisms", *Environment and Planning A*. Vol. 23, s.302, 1991.

kodlanabilir ve anonim kanallara taşınabilir. Bu nedenle üretime ilişkin teknolojik bilgi içinde yerle özgü bölümlerin bulunduğu ve bunlara ancak yerel öğrenme süreçleriyle sahip olunabileceği söylenebilir. Ama bu bilgi kodlanarak biriktirilemediği için de **kaybolma riskini** taşımaktadır.

Modernitede evrensel bilgi ve yerel bilginin işlevlerinin farklılığının bilincinde olunmadığı durumlarda bir sorunun çözüm yollarının bir yerelliğe, yerel öğrenme süreçlerine kapalı bir biçimde dıştan empoze edilmesine çok sık rastlanır. Bu durum yerel karar vericileri pasifleştirir, onların öğrenme kapasitelerini devre dışı bırakır. Bu şekilde dıştan empoze edilen bilgi yerelle ilişkisini kuramaz, uyum yapmakta zorlanır. Gelişmeye kapalı kalır. Eğer bu olumsuz durumdan kaçınılmak isteniliyorsa, bilginin dıştan empoze edilmesi yerine **yatay ilişkiler içinde yayılmasına** öncelik verilmelidir. Böyle yayılan bir bilgi gelişmeye ve yaratıcılığa daha açık kalır.

Günümüzde söz konusu olan yerel, içine kapalı bir yerel değildir. Küreselle ilişki içinde olan bir yereldir. Yerel ölçekte teknolojik bilginin etkinliğinin artırılması yığılma ekonomilerinin varlığına, üretim biçimlerine ve öğrenme süreçlerine bağlıdır. Ama sadece buna dayanarak bir yerelliğin (bölgenin) teknoloji konusunda tek başına ön plana geçmesi olanaklı olduğu söylenemez. Aynı zamanda onun diğer yerelliklerle olan ilişkisini gözönünde tutmak gerekir. Farklı yerel çevrelerin birbirine göre farklı sektörler ve teknolojilerde avantajlı olması söz konusudur. Her yerellik bir **seçici çevre** olarak düşünülebilir. Tabii ki her yerellikteki teknoloji uyumu ve öğrenme süreçlerinin ne tür bir seçicilik yaratacağı ekonomik ve kurumsal faktörlere bağlı olmaktadır.

Yerelliklerin bir seçici çevre olduğu kabul edilince bu seçicilik farklılıklarının yerellikler arası gelişmişlik farklarını açıklamakta nasıl kullanılabileceği sorusu da gündeme gelir.⁴⁵ Bazı yereller gelişirken diğerlerinin gelişmemesi böyle açıklanabilir mi? Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmenin bu bakımdan iki önemli sonuç doğurduğu söylenebilir. Bunlardan **birincisi** ulaşım ve iletişim teknolojisinin gelişme derecesi ve firmaların artan hareketliliği bir yerelliğin temel işlevlerinin

⁴⁵ R. Cappelin ve P. Nijkamp: "The Role of Space in Technological Change", Riccardo Cappelin ve Peter Nijkamp (editörler) *The Spatial Context of Technological Development*, Avebury, Aldershot, 1990. ss.1-13.

çok kısa zamanda değişebilmesi olasılığını artırmıştır. Bu da her yerelliğin bir seçici çevre olma özelliklerini değiştirebileceğini ortaya koymuştur. **İkincisi** ise teknolojik gelişmelerin ekonomik gelişmeleri coğrafik özelliklere bağlı olmaktan çıkararak, insanların daha önce verdiği kararlarla yaratılmış, yığılma ekonomilerinin, dışsallıkların yarattığı ekonomilere ve kapasitelere bağlı hale getirmektedir. Yani bu üstünlüğün tarihsel olarak yaratıldığı kabul edilmektedir. Ama birinci sonuçta göz önüne alındığında bu tarihsel olan belirlenmişliğin aşılmasının eskisine göre kolaylaştığı ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde ekonominin dinamiğini oluşturan iki tür gelişme biçimini olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan **birincisini** kendine yeterli, büyük, **ulusaşırı** biçimde örgütlenmiş, kendi teknolojisini kendisi üreten, gelişmiş ARGE üniteleri olan kuruluşların biçimlendirdiği ekonomik gelişme türü oluşturmaktadır. Bu gelişme dinamiğini yaratan kuruluşlar üretim tesislerini daha önce ekonomik yığılmaların olduğu yerler dışındaki yerelliklerde seçebilme serbestliğine sahiptirler. **İkincisini** ise küçük ve orta büyüklükteki kuruluşların, kendi aralarında ilişki ağları oluşturarak, uzmanlaşmış kuruluşların işbirliğiyle gerçekleştirdikleri **esnek üretimin** yarattığı dinamiktir. Yerelliklerin oluşturdukları seçici çevrelerin özellikleri daha çok bu ikinci türdeki gelişme dinamiği bakımından önem kazanmaktadır.

Küçük ve orta büyüklükteki firmaların birarada bulunmasının yarattığı sinerjik etkiye dayanan gelişme dinamiği çözümlemelerinde iki farklı yaklaşım görülmektedir. **Birinci** türdeki analizler daha çok sanayi toplumunun mantığı içinde kalmaktadır. Daha önce de üzerinde durduğumuz **sanayi mintikaları (district)** yaklaşımı olarak bilinen bu ele alışıta bir noktada değişik faaliyetlerin yer almasının işlem maliyetlerinin düşürülmesi, dışsallıkların sağladığı ekonomilerden yararlanması üzerinde durularak, fason ilişkileri içinde esnek üretimin gerçekleşmesi açıklanmaya çalışılmaktadır. **İkinci** türdeki çözümlemelerde **bilgi üretimi, yenilik ve öğrenme ilişkileri** ön plana çıkarılmaktadır. Bu çözümlemelerin bilgi toplumu anlayışına daha uygun olduğu söylenebilir.⁴⁶

⁴⁶ James Simmie: "The Origins and Characteristics of Innovation in Highly Innovative Areas The Case of Hertfordshire", James Simmie (edit.): *Innovation Networks and Learning Regions* 2, Jessica Kingsley Publishers, London, 1997, ss.13-31.

Bu ikinci türdeki çözümlemelerde, yenilikçi ortam, ilişki ağları, bölgesel toplu öğrenme, bölgesel yenilik sistemleri, kurumsal derinlik, bilgi bölüşme ilişkileri ya da ticaret konusu olamayan karşılıklı bağımlılıklar kavramları aynı amaçla kullanılmaktadır. Bu türdeki analizlerde belli bir bilgiye dayanarak yapılan üretimde sağlanacak ekonomiler artık merkezi konumda değildir. Yeniliklerin ve öğrenme süreçlerinin ekonomik faaliyetin tümünde yaratacağı değişikliklerin sağlayacağı ekonomiler ön plana geçmektedir.

İkinci türdeki çözümlemelerde iki süreç merkezi bir konuma gelmektedir. Bunlardan birincisi **kollektif öğrenme**, ikincisi **dinamik belirsizlik azaltmadır**. Kollektif öğrenmede her yerelliğe adeta toplu öğrenimin gerçekleştiği bir klüp gibi yaklaşılmaktadır. Bu durumda ortak alışkanlıkların ve düşüncelerin bulunduğu bir yerellikten yola çıkılmaktadır. Ortak öğrenme yerelliğın üyeleri arasında ortak ya da paylaşılan bilginin üretilmesi ve geliştirilmesi halinde olanaklıdır. Bu sürecin varlığı uzun süreli olmasına ve hem kodlanmış, hem sözlü olarak ifade edilen bilginin yerele eklemlenmesine bağlıdır.

Yerel kollektif öğrenmedeki yenilikçi ortam ve toplumsal ilişki ağları analizlerinde esas vurgu güvene dayalı karşılıklı ilişkilerin varlığı üzerindedir. Bu tür ilişkilerin varlığı öğrenme kapasitesini artırıyor. Bu da o yerellikte belirsizliklerin azalması sonucunu doğurmaktadır. Yenilikçilik kapasitelerini ve faaliyetlerini organize etmede ve belirsizlikleri azaltmada, **yenilikçilik ağları** temel bir araç haline gelir.

Öğrenen yerellikler (bölgeler) güvene dayalı ilişkiler, örtük (*tacit*) bilgileri dolayısıyla anlam kazanıyor. Öğrenen yerellik (*bölge*) düşüncelerin ve bilgilerin toplandığı bir yer olma ve bir çevre oluşturma özellikleriyle bilgi ve düşüncelerin akımını ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.

Yerel (bölgesel) yenilik sistemleri yeniliğın ortaya çıkışını, bir yandan **yenilik ortamı** (*millieu*)'nın⁴⁷, öte yandan formel kurumların varlığına dayandırmaktadır. Yenilik ortamı bu ortamda yaşayan kişiler arasındaki formel olmayan yoğun ilişkilerin varlığı halinde oluşmaktadır. Bu ortamda bir anlamda kendiliğinden bilgi üretilmekte ve paylaşılmaktadır.

⁴⁷ Alberto Bramanti ve Lanfranco Senn: "Innovation, Firm and Millieu: a Dynamic and Cyclic Approach", R. Camagni (edit.) *Innovation Networks Spatial Perspectives*, Belhaven Press, London, 1991. ss.89-104.

maktadır. Yenilik sistemlerinin formal kurumlarını, daha önce de değinildiği üzere, araştırma enstitüleri, üniversiteler vb. oluşturmaktadır. Bu yerel yenilik sistemleri ve öğrenme süreçlerinin bütünleşmesi yerel gelişmeyi ortaya çıkarmaktadır. Yerelliklerin gelişmesinde yenilik sistemlerine ve öğrenmeye öncelik verilmeye başlanması, ekonomik coğrafyanın analizlerinde önemli bir kavramsal sıçrama yaratmıştır. Büyüme-yi açıklamakta ekonomik değişkenlerden çok, sosyal değişkenlere önem verilmeye başlamıştır. Bu gelişme sonucunda üretim sistemlerinin ve bilginin topluma gömülmüşlük derecesi kritik bir önem kazanmıştır. Buna paralel olarak da bilgiye bir **kültürel kuruluş (construct)** olarak bakılma eğilimi gelişmiştir.

Bu çözümlemelerde yerellik analizlere üç özelliğiyle katılmış oluyor. Bunlardan **birincisi örtük (tacit) bilgidir**. Analizlerde bu tür bilgiye verilen önem arttıkça, bu bilginin öğrenilmesinde en etkili değişkenlerden biri olan mekânsal yakınlığa dolayısıyla da yerelliğe verilen önem artmaktadır. **İkincisi paylaşılan güvendir**. Yerel çevrede birlikte üretilen ve paylaşılan bilgi bu güveni artırmaktadır. Ama küreselleşen dünyada bir yerellik içinde bir firmanın sadece yerele gömülü olması yetmemekte, aynı zamanda da yerel olmayan güven ağına da gömülü olması gerekmektedir. **Üçüncüsü yığılmadır**. mekânsal kültürel ve organizasyonel yakınlık organizasyonlar arası öğrenme sürecini hızlandırır. İlişkili aktör ve organizasyonlar karşılıklı yarar ve sinerji oluştururken ortaya çıkan sosyalleşme süreci sonunda sosyal ilişki ağları oluşmaktadır.

Bir yerelliğin üretim sürecinde sağladığı yarışma üstünlüğünü açıklamada bu üç faktör biraraya gelince, **yerele gömülmüş örtük bilgiye** verilen önem artmaktadır. Yerele gömülmek coğrafik yakınlığı olan aktörlerin tekrar eden ilişkilerinin oluşturduğu güvenle sağlanıyor. **Gömülü olmak** özellikle, ürün döngülerinin kısa olduğu, araştırma ve geliştirme maliyetlerinin yüksek olduğu, bilginin üstü kapalı (*implicit*) olduğu ortamlarda önem kazanmaktadır.

Yerelin gelişmesinin anlaşılmasında yenilikçiliğe verilen önem arttıkça evrimsel iktisadın araçları merkezi bir konum kazanır. Kurumsal derinlik, kurallar koyan, bilgiyi nakledebilen ve bilginin transfer edilebilirliğini artıran bölgesel kurumların yerelleşmesi ön plana çıkar. Yereldeki sosyal kapital, sosyal örgütlenmenin özellikleri ve karşılıklı çı-

kâr sağlayabilecek biçimde işbirliğinin gerçekleşmesi önemli olur.

Bu tür çözümler gelişmenin eşitsiz olmasını açıklamaya olanak veriyor. Neden gelişmiş bir bölgenin gelişmeye devam edeceğini gösteriyor. Oysa gelişmemiş bir bölgenin gelişmeyi nasıl organize edebileceğine yol göstermekte operasyonellik kazanamıyor. Sosyal faktörler ön plana çıktıkça açıklayıcılığı artıyor, ama **yol göstericiliği** (*prescriptive*) azalıyor.

V. SON VERİRKEN

Günümüz dünyasında bilgiye ilişkin kavram alanında nasıl bir farklılaşma olduğunu ayrıntılara girmeden ele alan yazının sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu kavram alanını kurgularken iki farklı kaygıyla hareket ettim. Bunlardan birincisi **disiplinler arası olmaya** çalışmaktı. Bilgi konusuyla eskiden beri ilgilenen değişik, epistemoloji, antropoloji, bilgi sosyolojisi gibi disiplinlerin yanı sıra, bilgi toplumuna geçerken bilginin bir üretim faktörü olarak görülmesinden sonra bu alanla yakından ilgilenmeye başlayan ekonomi ve iş yönetimi alanlarında öne çıkan kavramları da ele aldım. İkincisi ise sadece betimleyici bir kavram alanı analizi yapmaktan kaçınmaktı. Yapılan kavram alanı betimlemesinin, **bilgi merkezli olarak yapılabilecek değişik çözümlerle kolayca eklemlenmesini** sağlayacak ip uçları taşımasını istiyordum. Bu nedenle bilgiyle ekonomi, güç, kurumsallaşma ve yerellelikle ilişkisine yer veren bölümler ekledim.

Bu yazıda geliştirilen kavram alanının çok disiplinli olmasına karşın yine de bilgi toplumuna geçişte bu konuyla yakından ilgilenmeye başlayan **ekonomi ve iş yönetimi** alanlarındaki yeni kavramsallaştırmaların daha ağırlıklı olarak temsil edildiği söylenebilir. Tabii ki tüm disiplinlerde bilgiye yaklaşımlarda gelişmeler yaşanmaktadır. Ama günümüzde bu konuda en aktif disiplinlerin ekonomi ve iş yönetimi olduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni bilginin bir üretim faktörü haline gelmesi olmuştur. Bu durumda iş yöneticileri kendi firmalarının yarışabilirliğini gerçekleştirmek için bilgi alanında diğer firmalara üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu alanın bilgiye yaklaşımı da bu güdü belirlenmektedir. Bu konuda iki farklı yol izlenmektedir. Bunlardan **birincisi** yenilikçiliği geliştirmek ve bu yeniliklerin özel mal statüsünde kalması-

nı sağlamak için **kurumsallaşma** üzerinde yoğunlaşmaktır. Bu kurum-sallaşma hem buluşları ve yenilikçi yaklaşımlarını zenginleştirecek hem de bu buluşlar üzerinde haklar oluşturarak onları denetim altına almayı sağlayacaktır. İkinci yol ise bilgisayar teknolojisinin olanaklarından yararlanarak bilginin onu taşıyan insandan ayırlamamasının yarattığı sonuçlardan kurtarmaya çalışmak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda da değişik yaklaşımlar gelişmektedir. Bunlardan en basiti özellikle üretim alanındaki örtük bilgileri sürekli kodlanmış bilgiye çevirme gayreti içine girmek ve örtük bilgi alanını dolayısıyla bu tür emeğin pazarlık gücünü azaltmaktır. İkinci bir alan ise **yapay zekâ** çalışmaları olmuştur. Bu tür uzman bilgisinin programlanması yoluyla gelen bilgilere göre karar verilmesini sağlamak için yapılan çalışılmalar henüz çok başarılı olmamıştır. Bu başarısızlıktan sonra gelişen **bilgi yönetimi** yaklaşımında ise bir firmanın üretimi ve işletmesi sırasındaki üretilen tüm bilgilerinin sistematik olarak düzenlenmesiyle, başka firmaların sahip olamayacağı dolayısıyla doğru yorumlanması halinde o firmaya üstünlük sağlayacak bir bilgi elde edilmeye çalışılmaktadır. Bu ilginç bir gelişmedir. Bu halde de veriler işlenerek bilgiye dönüştürülmektedir. Ama bilgiye dönüştürme evrensellik iddiası taşıyan bir kurama ulaşmak için değil o özel organizasyona onun içinde yer aldığı bağlama özgü bir bilgi haline getirmek için yapılmaktadır.⁴⁸ Bilgi anlayışında benzer bir gelişmeyi kent planlaması alanında kullanılan **coğrafik enformasyon sistemlerinde (G/S)** de gözlemekteyiz.

Bu örnekler daha da artırılabilir. Bilgi toplumuna geçerken pratikte yaşananlar bilgiye ilişkin anlayışlarımızı geliştirmeye ve dönüşmeye zorlamaktadır. Bilim dünyası da hem bu yeni dönüşümleri kavramlaştırma hem de bu gelişmelere uyum yapma durumunda kalmaktadır. Bilgiye ilişkin olarak **post-akademik bilim**⁴⁹ kavramlarından söz edilmeye başlanmıştır. Bilgi alanında yaşanan macera önümüzdeki yıllarda çok yeni ve heyecan verici gelişmelere gebe dir.

⁴⁸ Janet Vaux: "From Expert Systems to Knowledge-Based Companies: How the AI Industry Negotiated a Market for Knowledge", *Social Epistemology*, Vol. 15, Number 3, July-September 2001, ss.231-237.

⁴⁹ J. Ziman: Post-Academic Science: Constructing Knowledge with Networks and Norms", *Science Studies*, Sayı 9, 1996, ss.67-80.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Ziya Aktaş) - Prof. Dr. İlhan Tekeli'ye
teşekkür ederim.

Bir ufak ekleme yapmak istiyorum. Sayın Prof. Tekeli'nin söz konusu ettiği sosyoloji ve ekonomi, iş idaresi yanında bilgiye bir de bilgi mimarlığı, bilgi mühendisliği gibi işin mimarlık ve mühendislik boyutunu da katarak tartışmalarımızı açabileceğimizi umuyorum.

Yorum için Sayın Prof. Gencay Şayian. Buyurun Sayın Şaylan.

PROF DR. İLHAN TEKELİ’NİN “BİLGİ TOPLUMUNA GEÇERKEN FARKLILAŞAN BİLGİYE İLİŞKİN KAVRAM ALANI ÜZERİNDE BAZI SAPTAMALAR” KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Gencay ŞAYLAN**

Teşekkür ederim Sayın Başkan.

İlhan Tekeli, her zaman olduğu gibi yoğunluğu çok yüksek, kapsamlı bir sunum yaptı. Zaten tebliği de okuduğunuz zaman da bunu açıkça görüyoruz. Bu çerçeve içinde tebliğin tamamına ya da sunuma bakıldığında ortaya atılan yoğun değerlendirme ve çözümlemeleri on beş dakika içinde yorumlamanın mümkün olmadığını düşünüyorum. Bu nedenle, beni daha çok ilgilendiren ya da öyle sandığım birkaç nokta üzerinde, yoğunlaşmak istiyorum. Sözü edilen bu nokta ya da çözümlemelerin, bana göre günümüzün önde gelen fetişlerinden biri olan “Bilgi Toplumu” kavramıyla ilgili olduğunu düşünüyorum.

Değirmek istediğim, birinci konu bilginin kapsam ve içeriği. Bu çerçeve içinde “bilgi nedir” sorusuna cevap arayan epistemolojinin ciddi bir kritik karşılı karşıya kaldığını düşünüyorum.

Tartışmak, yorumlamak istediğim bir diğer konu, bilgi ile iktidar ya da toplumsal güç arasındaki etkileşim. Benim esas ilgi alanım siyaset bilimi, bu nedenle iktidar ile bilgi etkileşimi önemli, heyecan verici bir tartışma olarak değerlendiriyorum. Bilgi toplumu, biraz könlerin fil tarifine benzer değerlendirmelere konu oluyor. Bilgi-İktidar ilişkilerini tartışmanın, bilgi toplumu kavramına şu ya da bu oranda açıklık getireceği kanısındayım.

Üçüncü olarak değirmek istediğim sorun, bilgi toplumu kavramına bir dekonstrüksiyona tabi tutmanın gereği. Sanıyorum, İlhan Tekeli hem tebliğinde hem sunumunda bunun altını çizdi.

Bilgi toplumu kavramının dekonstrüksiyonu, en azından eyleme

* Prof. Dr. , TODAİE Genel Müdür Yardımcısı

yön verici tartışma eşiğine ulaşmayı mümkün kılabilir kanısındayım. Sanırım, benim tartışma ve yorumlarım bu üç nokta üzerinde yoğunlaşacak.

“Bilgi Toplumu”, sözcük olarak günlük yaşamda yansımaları bulan çok popüler bir kavram. Sanıyorum bu noktada herkes hemfikir, bu kavramı sık sık kullanıyor. Bilgi toplumu kavramı, bazılarına göre yeni bir toplumsal aşamayı yansıtıyor. Bir başka deyişle, yepyeni ve farklı bir toplum düzeni, toplum yapısı ifade edilmiş oluyor. Buna karşılık, bazıları bilgi toplumu kavramını, kapitalizmin yeni bir evresi olarak değerlendiriyorlar. Kanımca, en azından burada, bilgi toplumu kavramın, “bilgisel üretim modu” mu, yoksa “Kapitaist üretim modu” ikilemi içinde ele alıp tartışılması gerekli değil.

Bilgi toplumu, öyle sanıyorum bugün yaşanan somut gerçekliklerle ilgili. Bilgi, çağdaş kapitalizmde üretimin hem girdisi hem de çıktısı haline geliyor. Biz Türkçede, örneğin İngilizcedeki knowledge ve information sözcüklerinin karşılığında bilgi sözcüğünü kullanıyoruz.

Bilgi toplumunda, bir başka deyişle bilginin üretimin hem girdisi hem çıktısı haline dönüşmesinde dijitalleşmiş bilginin (information) belirleyici olduğu söylenebilir kanısındayım.

Bu dönüşüm de, açıkça görüldüğü üzere mikroelektronik alanda, son 20-25 yılda gerçekleşen teknolojik devrimden kaynaklanıyor. Mikroelektronik alandaki devrimin, yarı iletkenlik ve silikon chipsler iki sektörü, bileşim ve iletişimi kapsamlı bir biçimde dönüştürdüğü açık. Bu sektörlerdeki değişim, üretim, tüketim ve toplumsal denetim süreçlerini alt üst değiştiriyor. Böylece yaygın söylem içinde “bilgi çağına” girildiği öne sürülüyor.

Bilgisayarların, günlük yaşamı, üretimi, tüketimi belirlemesi, bilginin temel bir üretim çıktısı haline gelmesi “bilgi çağı” söylemine güç ve yaygınlık kazandırmış gözüküyor.

Burada kısaca şunun altını çizmek istiyorum. Kapitalizmin bir dünya sistemi olarak ortaya çıktığı andan itibaren bilgi toplumuna geçildiği söylenebilir kanısındayım. Kapitalizm, diyelim 400 yıl önce başlayan, insan ve toplum yaşamının her alanının köklü ve küreselleşerek dönüşmesini kapsıyor. Bu total dönüşümün ana parametrelerinden biri dinsel inanca dayalı bir kozmoloji yerine akla ve bilime dayalı kozmoloji-

ye geçilmesidir.

Modernite sözcüğü olarak da nitelenen çağın temel özelliği, bilime duyulan büyük güven olarak tanımlanabilir Modernite çağında bilimin parlak gelişme çizgisi üzerinde durmak gerekmez. Ama bu bilimciliğin, bilimi fetişleştirmede de önemli bir rol oynadığını unutmamak gerekir kanısındayım. Ancak teknolojik devrimle beraber, bilginin konumu ve kullanımı gelişiyor.

Bu konuda bir örnek vermek istiyorum. Herbert A. Simon, ekonomist olmadığı halde ekonomi dalında da Nobel kazanmıştı. Katkısı, "mükemmel karar" kavramının yadsınmasıydı. Çünkü, tanımı gereği mükemmel karar, karar vericinin karar üreteceği konuda tüm bilgiye sahip olması ve bu bilgiyi proses edebilmesi anlamını taşır. Simon bunun olanaksızlığını göstermişti. Ama şimdi, en azından mantıksal olarak, bilişim alanındaki gelişmenin mükemmel kararın olabilirliğini tartışma alanına soktuğu söylenebilmektedir.

Bu, bilgi toplumu ile ilgili tartışmaların bir boyutudur.

Bununla beraber, sorunun bir başka boyutunu da ele almanın gerektiğini düşünüyorum. Acaba bilgi ne ölçüde "nesnel gerçekliğin", söz ya da yazı ile temsilini vermektir? İnsan, bilginin hem öznesi hem de nesnesi; bilgi, insan tarafından bir kodlama, yani dil olarak üretiliyor. Öyleyse bilgi ya da bilim tarihsel; yani kültürel bir etkileşim ortamında üretiliyor. Buna ek olarak bilimi dil özdeşliği öngörülünce, öznellik kaçınılmaz olarak işin içine giriyor. Dil bir yönü ile yapısal, sentaks ve semantik öğeler yapısalılığı belirliyor. Ancak dilin birde pragmatik ögesi var. Dili kullanan özne, kendi öznelliğine bağlı olarak sürekli metafor yapıyor. Metaforlar hem kodlanırken hem bir izleyici tarafından dekode edilirken öznellik kaçınılmaz olarak işin içine giriyor. Bu durumda bilginin ya da bilimin gerçekliğin şaşmaz temsili olduğu anlayışı temelsiz kalmış oluyor.

Buraya kadar sürdürülen tartışmalara dayanarak neler söylenebilir? Öncelikle bilim fetişizmin ortaya çıktığı, altının çizildiği ileri sürülebilir. Bilgi sürecinin içinde öznellik vardır, tarihsellik vardır; bir başka deyişle bilgi ile ideolojiyi birbirinden koparmak, ayırmak olanaksızdır. Bilimin doğruluk değeri, bu çerçevede bir enterzübjektivite" anlayışı üzerine oturabilmektedir. Bu çözümlemenin İlhan Tekeli'nin sunu-

mundaki tartışma çizgisine ters düşmediğini düşünüyorum. Bununla beraber, Tekeli'nin kullandığı bir kavramın, "tarafsız entelektüeliğin", bu çözümleme ile nasıl bağdaşabileceğinin bana göre açık olmadığını söyleyebilirim. Acaba tarafsız entelektüel özelliğin dışında, metafor yapmadan dil kullanan bir kişi mi? Tarafsız sözcüğünün akla getirdiği ilk şey ideolojisiz, ideolojilerden arınmış bir entelektüel. Sanıyorum ikinci turda, soru cevap aşamasında İlhan bizleri aydınlatacak, kafamızda beliren soruları cevaplandıracak. Kanımca, özellikle bugünkü bilgi toplumu, bilgi çağı söylemlerinde ideolojik boyut çok açık bir biçimde ortaya çıkıyor. Bilgi toplumu ve bilgi toplumuna özgü bilgi anlayışı büyük ölçüde iş idaresi disiplinin, Pazar söyleminin ana öncülleri üzerine oturuyor. Bilgi toplumu aşamasına geçildiğini hararetle tartışanların büyük bölümünü ilgi ve örnekleme alanlarına Porto Allegro toplantısının ya da sıcak füzyonun pek girmemesi acaba raslantı sayılabilir mi? Kısaca altını çizmek gerekirse, bilgi toplumu söylemi ile çağdaş küresel kapitalizmin ideolojisi arasında geniş bir ara kesit olduğu söylenebilmektedir.

Eğer "bilimsel bilgi" ya da "bilimsel doğru" bir entersübjektiviteyi yansıtıyorsa "bilgi toplumu" kavramının, en azından fetişleştirilmesine olanak tanınmamalıdır. Yukarıda da işaret edildiği üzere tartışmak istediğim ikinci konu bilgi ile güç ya da iktidar ilişkileridir. Gerçekte bu ilişki, bir başka deyişle bilginin bir toplumsal iktidar kaynağı oluşturulması yeni bir olgu değildir. İlhan Tekeli'nin de belirttiği gibi bilgi toplumunda eşit olarak da dağılmadığından söz konusu iktidar kaynağı alma olgusu gündem gelmektedir. Bilginin toplumda eşit dağılımı ise entropiye yol açacağından toplumsal yapının kendini yeniden üretmesi mümkün olmayacaktır. Her toplumsal düzen belli bir bölüşüm sistemi üzerine oturmakta ve her bölüşüm sistemi için alternatif bölüşüm kılıplarından söz edilebilmektedir. Toplumsal sistemin kendini yeniden üretebilmesi, bir doğru olduğu varsayılan bilgi, kuram ile temellendirilmektedir. Alternatif düzenlerin de bu çerçevede içinde bilgi ya da kuram temeli bulunmaktadır. Bilgi-ideoloji bağıntısı ve bu bağıntının sıfırlanması bilginin iktidar kaynağı olma özelliğini pekiştirmektedir. Toplumun bireylerinin, kurulu düzeni makul, adaletli ve akla uygun bulup toplumda bütünleşmesi doğru varsayılan bilgiye dayanarak gerçekleş-

mehtedir. Bir başka deyişle bu bir bilginin üretilmesi ve topluma yaygınlaştırılması bizatihi iktidar kaynağı olmaktadır. Bu durumda "bilgi çağı", "bilgi toplumu" kavramlarını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Bilgi-İktidar ilişkileri, bilginin iktidar kaynağı oluşturması çeşitli dūřünürler tarafından, farklı paradigmlar içinde ele alınmıştır. Örneđin Gramsci'nin Offe'nin kapitalist toplumda iktidar bilgi ilişkisini çözümlemesi yaptığı söylenebilmektedir. Foucault ise toplumsal olgu-yu merkezi olmayan ve sürekli olarak kendini yeniden üreten iktidar ilişkileri ağı olarak yorumlamaktadır. Bu iktidar ağı, Foucault'ya göre meşrutiyetini ve ontolojik sürekliliğini belli bir bilgi üzerine oturtmaktadır. Bir başka deyişle Foucaultcu çözümlerede dinamik bir bilgi-İktidar etkileşimi ve bütünlēřmesinin altı çizilmektedir.

Kapitalizmin ileri bir aşaması olarak değerlendirilebilecek olan küreselleşme çağında, bir iktidar kaynağı olarak bilginin korunması ile ilgili kurumlaşmanın geliştiği ileri sürülebilir. Söz konusu gelişmenin üzerinde durulmaya değer ciddi paradoksları da gündeme getirdiği görölmektedir. Küresel kapitalizmin egemen bilgi anlayışı yukarıda da değinildiği gibi iş yönetimi Pazar söylemi gibi öncüllere dayanmaktadır. Küresel kapitalizmin, en azından şimdilik somut sonuçlarından biri küresel yoksulluğun görelisi artışı ve derinleşmesidir Küresel kapitalizmin bir diğer özelliği bilgiyi özel mülkiyet konusu haline dönüştürmektir. Patent, fikri haklar vb. konularda sıkı koruyucu küresel kurumlaşma girişimlerinden söz edebilmektedir. Bu, bir iki yüzlölüğü yansıtmadı ötesinde ciddi bir paradoks olarak değerlendirilebilmektedir. Nitekim küresel kapitalizme karşı Seattle'da baş gösteren ve Porto Allegro'ya uzanan küresel direniş ya da kritik bu noktanın altını çizmektedir. Bu bağlamda Seattle sürecinin, yaygın kullanım anlamı ile "bilgi toplumu", "bilgi çağı" gibi kavramlaştırmalara da kritik bir tavır aldığı söylenebilmektedir.

Tartışmak istediğim üçüncü noktaya değinmek, görüşlerimi size sunmak istiyorum. İlhan Tekeli'nin bildirisi ve sunumunun, bana bilgi toplumu kavramının dekonstrüksiyonu için ilham verdiğini söyleyebilirim. Halen Türkiye'de çok dominant konum almış bir söylem var: "aman bilgi toplumu çağını kaşırmayalım" deniyor. Bu önermenin anlamı nedir? Örneğin Kağızman'da bile 6-7 internet cafe açılmışsa, bilgi

toplumu ya da çağı yakalanmış sayılmayacak mıdır? Öyle sanıyorum ki bu sorular, bilgi toplumu kavramının dekonstrüksiyonun gereği konusunda bir fikir verebilmektedir. Yukarıda da tartışmaya çalıştım, bilgi ile ideoloji birlikteliği ayrıştırılamaz; bilginin doğruluğu bir entersübjektivitedir. Yani bilgi için çok değerli mantık geçerlidir. Buna ek olarak yerleşik toplum düzenini yeniden üreten iktidar ilişkileri ile geçerli sayılan bilgi arasında yoğun bir bağıntı vardır. Eğer “bilgi çağı” ya da “bilgi toplumu” jargonu küresel kapitalizmde giderek ciddi hale gelen eşitsizlik, yoksulluk göreceli geri kalmışlık sorunları ile marjinal düzeyde ilgilieniyorsa bu kavramın ya da jargonun dekonstrüksiyonu yapılmalıdır. Bilgi-iktidar bağıntısı belli bir bölüşüm sistemi üzerine oturmaktadır ve sıfır toplamli bölüşümlerde şu ya da bu biçimde iktidar ilişkileri ortaya çıkaracaktır. İlhan’ın bildirisinde, bu noktada yeni açılımları gündeme getirebilecek çözümleme var olduğunu düşünüyorum. Bilginin iktidara kaynaklık etmesi, belli toplum düzenini meşrulaştırması sıfır toplamli yarışmacılık öncülüne dayanmaktadır. Yarışmacı bir anlayış ya da etiğe dayalı bilgi toplumu, yukarıda geliştirilmeye çalışılan çözümlemeler çerçevesinde dünya ölçeğindeki eşitsizliği, yoksulluğu ortadan kaldıracak bir söylem ögesine sahip gözükmemektedir. Öyleyse yeni, paylaşımcı ve iktidar ağı söz konusu olmayan bir uzlaşmacı etik öncülünün nasıl geçerli olacağı ciddi bir tartışma alanı haline gelmek durumundadır. Bu tür bir gerekliliğin “olmazsa olmaz koşulu” popüler bilgi toplumu kavramının dekonstrüksiyonudur. Bunun farklı ve kapsamlı bir tartışmayı gerekli kıldığına kuşku yok. Ben sadece değinmek istedim, belki soru-cevap bölümünde konuyu biraz daha açmak mümkün olur.

OTURUM BAŞKANI - Prof. Şaylan’a değerli yorumu için teşekkür ediyorum. Bilgi güç kaynağıdır sözü yanılmıyorsa 1600’lü yıllarda Bacon’a ait. 1600’lü yıllardan 2002’ye geldiğimizde nedir değişen diye baktığımızda, son 25-30 yıllık bilgi teknolojilerindeki gelişme ve katkı olacak ve böylece bilgi toplumu yaratılışını daha iyi anlayabileceğiz diye düşünüyorum.

Bir sonraki konuşmacımız Sayın Prof. Dr. Gürol Irzık, konusu Bilgi ve Enformasyon Farklılığı. Buyurun Gürol bey.

BİLGİ TOPLUMU MU, ENFORMASYON TOPLUMU MU? ANALİTİK-ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Gürol IRZİK*

Son birkaç on yıldır dünya tarihinde benzeri görülmemiş bir devrim yaşanmakta olduğu tezi çok gelişmişinden az gelişmişine kadar tüm toplumları etkilemekte. Bu devrim bazen bilgi bazen de enformasyon devrimi olarak adlandırılıyor. Tarihsel açıdan bakıldığında bu şu anlama geliyor: son yüz-yüz elli yılda tarım toplumu yerini endüstri toplumuna terketmişti; şimdi ise endüstri toplumundan 21. yüzyılın bilgi ya da enformasyon toplumuna doğru hızlı bir geçiş yaşanıyor. Bu iddia tüm dünyada muazzam bir ilgi uyandırdı. Hemen hemen her ülkede ard arda konferanslar düzenleniyor, bu konuda yazılanların sayısı binlerle ifade ediliyor; hükümetler, Avrupa Birliği, hatta Birleşmiş Milletler Örgütü bu dönüşümü enine boyuna incelemek, deyim yerindeyse treni kaçırmamak için komisyonlar, özel araştırma birimleri kuruyor. O kadar ki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 21 Aralık 2001 tarihinde aldığı bir kararla, ilki 10-12 Aralık 2003'te Cenevre'de, ikincisi ise 2005 yılında Tunus'ta olmak üzere Enformasyon Toplumu üzerine iki ayaktan oluşan bir Dünya Zirvesi toplamak üzere harekete geçiyor. Birleşmiş Milletler'in web sitesinde bu olay şöyle duyuruluyor: "Gerçekten de bir devrimle, belki de insanlığın en büyük devrimiyle karşı karşıyayız". Dünya Zirvesinin amacı "bu devrimi ve devrimin uluslararası camiadaki etkisini daha iyi anlamak", "enformasyon toplumunu biçimlendirmek" ve ülkeler arasındaki "dijital bölünmeyi azaltmak" olarak ifade ediliyor.

Peki nedir bilgi ya da enformasyon toplumu ve endüstriyel toplumdan nasıl ayrılır? Bu konuda tam bir netlik ve uzlaşma yok henüz; farklı düşünürler farklı şeyler anlıyorlar, farklı tezler ileri sürüyorlar, terimin kendisinde bile --bilgi toplumu mu, enformasyon toplumu mu?-

* Prof. Dr. Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

-anlaşabilmiş değiller. O halde, belki de ilk yapılması gereken şey bu kavramı açmak, altında yatan farklı tez ve anlayışları açığa çıkarmak olmalı. Ben de konuşmamda bunu *eleştirel* bir gözle yapmaya çalışacağım. "Eleştirel" diyorum, çünkü göreceğimiz gibi, bu konuda çok ciddi bir kavram karmaşası yaşandığı kanısındayım. Bu karmaşa bilgi ya da enformasyon toplumu hakkında ileri sürülen tezlere kadar uzanıyor. Dahası, geldiği iddia edilen bilgi ya da

Enformasyon toplumunun, şu andaki haliyle, ikili bir niteliği var; bir yandan insanlık için görülmemiş fırsatlar, olanaklar sunuyor, diğer yandan da mevcut sorunların daha da derinleşmesi tehlikesini beraberinde getiriyor. Bu yüzden konuşmam ampirik olmaktan çok -ki bunu benden çok daha iyi yapacak iktisatçı, sosyolog v.b. meslektaşlarım var- analitik-eleştirel bir çerçeveye oturacak.

Birinci bölümde felsefenin bilgiyi nasıl tanımladığını, enformasyondan farkını, bilgi-bilgelik ilişkisini ele alacağım. İkinci bölümde bilgi/enformasyon toplumuna ilişkin ileri sürülen tezleri tartışacağım. Konuşmamı kısa bir sonuç bölümüyle bitireceğim.

1. Bilgi, Enformasyon ve Bilgelik

Bilgi, herşeyden önce, bilen özne ile bilinen şey arasında iki terimli bir ilişkidir. Bilgi öznenin varlığını varsayar, öznesiz bilgi olmaz. İkincisi, beceri (*know-how*) anlamındaki bilgiyi, önermesel bilgiden ayırdetmek gerekir. "Ahmet bisiklete binmeyi biliyor" birinci türden, "Mehmet Dünya'nın güneş etrafındaki yörüngesinin eliptik olduğunu biliyor" ikinci türden bilgiyi ifade ediyor. "Know-how" bilgisi belli yetenek ve becerilere sahip olmakla ilgili: örneğe dönersek, pedal çevirmek, dengeyi korumak gibi. Önermesel bilgi ise, adından da anlaşılacağı gibi, bir önermenin dile getirdiği olgunun bilgisine sahip olmak demek: Dünya'nın güneş etrafındaki yörüngesinin eliptik olduğunun bilgisi, bakırın ısıtıldığında genleştiğinin bilgisi gibi.

Önermesel bilginin tanımı konusunda iki kuram var çağdaş epistemolojide. Bunlardan birine "Gerekçelendirilmiş Doğru İnanç Kuramı (GDİK), ötekine "Güvenilirlik Kuramı" (GK) deniyor.

GDİK'na göre S'nin, p'yi bilmesi için *en az* şu üç koşulun sağlan-

ması gerek (burada S bir kişi, p de bir önerme):

(1) S, p'ye inanıyor.

(2) p doğru.

(3) S'nin p'ye inanması için yeterli gerekçesi var.

Birinci koşul açık olsa gerek: S p'yi biliyor ama inanmıyor olamaz. İkinci koşul da gerekli, çünkü p doğru değilse, yani, Dünya'nın yörüngesi gerçekten eliptik değilse, Mehmet Dünya'nın yörüngesinin *eliptik olduğunu* bilemez; bildiğini iddia edebilir elbette ama biliyor olamaz. Üçüncü koşul da tesadüfen atıp tutturmakla gerçekten bilmek arasındaki farkı yakalayabilmek için gerekli. Gerekçe bu farkı ifade ediyor. Kuşkusuz, bir inanç için daha az ya da daha çok gerekçeden sözetmek mümkün. Bu bir derece meselesi. Neyin yeterli gerekçe sayılacağı bağlama bağlı, tartışmaya açık. Çoğu durumda algı ve muhakeme yeterli gerekçe sağlıyor. Öte yandan, bilimsel bilgiden söz ediyorsak, daha net şeyler söylemek mümkün, çünkü bilimde ne tür gerekçelerin geçerli ve yeterli olduğu konusunda yerleşmiş (örneğin, ölçüme, veri toplamaya, deney yapmaya, sınamaya, v.b. ilişkin) kodlar, kurallar var.

Yukarıdaki üç koşul zorunlu olmakla birlikte yeterli değil. Dördüncü koşulun ne olduğunun bu konuşma bağlamında fazla bir önemi yok.

Gelelim Güvenilirlik Kuramına (GK). Bu kuramın GDK'ten tek farkı üçüncü koşulu değiştirmesi: S p'yi biliyor ancak ve eğer

(1) S, p'ye inanıyorsa,

(2) p doğruysa,

(3*) S'nin p'ye inancı, p'ye inancın doğruluğu konusunda güvenilir bir inanç oluşturma süreci tarafından üretilmişse.

Dikkat edilirse, S'nin p'yi biliyor olması için inancının üretildiği sürecin güvenilir olduğunu bilmesi gerekmiyor; aksi halde, tanım döngüsel olurdu. Ama o sürecin gerçekten güvenilir olması gerek, S bunu bil-mese de.

Peki, ne tür inanç oluşturma süreçleri güvenilirdir? Bir inanç oluşturma sürecinin güvenilir olması için, en azından, yanlış inançlardan daha fazla doğru inanç üretmesi gerekir. Daha talepkâr bir yaklaşımla şu şöylenabilir: bir inanç üretim süreci sadece doğru inanç üretiyorsa

%100 güvenilirdir. Demek ki, güvenilirlik bir derece işi. Bazı süreçler diğerlerinden daha az ya da daha çok güvenilir olabilir. Örneğin, tüm-dengelsel geçerli tüm çıkarımlar %100 güvenilir inanç oluşturma süreçleridir. Algı, hafıza, saygın kurumlarca yayınlanan yayınlar (*gazete, dergi, ansiklopedi, vb.*) da her zaman değilse bile çoğu zaman güvenilir inanç oluşturma süreçleridir.

Bu iki kuram, aslında birbirinden çok da farklı değil. Bir defa, ilk iki koşul ikisinde de aynı. Dolayısıyla, iki kurama göre de öznesiz bilgi imkânsız. Ayrıca, güvenilir inanç oluşturma sürecini bir tür gerekçelendirme olarak görebiliriz. GDIK, bilgi için öznenin gerekçeye bizzat sahip olmasını, gerekçeyi içselleştirmiş olmasını şart koşuyor. GK'na göre ise önemli olan, öznenin gerekçeye bizzat sahip olması değil, inancının nasıl bir süreç tarafından üretildiği: süreç güvenilir ise, özne biliyor olacak; aksi halde, bilmiyor olacak. Mehmet, Dünya'nın yörüngesinin eliptik olduğunu fizik yasalarını kullanarak hesaplayamıyor ya da o hesapları anlayamıyor ise GDIK'na göre Dünya'nın yörüngesinin eliptik olduğunu bilmiyor olacak; ama bu enformasyonu güvenilir bir kaynaktan, örneğin, saygın bir ders kitabından öğrenmiş ise, GK'na göre, biliyor olacak. Dolayısıyla, GK, GDIK'na oranla daha az talepkâr, daha gevşek bir bilgi kuramı. Aralarındaki en önemli fark bu.

Öte yandan, hem GDIK hem de GK bilgi ile enformasyon arasında bir ilişki kurmakla birlikte ikisini birbirinden ayırıyor. Her önermesel bilginin taşıdığı bir enformasyon içeriği ya da kısaca enformasyon var. Mehmet Dünya'nın yörüngesinin eliptik olduğunu biliyorsa, bilgisinin taşıdığı enformasyon Dünya'nın yörüngesinin eliptik olduğundan ibaret. Ama informasyona sahip olmak demek bilmek demek değil. Enformasyon yanlış olabilir, bilgi olamaz. Dahası, üçüncü koşul sağlanmadığı sürece, doğru informasyona sahip olmak bile bilgi sahibi olmak anlamına gelmiyor. Bilgi, tanımı gereği, yalnız ve yalnızca bilen öznenin zihninde varolabilir. Enformasyon ise çeşitli biçimlerde, örneğin bilgisayar ortamında varolabilir. Kodlanabilir, saklanabilir ve bir yerden bir yere gönderilebilir; bilginin aksine, öznenin koparılabilir, gerekçelendirilmesi gerekmez.

O halde enformasyon ile bilgi aynı şey değil. Demek ki, epistemoloji açısından "bilgi toplumu" ile "enformasyon toplumu" da farklı

kavramlar olmak, farklı şeylere gönderme yapmak zorunda. Oysa, çoğu zaman "bilgi toplumu" ile "enformasyon toplumu" aşağı yukarı aynı anlamda kullanılıyor.

Bilgiyi tanımladıktan ve bilgi ile enformasyon arasındaki farkı böylece ortaya koyduktan sonra kısaca bilgelikten söz etmek istiyorum. Bilgelik herşeyden önce iyi hayatla, nasıl bir hayatın yaşanmaya değer olduğu ile ilgili birşey. Bu da teknik ya da bilimsel değil, etik bir mesele. Bilge insan da gerek beceri gerekse önermesel anlamdaki bilgiyi *iyi yaşam* için kullanmasını bilen insan demek. Bilgi bilgelik için zorunlu ama yeterli değil. İnsanın hayatta birçok amacı olabilir. Bunların bazı- larını başka bir amaç için ister, o durumda o amaçlar da birer araçtan ibarettir. Ama öyle amaç ya da amaçlar olabilir ki insan onları sadece kendileri için ister, başka birşey için değil. Bunlara nihai amaç diyelim. İnsanın nihai bir amacı var mı? Varsa, bu amaca yönelik bir yaşam iyi yaşamdır. Ben bu amacın insanın kendini gerçekleştirmesi olduğunu düşünüyorum. İyi yaşamın, insanın toplumsal hayata olabildiğince katılarak çeşitli ihtiyaçlarını giderdiği, türüne özgü yeti ve yeteneklerini geliştirdiği bir yaşam olduğu kanısındayım.

Bilgi ya da enformasyon toplumu bize iyi yaşamın kapısını açıyor mu? Bir felsefeci olarak beni en çok ilgilendiren soru bu. Bu soruyu yanıtlamak için bilgi/enformasyon toplumundan ne anlaşıldığına bakmamız gerek.

II. Bilgi/Enformasyon Toplumu Üzerine Üç Temel Tez

Enformasyon Toplumu İncelemeleri adlı kitabında Alistair Duff (2000) bilgi/enformasyon toplumuna ilişkin başlıca üç yaklaşımın varol- duğunu söylüyor: (a) bilgi ekonomisi olarak bilgi toplumu, (b) enfor- masyon patlaması eşittir enformasyon toplumu, ve (c) yeni enformas- yon teknolojilerinin etkisindeki toplum.

A. Bilgi Ekonomisi Olarak Bilgi Toplumu

Bilgi toplumunu bilgi ekonomisi olarak tanımlayan kişi Amerika'lı ünlü iktisatçı Fritz Machlup. Machlup 1962 yılında yazdığı *A.B.D.'de Bil- ginin Üretimi ve Dağıtımı* adlı büyük yankı uyandıran kitapta Amerika gibi ileri endüstri toplumlarının yeni bir ekonomiye, bilgi ekonomisine

doğru evrilmekte olduğunu ileri sürer. Maclup'a göre, yeni ekonominin temel özelliği, endüstriyel ekonomide olduğu gibi mal üretimi değil, bilgi üretimidir. Yeni ekonomide, bir yandan çalışanların büyük bölümü -ki bugün bunlara "bilgi işçileri" deniyor- enformasyona dayalı işlerle uğraşüyor, bir yandan da GSMH'nın önemli bir miktarı bu tür işlerden elde ediliyor.

Ben, Maclup'un tezlerini dayandırdığı istatistiklerle hesaplaşabilecek, bu istatistiklerin onun iddialarını belgeleyip belgelemediğini gösterebilecek durumda değilim. Ancak, dikkatinizi Maclup'un bilgiden ne anladığına çekmek istiyorum, çünkü Maclup'un tezlerine dayanak olan temel ve kritik kavram bu. Maclup kitabında şöyle diyor: "Ben 'bilgi ve enformasyon' terimlerindeki tekrardan kurtulmayı öneriyorum. 'Enformasyon'u 'bilgi'den ayırmakta ısrar edenler var... *Webster Sözlüğü* 'enformasyon'u, 'başkaları tarafından iletilen ya da kişisel inceleme ve araştırma için elde edilen bilgi', ya da 'özel bir durum, olay ya da benzerinin bilgisi' olarak tanımlıyor. Böylece, sözcüğün günlük kullanımıyla her türlü enformasyon bilgidir." (Maclup 1962, s. 8)

Machlup çapındaki bir iktisatçının, kitabının temel tezleri için bu kadar önemli bir kavram hakkında *Webster Sözlüğü* ile yetinmesinin ne anlama geldiğini bir kenara koyalım, ve tam 18 yıl sonra, kendi önderliğinde çeşitli disiplinlerden onlarca uzmanın çalışmaları sonucunda sekiz cilt olarak tasarlanan *Bilgi: Yaratılışı, Dağıtımı ve Ekonomik Önemi* adlı devasa projenin ilk cildinde bilginin nasıl tanımlandığına bakalım:

Benim bilgi ve bilmek kavramlarım görülmedik ölçüde geniştir. Ben kendimi bilimsel ya da teknolojik ya da pratik ya da düşünsel bilgi ile sınırlamıyorum. İnsanların bildiklerini zannettikleri herşeyi bilgi kapsamına alıyorum. (Machlup 1980, önsöz).

Bilgi kavramı bu kadar geniş tanımlanırsa, "insanların bildiklerini zannettikleri herşey" doğru-yanlış, gerekçeli-gerekçesiz herşey- bilgi olursa, ileri endüstri toplumlarına bilgi toplumları demek elbette mümkündür, ama bu durumda her toplum bilgi toplumu olur. Nitekim, Machlup da, bilginin üretildiği eğitim kurumları arasına kiliseyi de katarak orada verilen her türden eğitimi de "bilgi" üretimi olarak görüyor ve kilise, sinagog v.b. inşaatlarını da eğitim harcamaları içine sokuyor. Bu itibarla, yeni ekonomide maldan çok *bilgi* üretildiğini,

GSMH'nın "**bilgi**" sektörü tarafından üretildiğini söylemek zor.

Bu bağlamda söylenebilecek en anlamlı şeyi *Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi* (1973) adlı kitabında Daniel Bell söylüyor: yeni ekonomide hizmet sektörü hem işgücü hem de GSMH'da tuttuğu pay açısından öne çıkıyor. Ama ne Bell ne de başka enformasyon toplumu kuramcıları asla şu soruları sormuyorlar: sunulan hizmetten kim ne kadar yararlanabiliyor? Hizmet sektörü büyürken sağlık, eğitim, ulaşım gibi insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetler ne kadar büyüyor, bankacılık, ticaret, borsa hizmetleri ne kadar büyüyor? Bu soruları sormadan, iyi yaşam kaygısını gündeme getirmeden bilgi ya da enformasyon toplumundan söz etmek bana çok anlamlı gelmiyor.

B. Enformasyon Patlaması = Enformasyon Toplumu

Bir ikinci yaklaşıma göre ise enformasyon toplumu demek enformasyon patlaması yaşayan toplum demek. Enformasyon alıcı ya da gönderici için anlam taşıyan her türlü sembol, sinyal ve görüntü olarak tanımlanıyor. Buna göre, günümüzün ileri toplumlarında, daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde, telefon, radyo, televizyon, internet, faks, sinema, posta, gazete, kitap, dergi, kaset gibi araçlar yoluyla enformasyon üretilmekte, dolaşmakta ve tüketilmekte.

Bu anlamda enformasyon toplumunun varlığını yadsımak --en azından kimi ülkeler için --olanaksız. Ne var ki, dolaşımdaki enformasyonun niteliğine bakmadan, böylesi bir toplumun diğer toplumlardan daha iyi, daha yaşanabilir bir toplum olduğunu söylemek de imkânsız. Daha çok magazin-dedikodu-video klipi, niteliksiz daha çok Hollywood filmleri, en kötüsü de düpedüz dezenformasyon bombardımanına maruz bir toplum "enformasyon toplumu" nitelemesini belki hak ediyor ama yaşanmayı herhalde hak etmiyor. Böyle bir toplum insanların ihtiyaçlarını karşılayıp yeteneklerini geliştirebilecekleri bir toplum olabilir mi? Enformasyon toplumundan sözedenler bu tür sorularla uğraşmıyorlar. Onlar, tam bir "bilimsel" nesnellik ve yansızlıkla, "Biz sadece enformasyon hacmini ölçüyoruz. Enformasyonun kalitesini ölçmüyoruz" diyorlar. Kaldı ki, üretilen enformasyonun çok az miktarı "tüketiliyor". Bu kadar niteliksiz enformasyonun üretildiği bir ortamda buna üzülme değil sevinmek gerek belki de.

C. Yeni Enformasyon Teknolojileri ve Enformasyon Toplumu

Enformasyon toplumu hakkındaki bir üçüncü yaklaşım da enformasyon toplumunu bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerinin (özellikle internet vasıtasıyla) birleşmesi, giderek yaygınlaşması ve toplumsal hayatın hemen yer yanını kuşatması olarak tanımlıyor. Bu teknolojilerin toplum üzerindeki etkileri konusunda ise farklı görüşler ileri sürülüyor. Kimileri yeni teknolojilerin toplumun iktidar yapısını bile kökten değiştireceğini iddia ederken, kimileri mevcut siyasal ve toplumsal yapının çok fazla değişmeyeceğini savunuyor.

Bilgi ile iktidar arasında her zaman doğrudan bir ilişki olmuştur. Daha 17. yüzyılda Bacon "bilgi iktidardır" diyerek, bilgi sahibi olmanın insana büyük bir güç verdiğini, bilginin yaşamı etkileme potansiyeline dikkat çekmişti. Yeni teknolojilerin bu bakımdan yeni birşey getirdiğini söylemek zor: bu teknolojilere sahip olan ve nimetlerinden yararlananlar daha güçlü olacak--tıpkı geçmişte olduğu gibi.

Öte yandan, yeni iletişim teknolojilerinin enformasyonun depolanması ve iletilmesi konusunda büyük olanaklar sağladığına kuşku yok. İnternet aracılığıyla, oturduğumuz yerden müthiş bir hızla birçok veriye ulaşmamız artık hayal değil. Ne var ki bu teknolojiler devlet bütçelerini zorlayan muazzam altyapı yatırımları gerektiriyor. Kullanıcı açısından bakıldığında ise gelir düzeyinin yılda ortalama iki-üç bin dolar olduğu bir ülkede bu nimetlerden faydalanmak rüya görmekle aynı şey. Bütün bunlar, ülkeler arasında, aynı ülkede farklı sınıflar arasında, zaten varolan eşitsizlikleri daha da artırıyor.

Bilgi toplumunun bilgisayar-iletişim teknolojisiyle tanımlanması, bilgi sahibi olmayı teknoloji sahibi olmakla özdeşleştiriyor. Bu hem bilginin bir mülkiyet meselesi haline gelmesi demek, hem de gerçekten bilen insanın geri plana atılması demek. Bilgisayar ortamında bilginin değil, sadece enformasyonun varolabildiğini hatırlarsak, doğru-yanlış, nitelikli-niteliksiz enformasyon sahiplerinin, bilen insanın yerini alması demek. Bu da bilgi toplumunda en önemli kaynağın insan olduğunu, en büyük yatırımın insana yapılması gerektiğini vaazeden anlayışla paradoksal bir durum arzeder.

III. SONUÇ

Bazı ülkelere geldiği söylenen bilgi ya da enformasyon toplumu-
nun benim kafamdaki bilgi toplumu ile hiçbir ilişkisi olmadığını belir-
terek bitirmek istiyorum. Ben bilgi toplumu deyince herkesin **doğru ve**
nitelikli enformasyona özgürce ve ucuza erişebildiği ve bu enformasyo-
nu bilgiye dönüştürebildiği, en azından bu fırsatın var olduğu bir top-
lum anlıyorum. Eğer bilgi konusunda Gerekçelendirilmiş Doğru İnanc
Kuramını benimsersek her bireyin, bilgi sahibi olabilmesi için, inancını
bizzat kendisinin gerekçelendirmesi gerekecek. Burada asıl iş bireye
düşüyor. Öte yandan, Güvenilirlik Kuramını benimsersek yük daha çok
kamusal inanç oluşturma süreçlerine biniyor. Bu durumda yazılı ve gör-
sel medyanın, internetin, yayınevlerinin ve benzerlerinin işlevlerini
doğru dürüst yapmaları gerekiyor. Oysa, bilgi/enformasyon toplumuna
ilişkin ele aldığımız hiçbir yaklaşımın böyle bir kaygısı yok.

Bilgi, özellikle bilimsel bilgi tarihin hiçbir döneminde bedavaya
üretilmemiş ve tüketilmemiştir: kitabı satın almanız gerekir, eğitim için
de en azından vergi vererek bir bedel ödersiniz. Buna mukabil de bilim-
sel bilgi (daha doğrusu enformatik içeriği) her zaman kamuya açık ol-
muştur. Bilimsel bilgi ile teknolojik ürün arasındaki en önemli fark bu-
dur: teknolojik ürün patentlenir, bilimsel bilgi için ise onu ilk üreten ol-
manın şanı yeterlidir. Günümüzde ise ikili bir tehdit var: bir yandan dev-
letler vatandaşın enformasyona ulaşma hakkını gaspediyor, diğer yan-
dan da bilimsel bilginin kamusal niteliği sarsıntı geçiriyor. 1980 sonrası
birçok şey gibi araştırma da "serbest piyasa" koşullarına tabi kılındı, bi-
limden servet sahibi olmak mümkün hale geldi. Amerika'daki ünlü bir-
çok araştırmacı ya şirket sahibi ya da bir şirketin ortağı (Kenny 1986).
Bunun bedeli, üretilen bilginin -dikkat edin, teknolojik ürün demiyo-
rum- kamusal niteliğinin yok olması, özel şirketlerin tekeline girmesidir.
Bu da bilginin daha geniş kesimlere yayılmasının önünde ciddi bir en-
geldir. Bilgi üretimi, işbirliğini, günümüzde ise özellikle farklı disiplin-
den gelen araştırmacıların işbirliğini gerektirir. Karşılıklı fikir alışverişi,
açık tartışma, özgür eleştiri yeni görüş ve kuramların ortaya çıkması için
elzemdir. Bilginin servete tahvil edilebilen bir "girdi" olarak görülmesi
aynı zamanda gizliliğe neden olmakta, paylaşımı, işbirliğini zedelemek-
tedir. Bu uzun vadede binilen dalın kesilmesinden başka bir sonuç ver-

mez.

Herkesin **doğru ve nitelikli** enformasyona özgürce ve ucuza erişebildiği ve bu enformasyonu bilgiye dönüştürebildiği bir toplumun mevcut toplumlardan daha eşitlikçi, daha özgür, daha demokratik, iyi yaşama daha elverişli bir toplum olacağı sanıyorum aşikârdır. Enformasyon toplumu üzerine düşünenlerin böyle bir toplumun oluşturulması için ne gibi politikalar izlenmesi gerektiği konusuna da kafa yormaları ahlaki bir sorumluluktur.

KAYNAKÇA

Bell, D. (1973). *The Coming of post-industrial Society*, Basic Books.

Duff, A. (2000). *Information Society Studies*, Routledge.

Kenny, M. (1986). *Biotechnology: The University-Industrial Complex*, Yale University Press.

Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton University Press.

Machlup, F. (1980). *Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance*, vol. 1, Princeton University Press.

OTURUM BAŞKANI – Efendim teşekkür ediyorum konuşmacıma. Yorum alabilir miyim Prof. Dr. Ünal Nalbatoğlu beyden? Buyurun efendim.

PROF. DR GÜROL IRZİK'İN
“BİLGİ TOPLUMU MU, ENFORMASYON TOPLUMU MU?
ANALİTİK-ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM”
KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

“ENFORMASYON” KÖLESİ TÜKETİCİ,
“BİLGİ”YLE ÖZGÜR YURTTAŞ

*Hasan Ünal NALBANTOĞLU**

Türkiye Bilimler Akademisi'nin “Bilgi Toplumuna Geçiş Toplantısı”nda sunmak üzere hazırlamış olduğu “Bilgi Toplumu mu Enformasyon Toplumu mu?: Analitik-Eleştirel Bir Yaklaşım” başlığını taşıyan bildirisini tartışma sürecimizin bir parçası olarak yorumcu rolünü üstlenmem çağrısından ötürü tüm ilgililere teşekkür ederim. Kendim de “bilgi” ile “enformasyon”⁵⁰ ve ikinci kavramın bir türü olarak “malûmât” olarak adlandırmayı tercih ettiğim olgular arasında çok da katılaştırılmaması gereken ayrımı en azından 1994 yılından beri çeşitli sözel ortamlar, raporlar ve yazılarımda vurgulamıştım.⁵¹ Türkiye’de bilgi toplumuna geçildiği yönündeki görüşün en iyi olasılıkla parçası bulunduğu

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

⁵⁰ Burada, çoğunlukla ‘mesaj’ karşılığı kullanılan “enformasyon” sözcüğü yerine “enformasyon” sözcüğünü kullanmayı sürdürmekte yarar var. Çünkü Latince kökenli (*informatio*; örneğin, *informis*: biçimsiz; şekilsiz; *informo*: talimat) bu sözcüğün iletilmekle kalmayıp, iletildiği kişiyi içinden yoğurup biçimlendirme, yönlendirme, etkileme anlamı da var ki, gerçekte de “enformasyon”un, olumlu ya da olumsuz, bu tür bir gücü olabildiğini biliyoruz.

⁵¹ Söz konusu ayrımı yaptığım, öncelikle Türkçe yayınların birkaçını tarih sırasıyla verecek olursak: “Türkiye’nin VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında önerilebilecek Bilim ve Teknoloji Politikasına İlişkin Bazı Sosyolojik Saptamalar,” *DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bilim ve Teknoloji Politikaları İhtisas Komisyonu--Bilim ve Teknoloji Politikaları Alt Komisyonu Raporu*, Ek 2 [der. Metin Ger & Metin Durgut] (1994); *Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu*, 16 Ocak 1995 Toplantısı (Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Mayıs 1995): 17-24. “Tekno-bilim Pazarında ‘Bilgi’ Üzerine Bazı Aykırı Görüşler” *Uluslararası Bilim, Teknoloji ve Toplum Sempozyumu [Science, Technology and Society International Symposium] 14-15 April/Nisan 1999*, Ed. by. Hacer Ansal and Deniz Çalışır (İstanbul: İstanbul Teknik University / Institute of Social Sciences, 1999): 172, not 4; keza 201-202. “20. Yüzyılın Öne Çıkardığı Meslek Adamları Olarak Mühendisler”, III. Oturum Metni, *Sanayi Kongresi ‘99: Bildiriler Kitabı*, (Ankara: TMMOB, Makina Mühendisleri Odası Yay. No. 234, 2000): 109.

muz toplumsal akışı yeterince çözümleyicilikle irdelemeksizin, altı boş ve safdil bir iyimserlik içerdiğini, ama burada esas bilgi ve enformasyonu bir meta, pazarda alınıp satılabilir bir şey gibi görmek eğiliminin ağır bastığını vurgulamaktı amacım. Neyin "bilgi" neyin nötr anlamıyla "enformasyon" (olayın hep ve pek de masum olmadığına işaret eden anlamıyla da 'malûmât') olduğuna dikkat edilmesi, dolayısıyla bu iki geçişsel öge arasında bir uçurum yaratmadan ayırımın titizlikle tartışılması gerekiyordu; ama bu salt 'merak' saikiyle ve bir düşünüm (tefekür; *contemplatio*; *Besinnung*) meselesi değildi gözümde. Özellikle de 'merak'ın seçkinyalnızlık ve melankoli içinde düşünümle sürdürülmesi hem bilimler hem de felsefe ve genelde düşüncenin *sine qua non*'dur hiç kuşkusuz. Prof. Irzık'ın da haklı olarak altını çizdiği "doğru ve iyi yaşam"ın aranışında bu koşul hiç kuşkusuz gereklidir; ama yeterli midir acaba? Adorno'nun deyişini sorulaştırırsak, yanlış yaşam ne ölçüde doğru yaşanabilir? Tam da bu sorudan hareketle, hiç de ussallık sergilemeyen küresel ve yerel pazar koşulları altında tüketim köleliğinden kurtulmak yanında, yurttaşlıkla ilgili bir boyutu da yok mudur söz konusu ayırımın?

Bu yöndeki kuşkularım daha gerilere gitmekle birlikte, 1990'lar başında bir yanda Frankfurt Çevresi'nin "Eleştirel Teori"si, öte yanda da Heidegger üzerine süregiden çalışmalarım sırasında aşağıda vereceğim pasajla karşılaşmak benim için çok uyarıcı olmuştu ve bir zamanlar yitirdiğimiz dostumuz Tarık Okyay için hazırlanan anma kitabı için hazırladığım yazıda alıntılanmışım.⁵² Heidegger 1955-56 yılındaki derslerinde, o zamanın yaygın deyişiyle "atom çağı"nın biçimlendirdiği insan varoluşundaki "tekinsizlik/ürkünçlük" (*Unheimlich*) üzerinde durmakta, sevmediği bir terimle, "kültür" denilen ve "tiyatro, sanat, film, radyo ile edebiyat ve felsefe, hatta iman ve din[i]" kapsayan alanın "enformasyon" bombardımanı altında nasıl iş dünyasının bir parçası haline gelmekte olduğuna dikkatleri çekerek şunu söylemekteydi:

"Yabancı kökenli şu 'Enformasyon' [malûmat; *Information*] söz-

52 "Modern Çağda *Universitas* Kavramına ne oldu?" *Kent, Planlama, Politika, Sanat: Tarık Okyay Anısına Yazılar*, Cilt. II (Ankara: METU Faculty of Architecture Pub., 1994): 450, not 9; yazının yeniden gözden geçirilmiş biçimi sonradan şu kitabımda aynı başlıkla yeniden çıkmıştır: *Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000): 9-10; dn 9.

cüğü tam da demek istediğini söylüyor: Bir yanda anında haber geçerken öte yanda da aynı anda okuyucu ve izleyiciyi durmaksızın hamur gibi yoğuruyor, biçimlendiriyor [*Prägung (Formierung)*]. Bunun, insanlık tarihinde atom tarafından yoğrulan şu [yeni] çağın 'meditatif' bakışımızdan [*unserem nachsinnenden Blick*] kaçmasına izin vermeyelim. "⁵³

İşte bunlar zihnimde Prof. Irzık'ın yazısını dikkatle inceledim ve tartışma çevrenimizi bir nebze olsun genişletmeye katkıda bulunacağını umduğum değerlendirme, yorum ve yapıcı olduğuna inandığım eleştirilerimi başkalarının eleştirel usuna sunuyorum

Bir kere, yazısının sonuç kısmında Prof. Irzık'ın "[h]erkesin **doğru ve nitelikli** enformasyona özgürce ve ucuza erişebildiği ve bu enformasyonu bilgiye dönüştürebildiği bir toplum"a duyduğu özlemi sanırım buradaki herkes gibi ben de paylaşıyorum. Bunun gerçekleşmesinin karşısında dikilen engeller ve tehlikeler konusundaki teşhislerinde de hemfikiriz. Çağdaş devletlerin yurttaşlarına hesap vermekten kaçarak her tür gizlilikte derinleşmesi; enformasyonun paylaşılabılır ve kamusal nitelikte olmaktan çıkarılarak özel şirket tekellerine geçmesi; bu arada bizi de yakından ilgilendiren bir gelişme olarak "scholar" yerine hızla proje avcısı ve bir kitaplığa giderek daha az ilgi gösteren "araştırmacı" profilinin geçiyor oluşu; enformasyon yığınları içinde sapla samanı ayırarak üretilen bilimsel bilginin teknobilimsel bir mala dönüştürülerek, Irzık'ın doğru deyişiyle, "servete tahvil edilebilen bir 'girdi' olarak görülmesi; sonuçta da enformasyon ve bilginin hiç de eşitlikçi olmayan bir ortamda belirli iktidar odaklarında toplanışı. Bütün bunlara en azından benim bir itirazım olamaz.

Ama biri felsefe söyleminin genel topografyasında, öteki de kayganlığı denli günümüzde sıklıkla ve uluorta kullanılan, belki de "semptomatik okumayla" bir hastalığı teşhis etmemize yardımcı olabileceğine yakınlarda ayrıntılı temas ettiğim⁵⁴ şu iki sihirli sözcük: 'etik' ve 'ahlâk'-ki Prof. Irzık yazısında en az iki yerde içeriklerini tartışmasa da haklı olarak önemini vurguluyor.

⁵³ *Der Satz vom Grund*, (Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1992 [1957]): 58. / *The Principle of Reason* [orij.], tr. R. Tilly (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1991): 29.

⁵⁴ "Etik, Estetik, Teknik," *DeFTER*, No. 45 (Kış 2002): 187-229.

Önce genel noktayı açalım.

Prof. Irzık'ın yazısı, özellikle başlardaki dili ve usyürütüşüyle felsefe içinde anglo-sakson dünyasında egemen genel bir felsefî eğilim içinde düşünülebilecek konum ve mevzileri yönlendiren ortak bir "ethos" ve "aura"yı sergiliyor gibi. Felsefede olduğu denli sosyoloji ve genelde sosyal bilimlerde de önemli yöntembilim ve kuram tartışmalarına yol açan "mantıksal ampirisizm," (Carnap, Schlick) "eleştirel akılcılık" (Popper) ve özellikle resmi alanım sosyolojide "pozitivizm," "natürallizm" ve "fizikalizm" (Comte, Durkheim, Neurath, Lazarsfeld) gibi türlerin mantık ve matematiksel fizik çerçevesine özgü bu ardalardan nasıl etkilendiklerini burada tartışacak değiliz. Ama genel "aura"sı düşünüldüğünde mantıksal önermeleri bir gereç olarak kullanmasından ötürü bu konumu bir "analitik felsefe" örneği olarak nitelendirmemiz mümkündür.

Oysa bu konum ne denli teknobilimsel ilerlemelere koşut söylemlerle deviniyor olsa da felsefenin "*Kampflplatz*"ı (Kant) düşünüldüğünde meselenin tartışılması salt bu konumun terimlerine indirgenemez. Ben de bu konumla sınırlı kavram, önerme ve dizgelerden hareketle bilgi/enformasyon ayrımını tartışmanın bizleri pek de ileri götüremeyeceğini öne sürerek, gene felsefe ve sosyoloji kuram alanlarındaki başka konumların varlığına dikkatleri çekmeye, olabildiğince de tartışmamızın gündemine taşımaya niyetliyim. Daha da somut konuşmak gerekirse mesele münhasıran bir bilgikuramsal (epistemolojik) boyuttan tartışılmaz; bunun yerine söz konusu ayrımın varoluşumuz için ne anlama geldiğini (Horkheimer) tartışmak çok daha önemlidir.⁵⁵ Bunu "va-

⁵⁵ "Frankfurt Okulu" ya da *Eleştirel Teori* akımının asal temsilcilerinden Max Horkheimer da daha 30'lu yılların sonunda modern çağın üretim ve pazar koşullarına ve bu çağı niteleyen toplumsal ve ekonomik koşulların bilgi üretimini nasıl biçimlendirdiğine dikkatleri çekmekteydi. Horkheimer'in doğru vurguladığını düşündüğüm gerçek, Kartezyen rasyonalizmin bilgiyi de hemen her şeyi "bilen" bir "Özne"nin nesnesine ve tasarrufuna indirgerken üretilen bilgiyi de "depolanır" bir şey gibi görmesinin tam da çağımızın koşullarına denk düşüyor olmasıydı. Oysa, teoriyi böylesine silolanmış bilgi gibi görmek yerine, onun insan yaşamı ve toplumsal varoluşu için ne anlama geldiğini sormak gereklidir ve tam da bu nedenle bir başka "eleştirel" teoriye gerek vardır. Kendisi şöyle yazmıştı: "İnsan ve toplum bilimleri [*Die Wissenschaften von Mensch und Gesellschaft*] büyük başarılar elde eden doğa bilimlerinin önderliğinde açılan yolu izlemeye kalkışmışlardır. Daha çok olguların incelenmesine [*Tatsachenforschung*] yönelmiş sosyal bilim okulları ile [salt] ilkeler üzerine yoğunlaşan okulların hiç birinin kendi başına teori ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Spencer'in zamanından bu yana özellikle Anglo-Sakson üniversitelerinde bilimsel faaliyetin önemli bir parçası haline gelen [ve] toplumsal yaşam üzerine çalışan bütün disiplinlerde olguların titizlikle

roluşçuluk" akımının genel konumu ile özdeşleştirmemek gerekir ve de burada önerdiğim bilgikuramsal tartışmanın yalnızca bir boyutunu oluşturduğu daha geniş varlığa-ilişkin (ontolojik) bir yaklaşımın benim- senmesinin çok daha önemli olduğudur. Elbette ontolojik yaklaşımı burada katı bir çerçeve gibi, sözelimi bir öğreti gibi bellersek İslam düşüncesinin de bir halkasını oluşturduğu "günbatımı ülkesi"nin me- tafiziğiyle özdeş tuttuğum felsefeye özgü yaklaşım ayrıkları tuzağına yeniden düşebiliriz ve konumuzun varoluşumuzu bütün cephelerinde doğrudan ilgilendiren yanının bu tuzakta steril bir fanus içinde yitip gitmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Bu nedenle, Horkheimer'in endüstriyel dünyada bilgiye ilişkin teşhisini burada enformasyon toplu- muna özgü koşullar altında da unutmamak zorundayız.

Üstelik, buna ek olarak İngilizce "*knowledge*" sözcüğünün pek veremediği Fransızca'da "*connaissance*" ile "*savoir*" ve buna az çok denk düşen Almanca'daki "*Erkenntnis*" ile "*Wissen*" sözcükleri arasın- daki ayrımı da zihnimizin bir köşesinde tutmamız gerekiyor. Çünkü bu ikililerden ilki özne temelli, oysa ikincisi öznenen bağımsız düşünül- mektedir -ki bu ayrımı dilimizde "bilme" ve "bilgi" sözcükleriyle karşı- lamakta yarar var. Unutmayalım ki bu ayrım hep vardı bir bakıma. Gü- nümüzü eskiden ayıran esas fark, şimdilerde "enformasyon"un büyük ölçüde giderek hızlanan seri üretim yollarıyla fabrikasyon ürünü olma- sı, bunun da basitleştirilmiş kodlarla gerçekleştiriliyor oluşu.

Heidegger de sonraları aralarındaki onca uçuruma karşın Frank- furt Çevresi'ninkiyle birlikte okuyabileceğimiz ve bazılarımıza ürkütü- cü gelebilecek bir teşhiste bulunuyordu. O tarihlerde Lübnan devlet bakanı olan, eski öğrencisi Prof. Charles Malek'in girişimiyle hazırlanan ama katılamadığı bir sempozyuma (1974) gönderdiği kutlama mesajın- da bunun sonuçlarını şöyle toparlamıştı:

"Teknolojik-endüstriyel çağ adım adım artan bir tehlikeyi berabe- rinde getirirken, bunun temelleri üzerine çok az düşünülmekte. Şiir, sa-

toplanması, sorunlara ilişkin yığınla ayrıntının derlenişi, dikkatle hazırlanan anketler yoluyla yü- rütülen ampirik soruşturmalar türünden etkinliklerin oluşturduğu örüntü, dıştan bakıldığında en- düstriyel tekniklerin hükmettiği bir toplumsal yaşamın [*Leben unter der industriellen Produkti- onsweise*] diğer birçok cephesine aynen benzemektedir." Max Horkheimer, "Traditionelle und kritische Theorie," *Zeitschrift für Sozialforschung*, VI/2 (1937): 247. / "Traditional and Critical The- ory," *Critical Theory: Selected Essays*, tr. by Matthew J.O'Connell et.al. (New York: The Seabury Press, 1972): 190-191.

natlar ve tefekküre dönük düşüncenin o temelden diriltici etkisiyle sesi duyulan hakikati yaşamak artık olanaksız. Bu alanlar saptırılarak **uygarlık endüstrisi**'nin [*einem bloßen Instrument des Zivilisationsbetriebes*; vurgu benim. H.Ü.N.] araçları haline geldiler. Bunlarda barınan dil de kalıcı bir biçimlendirme gücünden yoksun, o uçup giden hızlı malûmat akışı [*Flüchtigen der sich überstürzenden Informationen*] içinde yitip gidiyor.

İşte bu nedenle, o eski temel soruları daha da sorgulayıcı bir biçimde inatla tartışan bir düşünceye gerek var; öyle sorular ki, sürekli yenilenen dünyadaki ölümlülerin huzursuz gürültüsünü bastırsın."⁵⁶

Bugün içinde bulunduğumuz, etüvlenmiş mantıksal her dizgeyi zorlayan dengesiz ve tehlikeli dünya koşul ve konjonktürleri düşünüldüğünde, 1974'te yazılmış bu satırların hala geçerliliğini koruduğu kanısındayım. Bu da çağdaş dünyamızdaki varoluşun tekinsizliği sezeneşumuzun köşesinde soruya dönüştürülmedikçe 'bilgi' ve 'enformasyon' (*ya da enformasyonun tehlikeli tanış biçimi olan 'malûmat'*) arasındaki ayrımın tek tek ve topluca varoluşumuz için ne denli önem taşıdığını gözardı etmiş oluruz.

Geneldeki bu değerlendirmeyi şimdi de Prof. İrzık'ın "herşeyden önce iyi hayatla, nasıl bir hayatın yaşanmaya değer olduğu ile ilgili" gördüğü, üstelik teknik ya da bilimsel değil, etik bir mesele" olarak büyük önem verdiği "bilgelik" ile ilişkilendirerek tartışalım.

Antik Çağın bizlere yadigârı "*sophos*" sözcüğü günümüz gözlükleriyle bakıldığında hem kolayca yanlış anlaşılabilir, hem de günümüzün bireyi atomlaştıran koşullarında 'yurttaş' olmayla bilgili (*idealde de*

⁵⁶ " *Das Weltalter der technologisch-industriellen Zivilisation birgt in sich eine allzuwenig in ihren Grundlagen bedachte, sich steigernde Gefahr: Das tragend Belebende der Dichtung, der Künste, des besinnlichen Denkens wird nicht mehr in seiner aus ihnen selbst sprechenden Wahrheit erfahrbar. Die genannten Bereiche sind zu einem bloßen Instrument des Zivilisationsbetriebes umgefälscht. Ihre in sich selbst ruhende Sprache verschwindet im Flüchtigen der sich überstürzenden Informationen, denen die bleibend prägende Gestaltungskraft fehlt.*

Darum ist ein Denken nötig, das entschlossen dabei ausharrt, fragender die alten Grundfragen zu erörtern, die den Weltaufenthalter Sterblichen immer neu in seiner Unruhe durchwalten", "Ein Grußwort für das Symposium in Beirut, November 1974", Martin Heidegger, Reden und Andere Zeugnisse eines Lebensweges, 1910-1976 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2000): 742; İngilizcesi: "A Greeting to the Symposium in Beirut in November 1974," Martin Heidegger and National Socialism, ed. by G. Neske and E. Kettering (New York: Paragon House, 1990): 253.

bilge) olmak arasındaki bağı başkalarıyla birlikte gerçekleştirme yollarının aranması yerine, bizleri kişisel çözümlerle yetinmek çaresizliğine tutsak kılabilir. Üstelik, örneğin eski Yunan'da "*sophos*" olan "*mathontes*" (*bir işte çok bilgili*) olan karşısında içeriden doğal bir gelişme yaşadığı düşünülen kişi diye nerdeyse ululaştırılsa da (Solon örneğinde olduğu gibi), bu sözcüğün ve sırdaşı *philo-sophia*'nın, sık sık düzenini (*kosmos*) yitirerek kaosa yuvarlanan kent-devletlerinin siyasetiyle de çok yakın ilişkisi vardı.⁵⁷ Solon yasalarını hazırlayıp karşıt gruplara on yıl boyunca bu yasaları ihlâl etmemek üzere yemin ettirdikten sonra Atina'yı sırf dünyayı uzaktan, bitaraf izlemek (*theorein*) ve bilgeliğe ulaşmak gibi ulvî bir amaçla terkederek yolculuğa çıkmadı. Bu gidişte kendi üzerinde süregiden baskıların da rolü olduğunu hepimiz biliyoruz. Günümüzde üniversitelerin tekno-girişimci örgütlenişinde servis bölümü olmak ya da en fazla kendi lisans ya da lisans-üstü programını açmak gibi bir uğraşa indirgenen "*erdem sevgisi*" (*philo-sophia*) de o eski günlerin köpüğüne uzaktan bakmak gibi kolayca entelektüelleştireceğimiz yüce ve soylu insan arzularından doğmadı. Tam tersine, zamanın *polis* yaşamının bunalımlarına (özellikle bilgi ile iktidarı pekiştirmeyi pek iyi bilen tiranlardan m.ö. 510'a dek kurtulamayan ve m.ö. V. yüzyıl sonlarında bir başka siyasi toplumsal bunalıma düşen Atina) çözüm yolları arayışlarından biri olarak, kendinden önce toplumun tutkalını pek de sağlayamayarak çekip giden, kısa ömürlü "*tragedya*" *genre*'inin ardında bıraktığı boşlukta doğdu.⁵⁸ Bilindiği gibi, doğa boşluktan nefret eder.

Ayrıca Platon'un pek de dürüstlikle yüzleşmediği Sicilya maceralarından biliyoruz ki, "*erdem-sevgisi*" ve bilgelik ideali başarısızlığa uğrasa da siyasete hiç uzak değil. Kaldı ki, esas sorumuz enformasyon ve bilgiye erişimimizin sürekli kısıtlandığı günümüzün muhkem *Realpolitik* ve *Staaträson* koşullarında "*iyi ve doğru yaşama*," "*bilgeliğe*" her-

⁵⁷ Bu konuda bkz. Jürgen Gebhardt, "The Origins of Politics in Ancient Hellas: Old Interpretations and New Perspectives," *Sophia and Praxis: The Boundaries of Politics*, ed. by J. M. Porter (Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1984): 1-31.

⁵⁸ Jean-Pierre Vernant & Pierre Vidal-Naquet, *Myth and Tragedy in Ancient Greece*, (New York: Zone Books, 1990): özellikle 7-11; ayrıca Oedipus tragedyasındaki sözcük oyunlarında (adı *Oidipous* ile "*biliyorum*" (*oída*) fiili arasındaki sözcük oyunu) ve bağlamında görüldüğü gibi *turannos* olan kişi, sözcelimi Sophokles'in Oedipus'u bilgi ile iktidarın elele gittiğini çok iyi bilmektedir; bkz. "Oedipus in Athens," *Age*, s.323..

kesin erebilme şansının nasıl yaratılacağı olmalı herhalde. Giderek teknolojiye dönüşmekte olan bilim içinde eriyen felsefe şimdiki disiplinleşmiş yapısı ve sınırlandırılmış etki alanında bunu tek başına ne kadar gerçekleştirebilir? Sanırım, ortalığı bolca kaplayan ahlâk reçeteleri ya da teknik bir altbaşlık gibi öğretilen ahlâk felsefeleri envanteriyle değil. Çünkü bu tür enformasyon ve bilgilenimler bugünkü yaşamın nabzını tutamadığı gibi, belki bilim insanı, felsefeci ve düşünürler dışındaki varoluşun birçok cephesini de teğet geçmekte. Bu bakımdan, “bilgeliği” bırakalım bir yana, süzme çok şey bilme ideali bile daha çok biz akademisyenlerle sınırlı bir arzu. Öte yandan, endüstri ya da enformasyon toplumuna özgü teknik uzmanlıklar dünyasında boy atan yarım-kültürlülüğün (*Halbbildung*) daha fazlasını gerektirmediği, sindirilmiş her ahlâk ögesi de, ister akademik yaşamda olsun ister gündelik yaşamımızda, insan bünyesinde toksik madde işlevi görmektedir.

Son olarak, katılaştırılmaması gereken “bilgi” ile “enformasyon” arasındaki ayırmada bu ikinci sözcüğü her zaman olumsuz nitelemenin doğru olmadığını bir kez daha belirtmek isterim. “Malûmât” sözcüğüne bir olumsuzluk yüklediğim kesin. Günümüzde enformasyon iletişim teknolojilerinin de katkısıyla hepimizin beyninin bir enformasyon çöplüğüne dönüştüğü sık karşılaştığımız bir yakınma. Aslında gündelik yaşamın belirsizlikleri, tehlikeleri karşısındaki kurnazlıklara başvuran çağdaş tüketici-insan zaten önceden bir başka kılıfta görmüş ve tanış olduğu, çoktan bildiği (*malûm-u ilân*) enformasyon kırıntılarını çoğu kez çaresizlikle kabul ediyor ve bundan da derin bir sıkıntı duymakta.⁵⁹ Burada ona gereken hiç kuşkusuz kuru anlamalara yol açan şablon bilgi süzgeçleri değil, tersine tam da Kant’ın vermeye çalıştığı gibi gönül-is-

⁵⁹ Bu hususta yakın zamanlar çıkmış olan bir yazımda şu açıklamayı getirdim: “Bu ifade bazı sözlüklerde ‘ma’lûmu ‘ilâm’ olarak geçmektedir. Bu deyişteki ‘ilâm’ sözcüğü mahkemeye çağrı duyurusu anlamı (örn. ‘mahkeme ‘ilâmı’) taşımakta olup, ağırlıkla tek kişiye, bireye, yani hukukun ‘Özne’ sine (*Sujet de loi*) hitap eder gibi. Ayrıca, tanıştığım bazı Osmanlıca uzmanları da ifadenin bu biçiminin tek tek kişilere enformasyon anlamını taşıdığına, buna karşın doğru ya da yanlış ne zaman kullanıma girdiğini bilemedikleri ‘ma’lûmu ‘ilân’ ifadesinde ise çoğunluğa hitap eden ve zaten bildik bir enformasyonun söz konusu olabileceğine işaret ettiler. Meskenimiz dil, yaşayan, akan, tekinsiz bir varlık olduğundan, gündelik kullanımda bu türden değişme ve anlam kaymalarıyla, hatta bozulmalarla hep karşılaşabiliriz.” “Küreselleşme Sürecinde Yeni Ekonomi’nin gerektirdiği Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler, Politikalar: Yeni Ekonomi ve İnsan” *Yeni Ekonomi El Kitabı* (Ankara: T.C. Merkez Bankası, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü yay., 2001): 121, not 7. Ayrıca bkz. “Teknoloji, Sıkıntı ve Öteki Şeyler,” *Defter*, No. 42 (Kış 2001): 53-79; özellikle s.54, not 4.

tenç-ahlâk yüklü bir sezenus (*Vernunft; noûs*). Her tür pazarın çağdaşlığında paralanan ahlâk dokusunun yerine ikame edilmeye çalışılan zavallı ahlâk öğreti ve reçeteleri ise sıradan tüketicinin yurttaşa dönüşmesi için gereken, o herkesin az çok sezdiği us eleğini vermekten aciz. O zaman kritik soru şurada: geçmişte Aristoteles ile Kant ve geçenlerde insanlığın yitirdiği Gadamer yanında kimbilir daha nicelerinin bildiği, ama en başta da sıradan insanın 'doğru edim,' 'yapılması doğru olan' (*tò déon; das Tunliche; 'the right thing to do'*) için ölçüt olduğunu en azından pek iyi sezdiği "o şey" ("*das Daß,*" Aristoteles'deki "*to hótí*"),⁶⁰ o örtük bilgi neden rehber olamıyor şimdilerde? Burada Aristoteles'in söze (*lógos*) sahip olması, dolayısıyla iyi ile kötü, haklı ile haksız ayrımı yapabilmesiyle insanı diğer canlılardan ayırmasını (*Politika, 1253a10-20*) düşünüyorum ister istemez. Şimdiki durum şu sıralarda geleceğe duyulan umut, güven ve inancın bütün dünyada yitimiyle ilgili olsa gerek.⁶¹

Ama Walter Benjamin'in "umutsuzların umudu" olarak nitelediği bir şey de var. Ben de bitirirken, başta değindiğim yazımın sonunda yer alan şu ifadenin ufak bir eklemeye hala geçerliğini koruduğunu bir kez daha vurguluyorum: "otoriter aklın tam da göbeğindeki "malûmatcılığın" insanı çerçeve, kalıp ve hizaya sokmaya yönelik "tek[düze]sesli"liğine karşı "bilgi"nin "çoksesli"liğini hep savunan özgür düşünce."⁶² Bunun günbegün inatla sürdürülmesi, aydınlanmanın her güne maledilmesi ise özgür "yurttaş" olmanın önkoşulu. Bu ise efendilerin hiç istemediği bir şey.

OTURUM BAŞKANI - Efendim, değerli konuklar, ben Sayın Prof. Tekeli'ye, Sayın Prof. Şaylan'a, Sayın Prof. Irzık ve Sayın Prof. Nalban-

⁶⁰ "Etik, Estetik, Teknik" başlıklı yazımda şöyle yazmıştım: "Kant ile Aristoteles'ten de güç alan Gadamer'in 'doğru edimi,' 'yapılması doğru olanı' (*tò déon; das Tunliche; 'the right thing to do'*) yani herkesin iyiliğine olduğundan herkesi bağlayıcı o doğru yolu [*agathòn kai déon; gut und bindend*] yukarıda değindiğimiz toplumsal-tarihsel varoluşa için 'o şey'de (*tò hótí; das "Daß"; 'this something'*) araması çok doğal." *Defter*, No. 45 (Kış 2002): özellikle 192, not 6 ve genelde 190-193.

⁶¹ Bununla ilgili olarak bkz. George Steiner, *Grammars of Creation* (New Haven and London: Yale University Press, 2001)

⁶² "Modern Çağda *Universitas* Kavramına ne oldu?" *Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000): 20.

toğlu'na süre kullanımında gösterdikleri özenden dolayı ve verdikleri, birbirleriyle zaman zaman sanki çelişir gibi görünen ve biraz sonra da sorularınızla açacağınıza inandığım görüşlerinden dolayı teşekkür ediyorum ve kutluyorum.

Yaklaşık 25 dakikalık bir süremiz var, bu süre içinde konuşmacı ve yorumcu arkadaşlarımızın bildirileri ve görüşler hakkında siz katılımcıların soruları olabilir, görüşleri olabilir, onları almak istiyorum.

Buyurun efendim.

Prof. Dr. MURAT AŞKAR (TÜBİTAK) – Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Ben TÜBA'ya, böyle bir toplantı organize ettiği için teşekkür ediyorum. Her ne kadar Sayın Prof. Nalbantoğlu katılmasa da, bazı ayrıntıların irdelenmesi gereken ve irdelendikçe hem bilgi toplumumuzu, hem de eğitimden başlayarak sosyal hayatımız, ekonomik hayatımız dahil bunu daha iyi irdelememizi sağlayacak bir toplantının başlangıcı olarak görüyorum bu toplantıyı.

Şimdi, hep bilgiden söz edildi de yalnız bir konu bana göre açık olmadı. Bilgi ne? tabii sayın felsefecilerin bakışıyla o biraz açıklandı ama biraz daha bizim gibi bu meslekten olmayanların belki halk tabiriyle daha iyi açıklayacağı bir bilgi tanımı konmadı. Bilgiyi Aristo üç temel sorunun cevabı olarak tanımlıyor. Ne, nasıl, niçin. Şimdi, bu sorular günümüzde biraz daha artmış durumda, işte nerede, ne zaman, kimler gibi soruları ekleyebilirsiniz. Şimdi bu sorulara cevapları verdiği-miz zaman siz o konuda bilgilisiniz, bilgi sahibisiniz. Bu açıdan baktığımızda bu soruların cevabını üreten kişiyle, bu soruların sahibinin özel ya da kamu malı olmasının ayrı bir konuda tartışılması gerekiyor. Şimdi, Sayın Tekeli'nin bir görüşüne ben katılmıyorum. Bilginin transfer edilmesi. Bu çok önemli bir kavram.

Sayın Tekeli bilginin kişiselleştirilmesinden bahsetti. Bilgi kişisel, kişiseli siz transfer etmeye kalktığınız an karşı taraf için o malumat oluyor. Yani ben bunu kişilerin kafasında sizin inşa ettiğiniz binalara benzetiyorum. Sizin kafanızda bir bina var, karşıdakinin kafasında bir binayı oluşturmak istiyorsunuz, oraya bir yolla tuğlalar aktarılmış, siz en son belki o binanın planlarını malumat olarak aktarıyorsunuz. Kişi onu

örgütlenme yeteneğine sahipse o binayı oluşturuyor. Ama işte eğitim sistemindeki zaten yanlışımız da o. Öğretmen biliyor, bildiği bilgileri var, o transfer ediyor, malumatı, öğrenci için malumat o. Diğer toplum için de malumat ve tabii siz bazı bilgileri perdeleyerek, enformasyonu perdeleyerek karşı tarafta çarpık binalar oluşturulmasına çok kolay yol açıyorsunuz. Şu anda Amerikalılar bunu çok iyi yapıyorlar. Sizin kafanızda farklı binalar oluşturuyorlar. Kafanızda yeteri kadar binalar oluşmuşsa, siz zaten bilgiyi yakalamış oluyorsunuz, o konuda fikriniz oluyor ve bilginiz olmadan da zaten fikriniz olamıyor.

Biz TÜBİTAK dokümanlarında Bilgi Toplumunu şöyle tanımlıyorduk. Sayın İrzık'ın söylediği gibi çok değişik tanımlar getirmek mümkün. Bilgi Toplumunu bilgi teknolojilerine sahip olan, bundan, ekonomik, sosyal ve kültürel menfaat yaratabilen toplum diye tanımlıyoruz. Yani her elinde bilgisayar olan ya da eli tuşa deymiş kişi bilgi toplumu ferdi olmuyor, ondan birtakım kendisi ve ülkesi için çıkar yaratabilmesi gerekiyor. Bunları tartışma ortamına açıyorum.

PROF. DR. MEHMET KOCABATMAZ (Denizli Milletvekili) – Teşekkür ederim Sayın Başkan, söz verdiğiniz için. Öncelikle bütün katılımcı sayın hocalarımıza teşekkür ediyorum bilgi verdikleri için. Bilgi, enformasyon, bilgelik ve benzeri kavramların arasındaki farkları öğrenmeye ve kavramaya çalıştım sayelerinde. Ancak, Sayın İlhan Tekeli'den öğrenmek istediğim, biz bilgi çağına, teknoloji çağını atlayıp mı giriyoruz, sanayi çağını yaşayabildik mi? Yaşayabildiysek sanayi çağı eğitimimize ne kadar yansımıştır?

İkinci sorum Prof. Dr. Gürol İrzık'a. Kendileri hünەرli insanın bilge insan yani patentli bilgi kullanabilen insan olduğunu tanımladılar. Sayın Hocam, siz insanların belirli derecelerde yükselirken geçirdikleri evrelerde de görev alan bilge bir insansınız, siz bilge bir kişi misiniz? Ciddi bilge insan üreten, insan mı olmalı, patentli bilgi eşittir üretim diyebilir miyiz? Bu üretim için yine aynı manada bugüne kadar eğitimi-mizde öğrencilerimize verebildiğimiz yetenekler neler olmuştur? Bu ezbercilikten kurtulmamız için neler öneriyorsunuz efendim?

RUKİYE ÖZCİVELEK (TÜBİTAK - BİLTEN) - Teşekkürler Sayın Başkan. Benim sorum Sayın Nalbantoğlu'na olacaktı, bilgi toplumunda ahlak ve etik kavramları hakkında kendisi ne düşünüyor, bunu öğrenmek

istiyorum.

PROF. DR. DİNÇER ÜLKÜ (Hacettepe Üniversitesi, TÜBA Asli Üyesi) – Ben konuşmacılardan şöyle bir izlenim edindim. Sanki üretilen her bilginin, dünyada herkesin malı olması gerekiyormuş. Şimdi, doğa bilimlerinde, işte onun uygulaması olan bilimlerle ilgili bir kişi olarak bizim alanlarda şöyle bir ayırım yapılıyor. Rekabet öncesi üretilen bilgi ve rekabete başladıktan sonraki üretilen bilgi. Yani işte önce bilgi üretmeden ve bilgi ürettikten sonra bunlar uluslararası geçerli olduğu gibi, bir ulus içinde de geçerli, Yani benim bildiğim kadarıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’nın otomotiv endüstrileri rekabet öncesi araştırmalarda birlikte çalışabiliyorlar; ama ufukta rekabet olayı görülür görülmez ayrılıyorlar. Herkes kendisi devam ediyor. Aksi halde onların ürettiği bilginin giderlerini ve yaptıkları masrafları kim ödeyecek sorusu çıkıyor ortaya. O bakımdan eğer yanlış algıladıysam bu söylediklerimin hepsi geçersiz mi? Ama biz hep şunu okuyoruz ve yaşıyoruz. Yani rekabet öncesi bilgi herkese açık, yayınlanıyor, bugün astrofizik konusunda yapılan bütün araştırmalar yayınlanıyor, herkes okuyor, henüz rekabete girilmiş bir durum yok, bu konuda ne düşünüyor konuşmacılarımız onu öğrenmek isterim. Teşekkür ederim.

BİR KATILIMCI (Hacettepe Üniversitesi) – Dört konuşmacıda da benzer olan fikir kamusal mal olarak bilgi ve özel mal olarak bilgi ayırımı. Kamusal mal olarak bilginin herkese açık olduğu ve eşitliğe neden olacağı, eşitsizliğin de bilginin özel mala dönüşmesinden kaynaklandığı. Bence böyle bir şey yok. Kamusal mal olarak bilgi ya da kamusal diğer tüm mallar toplumda herkese açık olsa da herkes eşit olarak yararlanmıyor. Devlet kamusal mal üzerinde tekel elde edebilir. Demek ki, kamusal mal eşit olarak herkes tarafından paylaşılmaz ve eşitliğe neden olmaz. Bence bu konu biraz daha açılmalı.

PROF. DR. AYŞE ERZAN (İstanbul Teknik Üniversitesi, TÜBA Asli Üyesi) – Gürol Irzık bilgi tanımını yaparken, tanım olarak bilgi yanlış olamaz diye bir önermede bulundu, bilim pratiği içinde, bilim üretimi içinde böyle bir şeyin, böyle bir iddianın gerekçelendirilebileceği bana çok zor görünüyor. Bunu kendi tebliğimde de belki biraz tartışmaya açmak isterim ama kendisinin belki bunun üzerine söyleyeceği başka şeyler vardır.

YILDIZ AKPOLAT (AÜ Araştırma Görevlisi) – Birkaç nokta üzerinde durmak istiyorum. Öncelikle toplantımız böyle bir geçiş, bir devrim, bir şeyden bir şeye geçişi vurguladı. Bir şeylerin üstüne yıkıldık veya bizim üstümüze yıkıldı bir şeyler. Bence böyle bir şey yok. Öncelikle bunu bir süreklilik olarak okumak gerekiyor herhalde. Çünkü daha önce konuşmacıların da belirttiği gibi, 300 – 400 yıllık bir süreklilik ve öznelikle alakalı bir durum var. Yani Descartes’ten beri öznelin sadece insana odaklanması, özneliğin insana sevk edilmesiyle ilgili bir süreç yaşıyoruz. Bu durumda da düşünen özne, akıl ve toptan da araşsal akıl, hem insanı, hem doğayı nesnelleştirmek gibi bir durum da söz konusu. Yani bir geçiş, bir devrim, söz konusu değil, Descartes’in formüle ettiği kartesyen öznenin, aklın, bilen öznenin, insanın hem kendi üzerine, hem doğanın üzerine bir tahakkümü ve buna da etiğin buradan kalkıp başkaldırması var. Biraz da vicdanın, tarihin, kültürün, geleneğin kendini sıkışmış hissetmesi ve tekrar ben varım diye önplana çıkma isteği gibi geliyor bana. Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ediyorum. Efendim, yanıtlar için bildiri sahibi ve yorumcu arkadaşlarıma söz vermek istiyorum. İlk söz, Sayın Prof. Tekeli’de.

PROF. DR. İLHAN TEKELİ – Bana doğrudan bir soru sorulmadı. Bu sanayi çağını nasıl yaşıyoruz dendi. Tabii sanayi çağını ne kadar yaşadığımız tartışma konusudur, sanayileşme derecemizle ilgilidir. Ama belirli bir şekilde, belirli bir düzeyde sanayileşmiş durumda ve bizim düşünce kalıplarımız o dönemin, diyelim ki, modernitenin kalıpları önemli ölçüde belirliyor. Yani, Türkiye’de mutlaka sanayinin kendisinin üretim miktarının yahut türlerinin belirli bir düzeyi aşması gerekmiyor sanayi devriminin yaşanması için. Eğer çeşitli boyutlarına bakarsak o çeşitli yerlerde bilgiye bakışımızda tüketim kalıplarımızda, çeşitli yerlerden giriyor, bizi kuşatıyor diye düşünebiliriz. Ama ikinci soru, işte bu olmadan öteki olacak mı, olur mu diye bir soru ortaya çıkabiliyor. Tabii buna bir evrimsel sıra olarak baktığımız zaman, şöyle bir durumla karşı karşıya kalabiliriz: Önce bir sanayi devrimini yapalım, sonra buraya geçelim gibi bir sıralama tabii o pratik olarak mümkün değil. Hep bera-

ber ötekinde gecikmiş de olsak o gecikmiş kısmını da kapayarak bir şey yapmamız gerekiyor. Şimdi genel olarak bugünkü tartışmaya baktığımız zaman işte çeşitli yerlerinden aslında olayı destek, önümüzdeki günlerde de daha çok yerinden deşeceğiz. Şimdi şöyle bir eğilim var gibi bizim bu tarafta genellikle, o da bir anlamda normal, biz olup bitene kritik olarak bakıyoruz, eleştirel olarak bakıyoruz. Bu çeşitli boyutlarıyla, çeşitli yönleriyle çıkıyor, işte kurumsallaşma biçimine eleştirel olarak bakıyoruz. Hatta bu işte bu kadar önemli bir değişiklik mi değil mi, eskinin devamı mı diye bakıyoruz, bu ikisi işte ileti ve beceri arasındaki farklılık üstünde durarak bunun yine çok önemli olmayan bir değişiklik olduğunu görmeye başlıyoruz.

Şimdi bu tür analizler, bizim gibi adamları olup bitenin karşısına koyunca normal olarak geliyor ve bunlar yanlış mı değil; ama bir başka yeri, bir başka gerçekliği kaçırıyor. Bir şeyler olup bitiyor ve bunu hep başkalarının yanlış abartmalarıyla açıklamamız ne kadar bizim kişisel sapmamızdır? Yani, bu olup bitende hep biraz abartma, hep biraz kötü bir malı satma çabası gibi bir şey görmek gerçekten acaba uzaklaşmayı da içeriyor mu? Bu sorunun da bence önemli olduğunu düşünüyorum. Biz olup biten karşısında kritik olmak kadar kendi karşımızda da kritik olmak gibi bir görevle yükümlüyük gibime geliyor.

Benim söyleyeceğim bu kadar.

PROF. DR. GENCAY ŞAYLAN – Aslında bana soru yok. Ama çok kısa olarak etikten söz ettim galiba burada, onun için etikle ilgili bir cümle söylemek istiyorum, neyi kast ettim. Şimdi biz, bu insanın kendini en mükemmel şekilde gerçekleştireceği, daha iyi, daha adil, daha eşitlikçi, toplum sorunsalını hep bir siyasal odaklı yarışmacı ahlak içerisinde düşündük. Yani nasıl sağlanır bu, işte siyasal iktidara yönelinir, siyasal iktidar kurumları ele geçirilir ve bu dönüşüm sağlanır. Şimdi, bu söylemin ya da bu bakış biçiminin 20 inci yüzyılın sonunda çok ciddi çöküntüye uğradığı ya da boş çıktığı söylenebilir, olmadığı söylenebilir. Bu durumda işte insanın kendini gerçekleştireceği, çok daha mükemmel bir şekilde gerçekleştireceği özlemini yeni bir etik, o da yarışmacı olmayan; çünkü siyasal odaklı etik yarışmacı etiktir. İktidara yöneldiği için, bir paylaşımcı, yarışmacı olmayan bir etik bu tartışmalara şeylik açar anlamında kullandım. Teşekkür ederim.

PROF. DR. GÜROL IRZİK – Sorulara geçmeden önce bir yanlış anlamayı engellemek isterim. Bilgi ya da enformasyon toplumundan söz ederken, bu konuda yazan, çizenlerin sözünü ettiği kimi nimetleri yadıslıyor değilim. O nimetlerin neler olduğu belli, ama aynı zamanda da bu kavramların masum kavramlar olmadıkları ve bunların altında yatan ekonomik, toplumsal, siyasal süreçlerin de masum olmadığını bilmek gerekir. Dolayısıyla ben konuşmamda onu vurgulamaya çalıştım, Yoksa ben de internet kullanıyorum, ben de erişmeye çalıştığım enformasyona işte saatlerce zaman harcayacağıma, bilgisayar tuşlarına dokunarak ulaşmayı tercih ediyorum. Ama aysbergin ucunun, görünenin altında devasa bir şeyler yatıyor, onların bir kısmına dikkat çekmeye çalıştım.

Ben bilge insan hünerli insandır demedim. Bilgeliğin de en azından şu olduğunu söylemeye çalıştım: Gerek hüner, beceri, gerekse önermesel anlamda bilgiyi iyi bir yaşam için nasıl kullanacağını bilen insandır, demek istedim. Bu nedenle de bilgeliğin etikle ilgisi olduğunu vurgulamaya çalıştım. Ezbercilik meselesinin nasıl çözüleceği belli, sorun, çözümün ne olduğunu bilmemek değil; ben onun Türkiye’de bir iktidar meselesi olduğunu düşünüyorum. Türkiye’de eğitim büyük ölçüde bir aktarmacılıktan ibaret. Söz alan arkadaş da belirtti. Sorun, hocanın öğrenciye bir malumat aktarması, öğrencinin de onu ezberlemesi, sormaması, eleştirmemesi, kendi düşünmesine imkân verilmemesi, düşündüğü zaman disiplinden hapis cezasına kadar yaptırımlara uğraması. Yani çözüm belli de, o çözüm böyle bir pedagojik falan bir çözüm değil, tamamen siyasi bir mesele. Ben özne olmadan bilgi olmaz derken, o özneyi Kartezyen anlamında anlamıyorum. O öznenin toplumsal bir özne olduğunu belirttim. Oysa Descartes öyle görmez, dolayısıyla her öznenen söz etmek bizi Kartezyen bir epistemolojiye hapsedmez, onu söylemekle yetineyim.

Ayşe Erzan, haklı olarak dedi ki, eğer bilgi tanımı gereği doğruluğu içeriyor ise o zaman bu bilimsel pratiğe uymuyor. Ben aynı kanıda değilim. Şimdi, bakın, dünyanın güneş etrafındaki yörüngesi gerçekten eliptik değilse, örneğin ne bileyim karemsi bir yörünge ise, siz, "Ben dünyanın yörüngesinin eliptik olduğunu biliyorum" diyemezsiniz. Bu kadar basit. Eğer bu bardağın içindeki su değilse, "Ben bunun içinde-

kinin su olduğunu biliyorum" diyemezsiniz. Dolayısıyla bu anlamda bilgi doğruluğu gerektirir. Bunu reddederseniz, o zaman başınıza şöyle bir problem çıkar. O da şudur: İşte gidin Kepler öncesine, yörüngelerin dairesel olduğu biliniyor muydu, yoksa bilindiği mi zannediliyordu, bilindiğine mi inanılıyordu? Benim sözünü ettiğim epistemoloji, öyle bir durumda, o zaman biliyoruz zannediyorlardı, aslında yanılmışız, bilmiyormuşuz demenin gerekliliğini ortaya koyuyor. Bu işi zorlaştıran nokta şudur: Dedim ya, bilgi için üç koşul lazım, önermesel bilgi için, bir tanesi o önermenin doğru olması lazım, ikincisi ise elinizde onun doğruluğuna yönelik, ona ilişkin yeterli gerekçe olması lazım. Şimdi sıkıntı şurada. Elinizdeki gerekçe ne kadar çok olursa olsun, ne kadar zengin olursa olsun, onun doğruluğunu garanti etmiyor. Bunu kast ediyorsak mesele yok; ama bu doğruluğu bilginin bir koşulu yapmaktan çıkarmaya yetmez. Son nokta da şudur: Bir özne, bir önermenin ifade ettiği olgunun bilgisine sahiptir dediğinizde o önermenin doğru olması gerekiyor. Sizin bilmeniz için, o önermenin doğru olduğunu bilmeniz gerekmiyor, ama önermenin doğru olması gerekiyor! Bu çok önemli. Bu ayırım zannediyorum gözden kaçıyor. Eğer o bildiğiniz şeyin bir de doğru olduğunu bilmeniz gerektiği koşulunu koyarsanız tanım döngüsel olur, onu koymamanız gerekir. Bir bu nedenle, bir de elinizdeki gerekçe ne kadar fazla olursa olsun sizi doğruya yüzde 100 yanılmaz bir şekilde götürmediği için, sadece bilimci arkadaşları değil, felsefecileri de doğruluk koşulunu yadsımaya götürmüştür ama gerek olmadığı kanısındayım o koşulun yadsınmasının.

PROF. DR. H. ÜNAL NALBANTOĞLU – Bana yöneltilen tek bir soru var. Ayrıca bir de genelde bilgelikle ilgili bir genel soru yöneltildi; onu da ben biraz kendi hesabıma yanıtlamalıyım, çünkü Sayın İrzık o konu üzerinde de duruyor.

Ahlâkla ilgili olarak Sayın Rukiye Hanımın sorusunun yanıtı bence çok basit: önünde sonunda hiç bir geçerliliği, etkisi yoktur [şablon] ahlâkın modern toplumun işlergerçekliğinde. Bu yaban bir sav değil mi şimdi? Şimdiye dek onca, çuval, varil dolusu ahlâk, etik reçeteleriyle karşılaştık; sempozyumlar, seminerler yapıldı iş ahlâkı, medikal ahlâk üzerine; bölümler, programlar bile var; ama sonunda bunların hiç birinin işlemediği kanısındayım. (Bu konuda on beş yıldır yazmak istiyor-

dum; ama bir türlü kendime güvenemiyordum. Sonunda, ancak geçen yıl demek ki birikenler zorlamış olmalı ki sekiz aylık bir çabayla *Defter* dergisinin 45inci sayısında çıkan "Etik, Estetik ve Teknik" başlıklı bir yazıda açtım bu konuyu.) Öte yandan, bir ahlâk var "örtük" işleyen. İlhan Tekeli'nin sözünü ettiği "örtük bilinen, bilgi" denen şey galiba onu da kapsıyor. Buna Yunanlılar *to hoti* diyorlardı, "o şey" diye çevirebilirsiniz; Almandada *das Daß* denilen de bu. Yani, öyle bir şey var ki beni içine doğup yaşadığım dil/dünyada örtük paylaşılan ahlâka karşı davranmaktan alıkoyuyor; ama çoğu kişi de hepimizin iyiliğine olabilecek ahlâki kuralların dışında davranabiliyor kişisel ve grup çıkarları, yararları bunu buyurduğu için. Sorun da burada.

Bir örnek BBC'nin etiği de ilgilendiren bir belgeselinden. Bir kadın yakalandığı meme kanserinin herkes için tedavisi geliştirilebilir diye gönüllü olarak göğsünden parça alınarak üniversitedekilerce incelenmesine izin verir ama bu alandaki araştırmacı-akademisyenler arasında benim çok iğrenç bulduğum "kim önce bulacak ve yayınlayacak" yarışması sürdüğünden kadın yalnızca bir inceleme "nesne"sine indirgenmiştir artık. Bilgiler alan dergilerinde yayınlanana dek kıskançlıkla başkalarından saklanmaktadır. Bu arada üniversite laboratuvarlarını bir güzel kullanan bir akademisyen bu araştırma alanında kendi bağımsız şirketini kurar ve bilgi üzerine "mülkiyet" hakkını ilan eder. Bu noktadan sonra artık bu bilgilere ancak parası ödendiğinde –herhalde oldukça yüklü bir meblağ- ulaşılabilecektir artık. TV muhabirlerine üniversite kaynaklarını bir güzel kullanıp kendi şirketini kurmuş bu zat şöyle diyebiliyor: "Bu iştir, iş hayatında hakçılık diye bir şey yoktur." Kadına dönersek (ona rahatlıkla "yurttaş" diyebiliriz) onun dediği özetle şu: "ama ben herkez yararlınsın diye göğsümden parça aldirmaya razı oldum." Şimdi bu örneğin ardından birilerinin bana burada şu 'ahlâk' denen şeyi bir kez daha anlatması gerekecek.

Bilgeliğe gelince Sayın İrızık'ın sözünü ettiği bilgelik, doğaldır ki, çok bilmekten farklı bir şey. Kendisi kadim Yunan dünyasındaki idealleştirilen bir durumdan söz ediyor aslında ve günümüz koşullarında bilgelik söz konusuysa, galiba aklındakiler daha çok biz hocalar ve benzerleri. Bizim görece böyle bir ayrıcalığımız olabilir (siyasal kriz zamanlarında görüldüğü gibi pek de öyle değil ya). Üstelik, ben bir iddiada

daha bulunacağım: kadim Yunanda *sophos* denilen bilge kişi kendi canı (*psuche*) içinden çiçeklenen biri olarak görünürdü ve kesinlikle bir konuda bilgili olan ve *mathontes* denilen kişiden ayrı bir yerde tutulurdu.. Daha da önemlisi, bu "bilge" ideali sık sık düzenini (*kosmos*) yitirip, kaosa yuvarlanan kent devletinin (*polis*) siyasi mücadeleleri içinde boy attı. Siz bakmayın, Solon yalnızca dünyayı şöyle çıkar gözetmeksiniz, belli bir uzaklıktan gözlemek, irdelemek -*theoria* sözcüğü bu anlamıyla oradan geliyor zaten- şeylere tarafsızca bakmak için Atina'yı 10 yıl terketmedi. Yasalarını yaptığı kentde iki kamp vardı ve sürekli onların baskısı vardı üzerinde. Yasalarını tahta tabletler üzerine yazdırıp herkesi yemin ettirmesine karşın ne İsa'ya ne Musa'ya yâr olmadı En iyisi Atina'dan on yıl çekip gitmek ve Atinalıların bu yemine uyup uymadıklarını da bu arada görmektir. Biliyoruz ki, Atina'lılar bu sözlerini tutmadılar ve başlarına Peisistratos adlı dolapçı tiranı geçirdiler. Bundan da önemlisi, siyasal iktidarla olan ilişkisini unutmayalım şu sihirli sözcük *philo-sophia*'nın. Erdem sevgisi denilen bu sözcük tümüyle siyasi kavgaların içinde yeşermiş bir şeydir. Jean-Pierre Vernant'ın çalışmalarına, özellikle eski Yunanda trajedi *genre*'inin toplumsal işlevi üzerine yazdıklarına dikkat edecek olursak, en fazla 60-75 yıllık kısa ömrü olan bu *genre*'in toplumsal-siyasi tutkalı yerinde tutmada rol oynadığını ve ardından bıraktığı boşluğu *philo-sophia*'nın doldurduğunu görürüz. Atina'da tiranlık dönemi onca mücadelelerden sonra M.Ö. 510'larda ancak kapanabildi ve tiranlığı eleştiren Sophokles'in *Oedipus Tyrannos* gibi tragedia'ları bu bakımdan ilginçtir. Şu örnek çok anlamlı gelmiyor mu size? Tragedyadaki koro Oedipus adıyla "oida" (biliyorum) fiili arasında sürekli sözcük oyunu yapar ve Oedipus'un bilmesiyle iktidarının pekişmesi arasındaki bağa işaret eder.. Bu ufak ayrıntıya da dikkatinizi çekmiş olayım. Aynı siyaset boyutu ardından gelen felsefe için çok daha geçerli, çok daha dolaysızdır (Eflâtun'un Syrakuzadaki tiranlara felsefeyi sevdirmek gibi boş bir çabaya girmesi en iyi örnektir burada).

OTURUM BAŞKANI – Efendim gerçekten ilginç bulduğunuza inanıyorum. Böyle bir toplantıyı düzenleyip bilgi terimi, bilgi toplumu terimi konusunda toplumsal ve felsefi açıdan konuya yaklaşıp bizlerin yararlanmasını, aydınlanmasını sağlayan bütün konuşmacılarımıza ve yo-

rumcularımıza hepiniz adına teþekkürlerimi sunuyorum. Sizlere de kattıldığınız için çok çok teþekkür ediyorum. Bu arada tabi teþekkürlerimiz TÜBA düzenleme kuruluna, Akademi Başkanı Prof. Bermek ve arkadaşlarına gerçekten çok yararlı bir toplantı oldu, bunun devamının da başka ortamlarda geleceğini umuyor ve bekliyoruz. Teþekkür ediyorum hepinize.

OTURUM 2

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. İlhan TEKELİ**

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
TÜBA Asli Üyesi

ULUSLARARASI BİLGİ TOPLUMUNDA BİLGİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Ayşe BUĞRA*

GİRİŞ

Ben bu konuşmada bilgi toplumu tartışmasını, büyüme ve gelişme politikalarıyla ilgisi açısından ele almaya çalışacağım. Doğal olarak, tartışma bu sorunsalın ötesinde, çok daha geniş bir alanı kapsayacak biçimde sürüyor. Çok kabaca özetlemek gerekirse, bilgi toplumu kavramı, çağdaş toplumları tanımladıkları düşünülen iki olguya işaret ediyor. Bu olgulardan biri, çeşitli haber alma ve iletişim olanaklarının baş döndürücü gelişmesiyle birlikte insanın çevresi ile olan ilişkilerindeki radikal değişimler. Özellikle bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla, insan hayatının belirleyici unsurlarının yakın coğrafi ortamın, yani yaşanan çevrenin, iş yerinin ve ulus devlet sınırlarının dışına taşmaya başladıklarını görüyoruz. Dolayısıyla, kişisel yakınlıklar gibi, iş ilişkileri, politik bağlar veya ülkü bağları da nitelik değiştirmeye başlıyor. İnsanın kimlik ve aidiyet bağları, iletişim teknolojisi aracılığıyla kurulan bağlantılardan önemli bir biçimde etkilenmeye başlıyor ve bu da, doğal olarak, kimlik ve aidiyet kavramlarında, pek çok sosyo-kültürel çalışmaya konu olan, radikal değişmelere yol açıyor. İkinci olgu ise, bilginin bir üretim faktörü ve bir ürün olarak, ekonomik süreçler içinde edindiği belirleyici konum. Benim konuşmamın konusu özellikle bu ikinci olguya bağlantılı.

Bilgi toplumu kavramının babaları olan bilinen Fritz Machlup ve Daniel Bell gibi düşünürler, bilginin ekonomik süreçler içinde edindiği belirleyici konumdan söz ederken genellikle iki ampirik gözlemden yola çıkıyorlar. Bunlardan birincisi bilgi üretimine ayrılan kaynakların gayri safi milli hasıla içindeki payı ve bu payın zaman içindeki artışı. İkincisi ise istihdamın yapısı içinde bilgi üreticilerinin kol işçilerine göre

* Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

giderek artan ağırlığı (Duff 2000). Alain Touraine'ın son kitabında, otuz yıl önce kullandığı "sanayi sonrası toplum" kavramının yerine "bilgi toplumu" kavramının kullanılmasının daha anlamlı olduğunu yazması da, böyle bir çerçeve içinde yer alıyor (Touraine 2001: 8).

Ama bu literatürden bağımsız, gene de onunla yakın ilişkileri olan, iktisadi büyüme ve gelişme literatüründe de aynı olgunun değişik biçimlerde ele alındığını görüyoruz. Ben burada özellikle Schumpeter'in (1943 ve 1983) ve Solow'un (1957) iktisadi gelişmede teknolojinin rolüyle ilgili katkılarının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Daha sonra bu katkıların "endojen büyüme" modelleri içinde geliştirildiklerini ve zaman içinde, Hayek'in (1948a ve 1948b) kullandığı "kitabi olmayan bilgi" (*tacit knowledge*) kavramının da gündeme gelmesiyle, geçen yıl ekonomi nobel ödülünü alan Stiglitz'in (1999) gelişme politikası önerilerine kadar uzandıklarını görüyoruz. Bugün Stiglitz'in başını çektiğini söyleyebileceğimiz bilgi toplumunda iktisat politikası tartışmasında, bir anlamda, Machlup-Bell-Touraine çizgisini izleyen bilgi toplumu literatürüyle Schumpeter-Solow çizgisini izleyen teknolojik bilgi birikimi ve ekonomik gelişme literatürünün bütünleştikledikleri görülebiliyor. Bence bu bütünleşme içinde, bilgi toplumu kavramının yol açtığı bazı muğlaklıklar, kolay genellemeler ve bunları yol açabileceği politik yanlışlar da daha göze çarpar hale geliyor.

Daha açık bir biçimde ifade edersek, iktisadi büyüme ve gelişme literatürü, bilginin ekonomide oynadığı belirleyici rolle ilgili şu soruları sormamıza yardım ediyor: Bilgi nasıl bir üretim faktörüdür? Bir kamu malı mıdır yoksa bir özel mülkiyet nesnesi midir? Bilgi üretimi ve bilgi kullanımı hangi koşullarda daha iyi gerçekleşir? Bu koşullarla tekel ve serbest rekabetle ilgili görüşler ve politikalar arasındaki ilişki nedir? Bilgi toplumunun ortaya çıkışıyla, planlamanın, sanayi politikalarının ve devletin ekonomide oynadığı rolün öneminin azaldığını söyleyebilir miyiz? Ulusal ve uluslararası düzeyde eşitsizlikleri azaltmak amacıyla bilginin kazandığı ekonomik önem arasında nasıl bir ilişki vardır?

BÜYÜMENİN KAYNAKLARI: FİZİKSEL SERMAYEDEN BİLGİYE

Büyüme ve gelişme iktisatçılarının bu soruları ortaya attıkları çalışmalarda bilgiden çok teknoloji veya teknolojik bilgi kavramını kulla-

nılıyor. Ama teknolojiyle kastedilen şey, kesinlikle üretim teknikleriyle sınırlı değil. Büyüme ve gelişme sorunsalı bağlamında iktisatçıların ilgilendikleri, en genel haliyle, üretim artışına yol açan sermaye ve emek dışındaki faktörler. Bu ilgi de onları, sermaye birikimi merkezli klasik ve Keynezyen büyüme teorilerinden başka bir yöne götürüyor. Mesela Schumpeter'in (1943 ve 1983) gelişme teorisinin merkezinde "başkalarının düşünmediği bir şeyler düşünen" ve bu düşünceleri izleyerek "yenilikler" gerçekleştiren girişimci tipini buluyoruz. Girişimciyi girişimci yapan elindeki sermaye kaynakları değil, fikirler ve bu fikirlerin yol açtığı yeni üretim teknikleri, ürünler, üretim organizasyonu biçimleri, hammadde kaynakları ve pazarları. Üretim sürecini dönüştüren bu yeniliklerin kaynağında temel araştırmalar, yani saf bilgi üretimi bulunuyor. Bilginin üretime uygulanacak şekilde geliştirilmesi ise, girişimcilik alanında yer alıyor. Ama Schumpeter'in yazdıklarında, zaman içinde yeniliklerin şirket içi bürokratik süreçlerin bir parçası haline gelmesine de değiniliyor. Yani Schumpeter'in katkısı, hem bilginin ekonomik önemiyle, hem de üretimde bilgi kullanımının koşullarıyla ilgili bir katkı. Buradan iki gözlem ortaya çıkıyor: İlk gözlem, iktisatçıların serbest rekabetin iyi bir şey olduğuna duydukları kayıt şartsız güveni sarsacak nitelikte. Yeniliklerin gerçekleşebilmesi, bilinmeyen bir alana girerek bunları gerçekleştirenlerin yeniliklerden doğan tekel rantlarından faydalanabilmelerini gerektiriyor. Yani tekel her zaman kötü bir şey olmayabilir, rekabet de her zaman ekonomik gelişmeyi destekleyici bir etki yapmayabilir. İkinci gözlem ise, yeniliklerin bürokratikleşmesi süreciyle ve bu bürokratikleşmenin yaratıcılığı kısıtlayarak gelişmenin önünde bir engel oluşturabileceği ile ilgili. Bu gözlemler, bugünkü tartışmalar da da önemlerini koruyorlar.

Sermaye birikimi merkezli klasik ve Keynezyen yaklaşımlardan ikinci büyük sapmayı Solow (1957) gerçekleştiriyor. Solow 1950'lerde, özellikle Harrod-Domar tarzı Keynezyen büyüme modellerine karşı, büyümenin kaynakları ile ilgili bir ekonometrik çalışma yapıyor. Çalışma, 1909-1949 yılları arasında Amerika'da kişi başına üretimin iki kat artmış olduğu gözleminde yola çıkıyor ve sermaye birikiminin bu artışın ancak sekizde birini açıkladığını gösteriyor. Geri kalan sekizde yedilik katkının ise teknolojik bilgi birikimine bağlı olduğunu söylüyor.

Büyüme literatüründe gerçekten devrimci bir rol oynamış olan bu çalışma pek çok tartışılmış ve eleştirilmiş. 1980'lere kadar eleştiriler özellikle teknolojik bilgi birikimini sermaye birikiminden ayırmanın imkânsız olduğunu vurguluyorlar. Bu bağlamda teknolojinin sermayenin içinde yer aldığı ve ondan ayrılarak ölçülemeyeceği fikri ortaya çıkıyor ve epeyce de kabul görüyor. Daha sonraları, endojen büyüme kuramlarının ortaya çıkışıyla birlikte, büyüme kuramcıları birbiriyle bağlantılı iki başka soruyu gündeme getiriyorlar: Bir, Solow'un Amerikan ekonomisinin büyümesinin temel nedeni olarak gördüğü teknolojik bilgi birikiminin kendisi nasıl açıklanabilir? İki, bu bilgi birikimi neden başka ekonomilere yayılıp oralarda da aynı tarz bir büyümeye yol açmıyor?

Bu sorulara cevap vermeye çalışan en önemli endojen büyüme modellerinden biri Romer'in (1990). Bu modelde teknoloji hem fiziksel sermaye ve emekten, hem de düz işçilerden farklı iyi eğitilmiş bilgi üreticilerinin sahip oldukları düşünülen beşeri sermayeden ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınıyor. Romer teknolojinin bir kamu malı olduğunu, yani bir kişi tarafından kullanılmasının başkaları tarafından kullanılmasını engellemeyeceğini söylüyor. Ama aynı zamanda teknolojinin mülkiyet hakları temelinde kısmen özel mülkiyet nesnesi haline getirilebilen, dolayısıyla kâr amacıyla üretilebilen bir meta olduğunu da söylüyor. Yani teknolojik bilgi, **kısmen özel mülkiyet nesnesi haline gelebilen bir kamu malı**. Model üç sektörlü bir model. İlk sektör sadece teknolojik bilgi üretiyor ve bu bilgiyi patentler şeklinde sermaye malı üreten ikinci sektöre satıyor. Üçüncü sektör ise, nihai mal üreten bir sektör. Teknolojik bilgi üreten sektörün iki girdisi var: Açıkta varolan ve bir kamu malı niteliğiyle herkesin bedava kullanımına açık olan geçmiş bilgi birimi ve beşeri sermaye. Bu iki girdinin herhangi birindeki artış ötekinin verimliliğini artırıyor ve bilgi üretiminde ucu açık bir büyümeye yol açabiliyor. Üretilen bilginin kullanımı, sermaye malı üreten ikinci sektörden gelen talep kanalıyla gerçekleşiyor. Her sermaye malının üretimi ayrı bir patent gerektirdiği için homojen bir üründen ve serbest rekabet koşullarının geçerli olabileceği bir piyasadan söz etmiyoruz. Yani Schumpeteryen bir fikrin, birinci sektörün ürettiği teknolojik bilgiye yatırım yapan kişilerin belirli bir tekel konumuna sahip olmaları gerektiği fikrinin geçerli olduğu bir durum söz konusu.

Çok kaba hatlarıyla özetlediğim bu model, önce, teknolojik bilgilerin hem kamu malı hem de özel mülkiyet nesnesi niteliği taşıdığını çok açık bir biçimde ortaya koymuş olması açısından önemli. Kısmen bununla ilgili olarak, modelden gelişme politikasıyla ilgili üç önemli sonuç çıkıyor: Önce model teknolojik bilgi birikiminin üretime dönüşmesinde yatırımların gerekli olduğunu, bu yatırımların da serbest rekabet ortamında gerçekleşebilecek yatırımlar olmadığını gösteriyor. İkinci olarak, model birinci sektörde kullanılan beşeri sermayenin önemini vurguluyor. Bilgi üretimindeki sınırsız artış imkânı beşeri sermaye kaynaklarının güçlü olmasına bağlı. Başka bir deyişle, ucuz emek hiç bir biçimde iyi eğitilmiş bilgi üreticilerinin yerine geçebilecek bir kaynak değil. Üçüncüsü, teknoloji üretimine dayanan sınırsız büyüme olanaklarının gerçekleştiği ekonomiler, bütün dünyanın bilgi birikimi bir kamu malı olarak kullanabilen dışa açık bir ekonomiler olacaktır. Özetle, hızlı büyüme, üretilen teknolojik bilgiye yatırım yapılmasının koşullarına sahip, eğitime önem veren, dışa açık ekonomilerde gerçekleşecektir.

Romer'in modelinin büyüme literatürüne çok önemli bir katkı yaptığı kuşkusuz. Ama modelin verdiği sonuçların olduğu gibi kabul edildikleri de söylenemez. Mesela, teknolojik bilginin, özellikle uluslararası düzeyde, ne ölçüde bir kamu malı niteliği taşıdığı çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Bu sorunu ortaya koyan çok önemli bir çalışmayı Lau, Kim ve Boskin, 1990'lı yıllarda Solow'un 1950'lerde Amerika'da büyümenin kaynakları üzerine yaptığı araştırmaya benzer, ama farklı varsayımlara dayanan, bir araştırmayla gerçekleştiriyorlar (Lau 1996). Araştırma, beş gelişmiş ülkeyle (Fransa, Almanya, Japonya, ABD ve İngiltere) dört gelişmekte olan ülkeyi (Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong) ele alıyor. Ele alınan gelişmekte olan ülkeler, diğer gelişmekte olan ülkeler arasında hem İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda en hızlı gelişen ülkeler hem de eğitime en çok önem veren ülkeler olmalarına rağmen, araştırma çok çarpıcı bir sonuca ulaşıyor. Gelişmiş ülkelerde büyümeye çok önemli bir katkısı olduğu görülen teknolojik bilginin araştırmada ele alınan dört gelişmekte olan ülkede büyümeye hiçbir katkıda bulunmadığı görülüyor. Tabii bu çok çarpıcı sonucu, bilginin bu ülkelerin büyümesine hiçbir katkıda bulunmadığı şeklinde yorumlanmaması lazım. Önce, teknoloji kullanımının üretim artışıyla ilgi-

si yok anlamına gelmiyor. İşaret ettiği şey, teknolojiyi üreten gelişmiş ülke üreticilerinin sağladığı rantların önemi ve gelişmekte olan ülkelerde teknolojinin sağladığı katma değer bu rantları yansıtan teknoloji maliyetini tarafından tamamen emilmesi. Ayrıca, beşeri sermayenin büyümeye yaptığı önemli katkı, eğitim kanalıyla üretime yansıyan bilginin önemini vurguluyor. Yani, bilgi gelişmede önemli bir unsur. Ama olması gerektiği kadar önemli bir unsur değil çünkü teknolojik bilginin kamu malı olma özelliği, mülkiyet nesnesi olma özelliği tarafından epeyce gölgelenmiş durumda.

Lau, araştırmanın sonuçlarını tartışırken, bu sonuçların gelişmekte olan ülke politikalarıyla yakından ilgili olabileceğini de vurguluyor. Öne sürdüğü şeylerden biri şu: Teknolojik bilginin büyümeye ne ölçüde katkıda bulunacağı büyük ölçüde eldeki fiziksel ve beşeri sermaye kaynaklarının önemine bağlı. Bu yüzden, gelişmekte olan ülkeler yeterli sermaye artışı sağlamadan araştırma ve geliştirme alanına yatırım yapmayı çok anlamlı bulmuyor olabilirler. Ama bu, Lau'ya göre, çok akıllıca bir karar değil. Çünkü hem teknoloji ithali alanında üretici rantlarının önemi çok kısıtlayıcı bir unsur, hem de teknolojik bilgi birikimi fiziksel ve beşeri sermayenin verimliliğini büyük ölçüde arttırıyor. Yani eldeki fiziksel ve beşeri sermaye kaynaklarını etkili kullanmak için teknolojiye yatırım yapmak da çok önemli. Bu yaklaşım doğrultusunda, Romer'in modelinden kaynaklanan politika önerilerinin bu yaklaşım doğrultusunda biraz değiştiklerini görüyoruz. Özellikle açık ekonomi vurgusunun yerine, sermaye birikimi, bilgi üreticileri yetiştirmeye yönelik bir eğitim politikası ve araştırma geliştirme çabalarının çok ciddiye alınması, birlikte, anlamlı bir gelişme politikasının üç ayağını oluşturuyorlar.

Bu politik önerilerin derinlemesine tartışılması için, önce, piyasada el değiştiren bir mal olarak olarak teknolojik bilginin içerdiği bazı sorunları ele almak gerekiyor. Teknoloji piyasası , ürünün doğası gereği, alıcıyla satıcı arasındaki temel bir eşitsizliği içeriyor. Bugün bu eşitsizliğin, teknoloji üreticisi ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin dünyanın teknolojik bilgi birikimine ulaşamamaları şeklinde tezahür ettiğini görüyoruz. Bu sorunu irdelerken alıcıyla satıcı arasındaki ilişkinin taleple ilgili yönlerini gözden kaçırmamak gerekiyor. Stiglitz'in (1999)

üzerinde durduğu gibi, alıcının konumunun zayıflığı, bir ölçüde, satılan malın doğası gereği, alıcının ne aldığını tam olarak bilmemesinden kaynaklanıyor. Yani teknolojik bilgi alanında gerilik, sadece mala sahip olmamaktan değil malı tanımamaktan da kaynaklanan, malı satın almakla çözülemeyecek bir kısır döngü içeriyor. Bu kısır döngü, bilgi eksikliğini gidermek üzere girilen değişim ilişkisinin, çözmesi gerektiği sorunla malul bir biçimde gelişip sonuçlanışını tanımlıyor.

Gelişmiş ülke kökenli teknolojik bilgi satıcılarıyla gelişmekte olan ülke alıcıları söz konusu olduğunda, malın doğası gereği zaten varolan alıcı-satıcı eşitsizliği, pek çok değişik boyut kazanabiliyor. Bunlardan biri, eksik piyasa sorunu. Yani, alıcının ihtiyacı olan malın üretilmemesi. Hemen hemen tamamı gelişmiş ülkelerde gerçekleşen teknolojik bilgi üretimi, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları tamamen gözardı edilerek gerçekleşebiliyor. Özellikle teknoloji ve gelişme ilişkisine ayrılmış olan son *İnsani Gelişme Raporu*'nda (2001) vurgulandığı gibi, dünyadaki araştırma ve geliştirme çabaları, özellikle yoksul ülkeleri ilgilendiren sorunlarla çok az ilgileniyorlar. (UNDP 2001: 3). Son *İnsani Gelişme Raporu*'nda, ayrıca, teknolojik bilginin hem satın alınması hem de kullanılmasının alıcının yararına gerçekleşebilmesinin sebepleri arasında beceri eksikliği de vurgulanıyor. Bu sorunun çözülmesi de anlamlı bir satın alma işleminin gerçekleşmesi ve teknolojinin etkin kullanılabilmesi için gerekli becerilerin gelişmesi ile ilgili. Dolayısıyla hem Romer'in hem de Lau'un vurguladığı teknoloji ve beşeri sermaye ilişkisi çok önemli. Ülkede bir araştırma ve geliştirme çabasının bulunması da, gelişmekte olan ülkelerin sadece teknoloji üreticisi olarak değil tüketicisi olarak da rasyonel davranabilmelerini kolaylaştıracak bir unsur gibi görünüyor.

Ama önemli olan sadece bu değil. Genelde sanayi üretimin yapısından kaynaklanan bazı sorunların da, gelişmekte olan ülkelerin hem üretici hem de tüketici olarak teknolojik bilginin büyümeye yapabileceği katkıdan yararlanamamalarına yol açabilecekleri düşünülebilir. Nitekim, büyüme literatürü içinde gelişme politikasının bu kaygılara da yer vermesi gerektiğine işaret eden farklı yaklaşımlara da rastlıyoruz. Bu açıdan, Grossman ve Helpman'ın (1994) endojen büyüme literatürüne yaptıkları katkı ilginç görünüyor. Grossman ve Helpman, iki sektörlü bir model kurarak, teknolojik bilgiyi bu alanda uzmanlaşmış bir

sektörün nihai ürünü olarak değil, sektörlerden birinin yan ürünü olarak ele alıyorlar. Buna örnek olarak, elektronik ve tekstil sektörlerinden oluşan bir ekonomi içinde, teknolojik bilgiyi elektronik sektörünün yan ürünü olarak düşünebiliriz. Modeli geliştirenler, bazı durumlarda belirli bir ekonomideki belirli bir sektörün korunmasının kaynak dağılımını dünyanın teknolojik bilgi üretimini arttıracak bir biçimde etkileyebileceğini öne sürüyorlar. Ama belki de modelden çıkarılabilecek daha önemli bir sonuç, bazı sektörlerin gelişmesinin teknolojik bilgi birikimi açısından ne kadar önemli olabileceği sonucu. Bu, mesela, hiçbir ülkenin, mukayeseli üstünlüğü teksilde diye, elektronik sektörünü geliştirmeye çalışmaktan vazgeçmemesi gerektiğine işaret eden bir sonuç. Mukayeseli üstünlüklerden bağımsız olarak bazı sektörleri geliştirmeye çalışmak, ayrıca, teknoloji ithalinin ülkede teknoloji üretimine ve gelişmeye yapabileceği kümülatif katkının arttırılması açısından da çok önemli. Özetle, teknoloji politikasının, sektörel gelişme politikalarından bağımsız olmaması gerekiyor.

Gelişme politikalarının dikkate almaları gereken başka bir kaygı da, Hodgson'ın (1988) endojen büyüme modeliyle gündeme geliyor. Hodgson vurguyu teknolojik bilgi üretiminden bu bilginin kullanıldığı ortama kaydırıyor. Bu yaklaşımda özellikle emekle beşeri sermaye arasında yapılan çok net ayırımın sorgulandığını görüyoruz. Bu sorgulama içinde, Hayek'in kullandığı kodifiye edilerek kitabi bilgi olarak aktarılamayan bilgi (*tacit knowledge*) kavramı çok önemli bir yer tutuyor. Hodgson, özellikle günümüzün, "post-Fordist" diyebileceğimiz, üretim süreçleri içinde, emeğin, becerileri önüne gelen vidayı otomatik bir biçimde sıkıştırabilmekle sınırlı bir robota indirgenemeyeceğini öne sürüyor. Dolayısıyla, işçinin üretim sürecini tanımaktan ve yaparak öğrenmekten kaynaklanan bilgisinin küçümsenmemesi gerektiğine dikkat çekiyor. Bununla ilgili olarak da, nasıl bir çalışma ortamı ve nasıl çalışma ilişkileri içinde bu bilginin daha iyi kullanılacağını sorusu gündeme geliyor. Bu sorunun da, mülkiyet yapısı, üretim organizasyonu, stratejik planlama gibi bilgi toplumu tartışmalarını yakından ilgilendiren konularla bağlantısı olduğu herhalde açık.

Ama teknolojinin hem sanayi üretiminde hem de bilgi üretme çabalarında etkin kullanılacağı bir ortamın özelliklerinden söz ederken,

belki de tartışmayı üretim sürecinin ve çalışma hayatının sınırlarını aşacak şekilde sürdürmek gerekiyor. Yani, yalnız beşeri sermaye ve düz emek kavramlarının değil, bunlarla birlikte üreticiler ve tüketiciler olarak bilgi kullanıcıları arasındaki farkın da sorgulanması gerekli. Bilginin, özellikle elektronik iletişim araçları kanalıyla günlük hayatı biçimlendirdiği bir ortamda, insanların teknolojik becerileri, ne sadece formal öğrenim süreçleri içinde ne de sadece iş hayatında gelişiyor. Böyle bir ortamda, insanın tüketici olarak bilgiyle kurduğu ilişki, onun üretici olarak sahip olduğu teknolojik becerileri etkilememesi imkânsız.

Bu açıdan, son *İnsani Gelişme Raporu*’nda bulduğumuz “teknolojik başarı endeksi”nin içeriği anlamlı görünüyor. Bu, üç alandaki değişkenleri dikkate alan bir bileşik endeks. Bu alanlardan ilki, araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle yeni ürünler ve üretim yöntemleri geliştirmek. İkincisi, yeni teknolojilerin hem üretimde hem de tüketimde kullanılması. Üçüncüsü, teknolojiyle ilgili öğrenme ve geliştirme faaliyetleri için gerekli beceriler. Teknolojik bilginin büyüme ve gelişmeye katkısı, bu üç alanda geline nokta ile yakından ilgili. Dolayısıyla teknolojinin bir tüketim malı olarak taşıdığı amaç niteliği bir üretim faktörü olarak taşıdığı araç niteliğinden bağımsız değil. Buradan çıkarabileceğimiz önemli bir iktisat politikası önerisi de şu: Teknoloji politikası, hem bir araştırma ve geliştirme politikası, hem bir eğitim politikası, hem bir sanayi politikası olmak durumundadır. Ama bunların ötesinde, aynı zamanda, bir tüketim politikası olmak, bireylerin bilgi toplumunun sağladığı olanaklara ulaşmalarının koşullarını gerçekleştirmeye çalışmak durumundadır. Bu koşullar ise, eğitimle olduğu kadar gelirler genel düzeyiyle ve gelir bölüşümüyle de ilgilidir.

ULUSLARARASI BİLGİ TOPLUMUNDA EŞİTSİZLİK SORUNU

Bu konuşmanın başında, teknolojik bilginin önemli bir girdi ve ürün haline gelmiş olmasının bilgi toplumu dediğimiz şeyin önemli bir boyutunu oluşturduğunu söyledim. Böyle bir uluslararası toplumda, eşitsizliğin tezahürleri ve bunlara yönelik politikalar hakkında ne söylenebilir? Bu alanda yapılabilecek ampirik gözlemlerin, yukarıda değindiğim teorik katkılar bağlamında tartışılabileceğini düşünüyorum. Böyle bir tartışmada teknolojik bilginin özgün niteliğinin üzerinde dur-

mak özellikle önemli görünüyor.

Teknolojik bilgi, birinin kullanımı başka birinin kullanımını etkilemeden paylaşılabileceği için, bir kamu malı niteliği taşır. Ama teknolojik bilginin büyümeye yolaçacak şekilde üretilip kullanılması, üreticinin yaptığı işten bir kazanç sağlamasını da gerektirir. Başka bir deyişle, bilginin bir kamu malı olma niteliğiyle özel mülkiyet nesnesi olma niteliği arasında bir gerilim vardır. Üreticiyi patent ve telif haklarıyla korumak üretimi teşvik etmek açısından önemlidir ama bu korumanın bilginin yayılmasını önlemek gibi bir etkisi olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Söz konusu etki, özellikle teknolojik bilgi üretiminin tam rekabet koşulları altında gerçekleşmesi mümkün olmayacağı için önemlidir. Bu alandaki mülkiyet hakları, ürünün doğası gereği, mülkiyet sahibine tekeli bir konum sağlar ve alıcıyla satıcı arasındaki temel bir eşitsizliği içerirler. Dolayısıyla teknoloji üretimi ve değişimi, kendi kurallarına göre işleyen piyasaya bırakılamayacak bir şeydir.

Uluslararası düzeyde ele alındığında, teknolojik bilgi alanındaki eşitsizliğin farklı politika yaklaşımları gerektiren iki boyutu olduğu söylenebilir. Bu boyutlardan biri, gelişmiş ülkelerin bilgi üreticisi ve satışı konumunda, gelişmekte olan ülkelerin ise alıcı konumunda olmalarıyla ilgili. Bu eşitsiz rol dağılımının açıkça görüldüğü iki alan, uluslararası patent başvuruları ve teknik dergi makalelerinin dağılımı. Bu alanlarda, uluslararası patent başvurularının %86'sının ve teknik dergi makalelerinin %85'inin dünya nüfusunun %14'ünü barındıran OECD ülkelelerinden kaynaklandığını görüyoruz (UNDP 2001: 39). Gelişmekte olan ülke yöneticilerinin, bu eşitsiz konumunun kaynakları üzerinde düşünmek ve bu konumu geliştirmek için bir şeyler yapmak durumunda oldukları açık. Ama kısa vadede eşitsizliğin teknolojik bilgiye ulaşmakta yarattığı zorlukların ele alınması gerekli çünkü bu zorluklar eşitsizliği kalıcı kılmak gibi bir tehlike içeriyorlar. Dolayısıyla entelektüel mülkiyet konusundaki uluslararası düzenlemelerde ortaya konulacak tavrın tutarlılığı ve kararlılığı çok önemli. Uluslararası eşitsizliklerin dünya barışını tehdit eder boyutlara ulaştığı günümüzde, teknolojik bilginin kamu malı olma niteliğinin özel mülkiyetin korunması ilkesi karşısında ciddi bir ağırlık taşıması fikri, savunulabilir ve ciddiyetle savunulması gereken bir fikir gibi görünüyor. Özellikle serbest piyasa koşulları altın-

da işlemesi imkânsız bir piyasada, mülkiyet haklarının kutsallığıyla te-
kellerin korunma altına alınması arasındaki ayırımın net bir biçimde or-
taya çıkması için, hem gelişmekte olan ülke yöneticilerine hem de ulus-
lararası kuruluşlara çok önemli bir sorumluluk düşüyor.

Teknolojik bilgi satanlarla alanlar arasındaki eşitsizliğin ikinci bo-
yutu, ihtiyaç duyulan malın tanımlanması, seçilmesi ve kullanılmasında
kendini gösteriyor. Bazen bu sorun, önceki bölümde değindiğim eksik
piyasa olgusu biçiminde ortaya çıkıyor. Yani gelişmekte olan ülkeler
açısından çok önemli olan bazı alanlarda teknoloji geliştirme çabaları
son derece kısıtlı kalıyor. Bunun çok açık örneklerinden birini ilaç sana-
yiinde görüyoruz. 1975 ve 1996 yılları arasında piyasaya sürülen 1 223
yeni ilacın sadece 13'ü tropik hastalıkların tedavisiyle ilgili. Bu 13 ilacın
da sadece 4'ü özellikle bu amaca yönelik araştırma ve geliştirme faali-
yetlerinin sonucu. Oysa tropik hastalıklar dünya nüfusunun çok önem-
li bir bölümünü çok önemli bir biçimde etkileyen bir sorun oluşturuyor.
Bu örneğin özellikle tarım ve enerji alanlarında da benzerlerini bulabi-
liyoruz (UNDP 2001: 3). Ama eksik piyasa sorununun çok önemli olma-
dığı alanlarda da, alıcıların satıcılara göre daha zayıf bir konumda ol-
dukları ve bu konumun değişmesi gerektiği de, gelişmekte olan ülke
politikacılarının dikkatle üzerinde durması gereken bir konu.

Teknoloji üretmeye yönelik araştırma ve geliştirme politikalarına
ağır vermek ve eğitim politikalarının bilgi üreticisi yetiştirmek, yani be-
şeri sermayeyi geliştirmek amacıyla biçimlendirilmesi bu bağlamda son
derece önemli. Ama bunun ötesinde başka birkaç noktanın daha üye-
rinde durmak gerekli. Bunlardan biri, sanayi politikasının, bir yan ürün
olarak teknolojik bilgi üreten sektörleri tanımlayıp teşvik edecek şekil-
de biçimlendirilmesi. Yani gelişmekte olan ülkelerin, dışa açık büyüme
politikaları izlerken, teknolojik açıdan geri sektörlerde uzmanlaşmaya
dayanan bir uluslararası iş bölümünün içine sıkışıp kalmamaya gayret
etmeleri gerekli. Uzmanlaşılacak sektörün niteliği gibi, üretimin organi-
zasyonel yapısı ve çalışma ilişkileri de, bilgi üreticileri kadar düz eme-
ğin de bilgi donamının gelişmesi ve kitabi olmayan bilginin etkin kul-
lanımını sağlamakta önemli konular.

İkincisi, eğitim politikasının sadece beşeri sermayeyi güçlendirmek
amacı çerçevesinde tanımlanmayıp, genelde daha çok insanı bilgi kulla-

nıcısı haline getirecek şekilde ele alınması. Bu sadece beşeri sermayenin değil, kitabi olmayan bilgiyi etkin bir biçimde kullanan bir işgücünün gelişmesi açısından son derece önemli görünüyor. Bununla ilgili olarak, teknolojik bilgi alanında uluslararası düzeydeki en çarpıcı eşitsizliklerden bazılarının bilgi tüketimi alanında ortaya çıktığını hatırlamakta fayda var. Mesela, internet kullanıcılarının dünya nüfusuna oranı %6.7. Bu oran ABD’inde %54.3, ABD dışındaki OECD ülkelerinde ise %28.2. Gelişmekte olan ülkelere döndüğümüzde ise, Latin Amerika ve Karayibler’de %3.2’den Afrika ve Güney Asya’da %0.4’e kadar düşüyor. Bunun anlamı, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunun dünyanın bilgi birikimine bağlanamayanlardan (*“connect edemeyenlerden”*) oluşuyor olması. Ama burada dikkate alınması gereken bir şey daha var. Ülkeler arasındaki bu eşitsizlik aslında gelişmekte olan ülkelerin içindeki çok büyük bir eşitsizliği yansıtıyor. Mesela Çin’in en az internet kullanılan toplam 600 milyon nüfuslu 15 eyaletinde sadece 4 milyon internet kullanıcısı var. Oysa toplam 27 milyon nüfuslu Şanghay ve Pekin’de 5 milyon kişi internet kullanıyor. Nüfusunun %70’inden fazlası kırsal kesimde yaşayan Tayland’da internet kullanıcılarının %90’ı şehirlerde (UNDP 2001: 40). Bu istatistiklerin, ayırımın, dünyanın bilgi birikimine bağlananlarla bağlanamayıp marjinalize olan ülkeler arasında olmaktan çok, bu alandaki eşitsizliğin çok yoğun olduğu ülkelerle diğerleri arasında olduğuna işaret ettikleri düşünülebilir. Bu tür bir ülke içi eşitsizliğin yoğunluğu ise, herhalde, daha genel bir eşitsizliğin yansıması olarak ele alınmak durumunda.

Bu gözlem, bizi, teknolojik bilgi tartışmalarının eşitsizliği önlemeye yönelik iktisadi ve sosyal politika tartışmalarıyla birleştiği bir noktaya getiriyor. Nüfusunun ezici çoğunluğu ileri teknolojiyle ilgisi olmayan işlerde çalışan veya hiç çalışmayan, tüketici olarak da bilgi kullanmayan, dolayısıyla bilgiye yabancı olan bir toplum, etkin bir teknoloji alıcısı, kullanıcısı ve üreticisi olabilir mi? Bence bu soru, bir dizi başka soruya yol açacak nitelikte: Acaba bilgi toplumu tartışmaları, araştırma/geliştirme ve beşeri sermaye konularına odaklanarak biraz elitist bir nitelik almaya mı başladı? Acaba teknolojik bilgi birikimini uluslararası ve ulusal düzeyde ortaya çıkan eşitsizliklerin ortadan kalkmasının nihai aracı olarak görmeye başlamamız, zaman içinde, amaca ulaş-

mak için gerekli diğer politika önlemlerinin göz ardı edilmesine mi yol açmaya başladı? Acaba bu elitizm ve eşitliğe yönelik diğer politikaları göz ardı etme eğilimi, bir noktada, teknolojik bilgi birikiminin önünde bir engel oluşturmaya da başlayabilirler mi?

Bu konuşmada değindiğim iktisadi büyüme ve gelişme kuramları somut bir biçimde bu soruları gündeme getirmek amacıyla geliştirilmiş kuramlar değiller. Ama yol açtıkları eleştirel tartışma ortamının, söz konusu soruların anlamlı bir biçimde sorulmasına imkân verdiği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Duff, Alistair S., *Information Society Studies*, London and New York, 2000.

Grossman, Gene H. and Helpman, Elhanan, "Endogenous Innovation and Economic Growth", *Journal of Economic Perspectives*, v.8, n. 1, 1994.

Hayek, Friedrich von, "Economics and Knowledge", F. von Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948a.

Hayek, Friedrich von, "Uses of Knowledge in Society", F. von Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948b.

Hodgson, Geoffrey, "Institutional Rigidities and Economic Growth", *Cambridge Journal of Economics*, v. 13, 1989.

Lau, Lawrence J., "The Sources of Long-Term Economic Growth: Observations from the Experience of Developed and Developing Countries", R. Landau, T. Taylor and G. Wright (eds.), *The Mosaic of Economic Growth*, Stanford, 1996.

Romer, Paul E., "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, v. 98, 1990.

Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, 1943.

Schumpeter, Joseph A., *The Theory of Economic Development*, New Brunswick, 1983.

Solow, Robert, "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, v. 39, 1957.

Stiglitz, Joseph E., "Public Policy for a Knowledge Economy", Department for Trade and Industry and Center for Economic Policy Research, London, UK, 1999.

Touraine, Alain, *Beyond Neoliberalism*, Cambridge, 2001.

UNDP, *Human Development Report 2001*, New York and Oxford, 2001.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. İlhan Tekeli) – Teşekkür ederim. Şimdi, söz yorumcumuz Eyüp Özverende. Buyurun Sayın Doç. Dr. Özveren.

PROF. DR. AYŞE BUĞRA'NIN
"ULUSLARARASI BİLGİ TOPLUMUNDA
BİLGİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ"
KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

BİLGİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ ÜZERİNE BAZI
DÜŞÜNCELER

*Eyüp ÖZVEREN**

Her ne kadar biz bunun ayırdına ancak modernizmin son döneminden başlayarak varıyor olsak da, ülkelerin teknolojik ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında sıkı bir ilişkinin yüzyıllardır var olageldiği yadsınamaz bir gerçek. Üstelik bu ilişkinin zaman içinde giderek derinleştiği, küresel dünya düzeni ve uluslararası işbölümünü biçimlendirdiği hiç su götürmez. Öyleki, artık "gelişmiş ülke" dendiğinde, aklımıza kendi teknolojisini üretilip kullanabilen, bu teknolojiyi sırası geldiğinde "gelişmekte olduğu rivayet olunan ülkelere" satan ülkeler geliyor. "Sırası geldiğinde" dedik, çünkü, bu gibi ülkeler yeni ürettikleri teknolojileri bir süre büyük bir kıskançlıkla hemen herkesten gizliyor, ancak neden sonra, rakiplerinin de benzer teknolojik donanıma kavuştuğunu görünce, yüksek bir bedel karşılığı kendi teknolojisini geliştiremeyen ülkelerle paylaşmaya razı oluyorlar. Diğer yandan, yine yukarıda "gelişmekte olduğu rivayet olunan ülkeler" dedik, çünkü taşıma suyla değirmenin nereye kadar döneceği de üzerinde iyiden iyiye düşünülmesi gereken ayrı bir konu. Hiç unutmamak gerek ki, bu bağlamda bir de zaman konusu çok önemli. Gelişmekte olduğu rivayet olunan ülke bu zorlu yolu katedene değin atı alan Üsküdar'ı çoktan geçebiliyor. Demek istediğimiz, gelişmekte olan ülke böyle bir teknolojiyi edinip ona uyum sağlayana kadar gelişmiş ülkelerde daha yeni teknolojiler ortaya çıkıyor ve söz konusu teknoloji artık bir gelişme girdisi olmaktan çıkıp

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İktisat Bölümü

gelişme yolunda bir engele dönüşebiliyor.

Olağan koşullar altında, kişi başına ulusal gelirin kabaca bir "üretkenlik ölçüsü" olduğu, ve teknolojik ilerlemenin özünde üretkenliği artırdığı göz önüne getirilirse, söz konusu sıkı ilişkinin neredeyse totolojik bir önermeye dönüşmesinin nedeni açıklık kazanıyor. Ekonomik büyüme ve gelişmenin temelinde "teknolojik bilgi" olgusunun yattığını vurgulayan iktisadi çalışmaların son on yıllarda görülmemiş bir hızla artışı kuşkusuz bu yüzden. Günümüz dünyasında mal, hizmet, sermaye ve yatırım akımlarının kazandığı baş döndürücü hız ve ulaştığı oylumla koşut giden "teknolojik devrimlerin" devrim olmaktan çıkıp giderek sıradanlaşması gelişmeyi amaçlayan ülkelere yeni bir yük getiriyor. Bir zamanlar kesintili aralıklarla gerçekleşen "teknolojik devrimleri" benimseyip özümsemekte bile bir hayli zorlanmış olan bu tür ülkeler, şimdi kendilerini onların dışında gerçekleşen kesintisiz bir teknolojik yenilenme süreciyle yaşamayı öğrenmek zorunda buluyorlar. Yeni dünya düzeninde bu tür ülkeler arasında kolay yoldan havlu atmayıp gelişme amacıyla direnenlerin seslerini duyurabilmeleri yalnız teknolojik bilgi tüketmekle kalmayıp bu tür bilgiyi üretebilmeyi de başarmalarına bağlı. Günümüzde küresel ekonomik düzenin merkezinde artık bir "uluslararası bilgi toplumu" yer alıyor. Yazık ki bugün küresel ekonomik düzende yer alan ülkelerin ve dünya nüfusunun ancak küçük bir yüzdesi aynı zamanda bu "uluslararası bilgi toplumuna" katılabiliyor. Bu seçkinler toplumuna şu ya da bu biçimde katılamayacaklar zamanla dünya ekonomisinin dışlanmış unsurlarını oluşturacaklar. Bu kimsenin göz göre göre arzulayacağı bir durum değil. Bu yüzden herkes bu bilgi toplumuna adım atabilmek için canını dişine takmak zorunda. Bu ortamda bilim insanlarına, araştırmacılara düşen görev bunun nasıl gerçekleştirilebileceğinin yollarını belirlemek. Sn. Buğra'nın "Uluslararası Bilgi Toplumunda Bilginin Ekonomi Politikası" adlı çalışması işte bu yüzden çok güncel ve önemli bir konuyu ele alıyor.

Sn. Buğra'nın ilgili yazını tarayarak konuya giriş yapması, ister istemez insanın aklına bir başka noktayı getiriyor: Yerleşik iktisadın (*mainstream economics*) teknoloji ve büyüme ile ilişkili çözümleme gücünün son derece sınırlı ve yetersiz oluşu. Bu bakımdan, 1870'ler sonrasından başlayarak kemikleşen bir geleneğe dayanan yerleşik iktisat,

soyutlaşıp bir denge analizine dönüştüğü ölçüde iktisadi gelişme sorunu yaşayan ülkeler açısından yararsızlaşıyor. Bu tür ülkelerin sorunu dengeyi anlamak ve korumak değil içinde bulundukları kısır döngüyü, ki bu da bir tür istenmeyen dengedir, kırıp kurtulmak. Klasik siyasal iktisat uzun dönemli bakışı ile en genel anlamda bir değişim ve büyüme çerçevesi sunarken, onun yerini alan şimdiki yerleşik iktisat denge analizini öne çıkararak bu gibi sorunları gündem dışına itmiş oldu. Bu duruma bir tepki olarak da, zamanla Kalkınma İktisadı gibi, genel olmayıp da gelişme özüllü ekonomilere özgü bir alt uzmanlık alanı oluştu. Oysa özellikle de ekonomik anlamda küresel bir dünyada genel geçer bir iktisat anlayışının yerleşik iktisattan farklı olarak değişim ekseninde yeniden kurgulanması zorunlu. Yerleşik iktisadın kendi içinden yükselen çatlak sesler, Solow olsun, Romer olsun, onun yetersizliğini gösterdikleri için önemli. Ama asıl önemli olan, yerleşik iktisada seçenek oluşturma yapışlarını bize sağlayan başka bir yazın. Sn. Buğra yazısında haklı olarak ağırlıklı Schumpeter üzerinde duruyor. Schumpeter aslında teknolojik gelişmeye dayalı genel geçer bir evrimciliğin temellerini atmış bir kişi. Bu anlamda, bir kalkınma iktisatçısı olmakla kalmıyor, iktisatçı kimliğini öne çıkarmış oluyor. Üstelik Avusturya Okulu dediğimiz yaklaşımın önemli bir temsilcisi. Avusturya Okulu piyasa mekanizmasına öncelik tanımakla birlikte, kurumlar, belirsizlik, bilgi, tekel, ve denge arayışında keşiflerin (*discovery*) önemi gibi konuları hiç gündeminden düşürmemiş bir yaklaşım. Bu özellikleriyle, yerleşik iktisadın uzun süre sırt çevirdiği hemen tüm öğelere sahip çıkagelmiş bir gelecek⁶³. Avusturya Okulu'nun dışında bir gelenek daha var ki o da gene yirminci yüzyılın başından beri piyasaya eleştirel bir bakış getiren, denge yerine evrimi, kurumsal süreçlerin önemini, belirsizliği ve bilgi ve öğrenme süreçlerini öne çıkaran Kurumsal İktisat⁶⁴. Bana öyle geliyor

⁶³ Israel M. Kirzner (1992) *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*. London. Routledge.

⁶⁴ Yıllar yılı fiziksel sermaye kavramıyla yetinen yerleşik iktisat, bir süredir "beşeri sermaye (*human capital*)" ve "toplumsal sermaye (*social capital*)" gibi kavramlardan medet umuyor. Oysa yirminci yüzyıla girmeden önce, yani Avusturya iktisatçılarından da çok önce, üstelik onların ilk kuşağını eleştirerek, Kurumsal İktisat Okulu'nun kurucusu Thorstein Veblen asıl insan ve bilgi boyutunun vurgulanması gerektiğini evrimsel iktisat için bir çıkış noktası olarak alıyor. Bkz. Thorstein Veblen (1998[1898]), "Why is Economics not an Evolutionary Science?" *Cambridge Journal of Economics*. XXII, s. 410.

ki, bilginin iktisadi anlamını irdelemek için yola çıkan çalışmalar herşeyden önce yerleşik iktisadın dışında, Avusturya Okulu ile Kurumsal İktisat'ın dağarcığındaki öğelerden kimilerini harmanlayarak anlamlı bir bileşim üretmek zorunda.

Piyasa yapısının tam rekabetçi olduğu durumlarda, teknolojik yenilik süreçleri açısından bir "yeryüzü cenneti"nin kendi kendine ortaya çıkamayacağı düşüncesini vurgulamak önemli. Schumpeterci evrimci çözümleme⁶⁵ hem gerçekçiliği hem de teknolojik süreçleri dinamik bir çerçevede ele alışını açısından bir çığır açtığı gibi, yerleşik bir saplantıyı tersine çevirilişle de ünlü. Şöyle ki, teknolojik yenileşme tam rekabetçi piyasaların onları büsbütün pekiştiren bir sonucu değil. Tam tersine, tam rekabetçi bir piyasada teknolojik gelişme yolunu açan öncü firmalar başkaları kendilerine yetişinceye kadar da olsa tekeli rantlarla ödüllendiriliyorlar. Başka bir deyişle, teknolojik gelişme zaman zaman tam rekabetçi piyasada bir çatlak oluşturuyor. Schumpeter'in gündeme getirdiği önemli bir nokta daha var: AR-GE sıradanlaştığı ölçüde maliyeti yüksek bir işlev haline geliyor. Bu durumda getirisi öngörüleemeyen böyle yüksek maliyetleri büyük firmalar mı yoksa küçük firmalar mı daha kolay göğüsleyebilir? Doğru yanıt eğer büyük firmalarsa bir kez daha tam rekabetçi piyasa saplantısının dışına çıkmış oluyoruz.

Buraya kadar teknolojik gelişmeyi kapitalist bir piyasa ekonomisinin mantığına uygun bir biçimde firmalarla özdeşleştirdik. Şimdi sıra üretilen malın, yani teknolojik bilginin niteliğini tanımlamakta. Bu biçimde üretilen teknolojik bilgi başka ürünler gibi elbette özel bir mülk olma niteliği taşıyor. Bununla birlikte, bu malla ilgili özel mülkiyet kurallarının uygulanması hem çok güç hem de tartışmalı. Sonuçta ürün eğer bilgiyse, bilgi insanlığın tekrar tekrar kullanılabilen ortak malı, yani bir kamu malı. Sn. Buğra teknolojik bilginin kamu malı olma niteliğinin özel mülkiyetin korunması ilkesi karşısında ciddi bir ağırlık taşıması gerektiğini söylüyor. Gerçi kapitalizm hayranı Schumpeter bunu duysa dudakları uçuklardı ama Sn. Buğra'nın bu önerisi ilk bakışta bizlere top-

⁶⁵ Joseph A. Schumpeter (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper, ss.81-106.

lumsal yararı gözettiği için doğru gözüküyor. Bu noktayı biraz irdelemekte yarar var. Önce Schumpeter'i tedirgin edecek unsuru saptayalım. Teknolojik bilginin özel mülkiyetinden söz ederken biz aslında "fikri mülkiyet hakları"na gönderme yapmış oluyoruz. Bu hakların varoluş nedeni, teknolojik yenilik yapanlara, belli bir süre için de olsa tekелci rantlar sağlayarak hem onları ödüllendirmek hem de onlardan sonra gelecekleri özendirmek. Bu bakımdan, eğer vurgu kimi kurumsal düzenlemelerle teknolojik bilginin kamu malı olma özelliğine kaydırılırsa söz konusu tekелci rantlar ortadan kaldırılmış ve yenilik yapma dürtüsü caydırılmış olacaktır. Schumpeterci bir kaygının mantıklı açıklaması bu. Şimdi bir de bizim verdiğimiz tepkinin mantıklı açıklamasına bakalım. Bizim gibi ülkelerde, özel sektörden gelen yenilikçiliğin çok yetersiz kaldığı açık. Böyle olunca, bilgi üretimi beklentimizi bu mekanizmanın işleyişine dayandırırsak daha çok bekleyeceğimiz de apaçık ortada. O zaman sorun, başka bir yolla bilgi açığını kapatmamızın mümkün olup olmadığı. Burada kurumsal düzenlemelerle bilginin kamu malı niteliğini vurgulayarak yol alma olasılığı gündeme geliyor. Kalkınma tartışmalarında önemli bir tartışma konusu "ikame" kavramı çevresinde gelişmiştir. Bu sürece geç giren ülkelerin kendilerinde bulunmayan bir takım faktörlerin yerine başka bir takım faktörleri ikame ederek başarı sağlamanın örnekleri vardır. Bilgi konusunda bu niçin böyle olmasın? Özel sektörden kaynaklanan bir yetersizlik kamu düzenlemeleriyle neden bir ölçüde aşılmasın? Sonuçta, bugün üniversitelerde yoğunlaşan AR-GE etkinlikleri, teknoparklar ve benzerleri, böyle bir çerçevede birer ikame aracı olarak görülemez mi? Bu noktayı tartışırken biz yalnızca kuramsal bir sorundan bizim için güncel bir yaşamsal olguya geçmekle kalmadık, aynı zamanda Avusturya İktisadı'ndan Kurumsal İktisat'a bir köprü kurmuş olduk⁶⁶.

Kaldı ki, yukarıdaki "ikame" ağırlıklı tartışma sırasında dolaylı olarak bilgi üretimini kimin gerçekleştirdiği sorusunu da sormuş olduk. Ya-

⁶⁶ Aslında yüksek ve yaygın öğretim kurumlarının ekonomik açıdan nasıl temel bir işlev üstlendiğinin ayırdına varmak için iktisat bilimine damgasını vurmuş bir metne dönmek bile yeterli. Bkz. Adam Smith (1976) *The Wealth of Nations*. Chicago: The University of Chicago Press, 282-309. Bu çığır açan iktisatçının ekonomik gelişme açısından çok önemli bir dönüm noktasının eşliğinde, eğitim kurumlarının yapı ve açmazlarını uzun uzadıya tartışması boş yere değil.

nıtımız AR-GE etkinliği gösteren firmaların⁶⁷ yanı sıra öğretim kurumlarını öne çıkardı. Bu noktada sorulması gereken başka bir soru da bilgi türlerine ilişkin. Sanıyorum bir “bilgi türleri hiyerarşisi”nden söz etmekte yarar var. Bu hiyerarşinin en tepesinde “bilgi üreten bilgi” yer alıyor. Burada söz konusu olan bilgi üretme yöntemleri bilgisi. Bu en seçkin bilgi ve bunu mümkün kılan altyapı bir ağ biçiminde üniversitelerden başlayarak yayılıyor. Şimdilerde kurumların bir çeşit teknoloji olduğunu söylemek yaygınlaşır oldu. Bu katmanın kurumsallaşmış bir bilgi üretim teknolojisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun altındaki katmanda “bilgi” (*knowledge*) geliyor. Bu bilginin ayırıcı özelliği aktarılabilir olması. Biz bilgi açığı ve onun kapatılmasına yönelik tartışmalarda bu tür bilgiden çokça söz ediyoruz. Bu bilginin hemen altında, daha geniş bir katman olarak enformasyon (*information*) dediğimiz türden bilgi bulunuyor. Bunun aktarımı ve “ekonomisi” fazla bir sorun yaratmıyor. Yerleşik iktisadın zaman zaman cebelleştiği bilgi türü işte bu⁶⁸. Son olarak, başka bir bilgi türü var ki bu da Sn. Buğra’nın kitabı olmayan diye nitelendiği “zımnî bilgi” (*tacit knowledge*). Bu tür bilginin özelliği genellikle aktarılamazlığı ve büyük ölçüde yerel, durumsal, ve bağlamsal oluşu. Sırası gelmişken bu tür bilginin Avusturya Okulu’nun gözdesi olduğunu söylemeden edemeyeceğiz⁶⁹. Şimdiye kadar en üst ve en alt tür bilgiler, bilgi açığı denilen şeyin giderilmesi tartışmasında gündem dışı kalmış gibi. Bu, bir yandan gerçekçi olma arzusunu yansıtsa bile diğer yandan da gerçek açığın tartışılan açıktan aslında daha büyük ve kapatılması çok daha güç olduğunun göstergesi. Gelişme savında direnen ülkelerin, en üst ve en alt katmanlarda varlık gösterebilmeleri için hem yüksek öğre-

⁶⁷ Bu yazıda üzerinde durmadığımız bir başka bilgi üreten firma türü daha var. Bunlar başka bir mal veya hizmet üretmek amacıyla yan ürün olarak teknolojik bilgi üreten firmalar değil de doğrudan doğruya bilgi üretiminde uzmanlaşan firmalar. Bunun tarihsel örneği gemicilik sektöründe Lloyd’s. Günümüzde kâr amaçlı olarak piyasa araştırması yapan, veri bankası kuran ticari firmalar bu türe dahil. Bu tür firmalar “enformasyon” denilen alanda etkinlik gösteriyor ve yerleşik iktisadın enformasyon bakımsızlığı dediği durumlarda aracı olma savında.

⁶⁸ World Development Report 1998/99, *Knowledge for Development*, ss.72-128.

⁶⁹ F. A. Hayek (1949) “The Use of Knowledge in Society,” *Individualism and Economic Order*. London: Routledge & Kegan Paul. Sn. Buğra’nın da belirttiği gibi, kurumsal iktisatçı Geoff Hodgson’un bu Avusturya vurgusunu düz işçilerin edinilmiş beceri donanımlarıyla ilişkilendirmesi iki yaklaşım arasındaki etkileşimin ne denli yararlı olabileceğinin bir göstergesi. Bkz. Geoff Hodgson (1989) “Institutional Rigidities and Economic Growth,” *Cambridge Journal of Economics*, 13, s.84.

tim kurumlarına hem de yaygın temel öğretim kurumlarına büyük ağırlık vermeleri zorunlu. Orta katmanda piyasanın bilgi aktarım, edinim ve yayılma süreçlerini doğaçtan bir biçimde işletebilmesi bile aşağıdan ve yukarıdan bu anlamda yoğun biçimde desteklenmesine bağlı.

Uluslararası ekonomik düzen ve onun altında yatan işbölümü mantığı açısından bilgi açığı ile ilişkili olarak çizdiğimiz tablonun iyimser olmadığı kesin. Kendini olayların akışına bırakarak arzulanır bir yere varmak mümkün değil. Öte yandan, bu saatten sonra neyin yapılabileceği de ortada: Dünyaya sırt çevirip kendi bilgini her aşamada baştan aşağı yeniden üretmek olacak iş değil. Bu durumda, ara noktalarda, gerçekçi ve esnek politikalarla uluslararası bilgi süreçlerinde uzmanlaşarak bilgi süreçlerinin değişik katmanlarında yer almak zorunlu. Sırası gelmişken bir de iyimserliğe neden olabilecek son bir saptama yapalım. Buraya kadarki tartışma hep bir bilgi açığı ekseninde gelişti. Bu çerçevenin ardındaki temel varsayım bilginin çizgisel olarak biriktiği. Oysa "bilgi üreten bilgi" bir yana bırakılırsa, diğer bilgi türleri, zaman zaman, birdenbire işlevsiz ve değersiz hale gelebiliyor. Böyle durumlarda bilgisizlik çağdışı bir bilgi donanımından daha iyi olabilir. Sonuçta ilki taze bir başlangıca elverişliyken ikincisi kısıtlayıcı bir pranga işlevi görür. Günümüzde iyiden iyiye pekişen, başta bizimkiler olmak üzere bütün üniversitelerde baş tacı edilen, hemen tüm can alıcı sorulara ya sırt çeviren ya da üstünkörü yanıtlar veren yerleşik iktisat, şeytanın avukatlığına soyunan birisinin aklına ister istemez şu soruyu getiriyor: Sanki yerleşik iktisadın büyük bir kısmı unutulsa daha iyi olmaz mı? Schumpeter'le başlamıştık Schumpeter'le bitirelim: Onun sezinlediği gibi, bu anlamda sıradan yerleşik iktisat bilgisi, bilgi olmaktan çıkıp "kayıp bilgi" (*lost knowledge*)⁷⁰ olsa, hiç olmazsa anlamlı bir iktisat, gelişme ve teknoloji politikaları oluşturabilmek açısından önümüzü açmaz mı? Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Ben de teşekkür ederim. Şimdi, bildirisini sunmak üzere sayın Doç. Dr. Fuat Keyman'a söz veriyorum. Buyurun Sayın Keyman.

⁷⁰ Joseph A. Schumpeter (1954) *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press, s.73, 97, 142, 194.

BİLGİ, TOPLUM VE DEMOKRASİ

*Fuat KEYMAN**

Bu kısa yazıda, tarihsel bir perspektif içinde bilgi-demokrasi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağım. Bu açıklamayı bilgi-demokrasi arasındaki ilişkiyi çözümleyen önemli düşünelere ve felsefi-kuramsal söylemlere gönderimle yapmak istiyorum. Hem tarihsel olarak, hem de siyasal kuram içinde farklı dönemlere damgasını vurmuş felsefi söylemler temelinde söylenebilir ki, bilgi-demokrasi ilişkisi sorunlu, çatışmalı ve karmaşık bir ilişkidir. Daha somut olarak söylersek, bilgi ile toplum yönetimi arasında "içsel" bir ilişki varken, bu ilişkinin demokrasi temelinde olması, ya da demokratik bir toplum yönetimini üretmesi gerekli ya da kendiliğinden değildir.

Tarihsel olarak, bilgi-toplum yönetimi ve demokrasi ilişkisinin gelişmesine bakarsak Eski Yunan'dan, dolayısıyla Plato ile Aristo arasındaki tartışmadan başlayabiliriz. Siyasal kuramın kurucu "babası" olarak kabul edilen Eflatun, epistemolojik düzeyde bilgi ve retorik arasında bir ayırım yapar. Bilgi gözlemle edinilen, genel geçer ve yaşanan dünyadan üretilen bir şey değil, aksine felsefi düzeyde üretilir, öğrenilerek ve çalışarak kazanılır, ve günlük yaşama ve günlük taleplere tekabül etmez. Bu nedenle, toplum yönetilirken, toplumu yönetenin sadece bir kral olması değil, aynı zamanda filozof olması; yani felsefi bilgiye olması gerekir, çünkü toplumsal iyi, dolayısıyla toplum için yararlı olan bilgi temelinde tanımlanmalıdır. Plato bilgiye sahip olanların toplumu yönetmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda toplumsal ihtiyaçlarla, toplumsal farklılıklarla ya da bireysel çıkarlarla ilgili taleplerle bağlantılı bilgi Plato için retoriiktir ve bilgiyi oluşturmaz. Bu tür bilgi belki enformatiftir ama insanlara gerçek bilgiyi vermez.

Siyasetçiler bu tür bilgiyi meşruiyet ya da toplumu mobilize etmek için kullanırlar. Burada sorun toplumsal iyi ile toplumsal talepler arasında-

* Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

da birebir bir ilişkinin ya da eşanlamlılığın olmamasıdır. Plato toplumsal iyi ile bilgiyi, toplumsal taleplerle retoriği eşanlamlı kullanır, ve toplum yönetimini toplumsal iyi temelinde tanımlar. Plato bu anlamda retoriğe, ve hem siyasal çoğulculuğa hem de bilgi içindeki çoğulculuğa karşıdır. Yöneten insan bilgi temelinde yönetmesi gerekir fakat retoriğe kaçmamalıdır. Bu bağlamda, Plato'nun bir yönetim anlayışını ortaya koyduğunu ve bu yönetim anlayışının temelini de bilgi olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bu bilgi retoriksel bilgi değil, halkla ilgili bir bilgi değil, taleplerle ilgili bir bilgi değil; halktan, toplumdan soyut fakat toplum için iyi olan bir bilgi ve sadece bunu üretebilecek insanların yani felsefecilerin sahip olabileceği bir bilgidir. Sonuçla, Plato felsefesinde bilgiyle yönetim arasında bir ilişki kurulduğunu, fakat bu ilişkinin demokrasiyle bir bağının olmadığını söyleyebiliriz.

Bilgi-demokrasi ilişkisi Siyaset Bilimi'nin kurucusu sayılan Aristo tarafından kurulmaya çalışılmıştır. Plato'yu bütüncüllük, özcülük ve indirgemecilikle eleştirirken, Aristo farklı bilgi türlerinin varlığından bahseder. Aristo'nun üçlü bir bilgi ayrımı yapar, ve bu ayrım içinde siyaset, felsefe ve sanat gibi, belli bir bilgi anlayışını içerir: siyaset toplumdan gelen taleplere ait olan, toplumsal yaşama dönük sorunlarla ilgili ve toplumsal diyalogu içeren bir bilgidir. Bu tür bilginin retorik olarak değil, bilgi ama belli bir tür 'meşru bilgi' olarak kabul edilmesi gerekir. Bu anlamda, Aristo bugün kullandığımız kamusal alan, katılımcı demokrasi ve iletişimsel bilgi kavramlarının tarihsel başlangıcını bize vermektedir, ve böylece sadece bilgiyle yönetim arasında değil, aynı zamanda bilgiyle demokrasi arasındaki ilişkiselliği de tanımaktadır.

Orta Çağ'da ise Tanrısal düzeyde bir bilgi düşünüldüğü için, bilgiyle tanrısal düzey birleştirilirken bilgi günlük yaşamla ilişkili görülmez. Günlük yaşamda olanlar bilgi değil, günlük yaşamla ilgili retoriklerdir, ki bilgi-retorik ayrımım ünlü Orta Çağ felsefecisi St. Agustin'in iki şehir kavramında ortaya çıkar: dünyevi şehir ve Tanrısal şehir. Bilgi, tanrı katında yer alır, bu anlamda aynı zamanda ahlaki ve etik'dir de. Bu anlamda bilgi Tanrı katında üretilen yönetim anlayışıyla ilişkilidir. Yine Orta Çağ'da toplu yönetiminin Tanrı katıyla ilişkilendirilmesine karşı direnç ve alternatifler oluşumların var olduğunu biliyoruz. Rönesans ve Reform hareketleri, bugün demokrasinin temel olarak gördü-

ğümüz 'seküler akıl ve seküler bilgi'nin başlangıç noktalarını yaratmışlardır.

Modernite, Bilgi ve İktidar

Hem Antik Yunan hem de Orta Çağ felsefeleri içinde bilgi ve toplum yönetimi arasındaki ilişkinin birincil alındığını görüyoruz. Modern toplumda ise bu 'birincil' nitelik sürmekle, ve bilgi doğrudan egemenlikle ve iktidarla ilişkilendirilmekle birlikte, son yıllarda bilgi-demokrasi ilişkisinin önem kazandığını da gözlemlemekteyiz. Bu önerimi açılmak için ilk önce modernite üzerine farklı felsefi söylemler içinde nasıl bilginin iktidarla (dolayısıyla toplum yönetimiyle) bağlantılandırıldığını göstermeyi amaçlıyorum. Bu bağlamda, dört farklı modernite söylemine gönderme yapalım:

- 1) Aydınlanma felsefesine** gidersek, ki Bacon bu felsefenin kurucularından bir tanesidir, bilginin iktidarla tanımlandığını görürüz. Bacon'a göre, bilginin seküler olması iktidarla ilişkisini değiştirmez, aksine güçlendirir;
- 2) Eleştirel modern toplum kuramının** kurucuları olan Horkheimer ve Adorno'da bilgi iktidardır. Bilgi toplum yönetimiyle direkt ilintilidir. Bilgi, özünde rasyonel ve seküler bilgi modern toplumu hem bireyci bir toplum, hem de bürokratik bir toplum yapar. Bu anlamda bilginin insanları bürokrasi içinde yok eden, şeyleştiren bir işlev görmektedir. Bilgi bir taraftan toplumu modernleştirirken ve kalkındırırken, aynı zamanda idarileştirmekte ve bürokratikleştirmekte, ve böylece insanları kendilerinden yabancılaştırmaktadır. Horkheimer ve Adorno, bu bağlamda, modern toplumu idari toplum olarak tanımlarlar;
- 3) Benzer bir biçimde, Antonio Gramsci'nin** modern toplum çözümlemesinde kullandığı/geliştirdiği "hegemonya" kavramına bakarsak, bilginin toplumsal düzeni sağlayan temel unsurlardan bir tanesi olarak tanımlandığını görürüz. "Egemenlik+Rıza" olarak tanımlanan hegemonya kavramı içinde, bilgi yönetilen sınıfların toplumsal düzenin yeniden-üretimi sürecinde rızasın alınmasını sağlayan yönetim mekanizmasıdır, ve bu anlamda bilgi egemen sınıfların toplum üzerinde hegemonyalarını kurma eylemlerine, dolayısıyla top-

lum içinde iktidar ilişkilerinin kurulmasının “içsel” bir niteliktedir; ve

- 4) Diğer taraftan, **Michel Foucault**’un modern toplum çözümlemesi, bilgi-iktidar ilişkisi temelindedir. Foucault’a göre, bilgi modern toplumda insanlara özgürlük ve hareketlilik iyeliği verirken, aynı zamanda bu özgürlüğün sınırlarını çizme işlevini görmektedir. Böylece bilgi iktidarla ilişkisi içinde “nüfuzu denetleme ve gözetleme aracı”dır, ve modern toplumu bir “disiplin toplumu”na dönüştüren temel yönetim teknolojisidir.

Globalleşme, Bilgi ve Demokrasi

Bu noktaya kadar, tarihsel olara farklı felsefi söylemlere gönderimle bilgi ile toplum yönetimi arasında “içsel” bir ilişki olduğunu, ve buna karşın bilgi-demokrasi ilişkisinin dolaylı ve ikincil bir nitelik taşıdığını vurgulamaya çalıştım.. Bununla birlikte, son yıllarda bilgi-demokrasi ilişkisini çözümleyen çalışmaların, ve bir toplumda demokratikleşme olasılığının “bilgi” yoluyla geçerlik kazanabileceğini öneren akademik ve kamusal söylemlerin ortaya çıktığını gözlemliyoruz. 1960’lı yıllardan başlayarak günümüze kadar bilginin demokrasiye içsel yapısını vurgulayan bu söylemler, en temelde modern toplumun bir “bilgi toplumu”na dönüştüğünü önermekte, ve modernitenin demokratikleşmesinde ve modern toplumsal yaşamın özgürleşmesinde “bilgi”nin önemli bir rol oynadığını savunmaktadırlar. Bu söylemleri sırasıyla, “sanayi-sonrası toplum”, “modernitenin yeniden-yapılanması”, “post-modernite” ve “globalleşme tezleri olarak adlandırabiliriz. Aşağıda bu tezleri kısaca betimleyeceğim:

- 1) Daniel Bell tarafından geliştirilen sanayi-sonrası toplum tezi, modern toplumun temelini kuran üretim kategorisinin ve bu kategori temelinde gelişen sınıf eksenli “sağ-sol ayrımı”nın artık tek başına yeterli olmadığını, ve üretimin yerini bilginin ve bilgi yoluyla gelişen hizmetler sektörünün aldığını önerir. Sanayi-sonrası toplum bilgi toplumdur, farklı toplumsal hareketlerin bilgi ve iletişim yoluyla taleplerini siyasal karar alma sürecine aktarmalarıyla gelişim katılımcı demokrasinin güçlendiği toplumdur. Bu anlamda, bilgi sadece egemenlik ve iktidara içsel değil, aynı zamanda toplumsal hareket-

lerin direnç, protesto ve katılım eylemlerine de içseldir, ve bu nedenle demokratikleşmeyle ilintilidir;

2) Siyasal kuramcı Jürgen Habermas'ın eleştirel kuram yoluyla moderniteyi demokratik bir tarzda yeniden-yapılama tezi de bilgi temellidir. Habermas'a göre modernite araçsal bilgi, dolayısıyla "araç-amaç rasyonelliği" temelinde geliştirilmiş bilgi yoluyla teknolojik gelişmeyi ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmiştir. Fakat bu bilgi demokratikleşmeyi ve özgürlüğü yaratamamıştır. Bu yüzden de, bilgi iktidarla özdeşleşmiştir. Bugün, temel sorun demokratikleşmedir, çözüm de modernitenin demokratik temelde yeniden-yapılanmasıdır. Habermas, bu yeniden-yapılanmanın bireyler-arası ve gruplar-arası iletişimin sağlanmasıyla gerçekleşebileceğini önerir, ve bu iletişimi sağlayacak bilginin toplumda "iletişimsel rasyonelliği" yaygınlaştıracağını söyler. İletişimsel bilgi demokratikleşmeye, katılıma ve özgürlüğe içseldir;

3) Fransız post-modern düşünürü Jean-Francois Lyotard "Post-Modern Durum" adlı kitabında şöyle bir öneride bulunur; modernite dediğimiz şey, aydınlanma çağına, bütünsel, araçsal bilgilere ait bir çağdır, ve bu nedenle bilgi dendiği zaman tüm toplumu açıklayan, tüm toplumu bir anlamda bir bütün olarak gören "büyük anlatılar" anlaşılır. Modernite içinde egemen olmuş iki önemli büyük anlatı biçimi vardı, ki bunlardan bir tanesi "Marksizm"dir, diğeri de "Liberalizm"dir. Bugün bu büyük anlatıların meşruiyet ve temsiliyet krizini yaşıyoruz, ve post-modern bu krizi anlamlandıran bir durumu tanımlamaktadır. Bu durum aynı zamanda büyük anlatılara karşı toplumsal yaşamdan çıkan, toplumsal hareketler tarafından yaşama geçirilen, ve bütünsel olmayan alternatif toplumsallıkları ve kimlik/farklılık seslerini içinde taşımaktadır. Post-modernite durumu, bu anlamda, bütünsel bilgiye alternatif olan tekil ve mikro bilgiyi ortaya çıkartmaktadır: demokratikleşmeye içsel olan bilgi bu mikro, yerel ve tekil bilgidir; ve

4) Benzer bir biçimde, David Held, Anthony Giddens ve David Harvey tarafından geliştirilen globalleşme tezi içinde de bilgi-demokrasi ilişkisinin önplana çıkartıldığını görürüz. Yaşadığımız dünyanın hem küçülmesini hem de parçalanmasını, kapitalizmin hem evren-

selleşmesini hem de yerelleşmesini, modern kültürün hem standartlaşmasını hem de otantikleşmesini simgeleyen globalleşme kavramı, bilgiyi toplumsal yaşamın temeline oturtur. İletişim ve bilişim alanlarındaki gelişmelerle artık dünyanın bir yerinde ortaya çıkan bir gelişme (ekonomik kriz ya da etnik/dinsel savaş örneklerinde olduğu gibi) kısa bir sürede diğer ve uzak mesafeli yerlerde bile etkisini göstermektedir. Bilgi dolaşımı dünyayı küçültmektedir, yereli gündeme getirmektedir, ve ulusal ve uluslararası ilişkilerde hem iktidar ilişkilerinde, hem de bu ilişkilere muhalefette önemli bir rol oynamaktadır. Globalleşme karşıtı hareketler bilgi temelinde global ölçekte örgütlenen ve kamuoyu oluşturabilen hareketlerdir, ve bu anlamda bilginin toplumsal muhalefet için önemini örneklemektedirler. Globalleşme sonuçla hem bilgi temelinde dünya üzerinde kurulan iktidar/egemenlik ilişkilerine, hem de bu ilişkilere karşı geliştirilen muhalefete "içsel" niteliğini yaşama geçiren bir süreçtir.

Yukarıda sıraladığım tezlerin ortak-noktası, hepsinin bilgi ile demokratikleşme arasında bir ilişki kurduğu, ve bu ilişkinin bugünün dünyasını anlamak için önemli olduğunu vurgulamalarıdır. Fakat hemen altını çizmemiz gereken nokta şu dur: tüm bu tezler içinde demokratikleşmeden anlaşılan katılımcı demokrasi, dolayısıyla sadece siyasi partilerle özdeşleşmemiş, fakat aynı zamanda toplumdan siyasal alana doğru hareket eden, toplumsal taleplerde bulunan, ve sivil toplum dilini yaşama geçiren toplumsal hareketleri ve kimlik/farklılık siyasetlerini de içeren bir demokrasi anlayışıdır. Bilgi-demokrasi arasındaki "içsel" ilişki, katılımcı demokrasinin yaşama geçip güçlenmesiyle daha da açıklık kazanacaktır.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Keyman, siyasal bilim yahut politik bilimle bilginin ilişkisini kurmuş oldu. Teşekkür ediyorum. Şimdi sıra üçüncü bildirimizde. "Bilgi Sosyolojisi", Meltem Ahıska. Buyurun Sayın Ahıska.

BİLGİNİN ARAÇSALLAŞMASI VE GÜNDELİK HAYATIN BİLGİSİ

*Meltem AHISKA**

Goethe'nin dediği gibi eğer her dönemin bir ruhu varsa, içinde yaşadığımız zamanların- nasıl adlandıırırsak adlandıralım: bilgi çağı, teknoloji çağı ya da küreselleşme çağı- tek bir ruhu olduğunu söylemek zor. Tam tersine, birbirine zıt gibi duran, bölünmüş bir ruhtan sözdebiliriz ancak. Bu çağı bir özgürlükler çağı olarak da nitelemek mümkün, insan etkinliğinin önemsizleştiği bir otomatizm çağı olarak da. Yani insan etkinliğiyle "her şeyin değiştirilebilir olduğu" ve "hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği" algıları eşanlı olarak yaşanıyor. Özgürlük tasarımı- nın en büyük dayanağı teknolojik ilerleme: tarih boyu bir yaratıcı fikriyle uğraşan insan şimdi kendisi bir yaratıcı olmaya hevesleniyor, canlıları kopyalıyor, genlere müdahale ediyor, robotla üretimi gerçekleştiriyor, başka dünyalarda yaşamın olanaklarını araştırıyor. İnsan diye adlandırılan özne, bir yaratan fikrine, kendi ölümlülüğüne ve yerküreye meydan okuyor. Buna aracılık eden bilginin sürekli gelişmesinden söz ediliyor. Öte yandan yerküre üzerindeki hayatı insanlar için anlaşıl- maz bir kabus ve tutsaklığa dönüştüren sayısız etken var. Gittikçe teh- like sinyalleri veren yerkürenin kaynaklarının tükenmekte olduğu kor- kusu bir yana, varolan kaynakların kimler tarafından, nasıl ve ne için kullanıldığı üzerine bir kenara çekilip düşünmek giderek zorlaşıyor. Kendine ait bir hayat edinen para ve sermaye hareketleri, gerçek ve sa- nal piyasalar, terör ve savaş tehditi insan öznesini giderek cılızlaştırıyor, silikleştiriyor. Bu bağlamda bilgi, çoğunlukla varolan düzenlemeyi sür- dürme bilgisi olarak karşımıza çıkıyor. "Bilgi toplumuna geçiş" proble- matiğini bu bölünmüşlüğün gündelik hayata ve bilgiye dair sonuçları açısından yeniden ele almak gerektiğini düşünüyorum.

Bu bildiride, böyle bir dünyada şekillenen gündelik hayat içinde

* Yrd. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

karşımıza çıkan bilginin şeyleşmesi ve araçsallaşmasının çeşitli yönleri üzerinde durmak istiyorum. Önce, deneyimin bilgi ile ilişkisine değineceğim. Bu bağlamda teknik ve bilginin formüle edildiği zaman/mekân ve otorite/iktidar boyutları üzerinde duracağım. Bildirinin son bölümünde ise sosyolojik bilgi ve deneyim arasındaki ilişkileri yukarıdaki sorular ışığında irdelemeye çalışacağım. Özetle, tekno-kapitalizm diyebileceğimiz bir yaşam düzeneğinde, gündelik hayat deneyiminin bilgisinin ne olduğu ve nasıl anlamlı kılınacağı sorusunu gündeme getirmek istiyorum.ⁱ

Eleştirel düşünce hattı içinde bilginin araçsallaşmasına dikkat çekmiş birçok düşünürden söz edebiliriz. Bunlar içinde canalcı tespitleriyle bugünün tartışmalarında iz bırakmış olan Frankfurt Okulu düşünürleri ve Heidegger, Arendt gibi felsefeciler sayılabilir. Örneğin, Hannah Arendt, Türkçe'ye *İnsanlık Durumu* diye çevrilen kitabının önsözünde bilginin değişik türlerinden söz eder. Buradaki en temel ayırım yapıp-etme (*know-how*) bilgisiyle düşünce arasındadır. Modern dönemde bu ikisinin tümüyle birbirinden ayrılmasının tehlikelerine işaret eder Arendt: "Eğer (modern anlamda *know-how* olarak anlaşılan) bilgi ve düşüncenin yolları bir daha kesişmemek üzere ayrıldıysa, o zaman biz sadece makinelerin değil yapıp-etme bilginimizin zavallı köleleri oluruz; ne denli canice olursa olsun teknik olarak mümkün her aletten bir şey uman düşüncesiz yaratıklar haline geliriz."ⁱⁱ Habermas da benzer bir tehlikeye işaret eder.ⁱⁱⁱ Eğer bilgi ve çıkar arasında bir fark kalmazsa, gündelik hayat sömürgeleşecek, insanlar düşüncesiz bir düzeneğin kölesi olacaktır. Bu noktada pratik ve bilgi ilişkisini biraz daha açmak gerekiyor.

Arendt'e göre farklı yaşam pratikleri vardır: iş, emek ve eylem. İş bir üretim sorunsalına, emek bir yeniden üretim sorunsalına, eylem ise dünya içinde varolmanın anlamını içeren politikaya ait kavramlardır.

ⁱ Bu soruları daha geniş bir açıdan düşünmeme yardımcı oldukları için, başta bildirinin yorumcusu Mesut Yeğen'e, eleştirilerini esirgemeyen bölüm arkadaşım Zafer Yenal'a, ve deneyim üzerine yaptığımız tartışmalara anlamlı katkılarda bulunan yüksek lisans öğrencilerim Melissa Bilal ve Hande Sözer'e çok teşekkür ederim. Ancak, bu yeniden düşünme çabasının sonuçları bu yazıya kısmen, ve sonuçlar olarak değil, daha ziyade sorular olarak yansıyabildi.

ⁱⁱ Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, 1958, s.3

ⁱⁱⁱ Jürgen Habermas, *Knowledge and Human Interests*, Cambridge, 1987.

Habermas’a göre ise farklı pratikler ve çıkarlara, yani üretmeye, anlamaya ve değiştirmeye yönelik farklı bilgi türlerinden sözedilebilir. İki düşünür için de günümüzde bilginin krizi bir tür bilginin diğeri üstünde hâkimiyet kazanmasıyla ilişkilidir. Örneğin yaşamın yeniden üretimi döngüsü içinde eylemin dünya üzerindeki hayata ilişkin yeniliğe ve farklılığa açık bilgisi kendine bir yer bulamamaktadır. Ya da üretmek ve varolanı anlama kaygıları, yeni olasılıklara düşünce düzeyinde mekân açacak eleştirel bilgiyi hâkimiyeti altına almıştır. Bu kriz içinde eleştirel düşüncenin imkânlarını aramak bugün ne iktisadi-teknolojik ilerleme çerçevesine ne de basitçe bir anlama sorunsalına hapsolmak istemeyen eleştirel sosyal teori için çok önemlidir.

Ancak, eleştirel düşünce ihtiyacını vurgulamak ve bunun savunusunu yapmak için “böyle düşünölmeli” demek yetmiyor. Düşünen insanın kapasitesine, becerilerine, etiğine, ideolojiye olan direncine umut bağlamak yerine, eleştirel düşüncenin mirası ışığında tarihsellik dışı bir düşünen özne-düşünce özdeşliğini yeniden ve yeniden kırmak gerekiyor. Bugün değişik bilgi türlerinin soyut bir insan öznesinin ötesinde, toplumsal şekillenışı, imkânları ve krizleri üzerinde durmak her zamankinden daha önemli görünüyor. Bilgi sosyolojisi ve bilgi felsefesi arasındaki alışverişler ancak böyle bir keşisme noktasında verimli olabilir.

Bugün birçok bilgi sosyoloğunun vurguladığı gibi artık bilimsel bilgi ve toplumu birbirinden bağımsız olgular olarak düşünmek mümkün değil. Bilimsel bilginin toplumsal anlamları ve koşulları ile toplumun bilgisine ilişkin sorunlar birbirinin içine geçmiş durumda. Bu yakınlaşmayı sağlayan birçok ara kavramdan sözedilebilir. Bunlardan en önemlisi ve kuramsal olarak belki de en ihmal edilmiş olanı teknoloji. Teknoloji genellikle topluma dışsal, onu dışarıdan ve kaçınılmaz olarak etkileyen bir değişken olarak görülüyor. Bu bakışa göre, teknoloji ilerledikçe toplum da değişiyor, aynı mantıkla bazen toplum bu değişime uyum sağlayamıyor, direniyor. Ya da teknolojinin toplum üzerindeki zararlı etkilerinden sözediliyor. Böyle bir kavramlaştırmada teknolojinin toplumsal hayatın - devlet, silahlanma, piyasa, kâr ve rekabet, ideoloji, öznellik ve toplumsal imgelem gibi - çeşitli veçheleriyle ilişki içinde nasıl toplumsal olarak şekillendiği; bazı teknolojik düzenlemelerin tarihsel olarak o yaşayış biçimi tarafın-

dan nasıl mümkün ve anlamlı kılındığı, ve aynı anda da bu hayata ilişkin imgelemi nasıl sınırladığı gözden kaçıyor. Basit bir örnek vermek gerekirse, özel hayat ile kamusal hayatın sınırlarının günümüzdeki gibi çizilmediği bir başka toplumda evin içinde yer alan televizyon bir eğlence ve haber alma aracı olamazdı.

Daha genel bir boyutta, teknolojikleşmiş bir gündelik hayat, bilimi de teknolojinin bir meşrulaştırıcısı haline getiriyor. Bilim-teknoloji, bilim-sermaye yakınlaşmaları özerk bir bilim anlayışını büyük ölçüde marjinalize etmiş durumda. Bilim yapıldığı yerden gündelik dünyaya bir yarı-bilim olarak dönmenin sancılarını yaşıyor. Bunun örneklerini her yerde görmek mümkün. Sadece uzay araştırmaları, genetik araştırmaları gibi büyük çaplı çalışmalarda değil, gündelik hayata ilişkin "buluş"larda da. Bilimsel araştırmanın prensipte sadece bilmeye yönelik kaygılarının bir tür teknik sorununa ve varolan dünyada işe yararlık kriterine teslim olduğunu gözlemliyoruz. Nasıl ki biyolojik deterjanların çamaşırları daha temiz yıkayıp yıkamadığını ev kadınlarının, daha hızlı giden arabaları erkeklerin test etmesi bekleniyorsa, uzay araştırmalarının değerini sınanan da devletler.

Teknolojiyi bağımsız bir belirleyici ya da basit bir araç olarak gören yaklaşımların kapsamlı bir değerlendirmesine, özellikle de bilim teknoloji ilişkisine burada girmeye imkân yok.^{iv} Ancak bu bildirinin meselesi açısından önemli olan nokta şu: Teknoloji gündelik hayata derinlemesine nüfuz etmiş durumda. Teknolojinin yapılandırmadığı çıplak bir gündelik hayat yok. Otomobilleri, televizyonu, radyoyu, gazeteyi, telefonu, çeşitli teknolojik aletleri çekip aldığınızda geriye üzerine konulabilecek pek fazla bir hayat kalmıyor. Teknolojinin gündelik hayata derinlemesine nüfuz etmiş olması gündelik hayatın, kaynağını kendi pratiğinden almayan bir mantık tarafından örgütlenmesi anlamına geliyor. Bu bağlamda, dünyada ve Türkiye’de bu sürece ilişkin birçok değerli çalışmaya gönderme yapılabilir.^v Zaman algısının deneyim-

^{iv} Teknolojinin toplumsal olarak şekillenmesi, toplumsal imgelem ile ilişkisi için bkz. *The Social Shaping of Technology*, der. Donald MacKenzie, Judy Wajcman, Open University Press, 1999.

^v Bugün Türkiye dahil birçok ülkede milliyetçilik çalışmalarının başlıca kaynağı haline gelen Benedict Anderson’un *Hayali Cemaatler* kitabı iyi bir örnek sayılabilir. Anderson, milliyetçiliği içi boş homojen bir zaman içinde dizesel bir mantığa göre üreyen bir modelleme çerçevesinde ele alır. Artık

den uzaklaşarak merkezi ve soyut bir standarda kavuşması, özellikle şehirlerde merkezi bir planlama çerçevesinde deneyimin soyut bir matematiksel formüle tabi kılınması, çeşitli yaşama modellerinin, tüketim ve aidiyet kalıplarının küresel olarak dolaşıma girmesi, ve bunların kimliklerle, milliyetçilikle ve küreselleşen kapitalizmle ilişkisi, üzerinde epeyce durulmuş temalar. Gündelik hayatın teknolojik düzenlemeler ve araçlarla yapılandırılmış olması, bu araçlar dolayısıyla anlam kazanıyor olması, Habermas'ın terimleriyle söylersek yaşam-dünyasının sömürgeleşmesi, kendi değiştirici dinamiklerini yitirmesi olarak düşünülebilir. Bu anlamda deneyim değerini yitirmiş ve kendine dışsal bir düzenlemenin boyunduruğuna girmiştir.

Deneyim ve bilgi arasındaki uçuruma çarpıcı bir örneği ulaşım teknolojilerinin alanından verebiliriz. Teknoloji tarihi üzerine yazan Schivelbusch'un^{vi} tren yolculuğu ve at yolculuğu arasında yaptığı kıyaslama gerçekten düşündürücü. Bir atla yolculuk ediyorsanız, hem geçmiş hem de güncel deneyiminiz size yol gösterecektir. En iyi güzergahı seçmek, çevreyi bilmek zorundasınız. Ayrıca yolculuğun ne zaman biteceğine atınızla ilişki içinde siz karar vereceksiniz. Oysa bir trenle yolculuk ediyorsanız artık matematiksel bir evrende A ile B istasyonu arasında önceden belirlenmiş bir rotada gidiyorsunuz; ne yolu, ne de çevreyi, ne de sizi taşıyan makineyi bilmek zorunda değilsiniz. Yolculuk deneyiminizin iç dünyaya kapanmış bir anlamı var artık; içinden geçtiğiniz çevre ise çoktan düşüncelerinize eşlik eden bir manzaraya dönüşmüştür.

Elbette trenlerin gelişmesinin kendine özgü bağımsız bir dinamiği yok. Trenler meta ve emekgücü dolaşımının hızlandığı, Marx'ın öngördüğü gibi, endüstrileşme ve yersizleşmenin dinamiğiyle zamanın mekân üzerinde hâkimiyet kazandığı bir toplumsal örgütlenmenin kendi ihtiyaçları içinde icat edilmiş araçlar; geri icat edilmeleri imkânsız olabilir. Ama bir kez ortaya çıktıktan sonra da bu araçlar dünya içindeki yaşamı şekillendiriyor, sınırlandırıyor. Herşeyden önce, deneyim ile bilgiyi birbirinden kopartan maddi bir düzenleme getiriyor. Tekno-

fazlasıyla kalıplaşmış "milletin hayal edilmesi" fikrinin dışında, bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri gündelik hayatın teknolojik olarak düzenlenmesine yaptığı vurgudur. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis, 1993.

^{vi} Wolfgang Schivelbusch, *The Railway Journey*, Berg Publishers, 1986.

lojinin derinlemesine yapılandığı bir gündelik dünyada bilgi araçsallaşığa indirgeniyor. Örneğin, yolculuğun bilgisi tarifelerin bilgisine indirgeniyor. Ya da en güncel örnekleri düşünürsek, bilgisayar kullanmayı, elektronik mesaj çekmeyi, cep telefonlarını kullanmayı öğrenen insanlar nasıl bir bilgiye sahip oluyorlar? En basit anlamıyla bunu bir şifre çözmek olarak düşünebiliriz; yani gündelik hayatı mümkün kılan teknik şifreleri çözmeyi öğrenmek olarak. Ancak bu teknolojilerin başka yaşam olanaklarını düşünmeyi mümkün kılan eleştirel düşünce ile nasıl bir ilişkisi olduğu önemli bir soru olarak kalıyor.^{vii}

Bilginin yaygın olarak araçsallaşması, bir şifre çözmeye indirgenmesi, şu anda ve burada tüketilen enformasyona dönüşmesi bir yandan geçmiş deneyimlerle ilişkiyi kopararak tarih bilincine zarar verirken, bir yandan da yeni olasılıkların önünü tıkamaktadır. Yani bugünü, hem geçmişten hem de bir yarın fikrinden koparmaktadır. Bu sürece ilk tanılarından birini koyan Walter Benjamin'dir. "Hikâye Anlatıcısı"^{viii} adlı yazısında teknolojik bir ortam olan medyada aktarılan enformasyonun nasıl kendi açıklamasıyla birlikte tüketilmeye hazır bir şekilde paketlenmiş olduğundan sözeder. Bu türden bir bilgiyi, hikâye anlatıcısının onu dinleyenlerin deneyiminde yeniden üretilen bilgeliğiyle kıyaslar. Deneyimin sonucu damıtılan ve dinleyicilerin yorumlarıyla zenginleşen bilgelik, dünya içinde yaşamaya ilişkin, geçmişi ve bugünü birlikte ele alan, *know-how* sınırlarını aşan bir bilgiyi ve otoriteyi taşır. Oysa enformasyon, deneyimden, zamansallık ve mekândan çoktan kopmuştur. Enformasyonun ardındaki otorite deneyime dışsal ve soyuttur. Haberi hazırlayan kurumun ve size ulaştıran tekniğin otoritesidir. Bu bağlamda enformasyonun aktarım ve dolaşım süreci bir metanın dolaşımına benzer. Aynen markanın bir ürünün güvencesi olması gibi, enformasyonun güvencesi de ardındaki soyut zihinsel tasarımıdır. Örne-

^{vii} Son yıllarda iletişim teknolojileri, özellikle cep telefonu üzerine yapılan çalışmalar, bu teknolojilerin pratik kullanım amaçlarının yanı sıra toplumsal mekân, kendi ve öteki kavramlarını algılamada nasıl farklılaşmalar yarattığını vurguluyor. Ancak bu teknolojiler bağlamında ortaya çıkan iletişim kavramı toplumsal ilişkileri dönüştürecek bir alan açmaktan çok özelleşmiş bir alana kapatmaya, ilişkililiği koparmaya etkide bulunuyor. Bu konuda önemli tartışmalar için bkz. Asuman Suner, "Bir Bağlantı Koparma Aracı Olarak Türkiye'de Cep Telefonu: Kriz, Göç ve Aidiyet", *Toplum ve Bilim*, 90, Güz 2001; Nurullah Ardic, *Mobile Phone and the Re-negotiation of the Public and the Private*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

^{viii} Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk* içinde, der. Nurdan Gürbilek, Metis, 1993.

ğın insanlar yaşadıklarından sonuçlar çıkartmak yerine, yaşadıklarının anlamını ve açıklamasını profesyonel ve uzman bir ekip tarafından tasarllanmış haberlerden öğrenirler. Benjamin'e göre bu çağda deneyim anlamını yitirmiştir: insanların pratikleriyle bilgi arasındaki zamansal ve mekânsal ilişki bir daha dirilmemek üzere parçalanmıştır.

Bu bağlamda vurgulamak istediğim, giderek daha yaygın bir alana hâkim olan bir yaşantılama-bilme-değerlendirme düzeneği. Özetle şöyle ifade edilebilir: Tekno-kapitalizm çağında deneyim, hâkim olarak dışsal bir norma göre değerlendirilen, bu norma göre eksiklikliği ya da fazlalılığı ölçülen bir alan haline gelmiştir. Bilginin, yaşam ve ölüm döngüsü içinde başka insanlara aktarılan, zaman ve mekânla ilişkili deneyimsel dinamiği kırılmış; bunun yerini hep bu anı, hiç ölmeyeni öne çıkaran ve işe yararlığı sadece pragmatik olarak test edilen donmuş ya da paketlenmiş bilgi kalıpları almıştır. Böyle bir dünyada insan hayatı da bir nesne haline gelecektir. "Hayatımın anlamı ne?" sorusunun ışığı yalnızlaşmış bir hayat üzerine düşecektir. Hayat, dünyayla ve öteki insanlarla ilişki içinde algılanan, deneyimlenen bir varoluş değil; bireysel olarak bilinmesi, düzenlenmesi, sınanması gereken bir nesnedir artık. Fazlalıkların, aşırılıkların denetim altına alınması, eksik yanların uygun tekniklerle geliştirilmesi gerekir.

Foucault'nun bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişkiye zemin sağlayan da dışsal "normların" deneyimi değerlendirmede ölçüt olarak kullanıldığı bu toplumsal örgütlenmedir.^{ix} Foucault'ya göre bilgi, belirli koşullarda mümkün kılınmış tümceler ve tekniklerle, insanların ve eşyaların zamansal ve mekânsal bir düzlemde düzenlenmesi anlamına gelen bir aranjman içinde üretilir. Bu aranjmanın sürekliliğini sağlayan söylem, söylemin üretkenliğini sağlayan da iktidardır. İktidar ayrı bir kurum ya da yer değil, bir ilişkililiktir Foucault'ya göre. Bu ilişkililiğin en temel özelliği düzenleyici normlar üretmesi ve bu normları üreten bilginin meşruluğunun ve anlamının gene bu düzenek içinde sınırlanmış olmasıdır. Foucault'ya göre bireyler de bu düzenek içinde üretilirler ve kendi öznellikleriyle bu düzeneğin üretimine katılırlar. Bireysel düzey-

^{ix} Foucault'nun anormallik-normallik ekseninde iktidar, birey ve bilgi arasındaki ilişkiyi tarihsel olarak incelediği başlıca yapıtlar için bkz. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage, 1979, *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*, Vintage, 1980.

de normu yaşamaya çalışmak, yani deneyimin eksiklerinin ve fazlalıkların saptanması iktidar ilişkilerinin temeli haline gelir. Deneyim, kendi kendisinin sınav gözcüsü olan insanların katılımıyla bu aranjman içinde düzenlenir.

Şu ana değin, eleştirel düşünce ile *know-how* bilgisinin arasındaki uçurumdan, bilginin araçsallaşmasından, deneyimden kopmasından ve bunun iktidar ilişkileri içinde yeniden-üretilmesinden sözettim. Bilgi ile deneyim arasındaki mesafenin giderek açıldığını vurgularken, insanların deneyiminin tümüyle sona erdiğini söylemek istemiyorum elbette. Örneğin, Benjamin bir yandan deneyimin toplumsal değerini yitirdiği bir sürecin yasını tutarken bir yandan fotoğraf ve sinema gibi teknolojilerin insan algısı ve deneyimi üzerindeki yeni etkilerini düşünmekten vazgeçmiyordu.^x Benjamin için yeni deneyimler yeni farkındalıklara ve bilgiye yol açabilirdi. Öte yandan Foucault, bilgi ve iktidar arasındaki yakınlığın tarihini izlerken bir yandan da varolan düzenlemelerden farklı alanlar açabilmek için bilgi ve deneyim arasında kısmi bir buluşmayı mümkün görür.^{xi} İlişkisel iktidar pratiklerinin içinde üreyen bilginin özgürleştirici niteliğinin ancak bir yaşama etiği içinde gerçekleştirilebileceğini düşünür. Yani söylemin normatifliğine direnç göstererek, bilgi ve iktidar arasında başka türlü ittifaklar kurarak, gerçek anlamda bireysel bir yaşantıyı gerçekleştirerek. Sonuçta deneyimin yaygın olarak denetim altına alındığı bir çağda, bir yandan da deneyimin anlamı ve bilgisi meselesi canalcı bir soru olarak karşımıza çıkıyor.

Bildirimin son bölümünde sosyolojinin bu soruyu kendi gündemi-ne nasıl alabileceğini kısaca tartışmak istiyorum. Sosyolojinin gerçek anlamda bir bilim olup olmadığı tartışmaları neyse ki artık pek fazla yapılmıyor. Bunun bir nedeni sosyoloji, antropoloji gibi disiplinlerin tarihine yönelik eleştirel değerlendirmelerin bilgiyi başka türlü örüntüler içinde konumlandırıyor olması. Sosyoloji önce dil, sonra kültür ve söylem, şimdi pratik/performans kavramlarıyla önemli dönüşümler yaşayarak bilgiyi nesnel bir gerçekliğin zihinsel temsili olarak gören anlayışı kırdı, bilginin pratikten ve anlamlandırma süreçlerinden özerk statüsü-

^x Walter Benjamin, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction", *Illuminations* içinde, der. Hannah Arendt, Schocken Books, 1969.

^{xi} Michel Foucault, *Ethics: Subjectivity and Truth*, der. Paul Rabinow, The New Press, 1994.

nü sorgulamaya başladı. Dolayısıyla topluma ilişkin bilgi için, nesnelleşmiş gerçeklik ile kişilerin gerçekliği nasıl yaşantılandığı arasındaki dolaşımlar çok önemli hale geldi. Eğer deneyimi dilin, bedenin, yerin/zamanın ve gündelik pratiklerin spesifik olarak yaşantılanması ve anlamlandırılması olarak tanımlarsak, ve bu eğer gerçekliğin üretimine katkıda bulunuyorsa; deneyimin büyük ölçüde standardize olma eğilimini gösterdiği, bilginin tüketilmeye hazır bir şekilde paketlenildiği bir dünyada sosyologlar deneyimin bilgisine nasıl ulaşabilirler? Şurası açık ki, sosyologlar hala toplumsal deneyimi anlamak ve analiz etmek zorundalar. İki düzeyde de: bir yandan insanlar toplumsal aranjmanlar içinde nasıl varoluyorlar, yani nasıl çalışıyorlar, nasıl öğreniyorlar, nasıl aşık oluyorlar, nasıl evleniyorlar, nasıl televizyon seyrediyorlar; öte yandan bu sistemliliğin nasıl dışına düşüyorlar, yani nasıl göç ediyorlar, işsiz ve evsiz kalıyorlar, intihar ediyorlar? Sosyoloji eğer toplumun bilgisine ulaşmayı hedefleyen bir disiplinse deneyimle ilgili soruları bir yana bırakamaz.

Bu noktada sosyologların karşısına çıkan ve çok tanışık olduğumuz sorunlardan biri çoğul deneyimlerin verilerinin hangi yöntemlerle ve dolayimsal kavramlarla nasıl sosyolojik bilgiye dönüştürüleceği. Sosyal teori içinde, özellikle de feminist teori içinde "deneyim" in anlamı bugün çok tartışmalı bir konu. Merkezi toplum ve tarih anlatılarının çeşitli açılardan sorgulandığı günümüzde sayıları artan sözlü tarih çalışmaları, anlatı incelemeleriyle birlikte deneyime bir yandan kendinden menkul bir otorite atfedilirken, bir yandan da deneyimin nasıl kurgulandığı, nasıl temsil edildiği ya da nasıl "perform" edildiği gibi sorular haklı olarak deneyimin özgün ve çıplak bir bilgi kaynağı olma konumunu sorguluyor. Bu bağlamda yapılandırılmamış, dolayım lanmamış bir deneyimden bahsetmek mümkün görünmüyor. Bildirinin ilk bölümünde zaten bu dolayımlardan ve yapılardan söz ettim. Ancak yine de gündelik hayatın bilgisini edinmek açısından deneyim kavramını tümten terketmemeyi öneriyorum. Savım, deneyimin bilgi verici özelliğinin deneyimin kriziyle birlikte anlamlandırılması. Deneyim ancak kendi yapısallığının, kurgusunun dışına çıktığı anlarda ve noktalarda bir deneyim olarak anlam taşıyabilir. Normlara, yapılara, kategorilere sığmayan, ek-sik ya da fazla gelen deneyim, bir kriz olarak yaşantılanacak, yerleşik kategoriler içinde temsil edilemeyecektir. Temsil edilemeyen bilgisi,

bir anlatının ya da pratiğin kimlik yapısı içinde gözlemlenemez; bu bilginin belirme alanı, ancak toplumsal temsil evreni içinde marjinalleştirilen, sessizleştirilen, görünmez kılınan deneyimlerin kriz belirtileri olabilir. Deleuze'ün dediği gibi nasıl bir düşünce sistemi ancak kendi krizi içinde anlaşılabilirse, toplumsal gündelik hayatın bilgisi de ancak deneyimin krizinin algılanmasıyla mümkün olur.

Bu yüzden deneyimin bilgisinin nasıl edinileceği ve kavramsallaştırılacağı sorununa ek olarak, aynı derecede önemli bir başka sorundan da söz etmemiz gerekir. Bu sorun, sosyologların toplumun bilgisine hangi deneyimleri dahil edeceği, yani sosyologların toplumsal konumları ve bu konumla ilişkili olarak beliren araştırma evrenlerine ilişkindir. Bugün gündelik hayatın bilgisi konusunda karşımıza çıkan en büyük engellerden birisi, bilgi üreten uzmanlık pratiklerinin, bazı deneyimlere ve onların kriz belirtilerine körleşmesi, yabancı kalmasıdır. Yani, farklılıkları anlamlandıracak modeller ve kategorilerin kendilerinin araçsallaşmış, paketlenmiş ve donmuş olmasının getirdiği engeldir. Sosyologların deneyimi toplumsal olarak normlaşmış ölçütlere göre değerlendirerek kendi bilgi modellerine hapsolması, ve bu modellere sığmayan fazlalıkları gözardı ederek, eksiklikleri de bir gelişme-gelişeme sorunsalı içinde sabitleyerek bazı deneyimlerin bilgisinden uzaklaşması ihtimali önemli bir sorun olarak düşünülmelidir. Türkiye'deki sosyologlar açısından Batı'dan ihraç edilen modeller ile iş yapmanın karmaşık ve hayati sorunları başlı başına ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır.

Toplumsal anlamda deneyim bir yandan (iktisadi, teknolojik, söylemsel olarak) son derece yapılaşmış bir alan, bir yandan da bu yapılaşmanın çatışmalarının, farklılaşmasının, sınır ihlallerinin gözlemlenebileceği tek alan. Sosyolojinin kendi kurumsallığı içinde kendi uzmanlaşmış ve araçsallaşmış bilgisine hapsolması, toplumsal deneyimin farklılığına ve krizine körleşmesi demek olduğu gibi kendi bilgi edinme deneyimine ve bunun anlamına da yabancılaşması anlamına gelir. Bu türden bir otomatizme karşı, tren ve at örneğini hatırlayacak olursak, kaba bir benzetmeyle sosyologların teknolojikleşmiş bilgi çağında trenden ya da uçaktan inmelerinin gerektiği söylenebilir. Bilgi, gündelik hayat ve iktidar üzerine çok önemli kuramsal açılımlar getirmiş olan, geçtiğimiz ay-

larda kaybettiğimiz Fransız sosyolog Bourdieu bir söyleşisinde yukarıda sözünü ettiğim tehlikeye biraz abartılı da olsa şöyle dikkat çekiyor: “Toplumsal dünya hakkında konuşmayı beceren kişiler toplumsal dünya hakkında hiçbir şey bilmiyorlar; toplumsal dünyayı gerçekten bilen kişilerse, onun hakkında konuşmayı nadiren başarabiliyorlar.”^{xii} Bilgi sosyolojinin epistemolojik ve yöntemsel sorunlarının içine bu uçurumun gerçekliği mutlaka dahil edilmelidir diye düşünüyorum.

Örneğin yakın geçmişte Türkiye’de gerçekleştirilen ya da teşebbüs edilen intiharlar hakkında sosyologlar neler söyleyebilir? İntihar, sosyolojinin en klasik konularından biri aslında. Durkheim 20.yüzyıl başında intihar istatistiklerini sosyolojik olarak incelediğinde, sosyolojinin bilgi temelini kuramsallaştıran çok önemli bir adım atmış oldu. İnsanların yaşamlarıyla ilgili verdikleri bir kararın aslında toplumsal bir düzenlilik içinde incelenebileceğini, bu tekil gibi görünen vakaların toplumun örgütlülük düzeyiyle ilgili bir gerçeği ortaya koyduğunu iddia etti. Durkheim’ın varsaydığı bir toplumsal bütünlük kategorisi vardı ve bunun bilgisine doğru analiz yöntemleriyle ulaşılabilirdi. Pozitivizm eleştirisinin yaygın olarak yapıldığı günümüzde, intiharlar neyin bilgisini veriyorlar? Türkiye intihar istatistiklerinden anlamlı bir şekilde sapan, yani ortalama olarak erkeklerin daha çok intihar ettiği bir toplumda Güneydoğu’daki kadın intiharları ne anlama geliyor? Güneydoğu’da kadın intiharlarına ilişkin bir araştırma yapan Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aytekin Sır’a göre, bu bölgedeki intiharlar Durkheim’ın sonuçlarıyla çelişiyor. Şöyle diyor:

“Bir ülkede intihar oranının değişmesi çok zordur. Durkheim, toplumların belirli intihar oranları olduğunu ve bu oranların yüzyıllar içinde bile oynamadığını söyler. Bizim araştırmamızda ise, beş yıl içinde bile yüzde 50’lik bir artış olduğu sonucu çıktı. Ve elimizdeki veriler, bunun merkez nüfusun artmasıyla doğrudan bir ilgisinin olmadığını, ciddi sorunlar olduğunu ortaya koydu. Araştırmayı yaptığımız yıllarda oranı yüz binde 4.5’lerde bırakmıştık, şimdi bu oran Batman’da yüz binde 8’e çıktı. Araştırmamızın önemli sonuçlarından biri de, bütün

^{xii} “Pierre Bourdieu’nün Ardından” (Terry Eagleton’ın Pierre Bourdieu ile yaptığı 1991 tarihli söyleşi), Postexpress, 10, 2002.

dünyadan farklı bir durumun tespitiydi. Bütün dünyada erkek intiharları kadın intiharlarının 2 ila 4 katı daha fazla olduğu halde, Güneydoğu'daki kadın intiharları erkek intiharlarından iki kat daha fazla. Ve bu eylemi gerçekleştirenlerin büyük bir çoğunluğu 15-24 yaş grubundaki kadınlar. Bu bize şunu gösterdi: Bu yaş grubundaki kadınların sorunu var.”^{xiii}

Bu bölgedeki ve bu yaş grubundaki kadınların ne sorunu var? Bu sorun, toplumsal deneyimi yapılandıran sınıfsal, etnisite ve cinsiyete ilişkin kategorilerle nasıl ilişkilendirilebilir? Bu kategoriler, bildiğimiz anlamda gündelik hayat deneyiminin krizi anlamına gelebilecek intiharların bilgisini edinmede ve çözümlemede yeterli midir? Gündelik hayatın teknolojileri, örneğin medya, intiharları nasıl modelleştirmektedir? Güneydoğu'daki intiharlarla son zamanlarda İstanbul'da görülen liseli gençlerin intiharları arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Bu soruların cevaplarını toplumsal normlarla sınırlı bir düşünce etkinliği içinde veremeyiz. Sosyolojik bilgi, hâkim hale gelen yapılarla buna direnen gündelik hayat deneyiminin çatışma noktaları odağında üretilebilir. Bu ilişkinin kurulmasında da, ortaya çıkan bilginin değerlendirilmesinde de, araçsallaşan bilgi modellerinden çok bilgi ve pratiği birleştiren ve eleştirel düşüncenin dinamiğiyle keşisen bir yargı daha önemli gözüküyor: bu dünyada daha iyi bir hayatı düşünebilmek için insanlık evrenimize hangi deneyimleri dahil etmeliyiz?

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim. Şimdi, yorumcu arkadaşımız Doç. Dr. Mesut Yeğen'de sıra. Buyurun Sayın Yeğen.

^{xiii} Aktaran Müjgan Halis, *Batman'da Kadınlar Ölüyor*, Metis, 2001, s.86

YRD. DOÇ. DR. MELTEM AHISKA'NIN "BİLGİNİN ARAÇSALLAŞMASI VE GÜNDELİK HAYATIN BİLGİSİ" KONUSU BİLDİRİSİNİN YORUMU

BİLGİNİN SOSYOLOJİSİ, SOSYOLOJİNİN BİLGİSİ

*Mesut YEĞEN**

I.

Meltem Ahıska'nın sunmuş olduğu bu önemli metni yorumlamaya, yorum etkinliğinin eninde sonunda bir 'tercüme' üzerinden yapıldığını hatırlatarak başlamak istiyorum. Metinle yorum arasındaki örtüşmelere olduğu kadar, ikisi arasındaki mesafeye de yol veren, yorum etkinliğiyle yorumlanan metin arasında bir sadakat ve sadakatsizlik diyalektğine yol açan, biraz da bu tercüme işidir. Nitekim, Ahıska'nın tebliğinin esas meselesini de bir ikiliğe tercüme ederek tartışmak istiyorum. Dünyaya dair bilgimizin hali ve dünyanın haline dair bilgimiz ya da disiplin-içi bir üslupla ifade etmek gerekirse, bilginin sosyolojisi ve sosyolojinin bilgisi ikilisidir karışımızdaki metnin esas meselesi.

Metindeki sıralanışı gözeterek, dünyaya dair bilgimizin halinden, bilginin sosyolojisinden başlamak istiyorum. Ahıska'nın tesbitine göre, içinde bulunduğumuz tekno-kapitalizm çağında dünyaya dair bilgimizin hali hiç de içaçıcı değildir. Dünyaya dair bilgimiz, bugün esas olarak, şeyleşmiş, araçsallaşmış ve mevcut düzenlemeyi sürdürmenin bilgisi haline gelmiştir. Araçsallaşan bilgi, deneyimden kopuk ve biz deneyim varlıklarını iktidar şebekelerinin içerisine konumlandıran bir bilgidir.

Ahıska'nın metni bilginin haline dair bir saptamadan ibaret değil; bu halin sebeplerini de çözümlüyor. Bu çözümlemeye göre, dünyaya dair bilgimizin çoklukla araçsal ve deneyimden kopuk bir bilgi haline

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

gelmiş olması, dünyaya dair muhtemel bilme biçimlerimizden bazıları-
nın diğerlerini etkisizleştirmiş olmasıyla ilgilidir. Yapıp-etmenin bilgisi-
nin düşünce, işin bilgisinin eylemin bilgisi, üretmenin bilgisinin anlama-
nın ve değiştirmenin bilgisi karşısında edinmiş olduğu kesin üstünlük,
bu durumun hazırlayıcısıdır. Bugün tecrübe edegeldiğimiz tekno-kapi-
talizm çağında, eylemin bilgisi olarak siyaset ve dönüştürmenin bilgisi
olarak eleştirel bilgi, yapıp-etmenin bilgisi karşısında etkisizleşmiştir.

Bu etkisizleşme ve etkinleşme hikayesine bağlı olarak, dünyaya
dair bilginin büyük kısmı, işe yararlılığı pragmatik olarak test edilen
enformasyondan ibaret hale gelmiştir. Enformasyon olarak dünyanın
bilgisi şimdinin, mevcudun kısılcasına yakalanmış, şu anda ve burada tü-
ketilen bir bilgidir artık. Diğer bir deyişle, tekno-kapitalizm çağında,
bilginin hem zamanla, hem de mekânla ilişkisi tahrip edilmiştir. Bu iti-
barla, dünyaya dair bilginin, gerçek insanların gerçek deneyiminin
bilgisi olabilme yeteneği de körelmiştir. Yaşadıklarımızdan sonuçlar çı-
karmak yerine, yaşadıklarımızın anlamını artık başkalarından, yetkili
kılınmış profesyonellerden öğrenmekteyiz. İşin kötüsü, teknoloji gün-
delik hayatımızı kuşattıkça, bu durum pekişmektedir. Öyle ki, örneğin,
trenle yolculuk, yolculuğa dair bir deneyim bilgisini neredeyse imkân-
sızlaştırmaktadır.

Ahıska'nın dünyaya dair bilginin hali üzerine söylediklerine ka-
tılmamak imkânsız. Dünyayla ve bu dünyada bulunuşumuzla araçsal-
laşmış bir enformasyon üzerinden ilişki kurduğumuz apaçık. Öte yan-
dan, içinde bulunduğumuz dünyayı bilme halimiz gerçekten buraya
kadar söylenenlerden ibaret olsaydı, halimizin pek yaman olduğunu
da itiraf etmek gerekirdi. Ancak, sanırım, bilginin hali bunla sınırlı
değil. Dünyayı ve bu dünyada bulunuşumuzu deneyimleme ve başka
türlü bilme imkânları halen var. Nitekim, bu imkânların mevcudiyeti,
bizzat Ahıska'nın metnince de kabul edilmektedir. Şimdi, yapmak iste-
diğim, bu imkânlarla, hiç şüphesiz biraz daha belirgin bir biçimde işaret
etmek ve bu suretle, tabi olduğumuz tekno-kapitalist uygarlığın, bizi
Ahıska'nın metninde izlerine rastladığımı sandığım iki pozisyona mah-
kum etmediğini göstermektir. Önce, Ahıska'nın metninde izlerine rast-
ladığımı sandığım iki pozisyonu adlandırmam gerekiyor. Basitleştirme
riskini göze alarak, bu iki pozisyonun karamsarlık ve nostalji olarak ad-

landırılabilirliğini düşünüyorum. Dünyayla araçsal olmayan tarzda ilişki kurma imkânının neredeyse diriltilemeyecek bir biçimde zayıfladığına dair tesbitler karamsarlık, deneyim bilgisinin dünyaya dair genel bilgimiz içindeki hacminin zayıflayışının vurgulandığı tesbitlerle nostalji kavramıyla karşılanabilir.

Karamsarlık ve nostalji kavramları etrafında topladığım tesbitlere aşağı yukarı aynen katılmakla birlikte, bu iki pozisyonu bertaraf edilecek imkânların bu dünyada bizimle birlikte olmaya devam ettiğini, bizzat Ahıska'nın metnindeki işaretlerden yola çıkarak göstermek istiyorum. Ahıska'nın da belirtmiş olduğu üzere, içinde bulunduğumuz tekno-kapitalizm çağı, özgürlük ve disiplin arasındaki gerilimi, diğer bir deyişle, modernliğin büyük müphemliğini⁷¹ henüz ortadan kaldırmamıştır. Bilginin araçsallaştığı ve deneyimin neredeyse imkânsızlaştığı bu enformasyon toplumunda dahi, insan halen yaratan-değiştiren bir etkinlik öznesidir; hiç şüphesiz yarattığının mahkumu bir etkinlik öznesi. İçinde bulunduğumuz tekno-kapitalist çağın henüz altedemediği modernliğin bu müphemliği, yeni deneyim imkânlarının da zemini. Bu imkân zemini, bu dünyanın, yine bu dünyanın içinden değiştirilebileceğine işaret eder. Bu nedenle, Ahıska'nın bilgi toplumuna geçiş problematiğini yerleştirdiği "herşeyi değiştirebiliriz" ve hiçbirşeyi değiştiremeyiz" bölünmüşlüğü, bilginin araçsallaştığı bu dünyayı yine **bu dünyanın içinden** değiştirmeye dair bir imkân olarak düşünmek gerekir. Bütün bu durum, bilginin araçsallaşmasıyla birlikte teknolojinin gündelik hayatı sömürgeleştirmesinin sebep olduğu karamsarlığın, içinde yaşadığımız dünyanın mümkün kıldığı yegane pozisyon olmadığını göstermektedir. Bugün tabi olduğumuz tekno-kapitalizmin, tekno-kapitalizmi **görebilmemizi** mümkün kılan bir dışardalık imkânını henüz tümüyle iptal etmemiş oluşu, tekno-kapitalizmi aşabilecek eleştirel bir bilginin bu dünyada üretilebilir olduğunu anlatır. Diğer bir deyişle, mevcut halden kurtulmak için bu halin tamamen dışında, mesela **teknoloji-öncesi-bir-dünya** benzeri bir imgeye denk düşen, boş bir alana ihtiyaç yoktur. Bu dünya, bu dünyayı değiştirmek için ihtiyaç duyuy-

⁷¹ Modernliğin müphemliğine işaret eden iki önemli çalışma için bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (İletişim, İstanbul, 1994) ve Petere Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi. Özgürlük ve Cezalandırma*, (Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996).

lan boşlukları halen koruyan bir yerdir.

Nostalji meselesiyse, içinde bulunduğumuz tekno-kapitalizm çağında insani deneyimin tahribiyle ilişkilidir. Gerçekten de, trenle yolculuğun atla yolculuğun mümkün kıldığı yolculuk deneyimini iptal ettiği açıktır. Bu itibarla, tekno-kapitalizm çağının ya da araçsal bilgi biçiminin cisimleşmesi olarak teknolojinin insani deneyime yapıp ettiği ortadadır. Bugünün egemen bilgi formunun, dünyayla, dolaysız, zaman ve mekânın sabitlediği, 'sahici' bir ilişki kurmanın imkânını giderek ortadan kaldırdığı açıktır. Ancak, Benjamin'e atıfla tesbit edildiği gibi, teknolojilerin bizzat yeni deneyimleri yaratıp yaratmadığı, ya da başka deneyimlerin önünü açıp açmadığı yerinde bir sorudur. Trenle yolculuğun mekânı etkisizleştirerek kazandığı zaman, yolculuk deneyimini iptal ederken, örneğin bir parkta güneşlenmek için vakit bulmak gibi, zaman ve mekân sabitlenimli başka deneyimlerin önünü mü açmaktadır, yoksa daha fazla televizyon seyrederek, dünyayı, medya profesyonelleri tarafından paketlenildiği biçimiyle "seyretmemizin mi"? Herhalde, her ikisinin de. Ancak, neden parkta güneşlenmek yerine televizyon seyretmeyi tercih ettiğimiz, herhalde Ahıska'nın da işaret ettiği üzere, teknolojinin hayata ilişkin bütün imgelemi sınırlamasıyla ilgilidir. Yine de, bizi yolculuk deneyiminden mahrum bırakan trenle yolculuğun, ya da yüzyüze iletişimi gereksiz kılan internetle haberleşmenin, örneğin kapitalizmin yeni baldırıçıplaklarının "küreselleşme aleyhtarı" gösterilerde buluşmasını kolaylaştırmak suretiyle, hem zaman ve mekân sabitlenimli hem de özgürleşimci bir etkinliğin önünü açtığını düşünebiliriz. Diğer bir deyişle, teknolojiyle birlikte kimi deneyimler kaybolurken, yeni deneyimlerin önü açılmaktadır. Nitekim, bu duruma bizzat Ahıska'nın metninde işaret edildiğini belirtmiştim. Bu itibarla, metin, trenle yolculuk örneğinde olduğu gibi, bir yandan nostalji ihtimaline kapı açarken, beri yandan onu aşma imkânlarını da göstermektedir.

Öte yandan, metnin teknoloji öncesi deneyim ve teknolojiyle birlikte 'deneyim' arasında yaptığı karşılaştırmının, dolaysızlık üzerinden yapılan bir karşılaştırmaya kadar uzatılıp uzatılmadığından emin olmakla birlikte, bu iki deneyim formu arasında dolaysızlık ve buna atfen sahiçilik karşılaştırması yapılamayacağını belirtmek istiyorum. Bu iki deneyim formu arasındaki farklar sabit olmakla birlikte, sadece dil

üzerinden gerçekleştikleri içindir ki, her iki deneyim biçiminin de dolaysız ya da sahici olma imkânı aynıdır. Daha doğrusu, her iki deneyim biçiminin de dolaysız olma şansı yoktur.

II.

Başlarken de ifade ettiğim üzere, Ahıska'nın metni, bilginin haline dair bir çözümlemenin yanı sıra, halin bilgisine dair bir çözümlemeyi de içermektedir. Şimdi, bu ikinci çözümleme üzerinde durmak istiyorum. Bu çözümlemeyi, bilginin haline dair çözümlemede yaptığım gibi, yine Ahıska'nın metninin tedarik ettiği imkânları takip ederek "yorumlamaya" çalışacağım.

Önce, Ahıska'nın metninde sunulan imkânları aktarmak gerekiyor. Metinde işaret edildiği üzere, kontrol altına alınan, tektipleşen ve yapılaşan insani deneyim, bir yandan da bu yapılaşmanın çözülme imkânı olmaya devam etmektedir. Hapsolunmuş deneyim, hapislikten kurtulmamıza yardım etmektedir. Ahıska'ya göre, bu durum sosyolojinin, hâkim hale gelen yapılarla buna direnen gündelik hayat deneyiminin çatışma noktasına odaklanmasını gerektiriyor. Halin ya da sosyolojinin bilgisine ilişkin olarak metnin tesbiti ortadadır: Deneyimin yapılaşmış biçimlerine odaklanmış olması sebebiyle günümüz sosyolojisi, mevcut yapılaşmayı çözebilecek deneyim biçimlerine körleşmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehlike, sosyolojinin daha iyi bir hayatı düşünebilmemize imkân veren, ya da mevcut yapılaşmaları çözen deneyim biçimlerine açılmasıyla bertaraf edilebilir.

Bu tesbiti, halin bilgisine dair bir yoruma başlama imkânı olarak kabul etmeyi öneriyor ve mevcut yapılaşmaları çözerken daha iyi bir hayatı düşünebilmemize de olanak tanıyan ve bu itibarla da sosyolojinin açılması gereken deneyim alanlarına dair düşüncelerimi aktarmak istiyorum. Ancak, önce Ahıska'nın halin bilgisine dair genel tesbitinin işaret ettiği iki muhtemel sorunu gidermek gerekmektedir. Muhtemel sorunlardan ilki, yapılaşmış deneyim alanına yoğunlaştığına hükmedilen günümüz sosyolojisinin, bu yapılaşmayı çözen deneyimlere odaklanması gerekir önermesinden kaynaklanmaktadır. Esas olarak katıldığım bu önermenin, fazlasıyla mikro ve yine fazlasıyla özne ve eylem ağırlıklı bir sosyolojiye savrulma riski içerip içermediği üzerine düşünmek gerekir.

İkinci muhtemel sorun, günümüzde sosyolojinin ama daha genel olarak sosyal bilimlerin mevcut yapılaşmaları çözerken daha iyi bir hayatı düşünmeye de katkıda bulunan deneyim biçimlerine göstermiş olduğu açıklığın ihmal edilmesi ihtimalidir. Kabul etmek gerekir ki, sosyal bilimlerin kısa tarihi bu açıklığın örnekleriyle doludur. Birkaç örnekle yetinmek gerekirse, sosyal bilimlerin, Marksizm yoluyla ezilenlerin, feminizm yoluyla kadınların ve sömürgecilik-sonrası çalışmalar yoluyla madunların (*sub-altern*) deneyimine açılmış olduğunu tesbit edebiliriz.

Hiç şüphesiz bu kadarı yeterli değildir ve sosyolojinin bugün açılması gereken deneyim alanlarına ilişkin yeni bir ajandanın oluşturulması elzemdir. Nitekim, dünyanın son birkaç onyılda hali, bu ajandanın nasıl oluşturulması gerektiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Fikirimce, bu ajandanın öncelikle hesaba katması gereken, bizzat sosyolojinin nesnesinde yaşanan dönüşümdür. 19. yüzyılda ortaya çıkan sosyolojinin kendine has bir çalışma nesnesi inşa ettiğini biliyoruz: Toplum. Ancak yine biliyoruz ki, sosyoloji yüzelli yıllık tarihi boyunca toplumu hep mekânsal bir sabitleme üzerinden, kaba bir genellemeyle, ulus-devlet üzerinden düşünegelmiştir. Bugün bu durumun değişmeye yüz tuttuğu ortadadır. Küresel bir toplumdan bahsetmenin henüz çok uzağında olmakla birlikte, toplum epey bir süredir, bir kısmıyla yersiz-yurtsuz (*de-territorial*) bir nesnedir. Buna koşut olarak, sosyolojinin de yersiz-yurtsuzlaşmış (*deterterritorialised*) bir disiplin olması gerektiği düşünülebilir. Diğer bir deyişle, uzunca bir müddet ulus-devlet-toplumun çerçevelediği deneyim biçimlerini çalışan sosyolojinin, artık yersiz-yurtsuzlaşmanın imkân verdiği deneyim biçimlerini de hesaba katması gerekiyor.

Aynı sürecin bir başka veçhesi hareketlilikle ilgilidir. Bugün, hareketliliğin, epey bir zamandır mahkumu olduğumuz yapılaşmaların en hızlı çözücülerinden biri olduğunu kabul edebiliriz. Buna bağlı olarak, statik ve dinamik olanı, mekânı ve zamanı hep tanımış olmakla birlikte, bugüne kadar ağırlıklı mekânın bilgisine yoğunlaşan sosyolojinin, bugün hareketten kaynaklanan deneyim biçimlerine kayıtsız kalması gerekiyor.⁷² Kısaca ifade etmek gerekirse, dünya, ya da yapılaşmış

⁷² Sosyolojinin hareketlilik kategorisine göstermesi gereken ilgiye dair bir çalışma için bkz. John Urry, "Mobile Sociology", *British Journal of Sociology*, Vol. 51, No. 1, 2000.

deneyim alanlarımız, bugün esas olarak hareket üzerinden, yersiz-yurtsuzlaşma üzerinden hızla çözülmektedir. Hareketliliğin, yersiz-yurtsuzlaşmanın mümkün kıldığı deneyimler, mevcut yapılaşmışlıkları durmaksızın çözmektedir. Bu sebeple, sosyolojinin bu yeni deneyim alanlarına odaklanması gerekiyor. Nitekim, göç sosyolojisinde, mültecilik ve yurttaşlık çalışmalarında yaşanan patlamayı, keza mensubiyet meselesinin bunca öne çıkmasını, bu odaklanmanın bugündeki izleri olarak görmek mümkündür.

Sosyolojinin açılması gereken yeni deneyim alanları bahsini uzatmak yerine, sosyolojinin ve daha genel olarak sosyal bilimlerin içinde yaşadığımız dünyaya dair genel konumlanışına dair kısa bir yorumla bitirmek istiyorum. Umarım bu kısa yorum, Ahıska'nın metnine hâkim ruhu paylaştığımı da gösterecektir. Kabul etmek gerekir ki, insanlık olarak hep tabi olageldiğimiz yaratmak ve yarattığımızın mahkumu olmak arasındaki dengenin, içinde yaşadığımız tekno-kapitalist çağda hızla bozulmasının, giderek yarattığımızın mahkumu olmamızın, yaratımımızın, G. Lukacs'ın ifadesiyle,⁷³ karşımıza adeta "ikinci bir doğa" gibi dikilmesinin, sosyal bilimlerin dünya hakkındaki genel imgesiyle, dünyaya dair konumlanışıyla sıkı bir irtibatı vardır. Yaratımımızın bunca mahkumu olmamızla, dünyayı neredeyse kategorik olarak bir bilme nesnesi, bir arzu nesnesi olarak kurarak, kendimize dışsallaştırılmamız arasındaki ilişkiyi inkâr edemeyiz. Bilmek ya da arzulamaktan vazgeçmek zorunda olmasak da, dünyanın içinde **olduğumuz** bir yer olduğu düşüncesini güçlendirmek zorundayız. Sosyolojinin bu türden bir düşüncenin güçlenmesine katkısı olabilir. Belki de, Sloterdijk'in *Eurotaismus*⁷⁴ olarak kavramsallaştırdığı bir ruhla donatmak gerekir, dünyayı bilme ya da arzulama etkinliğimiz olarak sosyolojiyi. Bu durumu, sosyolojinin açık olması gereken deneyimler bahsine bağlarsak, sosyolojinin, dünyayı içinde **olduğumuz** bir mekân olarak algılamamıza katkısını inkâr edemeyeceğimiz, ekoloji deneyimine açık olması gerekiyor. Hem unutmamak gerekir ki, Ralf

⁷³ George Lukacs, *History and Class Consciousness*, (Merlin Press, Londra, 1971).

⁷⁴ Peter Sloterdijk, *Eurotaismus: Zur Kritik der politischen Kinetik* (Suhrkamp, Frankfurt, 1989)'den aktaran, Bart van Steenberg, "Towards a Global Ecological Citizen", B. van Steenberg (der.) *The Condition of Citizenship*, (Sage Publications, Londra, 1994), s.143. .

Dahrendorf'un da işaret ettiği üzere,⁷⁵ bütün sakinlerinin ABD yurttaşları ortalamasında üreterek-tükettiği bir dünya, bir yok-mekân olacaktır.

Dünyaya dair konumlanışımız bahsinde bir adım daha atmak ve halin bilgisini, toplumu şeffaf, transparan bir nesne kılabilecek bir araç olarak düşünmekten vazgeçmek gerekiyor. Sosyoloji, bu türden bir toplumbilgisi peşinde olmakla, büyüü tamamen bozulmuş, geleceğe açıklıkları kontrol altına alınmış, ya da daha korkuncu, bu türden açıklıkları iptal edilmiş bir toplumsal durumu arzulamak arasında genetik bir ilişki olduğunu kabul etmek durumundadır. Bu sebeple, sosyolojinin düzensizlikten, farktan, "arızalardan" rahatsız olup, bunları yatıştırmaya yeltenen projelerin parçası olmaya itiraz etmesinin zamanı çoktan gelmiştir. Aksine, toplumun geleceğe açıklığının ancak biraz düzensiz, ya da biraz arızalı bir toplumsal duruma tahammül etmekle, dahası böylesi bir toplumsal durumu tercih etmekle mümkün olduğuna dair bir bilincin oluşturulmasına katkıda bulunmak, sosyolojinin bugünkü misyonu olmalıdır.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederiz. Şimdi tartışma kısmına geçiyoruz. Ben sizlerden soru ve yorumlar alıp sonra toptan cevap verilmesini planlıyorum.

PROF. DR. H. ÜNAL NALBANTOĞLU (ODTÜ) – Ben bir şey soracağım. Deneyim ile bilgi arasındaki kopukluktan bahsetti Sayın Ahıska. Aslında bunu tersine de çevirmek mümkün değil mi? Mesela "kurumsal iktisat"ın önemli kişilerinden, ama salt iktisatçı olmayan Thorstein Veblen de, aşağı yukarı aynı sıralarda George Simmel de 'teknoloji' denilince yalnızca kullandığımız alet-edevat, araç-gereç değil, iş becerme, yapma, gündelik hayatımızda, deneyimlerimizde belirli bir formata göre hareket etme olduğunun farkında idiler. 'Teknoloji' onların gözünde, aslında bir *logos*, us yürütme ve ona tekabül eden yeni bir amorf toplumsal-tarihsel gerçeklikti. Bu gerçekliğin içinde yaşıyan bizler de,

⁷⁵ R. Dahrendorf, "The Changing Quality of Citizenship" B. van Steenberg (der.) *The Condition of Citizenship*, (Sage Publications, Londra, 1994), s.10

söz gelimi araç-gereç olarak yalnızca banyodaki duş aletini değil, günde iki kere banyo alma ihtiyacını duymamız ve ona göre beden ve ruhumuzu belirli bir teknolojiyle yönettiğimiz gerçekliğini de gözardı edemeyiz. O zaman bilgi ile deneyimimiz arasındaki kopukluklar nerede aranmalı? Bu birincisi.

İkinci soru, bir yerde çok kısa değindiniz, ben yalnızca bir hatırlatma yapmak istiyorum ‘umut’la ilgili olarak. George Steiner’in çok yakınlarda çıkan bir çalışmasında şimdiki tekno-bilimsel çağda hatta temel bilimin kalmayıp da teknolojikleştiği bir çağda, yitirilen şu şeyden söz eder: umudun yitirilmesi, güvenin yitirilmesi. Şimdi, her zaman biz şimdimizden ileriye doğru sıçrarız, yani ileriye dönüğüzdür; ama artık Batı’da ileriye dönük bir şeyin kalmadığını söylüyor Steiner; böyle bir umut da yok diyor.

Üçüncüsü, sosyoloji söylemek istediklerinizi yapmaya kalkışırsa sosyoloji olarak kalabilir mi, kendisi de modern zamanlara özgü bir teknoloji olarak?

PROF. DR. HALDUN M. ÖZAKTAŞ (Bilkent Üniversitesi, TÜBA Asli Üyesi) – Ben sadece bir konuda bir örnek vermek istiyorum. Bu özel girişimle mi üretilmeli, kamusal olarak mı üretilmeli konusunda bir şey söylemek isterim. Toplum tarihsel olarak bazı şeyleri universal ya da kamusal olarak üretmeyi, bazı şeyleri de özel olarak üretmeyi seçmiş. Şimdi bugün yine bazı şeylerde henüz bu kararı verememişlik durumunu gözlüyoruz. Bunun da örneklerinden iki tanesini vermek istiyorum. Bir tanesi yazılım alanında özellikle bu işletim sistemleri konusunda mikrosoft’un ürünleriyle linux denen ve kamusal olarak üretilmiş olan taban tabana zıt alternatiflerin iki model olarak karşımızda durması bunun iyi bir örneğini oluşturuyor. Bunun etrafında bir mücadele dönüyor. Bir diğer örnek de moleküler biyoloji alanındaki üretilen bazı bilgilerin mesela bir üniversitedeki bir fizikçinin bulunduğu bir fizik yasası gibi bir muamele mi görmesi lazım, yani telif ve patentin kapsamı dışında bir muamele mi görmesi lazım, yoksa patentlenebilir bir ürün muamelesi mi görmesi lazım. Bunun gibi örnekleri de çoğaltmak mümkün, buralarda hâlâ bir mücadele ve çekişmenin bir arayışın devam ettiğini görüyoruz.

BİR KATILIMCI – İlk konuşmacı Ayşe Hanım bağlanamayanlardan

bahsetti, hem dünyadaki hem de yereldeki, uluslararası boyuttaki hem de ulusal boyuttaki bazı bağlanamama ölçütlerini dile getirdi. Yorum yapan Eyüp Bey de görüş çeşitliliğinin zenginleşmemiş olmasından başladı yorumuna. Son dönemde yapılan çalışmaları şu bilgi toplumuyla ilgili yapılan uluslararası çalışmalara internetten baktığımızda bu bağlanamama sorununun çok güncel olarak öne sürüldüğünü fark ediyoruz. İstanbul'da devam eden uluslararası bir konferansı var, iki gün sonra onun sonuç bildirgesinde bu bağlanamamaya karşı ne yapmalıyız diye eylem planları çıkartılacak. Fonlar oluşturmaya çalışıyorlar. Bu geri kalmış ülkeleri nasıl bağlarız, aradaki uçurumları nasıl kapatırız diye önlemler alınmaya çalışılıyor. Ben burada tartıştığımız kavramların uluslararası ortamda yaratılıp önümüze mi sunuluyor diye sormaya çalışıyorum. Çünkü Ayşe Hanım son yorumunda dedi ki, bu biraz elitist bir kavram oluyor bu tartışmalar ve klasik politikaları biz unutuyoruz dedi.

Meltem Hanım da konuşmasında, Batman'daki intiharlara değindi, burada, Batman'daki intihar eden kadınlar internet sahibi olanlar değil. Öyle baktığımızda bunların sorunu da interneti olup ya da olmamaları değil. Ama İstanbul'daki çocuklar internet sahibi çocuklar. Burada bazı sorunlar var ama bu sorunları çözmeye çalışırken, yine eğitime geleyim, yine bize sunulan şekilde uzaktan eğitim sorunuyla çözersek bir yerlere varabilir miyiz? Bunu nasıl başaracağız? Sonra yorumcu dedi ki, bu istenilen ve içinde yaşadığımız bir şey, bir durum. Teşekkürler.

PROF. DR. AYŞE ERZAN (İTÜ, TÜBA Asli Üyesi) – Ben çok teşekkür ederim Meltem Ahıska'nın konuşmasında birçok katıldığım yer var, bir tek sorun görüyorum. Ama sanıyorum şöyle bir şeyin üzerinde birleşebiliriz: Kendisi dedi ki, bilgi gerçekliğin zihinsel bir temsili olarak sunuluyor, ama bunun her zaman bir dilsel, toplumsal bağlamı var. Bu birincisini dıştılamıyor yalnız, bu bilginin gerçekliğin dilsel, toplumsal bağlama koşullu bir zihinsel temsili olabilme ihtimalini ortadan kaldırmıyor diye düşünüyorum.

BURHAN TERZİOĞLU – Efendim, ben Sayın Ahıska hocamıza sadece bu Durkheim'ın intiharlar konusundaki görüşüyle, bir de güneydoğuda kadın intiharları neden daha fazladır, bu konuyu biraz açarsa kendilerine teşekkür edeceğim efendim.

OTURUM BAŞKANI – Peki. Sorular ve katkılar için teşekkürler. Şimdi sırayla bildiri sunanlara ve yorumlayanlara söz vereceğim. Buyurun Sayın Prof. Buğra.

PROF. DR. AYŞE BUĞRA – Ben Eyüp Özveren’e çok teşekkür ederim, çok güzel bir yorumdu, ben çok zevkle dinledim. Bir iki bir şey söylemek istiyorum, hem bu sabah dinlediklerimle ilgili olarak, hem bu öğleden sonra duyduklarım ile ilgili olarak. Zannediyorum biraz sorulara cevap niteliğini de taşıyacak. Şimdi, bu bilgi toplumu tartışmalarında sanıyorum hepimizi rahatsız eden bir şey var. Yani buradaki herkesi rahatsız eden bir şey var. Bu rahatsızlığın bir yönü, çok araçsallaşmış bir bilgi ya da bilginin araçsallaşması yönünde sürdürülen bir tartışma oluşu. Bu, bazı bilgi türlerini birbirine karıştırmaya, bilgi türleri arasında hiyerarşi kurup bazılarını önemsiz, bazılarını önemli hale getirip bu şekilde insan hayatını denetlemeye kalkmaya falan giden hakikaten sakıncalı bir durum. Benim konuşmamda bilginin araçsallaşmasının nispeten daha normal ve daha sorunsuz olduğu bir alan ele alındı. Yani ben konuşmamı özellikle bu alana sınırlamaya çalıştım, fakat bu alanda da bazı sorunlar var, bu alanda bile çok açık bazı sorunlara yol açıyor bu bilgi toplumu tartışmaları. Onun için benim yaptığım iş, bu tartışmaya katkıda bulunmaya çalışmaktan çok, bu tartışmanın eleştirisi-ne bir katkıda bulunmaktı. Bunun için de, büyüme ve gelişme literatürüne bakarken, bilgi toplumu tartışmasına zemin oluşturacak şeyler aramaktan çok, anlamlı olabilecek sorular ortaya atan çalışmalara bakmayı tercih ettim. Bu zemini oluşturmak için hakikaten Eyüp’ün söylediği gibi, ilk bakılması gereken yer Avusturya Okulu ve Hayek’in kullandığı biçimiyle zımni bilgi kavramı çok önemli.

Kurumsalcılık konusuna gelince, Veblen beni hep korkutmuştur; bu teknolojik mantık ve mühendislik mantığına duyduğu hayranlık ve bu hayranlık doğrultusundaki Amerikan toplumu eleştirilerinden önce neden korktuğumu anlamadan korktum, sonra neden korktuğumu biraz daha anlayarak korktum, onun için Veblen’e gitmem. Ama mesela Hodgson’un yazılı metnimde değindiğim endojen büyüme kuramı biraz Avusturya ile kurumsalcı okulu birleştiren bir yaklaşımdır ve oradan hakikaten çok verimli bir şeyler bulmak mümkün, oradan anlamlı bir-

şeyler çıkarmak mümkün. Ama bana asıl sorun şu gibi geliyor ve son sorulan sorulardan biriyle de yakından bağlantılı: Bağlanamamak, bağlanabilmek türünden eşitsizlikler ve bunun başka örneklerine başka eşitsizlik örnekleriyle birlikte baktığımız zaman bana şöyle bir şey görüyor muşuz gibi geliyor bana: Bence bu bilgi toplumu tartışmalarında öyle bir hava yaratılıyor ki, bu bilgiye bir ulaşılsa bunun satın alınması ya da üretilmesi bir gerçekleşirse, hakikaten pek çok sorunumuz çözülecek inancı doğuyor. Mesela bu sabah değinildi, tren kaçırmama meto-forları bol miktarda kullanılıyor, yani aman treni yakalayalım, bunu yakalarsak da sorunlar çözülür anlayışı ortaya çıkıyor. Bana tehlikeli olan bu gibi geliyor ve benim konuştuğum çok dar, bilginin araçsallaştırılmış bir şey olarak tartışılmasında çok da fazla sakınca olmayan alanda bile bu gerçekten çok zararlı bir şey. Çünkü ortada çok geniş bir "bağlanamayanlar" kesimi var ve bu kesimin bu kadar geniş olması ülkelerin içinde bu bağlamda bu kadar büyük eşitsizliklerin olması sorunun sadece bir bilgi toplumu ve bilgi toplumu içindeki eşitsizlikler sorunu olmadığını gösteriyor gibi geliyor bana ve özellikle bunu vurgulamak istiyorum. Eşitsizlik diye bir şey var. Bu da sosyal bilimcilerin, yüzyıllardır tartıştığı ahlak bilimcilerin ele aldığı bir konu ve bu konuyu eski usulde, bilgi toplumu tartışmalarından bağımsız olarak tartışmaya devam etmemiz gerekiyor. Bu "connect edemeyenleri", onların kendi deneyimlerine bakarak, kendi yaşadıklarını ele alarak, bütün bunları gözden geçirerek tartışmamız gerekiyor. Dolayısıyla benim konuşmamı, bir kaygının ve bir miktarda bir rahatsızlığın, bu bilgi toplumu tartışmasının bu kadar gündemi domine etmesinden duyulan bir rahatsızlığın yansıması olarak yorumlayabilirsiniz.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim. Sayın Doç. Özveren, siz bir şey ekleyecek misiniz?

DOÇ. DR. EYÜP ÖZVEREN – Yani, benim ekleyeceğim bir şey yok bu noktada. Belki bir tek şunu söyleyebilirim. Ben orada Veblen'i örnek olarak verirken, sadece onun 1898'deki makalesinde öyle bir saptama yapmış olmasının iyi bir çıkış noktası olabileceğini söyledim. Şimdi herkesi seçici olarak kullanmak durumundayız. Prof. Buğra'nın kaygılarını

ben de paylaşıyorum. Mühendislerin yöneteceği teknolojinin her şeyi belirleyeceği bir dünya, benim özlediğim bir dünya değil, ama bir başka metofoz kullanacak olursak bazı korkuları taşıyanlar da yıllar yılı Marks'ı okumadılar. Çünkü onun arzuladığı dünya, onların arzuladığı dünya ile çakışmıyordu. Ama Marks'ın onu arzulamanın dışında söylediği çok ilginç şeyler de vardı. Burada benim söylemek istediğim yararlı olabilecek bütün yapı taşlarını bir araya getirerek bir zemin oluşturma çabası bilginin temelinde olmalı. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Dr. Ahıska size sorular var. Buyurun.

YRD. DOÇ. DR. MELTEM AHISKA – Öncelikle yorumcuma, bir bakıma tercümanıma çok teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten benim için de ufuk açıcı bir yorum oldu bu. Aslında çok karmaşık bir dizi sorundan sözediyoruz, bunların hepsini bir çıpıda çözmek çok zor, yani benim böyle bir niyetim ve hırsım yok. Elbette soruları, meseleleri birbirine bağlama, ilişkilendirme çabam var ama onları bir bütünlük içinde paketlemektense sorular üzerinde durmak istedim. Özellikle, Güneydoğu kadın intiharlarının neden fazla olduğu sorusuna cevap veremem. Çünkü bu örneği gündeme getirmemin nedeni tam da bunu, üzerinde düşünülmesi gereken bir soru olarak ortaya koymak, bu soruna özgü bir yöntemle bakma ve araştırma ihtiyacını vurgulamaktır.

Sözü edilen umudun yitimi meselesi önemli bir noktaydı. Ben aslında iki şey üzerinde durmak istedim. Birincisi, gündelik hayat düzeyinde yaşanan bir şiddet. Bunu gündelik hayatın denetim altına alınması, sömürgeleştirilmesi, kendine yabancılaşması gibi kavramlarla dile getirmeye çalıştım. İkincisi ise, kategorilerdeki bir nevi şiddetti. Yani gündelik hayatı anlamaya yönelik kategorilerimizin yaşananlardan kopması, açıklamaya çalıştığı dünyaya yabancılaşması, kendine ait bir evrende yaşayıp gitmesi, kendini bu sınırlılık içinde yeniden üretmesi. Çünkü bu bağlamda bir özne kavramının, merkez-çevre kavramlarının, toplumsal cinsiyet kavramının bile bazen kör kaldığı, anlamadığı, kendini ilişkilendiremediği deneyimler ve onların krizi var. Bu sözünü ettiğim şey, Ayşe Buğra'nın anlattığı eşitsizliklerle çok yakından ilgili. Bağlanamayanlar sözcüğünü kullandı. Bunu metaforik olarak ele alırsak,

benim de vurgulamak istediğim sosyologların bilgisi içinde varsayılanlara, o bilgi evrenine dahil edilmeyenlerin, sesi duyulmayanların, temsil edilmeyenlerin işaretleriydi.

Umutun yitimi meselesine dönersek... bunu geçmişten ve gelecekte kopuk bir şimdi ile ilişkili olarak düşünebilir miyiz? Ama bir yandan da kendini hem tarihten hem de bir gelecek ufkundan kopardığı için, içi boşalmış bir şimdi. Kendine de duyarsız, kendi zamanına ve mekânına da duyarsız. Kategorilerdeki şiddet derken biraz da bunu kastediyordum. Yine Ayşe Buğra'nın verdiği örneği düşünersek: Biz bugün bilgi toplumunu neden tartışıyoruz, belki de tartışmak zorunda kalıyoruz. Bu bizim algıladığımız sorunlardan ortaya çıkan bir problematik midir, bize dayatılan bir problematik midir, bunun zamanı ve ait olduğu, kendini bağladığı sorunlar nelerdir? Bunlar tam olarak açılmıyor, o zaman belki de burada bir yer değiştirmece, bir kaydırmaca var.

Aslında karamsarlık ve nostalji yapmak istemedim, bunlar, hele nostalji hiç de sevdiğim bir duygu değil. Karamsarım gerçi ama buna yol açan şeyleri, birlikte düşünerek, yeni bilgilenme imkânları yaratarak ve bilginin hepten anlamsız olmadığı bir dünya için bilgiyi nasıl dönüştürebiliriz soruları... bunlar, umutsuz olmayan bir arayış olarak görülebilir.

Sosyoloji, bütün bu soruları sorarsa bildiğimiz anlamda sosyoloji olabilir mi, diye soruldu. Bilmiyorum ama belki dönüşmüş bir sosyoloji olabilir, perspektifini ve pratiklerini dönüştürerek kendi çatışmalarının, sınırlarının farkında, biraz kendi içinde biraz dışında yeni bir anlam edinebilir.

Gerçeklik ve bilgi meselesi çok zor bir konu. Bilginin gerçeklikten bağımsız olduğunu söylemek istemiyorum ama bir yandan da gerçekliği soyutlayarak düşünüyoruz. Soyutlayarak bir bütünlük haline getiriyoruz. Bu bir kavramsal kurgu. Ben gerçekliği, farklı zamansallıkları olan, farklı dokuları olan bir şey olarak almayı önerdim. Yani yekpare bir şey olarak düşünmemek. O yüzden de gerçekliğin bir yansıması olan bilgidен değil, gerçekliğin içinde dolaşan, onun algısındaki soyut ve somut dolayımaların farkında olan, onu bilmenin dolayımalarının farkında olan bir bilgidен sözetmeye çalıştım.

OTURUM BAŞKANI – Şimdi sıra Sayın Doç. Yeğen'de. Buyurun Sayın Yeğen.

DOÇ. DR. MESUT YEĞEN – Nostalji ve karamsarlıksa bence sizin elinizde olmayabilir, ben gerçekten bir yorum imkânı açmak için böyle şeyler uydurdum onu da kabul ediyorum da, aslında sahip olmamız gereken şeyler, aşmak üzere yanımızda tutmamız gereken şeyler diye düşünüyorum. Yani aslında karamsar olmak gerekir, aslında nostaljik olmak gerekir, etkisinden kurtulmak adına diyeyim.

YRD. DOÇ. DR. MELTEM AHISKA – Nostaljiye hiç katılmıyorum.

OTURUM BAŞKANI – Sabahleyin televizyonda bir banka reklamı gördüm. "Biz yerel bilgiye önem veriyoruz." diyor. Bundan sonraki oturumda yerel bilgi var.

Teşekkür ederim.

OTURUM 3

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Ahmet İNAM**

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü

ANTROPOLOJİ: OLANLA OLMASI GEREKENİN ARASINDA BİR BİLİM

*Nükhet SİRMAN ERALP**

Her bilim gibi antropoloji de ürettiği bilgi nesnesinin tanımlanması uzun bir zamanda ve ciddi tartışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Son 150 yıl içinde gelişen bu bilgi biçimi, hem içerden hem de dışardan gelen eleştiriler sonucu oldukça değişmiştir. Bilindiği gibi antropoloji 19. yüzyıl'ın ikinci yarısından sonra o zamanın büyük sömürge imparatorluklarının merkezinde "ilkelerin" bilimi olarak ortaya çıktı. Zamanında geçerli olan evrim teorisinin önermelerine göre insanlık ilkelikten barbarlığa, oradan da medeniyete geçtiğine göre, medeniyeti tam olarak anlamanın yolu, karıştını, yani ikelliği çalışmakla mümkün olacaktı. Başka bir deyişle, antropoloji bir anlamda başkasına bakarak kendinin, kendi toplumunun ne olduğunu anlamaya çalışıyordu.

Alan araştırmalarının gelişmesiyle birlikte, Amerika'da Franz Boas, İngiltere'de Malinowski'nin öncülüğünde antropoloji evrim teorisi ne veda etti ama ilkele veda etmesi çok daha uzun bir zaman alacaktı. Gelişen liberal dünya görüşüyle birlikte ilkel, farklı olarak nitelenmeye başlandı ve relativizmin farklılığa toleransı sayesinde ilkel, antropolojinin çalışma nesnesi olarak kalmaya devam etti. Ancak 1980'lerin yapısalcılık sonrası epistemolojisinin antropolojiyi etkilenmesinden sonra antropologlar (global dünyada ilkelin kalmamasından hayıflanarak,

* Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ya da bu dünyada yerelin artık toplumsal süreçleri tanımlamada fazla rol oynamadığını düşünenleri dahil olmak üzere) çok daha sistematik bir biçimde kendilerini çalışmaya başladılar. Böylece antropologların kendilerini anlama arzuları çok daha kristalleşmiş oldu. Bu bakışın tüm antropolojiyi tanımladığını iddia etmek zor. Aşağıda ortaya koymaya çalıştığım antropolojik pratik, bir anlamda kendi pratiğimin anlatısıdır. Daha da önemlisi, antropolojinin bir disiplinden çok, bir bakış açısı olarak neler yapabileceğinin tanıtımıdır.

Antropolojiye damgasını vuran olgu, araştırma nesnesinden çok, bilgi üretme biçimi oldu. Bu tebliğde bu biçimin ne olduğunu, olanla olması gerekenin arasında düşündükçe genişleyen bir alan olarak tanımlamaya çalışacağım. Bu alanın tanımlanmasının bilgi toplumu adı verilen çağımızda bilgiden ne anlaşıldığını, bu bilgiyi talep eden arzunun nasıl üretildiğini ve ne işe yaradığını anlamakta çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Bir anlamda antropolojik bir manevra ile bilgi toplumuna geçmekten ne anladığımızı sorgulayarak, bilgi toplumu sözcüğünün tekil bir gerçekliğe işaret etmediğini göstermeye çalışacağım. Başka bir deyişle, bilgi toplumu kavramını bilimsel objektif bir kavram olarak algılamaktan çok, toplumun ürettiği kültürel bir anlam parçası olarak ele alacağım. Bu manevranın bilgi toplumu kavramının aynı zamanda bilimsel bir araç da olduğunu yadsımak olmadığını da baştan vurgulamak isterim. Bu manevrayı sadece antropolojinin bilgi nesnesini nasıl kurgulayıp ele aldığını örneklemek amacıyla yaptığımı altını çizerek belirtmeliyim.

1. Profesyonel Yabancı Olarak Antropolog

Malinowski'den itibaren antropolojik araştırmanın amacı etnografya yazmak oldu. Bu sözcüğün antropolojideki anlamı etnografya müzesi bağlamında anlaşılanın tam karşısı. Malinowski kendinden önce üretilen ilkeller hakkındaki bilginin bağlamından koparılmış, ve bu yüzden tamamen anlamsız olduğunu iddia ediyordu. Malinowski'ye göre herhangi bir anane, inanç, ya da maddi ürün yalnızca içinde bulunduğu toplumun bütünü içinde oynadığı işlev, kazandığı anlamdan ibaretti. Antropolojik bilgi, toplumun bir bütün olarak nasıl çalıştığını, dışardan, başka bir bakış açısıyla bakıldığında garip görünen bazı adet-

lerin bu bütün içinde nasıl anlam kazandığını görmektir. Bu ise katılımcı gözlem denilen bir araştırma sonucu elde edilecek bilgiydi. Antropolog, tamamen yabancı olduğu bir topluma yeni doğmuş bir bebek kadar bilgisiz olarak gidecek, o toplumun adet, örf ve geleneklerini yaşayarak ve gözleyerek öğrenecekti. En az bir buçuk iki yıl sürecektir olan bu sürenin sonunda toplumun din, dil, akrabalık ilişkileri, siyaset, ekonomi gibi parçalarının birbirlerine bir bütün olarak bağlı olduğu anlaşılacaktı. Etnografya bu bağımlılığı gözler önüne serecek şekilde, o toplumun adetlerinin, bütün olarak işlev görmesini sağlayan parçalar olarak anlatılmasıydı. Sonuç, farklı bir toplumun tümüyle bilinmesiydi (*holism*).

Bu bilginin üretilmesi katılımcı gözlem adlı metodla özdeşleşti. Antropolog kendi kültür ve toplumundan farklı olan bir toplumda hem gözlem yapacak, hem de insanlarla konuşarak toplum üyelerinin yapılan şeyler hakkındaki görüşlerini öğrenecekti. Farklı bir topluma bir yabancı olarak girme antropologun profesyonel yabancı olarak tanımlanmasına yol açtı. Profesyonel yabancıların ürettiği bu bilgiye antropologlar kültür adını verdiler. Kültür hem maddi hem de manevi unsurlardan oluşuyordu. Hem katılımcı gözlemin ürettiği gözle görülen bir olgu, davranışlar bütünü (törenler, evlenme biçimleri, üretim biçimleri vesaire), hem de insanların bu konudaki fikirlerinden oluşan kalıp, ya da gerekliliklerdi. İşte bu bilgi türüne olanla olması gereken adını vermeye çalıştım.

Malinowski öğrencilerine hem insanların ne yaptıklarına, hem de yaptıkları hakkında söylediklerine bakmalarını salık veriyordu. Bu iki farklı veri biçimi antropolojik araştırmaların odağına yerleşti. Kültür bir yandan insanların yarattıkları dünya, diğer yandan insanların dünyanın ne olduğu hakkındaki düşünceleri, ya da, insanların hem yaptıkları, hem de yaptıkları hakkında söyledikleri arasına sıkıştı. Antropologlar bu sıkışmayı tartışabilmek için iki kavram yarattılar: etik bilgi ve emik bilgi. **Etik bilgi** gözleyenlerin davranışlara bakarak ürettikleri, objektif adı verilen bilgi, **emik bilgi** ise toplumda yaşayanların ne yaptıkları hakkında ürettikleri bilgi anlamına geldi.

Antropolojinin burada çok verimli bir manevrası daha var: **iki bilgi türünün de üstünlüğü olmamasının kabulü**. Ancak bu manevra,

uzun tartışmalardan ve eleştirilerden sonra yerleşebildi. Bu manevra-
nın sonucunda başkalarını çalışmak için uygulanan metod kendini ça-
lışmak için de kullanılabildi. Emik bilgi yerlinin bilgisiydi. Ama yerli an-
cak toplumuna bulunduğu yerden bakabilir, bir anlamda kısmi bir bil-
gi üretebilirdi. Bu da bir bakış açısına göre ideoloji, başka bir bakış açı-
sına göre ise yorum olarak kabul edilmeye başlandı.. Etik bilgi ise yer-
linin yorumunu dikkate almayan, antropolojinin içinde dönen tartış-
malardan türeyen, bu anlamda belki de yaşananlara uzak bir bilgi tür-
lü olarak eleştirildi. Antropolog, bu yolla kendi gündemini başkasına
empoze ediyor, bilginin iktidar olduğu yerde bir kez daha diğerini sö-
mürgeleştiriyordu. Antropolojiye yani açılımlar sağlayan manevra, ant-
ropolojik bilgiyi iki bakış açısını da doğru kabul etmeden bu iki bakışın
arasındaki gerilime oturtmak oldu.

Bu gerilimin nasıl bir bilgi üretme alanı açtığını görebilmek için
birkaç noktayı daha gündeme getirmek gerekiyor. Yerlinin ne yaptığı-
nı anlamak, etik bilgiyi belli bir teorik sorunsala göre yorumlamayı be-
raberinde getiriyor. Araştırma yapılan alanda üretime mi önem verile-
cek, akrabalık ilişkilerine mi, yerel çelişkiler mi daha önemli, küresel ça-
tışmalar mı daha belirleyici? Bu soruların yanıtlarının gözlemde değil,
antropologun sahaya getirdiği teorik bakış açısından kaynaklandığı
kabul edilince antropologun da yerli gibi bir yorumcu olduğunu kabul
etmekten başka çare kalmadı. Bu durumda etnografyanın kolaylıkla,
ya bir yorum savaşının içinde, ya da göreceliliğin belirsizliğinde kaybol-
ma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görmek zor değildi.

Diğer yandan yerlinin de bir yorumcu olduğunu kabul etmek, ye-
relde birden fazla yorumun mümkün olabileceğini gündeme getirdi.
Bu da tabii tekil bir kültür anlayışının tüm bir toplumu kapsamayacağı-
nı ortaya koydu. Yorumların ve yorumcuların hem yerelde hem de aka-
demide çeşitlenmesinin getirdiği sorunlar bilginin yorumcuya göre de-
ğişebildiğini ortaya koymasından ilginçti. O halde yorumcunun
nasıl yorumladığına daha dikkatle bakmak gerekiyordu. Bu özellikle
antropologların kendi toplumlarına bakmalarıyla daha da belirginle-
şen bir sorun halini aldı. Bu noktada ortaya başka bir sorun daha çıkı-
yordu: antropolog kendi toplumuna yabancı olmadığına göre, antro-
poloji nasıl yapılacaktı? Bu sorunların yanıtı yine yorumun metodunu

irdelemekten geçiyor.

II. Olanla Olması Gereken

Antropolog olsun, yerli olsun, yorumcunun bilgisini ya da yorumunu iki farklı biçimde tanımlamak mümkün: olanla, olması gereken. Bu iki farklı bilgi biçimi, yorum işinin toplumsal süreç içinde nasıl üretildiğini irdelemek için çalışılması gereken bir örtüşmeme alanı olarak düşünülebilir. Olan, yorumcunun ne olduğunu nasıl anlattığını, olması gereken de yine aynı yorumcunun aklında normal, gerekli, vesaire olarak kabul ettiği bir idealdir. Olanın yorumu her zaman açıkça ifade edilmese de bir olması gerekenle birlikte var olur. Olması gereken, ister toplumun dünya görüşü, ideolojisi, arzusu, ya da yorum yapanın çıkarı, konumu gibi yerlerden, ister teoriden, bilimden türesin, sonuçta olan, ancak başka bir ölçütle kıyas edilirse yorumlanabilir olur. İşte antropolojinin 1980 sonrası gelişen bilgi nesnesi bu alanı açmaya çalışmıştır.

Bu önermeleri bir örnekle açmak için Türkiye'deki aile biçimlerine bakabiliriz. Yerliler olarak aile konusunda ne yapıyoruz ve yaptığımızı nasıl anlatıyoruz sorularına bakınca bu iki veri biçiminin örtüşmediğini görüyoruz. Bir yandan anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde yaşadığımızı söylüyoruz, diğer yandan diğer akrabalarla sıkı ilişkilerimizi muhafaza ettiğimiz gibi, toplumda akrabalık ilişkisine dayanmayan birçok ilişkiyi akrabalık ilişkileriymiş gibi yorumlayıp, davranışlarımızı buna göre düzenliyoruz: iktidarlar babaların elinde, komşular, teyze ve amca, birbirini tanımayan satıcı ve müşteri yenge-kardeş ilişkisi yaşıyormuş gibi ilişkilerini sürdürüyorlar. Çekirdek aileyi olması gereken diye alırsak, bu aile türünü Türk modernleşme arzularının derininde yatan bir arzu olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle çekirdek aile, toplumsal bir olgu kadar toplumsal özneleri kuşatan bir arzudur da.

Öte yandan toplumda belirleyiciliği olan aktörler olarak yorum ve arzularımızın davranış biçimimizi etkilediğini de yadsıyamayız. Olanaklarla arzuların karmaşık ilişkisinden doğan davranış biçimlerimiz, yaşam pratikleri geliştiren varlıklar olarak bizim, çekirdek ailede yaşama arzumuzu ve dolayısıyla gündelik hayatımızı düzenleme biçimlerimizi derinden etkilemektedir. Üstelik bu arzu yalnızca bireysel düzeyde ka-

lan bir arzu da değil. Castoriadis'in kullandığı terimle bu toplumsal muhayyilemizi de tanımlayan bir arzu. Dolayısıyla soyut bir arzu olmaktan çok, modern (yani çekirdek) aile, toplumca kurumsallaştırılarak maddi temellere dayanan bir olgu olmaya başlıyor. Medeni Kanun'un düzenleyişinden, okul kitaplarına, ücretli emeğin hesaplanmasından apartman mimarisine kadar çekirdek aile toplumsal norm olarak karşımıza çıkıyor. Bu arzuya uymayan yaşam pratikleri ise ya görmezden geliniyor, ya da ileride mutlaka (eğitimle!) değişecek olan pre-modern kalınlar, istisnalar olarak değerlendiriliyor.

Bu örnekten de anlaşılaçağı gibi çekirdek aileyi incelemenin sosyal bilimsel en az iki yolu var. Birinci yol özellikle de modernleşme arzusunun kışkırtmasıyla toplumsal olguların olması gerekenle sistematik olarak kıyaslanarak araştırma nesnesi haline getirilmeleridir. Bilim yapmanın bu tarzında çekirdek aile, olan kadar olması gerekeni de anlatmakta, hem araştırma nesnesi hem de olması gereken haline gelmektedir. Böylece olması gereken olanla bağlantılı ama analitik olarak ayrı bir araştırma nesnesi değil, olanı değerlendirecek bağımsız bir kural, gerçeklik ya da ölçüt haline getirilmiştir. Sonuçta çekirdek aile, evrensel, bilimsel bir toplumsal gerçeklik olarak araştırma nesnesi olmuştur. Böyle kullanılınca sosyal bilim, bir yandan toplum dışında objektif ölçütler bütünü olmakta, diğer yandan toplumun yapılanmasının merkezinde hem olanı hem de olması gerekeni belirleyen bir aktör haline gelmektedir. Üstelik de sosyal bilim bunu, çeliőkiyi görmeksizin toplumun dışında olma iddiasıyla birarada yapmaktadır.

Oysa antropoloji toplumun dışında objektif ölçütler arayışında olmadığı için başka bir yol izler. Çekirdek aileyi bilimsel kavram olarak değil, araştırılacak bir nesne olarak kurar. Çekirdek ailenin ne olduğunu varsaymak yerine, ya da çekirdek aileyi sosyolojik bir araç olarak kullanmak yerine, araştırılan toplumun çekirdek aileden ne anladığını, yaşamı bu anlamın çerçevesi içerisinde nasıl değerlendirdiğini anlamaya çalışır. Bunun için araştırılacağı konuların içinde, çekirdek ailenin bu toplumun değişik kesimlerinde nasıl anlamlandırılıp kurgulandığı, toplumsal öznelerin kendi yarattıkları anlam ve kurgu çerçevesinde yaşamalarını gerçekleştirmek için neler yaptıkları, bir kesimin kurgusunun diğer kesim tarafından nasıl değerlendirildiğı gibi sorular bulunur.

Böyle bir çerçevede çekirdek aile, modernleşme arzusu ve kurumlarının ürettiği bir olgu olarak araştırılması gereken, evrensel bir olgu yerine o topluma özgü bir gerçeklik, bir toplumsal ürün halini alır. Artık konu, bilim adamlarının çekirdek aileden ne anladığı değil, toplumun bunu nasıl yorumlayıp hayata geçirdiğidir. Dahası, bu yolla antropoloji, diğer tarz sosyal bilimin toplumsal işlevini, yani bilimin toplum yapılanmasının merkezinde olanla olması gerekeni belirleyen bir aktör olduğunu, gözler önüne serebilecek hale gelir.

Bu bakış açısı antropologu, ister yerli ister yabancı olsun, yorumu yapan bir aktör olarak etnografyanın içine sokmaktadır. Sürekli olarak alışlagelmiş garip, garibi de alışlagelmiş hale dönüştürerek yorumcunun konumunun değişmesini öngören bu çalışma tarzı etnografyanın her alanda yapılabilmesini sağlamıştır. Bu da ancak yabancılaşma manevrasıyla mümkündür. Antropolog bu manevrayı, üyesi bulunduğu toplumun kurduğu arzulardan, kendi yaşamını da belirleyen bir olması gerekenden biraz mesafe almak için yapmalıdır. Birleşmiş Milletler kalkınma projelerinin etnografyası, aşkın etnografyası, hukuk antropolojisi ya da pamuk ticaretinin etnografyası bu şekilde yapılabilir. Antropolog artık modernitenin formel kurumları içinde yer alan kültürel pratikleri araştırabilecek, devlet, ekonomik kurumlar ya da küresel yapılanmalar yalnızca antropolojinin içinde yapıldığı bir bağlam olmaktan çıkartılıp doğrudan araştırma nesnesi haline getirilebilecektir. Silicon vadisinde bilgi toplumu kavramının işleyişi ile Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığının her okula bilgisayar kampanyası, bu manevra ile farklı ama karşılaştırılabilir antropolojik bilgi nesneleri haline dönüşebilmektedir.

III. Gündelik Hayat ve Bilgi Toplumuna Geçiş

Bu noktada antropolojinin nesnesi olan kültüre bir kez daha bakmak gerekir. Yukarıda aslında anlatılan antropoloji pratiğinin değişen biçimleridir. Etik’ten emiğe, emikten ikisini de içeren gerilimlere bakmak antropolojinin kültür tanımlarının da değişmesine yol açmıştır. Kültür, insanların yaşam biçimlerini belirleyen bir şablon, ya da kalıp olmaktan çıkarılıp, olması gerekeni kodlayan karmaşık ve çelişkili bir bütün olarak, dünyayı anlama ve dünyayı düzenleme biçimi olarak ta-

nımlanmaya başlanmıştır. Kültür bir anlamda bir toplumsal öznenin ya da kesimin olması gereken etrafında düzenlenen eylemleri olarak tanımlamasıdır.

Ne maddi bir ürün, ne de soyut düşünce anlamına gelen bu kültür tanımı, bilginin yaşam pratikleri üzerine odaklanmasına olanak tanıdı. Bilgini nesnesi bu pratikler oldu. Bourdieu'nün anlatım biçimi kulanılarak ifade etmek gerekirse kültür, insanların yaptıklarını gerekçeleriyle birlikte gözlemleyip anlamaya çalışan bir kavrama verilen ad oldu. Antropolojinin pratiği eli tirildik e, kültür tanımı, yani bilim nesnesi de de i ti. Antropolojinin pratiği antropolojinin kültür tanımını d n  t rd k e kendi kültür tanımının geçerliliğini de böylece göstermiş oldu. Böylece bilimin nesnesinin yalnızca araştırma nesnesini değil, araştırma yapanı da tanımladığı, başka bir deyişle kültürün yalnızca toplumu değil, antropologun kendisini de içeren bir pratik olduğu noktasına varıldı.

Bilgi toplumuna geçiş sözcüğünü de bir olması gereken olarak alırsak, bu arzu, ideal ya da gereklilik üzerine kurulu pratikleri, kurum-salla maları hem ayrı hem de o idealle ilişkili olarak ara tırabiliriz. Bu araştırma bizi gündelik mikro pratiklerin araştırılmasına götürür. Bilgi toplumu sözüyle bilgisayar arasında ne tip ilişkiler kurdu umuzu, sata-nizm örneğinde olduğu gibi ne tip korkular geli tirdi imizi, bu korku-lardan hareketle evlerde, okullarda, kolluk kuvvetleri kurumlarında ne tür davranışlarda bulundu umuzu ara tırabiliriz. Kar ıla tı ımız olgu-ları nasıl tanımladığımız, bu tanımlara göre nasıl hareket ettiğimiz ise ortaya çıkan davranış örüntülerinin bağlamla, ya anmı lılıkla olan ilgisi-ni gösterir. Kültürel pratik, bir bağlamda, o bağlamın koşulları  er eve-sinde toplumsal aktörlerin ürettikleri bir sonuç ya da ürün olarak görülmelidir. Dolayısıyla bilgi toplumuna geçiş örneğinde, modernleşme arzularının yanı sıra, bilginin enformasyona çevrilmesi, kapitalist pazar mek nizmalarının i leyi i ve bilginin yeni dolaşım biçimlerinin yarattığı korkular gibi çeşitli ve çelişkili bağlam ve idealler göz önünde bulun-durulmalıdır.

Kısaca antropoloji, mikro pratiklerin (yani olanın) nasıl ortaya  ık-tı ının araştırılmasıdır. Bu pratikleri, bağlam, kültür (yani olması gere-ken) ve süreç olarak ele almak gerekmektedir. Olması gerekene hâkim

aktörler belli bir bağlam çerçevesinde tanımladıkları/belirledikleri bir amacı gerçekleştirmek için başladıkları, karşılaştıkları başka aktörlerle etkileşim sonucunda sürekli olarak gözden geçirerek geliştirdikleri, ve sonuçları önceden kesin bir biçimde kestirilemeyen gündelik bir pratiğin izlenmesidir bugünkü antropoloji. Gündelik pratiğin sonucu olan bu ürün başka bir yerde ve zamanda karşımıza o bağlama göre yeniden tanımlanmış bir şekilde olması gereken olarak karşımıza çıkacaktır. Olan, olması gerekeni böylece üretmiş olacaktır. Bu yüzden gündelik pratikleri hem sonuç (olan) hem de olanın anlamı (olması gereken) üreten dinamik bir süreç olarak algılamak gerekir. Etnografya, belli bir konuda olanla olması gereken arasında sürekli olarak bir gel git yaşanarak toplumların, toplumsal kesimlerin ve öznelerin yaşadıkları dünyanın içinde yer alıp onu aynı zamanda nasıl üretip değiştirdiklerinin analitik bir anlatısıdır. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Ahmet Inam) – Teşekkür ederiz, sağ olun. Bildirinin yorumunu Dr. Suavi Aydın yapacaklar. Buyurun Sayın Dr. Aydın.

PROF. DR. NÜKHET SİRMAN ERALP'İN "ANTROPOLOJİ: OLANLA OLMASI GEREKENİN ARASINDA BİR BİLİM" KONUSU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Suavi AYDIN**

Sirman'ın bildirisinde antropolojik bilginin üç evresinden söz edilmiştir. Birinci evrede sömürge imparatorluklarının örgütlediği antropoloji çalışmaları, yazısı olmayan "ilkelleri" incelemeye ve bu yolla "uygar" olanın karşıtının tanımlamasını sağlamaya yönelik bir etkinlik olmuştur.

İkinci evrede antropoloji çağdaş "ilkellerin" en altta ve çağdaş batının en üstte yer aldığı bu evrimci bakış açısını terkederek, Anglo-Sakson antropolojisi yoluyla bir tür tarih felsefesi yapmaktan vazgeçti ve kültür kavramı yoluyla dünyayı birbirine yer yer benzeyen ve yer yer benzemeyen tekilliklerin bütünü olarak kavramaya çalıştı ama bu evrede de "kültür" kavramının işlevsel olduğu alan, "uygar dünya" değil, yaşam biçimleri kolayca "katılarak gözlemlenebilir" olan, Sirman'ın ifadesiyle "tümüyle bilinebilir" küçük-kapalı topluluklardı.

Yapısalcılık sonrası ya da postmodern denilen üçüncü evrede batı karşısında "öteki" olarak tanımlanan, "kültür" kavramının hasredildiği hatta "kültür" kavramının türetildiği alanın çalışılmasından kaynaklanan ve Sirman'ın ustalıkla aktardığı epistemolojik sorunlar, özellikle postmodernist ya da yapısalcılık sonrası bilim felsefesi ve epistemolojinin etkisiyle eleştirel bir gözle ele alınmaya çalışıldı. Halen etkisi süren bu evrede antropoloji etkinliği, kültür kavramı yoluyla alanın bilgisini üretmek ya da alanın "kültürü"nü anlamak etkinliği olmaktan çok, kendisini anlama, eleştirme ve yenileme etkinliği oldu ve burada antropolojinin geleneksel çalışma tekniği olan "katılarak gözlem" yerini "katılanın gözlemi"ne bıraktı.

* Yrd. Doç. Dr. , Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

Postmodern epistemolojinin vurguladığı ve nesne karşısında anlatıcının kurduğu "büyük anlatı", antropolojide de tahtından indiriliyor ve özne-nesne ilişkisinin yerini özne-özne ilişkisi alıyordu. Böylelikle postmodernizmin hediyesi olan gerçeğin çoğulluğu nosyonu, antropolojide yorumun çoğulluğuna dönüşüyordu. Bu aşamada antropoloğun içine girdiği topluluk hakkında konuşması neredeyse bir tabu haline geliyor ve antropolog topluluğun kendisi hakkında söylediklerini, hiçbir yorumu ihmal etmeden ve öne çıkarmadan "aktaran" bir hikâye anlatıcısı oluyordu. Bu antropolojiye "yeni etnografya" deniyor, bense vakanüvis tarihçiliğine Fuat Köprülü'nün taktığı isme özenerek "hikâyeci antropoloji" demeyi yeğliyorum. Sirman, bu yeni metodolojinin yaratacağı sorunların aşılmasında olanla olması gereken arasındaki di-yalektiğe bir rol yüklüyor. Böylelikle antropolog, sadece hikâyeye anlatmaktan kurtarılmakta ve epistemolojik avantajıyla "olan" karşısında nihayet yeniden bir referans noktasına kavuşmaktadır. Tabii Sirman'ın işaret ettiği tehlikeye düşmemek kaydıyla! Olanla olması gereken aynı epistemolojik ulamda değerlendirilirse, araştırmacının yorumu ve sorunu kavrayışı, kendi biçimlenişinden kaynaklanan bir müdahale olacaktır. Sirman'ın bildirisinde antropolojinin epistemolojik avantajı bu noktada başlamaktadır. Antropolog, toplumsal-kültürel dünyaya ait her kavramı, yapılandırılmış kategoriler ya da ideal tipler halinde toplumda sınanacak varlıklar olarak değil, toplumun içindeki neliği araştırılacak şeyler olarak kavrar ve kavramla işaret edilen olgunun tarihsel ve mekânsal bir bağlamda görünen-yansıtılan şekli, oradaki gerçeğin kendisi olur. Bunun için antropolog kavramları sınamak yerine, anlamaya çalışır. Antropolog işte bu anlama biçimini aktarmaktadır. Pekiyi antropoloğun işi burada bitmekte midir? Antropoloğun işi asıl burada başlar. Kavramın farklı farklı zaman ve mekânlardaki yaşanma ve anlaşılma biçimlerinin karşılaştırılması antropoloğun asıl kuramsal işi olacaktır. Antropoloğu nesnelleştiren işte bu "farkındalığıdır". Sirman'ın dediği gibi ister kendi toplumu içinde ister farklı bir toplumda çalışsın bu "yabancılaşma manevrası" antropoloğun en esaslı avantajıdır.

Bu yüzden örneğin antropolog, hem tarihçinin hem de sosyoloğun kültürden anladığından farklı bir şey anlayacaktır. Tarihçinin kültür dediği, "millî" ve özsel bir biçimde tarihin derinliklerinden bugün-

lere pek değişmeden taşınagelen ve farklılık vurgusunu daima taşıyarak mensup olduğu toplumun alameti farikası olan bir olgudur. Modernitenin bilimi olan sosyoloji ise kültür dendiğinde, tıpkı toplum kavramında olduğu gibi, kendisini oluşturan modern devletin öznesinin sahip olduğu tinsel dünyayı anlayacaktır. Yani nasıl Türk toplumu dendiğinde Türkiye cumhuriyeti sınırları içindeki insan topluluğu kastediliyorsa, kültür dendiğinde de aynı sınırlar içinde yaşayan insanların ortak olarak paylaştığı bir değerler dünyası anlaşılmaktadır. Bu yüzden sosyoloji alt-kültür kavramını da yaratmak zorunda kalmıştır. Böylece sosyolog ile tarihçi aynı kapıya çıkar. Örneğin aşiret kavramı ele alındığında da aynı durumu gözleyebiliriz. Bugün Güneydoğu Anadolu'da ideal tip olarak göçebe-çoban topluluklarına "özülenen" aşiret yapısının köylüleşmiş toplumda ya da kapitalizmle eklemlenmiş üretim ilişkileri içinde nasıl sürdüğünü anlamak, ancak ideal tipleştirmeden kaçarak mümkündür. Antropolog ise hem tarihinden gelen epistemolojik eleştiri gereğinin -yine Sirman'ın ifadesiyle kültür tanımını, yani bilim nesnesini değiştirme gereğinin- etkisiyle hem de sözü edilen "yabancılaşma manevrası" ile kültürü toplumun içinde arayacaktır. Bu bakımdan kavramın zaman ve mekânla sınırlanmasını, verili hale getirilmesini ihmal eder; ona içeriden ulaşmaya çalışır. O yüzden de başı otoritelerle zaman zaman derde girer. Yani antropolojinin olması gerekeni, sosyoloji ve tarihteki gibi toplumu dönüştürme projelerinin toplumun imgelemine ve konumuna müdahale eden bir olması gereken değildir. Zira toplumun kendisiyle diyalojik bir süreç içinde yeniden ve yeniden üretilir. Bu diyaloji, olanla olması gereken arasındaki gerilimi bir tembih ilişkisine dönüştürür; antropolog içine girdiği toplum tarafından sürekli tembih edilir ve kavramlarının içini sınamak ve hatta değiştirmek zorunda kalır. Antropolojinin bilgi nesnesi bakımından sosyal bilimlerdeki avantajlı konumunu oluşturan da budur. Sanıldığı gibi, "kültür"ün kolayca gözlenebileceği küçük toplumların ortadan kalkması antropolojinin 19. yüzyılda tanımlanmış işini bitirmemiş, aksine bu epistemolojik avantajla modern dünyanın her alanına girmesini kolaylaştırmıştır. Sirman, bu durumu "Bilgi toplumu" bağlamında vurgulamaktadır.

Nükhet Sirman, bu üç evreyi açıklıkla vaz'etti ve "bilgi toplumu"

klışesine -ya da olması gerekenine- geldiğinde usta bir "antropolojik manevrayla" burada asıl bakılması gerekenlere ve aslında nasıl bakılması gerektiğine dair bazı ipuçları verdi. Ben de bu ipuçlarından yola çıkarak bazı sorular geliştirmek istiyorum:

En başta "bilgi toplumu" klışesinin imlediği çerçeve içinde, sanki sosyal bilimlerin kendisine problem edindiği, bilginin yanlılığından ya da doğru gözlem yapamamaktan kaynaklanan handikaplar ihmal edilmiş gibidir. Sosyal bilimlerde bugün bilgi yerine "yorum" kavramı revaçtadır. Bu handikapla ilk boğuşan da ister istemez kendi tarihinin yükü yüzünden antropoloji olmuştur. Antropoloji, Wallerstein'in açıklıklarla vaz'ettiği gibi, 19. yüzyılda oluşan bilimler hiyerarşisi içinde "tarihsiz" alanın bilimi olarak sınıflanmıştı. Sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve tarih ise "Batı"daki gelişmeyi anlatan ve bu gelişmelerden kaynaklanan sorunları çözmeye çalışan bilimler olarak doğdular ve "tarihli" alanı yani Batıyı kucakladılar. Dünyanın geri kalanı, yani o gelişmeyi yaşamamış, evrim çizgisine bir şekilde dahil olamamış alan ise iki disipline bırakıldı. Yazısı olduğu için tarihi de olan ama ilerlemenin değil bir tür kronolojik olaylar birikiminin tarihi olarak tarihi olan "Doğu"yu, geriye kalan belgelerden ve edebiyat üzerinden yeniden kuran oryantalizm ile yazısı dahi olmayanların, yani "ilkellerin" ama yönetilmesi ve "modernleştirilmesi" gerekenlerin incelendiği antropoloji... Antropoloji, bu yüzden, Batının kendi dışında kalan dünya ile bilgi nesnesi olarak yüzleştiği bir disiplin olarak gelişti ve bu nedenle nesnesiyle kurduğu bu "eşitsiz" ilişki yüzünden kendisiyle derin bir hesaplaşma yaşadı. Ve bu tarihin özrünü gerçeklik alanını "yerel bilgi"ye bırakarak ödedi. Ancak bilgiyi "yerel"e bırakmak, kendisi yerine "yerli"yi konuşturmak, dünyaya egemen olan bilginin "merkeziliğini" ortadan kaldırmadı. Dünyadaki egemen ilişkiler, hiyerarşi, eşitsizlik, piyasa, kapitalizm, askerlik, strateji, jeopolitik ve devletlerarası ilişkiler, kendilerini pek "yerel"in insiyatifine bırakmış gibi gözükmüyor, sadece entelektüel düzeyde kalan bu epistemolojik "devrim", dünyadaki algıların dönüştüğünü ya da insan ilişkilerine başka türlü bakılmaya başlandığını düşündürmemeli... Bu epistemolojik dönüşüm ya da köktenci eleştirinin imlediği "postmodern durum", hayatın içinden bakıldığında acaba bir fantazy, hatta bir kuruntu mu? Şu günlerde dünyanın önemli serma-

ye merkezlerinden biri haline gelen uluslararası bir bankanın Türkiye'deki reklam kampanyasında "biz yerel bilginin önemini biliyoruz, Kapalıçarşı'da kaç dükkân var?" türünden bir sloganı kullanması oldukça ironiktir.

Akademik yükselmelerde YÖK'ün ille de *Citation Index*'e giren ve büyük çoğunluğu İngilizce yayımlanan dergilere puan vermesi de bir tesadüf olmasa gerek... Bilgi neredeyse tek bir dille ve belirli merkezlerde "üretildiğine" ve o merkezlerden "yayıldığına" göre "yerel bilgi"nin veya yorumların eşitliği ve "bilginin paylaşımı" nosyonları birer fantazyaya, birer "hoşluk", insanların hızla birbirine benzemeye başladığı şu çağda sadece birer "vitrin" ya da entelektüel tartışma nesnesi gibi görünmektedir. Kaldı ki bizim "bilgi toplumu" ya da "bilgi çağı" dediğimiz şeyin aslı "enformasyon toplumu" ya da "enformasyon çağı" değil midir? Türkçe'ye yanlış -belki de kasıtlı- aktarılan bu kavramla bilgi üretimine dayalı yeni bir "üretim tarzı" ya da bilginin hızla ve eşit paylaşımı kastedilmez; aksine insanların eskiyle kıyaslanmayacak ölçüde çok sayıda enformasyona çok kısa sürelerde ulaşabileceği bir "ortam" (yani media) kastedilmektedir. Bilgi üretiminin çoğullaşması ya da demokratikleşmesi söz konusu değildir, hatta bu enformasyon bombardımanı karşısında insanların sadece sınırlı bir alanın uzmanları ve diğer alanların cahilleri olması, giderek tek merkezden üretilen enformasyonun gerçeğin yerine geçmeye başlaması ve insanların eskiyle kıyaslanmayacak ölçüde "yığınlaşması" hatta "mekânikleşmesi" söz konusudur.

Üstelik "Bilgi toplumu" ya da "bilgi çağı" gibi bir topyekûn belirleme, belirli, üretilmiş ve "doğru" bir bilgiye gönderme yaparak ve "gelişmekte olan" toplumları bu eksene yönelterek kaba bir pozitivizme çanak tutmaktadır ya da daha hafif bir ifadeyle böyle anlaşılmaya müsaittir ve ne yazık ki böyle anlaşılmaktadır. Bu noktada ise, antropolojinin uzun tarihinden kaynaklanan epistemolojik problemleri aşmak için yaşadığı gerilimlerin ürünü olan yeni bilgi anlayışı tamamen boşa çıkmaktadır. Bu yeni epistemolojiden türeyen gerçeğin çoğulluğu ve çeşitli yorumların eşitliği anlayışının, biz bilimle uğraşanların işlerini yapmaları bakımından taşıdığı bazı sakıncalar varsa da, söz konusu kaba pozitivizmin götüreceği yer özellikle sosyal bilimlerde tartışmanın,

sorgulamanın ve eleştirinin mutlak kaybı olacak, belirli merkezlerde üretilen bilginin "doğruluğu" ve kabulü sonucunu doğuracaktır. Ülke-mizde bu yola girildiğinin başlıca göstergesi yüksek öğrenimde ingiliz-ce eğitimin ağırlığının giderek artmasıdır. Ayrıca tek yorumun doğru-luğu ve tartışılmazlığı üzerinden yürüyen bu tür skolastizm daha şim-diden kendisini iktisat alanında göstermektedir. Birçok batı üniversite-sinde, özellikle Britanya, ABD ve Hollanda'da parasal anlamda getirisi olmayan alanların öğretime kapatılması, bilimsel merak ve araştırma isteğinin yerini para getiren projelere yönelme saikine bırakması pek içaçıcı gelişmeler olmasa gerek. Alman üniversitelerinde oryantalistik bölümleri artık öğrenci bulamıyor. Bu eğilimi yaratan dünyasal bir olu-şum olduğu ortada. Bu topyekûn bir bilgiye yönelişe ya da bilginin "en yüksek değer" haline gelmesine mi yoksa yalnızca bir tür bilgiye yöne-lişe ve bir tür bilginin değer kazanmasına mı işaret etmektedir? Öyley-se "bilgi toplumu" ya da "bilgi çağı" denilirken imlenen nedir: Aydın-lanma'nın idealize ettiği gibi, çeşitlenmiş, dünyanın her yerinde tartışı-labilir, üretilebilir ve aktarılabilir, insanı sorgulayan, tartışan, üreten ya-ni müdahil bir varlık haline getiren, hiyerarşik olmayan bir bilgi mi; yoksa insanları bilgisayarları başında edilgen kılan sanal bir interaktivi-teye mahkûm bırakmış, hiyerarşik, mütehakkim ve en önemlisi "araç-sal" bir bilgi mi?

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Ahmet İnam) - Teşekkür ederiz. Bil-dirisini sunmak üzere Sayın Doç. Güvenç'e söz veriyorum. Buyurun Sa-yın Güvenç.

BİLGİ ÇAĞINA GEÇİŞ SÜRECİNDE: YERELLİK VE BİLGİ

*Murat GÜVENÇ**

Tekil olanı bilimsel açıdan ilginç görmeyen yerleşik positivist yaklaşımda yerel bilgi, bilim dışı etkilere açık, uzlaşmış güvenilirlik geçerlik sınamalarından geçmemiş, şüpheli bir kavramdır. Oysa aynı kavramlar toplumsal geçerliğe duyarlı, buluşçuluğa açık, eylem yönelimli, çözüm üreten yeni eleştirel/insancıl bir toplumbilim projesinde olumlu içerikle kullanılmakta merkezi bir önemde görülmektedir. Sunuşumda yerel bilgi kavramının bilimsel gelişmeyi engellemeyeceğini, tersine bu yolla çağdaş toplumbilime kayda değer katkılar yapılabileceğini göstermeye çalışacağım. Yerellik ve bilgi kavramlarının tanımı benimsemiş bilim anlayışına göre değişir. Ne var ki tanımlardan kaynaklanabilecek güçlükler tarihsel bir tartışmayla hafifletilebilmektedir. Toplum bilimi yazınında 1970'lerin ortalarında başlayan tartışmanın herhangi bir disiplinle sınırlı kalmadığı, insan ve toplumbiliminin tüm dallarını etkilediği görülmektedir.

Bağlam bağımlı eleştirel değer yargılarını dışlamayan yeni toplumbilimcilerle modernist bilimciler arasındaki Yerellik ve bilgi tartışmasında temel pozisyonlardan çok tartışma konuları değişmektedir. Bu açıdan yerellik ve bilgi konusundaki tutumlar 21 yüzyılın bilgi toplumuna geçiş sürecinide modernist toplum bilim ve modernizm sonrası toplum bilim anlayışlarının göstergesi olarak alınabilir.⁷⁶

Yerel bilgi, soyut bilgiden farklı olarak bir kültürel çevrede toplumsal pratik içinde sürekli yeniden yorumlanarak üretilir. Oysa evrensel geçerlik iddiası taşıyan bilimsel bilgi açısından aynısı geçerli değildir. Modernleşme sürecinde toplum bilimin hangi alanlarında bağlam ba-

* Doç. Dr. , Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

⁷⁶ Nitekim Geertz, *Yerel Bilgi* kitabının dizininde modern ve post modern bilim kavramlarına yer vermemekte, ancak bu iki kavramın toplum incelemelerindeki farkını yerel bilginin ele alış biçimindeki farklılaşma ve zıtlık üzerinden çok ayrıntılı biçimde tartışabilmektedir.

ğimli değer yargılarına açık yaklaşımların, hangi alanlarda da doğa bilimlerine benzeyen açıklama çerçevelerinin kullanılması gerektiği, yerel bilgiye yönelik işbölümü uzun akademik müzakere ve mücadeleler sonucu çalkantılı ve bağlam bağımlı bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir.⁷⁷ Diğer bir deyişle canlı, cansız ve canlılar üstü varlık alanlarıyla ilişkili doğa bilimleri (yer bilimleri yaşam bilimleri ayrımı) insan ve toplum bilim alanı toplumsal süreç içerisinde müzakere edilerek belirlenmiş ayrımlardır. Bu şemada toplumbilimde değer yargısı taşımayan, genel geçer inceleme çerçevelerinin, beşeri bilim alanında da anlama ve yorumaya yönelik yaklaşımların ağırlık kazandığı görülmektedir. İktisat ve sosyoloji vb disiplinlerde doğa bilimlerinden ödünç alınan açıklama çerçeveleri, Tarih, Coğrafya vb alanlarda bağlam bağımlı **idiografik** açıklama çerçeveleri kullanıldığı bu akademik işbölüm şeması 20. yüzyılın ilk yarısında genellikle kararlı kaldı. Doğa bilimlerinin pozitivist açıklama modeli Almanya ve ABD 'de coğrafya'da etki alanını bir ölçüde genişletebildi. Ne var ki bu durum tüm konulara yayılmadı. Söz gelimi ABD 'de beşeri coğrafyanın bazı alanlarında **idiografik** diğerlerinde de **nomotetik** yaklaşımın kullanıldığı çatışmalı bir birlikte yaşama dönemi yaşandı.⁷⁸ Ancak 1960'ların ardından bu şemanın önemli ölçüde değiştiği toplum bilim alanında pozitivist yaklaşımın etki alanının daraldığı bağlamda yerellik ve bilgi kavramları yeni anlam ve içerikler kazandı. Sunuşumuz dört bölümden oluşuyor. Yerellik ve yerel Bilgi kavramlarının eski ve yeni içerikleri birinci bölümde ele alındı. Yerel bilgiye duyarlılığın toplumbilimin farklı disiplinlerdeki yayılımı ikinci bölümde örneklerle tartışıldı. Üçüncü bölümde yerel bilgi kavramını **yeni oyun kuramı** kapsamında tartışacak yerel kavramının kaçınılmaz olarak relativist ve tekilci (*particularist*) bir bilim bilgi anlayışına işaret etmediğini, yereli açıklayabilen normatif bir kuramın olabilirliğini tartışacağız.

⁷⁷ Örneğin Almanya'da olgular ve değerlendirmeler arasında kesin bir ayrım öngören bu modelin yerleştirilmesi uzun bir çatışma döneminden sonra gerçekleşebilmiştir. Türkiye'deki durum için bkz TUBA (1998)

⁷⁸ Bu dönemin öyküsü Amerikan Coğrafyacılar Birliğinin 1979 yılında yayımladığı özel sayıda Hartshorne-Schafer tartışmasında izlenebilmektedir.

Yerellik ve bilgi kavramları günümüzde 50 yıl öncesine göre çok farklı terimlerle tanımlanmaktadır. Modernist yaklaşımda **yerellik** tekil, tutarlı, saf, otantik bozulmamış (pristine) bir gözlem birimi şeklinde ele alınır. Bilim için anlamlı ve geçerli bir araştırma nesnesi oluşturmaz. Coğrafya’da Pozitivist yaklaşımın hâkim olduğu dönemde yerel, genel süreçlerin etkilerini yansıtan, tek başına pratik/politik anlamı olmayan statik bir gözlem birimiydi. Oysa aynı kavram modernite sonrası toplumbilimde, toplumsal ilişki ağlarının şekillendirdiği bir yerel kimlik şeklinde tanımlanmakta olumlu bir içerik kazanmaktadır (Massey, 1993: 148-9). Massey’e göre yerellik tekil özellikler sergiler ancak bu, yerlerin değişmez özünden çok, belirli bağlamlarda örtüşen ilişkilerin şekillendirdiği bir sonuçtur. Bu yaklaşımda **yerel**, edilgen bir gözlem birimi olmaktan çıkmakta, küresel süreçlerle etkileşen, toplumun kuruluşunda en az zaman kadar önemli bir bileşene dönüşmektedir. Modernite sonrası yaklaşımlarda yerellik ilişki yapılarının ağlarının şekillendirdiği bir odak şeklindeki stratejik bir öneme sahiptir. Anglosakson toplumbilim farklı disiplinlerinde 20 yıldır süren yerellik tartışmasında bu anlayış farklarının izleri ve sonuçları açıkça izlenebilmektedir.

Bilgi kavramı da en az yerellik kadar çarpıcı biçimde değişmiştir. 20 yüzyılın ilk yarısında dışımızdaki dünyanın mantıksal yapısının, evrensel mantıksal düşünce biçimleriyle temsil edilebileceği savunulmaktaydı. Oysa 1950’lerden sonra bunun tam tersi savunulmaya başlandı. Bu yaklaşımda dilin (bilginin) yaşam biçimlerinin (*forms of life*) paylaşılan pratikleri ve öncülleri (*premises*) üzerine kurulu olduğu, bağlam bağımlı nitelik taşıdığı vurgulandı. Bu bakış açısından paylaşılan toplumsal pratikler belirsizliği azaltan, kastedileni sürekli açıklama zorunluğunu ortadan kaldıran konvansiyonların oluşmasını sağlamaktaydı. Bu konvansiyonlar dile akıcılık kazandırmakta akıcı bir söylemin oluşmasını sağlamaktaydı (Bridge, G. 1997).

Bilginin toplumsal niteliğini vurgulayan bu büyük dönüşümün ardından, pozivist toplumbilime yönelik eleştiriler, temsil ve çözümleme dillerinin sınırları üzerindeki tartışmalar ve **yerel bilgi** kavramı önem kazanmıştır. Örneğin toplumbilimlerde verinin doğal koşulların yanında insan eylemlerinden ve güç yapısından etkilendiği⁷⁹ toplumsal ger-

çek durumların (real situations) olasılık yasalarıyla sınanıp kestirilecek verilere indirgenemeyeceği ileri sürülmüştür.

Yerel bilgi, sistematik formel soyut bilgiyle (*savoir*), toplumsal etkileşim ve deneyimlerle işlenmiş somut bilgilerin (*connaissances*) bir bileşkesi şeklinde tanımlanır. Yerel bilgi, dile getirilen/getirilmeyen düşünce biçimleri, kuşaktan kuşağa aktarılan pratik akıl, sağ duyu, bir metafor ve atasözü repertuarı, hüner ve alışkanlıkların şekillendirdiği kompleks bir yapıdır. 12 yüzyılda bağımsız inşaat ustalarının bir plan ve projeye bağlı olmadan gerçekleştirdikleri Chartres katedrali, batı biliminden onbin yıl önce güneybatı pasifiğin kolonizasyonunu mümkün kılan navigasyon sistemi, sürdürülebilirlik ve biyolojik çeşitlilik açısından yeni teknolojiyle yarışan geleneksel tarım/av teknolojileri yerel bilgi ürünleridir (Turnbull, 554-560). Oysa pozitivist yaklaşımda bu kümenin sadece sistematik kodlanmış alt kümesi meşru bilgi şeklinde görülür. Yerel bilgi kültürle sınırlı bir monolitik bütüne indirgenerek melez ve çatışmalı iç yapısı dikkate alınmaz. Bu ise yerel/bilimsel bilgi, somut bilgi/ soyut bilim, örtük bilgi/kodlanmış bilgi, halk bilgisi/ evrensel bilgi, yerli halklara ait bilgi/Batı bilimi, geleneksel /modern bilgi gibi ikilemlere yol açar. Oysa bilginin toplumsal niteliğini teslim eden eleştirel kuramcılar, bu tür ikilemlerden çok, yerel ve genel bilgi hiyerarşilerini meşrulaştıran toplumsal süreçlerle ilgilenirler. Bu yaklaşım yerel bilginin evrensel bilgiye zıt bir bilgi türü şeklinde tanıtılması, veya yerel bilginin bütüncülüğü üzerinden yüceltilmesi anlamlı değildir.

Post-struktüralist açıdan yerel bilgi “kesişen değişik kültürel, çevresel, ekonomik ve sosyo-politik faktörlerin oluşturduğu çok boyutlu gerçeklikten kaynaklanan türdeş olmayan bilme biçimleridir.” (Nygren, 1999: 282).

Bilginin kendi aralarında çelişen, tamamlayan veya yarışan farklı güçlere sahip çok sayıda toplumsal aktörün etkileşimiyle oluştuğunu savunan bu yaklaşımda konvansiyonel bilim/yerel bilgi ikilemi bilimsel/toplumsal eylemi arasında kesin sınırlar çizilemez. Yerel bilgi, post-modern yaklaşımda yerel ve küreselin, geleneksel ile modernin birbirine karıştığı bilgi dağarcıklarına (repertuarlar) dönüşür. Turnbull’a gö-

⁷⁹ Horkheimer M. ‘Postscript’ in Critical Theory, p. 244; alıntılan (Frisby D 1967: xxvi)

re yerel bilgileri bütünleştirici kuramlar altında susturup (boğmak) yerine, kendilerini ifade edebilmelerine elverişli fırsatlar hazırlamak gerekir. (1991: 572) Bu yaklaşım bağdaştırılmaz görünen farklılıkları birleştirecek, yerel bilgi alanlarının heterojen niteliği, ve küresel güç ve bilgi temsil çerçeveleriyle bağlantılarını sergileyen yeni bakış açıları sağlayacaktır.

Tüm toplumsal pratiklerle ilişkili oluşu nedeniyle ancak genel, ve belirsiz terimlerle tanımlanabilen Yerel Bilgi kavramına yaklaşım, son yirmi yılda önemli ölçüde değişmiştir. Tanım zorluğu yerel bilginin önemini azaltmamış, tersine, toplumsal pratikler üzerinden tanımlanan yerel bilgi, sadece antropologları ilgilendiren bir araştırma konusu olmaktan çıkarak, insan ve toplum bilimin farklı dalları arasında yeni köprüler kuran yeni bakış açıları sağlayan stratejik bir kavrama dönüşmüştür. Bu süreçte fizikten alınan analogilere yönelik ilgi azalırken beşeri bilimlerin (oyun kuramları, rol ve dramaturji kuramları, metin çözümleme yorumlama yaklaşımları önem kazanmıştır. Kendi üzerinde düşünme (*reflexivite*) bağlam bağımlılık (*context dependence*) vb kavramlar toplum bilime kazandırılırken eleştirel, eylem yönelimli ve daha gerçekçi bir toplumbilim projesi şekillenmeye başlamıştır. Ancak Yerel Bilgi kavramının toplum bilimin her alanında benzer şekilde yayılmadığı, belirli bir disiplinde bu kavramı olumlu görenlerin yanında sakıncalı görenlerin birarada bulunabildiği görülmektedir. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde yerellik ve bilgi, kavramları bu yeni anlamlarıyla ele alınmaktadır.

II. Dilbilimsel Yöneliş veya Yerel Bilgi'ye Duyarlı Toplumbilimin Kuruluşu

Bilginin toplumsal niteliğini teslim eden yeni (toplumsal) epistemoloji, toplumbilimde kapsamlı dönüşümlere yol açtı. Bağlam bağımlılığın artan önemine bağlı olarak yerel (görgül) çalışma önem kazanırken, hemen tüm disiplinlerde inceleme nesnelerinin araştırma ölçekleri ve araştırma bireyi yeniden tanımlandı. Yerel çalışmanın akademik gündemin ön sıralarına gelişi, bu dönüşümün en önemli göstergesidir. Bu süreçte önceleri bilimci (scientist) yaklaşımların hâkimiyetindeki kent ve bölge planlama alanında, hümanist yaklaşımlar geliştirildi.

ABD’de konvansiyonel eğitim kuramına bağlı karamsar ekonomik kestirimlerin geçerli olmadığı, yerel bilgiye duyarlı alternatif bir eğitim kuramı, oluşturulabileceği gösterildi.⁸⁰ Modernist tarım bilimini sorgulatarak ekolojik ve toplumsal açıdan geçerli bir alternatif tarım biliminin gereği vurgulandı (Kloppenburger 1992:98) Tarih’te makro yaklaşımlar hızla terkedilerek, dilbilimsel ağırlıklı yerel tarihçiliğe geçildi (Iggers, 2000). Neo-classic marjinalist iktisadın **parametrik akılcılık** kavramı yerine, **stratejik akılcılık kavramına yer veren Socio-economics** disiplini geliştirildi (Etzioni, 1999) , (Gray, 1997).

Araştırma bireyinin, temsil çerçevelerinin, yerleşik yaklaşımların değişimi, toplumbilim alanında genel bir eleştiri ortamı şekillendirdi. Farklılıklara, dile, yerel bilgiye, bağlamın önemine duyarlı eleştirel yaklaşım insan ve toplumbilimin tüm dallarına yayıldı. Giddens’in Strüktürasyon kuramı, Kurumsal İktisat, Yeni Oyunlar kuramı Fransız Düzenleme Okulu, Tarih’te teleolojik özelliklerden arınmış yeni Historisizm, Yönetişim kuramı, İletişimsel rasyonaliteye dayalı modernizm sonrası Kent planlama kuramları oluşturuldu.

Bu süreç içinde modernist (bilimci), ve modernite sonrası (radikal post-strüktüralist) ve yerel farklılaşmaya duyarlı **yarı-yol** kuramlarının yan yana bulunduğu üç bileşenli tartışma platformu oluştu (Jones 1999a) (Jones 1999b) (Harvey, 1999). Bilimci yaklaşım, meşruiyetini bilimsel bilginin ayırtedici ilkeleri, modernite sonrası yaklaşımlar ise, normatif ilkeler, veya uygulama başarısı üzerinden tanımlar. Dayanakların ve başarı ölçütlerinin farklılığı nedeniyle bu yaklaşımlar genel geçer ölçütler üzerinden değerlendirilip karşılaştırılmaz. Bu yapıda toplumbilimin yerel bilgiye dayalı olarak yeniden yapılanmasını savunan reform talepleri, ve yaklaşımlar yerleşik bilimi savunanlar tarafından bilimin tek olduğu savıyla reddedilir. Bu görüştekilere göre pratik (*performa-*

⁸⁰ Bu kuramda:

- öğrencinin okulda öğrendiklerine ek olarak okula getirdiği bilgilerle, çekirdek ders programında dar bir yer işgal eden alanlarda edinilen uzmanlık bilgilerini bütünleştirebildikleri,
 - yerel (informel) bilgiyi, 80 gündelik yaşamda kazanılan kısmi hünere duyarsız karamsar ekonomik kestirimlerin gerçekleşmediği,
 - ulusal ekonomik etkinlik ile okul eğitimindeki başarı düzeyi arasında doğrudan bağlantı kurulan kalıp yargıların geçersizliği,
- görgül çözümlemelerle ortaya konulabilmektedir (Balfanz, 1991).

tive) başarısızlık, toplumbilimin yeniden yapılandırılması için yeterli gerekçe oluşturmaz.⁸¹ Diğer taraftan koşulların özgünlüğü ve çok boyutluluğu nedeniyle Yerel bilgiye duyarlı yaklaşımlara yönelik deney öncesi değerlendirmeler her zaman geçerli olmayabilmektedir. Kaldı ki. Nitekim iletişimsel rasyonaliteye dayalı kent planlama yaklaşımları Gündem 21 kapsamında İngiltere gibi parçalanmış toplumsal yapılar da, başarıyla uygulanabilmiştir. Deney öncesi şans verilmeyen toplumsal etkileşim süreçlerinin çalışması, kurumsal kısıtlayıcıların sanıldığı kadar bağlayıcı olmadığını kanıtlar Healey'e göre pek az bir bölümü değişmez nitelik taşıyan kurumsal alt yapının. büyük bölümü toplumsal pratik yeniden üretildiği veri olarak alınan katı kurumsal altyapının büyük bölümü müzakereye açık olduğu gösterilebilmektedir. (Healey, 1997: 313).

III.

21 yüzyıl. eşiğinde modern toplumbilimin temel varsayımlarına yönelik eleştiriyle yerel bilgi ve kurumsal yapıların önemini vurgulayan yaklaşımlar her dalda ağırlık kazanmıştır. Ne var ki bağlam bağımlı toplumbilimin yükselişi, genel açıklama kaygısını bir yana bırakarak tekil olgulara yönelmiş relativist bir toplumbilim anlamına gelmez. Tersine pek çok alanda yerel bilgi ve bağlam bağımlı açıklamanın toplumbilimin yeniden yapılanmasını hızlandırdığı görülmektedir. Nitekim yerellik ve yerel bilgi ve normlara duyarlı bir yaklaşımın kaçınılmaz olarak tekilci (particularist) ve relativist olması gerekmemektedir. Yeni oyunlar kuramı çerçevesinde hem bağlama duyarlı hem de normatif (evrensel) boyutlar taşıyan yeni bir toplum bilim yaklaşımı geliştirilebileceği, stratejik rasyonel birey davranışlarıyla konvansiyon oluşumunun açıklanabileceği, bağlama duyarlı (situated) normatif (evrensel) yeni bir toplumbilimin olanaklı olduğu gösterilebilmektedir (Bridge, 1997). Geçtiğimiz onyıllarda kadın hareketinin elde ettiği kazanımlar yerel kazanımların küresel konvansiyonlara dönüşebilme yeteneğini gösterir. Doğal çeşitliliğin bir değer olarak benimsenmesi, homo economicus

⁸¹Bu alanda Kloppenburg (1991, 1992) Molnar ve diğerleri (1992) arasında bu konu en ayrıntılı biçimde irdelenmekte, yerleşik bilime yönelik eleştiriler ile bu eleştirilere karşı getirilen savunmalar özlü biçimde izlenebilmektedir.

yerine toplumsal normlara sorumluluklara duyarlı, stratejik akılcı yeni insan modellerinin geliştirilmesi, yeni **socio-economics** disiplini ve yeni **toplulukçuluk hareketi** (Etzioni,1999), M. Coughlin, (1999) oyunlar kuramının çok taraflılığı içerecek şekilde genelleştirilmesi cesaret verici gelişmelerdir.

Bu açıdan Stratejik akılcılığa dayalı bağlam bağımlı yeni bir toplum kuramı için bir fırsat olarak görülebilir. Bu yaklaşımla hangi normların **rızaen** hangilerinin **zorunluluktan** izlendiği, normların nasıl oluşup konsolide olduğu açıklanabilecek, yerel bir toplumun A durumundan B durumuna geçmesinin mümkün olup olmadığı, B durumunun (verili koşullarda) gerçekleştirilebilir ve sürdürülebilir bir çözüm olup olmadığı irdelenebilecektir. Bu tür bir toplumbilim anlamlı ve geçerli toplumsal eylem programlarının tasarımında ve seçiminde eksikliliği duyulan sağlam bir yol gösterici olarak kullanılabilir. Yerel bilgiden evrensel anlayış ve normlara geçişin olanaksız olmadığını görmeye başlıyoruz.

Sonuç

Yukarıdaki irdelemeden aşağıdaki ara sonuçlar çıkarılabilir. Bilgi kavramının toplumsal niteliğinin tanınması, pozitivist yaklaşımın önem yitirmesine ve beşeri ilimlerin bakış açısı ağırlık kazanmasına yol açtı. Bu etkileşimli sürecin birçok disiplinde olumlu gelişmelere neden olduğu, tartışma düzeyinin ve geçerlik kaygısının yükseldiği teslim edilmektedir (Iggers, 2000).

Bilgi toplumuna geçiş sürecinin temel toplumsal sorunlarının yerelliği ve yerel bilgiyi dışlayan teknisist anlayışla çözülemeyeceği söylenebilir. Ne var ki yerellik ve yerel bilgi duyarlılığının kendi başına anlamlı, geçerli toplumsal eylemlere yol gösterici yeni bir toplum kuramı oluşturmaya yetmediği de görülmektedir. Bu bağlamda postmodern eleştiriye benimseyen/benimsemeyen toplum bilimciler arasındaki yerel bilgi tartışmasının bir sonuca bağlanmadığı, yerel bilgi kavramının daha çok, demokratik ve insancıl bir topluma geçiş sürecinde eleştiri amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Yakın tarihlere kadar toplumbilim yerel geçerlikten yoksun evrensel pozitivist modeller ile yerel farklılaşmaya duyarlı ancak geçerliği irdelenemeyen araştırma programlarının et-

kisi altındaydı. Bu ikili yapının toplumbilim söylemini geliştirdiği, ancak sorunların çözümünde etkili olmadığı teslim edilmelidir. Yerel bilgi konusunun benimsen bilim anlayışı, araştırma ölçeği veya öncelikleriyle sınırlı olmadığı, toplumsal geleceği şekillendiren stratejik bir tercih oluşturduğu söylenebilir. Yerel bilgi tartışmasının henüz erken evrelerindeki Türkiye toplumbiliminde⁸² Batıda yaşanan sürecin bir benzerini yaşamak gerekemeyebilir. Tartışmanın bağlam bağımlı stratejik akılcılık kavramı üzerinden sürdürülmesi bazı alanlarda yitirilen araştırma zamanının geri kazanımını kolaylaştırabilir. Bu yaklaşımla yerel sorunların kaynakları nedenleri ve olası çözüm yollarını gerçekçi ve geçerli biçimde saptanabilecek Yerel bilgi sorun çözücü biçimde kullanılabilir. Ancak bu tür bir toplumbilimin kurumsallaşması sürekli bir çaba gerektirecektir. Bu yapılmadığı takdirde, modernist yaklaşımın etkinliği azalmayacak veya bu yaklaşım yitirdiği alanı kolayca geri kazanılabilecektir. Yerel bilgi konusunda yapılacak seçim, Bilgi çağında nasıl bir toplum istediğimiz sorusuna verilecek yanıtla doğrudan ilişkilidir.

KAYNAKÇA

Allmendinger Philip (2001) *Planning in Post modern Times*, Routledge: London.

Healey P. (1997) *Collaborative planning: Shaping places in Fragmented Societies*, MacMillan Press: London.

Balfanz, R (1991) 'Local Knowledge, Academic Skills, and Individual Productivity: An alternative View', *Educational Policy*, Vol. 5 , No 4 sayfa 343-370.

Bridge, G (1997) " Towards a situated Universalism": on strategic rationality and ' local theory', *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol 15, sayfa 633-639.

Frisby, D. (1977) 'Introduction to English Translation' ,*The Positivist Dispute in German Sociology* içinde (çevirenler Glyn Adey ve David Frisby), Heinemann: London. Sayfa ix-xliv.

Cook, S.D.N ve Brown, J.S. (1999) 'Bridging Epistemologies: The

⁸² Yerel Bilginin Bölge planlama alanındaki önemi konusunda Eraydın (2002) ve bu kitapta verilen kaynaklar yararlıdır. Kent planlaması ve Siyaset alanında (Tekeli 2001) ve (Tekeli 1999) Türkçe'deki ilk çalışmalardır.

Generative Dance Between Organizational Knowledge and Organizational Knowing' *Organization Science*, Vol 10, No 4 sayfa 381-400.

Coughlin, M. R (1999) 'Whose Morality? Which Community? What Interests? Socio-Economic and Communitarian Perspectives', *Essays in Socio-Economics*, (içinde) Springer Verlag: Berlin Heidelberg, sayfa 157-180

Etzioni, A. (1999) *Essays in Socio-Economics*, Springer Verlag: Berlin Heidelberg

Flora, C. B (1992) 'Reconstructing Agriculture: The Case for Local Knowledge' Vol. 57, No.1, *Rural Sociology*, sayfa, 92-97.

Geertz, C. (2000) *Local Knowledge: Further essays in Interpretive Anthropology*; Basic Books

Good, M.D.V (1992) 'Local Knowledge: Research Capacity Building in International Health', *Soc. Sci. Med.* Vol. 35, No.11, sayfa 1359-67.

Harvey, D. (1999) 'On fatal flaws and fatal distractions' *Progress in Human Geography*, Vol. 23. No:4 sayfa 555-566.

Iggers, G. (2000) Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Jones, A. (1999a) 'Dialectics and difference:against Harvey's Dialectical 'post-marxism' *Progress in Human Geography*, Vol. 23. No: 4 sayfa 529-555.

Jones, A. (1999b) Notes from the deck of the postmodern Titanic: A response to David Harvey' *Progress in Human Geography*, Vol. 23. No:4 sayfa 563-566.

Kloppenburger, J. (1991) 'Social Theory and the De/Reconstruction of Agricultural Science: Local Knowledge for an Alternative Agriculture', *Rural Sociology*, Vol. 56 No: 4, 519-48.

Kloppenburger, J. (1992) 'Science in Agriculture: A Reply to Molnar, Duffy, Cummins, and Van Santen and to Flora', *Rural Sociology*, Vol. 57, No: 1, 98-107.

Massey D. (1991) 'The political Place of Locality Studies', *Environment and Planning (A)*

Massey D. (1993) "Questions of Locality" *Geography*, s. 142-149

Molnar, J. J. ve diğeri (1992) 'Agricultural Science and Agricultural Counterculture: Paradigms in Search of a Future', *Rural Sociology*, Vol. 57, No: 1, sayfa 83-91.

Nygren, A. (1999) 'Local Knowledge in the Environment Development Discourse', *Critique of Anthropology*, Vol. 19 (3) sayfa 267-288.

Tekeli, I. (2000) *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Imge: Ankara.

Tekeli, I. (1999) *Modernite Aşılırken Siyaset*, Imge: Ankara.

Taylor, N. (1999) *Urban Planning Theorist since 1945*, London: Sage.

Turnbull, D. (1991) 'Local Knowledge and Absolute Standards: A Reply to Daly' *Social Studies of Science*, Vol. 21, No. 3. sayfa 571-3.

Turnbull, D. (1997) 'Reframing Science and Other Local Knowledge Traditions', *Futures*, Vol. 29, No. 6. sayfa 551-563.

Turner, S. (1994) *The Social Theory of Practices: Tradition, Tacit Knowledge and Presuppositions*. Oxford: Polity Press.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim. Bildirinin yorumunu Sayın Prof. Dr. Ayda Eraydın'dan almak istiyorum. Buyurun Sayın Eraydın.

DOÇ. DR. MURAT GÜVENÇ'İN "BİLGİ ÇAĞINA GEÇİŞ SÜRECİNDE: YERELLİK VE BİLGİ" KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Ayda ERAYDIN**

Son on beş yılda bilginin ve öğrenme sürecinin ulusal ve yerel kalkınma sürecindeki önemi üzerine çok geniş bir yazın ortaya çıkmıştır (Lundvall, 1993; Audretsch ve Feldman, 1996; Amin ve Cohendet, 1999). Firmaların bilgi edinme ve öğrenme süreçlerinin tanımlanmasına odaklanan bu çalışmalar kısa sürede sözsüz veya örtük yerel bilginin yeniden üretimi ve ortak öğrenme süreçlerini kapsayacak şekilde genişlemiş (Mascietelli, 1999; Lei, 1997) ve bu bağlamda farklı nitelikteki bilginin bütünleştirilmesinin kalkınma sürecindeki önemi gündeme gelmiştir (Nelson ve Winter, 1982). Bu bütünleştirmenin gerçekleştiği firma grupları, iletişim ve üretim ağları ve daha da önemlisi yerel birimler ana ilgi odağı haline gelmiştir.

Murat Güvenç'in hazırladığı bildiride ayrıntılı şekilde aktardığı gibi bugün ekonomi ve mekânsal gelişme yazınında en güncel konu başlıklarından biri olan yerel bilgi konusuna farklı tutumlar bulunmaktadır. Bu farklılaşma günümüzde yaşandığı gibi tarih içinde yerele ve yerel bilgiye olan yaklaşımın çok önemli değişimler gösterdiği görülmektedir. Kimi zaman gündemden düşen yerel bilgi özellikle 1980'li yıllardan sonra giderek daha kalıcı bir yer edinmeye başladı. Ancak yerel bilginin önem kazanmasının ana nedenlerinden biri Murat Güvenç'in aktardığı gibi son dönemde "yerlerin önemli olduğu" şeklinde ifade edilen yeni bir ele alış biçimi olmuştur (Audretsch ve Feldman, 1996; Sweeney, 1996; Kirat ve Lung, 1999). Gerçekten "yerel bilgiye" verilen önem gelgitler gösterirken, bu dalgalanmalar bir anlamda yerel ile bütünün çatışmasının da tarihi vermektedir. Yerel ile bütünü temsil eden ulus devlet arasındaki güç dengesi ve verilen önem 1980'li yıllara kadar

* Prof. Dr. , Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

bütünün üstünlüğü ile devam ederken özellikle son dönemde bütün tanımının ulus devletten küresele doğru kayması yerelin ve yerel üzerine odaklanan söylemlerin yeniden güçlenmesini sağlamıştır. mekân özellikle bilginin yayılmasının sağladığı dışsallıklar nedeni ile "bilgi-kalkınma" çevresinde gelişen yazının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Ben bu tartışma metninde Murat Güvenç'in bıraktığı noktadan başlayarak son dönemde yerel bilginin mekânsal gelişme yazını çerçevesinde nasıl ele alındığını ve yerellik-kalkınma ve yerel bilgi konusunda gündeme gelen tartışmalar üzerinde duracağım. Diğer bir deyişle, bilgi ve yerellik tartışmalarının irdelenmesini bilgi-yerel kalkınma ikilisi üzerinden sürdürmeye çalışacağım. Bilgi ile yerelin ilişkisini açıkça ortaya koyabilmek için öncelikle bireysel bilgi edinme sürecinden başlayan bilgi edinme süreçlerinin mekânla ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir.

Bilgi edinme süreci bireylerden başlamaktadır. Bireysel öğrenme, eğitim ve araştırma süreçleri sonunda bilgi elde etme yanı sıra kullanarak, işleterek veya bir etkinliğe katılarak gerçekleştirebilmektedir (Jin ve Stough, 1998). Bireyler bilginin aktarımını sağlayan süreçler içinde kendi ilgi alanları farklı olduğu için değişik şekilde yer alabilmektedirler. Bu durum bireysel girişimleri yönlendirecek ortamı oluşturacak bazı aktörlerin ve kurumların gelişmesini zorunlu kılmakta ve örgütlenmiş bir öğrenme sürecini gerektirmektedir (Harvey ve Denton, 1999). Örgütlü bilgi edinme doğrudan ve dolaylı yollarla gerçekleştirebilmektedir. Bu tür bir öğrenme biçimi paylaşılan bir bilgiye dayalı olmakta ve en tipik biçimi örgüt/grup içi alışkanlıkların oluşması ve tekrarlar ile bireylerle aktarılmaktadır (Lawson ve Lorenz, 1999). Örgüt içi öğrenme aynı zamanda farklı bilgilerin bütünleştirilmesi anlamına da gelmekte, yenilikler benzer grupların bilgilerinin araştırılarak var olanlar çerçevesinde yeniden değerlendirmesi ile gerçekleştirebilmektedir (Pavitt, 1993). Diğer bir deyişle, bireylerin oluşturduğu bu örgütler kendi kapasite ve becerilerini kullanırken aynı zamanda hem planlanmış ve hem de tümüyle rastlantısal ilişkilerle beslenmektedir. Bu nedenle aktarımcı, karşılıklı, kolektif ve şebeke türü şeklinde tanımlanan ve kuruluşların birbirileri ile ilişkilerine dayanan çeşitli bilgi edinme süreçleri tanımlanmaktadır.

Aktarımcı öğrenme piyasada ve müşteriler, hammadde ve yedek parça sağlayıcıları, rakipler ve üretici hizmetleri sağlayan kurumlar arasındaki etkileşimle ortaya çıkmaktadır. Fasoncular veya aynı üzerim zinciri içinde yer alan firmalar arasındaki bilgi aktarımı (Morgan, 1997) veya birbirini tamamlayıcı ilişkiler yeniliğin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir (Sweeney, 1996; Sternberg, 1999). Doğal olarak bu tür öğrenme sürecinin o ağın içinde yer alan birimler arasındaki güven duygusuna ve sadakata ihtiyacı bulunmaktadır. Bu oluşan ilişki ağlarının diğer tamamlayıcı nitelikli ağların da yardımıyla birimlere veya bireylere kendi birikim ve becerilerinin elverdiği ölçüde bilgiye ulaşmalarını sağladıkları görülmektedir (Jin ve Stough).

Mevcut iletişim ağlarının yardımıyla öğrenme süreci bu ağ içinde yer alan birimlerin aynı mekânı kullanmalarını gerektirmez. Ancak mekândaki yığılmaların ve birimlerin aynı mekânı paylaşmalarının da bilgi aktarım ve öğrenme sürecini kolaylaştırdığı yadsınamaz. Bu durum mekânda dışsalılıkların oluşmasını gündeme getirirken, bu çerçevede yerel ile bilgi yeni bir ikili oluşturmakta ve bu birlikteliğin gelişme veya kalkınma diye adlandırılan sürecin çekirdeğini oluşturduğu görülmektedir.

Bilginin Mekânda Yeniden Üretilmesi: Yakınlığın Sağladığı Avantajlar

Öğrenme sürecinin birikimci ve iz bağımlı niteliği ve bu süreçte farklı aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimin önemi, yığılma ekonomilerinin ve dışsalılıkların önemli olduğu yerel odakların neden son dönemdeki yazında öne çıktığını açıklamaktadır. Bilginin birikimci niteliği öğrenme sürecinde yakınlığın önemini işaret etmektedir (Torre ve Gilly, 2000; Schmitz, 1999; Kirat ve Lung, 1999; Maskeli ve Malmberg, 1999a). Doğal olarak burada belirlenen yakınlık sadece fiziksel yakınlık olmayıp teknolojik, örgütsel veya kurumsal yakınlık da olabilir (Kirat ve Lung, 1999). Ancak, coğrafik yakınlığın sağladığı önemli avantajlar vardır. Bireyler ve birimler arası yakınlık özellikle sözsüz bilginin yayılımı ve bunun sağladığı olanaklar açısından son derece önem kazanmaktadır. Aynı mekânı paylaşmak yerel üretim ve iletişim ağlarının ortaya çıkması ve bu ağlar üzerinde ortak bir öğrenme ve bilgi aktarım süre-

cinin sağlanması açısından bir garanti değilse de, doğal olarak yakınlık ilişkileri kolaylaştırmakta ve rekabete yol açsa bile ortak girişimleri destekleyici bir ortam sağlamaktadır (Amin ve Cohendet, 1999; Maskell ve Malmberg, 1999b). Bu durum neden mekândaki yığılmaların öğrenme, yeni bilgi üretimi ve yenilik konusunda artan bir şekilde gündeme geldiğini göstermektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken esas nokta yerelin özellikle sözsüz/örtük bilgi açısından önemidir. Bu tür bilginin yapışkan niteliği, firmalar, kuruluşlar ve destek hizmet birimleri arasında aktarımını zorlaştırmakta ve yerelde yer alan birimlere önemli bir ayrıcalık sağlamaktadır.

Yerel Bilginin Artan Önemi

Gerçekte tek bir bilgi tipi yoktur. Farklı nitelikteki bilgiler mevcut yazında farklı ikililer kurularak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Sözle aktarılmayan örtük bilgi ile aktarılabilmesi için kodlanarak hazırlanmış bilgi, içerilmiş-içerilmemiş bilgi, betimleyici- yönlendirici bilgi, sürece yönelik-durumu tanımlayıcı bilgi gibi çok farklı bilgi türlerini sıralamak mümkündür. (Lawson ve Lorenz, 1999; Maskell ve Malmberg, 1999b; Massey et al. 1992; Saxenian, 1990; (Nooteboom, 1999). Bu bilgi tiplerinden yazında en yaygın kullanımı olanı sözsüz-kodlanmış bilgi ikilisidir. Evrensel niteliği olan ve belirli kodlarla ifade edildiği için gerekli ön bilgiye (kodlara) sahip olanlar tarafından ulaşılabilir bilginin önemi üzerinde uzun yıllardır durulmaktadır. Buna karşılık, Murat Güvenç'in de belirttiği gibi pozitivist kantitatif devrim döneminde hiç üzerinde durulmayan veya olumsuz olarak değerlendirilen sözsüz bilgi özellikle 1980 sonrasında post-strukturalist ve post-modern söylemde önemli bir öge haline gelmiştir. Bilginin tümünün kodlanamayacağı, ancak eylem ve ilişki içinde öğrenebileceği savı öne sürülmüştür. Bu durum "yerelliklerin" özgünlüğünü ortaya çıkarmakta, bu çerçevede yerel deneyimlere dayalı sözsüz bilgi tek ve özgün olması açısından bulunduğu yerel birimlere önemli avantajlar sağlamaktadır.

Yerel Bilginin Yüceltilmesi ve Başarı Öyküleri

Yukarıda tanımlanan bakış açısı bölgesel/yöresel kalkınmanın kavramlaştırılmasında ana çıkış noktası olmuş ve sanayi odakları, yeni-

likçi ortam, yeni sanayi mekânları, bölgesel yenilik sistemleri ve öğrenen bölgeler olarak gruplanan yeni yerel gelişme kuramlarında yansıma bulmuştur. Yereldeki kalkınma süreçlerini ve yerelin evrimini açıklamaya dayalı modellerin sundukları çerçeveler biraz farklılaşmakla birlikte ana vurguladıkları noktalar öğrenme, bilginin aktarımı ve yenilik şeklindedir. Bu kavramsal modellerin üzerinde anlaştıkları diğer bir nokta ise mekânsal yakınlığın önemi ve sağladığı göreceli üstünlüklerdir.

Sanayi odakları üzerinde gelişen yazının odağını farklı üretim aşamalarında özelleşmiş küçük firmalarının karşılıklı etkileşimle gerçekleştirdikleri öğrenme süreci ve bu ilişkilerin sağladığı yenilik potansiyeli oluşturmaktadır. Belussi (1999) birlikte öğrenme süreci ile bilgi ve becerinin yayılmasında etken olarak faktörleri İtalya'daki sanayi odakları deneyimine dayanarak sıralamaktadır. Belussi'ye göre yerelde akışkan ilişkiler ile sosyal ve mekânsal yakınlıktan dolayı farklı birimler arasında aktarılan bilgi, yüksek düzeydeki firmalararası işbirliği, düşük el değiştirme maliyetleri ve girişimcileri yeniliğe yönlendiren ortam hızla gelişen ve dünya piyasalarında önem kazanan sanayi odaklarının ana özellikleridir. Bu çerçevede öğrenme bir etkileşim süreci olarak tanımlanmakta ve yerelin tarihsel gelişme süreci ve bu süreçte etkili olan sosyal ve ekonomik faktörlerin bu etkileşimi tanımlayacağı belirtilmektedir. Bilgi yönetim sistemleri ve bunlar için gerekli mali kaynakları olmayan ve evrensel bilgi kaynaklarına ulaşmakta zorlukları olan küçük firmalar için yerele gömülü sözsüz bilgi çok önemli olup, bu bilgi firmalar arasında güven ve karşılıklı yardımlaşmanın var olması ile yayılabilen ve sürekli gelişimini sağlayabilmektedir (Fuellhart, 1999).

İleri teknoloji türü sanayi odaklarında ise yerel dayanışma ve yerel firmalararası bilgi ve teknoloji aktarımı üzerinde durulmakta ve bu çerçevede AR-GE etkinlikleri ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede sanayi odağı yeni ürün ve üretim süreçlerinin ortaya çıktığı ve mevcut sosyal düzenlemelerle birimler arasında paylaşıldığı bir mekân niteliği kazanmaktadır. Nitekim sosyal alandaki düzenlemeler firmalar arasındaki ilişkileri geliştirerek, yerel işgücü piyasasını örgütleyerek ve sosyal alanda yeniden üretimi sağlayarak toplumun bilgi üretici niteliğini artırmaktadır.

Ulusal yenilik sistemlerinin uzantısı olarak gelişen **bölgesel yenilik**

sistemleri odaklı kuramsal tartışmalar ise öğrenmenin kurumsal temelleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda farklı AR-GE kurumlarının birbirleri ile yarışarak veya birbirlerini tamamlayarak öğrenme sürecini ve yeniliğe yönelik etkinlikleri gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir (Gergersen ve Johnson, 1997). Cooke, Uranga ve Etxebarria (1997) bölgesel yenilik sistemlerinde bilginin paylaşımının ve aktarımının en önemli öge olduğu ve yenilikçi sanayi bölgelerinin birbirlerine benzer veya tamamlayıcı firmaların, iş ortaklarının ve girdi sağlayan birimlerin birliktelikleri yanı sıra üniversitelerin, araştırma kurumlarının, teknoloji transfer birimlerinin ve araştırma ile ilgili diğer kurumların bu bilginin dağılımında ve yeniden üretilmesinde etkin olduğu yöreler olduğunu belirtmektedirler. Bu bölgelerde karşılıklı öğrenme süreci iş dünyasının temsilcileri, sanayi ve ticaret odaları, eğitim ve tanıtım kurumları, yerel yönetimler ve merkezi idarenin taşra kuruluşlarının yer aldığı bir yönetim çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Yenilikçi ortam kuramında ise öğrenme ve yeniliğin firmaların birliktelikleri teşvik eden ortam içinde beceri ve bilgi birikimlerini paylaşmaları ile gerçekleştiğini öne sürmektedir. Son olarak **öğrenen bölgeler** tartışmalarında ise tüm bu görüşlerin bütünleştirildiği ve tüm bu koşulların bilgiye dayalı dinamik rekabet gücünü oluşturduğu belirtilmektedir.

Yerel Bilgiye Dayanan Gelişmenin Sorunları

İzlenebileceği gibi yukarıda özetlenen mekânsal gelişme kuramlarında farklı yerel birimlerin diğerlerine görece üstünlükleri ve büyüme performansları "bilgi, bilginin yayılımı ve paylaşımı" üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda yerele gömülü sözsüz bilginin önemli bir üstünlük ögesi olduğuna özellikle değinilmektedir. Ancak görgül araştırmalar hızlı bir büyüme süreci yaşayan ve kalkınma sürecinde sıçrama yapan bölgelerin tümünün yenilikçi olmadığını (Malmberg ve Maskeli, 1997; Lyons, 2000), bilgiye erişebilirliklerinin düşük düzeyde gerçekleştiğini (Fuellhart, 1999) ve yerel bilgiyi çok iyi değerlendiremediklerini de ortaya koymaktadır (Rallet ve Torre, 1998). Daha da ötesi, yerel bilgiye dayalı gelişmenin sınırları (Amin ve Cohendet, 1999) ile güven ve karşılıklık ilkesinin ekonomik kalkınmadaki rolü sorgulan-

maktadır (Blois, 1999; Moore, 1999). Gerçekten de pek çok sanayi odağında gerçekleşen başarının bu bölgelerdeki sürtüşmelerin ve gerginliklerin göz ardı edilmesine neden olduğu ve gözlenen başarının aşırı şekilde yüceltildiği öne sürülmektedir.

Yerel ögelere ağırlık veren ve yerel bilgi ve birlikte öğrenme sürecini kalkınma sürecinin odağına koyan yaklaşımlara ilişkin ortaya çıkan kuşkuların iki farklı vurgu noktası vardır. Bunlardan ilki bölgelere dıştan aktarılan bilginin kısıtlı olması ve değişmeye karşı tepki dünyadaki değişen ekonomik koşullara yanıt vermeyi geciktirebileceği kuşkusudur (Camagni 1991; Glasmeier, 1994). İkinci olarak, öğrenme sürecinde öne çıkan kavramlardan biri olan kurumsal yoğunluğun kalkınmanın ilk aşamasındaki olumlu etkilerinin daha sonraki aşamalarda bir yük haline gelebileceği ve yenilikçi etkinlikler için bir engel oluşturabileceğinden söz edilmektedir (Amin ve Thrift, 1995; Coriat ve Bianchi, 1995; Amin, 1999). yanı sıra kurumsal aşırı yükün farklı kurumlar arasında çatışmalara ve etki alanları konusunda sürtüşmelere neden olduğu gündeme gelmektedir (Glasmeier, 1994).

Üçüncü olarak, yerel ilişkilerin ve yerel birlikteliklerin gelişmenin ileri aşamalarında giderek etkisini yitirdiğini gösteren çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Amin, 1999). Bu durum yerelde içerilmiş niteliklerin sağladığı görece üstünlüklerin geçici olup olmadığı ve yerelin değişen dış koşullara uyum yapma kapasitesi açısından yeterliliği konusunda sorular gündeme getirmektedir. Bu saptama bölgelerin pek çoğunun gelişme sürecinin geçmiş eğilimlerin devamı olduğu, diğer bir deyişle iz bağımlı olduğunu da göstermektedir.

Dördüncü neden ise yerele bağımlı olmayan ağların bilgi aktarımı ve öğrenme sürecindeki önemi üzerine artan sayıda çalışma bulunmasıdır (Harrison, 1994; Bell ve Albu, 1999). Dışsal uyarıcıların yarattığı desteklediği genel olarak kabul edilmekte ve küreselleşen dünyada bilgiye erişim kolaylaşırken, sözsüz bilginin giderek kodlanma şansının arttığından söz edilmektedir. Bu eğilim yerelde deneyimlerin sonucu birikmiş bilginin sağladığı üstünlüğü bir ölçüde azaltmaktadır. Maskell ve Malmberg (1999b:12) küreselleşme süreci ile yerele özel girdilerin artık her yerde bulunabilir hale geldiğini iddia etmektedirler. Ancak bu eğilim yerelde birlikte yaşamak ve üretmekle sağlanan ve bir anlamda

örtük olan bilginin tümüyle önemini yitirdiği anlamına gelmez. Bu tür sözsüz bilginin kodlanmasının maliyeti oldukça yüksektir (Maskell ve Malmberg, 1999b). Bilginin mekânın sınırları dışına taşarak ulaşılabilirliğinin artması bölgelerin göreceli üstünlüklerini azaltmasına ve bilginin yerelden çok iletişim ağları üzerinde yerleşmesine karşılık sözsüz bilginin hala etkin bir şekilde kullanılması mümkün olabilmektedir (Yeung, 2000).

Yerel Bilgi İle Evrensel Kodlanmış Bilginin Bütünleştirilebilir Olanakları: Öğrenme Süreci Ne Ölçüde Yönlendirilebilir?

Yukarıdaki bölümlerde yerel kalkınma, yerelin nitelikleri ve bilgi arasındaki ilişkiyi tanımlayan ve bu konudaki kuşkuları da gündeme getiren tartışmalara kısaca değinildi. Bu kapsamda değinilen ve son dönem mekânsal gelişme ve yerel kalkınma yazınında yer alan yukarıdaki ve benzer tartışmaların ortak özelliği bunların durumu tanımlamakla yetinmesi, diğer bir deyişle tanımlamadan önerilere geçmemesidir. Bu durum aşağıda sıralanan farklı nedenlerden kaynaklanmakta ve farklı deneyimlerden çıkan sonuçların diğer yöreler için kullanımında zorluklar bulunmaktadır.

Öncelikle bilginin birikme özelliği belirli bir teknolojik düzlemde bazı bölgelere üstünlük sağlarken, bu sisteme yeni girmeye çalışan yöreler için önemli engeller oluşturmaktadır (Saviotti, 1998). Bilginin yayılımı ve yenilikler çoğunlukla coğrafi sınırlarla tanımlanan bölgeler içinde gerçekleştiğinden, bu yörelerde yer alan firmalar özellikle yenilik ve bilginin yeniden üretilmesinde avantajlı konum kazanmaktadır (Breschi, 2000).

İkinci olarak, bilginin giderek artan şekilde kodlanmasına karşılık gelişme sürecine yeni başlayan bölgelerin bu bilgilere ulaşmaları oldukça zordur. Kodlanmış bilginin bulunması durumunda bile kullanımının maliyeti oldukça yüksektir. Geçmişten gelen ve yerele özgü deneyimler sonucu oluşmuş bilgi birikimi kısıtlı olan yörelerin bu tür bilgiye ulaşmaları ise, bu bilginin kullanımı sosyal ilişkilerle edinilmiş beceri gerektirdiğinden pek kolay olamamaktadır. (Keane ve Allison, 2000).

Bilgiye ulaşımın ve öğrenmenin yönlendirilmesindeki üçüncü ana

sorun ortak dilin yeterince gelişmemesidir. Yerelin dışsal bilgiyi alıp bunu aktarabilmesi ve uyumlulaştırması için bazı niteliklere ve becerilere sahip olması gerekmektedir (Glasmeier, 1999). Camagni (1991) ile iletişim ağları ile bilgi aktarımının bile kendine özgü bir dil ve kültür yarattığını belirtmektedir. Dördüncü engel bazı yörelerdeki firmaların artan iletişim olanaklarına karşın öncü bölgelerdeki teknolojik düzeye oldukça uzak olmalarıdır (Romijn, 1998). Dijital iletişim bilginin hareketliliğini ve ulaşılabilirliğini artırsa da, öğrenme sürecinde salt bilgiye erişim yeterli olamamaktadır. Beşinci neden öğrenme sürecini yönlendiren güç ilişkileri ile ilgilidir (Hayter et al. 1999). Yereldeki firma ve diğer aktörler arasında bunların deneyim, uzmanlık ve fikri haklarından kaynaklanan asimetric güç ilişkileri vardır. Bu durum bilginin sağladığı getirilerin paylaşımının her zaman eşit olmayacağını ve etkileşimden farklı aktörlerin sağladığı yararların farklı olabileceğini göstermektedir (Hudson, 1999).

Diğer neden ise farklı yerel birimler arasında bilgiye ulaşmayı ve öğrenmeyi sağlayan destekleyici etkinliklerin çok farklı düzeyde olmasıdır. Belirli yörelerin öğrenme için gerekli altyapıya sahip olmamaları onların bilgi ekonomisi içinde yer almalarını zorlaştırmaktadır. Bu alt yapılar arasında en önemlileri insan sermayesinin niteliği ve öğrenme sürecini destekleyen kurumsal sermaye olarak sıralanabilir (Keane ve Allison, 2000). Özellikle birlikte çalışma kültürüne, bilgi birikimi ve deneyime sahip olan işgücü öğrenme ve bilgiyi getiriye çevirme sürecinde son derece önemlidir (Hudson, 1999). Diğer bir deyişle insan sermayesinin sahip olduğu hüner, beceri ve uzmanlık bir yerel birimin diğerine göre üstünlüğünü tanımlamaktadır. Bu durum tamamlayıcı etkinlikler açısından da geçerlidir. Firmaların tek başına üstünlükleri rekabet güçlerini sürdürmek için yeterli olamamakta bunu tamamlayan yeni bilgiye (Saviotti, 1998), eylemlere (Lawson ve Lorenz, 1999) ve kaynaklara (Teece, 1986) ihtiyaç bulunmaktadır.

Yukarıda sıralanan bir deneyimin diğer bir yörede kullanılmasını veya deneyimlerin genellenerek bunlara dayalı modeller üzerinden önerme yapmayı engelleyen nedenlerden dolayı son yıllara kadar yerel kalkınma ile ilgili yazın sadece tanımlama yapmakla yetindi. Ancak 1990'nın ikinci yarısından bu yana giderek deneyimlerin hiç olmazsa

bazı stratejilerin oluşturulma biçimi konusunda katkı sağlayabileceği görüşü egemen olmaya başladı. Özellikle Avrupa Topluluğunun bölgesel politika arayışları içinde yer bulan bölgesel yenilik stratejileri bunların arasında en öne çıkan yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bölgesel gelişme stratejileri yerel bilginin yerel aktörler tarafından paylaşılarak yeniden üretildiği bir ortama dış dünyadan bilgi aktarılması, bu bilgilerin bütünleştirilmesi ve tüm elde edilenlerin yerel aktörlerin işbirliği ile yöredeki üstünlüklerin ve rekabet gücünün artırılması amacını taşımakta ve sürecin bir yönetim mantığı içinde gelişmesi öngörülmektedir. Bu önerinin hayata geçirilmesi kolay değildir. Ancak, artık bilgi ve yenilik konusunda yetkinliği olmayan yerelin de fazlaca bir şansı bulunmamaktadır.

İzlenebileceği gibi bilgi yerel ve yerel kalkınma üzerine son dönemde gelişen kuramsal ve görgül araştırmaların bir parçası haline gelmiş ve sonradan eklenen bir yeni boyut olmanın çok daha ötesine geçmiştir. Bilgiye erişmek, kullanmak, yeniden üretmek ve yenilik bugün için yerel kalkınmanın an unsurları olarak ortaya çıkmakta ve bu konuda var olan engellerin aşılabilme yollarının bulunması ise en önemli araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Amin A. ve Thrift N. (1995), 'Globalisation, Institutional Thickness and the Local Economy', P. Healey, S. Cameron, S. Davoudi, S. Graham and A. Madani-pour (derleyenler), *Managing Cities: The New Urban Context*, John Wiley and Sons: London, s. 91-108.

Amin, A. ve Cohendet, P., (1999), 'Learning and Adaptation in Decentralised Business Networks', *Environment and Planning D: Society and Space*, cilt 17, s. 87-104.

Amin, A., (1999), 'The Emilian Model: Institutional Challenges', *European Planning Studies*, cilt 7, s. 389-405.

Audretsch D.B. ve Feldman, M.P. (1996), 'Innovative Clusters and the Industry Life Cycle', *Review of Economic Organization*, cilt 11, s. 253-273.

Bell, M ve Albu, M. (1999), 'Knowledge Systems and Technological Dynamism in Industrial Clusters in Developing Countries', *World*

Development, cilt 27, s. 1715-1734.

Belussi, F. (1999), 'Policies for the Development of Knowledge-intensive Local Production Systems', *Cambridge Journal of Economics*, cilt 23, s. 729-747.

Blois, K.J. (1999), 'Trust in Business to Business relationships: An Evaluation of Its Status', *Journal of Management Studies*, cilt 36, s. 197-215.

Breschi, S., (2000), 'The Geography of Innovation: A Cross-sector Analysis', *Regional Studies*, cilt 34, s. 213-229.

Camagni, R. (1991), 'Local Milieu, Uncertainty and Innovation Networks: Towards a New Dynamic Theory of Economic Space' R. Camagni (derleyen), *Innovation Networks*, Belhaven, London, s. 121-144.

Cooke, P., Uranga, M.G. ve Extbarria, G. (1997), 'Regional Innovation Systems: Institutional and Organisational Dimensions', *Research Policy*, cilt 26, s. 475-491.

Coriat B. and Bianchi, R. (1995), 'A European Response to the Japanese Challenge', Andersen et al., (derleyenler) *Europe's Next Step*, Frank Cass, Ilford, s. 59-77.

Fuellhart, K. (1999), 'Localisation and the Use of Information Sources: The Case of Carpet Industry', *European Urban and Regional Studies*, cilt 6, s. 39-58.

Glasmeier, A. (1994), 'Flexible Districts, Flexible Regions? The Institutional and Cultural Limits to Districts in an Era of Globalization and Technological Paradigm Shift', A. Amin ve N. Thrift (derleyenler), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Oxford, s. 73-84.

Glasmeier, A. K. (1999), 'Territory Based Regional Development Policy and Planning in a Learning Economy: The Case of Real Service Centers in Industrial Districts', *European Urban and Regional Studies*, cilt 6, s. 73-84.

Gregersen, B. ve Johnson, B. (1997), 'Learning Economies, Innovation Systems and European Integration', *Regional Studies*, cilt 31, s. 479-490

Harrison, B. (1994), 'Concentrated Economic Power and Silicon Valley', *Environment and Planning A*, cilt 26, s. 307-328.

Harvey, C ve Denton, D. (1999), 'To come of Age: The Antecedents of Organizational Learning', *Journal of Management Studies*, cilt 36, s. 897-918.

Hayter, R., Patchell, J ve Rees, K. (1999), 'Business Segmentation and Location Revisited: Innovation and The Terra Incognita of Large Firms', *Regional Studies*, cilt 33, s. 425-442.

Hudson, R. (1999), The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region: A Sympathetic Critique of the Limits to Learning, *European Urban and Regional Studies*, cilt 6, s. 59-72.

Jin, D.J. ve Stough, R. (1998), 'Learning and Learning Capability in the Fordist and Post-Fordist Age: An Integrative Framework', *Environment and Planning A*, cilt 30, s. 1255-78.

Keane, J. ve Allison, J. (2000), The Intersection of the Learning Region and Local and Regional Economic Development: Analysing the Role of Higher Education', *Regional Studies, Policy Review Section*, cilt 34, s. 896-901.

Kirat, T. ve Lung, Y. (1999), 'Innovation and Proximity: Territories as Loci of Collective Learning Process', *European Urban and Regional Studies*, vol. 6, s. 27-38.

Lawson, C ve Lorenz, E. (1999), 'Collective Learning, Tacit Knowledge and Regional Innovative Capacity', *Regional Studies*, cilt 33, s. 305-317.

Lei, D.T. (1997, 'Competence Building, Technology Fusion and Competitive Advantage: The Key Roles of Organisational Learning and Strategic Alliances', *International Journal of Technology Management*, cilt 14, s. 208-237.

Lundvall, B.A. (1993), 'User- producer Relationships, National Systems of Innovation and Internationalisation', D. Foray ve C. Freeman (derleyenler), *Technology and Wealth of Nations*, Pinter, London, s. 891-908.

Lyons, D. (2000), 'Embeddedness, Milieu, and Innovation Among High Technology Firms: A Richardson, Texas Case Study', *Environment and Planning A*, cilt 32, s. 891-908.

Malmberg, A. ve Maskeli, P. (1997), 'Towards an Explanation of Regional Specialisation and Industry Agglomeration', *European Plan-*

ning Studies, vol. 5, s. 1997.

Mascietelli, R. (1999), 'A Framework for Sustainable Advantage in Global Hi-tech Markets', *International Journal of Technology Management*, vol. 17, s. 240-258.

Maskell, P. ve Malmberg, A. (1999a), 'Localised Learning and Industrial Competitiveness', *Cambridge Journal of Economics*, cilt 23, s. 167-185.

Maskell, P. ve Malmberg, A. (1999b), 'The Competitiveness of Firms and Regions: Ubiquitification and the Importance of Localized Learning', *European Urban and Regional Studies*, cilt 1, s. 9-25.

Massey, D., Quintas, P. ve Wield, D. (1992), *High-Tech Fantasies*, Routledge, London.

Moore, M. (1999), 'Truth, Trust and Market Transactions: What Do We Know?', *The Journal of Development Studies*, cilt 36, s. 74-88.

Morgan, K. (1997), 'The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal', *Regional Studies*, cilt 31, s. 491-503.

Nelson, R.R. ve Winter, S. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, Cambridge.

Pavitt, K. (1993), 'What Do Firms Learn from Basic Research?' in D. Foray ve C. Freeman (derleyenler), *Technology and Wealth of Nations*, London: Pinter, s.29-40

Rallet, A. ve Torre, A. (1998), 'On Geography and Technology: Proximity Relations in Localised Innovations Networks', M. Steiner (derleyen), *Clusters and Regional Specialization*, Pion, London, s. 65-78.

Romijn, H. (1998), *Acquisition of Technological Capabilities in Small Firms in Developing Countries*, Macmillan, Basingstoke.

Saviotti, P.P. (1998), 'On the Dynamics of Appropriability of Tacit and of Codified Knowledge', *Research Policy*, cilt 26, s. 843-856.

Saxenian, A.L. (1990), 'Regional Networks and Resurgence of Silicon Valley', *California Management Review*, cilt 33, s. 89-112.

Schmitz, H. (1999), 'Collective Efficiency and Increasing Returns', *Cambridge Journal of Economics*, cilt 23, s. 465-483.

Sternberg, R. (1999), 'Innovative Linkages and Proximity: Empirical Results from Recent Surveys of Small and Medium Sized Firms in German Regions', *Regional Studies*, cilt 33, s. 529-540.

Sweeney, G. (1996), 'Learning Efficiency, Technological Change and Economic Progress', *International Journal of Technology Management*, vol. 11, s. 5-27.

Teece, D.J. (1986), 'Profiting from Technological Innovation', *Research Policy*, cilt 15, s. 286-305.

Torre, A. ve Gilly, J. P. (2000), 'On the Analytical Dimension of Proximity Dynamics', *Regional Studies*, cilt 34, s.169-180.

Yeung, H.W.C. (2000), 'Embedding Foreign Affiliates in Transnational Business Networks: The Case of Hong Kong in Southeast Asia', *Environment and Planning A*, cilt 32, s. 201-222.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederiz, sağolun. Şimdi, sorusu olan arkadaşlar kime soru yönelttiklerini ve kendilerini tanıtarak sorularını gerçekleştirirlerse yerinde olacaktır. Buyurun Sayın Prof. Dr. Erzan.

PROF. DR. AYŞE ERZAN (İTÜ, TÜBA Asli Üyesi) – Yarınki oturumlarda bazı konuşma başlıklarında bilim sözcüğü geçiyor; ama beni biraz hayrete düşüren bir biçimde, sabahtan beri kimse (buna çok dikkat ettim), amaçlayarak bu sözcüğü kullanmadı. Bunu cehaletime verin, yani sosyal bilimlerden olmayan bir insan olarak beni bu konuda belki aydınlatabilirsiniz. Daha önceki oturumlarda söz almış olan arkadaşlar için de diyorum bunu. Bana sabahtan beri bilgi ve enformasyon arasında yapılan ayırım yapay geliyor. Halbuki bilgiyle mesela bilim yahut bir bilimsel disiplin arasında daha anlamlı bir ayırım yapılabilirmiş gibi geliyor. Yine sabahtan beri, aslında "bunlar farklı şeyler" filan denilse de bilgiye, "bilgi stoku" biçiminde yapılan göndermelerle tamamiyle statik, hakikaten böyle bir siloda buğdaymış gibi biriktirilebilecek bir şey biçiminde yaklaşıldığını, halbuki bundan farklı olarak bir bilimsel disiplinin bugün toplumumuzu hakikaten önemli ölçüde dönüştüren ve dönüştürme potansiyeli taşıyan şey olduğunu düşünüyorum. İnternet üzerinden anahtar kelimelerle aradığınız zaman bulabileceğiniz en fazla bir paragraf uzunluğunda bilgi partikülü değil, ki konuşmacılar buna enformasyon dediler sabahtan beri, ama aslında hep bilgi dedikleri zaman da bu tür bir şey var zihinlerde gibi geldi bana. Bir bilimsel disiplin dediğiniz vakit anladığınız şey, sorulmuş bütün sorulara şimdi-

ye kadar verilmiş olan cevaplar bütünü değil, sorulabilecek sorulara cevap üretme potansiyelini içinde taşıyan ve bu anlamda da zımnî bir bilgi türüdür.

Bilgi-iktidar ilişkisi üzerine hiçbir şey söylenmemiş olmasını belki telafi etmek isteyenler olabilir diye düşünüyorum.

PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZOĞLU (TÜBA Başkan Akademik Danışmanı) – Teşekkür ederim. Ben üç soru yöneltmek istiyorum. Biri yerel bilgi ve kodlanmış bilgi dendi ama ben bir akademik bilgi sözünü de aradım. Acaba akademik bilgi üretmede ve tüketmede yerel bilgi üretmeyle, yerel tüketme ile Sayın Aydın'ın değindiği, YÖK'ün uygulamalarına kodlanmış bilgiye ulaşma, evrensel bilgiye ulaşma konularında neler söylenebilir?

Bir diğer konu da şu: Firmaların yerel bilgi üretmesi veya kodlanmış bilgi üretmesi konusunda üniversitelerimiz neredeyse firmalara dönüşmek üzere. Acaba o zaman neler olacak, bu konuda acaba neler söylenebilir?

Bir diğeri de Antropoloji yönünde verilen bilgilerle, yerel bilgilerle ilgili açıklamalar arasında ilişkiler kuruldu. Genel bir deyiş ile size epey paslar verildi. Acaba Antropoloji çerçevesi veya çevresi biraz önceki yerel bilgi anlatımlarında ortaya çıkan konulara nasıl bakıyor, onlara acaba sizin söyleyecekleriniz neler olabilir? Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Başka soru var mı? Yanıtları almak üzere bildiri sunan, yorumda bulunan öğretim üyelerine söz vermek istiyorum. Buyurun Sayın Prof. Eralp.

PROF. DR. NÜKHET SİRMAN ERALP – Önce Sayın Prof. Erzan bilim sözü yok diyerek bir bilim tarifi de yaptılar. Bu bana veri oldu, çünkü ben antropoloğum, benim bilimim bu. Yani bir bilim tarifini kimin yaptığına, nerede yaptığına, nasıl yaptığına, niçin yaptığına, bu yapılanın ne gibi sonuçları olduğuna bakmak benim işim. Aynı zamanda da bilimin tarifini vermek antropolojinin bilim olarak tarifini vermek böyle bir yaklaşım. Sonuç olarak bu tebliğ de böyle bir yaklaşımdan yola çıktı. Antropolojinin bilim olarak tarifini ancak böyle yapabilirim diye düşünüyorum. Tabii bilimin, sosyal bilimlerin tabii ki doğa bilimleriyle iliş-

kili olarak belli sorunları var, bunların tarihçeleri var. Bütün bunlara girmek, bu bağlamda pek o kadar doğru değil gibi geliyor. Ama bilim sözünün de tabii çok çeşitli algıları var. Yani benim size vereceğim yanıt, en azından versinler bilim tariflerini bakalım ben onların kim olduğunu söyleyeyim gibi bir yaklaşım olmaktadır.

Sayın Prof. Özoğlu'nun sorusu. Tabii o da çok ilginç, şimdi yerel bilgi daha çok bir planlama çerçevesi içerisinde verildi; yani belli bir şekilde yerel, tam da Malinovski'nin yapılmaması gerektiğini söylediği husus yapılmış oldu. Belli bir bağlamın içerisinde belli bir şekilde üretilmiş olan alınıp, gelişme iktisadının veya gelişmeciliğin, plancılığın içerisine onu nasıl dönüştürürüm, ilk soruna ben nasıl bir çözüm bulurum şeklinde açıklandı. Bunun benimle bir ilgisi yok, antropolojiyle de bir ilgisi yok.

YRD. DOÇ. DR. SUAVİ AYDIN – Şimdi, bu yerel bilgi konusu gerçekten netameli bir konu, yerel bilgi dediğimiz zaman biz, yerelin içkin bilgisini anlamıyoruz sadece, oraya gidip onlar hakkında bir şey öğrenmeyi de anlıyoruz. Dolayısıyla planlamacılar, mimarlar, kent plancıları bu konuda biraz problemlili bakıyorlar gibi geliyor bana çünkü, disiplinin özü gereği modernist yaklaşıyorlar. Yani onlar toplumu dönüştüren aktörler ve onlar birtakım mekânlar tasarlayacaklar ve bu mekânların içinde insanlar dönüşecekler ona uyarak. Fakat bu iş böyle olmuyor pek, mesela yıllardır Türkiye'de apartmanlar yapılıyor, koca koca balkonlar, hâlâ odun istifliyor insanlar yahut küvetler yapıyoruz fakat içini doldurup yıkanana pek rastlanmıyor. İşte yerelin bilgisi bu bir anlamda, bunun bilgisini öğrendiğimiz zaman biz daha dikkatli tasarımlar yapacağız, yani o, o kadar kolay dönüşmüyor ya da kafanızdaki gibi tasarlayamıyorsunuz toplumu, böyle bir problem var.

İkincisi, yerel bilgi zaman zaman boşa çıkıyor. Mesela Antep'in Barak Bölgesinde çok güzel kerpiç evler yaparlar ve kerpiç ev gerçekten sıhhi'dir, ekolojiye uygundur, malzemesini bulmak kolaydır; fakat son dönem gelişmeleri, özellikle ekonomik gelişmeler, kerpiç ustasının kalınamaması, biriketin ucuz olması gibi nedenlerle yöredeki insanlar bu evleri birikete döndürüyor; yani bu insanlar bile bile gayri sıhhi bir barınma biçimine dönüyorlar. Yerel bilgi burada boşa çıkıyor. Bir üçüncüsü de zaman zaman yerel bilgi yetmiyor; yani unutma deniyor yahut baş-

ka bir şey de denebilir, ihmal denilebilir, rant denilebilir, bu gibi nedenlerle yerel bilginin nesnesi kalmıyor. İşte depremde görüyoruz, Adapazarı depremi oluyor, iki katlı konut yapılması bekleniyor fakat 20 sene sonra bir bakıyoruz aynı caddede on katlı binalar yapılmaya başlanıyor, buradaki problem ne, bir unutma var, bir ders almama var yahut iyi incelememe var; yani yerel bilgi derken farklı açılardan bakarak da bu bilgiyi belli bir yere koymamız gerekiyor. Özellikle plancılar için bu notu söylemek istedim.

DOÇ. DR. MURAT GÜVENÇ – Ben konuşmamın ilk paragrafını okurken bunun biraz dikenli bir sorun olduğunu söylemiştim ve dört tane pozisyonundan bahsettim. Bilim evrensel bilimi savunanların veya bilim insanları açısından yerel bilgiye bakış tarzının bir gelenek, kanonlara uymayan bir çeşit yerel acaiplik sonunda yeniden kodlanması, şekle şemale dönüştürülmesi gereken, göz ardı edilemese bile bir yeniden proses edilmesi gereken bir yerel veri gibi ele alındığını söyledim. Bu bir bakış açısidir, ben bunu, konuşmamda böyle bakanların varolduğunu teslim ederek yerel bilgiye böyle de bakılabildiğini belirttim.

İkinci, yerleştirmekte güçlük çektiğim kuazi universalistler diyebileceğimiz çevreciler, feministler, sosyalistlerin evrensel olarak paylaşımları pozisyonlar açısından da yerel bilgi savunuculuğu şekilsiz bir rölativizm olarak görülmektedir ve bu bakımdan eleştirilmektedir. Ama yerel bilgiyi fandanmantalist olmayan yerel bilgi savunucuları açısından da onlar, durumun mantığını yeterince dikkate almayan, duruma uygun kavramlar üretmeyen, bütünleştirici kavramsallaştırmalara baş vuran yaklaşımlar olarak eleştirilmektedirler. O yüzden, ben, yani bilimle yerel bilgi arasındaki pozisyona sesimin izin verdiği ölçüde işaret etmeye çalıştığımı zannediyorum.

Prof. Özoğlu'nun sorusuna baktığımızda, ben yine sesimin izin verdiği kadar bir şey söylemek isteyeceğim. O da, akademik bilgi ve yerel bilgi konusuna. Yani bu konuda zannediyorum bizim dikkatle ele almamız gereken şey, akademik bilginin üretim tarihine iyi bakmamız gerekiyor. Bizim evrensel olan akademik bilgimiz, kökeni itibarıyla baskıldığı zaman aslında yerel bilim çevrelerinin birer odak olarak başlatmaları, daha sonra dünya ekonomisinin zorlamasıyla bütünleştirdikleri ve sonradan baktığımızda Şart Katedrali gibi bütünleşmiş, evrensel, ci-

hanşümül, muazzam bir yapı gibi görüldüğüdür. Halbuki bu bilginin üretilme sürecine baktığınız zaman yerel bilim topluluklarının birbiriy-le ilişki kurma ve evrensel geçerliliği olan kodlar üretme kaygıları vardır. Mesela, size şunu örnek olarak verebilirim. İngiliz ve Fransız bilim çevreleri Greenwich'te kurulan gözlemeviyle, Paris'te kurulan gözlemevi arasındaki enlem ve boylam farklılıklarını bulmak suretiyle İngiltere ve Fransa mekânlarını Manş Tünelinden 300 sene önce bir araya getirip bir bilim alanı kurmuşlardır. Yani yerel bilgi, bilginin üretilme süreci genel olarak bakıldığında yerelliğin çok dışında olan bir süreç değildir. Yani ben bu açıdan Descartes'in bilen öznesinin biraz idealleştirilmiş bir tip olduğunu ve tarihsel bir tip olmadığını düşünüyorum.

Prof. Özoğlu'nun ikinci sorusunda firmaların bilgi üretmesine benzediğini düşündünüz üniversitedeki bilgi üretiminin durumuna ben bütün kalbimle katılıyorum ve gözlediğim, eğer hiçbir şey yapmazsak bu sürecin devam edeceğidir. Yani üniversitenin içerisinde anlamlı, geçerli, buluşçu bilim, bilgi üretme süreçleri hiçbir şey yapılmaz ise eğer biz hiçbir eylemlikte bulunmaz isek, sizin belirttiğiniz sonucu yeniden üretebilecek noktalara getirecektir. Galiba biz plancılar, sosyal bilimcileri birbirinden ayıran nokta da tam bu noktada ortaya çıkıyor. Yani biz, kendi kendini doğru çıkaran süreçler yapmak yerine, acaba bu süreçlere bizim şu anda müdahale edebileceğimiz birtakım alanlar var mıdır sorusunu soruyoruz. O bakımdan benim pozisyonum, başarısızlık örtülerini mükemmel anlatan Marksist yapısalcı yaklaşımın geçerliliğini başarısızlık düzleminde teslim etmekle beraber, bu yaklaşımın başarı öykülerini neden açıklayamadığı konusunda kalıyor. Zaten coğrafyanın da poststrüktüralist, post Marksist olması başarısızlık öykülerini yeterince iyi açıklayamadığından kaynaklanmıyor. Coğrafyanın bugünkü kaygısı başarı öykülerini nasıl açıklayabiliriz sorusunda kalıyor ve bu başarı öykülerinin nasıl açıklanması da bizi 20 inci yüzyılın ikinci yarısında unuttuğumuz eylemlilik problemini tekrar ele almaya götürüyor. Teşekkür ederim.

PROF. DR. AYDA ERAYDIN – Çok kısa olarak şunu söylemek isterim. Gerçekten de son dönemde yerel gelişme konusunda ortaya çıkan yazın biraz pragmatik ve fırsatçı olarak nitelendirilebilir. Bu konuda gündeme gelen çeşitli tartışmaların bir yandan çeşitli başarı örnekleri-

nin özgün olduğunu ve bu örneklerin belirli nitelikleri ile belirli koşullarda başarıya ulaştığını kabul ederken, yine de bunlardan ne öğrenebiliriz sorusu üzerine odaklanmış olduğu gözleniyor. Çünkü eski kuramların, bakış açılarının ve aktörlerin geçerli olmadığı bir ortamda yeni bir söylem kurulmaya çalışılıyor. Özellikle devlet gibi güçlü bir aktörün ve eski müdahale gücü olan kurumların olmadığı bir ortamda kaybedilen bu kurum ve mekânizmaların yerine neyin konacağı çok açık tanımlanamıyor. Bu bağlamda bilgi, öğrenme ve yenilik gündeme geliyor. Özellikle yerel bilgi ön plana çıkıyor. Bilginin ve yerel bilginin nasıl üretildiğini anlayarak, bu bilginin nerede ve hangi koşullarda yeniden üretebileceğini düşünerek ve bilginin eyleme aktarılması ile oluşan öğrenme ve yenilik süreçlerini betimleyerek yeni bir çerçeve kurgulanmaya çalışılıyor. Yerel rekabet gücünün ve yeni dünya düzeni içinde yer alabilmenin koşulunu bilgiye bağlayan bu yaklaşımın henüz çoğunluğun benimsediği bir kuramsal çerçeve oluşturmada zorlanmasına karşın, giderek yaygınlaştığını söylemek mümkün. Tüm bu geçiş dönemi söylemlerinin bilgi odaklı olduğu da bu toplantıda vurgulanması gereken bir önemli gerçek.

PROF. DR. NÜKHET SİRMAN ERALP - Bir hususu daha eklemek istiyorum. O da şu: Bilimler arasında bir yarışmadan söz etmiyoruz; yani hangi bilim daha iyi dünyayı kavlıyor bunu belirlemiyoruz. Bu post yapısalcı bakış açılarıyla bu tür yaklaşımlardan çoktan geçtik. Tabii ki plancılar da olacak, onlar da bir şeyler söyleyecekler. Tabii ki plana karışmayan insanlar da olacaklar, onlar da başka bir şeyler yapıp hatta plancıların ne yaptığına da yabancılaşarak bakacaklar. Yani hayat ne kadar karmaşıksa herhalde bilimin de o kadar karmaşık olması gerekiyor gibi bir hususu eklemek istedim.

OTURUM 4

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Gürol IRZİK**

Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü

BİLGİ TOPLUMUNA DOĞRU PSİKOLOJİ

*Sami GÜLGÖZ**

Teknolojide ve özellikle de bilgisayar teknolojisinde son yılların getirmiş olduğu değişimler bilginin yaygınlaşmasına, öneminin artmasına ve toplumsal yaşamda etkili bir meta haline gelmesine yol açmıştır. Kuşkusuz ki teknolojideki gelişmeler bir tek bilgisayar teknolojisi ile sınırlı değildir. Örneğin enerji alanında gelişmeler oldukça, örneğin füzyon ile enerji elde etme olasılığı arttıkça yeni enerjilerin ortaya çıkacağı farklı yaşam biçimleri, enerji ile kısıtlanan alanlardaki gelişmeler de düşündürücüdür. Öyleyse bilgi teknolojilerindeki gelişmeleri enerjideki gelişmelerden, genetik alanındaki gelişmelerden ayıran nedir? İnsan kültürlerinin ortaya çıkışından bu yana her buluş, düşünce ve keşif yalnızca ona ilişkin ihtiyacın karşılanması ile sınırlı kalmamıştır, çok daha ötesine ulaşmış ve daha önce tahayyül edilememiş olanın düşünülebilmesine olanak sağlamış, yepyeni olasılıkların düşünülmesine yol açmıştır. Dennett buna makas örneğini verir. Makas belirli bir ihtiyacı karşılamakta yararlı olduğu gibi insanların zihinlerinde daha önce düşünmemiş oldukları bir dizi olasılığı da ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde bir başka örnek fotoğraf olabilir. Fotoğraf kayıt tutma ihtiyacının doğurduğu bir icatken yarattığı etki sadece bir kaydın tutulmasını sağlamaktan ibaret olmamış, kişilerin görüntüleri istedikleri zaman tekrar tekrar incelemelerini, daha önce görmediklerini incelemeye ve bilim ve

* Doç. Dr. , Koç Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, TÜBA Asosiyе Üyesi

sanat gibi birçok alanda kullanmalarını sağlamıştır. Bunu yanı sıra zamanın algılanışında da temel bir etki yaratmış olduğu öne sürülebilir.

Bilgi teknolojilerini diğerlerinden farklı kılan da bu özelliği olsa gerek. Bilgisayarlar ortaya çıkış nedenlerini çoktan aşmış, yaşamın her alanına etki eder hale gelmiştir. Bilgi toplumuna doğru hareketi ortaya çıkaran da bu teknolojik ivmedir. Enerji, genetik gibi alanlarda devrim sayılabilecek boyuttaki gelişmelerin de bu teknolojilerin ivmesiyle yaşandığını öne sürmek de yanlış olmayacaktır. Burada gerçekleştirmeye çalışacağım, psikolojinin bilgi toplumuna doğru karşılaştığımız değişimlerden nasıl etkileneceğini ve nasıl etkileyeceğini içeriden doğru bir yaklaşımla incelemektir.

Psikoloji'nin bilgi toplumuna doğru yönelmeden nasıl etkileneceği sorusu çok katmanda ele alınması gereken bir sorudur. Burada psikolojinin nasıl etkileneceğinin yanı sıra psikolojinin araştırma odağındaki insanın, onun dünyayı zihninde temsil edişinin, anlamlaştırmasının nasıl etkileneceği de büyük önem taşımaktadır. Psikolojinin etkileneceğini incelerken ele alacağım katmanlar kuşkusuz ki birbirleriyle sıkı bağlar ve etkileşimler içindedir.

Psikolojinin etkilenecek en dış katmanı metodolojik değişimlerle ilgilidir. Bilim metodolojisi, bilginin edinimi ve değerlendirilmesi teknolojiden doğrudan etkilenecektir. İkinci katman, psikolojide edinilen bilginin yayılmasına yöneliktir. Bilimsel bilgiye ulaşımın biçimi, hızı ve araçları hızla değişmektedir. Üçüncü katmanda psikolojinin inceleme konularının, bilimsel sorularının nasıl değişeceği yer almaktadır. Bu ise dördüncü katmanla, yani psikolojinin inceleme odağında yer alan insanın nasıl değişeceği ile doğrudan ilintilidir. Bilgi toplumu insanı birey olarak da oluşturduğu kültürle de farklı bir yapılanmaya doğru yönelecektir, bu değişimlerin kendisi de mutlaka psikolojinin merceği altında olacaktır. Beşinci ve son katman da bilginin bu değişim içinde nasıl bir uygulamaya dönüşeceği ile ilgilidir. Psikoloji, temel bilimler modelinden çok mühendislik modeline yakın bir alan olduğundan, psikopatolojiden endüstri ve örgüt uygulamalarına , yapay zekâdan eğitime, birçok uygulama alanı bulunmaktadır. Bu uygulamalar da bilgi çağının getirdiği başdöndürücü değişimlerden payını alacaktır.

Burada belirtilen katmanların geçirimli katmanlar olduklarını ye-

niden vurgulamak isterim. Her katman psikolojinin dışındaki etmenler sonucu değişimlere uğrayabildiği gibi, katmanlardan birindeki değişimin mutlaka diğer katmanlarda da izdüşümü olmaktadır. Katmanların dış etkenlerden dolayı değişime uğramaları en çok bu katmanların dış etkenlere açık olan alanlarında gerçekleşirken bu değişim etkisi diğer alanlara ve katmanlara doğru yayılmaktadır. Böylesi soyut bir modeli somut açıklamalara indirgemek sanırım yararlı olacaktır. Bu amaçla her katmanı ayrı ayrı inceleyelim.

Metodoloji İle İlgili Etkiler

Psikolojinin bilimsel metodolojisi verilerin toplanması, analizi ve toplanmış verilere erişim yönlerinden etkilenecektir.

Geleneksel veri toplama yöntemleri veri toplayan kişiyle araştırma katılımcılarının yüz yüze gelmesini, katılımcılara çeşitli işlemlerin elle yaptırılmasını gerektirirken bilgisayar ortamında veri toplama yöntemleri sayesinde verilerin bilgisayarlar aracılığıyla toplanıp verilerin doğrudan bir sonraki aşamaya yani analiz programlarına aktarılması mümkün olmaktadır. Teknolojinin aracılığıyla yeni, daha önce düşünülemeyecek karmaşıklıkta veri toplama imkânları oluşmuş, özellikle de zihin süreçlerine ilişkin veri toplanması tamamen farklı bir doğrultuya yönelmiştir. Bilgisayarların sağladığı veri toplama olanakları ölçümlerin daha kesin ve güvenilir ölçümler olarak yapılmasını sağladığı gibi aynı anda birkaç ölçümün birden yapılabilmesini sağlamaktadır. Beyin araştırmaları gibi araştırma alanlarında teknolojinin sağladığı veriler insana ve insanın zihinsel etkinliklerine çok daha farklı gözlerle bakmamıza yol açmaktadır.

Günümüzde başlamış olan ve zamanla kullanımının çok yaygınlaşacağını düşündüğüm bir yöntem, elektronik posta ve Internet üzerindeki siteler aracılığıyla veri toplamak olacaktır. Bu yöntemle, tüm zaman ve mekân sınırlamaları ortadan kalkmaktadır. Veri toplamak için katılımcıların araştırmacı ile bir araya gelmeleri bir zorunluluk olmaktan çıkmakta, hatta araştırmayı bizzat uygulayan bir araştırmacının olması da gerekmemektedir. Bu tür bir esnekliğin belirmesi daha kısa sürede daha fazla katılımcıdan veri toplanmasını sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda araştırmalardaki bazı etik sorunlara çözüm getir-

mektedir. Örneğin gizlilik ilkesine uymak kolaylaşmaktadır çünkü araştırmacı katılımcının kim olduğuna dair bir bilgiyi doğrudan edinemediği gibi katılımcının araştırmacının diğer aşamaları için tanımlanması gerektiğinde dahi katılımcının farklı bir kimlik kullanması kolaylaşmaktadır.

Araştırma etiği açısından bir avantaj olarak ortaya çıkan bu durum araştırmacının güvenilirliği açısından önemli sakıncaları da barındırmaktadır kuşkusuz. Katılımcının farklı bir kimlik sunması olası olduğu gibi katılımcının araştırmacının her aşamasında gerçeğinden farklı bilgi vermesi de olasıdır. Hatta bilgi vermekten çok belirli işlemleri yapmaya dayalı araştırmalarda da araştırmacı işlemleri yapanın aynı kişi olduğundan, tek bir kişi olduğundan, belirttiği yaş, cinsiyet, ya da eğitim düzeyinde olduğundan emin olamaz. Kişilerden yalnızca bir kez veri toplanmasını gerektiren durumlarda da aynı kişinin birden fazla kez katılımcı olmadığı garantilenemez.

İnternet üzerinden elektronik posta yoluyla veya web sitesi aracılığıyla veri toplamanın bir başka kaygı verici yanı da örneklem özellikleridir. Metodolojik açıdan veri toplanan örneklem grubunun genellenmek istenen nüfusun tüm özelliklerini yansıtmaması beklenirken İnternet üzerinden veri toplama yöntemleri bu beklentileri karşılayamamaktadır. Her araştırmada bir nebze örneklem nüfusu temsil edebilmesini ilişkin sorun gizliyse de İnternet üzerinden yapılan araştırmalar İnternet kullanıcıları dışındaki gruplara genellenebilme özelliğine sahip olmayacaktır. Son yıllarda örneklem gruplarını ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerine dayandıran psikoloji biliminde İnternet kullanıcıları kısıtlaması araştırma sonuçlarının geçerlikleri açısından kaygı uyandırmalıdır.

Bilgi teknolojileri, verilerin toplanmasını etkilediği gibi bu verilerin saklanması ve paylaşımını da etkilemiştir. Artan bilgisayar kapasiteleri ile çok sayıda veri bir arada tutulabilmekte ve değerlendirilebilmektedir. Kolayca geriye dönülebilecek bir ortamda saklandıklarından verilere yeniden dönüp incelemek farklı yönlerden analizler yapmak da mümkün olmaktadır. Veriler İnternet üzerinde birlikte çalışan araştırmacılar tarafından paylaşılabilmekte, çok uzak noktalarda ortak çalışmalar gerçekleştirmek olası olmaktadır. Bazı alanlarda veriler payla-

şım ortamlarına sunulmakta, herkese açık veritabanları bazı durumlarda aynı konularda tekrar tekrar veri toplama gereksinimini bertaraf etmektedir. Böylece çok geniş bir veritabanından farklı ilgilere sahip araştırmacıların kendi ilgileri doğrultusunda verileri almaları sağlanmaktadır.

Verilerin analizi bilgisayar teknolojileri ile kaçınılmaz olarak hız kazanmış ve herkes tarafından kolayca uygulanabilir olmuştur. Sayıları artan, fiyatları görece ucuzlayan, güçlü ve becerikli istatistik paket programları çok kısa sürede çok sayıda analizi yapmayı sağlamaktadır. "Verilere yeterince işkence ederseniz sonunda itiraf ederler" sözünü hatırlatırcasına çok sayıda ve farklı analizlerin uygulanması ile bilim felsefesinin ve metodolojinin temel varsayımlarına aykırı olan herşey yapılagelmıştır böylece. Durumun psikoloji dışında birçok alanda da benzeri görüntüler sergilediğini sanıyorum fakat yapılan analizlerin sayısının artışı ile ortaya çıkan istatistik hataları tamamen göz ardı edilmekte ve birçok kişinin durumun farkında olmasına karşın yok sayılmaktadır.

Analizlerin kolaylaşması kişilerin yanlış analizler uygulama olasılıklarını da artırmıştır. İstatistiksel analiz konusunda çok sınırlı bilgi ile çalışan araştırmacılar analiz hatalarının farkına varamamakta, benzeri şekilde verinin türünü bilme olanağı olmayan editör ve okurlar da hatalı analizlerle varılan sonuçları doğru olarak kabul etmektedirler. Bilgisayarların uzman sistemler olması bilgisizliği ve hatalı uygulamaları artıran bir unsur olmuştur.

Bilginin Yaygınlaşması

Bilgi çağının en önemli özelliği bilginin yaygınlaşması, daha kolay erişilebilir olmasıdır. Doğal olarak psikolojide de araştırma sonuçlarının, yeni kuramların iletişimi çok daha hızlı olmaktadır. Bilimsel dergilere makaleler elektronik olarak gönderilebildiği gibi bilimsel makalede yayınlanan bir yazının da Internet aracılığıyla indirilmesi ve basılması mümkün olmaktadır. Böylece, yayınlara erişim hızı önemli bir oranda artmıştır. Daha da ötesi, araştırmacıların, laboratuvarların kurmuş olduğu Internet siteleri aracılığıyla araştırmalar henüz yayın aşamasına gelmeden duyurulabilmektedir. Bu bağlamda bilginin sahipliği üzerine

önemli tartışmalar da ortaya çıkmıştır ve kolayca çözümlenecek tartışmalara benzememektedir. Bir alanda çalışan bilim adamının kendi araştırma sonuçlarını hem kendi Internet sitesinde hem de bilimsel bir dergide yayınlamaya çalışması günümüz basım hakları kurallarına göre kabul edilemez bir durumdur. Öte yandan aynı bilginin farklı biçimlerde sunulmasında aynı sakıncalar bulunmayabilir.

Soros Vakfı'nın başlatmış olduğu bir kampanya bilginin Internet ortamında erişilebilir olmasının gerekliliğine değinmektedir. Özellikle yoksul ülkelerin yayınları takip etmekte ne kadar zorlandıkları düşünülürse bu ülkelerin bilgiden yoksunlaşması kaçınılmaz görünmektedir. Oysa yayınlarda yer alan bilimsel bilginin bu gibi ülkelere bilimsel gelişmeye, o değilse bile uygulamaya dönüşmesi yaşamsal önemde olabilir. Psikoloji açısından bilgi toplumunun en önemli öğelerinden bir tanesi bilgiye ulaşmada ve bu bilgiyi uygulamaya dönüştürmede yoksul ülkelerin yoksunluktan ve başka ülkelere bağımlılıktan kurtarılmasıdır.

Psikoloji bilgilerinin toplumsal gelişme ve bireylerin güçlendirilmesi amacıyla kullanılabilmesi için o ülkelere bilginin kolayca erişilebilir olması zorunludur. Bilgi çağının teknolojisi bunları sunabilecekken bilginin yayılmasında mali engellerle karşılaşmaktadır. Bilgiyi üreten kişiler bu bilginin yayılmasında herhangi bir mali kazanıma sahip olmazken aracılık eden yayıncı kurumların yayın maliyetleri ve karları okuyucuya ağır bir maliyet olarak dönmektedir. Bu nedenle, Internet ortamı yayıncıların aracılığını kaldırarak bilgi toplumuna yakışır çok düşük maliyetli bir yaygınlaştırma aracı olarak kullanılabilir.

Internet üzerinden yayılan bilginin en önemli sakıncası herhangi bir denetimin olmayışıdır. Bilimsel dergiler, değerlendirme mekânizmalarıyla denetim işlevini yerine getirdiklerinden bilimsel yayınlarla ilgili gerçeklik, doğruluk, güvenilirlik, yeterlilik gibi kıstaslar bir nebze yerine getirilmektedir. Internet üzerinden yayılan bilginin böyle mekânizmalardan bağımsız olarak yayılması sonucu bu tür bir inceleme yükü bilginin kullanıcıya kalacaktır. Kullanıcılar ise böyle bir sorunun farkında olmadıklarından veya bu denetimi yapabilecek donanıma sahip olmadıklarından bu bilgiyi olduğu gibi almayı seçeceklerdir.

Psikolojinin İçeriği

Bilgi çağına geçişle birlikte psikolojinin içeriğinde değişimler ön-

görmek gecikmiş bir öngörü olacaktır. Bilgisayarlar halihazırda çok önemli etkiler yaratmıştır psikoloji alanında. Öncelikle bilgi işleme modelinde bir analogi oluşturarak psikolojide çok yaygın bir paradigmanın oluşumuna, bilgi işleme terminolojisinin insana dönük kuramlarda kullanılmasına zemin sağlamıştır. Bu yeni bakış açısı, psikolojinin insana bakışını temelden değiştirmiş, birçok alana nüfuz eden bir yaklaşım olmuştur. Bu analoginin bir uzantısı olarak yapay zekânın ve uzman sistemlerin oluşturulmasında psikoloji tersine mühendislik benzeri bir yaklaşımla etkin bir rol almıştır. Zihinsel işlemlere yaklaşımda devrim yaratarak bu işlemlerin algoritmalar olarak dökümünün yapılabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu paradigmanın ürünü olan modelleri oluşturan algoritmaları bilgisayarlara uygulayarak modellerin bilgisayar üzerinde sınanması gibi bir anlayış yerleşmiştir. Tüm bu değişimlerde bir kısıtlama da belirmiştir kaçınılmaz olarak. Bilgi işleme modeli, algoritmaları, simülasyon programları, uzman sistem ve yapay zekâ uygulamaları ile analoginin zaman içerisinde "gerçek"ten daha büyük boyutlara çıkması gibi bir sonuca varmıştır. Analogi, inceleme nesnesi olan insandan ve onun özelliklerinden daha öncelikli ve daha önemli olmaya başlamıştır. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde bilginin niteliğinin sorgulanmasını gerektiren bir durum ortaya çıkmıştır.

Psikolojinin içeriğinde teknolojideki gelişmelerle daha hızlı ilerleme sağlayabilen beyin araştırmaları ve sinirbilim, merkezi bir yer tutmaya aday olmuştur. EEG gibi eski teknolojiler yeni bilgisayar olanaklarıyla daha fazla ve farklı veriler sağlayabiliyor, işlevsel MRI gibi yeni teknolojiler ise zihinsel işlemlerin beyindeki izdüşümlerini yansıtabiliyorlar. Dolayısı ile, farklı metodolojilerle çalışılan, gelişimden belleğe, psikopatolojiden okumaya kadar birçok konu şimdilerde bir beyin araştırması olma adayı konumundadır.

Psikolojinin içeriğindeki değişim kaçınılmaz olarak psikolojinin hem öznesi hem de nesnesi olan insandaki değişimi takip etmektedir. Bilgi toplumuna doğru geçişte bireyin sosyal, ekonomik, kültürel çevresi değişimler göstermekte, toplumsal örgütlenmeleri farklılaşmaktadır. Çevre kavramındaki mekân ve zaman sınırlamaları ortadan kalkmıştır. Bu nedenle, psikolojinin hem öznesi hem de nesnesi olarak kişinin kendisini ve çevresini anlamlandırmasında çarpıcı değişimler yaşan-

makta ve beklenmektedir. Psikolojinin bundan sonraki yönelimi insan-
daki bu değişimleri de barındırmak zorundadır.

İnsanın Değişimi ve Psikolojinin Yönelimleri

Psikolojinin bilgi toplumunda farklılaşmasındaki en önemli etken-
lerden biri kuşkusuz ki araştırma nesnesi olan insanın da değişmesidir.
Psikolojinin birçok yeni inceleme konusu olacağı gibi varolan inceleme
konuları da farklılaşacaktır. Örneğin, bilgisayarlardan öğrenme, insan-
ların özelliklerine uygun grafik tasarımlar, metin sunuş biçimleri şimdi-
den inceleme konuları olmuştur. Bunlar temelde varolan inceleme
alanlarının uzantılarıdır ancak bundan sonra kendine has modeller ge-
liştirmeyi talep eden alanlar da belirecektir.

Psikolojinin teker teker alanları düşünüldüğünde, birçok yeni
araştırma konusu ortaya çıkacak ve önem kazanacaktır. Örneğin geli-
şim psikolojisiyle ilgilenenler bilgisayarla büyüyen çocuğu çeşitli yönle-
riyle, sosyal, duygusal, zihinsel yönleriyle incelemek isteyecektir. Örne-
ğin, bizim neslimiz çevresini ilk algılayıp anlamlandırmaya çalışırken
yaklaştığımızı hissedip açılan kapılar, odanın içinde bulunmayan nesne
ve kişileri oradaymış gibi gösteren araçlar, hatta bu araçlardaki görün-
tüler o araçlara bağlı olmadan değiştirebilen araçlar yoktu. Eğer ne-
densellik kavramının edinimi kişinin gözlemlerine bağlı bir gelişim ise
bu tür gözlemlenemez nedensellikler nasıl edinilmektedir bu dönemin
çocukları tarafından?

Sosyal psikoloji uzmanları için tamamen yeni bir toplum ya da
grup yapısı kendi sorularını getirecektir. Bu toplumsal yapı bireylerin
birbirleriyle doğrudan temasları ile oluşan bir yapı olmaktan çok ulus
sınırlarını, okyanusları aşan mesafelerde birbirleriyle sanal ortamda iliş-
ki içindeki topluluklardan oluşacaktır. Bu topluluklar yeni kültürlerle
karşımıza çıkacaklardır.

Görüntüye dayalı önyargılar – örneğin kadınlara, diğer ırklara,
yaşlılara karşı önyargılar – kalkacak yerini kimbilir hangi tür Internet
bilgisine dayalı önyargılara bırakacaktır. Bireylerin davranışları başka
bireylerden etkilenirken artık bu diğer bireyler hiç tanımadıkları, gör-
medikleri, kendilerine elektronik vasıtalarla ulaşan kişiler olacaktır. Bu
da sosyal psikolojide toplumsal etki kuramlarını, grup davranışı kuram-

larını etkileyecektir.

Bilişsel psikoloji uzmanları belleğin farklı kullanımlarını incelemek durumunda olacaktır çünkü bilgilerin bellekte depolanmasını gerektiren bir sistem ortadan kalkacak, sadece bir dizi komutun hatırlanması ile ulaşılabilecek yapay bellekler ulaşmak istediğimiz bilgileri bize sunduğundan bellek yapılanması ve işlevi değişecektir. Öte yandan insanların aynı anda farklı sohbetleri elektronik ortamda sürdürebilme becerileri, hatta bunları aynı anda farklı dillerde yapabilme becerileri ilginç bir şekilde değişecektir. Dil, bilginin aktarımındaki en önemli araç olarak bilişsel psikolojide temel bir alan olmayı sürdürecektir kuşkusuz.

Eğitim psikologları da bunlarla bağlantılı olarak yeni eğitim modelleri arayışına girecek, bilgi toplumunun eğitiminin nasıl olması gerektiği üzerine kuramlar geliştirecektir.

Klinik psikoloji uzmanlarının karşısına yeni patolojiler ya da patoloji olup olmadıkları henüz belirlenemeyen durumlar çıkmaya başlamıştır bile, bilgisayar bağımlılığı, sanal ortamdaki ilişki sorunları, gitgide gerçek ilişkilerden kopma, sanal cinsiyet değiştirme, sanal dünya ile gerçek dünya arasında ayırım yapamama gibi.

Endüstri ve örgüt psikolojisi uzmanları evlerinden bilgisayar ortamında çalışan insanlara yönelecekler araştırma konusu olarak, eleman seçiminde çok farklı özellikler önem kazanacak bilgi toplumunun yeni ekonomisinde. Endüstri ve örgüt psikolojisi de yeni örgüt yapıları, yeni liderlik özellikleri ve yönetim tarzları üzerine yaklaşımlar geliştirmek durumunda olacaktır.

Biyolojik psikoloji de ağırlıklı olarak beyin araştırmalarına odaklanarak bir yandan insan beyninin yapısını ve işlevlerini daha iyi anlamaya çalışırken öte yandan da beynin organizasyonunun yeni çevresel faktörlerle nasıl değiştiğini mercek altına alacaktır. Örneğin, Japonya'da 'başparmak nesli' adı verilen cep telefonlarıyla sürekli mesaj yollayan gençlerin başparmak kaslarının daha gelişmiş olduğuna ilişkin bulgulardan söz edilmektedir. Bu da beyinde konuşma merkezleri ile ağız kaslarını yöneten merkez arasındaki ilişkinin zamanla muhtemelen başparmak kaslarını yöneten merkez arasında da kurulabileceğini düşündürüyor.

Kısaca bilgi toplumuna geçerken psikolojinin soruları özde aynı

kalsa da biçimde önemli yenilikler görecektir.

Uygulamalar

Psikolojinin üç alanda uygulamalarından burada söz edebiliriz. **Klinik psikoloji, ergonomi ve endüstri ve örgüt psikolojisi.**

Klinik psikolojide şimdiden başlama sinyalleri veren bir uygulama Internet üzerinde terapi uygulamalarıdır. Bunun birçok yönden sakıncalar ve etik ihlaller barındıran bir uygulama olduğu açıktır. Her ne kadar terapi alan kişi kimliğini belirtmek zorunda olmadığından terapi süreci içinde daha rahat hissedebilecek kendini daha rahat açabilecekse de terapistin bu koşullarda başarılı bir terapi uygulayabilmesi çok mümkün görünmemektedir. Karşısındaki kişinin sözel olmayan davranışlarını inceleme ve bunlardan bilgi edinme olasılığı ortadan kalktığı gibi iletişimin sanal ortamda sağlıklı yürümesi de beklenemez. Öte yandan terapi yapan kişinin ehliyetinin de belirlenemeyeceği bir durum yaratılmaktadır. Bu da birçok suistimale açık bir durum olacaktır. Öte yandan klinik psikoloji daha önce de belirttiğim gibi farklı patoloji türleriyle karşılaşacaktır. Klinik psikoloji önleyici uygulamalarını çok daha hızlı yaygınlaştırıp Internet ortamında çok daha fazla sayıda insana bilgi ulaştırma şansını elde edecektir. Bu da kuşkusuz beraberinde Internet üzerindeki doğru ve yanlış bilgilerin ayrıştırılması sorununu getirecektir.

Ergonomi, sanayi toplumları bağlamında ortaya çıkan, mühendislik ve psikolojinin kesiştiği bir noktadadır. Sanayi sonrası çağda, bu alan gittikçe psikolojiye yaklaşan bir konuma gelerek bilgi toplumunda bilgi işleyen insan modeline göre araç tasarlamada yardımcı olacaktır. Her aracın bir bilgisayar olmaya doğru yönlendiği bu toplumda bilginin optimal akışları ve insanların işleme dinamikleri bu alanda baskın olacaktır.

Endüstri ve örgüt psikolojisi birçok yönden kendini yeniden tanımlama ihtiyacı içine girebilir. Alanın adını oluşturan endüstri, bilgi toplumunda farklı bir yapıya kavuşacak, insangücü oranı sanayi içinde gitgide azalacaktır. Örgütlenme, kişilerin fiziksel olarak birbirlerine yakın olmalarını gerektirmeyecektir. Temel alışveriş maddesi bilgi olacaktır. Asıl sorunlar da gelen bilginin organizasyonunda ve kullanımında

olacağından bir ihtimal ergonomi ile birlikte çalışıp optimal bilgi yönetimi sistemleri kurulacaktır. Böylece, endüstri ve örgüt psikolojisi yeni örgütlenmeler bağlamında kendini tanımlayacak ve iş dünyasının yeni çehresiyle birlikte beliren sorunlara odaklanan bir alan olacaktır.

Sonuç

Bilgi toplumu bazı yeniliklerin müjdecisiyse de bazı sorunları da beraberinde getirecektir. İnsanlar arasındaki en büyük farklılıklar erişim ve kullanım konularında ortaya çıkacaktır. Psikolojinin sorumluluklarından biri de mutlaka erişime yönelik politika belirlemede yer alması, farklı grupların özelliklerine göre erişim modelleri, kullanım eğitimleri ve kullanıcı arayüzleri üzerinde projeler geliştirmesidir. Eğitimin üzerindeki yük de bilgisayar kullanımını öğretmekten ziyade insanlara bilgiyi en doğru, en uygun biçimde kullanabilmelerini öğretmek olacaktır. Aksi takdirde bilgi toplumu toplumun bir kesimine bilgi yoksunluğu olarak yansıyacaktır.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. GÜROL IRZİK) – Teşekkür ederim. Şimdi, bildirinin yorumu için sözü Prof. Dr. Nuray Karancı'ya bırakıyorum.

DOÇ. DR. SAMİ GÜLGÖZ'ÜN "BİLGİ TOPLUMUNA DOĞRU PSİKOLOJİ" KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*A. Nuray KARANCI**

Bilgi toplumuna geçişin veya bilgi toplumu olmanın psikoloji bilimini ve insan-grup psikolojisini nasıl etkilediğini incelemekten önce bilgi toplumu kavramı üzerinde durmamızda yarar olacağı görüşündeyim. Bilgi toplumu denince aklımıza bilginin/enformasyonun hızla üretilmesi, yaygın ve etkin olarak dağıtılması, iletişim ağlarının yaygınlaşması ve etkinleşmesi gelmektedir. Bu bağlamda bilgisayar teknolojilerinde olan gelişme, internet erişim olanakları, e-posta ve mobil telefonlarla iletişimin çok hızlanması, aynı zamanda görsel ve yazılı medyadaki aşırı hızlı çeşitlenme gelmektedir. Bilgi toplumunda birey/ör-gütler/topluluklar büyük bir bilgi seli altındadırlar. Bu bilgi selinde yüz-meyi öğrenebilmek belki de çağımızın en önemli başarı becerisi olacaktır. Bilgi toplumunun getirdiği teknoloji , iletişim ve bilgi zenginliğinin sağladığı kolaylıkların yanı sıra bilginin birey üzerinde yarattığı sıkıntılar da bulunmaktadır. Bilgi kaynakları ve çeşitlerini entegre etmek ve bireyin kendi için göreceli olarak doğru olanı seçme zorluğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum belirsizlikler ve sürekli yenilenen teknolojiye uyumun yarattığı stresi beraberinde getirmektedir. Ayrıca, değerlerin ve doğruların sürekli sorgulanması ve çok zengin görsel ve yazılı basın organları yolu ile sunulan farklı yaşam tarzları, felsefeleri ve insan/ insanlara arası ilişki modellerinin benlik ve kimlik üzerindeki etkilerini de göz önünde tutmamız gerekir. Cushman (1990) "Benlik niçin boş" başlıklı makalesinde, ikinci dünya savaşı sonrası benliğin yitirilen referans toplulukları, değerler ve bireyci, bağımsız ve öz denetim ve kontrolü vurgulayan yaklaşımlarla, diğer taraftan boşaltılmış ve parçalanmış benlik olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Cushman'ın önemle

* Prof. Dr. , Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

üzerinde durduğu nokta, boş ve parçalanmış benliğin doldurulması üzerine inşa edilen sektörlerin olduğu, bunlardan birinin reklam diğerrinin ise psikoterapi olduğu yönündedir. Paylaşılan anlamların yitirildiği bu dönem bilgi çağı ile birleştiğinde bireyin karşısına çıkan bilgi seline bu boşluğu doldurma amaçlı sarılabileceği düşünülebilir. Gerçek topluluk/cemaat ve ilişkilere alternatif olarak sanal topluluklar ve ilişkilerin yaşanması ve bu yolla bireyin açlığını hissettiği ilişkilerin kurulması bilgi toplumunun bir başka özelliği olarak belirmektedir. Ancak, sanal ortamda bireyin cinsiyet, fiziki görünüm, öz geçmiş vs gibi özelliklerini dilediği gibi değiştirip sergileyebilmesi ve bu yolla yaşanan özgürlüklerin modern toplumda yaratılan ideal benliklerin sanal olarak yeniden yapılandırılmaları ve pekiştirilmelerini mi getirecektir? Görüldüğü gibi psikoloji biliminin odağı olan insan davranışları, duyguları, tutum ve zihinsel süreçleri bilgi toplumuna geçişte çok önemli etkilerle karşı karşıyadır. Bu bakımdan çalıştığı öznenin büyük bir değişim yaşadığı bir bilim dalı olarak psikoloji doğal olarak bu etkileri inceleyebilecek, anlamlandırabilecek ve uygulamalarına yön verecek değişimi yaşamak durumundadır. Özetle, psikoloji biliminde de bir geçiş süreci yaşanmalıdır ve yaşanmaktadır.

Sayın Gülgöz, Bilgi toplumuna geçiş ve psikoloji ilişkisini, birbirleri ile karşılıklı etkileşim içerisinde olan beş katmanla ele alarak tartışmıştır. Metodoloji açısından yaptığı tartışmada, veri toplamada, özellikle deneysel psikoloji için algı, hafıza, karar verme ve diğer bilişsel süreçlerin incelenmesinde bilgisayar teknolojilerinin yarattığı verimlilik üzerinde durmuştur. Veri toplamada ikinci bir kaynak olarak ise e-mail ve internet üzerinden veri toplama üzerinde durmuştur. Sayın Gülgöz'ün belirttiği gibi çok sayıda kişiye, çabuk bir şekilde ulaşmayı sağlama potansiyali olan bu yol bence çok dikkatle kullanılmalıdır. Bu yollarla bilgi toplanması araştırmacının, araştırılan bireyler-topluluklar, süreçler ve kuramsal beklentiler ile sadece sanal bir ilişki kurmasını gerektirmektedir. Burada bana endişe verici gelen konu araştırmacının ilgi duyduğu, anlamaya ve açıklamaya çalıştığı bireyden, onun koşullarından, sözlü olarak ifade edilemeyecek durum ve sözel olmayan davranış özelliklerinin yaratacağı zenginlikten uzak kalınacağıdır. Ayrıca, unutmamak gerekir ki internet veya e-posta yolu ile tesadüfi yöntemlerle

bile olsa, ulaşılan sanal ortamlarda bulunan kişiler, çeşitli özellikleri aı-
sından elit bir tabaka oluşturacaklardır. Bu zellikle, Türkiye gibi bilgi-
sayar teknolojilerinin sınırlı kişi tarafından kısıtlı olarak kullanıldığı l-
kelerde çok dikkat edilmesi gereken bir husus olarak belirlemektedir. Başka bir konu, bilgisayar teknolojilerinin kullanımında cinsiyet farklı-
lıklarının olduğu ve kadınların bu teknolojileri daha az kullanmakta ol-
duklarıdır. Bu açıdan kadınları bu teknolojilerde güçlendirmenin ge-
rekli olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla cinsiyet açısından
da internet üzerinden veri toplamak katılımcıların belli bir grubu tem-
sil etmelerini ve sonuçların genellenebilme sorunları getirecektir.

Sayın Gülgöz ikinci olarak veri saklama ve analiz konusunda bilgi-
sayar teknolojilerinin getirdiği kolaylıkları, istatistik paket programlar,
kısa sürede çok sayıda veriyi işleyebilme, saklayabilme ve ilişkileri test
etme olanağını vermesinden olumlu etkiler olarak , analizlerin yanlış
kullanımını ise olumsuz etkiler olarak ifade etmiştir. Burada eklenmesi
gereken bir konu psikolojinin araştırma paradigmalarında son yıllarda
niteliksel yöntemlere verilen önemdir. Bilgisayar teknolojileri niceliksel
araştırmaların analizinde önemli kolaylıklar sağladığı gibi niteliksel
araştırmalar için de geliştirilen paket programlar kullanıma sunulmak-
tadır. Ancak, pozitivist gelenek ile yetiştirilen çoğu psikolog daha çok
niceliksel çalışmalara ağırlık vermekte ve bu alanda gittikçe karmaşık-
laşan istatistik analizler ve programlar kullanılmaktadır. Dikkat edilme-
si gereken, bilgi toplumunun bireyde yarattığı etkileri incelerken çok
karmaşık yöntemler, bilgisayar teknolojilerinin olanak sağladığı çok sa-
yıda değişkenin eş zamanlı ve çok çabuk analiz edilebilmeleri olanak-
ları ile araştırılan konunun ve yaşanılan değişimlerin özünü kaçırma-
mak olmalıdır. Psikoloji araştırmalarında tarihsel ve kültürel özelliklere
dikkat edilmesi, ğrenci örneklem gruplarından uzaklaşarak, toplu-
mun farklı kesimlerini temsil eden bireylere odaklanmaya önem ver-
mek gerekmektedir.

Bilginin yaygınlaşması ve iletişimin artması Sayın Gülgöz'n ze-
rinde durduğu bir başka konudur. Bilimsel alışma sonuçlarına yaygın
olarak kolay ulaşılabilirlik, bilgi toplumunun önemli bir yararı olarak
karşımıza çıkmaktadır. Ancak, burada bilgi üretiminde metodolojik so-
runları göz ardı ederek, bilimsel süzgeçten ve kriterlerden tam olarak

geçmemiş olan bilgilere de erişilebilmesi , bilgi kirlenmesine, otorite yitimine ve yanlışlıklara yol açma tehlikesini taşımaktadır. Psikoloji araştırmalarından elde edilen bulgular, davranış, duygu ve zihinsel yapı ve süreçlerle ilgili olduğundan, doğal olarak çok geniş bir kitlenin ilgisini çekmektedir ve uygulama alanlarını yönlendirebilmektedir. Bu bilgilerin hem internet ortamında hem de popüler basın-yayın organlarında yer alması ve kullanıcıları durumunda olan geniş kitlelerin bunların genellenebilirlik, geçerlilik ve güvenilirlik özelliklerini sorgulama olanakları olmaması psikoloji ile ilgili bilgilerin bireyleri/toplulukları yanlış yönlendirebilme olasılığını yaratmaktadır. Örneğin, ebeveynlerin, bilimsel olarak doğruluğu tam olarak kanıtlanmayan veya göreceli geçerliliği olan bir bulguya erişmeleri, bunu inanılır bulup çocuk yetiştirme yaklaşımlarında kullanmaları karşımıza önemli ve gerçek sorunlar çıkarabilecektir . Aynı şekilde bilgi bolluğu ile birbiri ile çelişen araştırma sonuçlarına ulaşmak, bireylerde çatışma, kararsızlık ve belirsizlik duyguları ile bir çaresizlik yaratabilecektir. Görüldüğü gibi bilgi toplumuna geçişin getirdiği kolaylıklar ve zenginliklerle birlikte olumsuz olabilecek ve belli bir süreç sonunda olumluya dönüşebilecek özellikleri bulunmaktadır. Bilgi toplumunda psikoloji bilgilerinin yaygınlaşması, ancak bunları değerlendirebilecek, kaynakların saygınlığı hakkında fikir sahibi olabilecek bir kitle için yararlı olabilecektir. Buna özetle bilinçlenmiş bir kitle diyebiliriz. Karşımızdaki önemli sorunlardan biri bu bilinçlenmenin nasıl sağlanacağına ilişkin araştırılmasıdır.

Bilgi toplumuna geçişle psikolojinin içeriğinin de değişeceği Sayın Gülgöz tarafından dile getirilmiştir. Psikoloji araştırmalarında değişen kimlik, kendilik anlayışları, insanlar arası ilişkiler ve yeni davranışsal-duygusal sorunların incelenmeye başlandığı görülmektedir. Bilgisayar teknolojilerin kullanıcıları üzerinde yarattığı tükenmişlik ve tükenmişliğe yol açan faktörün kullanım sıklığı ve süresinden çok teknolojiye karşı tutumlar olduğu (Salanova, Wilmar ve Schaufeli, 2000), bilgisayar bağımlılığı ve yarattığı duygusal , bilişsel ve davranışsal sorunlar (Beard ve Wolf, 2001; Wang,2001), sanal ilişkiler ve bunların öz saygı ve benlik algısı ile ilişkileri (Moody, 2001; Oravec, 2000) gibi konular psikolojinin gündeminde yer almaktadır. Bilgi çağının yarattığı değerler erozyonu veya değerler çok sesliliği (Gergen, 2000), insan ilişkilerinde e-

posta ve sanal sohbet grupları ile yarattığı çeşitlenme, özgürlük ve ancak yüzeysellik (McKenna ve Bargh, 2000; Wellman, 2001; Whitty ve Gavin, 2001) gibi konular ile psikolojinin insan modelleri de sorgulanma ve gözden geçirilme durumundadır.

Psikoloji uygulamaları, Sayın Gülgöz'ün tartıştığı son alandır. Tartışmalara özellikle klinik psikoloji uygulamalarında bilginin yaygınlaşması ile birlikte ve kendi sorumluluğunu alan ve kontrol eden, bağımsız, rasyonel, kendine yeterli birey modeli ile ön plana çıkan kendi kendine yardım yaklaşımının yaygınlaşmasını vurgulamak önemlidir. Burada adeta profesyonel yardım yerine bireyin kendi sorunlarını araştırarak, gerekli bilgiyi elde ederek ve çeşitli kaynaklarda önerilen yöntemleri uygulayarak kendi sorununa kendi çözüm üretebileceği ve ürettiği çözümleri uygulayabileceği görüşü hakimdir (Barak, 1999). Bu alanda klinik psikolog (psikoloji disiplini içerisinde bilimsel yöntemlerle üretilen bilgileri uygulayan kişi olarak) bir kenara itilebilmekte ve onun yerine bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği sorgulanabilecek, ya da bilimsel kabul gören ancak birbiri ile çelişebilen ve özümsemesi ve entegre edilebilmesi güç bir bilgi selinden kendi dünyasına uygununu bulup seçmeye ve uygulamaya zorlanmaktadır. Bu alan tüm bilgi toplumunda yaşanan sorunların bir özeti gibi görünmektedir, bu da bilgi toplumunda bireyin karşı karşıya olduğu çok seslilik-bilgi-enformasyon/seçim, tarafsız değerlendirme gereği/ bireysel yanlılıklar ve bilişsel süreçlerde kısıtlılıklar gibi ikilemleri karşımıza çıkarmaktadır. Bilgi toplumu psikolojik açıdan bireylere seçim olanağı, zenginlik ve ilişki çeşitliliği sunmaktadır, ancak tüm bunlar aynı zamanda bilinmezlikle, çok seslilikle ve sürekli değişen bir dünyaya uyum gereğini getirmektedir ki bu da hem bir bilim dalı olarak psikolojiye hem de tüm bu çok seslilikten etkilenen bireye önemli uyum alanları yaratmaktadır. Son olarak bilgi toplumunda bilgi teknolojilerinin getirdiği zenginliklerden ve olumsuzluklardan tüm toplumların ve toplumların içerisinde farklı toplum kesimlerinin eşit olarak yararlanabilir duruma gelmeleri ve bu konuda güçlendirilmeleri gerekmektedir. Ancak, bunu yaparken bu zenginliğe yaklaşım, seçicilik ve getirebileceği yoksunlukların da üzerinde durulmalı ve bir dengeye gitmenin yolları da araştırılmalıdır. Bilinçlenme bu dengeyi sağlayabilecek önemli bir süreç olarak görünmektedir. Bilgi-

lenmenin yanı sıra bilinçlenmenin de yolları aranmalıdır.

KAYNAKÇA

Barak, A. (1999). Psychological applications on the internet: A discipline on the threshold of a new millennium. *Applied and Preventive Psychology*, 8(4), 231-245.

Cushman, P. (1990). Why is the self empty.: Toward a historically situated psychology. *American Psychologist*, 45 (5), 599-611.

Gergen, K.J. (2000). The self in the age of information. *Washington Quarterly*, 23(1),201-215.

McKenna, K.Y.A. & Bargh, J.A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the internet personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1), 57-75.

Salanova, M., & Schaufeli, W.B. (2000). Exposure to information technology and its relation to burnout. *Behavior and Information Technology*, 19(5), 385-392).

Wellman, B. (2001). Computer networks as social networks. *Science*, 293(5537), 2031- 2034.

Whitty, M. & Gavin, J. (2001). Age/sex/location: Uncovering the social cues in the development of online relationships. *Cyberpsychology and Behavior*, 4(5), 623-630.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederiz. Şimdi sıra Bilgi, Bilim ve Teknoloji konulu bildirisini sunmak üzere Prof. Dr. Ergun Türkcan'da. Buyurun Sayın Prof. Türkcan.

BİLGİ - BİLİM VE TEKNOLOJİ

*Ergun TÜRKCAN**

I. BİLGİ, BİLİŞİM VE ÜNİVERSİTENİN BİR İKTİSATÇI GÖZÜYLE YENİDEN TANIMI :

İnsanlar, eskiden mal ve biraz da hizmet üretip-tükettikleri, daha basit bir toplum şeması içinde yaşarlar ve hayata veda ederlerdi, bilim ve teknoloji çok ağır gelişir ve toplum hayatında küçük bir yer kapsardı. Şimdiki toplumu bilgi üretip-tüketen daha karmaşık bir yapı olarak adlandırmak gerekir. Her insan bir bilgi üretiyor, tüketiyor ve bilgiye kaynak oluyor. Böyle toplumları, bu alanın düşünürleri “bilgi toplumu”; buralara henüz varılmadığını düşünen daha muhafazakar kimse-ler ise “bilgi toplumuna doğru” ibaresiyle ifade ediyorlar. Ama kimler hangi tür bilgiyi nasıl üretip tüketiyorlar. Bilgi üretmek çok yeni bir moda da sayılmaz; prehistorik atalarımız da, kendilerine göre bilgi üretir ve sonraki kuşaklara aktarma yeteneği gösterirdi; aksi halde insanlar bugüne gelemezdi: hangi bitkiler yenir, hangi hayvanlar tehlikeli-dir, ay-güneş hareketleri ile sıcak ve soğuk mevsimler arasında ilişkiler var mıdır vb.?

Bu atalarımız, zaman içinde, yerleşik toplumlar haline gelerek, yazıyı, aritmetiği, tekerleği, geometriyi ve silahları icat ederek, yavaşça, ancak çok sağlam, geleneksel bilgi kazanımlarıyla bir tarım toplumun-dan, sanayi toplumuna doğru harekete geçtiler; akademiler, üniversi-teler kurdular. 18. Yüzyıl sonunda şekillenmeğe başlayan sanayi toplu-munda, işi bilgi, ama üretime yönelik, “teknoloji” dediğimiz bilgileri üretmek olan profesyonel “mucitler” ve bu icatları kullanan “girişimci-ler” ortaya çıkmağa başladı. Filozof Plato’nun Akademia’sından beri, pratik bilgileri hor gören ve bilim bahçesine almayan saf, yüksek bilim üreticileri, bu teknik gelişmeleri, biraz da kuşku ile izlemeyi yeğlediler. İllerideki tarihçiler, İngiliz Sanayi Devriminde, Oxford ve Cambridge’ in

* Prof. Dr. , Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü

hiç katkısı olmadığını söyleyeceklerdir.

Daha sonraki aşamalarda, 19. yüzyıl sonlarında, firmalara bağlı A&G laboratuvarları, sistematik, teknolojik bilgiler üretmeğe başlayınca, bu geleneksel üniversiteler yanında, teknik insanlar yani mühendisler yetiştiren ve teknoloji üreten teknik okullar ve teknik üniversiteler, akademiler kuruldu. Eski üniversite, Gökyüzünden inip fabrika kapısını çaldı; tabiat olaylarını, kainatı açıklarken, şimdi, yeni aletlerin, makinelerin nasıl çalıştığını bilimsel olarak açıklamaya çalıştı. 17. yüzyılda, modern bilimlerin kuruluşunu ifade eden Bilim Devrimi'nden beri ilk kez, temel bilimlerle teknikler arasında organik bağlar kuruluyordu. Bunu sonucu, ağır kimya, ilaç, elektrikli makineler sektörleri ve kitle üretimi ortaya çıktı; telgraf, telefon ve 'vasiyet kaydından' başka işe yaramayacağı düşünülen fonograf aleti bu dönemde icat edilmiştir. Bunlar o zamana kadar tedrici bir teknik ilerleme hızına alışmış; ileri toplumlarda bile, o kadar hızlı bir icat yağmuru yarattı ki, (Edison'un patentleri 1125 adet), 1900 yılında ABD Patent Dairesi Müdürü "icat edilebilecek her şeyin icat edildiğini" (what can be invented has been invented) ileri sürerek, vergi mükelleflerinin parasını daha fazla israf etmemek için, kendi dairesinin kapatılmasını önerdi.

Müdür yarım yüzyıl daha yaşasaydı neler düşünürdü? Bilim ve teknolojideki yüzyıllık patlama, o güne kadar yani Miletli Thales'ten itibaren yaşayan tüm bilim adamları ve mühendislerin sayısından daha fazlasının, belli bir zaman kesitinde, 20. yüzyıl'ın son çeyreğinde, bir arada yaşamasının bir sonucu olabilirdi. Çünkü, bilgi üretmek, belli bir aşamadan sonra, ayrı bir sanayi haline geldi. Gerçi, A. North Whitehead, "19. yüzyılın en büyük icadının, icat yönteminin icat edilmesi" olduğunu söylemesine rağmen, eğer teşbih yanlış değilse, buhar makinesinin, tüm tekno-ekonomik etkilerini, sonraki yüzyılda göstermesi gibi, bilgi üretiminin genişliğine ve derinliğine, bir bilgi toplumuna doğru yol alması, 20. yüzyılın son çeyreğinde görüldü ya da görüntü bu şekilde adlandırıldı. Bilgi üretiminin bir sanayi haline geldiğini ifade etmiştik. (Bu konuları inceleyenler, uzmanı olanlar, yayın yapan ve yayınları izleyenler de bu alanda ufak bir alt sektör oluşturacak kadar çoğalıp, etkinliklerini artırmışlardır.)

Şimdi, bilgi, bilim, teknoloji, bilgi toplumu vb. herkesin kullandı-

ğı, fakat gerçek anlamlarını, farklı yorumladıkları için, tartışma ve karar süreçleri sırasında, bir türlü anlaşılamadıkları terminolojinin, kendimize göre, tanımlarına gelebiliriz. Kendimiz derken, yine, eski sanayi toplumu paradigması içinde kalan bir iktisatçı gözüyle baktığımızda, "sanayileşmenin, sanayiın, milli gelir ve istihdam içindeki payının artması", şeklindeki tanıma paralel, 'bilgi-bilişim toplumunu' da, (ICT) bilgi üreten bir ana sektörün, gelir ve istihdamda payını büyütmesi, şeklinde tanımlarsak önemli bir itirazla karşılaşmayız. Günümüzde bu ana sektör (ICT), "Bilişim-İletişim Teknolojileri" diye literatüre girmiştir. Sektörün bir kısmı, henüz sanayi (imalat) içinde, elektronik alt-sektörü başlığı ile kalırken, geri kalanı, iletişim, programlama vb. faaliyetler ise hizmet ana sektörü içinde sayılabilir. Şimdi, bu parçaları birleştirip, aynı bir ana sektör mü yaratıyoruz?

Geleneksel paradigmanın mantığıyla, bu sektörün, diğer sektörlerle girdi sağlayan ve doğal olarak, onlardan da girdi alan bir matrikste yer alması düşünülebilir. Sanayi sektörü de, diğerlerinden katma değer alır, kendisi de katar ve verir. Tarihsel çizgi içinde, sanayi sektörü, İngiliz Sanayi Devriminden başlayarak, milli gelir içindeki payını bir yere kadar, tarım aleyhine artırmış, sonra, hizmet sektörü denen, çok büyük bir alanın, milli geliri kapsamasıyla, o da, tarım gibi, nispi büyüklüğünü daraltma sürecine girmiştir.

Bugün ileri bir sanayi ülkesinde, tarımın payı %3-5'ler civarında iken, sanayi sektörünün payı %20'lere inmiş bulunuyor. Acaba, yeni bir sınıflandırma yaparak, ICT sektörünü yeniden tanımlayıp, milli gelir istatistiklerini de yeniden düzenleyebilir miyiz? O zaman, bilgi toplumu, ICT sektörünün payının, diyelim, bir sanayi sektörü veya daha fazla büyüklüğe eriştiği (sanayi-ötesi) toplumlara verilen bir ad mı olacak? Böyle bir durumda, ICT sektörünü, genelde tanımlayıp, büyüklüğü için de kritik bir "eşik" mi belirlemek gerekecektir? Burada, yine geleneksel iktisat paradigması içinde kalarak çeşitlemelerimizi sürdürelim. Biz, iktisatta, kullanım değeri olup değişim değeri olmayan "serbest mallar"; değişim değeri olan, "tüketim malları", "ara mallar"la diğer malları üretmekte kullanılan "yatırım malları" yani makine-teçhizat vb. ayrımları yapmaktayız. Böyle bir ayrımı, merkezinde ICT ana sektörü bulunan, bir "bilgi-ekonomisi"ne uygulamaya çalışalım. Serbest mallar,

“enformasyon”⁸³ ya da “bilişim” denilen, örneğin, İnternette herkesin kolaylıkla eriştiği, hava gibi, su gibi yayılan bilgiler olabilir mi? Buna, Türkçe “malumat”, veri diyerek, özgün düşünce ürünleri ve bilimsel bilgiden (scientific knowledge) ayırt etmek mümkündür. (Veri ya da malumat üretmek için de bir emek sarf edildiğini, harcama yapıldığını ve hatta birçok durumda, bilimsel bilgi üretmek için bu malumattan ‘sistematik’ tarzda yararlanıldığını da kabul etmek durumundayız. Ancak nihai kullanıcı (tüketici) buna bir fiyat ödemiyorsa, serbest mal sayılabilir; bir kullanma fiyatı varsa, serbest mal olmadığı söylenebilir.)

Gerçek bilgilerin, bir emek, teknik terimiyle A&G faaliyeti (yatırım) ve “spekülasyon”⁸⁴ sonucunda ortaya çıktığını, bir beyin ve emek gücünün ürünleri olduğunu söyleyebiliriz. Burada, çok dar ve bilinen ekonomik terimlerle, bilgi-ekonomi-teknoloji bağlantıları üzerinde duruluyor. Daha felsefi veya siyasi-iktisat bağlamındaki kavramsal gelişmeler, özellikle Foucault-Negri’nin ortaya attığı “biopolitical” üretim, “kitle zekâsı” ve “gayri maddi emek” gibi kavramlar üzerinde bir tartışmaya girmiyoruz. Ancak, aşağıda yaptığımız uzun bir alıntı, bilgi üretiminin, emek, siyaset ve global sermaye ilişkileri açısından post-modern analizleri bir örnektir.⁸⁵ Bu analizleri başka çerçevelerde tartışmak çok yararlı olacaktır.

⁸³ ‘Information’ rather results from data processing, i. e. , it resulted from the processing of figurative and reconciled illustrations. Thus, “Data < Information < Knowledge” Belkız Tarhan, “New Communication and Information Technologies as Processes-in-Relations: Case of the Internet Use in Turkish Academic Practice”, Basılmamış doktora tezi, METU, 2000/2001, s. 7.

⁸⁴ Felsefeden, bilimsel teori kurmağa, romandan şiir yazımına, insanın tüm düşünce ürünlerini bu kategoride toplayabiliriz.

⁸⁵ “. . . Italian Marxist authors who recognize the biopolitical dimension in terms of the new nature of productive labor and its living development in society, using terms as “mass intellectuality”, “immaterial labor”, and the Marxian concept of “general intellect”. . . They have acted as if discovering the new forms of productive forces – immaterial labor, massified intellectual labor, the labor of “general intellect” – were enough to grasp concretely the dynamic and creative relationship between material production and social reproduction. When they reinsert production into the biopolitical context, they present it almost exclusively on the horizon of language and communication. . . three primary aspects of immaterial labor in the contemporary economy: the communicative labor of industrial production that has newly become linked in informational networks, the interactive labor of symbolic analysis and problem solving, and the labor of production and manipulation of affects. . . The huge transnational corporations construct the fundamental connective fabric of the biopolitical world in certain important respects. Capital has indeed always been organized with a view toward the entire global sphere, but only in the second half of the twentieth century did multinational and transnational industrial and financial corporations really begin to structure global territories biopolitically. ” Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, 2001, ss. 28-31.

Bilimsel bilgilerin bir kısmı teknolojiye, "üretim bilgisi" ne, dönüşmekte ve değişim değeri, yaratacağı katma değer oranında, artmaktadır. Gerçek anlamda, "teknoloji ya da bilgi piyasasını" bu bilgi grubu oluşturmaktadır. Burada, ilerdeki bilgilerin (ve teknolojilerin) üretilmesi açısından çok kritik olabilecek bazı spekülasyonlar, örneğin, teorik fizikteki bir makale (Einstein'ın 1905 makaleleri) değişim değeri olmayan bir mal mı sayılacaktır? Bu ve buna benzeyen sorunlar, bizi, bilgi üretim sistemleriyle, bunların ürünleri, ürün türleri arasındaki ilişkileri gözden geçirmeğe doğru yönlendiriyor.

II. BİR BİLGİ EKONOMİSİNİN ANATOMİSİ

Şimdiki bilgi üretim sistemi, dar anlamda, ulusal A&G sistemi ya da alanı diye tanımlanan bir grup, kurum, araştırmacı, finans mekânizması ve bunlar arasındaki ilişkiler seti, şeklinde tanımlanabilir. Bu sistem hakkında, 1960'lar dan beri büyük bir literatür birikmiştir; sistemin temel çalışma ilkeleri, modülleri, kavramlar, akımlar vb. artık bilinmektedir. Ulusal A&G sistemleri, üç aşamada ya da ana tipte tanımlanmış olan araştırma faaliyetlerini gerçekleştirip (performance sectors) fon temin eden (financing sectors) 4 alt-sektörlü bir matriks çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu dört sektör:

1. Üretici sektör, İngilizce ifadesiyle "*Business Sector*", üretilmiş ve üretilecek teknolojilerin uygulanarak (yenilikler) mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirildiği, bu faaliyetlerin çoğunun kendi içinde (*intra-mural*) finanse edildiği, harcamaların ve araştırmacıların en yoğun olduğu ana sektördür. Burada özel sektör demeyip, üretici sektör dememizin nedeni, (varsa) kamuya ait üreticilerin de bu sistemde yer almasıdır. Bu sektör, sadece kendi finanse ettiği değil, dışarıdan, özellikle kamudan gelen (*extra-mural*) fonlarla da, sipariş araştırmalar (*contract research*) yapar. Ulusal araştırma harcamaların en büyük kısmı buradadır. Temelde üretim yapan bu sektörün bir kısmı, örneğin Silcon Valley'de yer alan ileri-teknoloji firmaları, son çeyrek yüzyılda, tamamen A&G yapan, sadece teknoloji üreten bir yapıya dönüşmüştür ki, bu firma tipi, "bilime dayalı ekonomi" modelinin ana unsurlarından birini oluşturmaktadır.

2. Kamu Sektörü, gizlilik veya A&G faaliyetinin ekonomik olması gibi nedenlerle, bazı konularda devletin kurduğu A&G birim ve laboratuvarlarından oluşur; finansmanı kamu kaynaklarından sağlanır.

3. Yüksek Öğretim Sektörü, başta üniversiteler ve yüksek okullar olmak üzere, A&G de yapan, yapması gerekli, bilgi üreten, saklayan ve kuşaklara nakleden kurumlar sistemidir; finansmanın bir kısmını kendisi sağlamaktadır.

4. Kâr-amacı-olmayan-özel sektör, A&G için kurulmuş vakıflar, dernekler, akademiler vb. oluşmaktadır; kendisini tamamen finanse eder.

Buna beşinci bir sektör olarak **"dış alem"**i de ekleyebiliriz. Dış alemden yapılan A&G siparişleriyle, karşıtında, dış aleme ısmarlanan A&G yani teknoloji üretimi ve uluslar-arası projelere katılımlar bu kategoriye sokulabilir. Ancak, küreselleşme karşısında, bu eski, ulusal B&T sistemi çerçevesindeki analizlerin, kalıp ve tanımların değiştiğini, yeni bir bilgi üretim sistemine doğru gittiğimiz görüyoruz.

Başlıca araştırma tipleri ise temel ve uygulamalı araştırma ile sınıai geliştirmedir.⁸⁶ Dolaylı araştırma faaliyetleri ise, bir anlamda, malumat veya veri toplamının yoğunlaştığı, A&G dışı faaliyetlerdir.⁸⁷ Geleneksel, A&G yapısı içinde, **temel araştırmalar** yüksek öğretim sektöründe odaklanır; **sınıai geliştirme** ise üretim sektöründe gerçekleşir. Kamu sektörü, genelde, tüm araştırma tiplerini gerçekleştirir görünse de, temel araştırma aşamasından çıkıp, nihai teknoloji haline gelmemiş bilgilerin üretime uygulanma olanaklarının doğabileceği **uygulamalı araştırma**'ların yeridir. Doğal olarak, bu sektörler ve tipler zorunlu bir ilişki bağıını göstermiyor: Bir üniversite, sanayi için bir yeni veya doğurgan (generic) bir teknolojiyi geliştirebileceği gibi, bir firma da, ekonomik bulursa, temel bir araştırma yapabilir. Görüldüğü gibi, burada, bilgiye dayalı ekonominin ve bilgi ürünlerinin niteliği ve üretim koşulları hakkında, zaten çok kabarık olan literatüre, daha fazla katkı yapmamızın

⁸⁶ Sınıflandırmalar ve tanımlar için Bkz. Frascati El Kitabı, *Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development-Frascati Manual*, fifth edition (OECD, 1993)

⁸⁷ Frascati El Kitabı.

gereği yoktur. Biz, konuyu, üniversite ve bilgi üretimi perspektifi içinde görebilmek için bu genel açıklamaları yaptık.

III BİLGİ EKONOMİSİ İÇİNDE ÜNİVERSİTENİN YERİ

Üniversitelerin, bir sanayi ekonomisinin bilgi üretim mekânizmaları içindeki yeri, bilgi üretiminin başlangıcı olan temel araştırmaların ve spekülative bilginin kaynağı olmaktır. Bu anlamda da, "başka bilgileri üreten bilgiler", "bilgi-mayası" ('ser-maye' de aynı kökten geliyor) yani sektörün sermaye malları, sermaye stokuna katkısı olan sermaye malları sektörü, gibi de düşünülebilir. Belli bir zamandaki, "bilgi stokunu", bir ülkenin fiziki sermaye stokuna benzetirsek, bu bilgi stokuna ilaveleri de "yatırım" kavramıyla eşleştirmemiz gerekir.⁸⁸

Doğaldır ki, bilimsel bilginin tamamına yakını, yine üniversitede ortaya çıkar, bu bilginin belli bir kısmı hemen, diğerleri zaman içinde, uygulamalı araştırmalara ve daha sonra da, sanayi içinde çeşitli ürün ve üretim teknolojilerine dönüşür. Zaman içinde, fabrikanın üniversiteye, üniversitenin fabrikaya dönüşmesine dair, oldukça gerçekçi teoriler de ortaya atılıyor.⁸⁹

Ancak, burada bilgi daha doğrusu, enformasyon toplumu, her insanın bilgi-bilişim (malumat) ürettiği ve bu sürece konu olduğu, bir yoğun-iletişim ağı, şeklinde düşünülürse, akademiya, yine de belli bir pozisyonda kalacaktır. Çünkü, bilgi, basit enformasyon bile, yerine göre serbest mal gibi düşünülse de, belli durumlarda, "katma değer" üretiminde "girdi" niteliği veya "tüketim malı" kazanacaktır. Böyle bir şemada, bilimsel bilginin, diğer bilgileri üreten, "sermaye malı" niteliğinde, bilgi üretim sürecine katıldığını ve bir "sermaye malları" üretim sektörü haline geldiğini varsayabiliriz. Ama şu nokta, diğerlerinin hepsinden daha önemli görünüyor: Geleceğin Bilgi Toplumunda, bilgi üretkenler, klasik mal ve hizmetleri üretenler ve "kullanıcılar" yani tüketiciler de, en az bir 'master' ve/veya ortalamada bir üniversite derecesi yapmış olacaktırlar. Tüketicileri de, en az bir üniversite mezunu olarak

⁸⁸ Buradaki yatırım kavramı tamamen, üniversitenin araştırmalarıyla ürettiği temel bilgileri kapsıyor. Fiziki bir alt-yapı türü olan, üniversite ve benzeri kuruluşların binaları, makine ve teçhizatı vb. konulara tahsis edilen fonların harcaması kastedilmemektedir.

⁸⁹ *The Economist*, October 4th. 1997, "A Survey of Universities; The Knowledge Factory. "

görmemin nedeni, yeni teknolojileri kullanmanın veya tüketmenin de, artık ekmek-peynir yemek türünden kolay bir iş olamayacağındandır.

Teknoloji üreten ve tüketen bu insanların çıkış noktası, tabii ki, üniversitelerdir. Bugün de, araştırma sektörlerinin en önemli girdisini yani araştırma personelini üniversiteler sağlamaktadır. Belki, ilerde, üniversiteler arasında bir ayırım yapıp, bilgi üretici (süper) üniversitelerle; bilgi tüketici ve geleneksel mal hizmet üreticisi yetiştiren sıradan "standart" üniversiteler ortaya çıkabilecektir. Kuşkusuz, sermaye stoku ne kadar büyük olursa, bilgi üretimi ve sektörün kendini yeniden-genişleterek üretimi (yeni yatırımlar), başka deyişle, (üniversitedeki) sermaye malları üretimi ile diğer ara ve tüketim mallarının üretimi artacaktır. Burada, büyüklüğü aynı olan iki sermaye stokunun, farklı miktarlarda, sermaye malı ve diğer mal ve hizmetler üretmesi, tıpkı, fiziki üretimde olduğu gibi, iki sistemin, verimliliğinde ya da "sistemik" özelliklerinde aranır. Daha spesifik olarak da, yatırımların miktarı, yani temel bilgilerin üretimindeki etkinlik, üniversitenin; bu bilgileri yeniliklere çevirip, fiziki katma değer üretimi ise sanayi sektörlerinin (firmaların) alanına girmektedir. Günümüzde, "Ulusal yenilik sistemleri" dediğimiz yapıların karşılaştırılması, sadece, bilginin yeniliğe ya da katma değere dönüşmesini sağlayan mekânizmaların etkinliğini ölçmekten ibaret, nispeten daha basit ve mekânîk bir işlemdir. (Yeni geliştirilen Oslo Elkitabı, bu konudaki, ölçüm güçlüklerini yenmeğe ve uluslararası standartlar sistemini kurmağa çalışmaktadır.⁹⁰)

Ancak, temel araştırmanın, temel bilimlerin ve bilimcilerin verimlerini ölçmek, araştırma hasılasının ölçülmesi (*R&D Output measurement*) anlamında, dar bir faaliyet alanı sayılan B&T sistemi içindeki en güç konulardan biri olma durumunu hala muhafaza etmektedir. Değineceğimiz, bu güçlükler, belli bir sanayi ekonomisindeki, sınırlı bir faaliyet alanı için çok dar bir uzman kadrosunu ilgilendirir, görünse de, bilgi üretmenin ana faaliyet konusu olduğu bir bilgi ekonomisi içinde, herkesin kabul edeceği, pratik ölçümlere, çözümlere kavuşturulması gereken sorunların başında gelir; çünkü, gelir dağılımı, bilgi üretimine,

⁹⁰ OECD Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data, Oslo Manual, second edition (OECD/EC/Eurostat, 1997)

bilginin bilgiler üretimine bağlı olacaktır. O zaman da, üniversiteler ya da üniversitelerin bir kısmı, bugünkü sermaye malları sektörü gibi, toplumun ve ekonominin, kendini yeniden genişleterek üretme süreci içinde, çok kritik bir duruma geleceklerdir.

IV. KÜRESEL BİLGİ ÜRETİM BİÇİMLERİ

Yukarıdaki açıklamaların genel çerçevesinin yine de ulusal ekonomi paradigması olduğu görülür. Oysa, mal ve hizmet üretimlerinin, özellikle, 20 yüzyıl ikinci yarısından itibaren, çok uluslu firmalar ya da daha sonraki deyişle, uluslar-arası veya uluslar-ötesi firmalar, dünya pazarları için dünya ölçeğindeki tesis ve yan tesisler sistemi içinde, küresel bir üretim biçimine girdiler; artık hangi malın ne zaman ve nasıl üretilbildiğini bilmek güçleşmiştir, her şey çok karmaşık ve esnek bir yapı içindedir.

Üretimin, kitle üretim formlarının (Taylorism-Fordism), küresel ve esnek yapılar kazanması karşısında, teknoloji üretiminin de küreselleşmesi kaçınılmaz bir süreçtir. Aslında, küreselleşmenin 16. Yüzyıl da başlamasından daha da gerilerde, bilim, Antik Grek ve daha sonra Orta Çağlarda, hep küreseldi, evrenseldi yani herkese açık, medeni dünya içinde bilim adamları, kitaplar ve talebeler yoluyla dolaşımdaydı. Bu niteliğini Soğuk Savaşta, bir ölçüde yitirip, kendi kutuplarına, bir süre çekildiyse de, bu süre sonunda, yeni düzen içinde, fakat bu sefer, meslekten olmayanlara kapalı, kitleler tarafından anlaşılmaz, bir esrar perdesi arkasına çekildi. Aynı zamanda, tarihinde, belki ilk kez, ticarileşti; çünkü, ürünlerine büyük şirketlerin talebi artmıştı; modern teknoloji, bilim yardımı olmadan üretilemiyordu. Bu kez, devletler yerine, bilimsel bilgileri, rakip firmalardan kıskanan çok uluslu firmaların sansürü ortaya çıktı.

Çok ayrıntılara girmeden, önemli-önemsiz modern yenilikleri gerçekleştiren bu çok uluslu firmaların, dünyadaki ileri teknolojilerin ve bu teknolojileri yaratma kapasitelerinin (firma A&G sistemleri) en önemli kısmına sahip oldukları; firmaların, A&G harcamalarından ve harcamaların genel, ulusal (özellikle ABD'nin) A&G harcamalarına oranından (GERD/GNP) kolaylıkla anlaşılabilir. (Ek. 1'de Dünyanın büyük firmalarının yıllık A&G Harcamaları verilmiştir.) Burada, teknoloji üreti-

minin ne ölçüde küreselleştiğini, en azından, "material production" boyutunda ölçebildiğimiz nicellikle bilemiyoruz Çünkü, bilimsel bilgi gibi açık olmayan (patetlenmiş ve patentlenmemiş teknolojiler, know-how şeklindeki ileri teknolojiler, günümüzde, belki de, askeri sırlar kadar hatta ondan daha fazla korunan bilgilerdir. (Modern askeri sırların da, genelde, bir ileri-teknoloji şeklinde ifade edilebileceğini söylemek yanlış değildir). Bu teknolojik bilgi üretiminin, şirketlerin hangi ülkede-ki, hangi tesisinde, biriminde veya laboratuvarında gerçekleştirildiğini bilmek kolay olmadığı gibi, bu çerçevede önemli olmamaktadır; üretim gibi, "intra-firm", bazı durumlarda ise "inter-firm" ilişkiler söz konusu olmaktadır.

V. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTENİN TEMEL İŞLEVLERİ

Türkiye'de işlevleri, performansı, işleyişi en çok tartışılan kurumlardan birisi üniversitelerdir. Bu da üniversitelerden çok fazla şey beklendiğinin bir göstergesidir. İstihdamdan teknoloji üretimine, toplum mühendisliğinden depreme ve halk sağlığına, ortaya çıkan her sorunda topluma yol göstermesi ve çözüm üretmesi isteniyor. Bu durum, çözüm üretecek ya da üretim yapacak diğer alt sistemlerin yani politika ve sanayiın iyi çalışmamasından kaynaklanıyorsa da, gelecek için sağlıklı bir talep doğduğu açıktır: Türk toplumu, ilk kez üniversitesinden, geleceğini üretmesini istiyor.

Henüz modernleşme aşamasını tamamlamamış, bin yıllık geleneksel toplum yapısını sürdüren, iktisadi gelişmesi ile toplumsal gelişmesi arasında büyük faz farkları bulunan Türkiye de, siyaset alanına askerlerin veya medyanın girdiği; siyasetin, her kademede bürokrasiye karıştığının görüldüğü gibi, üniversitenin, bütün boyutlarıyla, kalkınma-istihdama ve en önemlisi teknoloji üretimine katkı yapmasının istenmesi de doğaldır. Çünkü, sanayi kesimi, uzun yıllar, sadece, ithal teknolojiyle "ithal ikamesi" üretim yaptığı için teknoloji üretim denemelerine daha yeni yeni başlamaktadır; teknoloji üretimi de günümüzdeki geçerli slogan olduğundan, bu talep üniversitelere ve TÜBİTAK sistemine yönelmektedir.

Türkiye'nin son 25-30 yılda, genel çizgileriyle bir sanayi ekonomisi niteliği kazandığı doğrudur. Ancak, yukarıda da ifade edildiği gibi,

bir sanayi toplumunda, "yenilik işlevi", (özel) sektör sanayiinin işidir; devlet, bazı yenilikleri teşvik veya finanse eder, üniversiteler de bu süreçlere bilimsel açıdan yardım eder. Bunun ötesindekiler, normal şemanın dışında kalır. Türkiye sanayileşme süreci eksik kalmış, teknoloji üretme aşamasında, açık bir ekonominin, globalleşmenin derinden etkilerine maruz kalmış bir toplum olarak, teknolojik değişimin çok hız kazandığı bir aşamada, kendini koruma içgüdüleriyle, öz kurumlarından bir şeyler bekliyor; bunların başında üniversite geliyor. Ama şu paradoksu da yaşıyor: Toplumun teknoloji üretmesini bekleyeceği esas sistem yani Türk sanayii de, genelde, kendinden değil, ulusal B&T sistemi diyeceğimiz kurumlar setinden, TÜBİTAK ve üniversiteden teknolojik yardım bekliyor.

Türkiye, bir sanayi toplumu şemasındaki üniversiteye hatta daha geniş bir ifadeyle bilim ve teknoloji sistemine ulaşmış görülsede, şeklen ortaya çıkan bu açık görüntü, işlevleri anlamında, bizi yanıltmamalıdır. Çünkü, 74 üniversite (54 devlet ve 20 vakıf toplam 74 üniversite) Türkiye'yi bilim sıralamasında, ancak 25 sıraya getirmiştir ki, bu nicel sıralama, nitel bir bilim değerlendirmesi yapmamıza, başka bir deyişle, Türkiye'nin ve/veya Dünyanın yenilik sistemine, bilim sistemine ya da bilim stokuna katkısını göstermez. (Ek 2'ye bakınız.)

Türkiye, şeklen, 74 üniversitesi, 66 bin öğretim elemanı ve 1.5 milyon öğrencisiyle bir sanayi ülkesinin bilim alt-yapısı görünümündedir.⁹¹ Her yıl da, yaklaşık 230 bin öğrenciyi mezun etmektedir.⁹² Üniversite sınavlarına da 1.5 milyon aday girip, bunlardan 400 bini yerleştirilmektedir.⁹³ Bu sayılar, Avrupa'nın, nüfus bakımından, yaklaşık büyüklükteki ülkeleriyle karşılaştırılabilir.

Araştırma sistemine gelince, şeklen, Türkiye'de belli bir sayıda, taram başta olmak üzere, kamu araştırma enstitüleri ve en önemlisi, 40

⁹¹ Gerçek sayılar: 1999/2000 yılında üniversitelerde 1. 491. 806; diğer eğitim kurumlarında 12. 175, toplam 1. 503. 981 öğrenci mevcuttu. Aynı yıl, 8. 361 prof. , 4. 912 doç. 9. 396 y. doç olmak üzere 65. 204 öğretim elemanı görev yapıyordu. ÖSYM, 1999-2000 Yükseköğretim istatistikleri, Tablo 1 ve 2.

⁹² 1998/1999 yılında, 213. 793 öğrenci mezun oldu. Bunun 8. 518'i yüksek lisans, 2. 572'si doktora almıştır. (ibid. , s. 41, Tablo 8).

⁹³ 1999/2000 yılında üniversitelere 396. 512, diğer eğitim kurumlarına da 3. 425, toplam 399. 937 öğrenci yerleştirilmişti. (ibid. , Tablo 1).

yıldır gelişen bir TÜBİTAK araştırma enstitüleri sistemi mevcuttur. Ancak, yukarıda açıklamağa çalıştığımız gibi, henüz emekleyen bir özel sektör A&G sistemi yanında, araştırma deyince akla Türk üniversiteleri gelmektedir. Bunların performansı, TÜBİTAK sistemi de bu yapıyla çok yakından, yani destek ve ortak yaşama “symbiosis” şeklinde olduğundan, yaklaşık bir ortalama sistem performansı verebilir (mi?)

**2000 - 2001 YILLARINDA TÜBİTAK'A ÖNERİLEN VE
DESTEKLENEN PROJELERİN
KURULUŞLARA GÖRE DAĞILIMLARI**

KURULUŞLAR	2000			2001		
	ÖNERİ	DESTEK	BÜTÇE (x 1000 TL)	ÖNERİ	DESTEK	BÜTÇE (x 1000 TL)
A.İZZET BAYSAL Ü.	5	1	3.500.000	7	4	47.631.375
A. MENDERES Ü.	15	5	12.750.000	26	8	54.200.000
A. KOCATEPE Ü.	3	1	3.000.000	4	-	-
AKDENİZ Ü.	19	13	65.320.000	26	10	88.906.040
ANADOLU Ü.	1	-	-	4	4	32.324.000
ANKARA Ü.	98	41	193.255.000	98	38	272.438.500
ATATÜRK Ü.	12	4	53.844.200	34	3	77.496.239
ATILIM Ü.	1	-	-	-	-	-
BALIKESİR Ü.	4	1	19.250.000	2	2	11.500.000
BEYKENT Ü.	-	-	-	2	1	3.500.000
BİLKENT Ü.	12	9	69.905.400	14	7	94.080.000
BOĞAZİÇİ Ü.	12	5	33.632.000	4	5	100.403.203
CELAL BAYAR Ü.	9	2	10.750.000	1	-	-
CUMHURİYET Ü.	12	4	16.435.000	6	6	64.720.000
Ç. ONSEKİZ MART Ü.	3	1	10.000.000	13	5	113.893.324
ÇANKAYA Ü.	1	-	-	-	-	-
ÇUKUROVA Ü.	36	23	222.258.575	45	17	120.396.687
DİCLE Ü.	11	6	24.350.000	26	3	24.450.000
D. AKDENİZ Ü.	2	1	3.000.000	10	-	-
DOKUZ EYLÜL Ü.	35	12	46.932.150	21	10	87.463.325
EGE Ü.	72	43	292.173.550	67	30	183.150.000
ERCIYES Ü.	15	4	7.785.000	17	4	36.833.819

FATİH Ü.	3	-	-	-	-	-
FIRAT Ü.	15	6	27.610.000	10	3	54.655.000
GALATASARAY Ü.	-	-	-	-	-	-
GATA	4	1	1.200.000	5	1	1.600.000
GAZİ Ü.	42	17	96.767.000	40	14	118.883.150
GAZİANTEP Ü.	-	-	-	2	-	-
GAZİOSMANPAŞA Ü.	2	-	-	5	1	10.751.000
GEBZE YÜK.TEKN. ENS.	2	-	-	10	2	16.800.000
HACETTEPE Ü.	90	40	241.085.700	72	35	296.245.213
HALIÇ Ü.	-	-	-	1	-	-
HARRAN Ü.	6	7	21.050.000	5	1	4.000.000
İNÖNÜ Ü.	5	2	13.000.000	16	4	99.950.000
İSTANBUL TEKNİK Ü.	51	32	258.886.400	37	26	426.888.294
İSTANBUL Ü.	17	3	13.200.000	18	10	63.812.000
İŞIK Ü.	1	1	6.162.500	-	-	-
İZMİR YÜK.TEKN. ENS.	3	2	20.834.600	14	5	112.556.646
KAFKAS Ü.	11	1	10.580.000	15	7	46.073.910
K.MARAŞ SÜTÇÜ İMAM Ü.	1	2	6.500.000	14	3	14.500.000
KARADENİZ TEKNİK Ü.	13	5	34.405.000	17	2	6.500.000
KIRIKKALE Ü.	6	1	2.000.000	5	1	7.200.000
KOCAELİ Ü.	3	7	16.775.000	4	2	23.040.500
KOÇ Ü.	2	1	15.200.000	7	3	56.812.750
LEFKE AVRUPA Ü.	2	-	-	-	-	-
MARMARA Ü.	19	7	47.680.000	27	5	39.861.912
MERSİN Ü.	12	4	21.235.000	26	10	109.060.000
MUĞLA Ü.	2	-	-	6	1	4.000.000
MUSTAFA KEMAL Ü.	9	1	6.440.000	3	2	31.666.000
NİĞDE Ü.	1	-	-	2	1	4.700.000
ONDOKUZ MAYIS Ü.	15	3	9.500.000	26	6	43.497.000
ORTA DOĞU TEKNİK Ü.	72	42	538.355.153	88	54	1.883.150.290
OSMANGAZİ Ü.	6	2	19.000.000	3	1	4.500.000
PAMUKKALE Ü.	15	-	-	7	1	1.650.000
SABANCI Ü.	3	3	17.407.750	9	5	77.812.500
SAKARYA Ü.	1	-	-	-	-	-
SELÇUK Ü.	9	4	15.900.000	10	2	76.025.000

SÜLEYMAN DEMİREL Ü.	11	4	24.600.000	16	5	41.800.000
TRAKYA Ü.	10	6	28.350.000	14	3	37.561.250
ULUDAĞ Ü.	14	5	10.820.000	11	3	15.100.000
YEDİTEPE Ü.	1	-	-	3	1	2.475.000
YILDIZ TEKNİK Ü.	4	-	-	7	7	39.082.750
YÜZÜNCÜ YIL Ü.	22	6	20.400.000	27	8	111.000.000
Z. KARAEİLMAS Ü.	3	2	8.340.000	6	2	40.300.000
TOPLAM	886	393	2.641.424.978	1015	394	5.336.896.677
KAMU	32	13	63.040.000	45	12	198.190.000
ÖZEL	6	1	3.500.000	10	2	9.500.000
DİĞER	9	-	-	11	-	-
GENEL TOPLAM	933	407	2.707.964.978	1081	408	5.544.586.677

Kaynak: TÜBİTAK, AR-GE Eşgüdüm Daire Bşk.

Bu üniversite sisteminin performansını ölçmek için elimizde, az sayıda da olsa, bazı “yerli” göstergeler bulunmaktadır. Bunlar: üniversitelerdeki araştırma projeleri sayısı, bütçesi ve atıf endekslerindeki veriler olabilir. Türkiye üniversite sistemi, araştırma projeleri için 3 kaynaktan fon sağlar: Üniversite araştırma fonları ki, şimdi varlığı ortadan kalkmaktadır ya da niteliği değişmektedir; DPT fonları ve en önemlisi, bilimsel kriterlere göre destek veren TÜBİTAK araştırma destek mekânizması (*research grants*).

Kurumun yaklaşık 40 yıldır gerçekleştirdiği araştırma desteklemeleri, genelde akademik araştırmalara yönelmiştir. Bu sistem, hiçbir zaman, bütçe kısıntısı nedeniyle, belli bir akademik standartta olan projeyi çevirmemiştir. Buna rağmen, tablo verilerinden görüleceği gibi, bu projelerin toplamı, yılda 3-4 milyon USD civarında kalmaktadır ki, bu projelere, bu yorumu değiştirmeyecek olan sosyal bilim projelerini de ilave ederseniz, üniversite sistemimizin “proje kırsırlığı” ortaya çıkacaktır. Bu sistemi, ABD ve Avrupa üniversitelerinin, bazıları, yılda birkaç milyar USD ile ifade edilebilen proje stoklarıyla (contract research) karşılaştırmak anlamsızdır. Sosyal Bilim Projeleri, TÜBİTAK, TÜBA ve YÖK arasında kurulmuş bir Komisyon tarafından, TÜBİTAK proje destekleme esasları dikkate alınarak düzenlenmiş bir mekânizmayla son 3 yıldır

desteklenmektedir; sonuçlar aşağıdaki tabloda görülmektedir. Fakat, esas görülen, ülkemizin, temel ve uygulamalı bilimlerde, bir şekilde, kendini aşma denemeleri yaparken, sosyal bilimlerde çok gerilerde kaldığıdır.

2001 Sonu İtibariyle Sosyal Bilim Projeleri

KURULUŞLAR	Proje Sayısı	%	Bütçesi	%
			(x1000TL.)	
Ankara Ü.	3	15,7	45.800.000	28,6
Akdeniz Ü.	1	5,3	3.800.000	2,4
Boğaziçi Ü.	2	10,4	31.650.000	19,8
Çukurova Ü.	1	5,3	6.800.000	4,2
Dicle Ü.	1	5,3	3.000.000	1,9
Ege Ü.	1	5,3	5.000.000	3,1
Gazi Ü.	1	5,3	2.000.000	1,2
Hacettepe Ü.	1	5,3	4.500.000	2,8
Koç Ü.	1	5,3	2.300.000	1,4
Marmara Ü.	1	5,3	3.500.000	2,32
Muğla Ü.	1	5,3	4.500.000	2,8
O.D.T.Ü	5	26,2	47.200.000	29,5
Toplam	19	100,0	160.050.000	100,0

Kaynak: TÜBİTAK, AR-GE Eşgüdüm Daire Bşk.

Diğer bir ölçüt de, atıflar olabilir. Türkiye'nin SCI (Science Citation Index) de 7 bin civarındaki atıfla Dünya'da 25. Sırada bulunduğunu biliyoruz. Bu SSCI (Social Science Citation Index) 250 civarı ve A&HCI (Arts and Humanities Citation Index) 40 civarı ile (2000 yılı için) çok daha gerilerdedir. Endüstriyel yenilik faaliyetlerinin ölçümüne, burada girmiyoruz. Bu çok ayrı bir konudur ve üstelik, bir kriz ortamında, tamamen, üretimle ilgili bir teknoloji boyutunu tartışmak da anlamlı olmayabilir.

Türkiye ne zaman ve nasıl "anlamlı ölçüde" bir bilim ve teknoloji üretimi sürecine girecektir? En basit cevap, tekrar üretmeğe ve tüketmeğe başladığı zaman, olabilir. Belki daha anlamsız veya çok anlamlı

bir soru da bundan sonra sorulabilir: Önce tüketim mi yoksa üretim mi gelecek? Bu soru, bize bir tavuk-yumurta sorusu gibi görünmüyor. Görünen, sonradan teknoloji öğrenen-üretenlerin, "önce tüketim"den yola çıktıklarıdır. Bir yerde araba, buzdolabı ya da cep telefonu kullanmağa başlıyorsunuz, alışıyorsunuz, hayatınıza, ayrılmayacak şekilde giriyor; sonra, bunu bir şekilde üretmeğe, üretimini öğrenmeğe başlıyorsunuz. Türkiye gibi, lisans altında yaparsanız uzun sürede; Kore gibi, işin başında, kendi tasarım gücünüze dayanmağa karar verirsiniz, çok daha kısa sürede öğreniyorsunuz. Bu öğrenme sürecinde teknoloji üretme de mevcut. Teknolojiyi ne kadar iyi özümserseniz üretimdeki verimliliğiniz o ölçüde artıyor. Aslında, bir "yaparak öğrenme" süreci. Bir tür sosyal "sök-tak" ya da "tersine mühendislik" (reverse engineering) süreci. Ama, her şey, ülkenin, kısa dönemde, mevcut krizi atlattırmasına ve şimdiden uzun dönem vizyonunu geliştirmesine bağlı görünmektedir.

Uzun dönem için, BTYK'nın 6. Toplantısında alınan 2000/1 sayılı karar gereği, çalışmalarına başlanılan, "Vizyon 2023" denen Bilim ve Teknolojideki 20 yıllık Stratejik Öngörü ve senaryoların hayata geçirilmesi, hepsinden önemlisi, bu çalışmanın, Türkiye'yi, geleceğin Dünya tablosu içinde, iyi bir yere oturtacak, gerçekçi fakat bir o kadar da geniş ufuklu bir içerik taşımasıdır.

OTURUM BAŞKANI - Teşekkür ederim. Bildirinin yorumu için Prof. Dr. Cevdet Erdost'a söz veriyorum. Buyurun Sayın Prof. Erdost.

Ek 1: Dünyadaki Büyük Şirketlerin A&G Harcamaları

Firma Adı	1999 A&G harcaması '000 \$	% değişim	Satışlar \$	Satışların Yüzdesi olarak A&G harcaması	Çalışan Başına A&G Harcaması '000 \$	Fon Maliyeti '000 \$	Önceki A&G yatırımları		
							1998 '000 \$	1997 '000 \$	1996 '000 \$
Tüm Firmalar İçin	252,754,875	6,5	5,164,441	4,9	13,9	201,304	237,353,965	217,035,901	187,560,080
1. Havacılık & Savunma	7,028,383	-4	184,904	3,8	7,7	5,775	7,354,090	6,669,602	5,825,221
Boeing, USA	1,341,000	-29	57,993	2,3	4,2	1,023	1,895,000	1,924,000	1,200,000
United Technologies, USA	1,292,000	-2	23,844	5,4	5,4	646	1,315,000	1,187,000	1,122,000
British Aerospace, UK	1,116,908	61	11,351	9,8	13,7	527	693,031	485,122	369,079
Lockheed Martin, USA	809,000	-26	25,530	3,2	3,4	1,154	1,100,000	788,000	784,000
TRW, USA	609,000	17	16,969	3,6	3,1	638	522,000	461,000	556,000
Aerospatiale, France	588,154	11	8,384	7	9,8	140	528,253	530,087	538,950
Raytheon, USA	508,000	-13	19,841	2,6	3	983	582,100	415,000	323,271
Rolls-Royce, UK	346,516	24	7,646	4,5	5,3	284	278,824	348,127	320,728
Snecma, France	220,806	-7	4,350	5,1	5,9	45	236,881	275,266	356,193
Northrop Grumman, USA	197,000	-3	8,995	2,2	2,7	335	203,000	256,000	255,000
2. Otomobil	46,581,703	7	1,097,705	4,2	13	27,733	43,687,888	38,017,484	36,023,275
Ford Motor, USA	7,100,000	13	162,558	4,4	12,1	3,702	6,300,000	6,327,000	6,821,000
General Motors, USA	6,800,000	-14	167,369	4,1	10,9	9,197	7,900,000	8,200,000	8,900,000
Daimler Chrysler, Germany	5,750,201	15	150,330	3,8	7,7	3,257	4,982,438	2,902,269	2,859,220
Toyota Motor, Japan	4,760,868	10	124,644	3,8	16,1	1,313	4,341,740	4,403,290	3,800,488
Volkswagen, Germany	3,797,089	26	75,344	5	8,1	1,844	3,013,994	2,254,986	2,049,987
Honda Motor, Japan	3,044,611	9	60,876	5	16,8	472	2,792,851	2,453,493	2,154,974
Robert Bosch, Germany	1,925,451	8	27,972	6,9	6,1	129	1,782,464	1,669,202	1,479,578
Renault, France	1,791,966	15	37,680	4,8	7	482	1,556,949	1,381,069	1,394,363
Delphi Automotive Sys's, USA	1,700,000	21	29,192	5,8	5,2	251	1,400,000		
Denso, Japan	1,506,586	-2	17,185	8,8	12,9	182	1,539,882	1,484,320	1,277,902
PSA, France	1,460,353	12	37,894	3,9	5,5	441	1,303,994	1,317,807	931,052
Fiat, Italy	1,399,212	10	43,513	2,9	3,9	2,606	1,266,740	1,168,382	1,131,628
Mitsubishi Motors, Japan	1,172,387	38	34,322	3,4	9,8	778	849,981	777,821	
Volvo, Sweden	529,672	-55	14,634	3,6	6,2	545	1,182,719	1,033,575	968,158
Yamaha Motor, Japan	489,442	2	7,894	6,2	11,7	113	479,575	424,785	360,069

Aisin Seiki, Japan	473,146	-3	8,871	5,3	12,4	51	486,629		
Goodyear, USA	446,200	6	12,881	3,5	2,8	379	420,700	384,100	374,500
Valeo, France	378,870	21	6,033	6,3	4,7	112	313,407	264,662	229,974
Fuji Heavy Industries, Japan	376,258	1	13,219	2,8	15,6	158	373,513	331,297	225,587
Johnson Controls, USA	346,000	41	16,139	2,1	2,3	248	246,000	232,000	165,000
Pioneer, Japan	304,147	0	5,559	5,5	8	63	303,277	296,252	293,644
Dana, USA	290,000	5	11,911	2,4	2,1	457	275,000	248,000	164,000
Pirelli, Italy	200,460	2	6,497	3,1	3,1	555	196,197	183,773	163,066
Autoliv, Sweden	197,300	12	3,812	5,2	5,4	100	176,200	136,600	100,000
Lear, USA	181,200	55	12,429	1,5	0,9	235	116,600	90,400	70,000
ECIA, France	160,294	84	3,946	4,1	3,4	6,3	87,041	78,099	109,084
3. İçki	194,323	-1	8,744	2,2	25,6	154	196,580	184,690	171,110
Kirin Brewery, Japan	194,323	-1	8,744	2,2	15,9	154	196,580	184,690	171,110
4. Kimya	15,867,050	3	305,150	5,2	14,8	14,051	15,446,501	14,085,341	12,504,964
Bayer, Germany	2,145,926	7	27,383	7,8	11,1	1,335	2,008,988	2,031,537	1,849,089
El du Pont de Nemours, USA	1,617,000	24	26,918	6	10,7	2,153	1,308,000	1,116,000	1,032,000
BASF, Germany	1,336,067	2	29,541	4,5	7,9	1,023	1,312,351	1,306,303	1,171,465
Phone-Poulenc, France	1,297,636	-16	13,263	9,8	12,4	1,175	1,550,379	1,230,554	1,078,664
Monsanto, USA	1,290,000	2	9,146	14,1	26,8	459	1,263,000	939,000	728,000
Dow Chemical, USA	845,000	5	18,929	4,5	13,4	1,257	807,000	785,000	761,000
AKZO Nobel, The Netherlands	727,671	12	14,465	5	5,3	587	651,339	573,105	517,159
Mitsubishi Chemical, Japan	656,488	-10	14,967	4,4		341	733,484	718,282	565,364
Sumitoma Chemical, Japan	580,986	8	9,066	6,4	22,8	221	536,191	536,172	532,879
Asahi Chemical Industry, Japan	398,690	-28	11,450	3,5	8,5	195	557,109	543,118	540,334
Mitsui Chemicals, Japan	383,908	40	8,363	4,6	20,8	190	273,909	148,317	188,158
Toray Industries, Japan	370,425	5	9,780	3,8	6,7	271	353,484	350,085	330,965
Solvay,Belgium	345,794	18	7,887	4,4	6,5	312	292,672	285,027	305,700
DIC, Japan	340,451	-5	9,614	3,5	8,2	300	358,477	348,443	337,628
PPG Industries, USA	301,000	5	7,757	3,9	5,5	397	287,000	266,000	239,100
ICI, UK	291,718	-19	13,617	2,1	3,4	962	359,409	369,079	307,835
Teijin, Japan	269,698	1	5,608	4,8	9,7	146	268,027	247,667	242,811
DSM, The Netherlands	259,596	3	6,348	4,1	7,4	267	252,439	200,132	177,390
Rohm and Haas, USA	236,000	14	5,339	4,4	6,8	300	207,000	201,000	187,000
Kyowa Hakko Kogyo, Japan	235,288	-5	3,761	6,3	28,9	46	247,745	223,555	201,260
Showa Denko, Japan	232,230	5	7,142	3,3	10,7	184	221,454	132,871	163,157

Clariant, Switzerland	226,147	8	5,782	3,9	4,8	224	208,655	139,311	39,357
Shin-Etsu Chemical, Japan	218,367	17	6,282	3,5	7,4	140	187,328	178,359	172,282
Eastman Chemical, USA	211,000	14	4,590	4,6	8,7	277	185,000	191,000	184,000
Dow Corning, USA	198,900	-5	2.568	7,7	13,1	214	210,400	203,500	
BF Goodrich, USA	194,300	62	5,538	3,5	4,5	240	119,600	101,800	100,500
Rhodia, France	190,437	-3	5,539	3,4	4,5	179	195,449	200,460	203,467
Ciba, Switzerland	159,927	-16	4,525	3,5	4,9	284	189,913	188,664	
Union Carbide, USA	154,000	8	5,870	2,6	8,3	253	143,000	157,000	159,000
FMC, USA	152,400	-3	4,111	3,7	6,1	119	157,700	174,000	189,400
5. İnşaat	1.147,640	4	60,599	1,9	5,1	1,553	1,101,578	1,722,556	907,933
Asahi Glass, Japan	351,716	0	12,515	2,8	5	356	351,716	979,656	196,453
Saint-Gobain, France	342,787	37	23,005	1,5	1,3	811	250,298	240,365	230,127
Sekisui Chemical, Japan	279,233	-10	8,871	3,1	32,4	95	310,858	311,366	287,215
Kajima, Japan	173,904	-8	16,208	1,1	8,2	291	188,705	191,167	194,138
6. Çeşitli	3,992,271	28	190,557	2,1	4,3	8,094	3,117,920	2,755,519	2,070,188
3M, USA	1,038,000	2	15,659	6,6	9,1	1.010	1,016,000	1,002,000	947,000
Honeywell International, USA	909,000	4	23,735	3,8	4,7	792	876,000	796,000	345,000
Veba, Germany	584,341	201	49,076	1,2	2,8	1,203	194,236	172,199	153,749
Tyco International, Bermuda	450,500	383	22,497	2	1,5	739	93,300	45,000	39,800
RWE, Germany	398,916	4	33,960	1,2	1,6	2,251	383,860	301,348	300,836
Textron, USA	257,000	17	11,579	2,2	2,3	455	219,000	222,000	185,000
Suez Lyonnaise des Eaux, France	180,414	7	31,433	0,6	0,6	1,581	168,088	61,123	59,060
NGK Insulators, Japan	174,099	4	2,638	6,6	10,3	63	167,436	155,849	39,744
7. Elektrik Üretim	333,687	10	12,201	2,7	11,1	2,352	303,673	252,472	196,858
Korea Electric Power, S Korea	333,687	10	12,201	2,7	6,9	2,352	303,673	252,472	196,858
8. Elektronik ve Elektr. Eşya	28,628,348	4	528,180	5,4	11,1	24,775	27,575,954	24,809,271	21,297,909
Siemens, Germany	5,049,119	8	68,743	7,3	7,1	1,950	4,657,571	4,167,624	3,739,177
Matsushita Electric, Japan	4,884,809	4	74,642	6,5	10,7	864	4,694,814	4,248,672	2,905,143
Philips Electronics, The Neth.	2,489,716	21	31,531	7,9	7,4	663	2,052,718	1,845,309	1,842,125
Asea Brown Boveri, Switzerland	2,077,000	-16	27,794	7,5	7,9	1,194	2,463,000	2,657,000	2,638,000
Canon, Japan	1,738,279	1	25,617	6,8	13,3	343	1,728,948	1,668,629	1,466,314
General Electric, USA	1,667,000	8	110,832	1,5	3	14,799	1,537,000	1,480,000	1,421,000
Sharp, Japan	1,319,864	2	17,058	7,7	14,2	303	1,292,273	1,218,393	1,165,030
Groupe Lagardere, France	1,112,554	-6	10,718	10,4	13,8	139	1,182,715		
Agilent Technologies, USA	997,000	5	8,331	12	14,7	0	948,000	880,000	

Sanyo Electric, Japan	915,800	-1	17,762	5,2	7,4	399	925,043	914,784	291,709
Ricoh, Japan	652,404	-5	13,932	4,7	6,2	188	683,775	628,175	576,345
Invensys, UK	609,223	17	14,560	4,2	3,1	806	522,191	415,819	296,230
Alstom, France	516,185	15	14,101	3,7	2,8	490	447,126	392,100	390,697
Emerson Electric, USA	510,300	4	14,270	3,6	2,7	756	491,300	445,100	398,700
Matsushita Electric Works, Japan	490,624	-5	10,766	4,6	7,4	224	514,541	526,206	503,355
Schneider, France	444,520	10	8,397	5,3	4,1	328	402,493	376,211	399,590
Sumitomo Electric, Japan	424,521	-5	12,515	3,4	4,2	220	447,637	420,496	395,642
Rockwell International, USA	422,000	5	7,043	6	6,4	278	402,000	661,000	518,000
Fuji Electric, Japan	340,295	-3	8,324	4,1	7,5	98	351,716	351,716	
Eaton, USA	314,000	-6	8,402	3,7	3,1	280	334,000	319,000	267,000
Olympus Optical, Japan	303,453	9	4,045	7,5	10,5	118	277,611	279,780	271,808
Minolta, Japan	260,504	10	4,944	5,3	7,7	120	237,086	211,460	167,397
Japan Radio, Japan	249,523	-4	2,696	9,3	17,1	25	258,795	78,843	90,127
Alps Electric, Japan	241,297	29	5,413	4,5	5	106	186,703	190,581	148,766
Teradyne, USA	228,570	17	1,791	12,8	18,9	2	195,158	162,500	143,931
Yokogawa Electric, Japan	190,513	1	2,736	7		45	189,536	164,212	159,484
PE, USA	179,275	18	1,217	14,7	29,9	38	152,202	105,660	102,338
9. Makine ve Mühendislik	5,881,557	6	183,350	3,2	7,9	5,754	5,529,326	5,052,965	4,452,020
Mitsubishi Heavy, Japan	1,228,564	-5	28,411	4,3	12,1	641	1,295,751	1,178,913	1,051,934
Caterpillar, USA	626,000	-3	19,702	3,2	5,8	1,281	643,000	528,000	410,000
Thyssen Krupp, Germany	468,676	168	29,863	1,6	1,7	699	174,761	161,949	173,736
Deere, USA	458,400	3	9,701	4,7	7,3	761	444,400	412,300	370,300
Komatsu, Japan	446,601	4	10,376	4,3	8,7	283	430,442	400,097	351,824
Kubota, Japan	359,131	-3	9,545	3,8	8,9	219	369,771	381,807	365,111
MAN, Germany	329,535	-4	13,288	2,5	3	315	344,398	299,811	293,661
Ebara, Japan	241,033	9	5,452	4,4	11,3	70	220,252	167,241	140,423
Case, USA	224,000	14	5,738	3,9	7,9	262	196,000	193,000	156,000
Cummins Engine, USA	218,000	-4	6,639	3,3	4,7	122	228,000	250,000	235,000
Navistar International, USA	207,000	50	8,582	2,4	6,9	135	138,000	85,000	101,000
American Standard Cos, USA	188,546	80	7,190	2,6	2	188	105,000	202,300	160,000
Ingersoll-Rand, USA	186,200	-28	7,667	2,4	2,5	308	258,600	215,500	209,300
Kawasaki Heavy Ind, Japan	181,720	9	11,743	1,5	4,3	205	166,850	164,945	163,841
Rheinmetall, Germany	180,040	24	4,138	4,4	3,8	59	145,395	81,231	
Thermo Electron, USA	171,100	-20	2,471	6,9	4,2	97	213,171	191,629	154,448

Oce, The Netherlands	167,029	7	2,845	5,9	4,8	109	155,533	139,242	115,443
10. Gıda İşleme	1,550,677	11	90,147	1,7	3,2	3,796	1,400,250	1,365,391	1,410,567
Unilever, UK	992,807	11	43,506	2,3	2,4	1,818	896,105	879,988	967,020
Nestle, Switzerland	557,870	11	46,641	1,2	1,5	1,978	504,144	485,403	443,547
11. Gaz Dağıtım	167,563	-4	8,119	2,1	13,3	220	174,217	168,042	178,789
Osaka Gas, Japan	167,563	-4	8,119	2,1	8,2	220	174,217	168,042	178,789
12. Sağlık	4,385,241	11	49,124	8,9	18,9	3,259	3,966,398	4,054,016	2,905,615
Wamer-Lambert, USA	1,259,000	44	12,929	9,7	17,8	839	877,200	672,200	554,800
Abbott Laboratories, USA	1,193,963	-2	13,178	9,1	13	1,184	1,221,593	1,302,403	1,204,841
Medtronic, USA	429,200	44	4,134	10,4	12,2	161	297,177	280,214	236,684
Baxter International, USA	332,000	-33	6,380	5,2	4,6	503	495,000	744,000	340,000
Guidant, USA	323,000	17	2,352	13,7	21,9	56	276,000	208,300	152,500
Becton Dickinson, USA	270,252	24	3,418	7,9	7	180	217,900	180,626	154,220
Nycomed Amersham, UK	207,426	-1	2,082	10	13,8	127	209,843	93,479	37,875
Boston Scientific, USA	197,000	-2	2,842	6,9	9,7	118	200,285	167,194	116,295
Beckman Coulter, USA	173,400	1	1,809	9,6	11,3	92	171,400	405,600	108,400
13. Ev Eşyası	5,800,138	15	120,122	4,8	12,5	2,319	5,054,978	4,537,651	4,007,385
Sony, Japan	3,666,777	18	62,674	5,9	12,9	672	3,107,256	2,760,669	2,514,047
JVC, Japan	407,014	11	9,252	4,4	7,7	99	367,827	386,526	376,141
Corning, USA	378,200	29	4,741	8	10,9	314	293,900	250,700	191,300
TDK, Japan	257,271	3	6,604	3,9	5,1	90	249,591	227,687	265,223
Hasbro, USA	254,599	24	4,232	6	16,6	116	204,962	154,710	152,487
Sega Enterprises, Japan	240,339	-9	2,599	9,2	28,8	60	264,764	234,477	
Whirlpool, USA	210,000	0	10,511	2	2,1	269	209,000	181,000	197,000
Mattel, USA	207,664	17	5,515	3,8	4,2	293	178,000	156,350	126,241
Electrolux, Sweden	178,274	-1	13,994	1,3	1,2	407	179,679	185,531	184,946
14. Donanım	65,661,807	5	828,570	7,9	22,3	15,313	62,664,793	56,243,030	47,488,162
IBM, USA	5,039,000	7	87,548	5,8	10,2	2,354	4,716,000	4,621,000	4,229,000
Hitachi, Japan	4,852,979	-3	77,934	6,2	9,2	756	4,991,223	4,919,219	4,824,255
Lucent Technologies, USA	4,510,000	23	38,303	11,8	18,3	628	3,678,000	3,023,000	1,838,000
Ericsson Telefon, Sweden	3,877,196	18	25,214	15,4	22,9	809	3,280,686	2,837,635	2,044,591
Fujitsu, Japan	3,859,723	2	51,224	7,5	12,7	752	3,782,209	3,446,994	3,384,183
Motorola, USA	3,438,000	19	30,931	11,1	17,6	596	2,893,000	2,748,000	2,394,000
NEC, Japan	3,382,483	-9	46,495	7,3	13,3	750	3,724,664	3,405,169	2,918,394
Intel, USA	3,111,000	24	29,389	10,6	27,5	402	2,509,000	2,347,000	1,808,000

Toshiba, Japan	3,094,154	-2	51,790	6	9,7	761	3,154,972	3,249,026	3,075,308
Nortel, Canada	2,908,000	-31	22,217	13,1	23,5	403	4,209,000	2,147,000	1,813,000
Hewlett-Packard, USA	2,440,000	-27	42,370	5,8	17,9	852	3,355,000	3,078,000	2,718,000
Alcatel, France	2,113,853	17	23,076	9,2	11,3	634	1,813,163	1,778,978	1,683,321
Nokia, Finland	2,030,662	52	19,817	10,2	22,8	1,194	1,334,837	925,350	592,399
Mitsubishi Electric, Japan	1,781,862	-8	37,067	4,8	9,5	487	1,929,925	1,854,736	1,733,062
Compaq Computer, USA	1,660,000	23	38,525	4,3	15,4	292	1,353,000	817,000	407,000
Cisco Systems, USA	1,594,000	56	12,154	13,1	47,1	0	1,020,446	698,172	399,291
Texas Instruments, USA	1,333,000	11	9,468	14,1	21,7	209	1,206,000	1,536,000	1,181,000
Sun Microsystems, USA	1,262,517	25	10,091	12,5	26,4	1	1,013,782	825,968	657,144
Xerox, USA	979,000	-6	19,228	5,1	6,4	1,373	1,043,000	1,079,000	1,044,000
STMicroelectronics, France	775,612	12	5,023	15,4	14	77	689,785	610,847	532,300
Marconi, UK	759,111	64	8,763	8,7	9,6	574	462,558	1,502,104	738,159
Applied Materials, USA	681,797	6	4,859	14	33,2	47	643,852	627,112	481,394
EMC, USA	660,718	87	6,716	9,8	23,2	33	353,982	248,069	185,781
3Com, USA	635,787	9	5,772	11	30,3	9	581,613	335,266	233,107
Advanced Micro Devices, USA	635,786	12	2,858	22,2	29,5	116	567,402	467,877	400,703
Seagate Technology, USA	583,000	-28	6,802	8,6	4,4	48	808,000	462,206	519,116
National Semiconductor, USA	471,300	-19	1,957	24,1	25,2	29	584,900	444,700	361,300
Omron, Japan	414,077	6	5,422	7,6	10,8	58	389,955	343,783	336,407
OKI Electric, Japan	399,706	-3	6,575	6,1	10,6	151	414,048	409,173	358,008
Silicon Graphics, USA	380,346	-17	2,749	13,8	25,7	23	459,188	479,101	353,461
Quantum, USA	353,223	10	4,902	7,2	33,2	27	321,741	291,332	239,116
NCR, USA	340,000	-4	6,196	5,5	6,6	12	356,000	381,000	378,000
Micron Technology, USA	322,100	19	3,764	8,6	12,7	84	271,800	208,900	191,900
Kyocera, Japan	318,244	6	6,927	4,6	5,2	122	299,428	258,218	190,816
Apple Computer, USA	314,000	4	6,134	5,1	28	47	303,000	485,000	604,000
Conexant Systems, USA	310,042	-9	1,444	21,5	26,7	0	342,349	279,752	
LSI Logic, USA	297,554	4	2,089	14,2	29,3	40	286,041	226,219	184,452
Dell Computer, USA	292,000	40	25,265	1,2	5	34	209,000	145,000	88,000
Tokyo Electron, Japan	262,243	0	3,068	8,5	20,8	55	261,960	205,050	168,794
Analog Devices, USA	257,039	17	1,450	17,7	21,6	8	219,354	196,148	177,772
Murata Manufacturing, Japan	254,086	8	3,586	7,1	6,7	59	235,347	222,285	200,889
Western Digital, USA	216,986	7	2,767	7,8	13	33	203,733	150,157	150,112
Tektronix, USA	204,655	1	1,861	11	16,8	39	203,312	188,192	164,292

Tellabs, USA	202,639	28	1,660	12,2	25,2	0	158,129	107,258	81,893
Casio Computer, Japan	200,791	-11	4,406	4,6	7	83	224,444	187,826	173,748
Newbridge, Canada	196,494	4	1,234	15,9	18,7	18	189,142	115,610	66,977
Atmel, USA	193,750	11	1,330	14,6	17,2	50	174,808	137,896	110,239
ADC Telecommunications, USA	192,872	40	1,927	10	8,9	8	137,912	122,638	90,038
Maxtor, USA	191,511	26	2,486	7,7	17,8	14	152,401	106,249	87,752
Bull, France	186,428	-8	3,778	4,9	6,3	55	203,586	192,523	217,291
Cabletron Systems, USA	184,614	-12	1,460	12,6	25,7	0	210,393	181,777	161,700
Lexmark, USA	183,600	16	3,452	5,3	10,5	11	158,500	128,900	123,900
Nikon, Japan	182,980	-13	2,990	6,1	8,9	70	211,352	192,281	166,088
Rohm, Japan	174,588	-6	3,214	5,4	8,5	25	185,970	131,229	110,791
Kla-Tencor, USA	164,699	-9	843	19,5	24,3	1	181,903	134,105	115,920
15. Medya ve Foto.	2,876,314	1	67,979	4,2	11,6	1,926	2,848,816	2,955,662	2,434,797
Fuji Photo Film, Japan	827,901	5	14,049	5,9	13,7	230	791,781	741,769	715,097
Eastman Kodak, USA	817,000	-7	14,089	5,8	6,3	702	880,000	1,044,000	1,028,000
Reuters, UK	317,505	-2	5,037	6,3	11,8	413	322,340	378,750	325,563
Konica, Japan	273,010	5	5,706	4,8		169	260,524	234,057	215,426
Agfa-Gevaert, Belgium	241,555	7	4,742	5,1	6,6	106	226,520	211,486	
Dai Nippon Printing, Japan	214,938	7	12,408	1,7	3,9	157	200,283	190,513	
Toppan Printing, Japan	184,407	10	11,949	1,5	3,4	149	167,368	155,087	150,710
16. Petrol ve Gaz	3,585,944	-16	513,497	0,7	5,2	26,338	4,284,599	3,661,980	3,513,783
Elf, France	647,486	-35	35,630	1,8	7	1,324	1,001,299	968,948	898,657
Exxon Mobil, USA	630,000	15	160,883	0,4	3,7	7,162	549,000	529,000	520,000
Schlumberger, USA	522,240	-8	8,395	6,2	5,9	612	568,225	486,205	452,608
Shell, UK	505,000	-37	105,366	0,5	3,2	6,632	799,000	649,515	723,653
BP Amoco, UK	310,000	-25	83,566	0,4	2,2	4,932	412,000	227,250	204,686
TotalFina, France	295,679	38	42,275	0,7	2,5	1,406	213,624	196,968	176,798
Halliburton, USA	259,000	-19	14,765	1,8	1,6	365	321,500	179,200	133,300
ENI Italy	234,538	1	31,079	0,8	2	1,799	232,952	245,894	222,081
Chevron, USA	182,000	-3	31,538	0,6	3,1	2,106	187,000	179,000	182,000
17. Bakım - Tuvalet	3,199,799	-1	95,861	3,3	9,9	4,886	3,219,908	2,891,874	2,763,740
Procter & Gamble, USA	1,726,000	12	38,125	4,5	9,7	2,276	1,546,000	1,282,000	1,221,000
Kao, Japan	352,322	-5	9,037	3,9	12,8	151	369,722	370,562	366,801
L'Oreal, France	326,090	-42	10,776	3	4,8	259	558,815	506,402	461,630
Kimberly-Clark, USA	249,800	11	13,007	1,9	2,8	770	224,800	211,800	207,900

Gillette, USA	223,000	7	9,897	2,3	3,5	778	209,000	212,000	204,000
Colgate-Palmolive, USA	169,200	2	9,118	1,9	2,8	590	166,000	169,400	162,700
Shiseido, Japan	153,387	5	5,901	2,6	4	61	145,571	139,709	139,709
18. İlaç	36,801,776	12	287,927	12,8	37,9	23,197	32,721,868	32,743,675	26,501,822
AstraZeneca, UK	2,923,000	18	18,445	15,8	31,3	1,409	2,473,000	2,170,000	970,243
Pfizer, USA	2,776,000	22	14,133	19,6	33,8	1,458	2,279,000	1,928,000	1,684,000
Novartis, Switzerland	2,652,536	14	20,281	13,1	20	1,988	2,327,060	2,307,069	2,283,955
Johnson & Johnson, USA	2,600,000	15	27,471	9,5	16,5	1,757	2,269,000	2,140,000	1,905,000
Roche, Switzerland	2,362,669	11	17,221	13,7	21,7	1,783	2,129,026	4,590,399	1,528,051
Merck, USA	2,068,300	14	32,714	6,3	20,6	2,946	1,821,100	1,683,700	1,487,300
Glaxo Wellcome, UK	2,045,247	9	13,683	14,9	20,9	2,493	1,874,407	1,850,232	1,871,184
Bristol-Myers Squibb, USA	1,843,000	17	20,222	9,1	21	1,837	1,577,000	1,385,000	1,276,000
Eli Lilly, USA	1,783,600	3	10,003	17,8	35,4	1,214	1,738,900	1,382,000	1,189,500
American Home Products, USA	1,739,960	5	13,550	12,8	20,9	1,527	1,654,745	1,558,035	1,429,056
SmithKline Beecham, UK	1,640,711	12	13,508	12,1	19,1	1,301	1,466,647	1,355,440	1,231,339
Pharmacia & Upjohn, USA	1,434,000	20	7,253	19,8	28,7	631	1,199,000	1,217,000	1,266,000
Schering-Plough, USA	1,191,000	18	9,176	13	27,9	757	1,007,000	847,000	722,800
Boehringer Ingelheim, Germany	830,245	2	5,098	16,3	19,5	186	813,845	772,845	627,809
Amgen, USA	822,800	24	3,340	24,6	79,8	27	663,300	630,800	528,300
Takeda Chemical, Japan	757,040	-2	8,256	9,2	29,8	224	772,202	701,029	664,411
Schering, Germany	685,574	9	3,682	18,6	18,9	262	630,048	570,419	486,148
Sankyo, Japan	611,595	9	6,008	10,2	25,3	128	559,033	528,629	529,509
Yamanouchi Pharm., Japan	530,495	24	4,133	12,8	40,6	109	426,348	413,354	399,784
E Merck, Germany	515,283	23	5,359	9,6	9,8	211	418,197	399,184	337,735
Novo Nordisk, Denmark	451,892	-1	2,818	16	18,7	123	457,819	371,885	302,249
Eisai, Japan	426,925	-3	2,784	15,3	36,8	72	441,003	374,656	367,065
Fujisawa Pharmaceutical, Japan	408,684	1	2,706	15,1	36,2	66	405,353	400,087	355,438
Daiichi Pharmaceutical,	374,304	6	2,804	13,3	34,7	63	352,136	337,823	335,566
Chugai Pharmaceutical, Japan	368,071	5	1,856	19,8	47,5	39	349,410	293,478	263,211
Genentech, USA	348,972	-5	1,332	26,2	55,8	5	368,526	403,327	434,092
Shionogi, Japan	257,671	4	3,634	7,1	15,2	39	247,628	248,956	247,510
Chiron, USA	253,700	9	422	60,1	50,6	24	232,349	375,955	371,103
Elan, Ireland	230,172	14	1,008	22,8	54	86	201,791	69,845	77,645
Ares-Serono, Switzerland	221,629	11	1,054	21	34,7	52	199,799	174,643	158,978
Biogen, USA	221,153	25	794	27,9	101,6	5	177,228	145,501	132,384

Yoshitomi Pharma, Japan	209,515	107	2,101	10	16,3	38	101,460	106,892	103,961
Taisho Pharmaceutical, Japan	196,336	3	2,267	8,7	24,4	68	191,490	180,743	184,651
Tanabe Seiyaku, Japan	194,001	-2	1,866	10,4		27	198,964	202,608	195,496
Ono Pharmaceutical, Japan	173,337	11	1,182	14,7	50,3	40	155,957	178,984	159,484
Altana, Germany	171,882	12	1,590	10,8	13	18	153,506	134,127	125,562
Allergan, USA	168,400	34	1,406	12	17,5	52	125,400	131,200	118,300
Millennium Pharmaceuticals, USA	159,877	40	184	86,9	104,2	3	114,190	74,828	34,803
Mallinckrodt, USA	152,200	2	2,581	5,9	7,2	129	149,000	108,000	116,200
19. Yazılım ve Enf. Hizmet	9,187,024	17	74,362	12,4	33,7	1,287	7,870,756	5,851,106	4,688,192
Microsoft, USA	2,970,000	6	19,747	15	58,7	28	2,798,000	1,925,000	1,432,000
Oracle , USA	874,261	15	8,827	9,9	12,4	26	757,222	583,540	437,124
SAP, Germany	746,379	30	5,048	14,8	22,1	172	574,868	416,814	301,809
Computer Associates, USA	604,000	34	6,103	9,9	17,8	395	452,000	369,000	318,000
ADP, USA	412,380	10	5,380	7,7	6,9	200	375,214	296,544	249,635
Unisys, USA	339,400	14	7,545	4,5	5,9	165	296,600	302,300	342,900
BMC Software, USA	315,900	33	1,719	18,4	29,4	23	237,753	99,404	78,320
Peoplesoft, USA	298,723	23	1,429	20,9	26,7	83	243,077	132,048	73,221
Storage Technology, USA	277,770	12	2,368	11,7	19,8	23	247,441	210,142	176,932
Electronic Arts, USA	260,759	29	1,420	18,4	52,2	0	202,080	146,199	118,103
Cadence Design Systems, USA	244,865	22	1,093	22,4	30,4	3	201,100	155,400	128,900
Novell, USA	227,636	1	1,273	17,9	25,1	0	225,247	282,680	275,627
America Online, USA	224,000	152	4,777	4,7	11,5	20	89,000	72,361	49,080
Baan, The Netherlands	198,159	52	736	26,9	23,2	12	130,678	52,800	22,700
Adobe Systems, USA	197,476	-5	1,015	19,5	44,4	13	207,339	176,831	174,165
Comverse Technology, USA	180,060	27	872	20,6	23,5	19	141,389	44,667	31,907
Autodesk, USA	169,135	4	820	20,6	34,7	15	161,885	124,632	94,697
Synopsis, USA	168,085	6	806	20,9	33	0	158,763	151,049	85,248
Informix, USA	163,298	-1	872	18,7	27,6	5	164,891	139,310	120,211
Amazon.com, USA	159,722	241	1,640	9,7	13	85	46,807	12,485	0
Sybase, USA	155,016	-3	872	17,8	23,3	0	159,402	157,900	177,613
20. Çelik ve Metal	981,274	-7	58,524	1,7	6,2	1,637	1,056,573	1,039,113	981,257
Furukawa Electric, Japan	220,907	-3	7,103	3,1	6,9	143	228,635	223,047	195,066
Sumitomo Metal, Japan	219,823	-15	13,160	1,7	2,7	455	258,902	263,787	251,086
NKK, Japan	210,991	-6	17,674	1,2	8,6	477	224,229	224,424	234,849
Mitsubishi Materials, Japan	174,197	-3	9,614	1,8	4,5	296	179,776	164,046	148,825

Usinor, France	155,357	-6	10,974	1,4	2	267	165,031	163,809	151,432
21. Destek	250,575	9	3,957	6,3	12,2	181	230,529		
H'berger Druckmaschinen, Germany	250,575	9	3,957	6,3	7,6	181	230,529		
22. Telekomünikasyon	7,766,652	16	295,215	2,6	7,1	20,944	6,671,586	7,086,981	6,386,384
NTT, Japan	3,729,910	32	95,061	3,9	10,3	2,888	2,822,825	3,209,693	3,107,851
Mannesmann, Germany	702,613	15	23,319	3	3,5	948	611,404	527,872	470,472
Deutsche Telekom, Germany	701,611	5	35,552	2	2,2	5,180	666,246	614,996	614,996
France Telecom, France	594,572	-23	27,297	2,2	2,1	683	770,758	818,434	822,254
BT, UK	556,037	29	30,163	1,8	2,6	3,085	431,936	494,792	469,005
AT&T, USA	550,000	-17	62,391	0,9	2,3	4,601	662,000	829,000	640,000
Qualcomm, USA	381,139	9	3,937	9,7	24,4	54	349,483	235,922	162,340
Telstra, Australia	350,725	99	11,497	3,1	4,1	3,217	176,671	193,684	56,273
Telia, Sweden	200,046	11	5,998	3,3	4	288	180,264	162,589	43,193
23. Tütün	885,108	1	99,629	0,9	5,6	5,761	875,185	887,481	850,107
Philip Morris, USA	522,000	3	61,751	0,8	2,4	5,582	506,000	533,000	515,000
Japan Tobacco, Japan	363,108	-2	37,878	1	11	179	369,185	354,481	335,107

Ek 2: Atıf Endeksleri ve Türkiye

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI SCI-2000

ALFABETİK SIRALI			YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	19	1	Hacettepe Üniversitesi	894
2	Adnan Menderes Üniversitesi	27	2	Ankara Üniversitesi	514
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	16	3	İstanbul Üniversitesi	469
4	Akdeniz Üniversitesi	95	4	İstanbul Teknik Üniversitesi	394
5	Anadolu Üniversitesi	75	5	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	380
6	Ankara Üniversitesi	514	6	Gazi Üniversitesi	277
7	Atatürk Üniversitesi	96	7	Ege Üniversitesi	252
8	Atılım Üniversitesi	1	8	Dokuz Eylül Üniversitesi	181
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0	9	Marmara Üniversitesi	172
10	Balıkesir Üniversitesi	19	10	Boğaziçi Üniversitesi	143
11	Başkent Üniversitesi	101	11	Bilkent Üniversitesi	139
12	Beykent Üniversitesi	0	12	Çukurova Üniversitesi	129
13	Bilkent Üniversitesi	139	13	Erciyes Üniversitesi	125
14	Boğaziçi Üniversitesi	143	14	Fırat Üniversitesi	107
15	Celal Bayar Üniversitesi	59	15	Karadeniz Teknik Üniversitesi	107
16	Cumhuriyet Üniversitesi	62	16	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	106
17	Çağ Üniversitesi	0	17	Uludağ Üniversitesi	104
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	13	18	Başkent Üniversitesi	101
19	Çankaya Üniversitesi	5	19	Selçuk Üniversitesi	99
20	Çukurova Üniversitesi	129	20	Atatürk Üniversitesi	96
21	Dicle Üniversitesi	71	21	Akdeniz Üniversitesi	95
22	Doğuş Üniversitesi	3	22	İnönü Üniversitesi	95
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	181	23	Gaziantep Üniversitesi	78
24	Dumlupınar Üniversitesi	5	24	Anadolu Üniversitesi	75
25	Ege Üniversitesi	252	25	Dicle Üniversitesi	71
26	Erciyes Üniversitesi	125	26	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	69
27	Fatih Üniversitesi	35	27	Kocaeli Üniversitesi	64
28	Fırat Üniversitesi	107	28	Osmangazi Üniversitesi	64
29	Galatasaray Üniversitesi	1	29	Cumhuriyet Üniversitesi	62

30	Gazi Osman Pasa Üniversitesi	8	30	Trakya Üniversitesi	61
31	Gazi Üniversitesi	277	31	Celal Bayar Üniversitesi	59
32	Gaziantep Üniversitesi	78	32	Kırıkkale Üniversitesi	46
33	Hacettepe Üniversitesi	894	33	Pamukkale Üniversitesi	46
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Yıldız Teknik Üniversitesi	45
35	Harran Üniversitesi	38	35	Harran Üniversitesi	38
36	İnönü Üniversitesi	95	36	Süleyman Demirel Üniversitesi	36
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	4	37	Fatih Üniversitesi	35
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	6	38	Sakarya Üniversitesi	34
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	394	39	Koç Üniversitesi	33
40	İstanbul Üniversitesi	469	40	Adnan Menderes Üniversitesi	27
41	Işık Üniversitesi	10	41	Mersin Üniversitesi	26
42	Kadir Has Üniversitesi	4	42	Niğde Üniversitesi	23
43	Kafkas Üniversitesi	13	43	Sabancı Üniversitesi	20
44	K.Maraş S. İmam Üniversitesi	9	44	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	19
45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	107	45	Balıkesir Üniversitesi	19
46	Kırıkkale Üniversitesi	46	46	Afyon Kocatepe Üniversitesi	16
47	Kocaeli Üniversitesi	64	47	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	15
48	Koç Üniversitesi	33	48	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	13
49	Maltepe Üniversitesi	4	49	Kafkas Üniversitesi	13
50	Marmara Üniversitesi	172	50	Yeditepe Üniversitesi	12
51	Mersin Üniversitesi	26	51	Işık Üniversitesi	10
52	Mimar Sinan Üniversitesi	1	52	K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	9
53	Muğla Üniversitesi	4	53	Mustafa Kemal Üniversitesi	9
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	9	54	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	8
55	Niğde Üniversitesi	23	55	İstanbul Kültür Üniversitesi	6
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	106	56	Çankaya Üniversitesi	5
57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	380	57	Dumlupınar Üniversitesi	5
58	Osmangazi Üniversitesi	64	58	İstanbul Bilgi Üniversitesi	4
59	Pamukkale Üniversitesi	46	59	Kadir Has Üniversitesi	4
60	Sabancı Üniversitesi	20	60	Maltepe Üniversitesi	4
61	Sakarya Üniversitesi	34	61	Muğla Üniversitesi	4
62	Selçuk Üniversitesi	99	62	Doğuş Üniversitesi	3
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	36	63	Atılım Üniversitesi	1
64	Trakya Üniversitesi	61	64	Galatasaray Üniversitesi	1

65	Uludağ Üniversitesi	104
66	Yeditepe Üniversitesi	12
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	45
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	69
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	15
	TÜBİTAK	134
	Gebze Yük. Teknoloji Enst.	24
	İzmir Yük. Teknoloji Enst.	16
Toplam		6346

65	Mimar Sinan Üniversitesi	1
66	Bahçeşehir Üniversitesi	0
67	Beykent Üniversitesi	0
68	Çağ Üniversitesi	0
69	Haliç Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	134
	Gebze Yük. Teknoloji Enst.	24
	İzmir Yük. Teknoloji Enst.	16
Toplam		6346

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI SSCI-2000

ALFABETİK SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
2	Adnan Menderes Üniversitesi	1
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
4	Akdeniz Üniversitesi	2
5	Anadolu Üniversitesi	1
6	Ankara Üniversitesi	14
7	Atatürk Üniversitesi	1
8	Atılım Üniversitesi	0
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0
10	Balıkesir Üniversitesi	0
11	Başkent Üniversitesi	1
12	Beykent Üniversitesi	1
13	Bilkent Üniversitesi	55
14	Boğaziçi Üniversitesi	16
15	Celal Bayar Üniversitesi	0
16	Cumhuriyet Üniversitesi	0
17	Çağ Üniversitesi	0
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
19	Çankaya Üniversitesi	0

YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Bilkent Üniversitesi	55
2	Hacettepe Üniversitesi	33
3	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	29
4	Koç Üniversitesi	22
5	Boğaziçi Üniversitesi	16
6	Ankara Üniversitesi	14
7	İstanbul Üniversitesi	8
8	İstanbul Teknik Üniversitesi	8
9	Ege Üniversitesi	6
10	Marmara Üniversitesi	5
11	Sabancı Üniversitesi	4
12	Dokuz Eylül Üniversitesi	3
13	İstanbul Kültür Üniversitesi	3
14	Osmangazi Üniversitesi	3
15	Akdeniz Üniversitesi	2
16	Dicle Üniversitesi	2
17	Erciyes Üniversitesi	2
18	Gazi Üniversitesi	2
19	Gaziantep Üniversitesi	2

20	Çukurova Üniversitesi	1	20	İstanbul Bilgi Üniversitesi	2
21	Dicle Üniversitesi	2	21	Kocaeli Üniversitesi	2
22	Doğuş Üniversitesi	1	22	Uludağ Üniversitesi	2
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	3	23	Adnan Menderes Üniversitesi	1
24	Dumlupınar Üniversitesi	0	24	Anadolu Üniversitesi	1
25	Ege Üniversitesi	6	25	Atatürk Üniversitesi	1
26	Erciyes Üniversitesi	2	26	Başkent Üniversitesi	1
27	Fatih Üniversitesi	1	27	Beykent Üniversitesi	1
28	Fırat Üniversitesi	0	28	Çukurova Üniversitesi	1
29	Galatasaray Üniversitesi	0	29	Doğuş Üniversitesi	1
30	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0	30	Fatih Üniversitesi	1
31	Gazi Üniversitesi	2	31	İnönü Üniversitesi	1
32	Gaziantep Üniversitesi	2	32	Kadir Has Üniversitesi	1
33	Hacettepe Üniversitesi	33	33	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Sakarya Üniversitesi	1
35	Harran Üniversitesi	0	35	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
36	İnönü Üniversitesi	1	36	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	2	37	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	3	38	Atılım Üniversitesi	0
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	8	39	Bahçeşehir Üniversitesi	0
40	İstanbul Üniversitesi	8	40	Balıkesir Üniversitesi	0
41	Işık Üniversitesi	0	41	Celal Bayar Üniversitesi	0
42	Kadir Has Üniversitesi	1	42	Cumhuriyet Üniversitesi	0
43	Kafkas Üniversitesi	0	43	Çağ Üniversitesi	0
44	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0	44	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	45	Çankaya Üniversitesi	0
46	Kırıkkale Üniversitesi	0	46	Dumlupınar Üniversitesi	0
47	Kocaeli Üniversitesi	2	47	Fırat Üniversitesi	0
48	Koç Üniversitesi	22	48	Galatasaray Üniversitesi	0
49	Maltepe Üniversitesi	0	49	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0
50	Marmara Üniversitesi	5	50	Haliç Üniversitesi	0
51	Mersin Üniversitesi	0	51	Harran Üniversitesi	0
52	Mimar Sinan Üniversitesi	0	52	Işık Üniversitesi	0
53	Muğla Üniversitesi	0	53	Kafkas Üniversitesi	0
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	0	54	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0

55	Niğde Üniversitesi	0	55	Kırıkkale Üniversitesi	0
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0	56	Maltepe Üniversitesi	0
57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	29	57	Mersin Üniversitesi	0
58	Osmangazi Üniversitesi	3	58	Mimar Sinan Üniversitesi	0
59	Pamukkale Üniversitesi	0	59	Muğla Üniversitesi	0
60	Sabancı Üniversitesi	4	60	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
61	Sakarya Üniversitesi	1	61	Niğde Üniversitesi	0
62	Selçuk Üniversitesi	0	62	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	0	63	Pamukkale Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	0	64	Selçuk Üniversitesi	0
65	Uludağ Üniversitesi	2	65	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	0	66	Trakya Üniversitesi	0
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	0	67	Yeditepe Üniversitesi	0
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	68	Yıldız Teknik Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0	69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	14		TÜBİTAK	14
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0		Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0		İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
Toplam		252	Toplam		252

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI A&HCI-2000

ALFABETİK SIRALI			YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0	1	Bilkent Üniversitesi	15
2	Adnan Menderes Üniversitesi	0	2	Boğaziçi Üniversitesi	6
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0	3	Hacettepe Üniversitesi	4
4	Akdeniz Üniversitesi	0	4	İstanbul Teknik Üniversitesi	4
5	Anadolu Üniversitesi	0	5	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	4
6	Ankara Üniversitesi	1	6	Başkent Üniversitesi	2
7	Atatürk Üniversitesi	0	7	Ankara Üniversitesi	1
8	Atılım Üniversitesi	0	8	Erciyes Üniversitesi	1
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0	9	Gazi Üniversitesi	1

10	Balıkesir Üniversitesi	0	10	Selçuk Üniversitesi	1
11	Başkent Üniversitesi	2	11	Yıldız Teknik Üniversitesi	1
12	Beykent Üniversitesi	0	12	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
13	Bilkent Üniversitesi	15	13	Adnan Menderes Üniversitesi	0
14	Boğaziçi Üniversitesi	6	14	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
15	Celal Bayar Üniversitesi	0	15	Akdeniz Üniversitesi	0
16	Cumhuriyet Üniversitesi	0	16	Anadolu Üniversitesi	0
17	Çağ Üniversitesi	0	17	Atatürk Üniversitesi	0
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0	18	Atılım Üniversitesi	0
19	Çankaya Üniversitesi	0	19	Bahçeşehir Üniversitesi	0
20	Çukurova Üniversitesi	0	20	Balıkesir Üniversitesi	0
21	Dicle Üniversitesi	0	21	Beykent Üniversitesi	0
22	Doğuş Üniversitesi	0	22	Celal Bayar Üniversitesi	0
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	0	23	Cumhuriyet Üniversitesi	0
24	Dumlupınar Üniversitesi	0	24	Çağ Üniversitesi	0
25	Ege Üniversitesi	0	25	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
26	Erciyes Üniversitesi	1	26	Çankaya Üniversitesi	0
27	Fatih Üniversitesi	0	27	Çukurova Üniversitesi	0
28	Fırat Üniversitesi	0	28	Dicle Üniversitesi	0
29	Galatasaray Üniversitesi	0	29	Doğuş Üniversitesi	0
30	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0	30	Dokuz Eylül Üniversitesi	0
31	Gazi Üniversitesi	1	31	Dumlupınar Üniversitesi	0
32	Gaziantep Üniversitesi	0	32	Ege Üniversitesi	0
33	Hacettepe Üniversitesi	4	33	Fatih Üniversitesi	0
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Fırat Üniversitesi	0
35	Harran Üniversitesi	0	35	Galatasaray Üniversitesi	0
36	İnönü Üniversitesi	0	36	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0	37	Gaziantep Üniversitesi	0
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	0	38	Haliç Üniversitesi	0
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	4	39	Harran Üniversitesi	0
40	İstanbul Üniversitesi	0	40	İnönü Üniversitesi	0
41	İşık Üniversitesi	0	41	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0
42	Kadir Has Üniversitesi	0	42	İstanbul Kültür Üniversitesi	0
43	Kafkas Üniversitesi	0	43	İstanbul Üniversitesi	0
44	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0	44	İşık Üniversitesi	0

45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	0
46	Kırıkkale Üniversitesi	0
47	Kocaeli Üniversitesi	0
48	Koç Üniversitesi	0
49	Maltepe Üniversitesi	0
50	Marmara Üniversitesi	0
51	Mersin Üniversitesi	0
52	Mimar Sinan Üniversitesi	0
53	Muğla Üniversitesi	0
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
55	Niğde Üniversitesi	0
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	4
58	Osmangazi Üniversitesi	0
59	Pamukkale Üniversitesi	0
60	Sabancı Üniversitesi	0
61	Sakarya Üniversitesi	0
62	Selçuk Üniversitesi	1
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	0
65	Uludağ Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	0
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	1
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	0
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	Toplam	40

45	Kadir Has Üniversitesi	0
46	Kafkas Üniversitesi	0
47	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0
48	Karadeniz Teknik Üniversitesi	0
49	Kırıkkale Üniversitesi	0
50	Kocaeli Üniversitesi	0
51	Koç Üniversitesi	0
52	Maltepe Üniversitesi	0
53	Marmara Üniversitesi	0
54	Mersin Üniversitesi	0
55	Mimar Sinan Üniversitesi	0
56	Muğla Üniversitesi	0
57	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
58	Niğde Üniversitesi	0
59	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
60	Osmangazi Üniversitesi	0
61	Pamukkale Üniversitesi	0
62	Sabancı Üniversitesi	0
63	Sakarya Üniversitesi	0
64	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
65	Trakya Üniversitesi	0
66	Uludağ Üniversitesi	0
67	Yeditepe Üniversitesi	0
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	0
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	Toplam	40

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI

SCI-1999

ALFABETİK SIRALI			YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	20	1	Hacettepe Üniversitesi	901
2	Adnan Menderes Üniversitesi	35	2	Ankara Üniversitesi	547
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	3	3	İstanbul Üniversitesi	438
4	Akdeniz Üniversitesi	82	4	İstanbul Teknik Üniversitesi	389
5	Anadolu Üniversitesi	46	5	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	341
6	Ankara Üniversitesi	547	6	Ege Üniversitesi	308
7	Atatürk Üniversitesi	106	7	Gazi Üniversitesi	290
8	Atılım Üniversitesi	0	8	Marmara Üniversitesi	186
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0	9	Dokuz Eylül Üniversitesi	161
10	Balıkesir Üniversitesi	9	10	Bilkent Üniversitesi	147
11	Başkent Üniversitesi	144	11	Başkent Üniversitesi	144
12	Beykent Üniversitesi	0	12	Boğaziçi Üniversitesi	140
13	Bilkent Üniversitesi	147	13	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	133
14	Boğaziçi Üniversitesi	140	14	Karadeniz Teknik Üniversitesi	128
15	Celal Bayar Üniversitesi	32	15	Çukurova Üniversitesi	127
16	Cumhuriyet Üniversitesi	68	16	Erciyes Üniversitesi	121
17	Çağ Üniversitesi	0	17	Fırat Üniversitesi	116
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	5	18	Uludağ Üniversitesi	115
19	Çankaya Üniversitesi	2	19	Atatürk Üniversitesi	106
20	Çukurova Üniversitesi	127	20	Akdeniz Üniversitesi	82
21	Dicle Üniversitesi	34	21	İnönü Üniversitesi	75
22	Doğuş Üniversitesi	0	22	Osmangazi Üniversitesi	75
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	161	23	Kocaeli Üniversitesi	73
24	Dumlupınar Üniversitesi	2	24	Selçuk Üniversitesi	72
25	Ege Üniversitesi	308	25	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	70
26	Erciyes Üniversitesi	121	26	Cumhuriyet Üniversitesi	68
27	Fatih Üniversitesi	18	27	Yıldız Teknik Üniversitesi	61
28	Fırat Üniversitesi	116	28	Gaziantep Üniversitesi	54
29	Galatasaray Üniversitesi	2	29	Trakya Üniversitesi	54
30	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	9	30	Anadolu Üniversitesi	46
31	Gazi Üniversitesi	290	31	Pamukkale Üniversitesi	40

32	Gaziantep Üniversitesi	54	32	Koç Üniversitesi	39
33	Hacettepe Üniversitesi	901	33	Adnan Menderes Üniversitesi	35
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Dicle Üniversitesi	34
35	Harran Üniversitesi	24	35	Niğde Üniversitesi	33
36	İnönü Üniversitesi	75	36	Celal Bayar Üniversitesi	32
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0	37	Sakarya Üniversitesi	29
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	9	38	Süleyman Demirel Üniversitesi	29
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	389	39	Harran Üniversitesi	24
40	İstanbul Üniversitesi	438	40	Mersin Üniversitesi	22
41	Işık Üniversitesi	7	41	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	20
42	Kadir Has Üniversitesi	1	42	Fatih Üniversitesi	18
43	Kafkas Üniversitesi	15	43	Kırıkkale Üniversitesi	18
44	K.Maraş S. İmam Üniversitesi	15	44	Kafkas Üniversitesi	15
45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	128	45	K.Maraş S. İmam Üniversitesi	15
46	Kırıkkale Üniversitesi	18	46	Sabancı Üniversitesi	12
47	Kocaeli Üniversitesi	73	47	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	12
48	Koç Üniversitesi	39	48	Balıkesir Üniversitesi	9
49	Maltepe Üniversitesi	2	49	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	9
50	Marmara Üniversitesi	186	50	İstanbul Kültür Üniversitesi	9
51	Mersin Üniversitesi	22	51	Mimar Sinan Üniversitesi	9
52	Mimar Sinan Üniversitesi	9	52	Işık Üniversitesi	7
53	Muğla Üniversitesi	4	53	Yeditepe Üniversitesi	7
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	5	54	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	5
55	Niğde Üniversitesi	33	55	Mustafa Kemal Üniversitesi	5
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	133	56	Muğla Üniversitesi	4
57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	341	57	Afyon Kocatepe Üniversitesi	3
58	Osmangazi Üniversitesi	75	58	Çankaya Üniversitesi	2
59	Pamukkale Üniversitesi	40	59	Dumlupınar Üniversitesi	2
60	Sabancı Üniversitesi	12	60	Galatasaray Üniversitesi	2
61	Sakarya Üniversitesi	29	61	Maltepe Üniversitesi	2
62	Selçuk Üniversitesi	72	62	Kadir Has Üniversitesi	1
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	29	63	Atılım Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	54	64	Bahçeşehir Üniversitesi	0
65	Uludağ Üniversitesi	115	65	Beykent Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	7	66	Çağ Üniversitesi	0

67	Yıldız Teknik Üniversitesi	61
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	70
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	12
	TÜBİTAK	112
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	15
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	10
Toplam		6208

67	Doğuş Üniversitesi	0
68	Haliç Üniversitesi	0
69	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	112
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	15
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	10
Toplam		6208

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI SSCI-1999

ALFABETİK SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
2	Adnan Menderes Üniversitesi	0
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
4	Akdeniz Üniversitesi	0
5	Anadolu Üniversitesi	0
6	Ankara Üniversitesi	14
7	Atatürk Üniversitesi	3
8	Atılım Üniversitesi	0
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0
10	Balıkesir Üniversitesi	0
11	Başkent Üniversitesi	0
12	Beykent Üniversitesi	0
13	Bilkent Üniversitesi	43
14	Boğaziçi Üniversitesi	26
15	Celal Bayar Üniversitesi	1
16	Cumhuriyet Üniversitesi	1
17	Çağ Üniversitesi	0
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
19	Çankaya Üniversitesi	0
20	Çukurova Üniversitesi	3
21	Dicle Üniversitesi	0

YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Bilkent Üniversitesi	43
2	Boğaziçi Üniversitesi	26
3	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	25
4	İstanbul Üniversitesi	20
5	Hacettepe Üniversitesi	19
6	Koç Üniversitesi	16
7	Ankara Üniversitesi	14
8	İstanbul Teknik Üniversitesi	7
9	Gazi Üniversitesi	6
10	Ege Üniversitesi	5
11	Sabancı Üniversitesi	4
12	Atatürk Üniversitesi	3
13	Çukurova Üniversitesi	3
14	Dokuz Eylül Üniversitesi	3
15	Erciyes Üniversitesi	3
16	Gaziantep Üniversitesi	3
17	İstanbul Bilgi Üniversitesi	3
18	İstanbul Kültür Üniversitesi	3
19	Marmara Üniversitesi	3
20	Mersin Üniversitesi	2
21	Celal Bayar Üniversitesi	1

22	Doğuş Üniversitesi	0	22	Cumhuriyet Üniversitesi	1
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	3	23	Fatih Üniversitesi	1
24	Dumlupınar Üniversitesi	0	24	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1
25	Ege Üniversitesi	5	25	Muğla Üniversitesi	1
26	Erciyes Üniversitesi	3	26	Sakarya Üniversitesi	1
27	Fatih Üniversitesi	1	27	Trakya Üniversitesi	1
28	Fırat Üniversitesi	0	28	Yeditepe Üniversitesi	1
29	Galatasaray Üniversitesi	0	29	Yıldız Teknik Üniversitesi	1
30	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0	30	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
31	Gazi Üniversitesi	6	31	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
32	Gaziantep Üniversitesi	3	32	Adnan Menderes Üniversitesi	0
33	Hacettepe Üniversitesi	19	33	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Akdeniz Üniversitesi	0
35	Harran Üniversitesi	0	35	Anadolu Üniversitesi	0
36	İnönü Üniversitesi	0	36	Atılım Üniversitesi	0
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	3	37	Bahçeşehir Üniversitesi	0
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	3	38	Balıkesir Üniversitesi	0
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	7	39	Başkent Üniversitesi	0
40	İstanbul Üniversitesi	20	40	Beykent Üniversitesi	0
41	Işık Üniversitesi	0	41	Çağ Üniversitesi	0
42	Kadir Has Üniversitesi	0	42	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
43	Kafkas Üniversitesi	0	43	Çankaya Üniversitesi	0
44	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0	44	Dicle Üniversitesi	0
45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	45	Doğuş Üniversitesi	0
46	Kırıkkale Üniversitesi	0	46	Dumlupınar Üniversitesi	0
47	Kocaeli Üniversitesi	0	47	Fırat Üniversitesi	0
48	Koç Üniversitesi	16	48	Galatasaray Üniversitesi	0
49	Maltepe Üniversitesi	0	49	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0
50	Marmara Üniversitesi	3	50	Haliç Üniversitesi	0
51	Mersin Üniversitesi	2	51	Harran Üniversitesi	0
52	Mimar Sinan Üniversitesi	0	52	İnönü Üniversitesi	0
53	Muğla Üniversitesi	1	53	Işık Üniversitesi	0
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	0	54	Kadir Has Üniversitesi	0
55	Niğde Üniversitesi	0	55	Kafkas Üniversitesi	0
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0	56	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0

57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	25
58	Osmangazi Üniversitesi	0
59	Pamukkale Üniversitesi	0
60	Sabancı Üniversitesi	4
61	Sakarya Üniversitesi	1
62	Selçuk Üniversitesi	0
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	1
65	Uludağ Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	1
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	1
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	9
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
Toplam		230

57	Kırıkkale Üniversitesi	0
58	Kocaeli Üniversitesi	0
59	Maltepe Üniversitesi	0
60	Mimar Sinan Üniversitesi	0
61	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
62	Niğde Üniversitesi	0
63	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
64	Osmangazi Üniversitesi	0
65	Pamukkale Üniversitesi	0
66	Selçuk Üniversitesi	0
67	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
68	Uludağ Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	9
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
Toplam		230

ÜNİVERSİTELERİN YAYIN SIRALAMASI A&HCI-1999

ALFABETİK SIRALI		
1	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
2	Adnan Menderes Üniversitesi	0
3	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
4	Akdeniz Üniversitesi	0
5	Anadolu Üniversitesi	0
6	Ankara Üniversitesi	1
7	Atatürk Üniversitesi	0
8	Atılım Üniversitesi	0
9	Bahçeşehir Üniversitesi	0
10	Balıkesir Üniversitesi	0
11	Başkent Üniversitesi	0

YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	Bilkent Üniversitesi	11
2	Boğaziçi Üniversitesi	3
3	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	3
4	Erciyes Üniversitesi	2
5	Ankara Üniversitesi	1
6	Gazi Üniversitesi	1
7	İstanbul Teknik Üniversitesi	1
8	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	0
9	Adnan Menderes Üniversitesi	0
10	Afyon Kocatepe Üniversitesi	0
11	Akdeniz Üniversitesi	0

12	Beykent Üniversitesi	0	12	Anadolu Üniversitesi	0
13	Bilkent Üniversitesi	11	13	Atatürk Üniversitesi	0
14	Boğaziçi Üniversitesi	3	14	Atılım Üniversitesi	0
15	Celal Bayar Üniversitesi	0	15	Bahçeşehir Üniversitesi	0
16	Cumhuriyet Üniversitesi	0	16	Balıkesir Üniversitesi	0
17	Çağ Üniversitesi	0	17	Başkent Üniversitesi	0
18	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0	18	Beykent Üniversitesi	0
19	Çankaya Üniversitesi	0	19	Celal Bayar Üniversitesi	0
20	Çukurova Üniversitesi	0	20	Cumhuriyet Üniversitesi	0
21	Dicle Üniversitesi	0	21	Çağ Üniversitesi	0
22	Doğuş Üniversitesi	0	22	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	0
23	Dokuz Eylül Üniversitesi	0	23	Çankaya Üniversitesi	0
24	Dumlupınar Üniversitesi	0	24	Çukurova Üniversitesi	0
25	Ege Üniversitesi	0	25	Dicle Üniversitesi	0
26	Erciyes Üniversitesi	2	26	Doğuş Üniversitesi	0
27	Fatih Üniversitesi	0	27	Dokuz Eylül Üniversitesi	0
28	Fırat Üniversitesi	0	28	Dumlupınar Üniversitesi	0
29	Galatasaray Üniversitesi	0	29	Ege Üniversitesi	0
30	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0	30	Fatih Üniversitesi	0
31	Gazi Üniversitesi	1	31	Fırat Üniversitesi	0
32	Gaziantep Üniversitesi	0	32	Galatasaray Üniversitesi	0
33	Hacettepe Üniversitesi	0	33	Gazi Osman Paşa Üniversitesi	0
34	Haliç Üniversitesi	0	34	Gaziantep Üniversitesi	0
35	Harran Üniversitesi	0	35	Hacettepe Üniversitesi	0
36	İnönü Üniversitesi	0	36	Haliç Üniversitesi	0
37	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0	37	Harran Üniversitesi	0
38	İstanbul Kültür Üniversitesi	0	38	İnönü Üniversitesi	0
39	İstanbul Teknik Üniversitesi	1	39	İstanbul Bilgi Üniversitesi	0
40	İstanbul Üniversitesi	0	40	İstanbul Kültür Üniversitesi	0
41	Işık Üniversitesi	0	41	İstanbul Üniversitesi	0
42	Kadir Has Üniversitesi	0	42	Işık Üniversitesi	0
43	Kafkas Üniversitesi	0	43	Kadir Has Üniversitesi	0
44	K.Maraş S. İmam Üniversitesi	0	44	Kafkas Üniversitesi	0
45	Karadeniz Teknik Üniversitesi	0	45	K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi	0
46	Kırıkkale Üniversitesi	0	46	Karadeniz Teknik Üniversitesi	0

47	Kocaeli Üniversitesi	0
48	Koç Üniversitesi	0
49	Maltepe Üniversitesi	0
50	Marmara Üniversitesi	0
51	Mersin Üniversitesi	0
52	Mimar Sinan Üniversitesi	0
53	Muğla Üniversitesi	0
54	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
55	Niğde Üniversitesi	0
56	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
57	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	3
58	Osmangazi Üniversitesi	0
59	Pamukkale Üniversitesi	0
60	Sabancı Üniversitesi	0
61	Sakarya Üniversitesi	0
62	Selçuk Üniversitesi	0
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	0
65	Uludağ Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	0
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	0
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	0
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
Toplam		22

47	Kırıkkale Üniversitesi	0
48	Kocaeli Üniversitesi	0
49	Koç Üniversitesi	0
50	Maltepe Üniversitesi	0
51	Marmara Üniversitesi	0
52	Mersin Üniversitesi	0
53	Mimar Sinan Üniversitesi	0
54	Muğla Üniversitesi	0
55	Mustafa Kemal Üniversitesi	0
56	Niğde Üniversitesi	0
57	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	0
58	Osmangazi Üniversitesi	0
59	Pamukkale Üniversitesi	0
60	Sabancı Üniversitesi	0
61	Sakarya Üniversitesi	0
62	Selçuk Üniversitesi	0
63	Süleyman Demirel Üniversitesi	0
64	Trakya Üniversitesi	0
65	Uludağ Üniversitesi	0
66	Yeditepe Üniversitesi	0
67	Yıldız Teknik Üniversitesi	0
68	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	0
69	Zong. Karaelmas Üniversitesi	0
	TÜBİTAK	0
	Gebze Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
	İzmir Yük. Teknoloji Enstitüsü	0
Toplam		22

ÜLKELERİN YAYIN SIRALAMASI

SCI

ALFABETİK SIRALI			YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	ABD	311704	1	ABD	306029
2	İngiltere	87565	2	İngiltere	88774
3	Japonya	79687	3	Japonya	78941
4	Almanya	75688	4	Almanya	75325
5	Fransa	54629	5	Fransa	53470
6	Kanada	38510	6	Kanada	37866
7	İtalya	36422	7	İtalya	36483
8	Rusya Federasyonu	28183	8	Rusya Federasyonu	29115
9	İspanya	24936	9	Çin Halk Cumhuriyeti	25153
10	Avustralya	23017	10	İspanya	24544
11	Çin Halk Cumhuriyeti	22221	11	Avustralya	22853
12	Hollanda	21247	12	Hollanda	21666
13	Hindistan	18704	13	Hindistan	17500
14	İsveç	16669	14	İsveç	16236
15	İsviçre	15783	15	İsviçre	15849
16	Güney Kore	13438	16	Güney Kore	14627
17	Belçika	11677	17	Brezilya	12316
18	Brezilya	11658	18	Belçika	11294
19	İsrail	10176	19	İsrail	10463
20	Polonya	10082	20	Polonya	10462
21	Tayvan	9871	21	Tayvan	10090
22	Danimarka	8903	22	Danimarka	9200
23	Avusturya	8277	23	Finlandiya	8130
24	Finlandiya	7984	24	Avusturya	8040
25	Türkiye	6096	25	Türkiye	6074
26	Yunanistan	5184	26	Hong Kong	5611
27	Norveç	5163	27	Yunanistan	5517
28	Hong Kong	5161	28	Norveç	5204
29	Meksika	4945	29	Meksika	5091
30	Arjantin	4872	30	Arjantin	5048
31	Ukrayna	4619	31	Yeni Zelanda	4694

32	Macaristan	4484
33	Yeni Zeland	4421
34	Çek Cumhuriyeti	4365
35	Güney Afrika	4201
36	Portekiz	3414
37	Singapur	3364
38	İrlanda	3029
39	Mısır	2454
40	Şili	2062
41	Slovakya	1991
42	Romanya	1816
43	Bulgaristan	1694
44	Suudi Arabistan	1646
45	Slovenya	1334
46	Yugoslavya	1323
47	Hırvatistan	1247
48	İran	1191
49	Tayland	1152
50	Venezuella	1077

32	Macaristan	4692
33	Çek Cumhuriyeti	4514
34	Ukrayna	4452
35	Güney Afrika	3974
36	Singapur	3755
37	Portekiz	3479
38	İrlanda	3130
39	Mısır	2439
40	Şili	2258
41	Romanya	2069
42	Slovakya	1899
43	Slovenya	1658
44	Bulgaristan	1637
45	Suudi Arabistan	1585
46	İran	1370
47	Tayland	1337
48	Hırvatistan	1251
49	Yugoslavya	1139
50	Venezuella	1112

ÜLKELERİN YAYIN SIRALAMASI SSCI

ALFABETİK SIRALI		
1	ABD	66899
2	İngiltere	17113
3	Kanada	6720
4	Almanya	5004
5	Avustralya	4414
6	Hollanda	2682
7	Fransa	2590
8	Japonya	1581
9	İtalya	1560

YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	ABD	67132
2	İngiltere	18723
3	Kanada	6907
4	Almanya	5430
5	Avustralya	4835
6	Hollanda	3047
7	Fransa	2710
8	İsveç	1649
9	Japonya	1624

10	İsveç	533	10	İtalya	1533
11	İsrail	238	11	İspanya	1371
12	İspanya	157	12	İsrail	1252
13	Rusya Federasyonu	963	13	İsviçre	978
14	Finlandiya	880	14	Danimarka	909
15	Yeni Zellanda	838	15	Yeni Zellanda	880
16	İsviçre	821	16	Belçika	868
17	Danimarka	763	17	Finlandiya	851
18	Hong Kong	757	18	Hong Kong	795
19	Belçika	734	19	Rusya Federasyonu	738
20	Norveç	672	20	Norveç	696
21	Hindistan	522	21	Hindistan	562
22	Güney Afrika	482	22	Avusturya	530
23	Avusturya	474	23	Brezilya	507
24	Brezilya	446	24	Güney Afrika	485
25	Tayvan	369	25	İrlanda	452
26	Meksika	364	26	Tayvan	419
27	İrlanda	358	27	Meksika	377
28	Güney Kore	357	28	Güney Kore	325
29	Çek Cumhuriyeti	303	29	Singapur	314
30	Singapur	285	30	Çek Cumhuriyeti	293
31	Çin Halk Cumhuriyeti	228	31	Yunanistan	273
32	Türkiye	225	32	Çin Halk Cumhuriyeti	252
33	Yunanistan	219	33	Türkiye	246
34	Polanya	191	34	Hırvatistan	184
35	Hırvatistan	179	35	Polanya	170
36	Macaristan	160	36	Macaristan	169
37	Slovakya	142	37	Arjantin	148
38	Jamaika	137	38	Jamaika	148
39	Portekiz	125	39	Portekiz	143
40	Arjantin	122	40	Slovakya	143
41	Ukrayna	113	41	Şili	116
42	Tayland	83	42	Lübnan	98
43	Şili	74	43	Tayland	91
44	Kenya	68	44	Nijerya	73

45	Nijerya	67
46	Lübnan	66
47	Ürdün	65
48	Yugoslavya	59
49	Malezya	55
50	Slovenya	54

45	Malezya	65
46	Slovenya	62
47	Ukrayna	61
48	Kenya	59
49	Ürdün	57
50	Suudi Arabistan	55

ÜLKELERİN YAYIN SIRALAMASI A & HCI

ALFABETİK SIRALI		
1	ABD	27358
2	İngiltere	9392
3	Kanada	3343
4	Almanya	2194
5	Fransa	1559
6	Avustralya	1161
7	Hollanda	591
8	İspanya	510
9	İtalya	508
10	İsrail	418
11	Yeni Zelanda	308
12	Belçika	276
13	İrlanda	265
14	Rusya Federasyonu	255
15	İsviçre	245
16	Güney Afrika	216
17	Avusturya	211
18	Japonya	188
19	İsveç	162
20	Danimarka	144
21	Norveç	126
22	Finlandiya	121

YAYIN SAYISINA GÖRE SIRALI		
1	ABD	27364
2	İngiltere	9224
3	Kanada	3073
4	Almanya	2518
5	Fransa	2051
6	Avustralya	1040
7	İspanya	591
8	Hollanda	555
9	İtalya	555
10	İsrail	395
11	Belçika	312
12	İrlanda	293
13	Rusya Federasyonu	280
14	Yeni Zelanda	253
15	İsviçre	226
16	İsveç	220
17	Avusturya	215
18	Japonya	198
19	Güney Afrika	188
20	Danimarka	153
21	Norveç	133
22	Finlandiya	112

23	Meksika	107
24	Çek Cumhuriyeti	101
25	Hindistan	93
26	Polanya	80
27	Yunanistan	80
28	Slovakya	72
29	Hong Kong	69
30	Brezilya	57
31	Çin Halk Cumhuriyeti	57
32	Bulgaristan	52
33	Macaristan	50
34	Arjantin	49
35	Tayvan	47
36	Singapur	32
37	Şili	29
38	Türkiye	29
39	Portekiz	26
40	Güney Kore	24
41	Nijerya	23
42	Jamaika	20
43	Lübnan	20
44	Peru	16
45	Slovenya	15
46	Bostwana	14
47	Hırvatistan	12
48	Letonya	12
49	Estonya	10
50	Malta	10

23	Brezilya	100
24	Hindistan	91
25	Çek Cumhuriyeti	79
26	Slovakya	76
27	Meksika	75
28	Hong Kong	71
29	Polanya	69
30	Macaristan	64
31	Yunanistan	62
32	Arjantin	55
33	Çin Halk Cumhuriyeti	40
34	Singapur	39
35	Türkiye	39
36	Portekiz	38
37	Şili	33
38	Tayvan	30
39	Filipinler	23
40	Güney Kore	23
41	Jamaika	22
42	Slovenya	19
43	Tunus	18
44	Bulgaristan	16
45	Hırvatistan	16
46	Nijerya	16
47	Romanya	15
48	Venezuela	15
49	Lübnan	14
50	Malta	14

**PROF. DR. ERGUN TÜRKCAN'IN
"BİLGİ - BİLİM VE TEKNOLOJİ"
KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU**

**BİLGİ VE TEKNOLOJİ ÜRETİMİNİN
ÇAĞDAŞ ÖZELLİKLERİ**

*Cevdet ERDOST**

I. TEKNOLOJİ ÜRETİMİNDE DEVLETİN ROLÜ

Günümüzde Sanayi toplumundan, eksenini "Bilişim-İletişim Teknolojileri" (ICT) sektörünün oluşturduğu "bilgi toplumuna" geçiş sürecine tanık olmaktayız. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki olağanüstü gelişmeler, bir yandan üretim faktörlerinin nispi önemini değiştirirken, öte yandan geleneksel uluslararası rekabet kalıplarını parçalamaktadır. Bu yeni sürecin lokomotifi bilim ve teknolojidir. 20. yüzyıl.'ın son çeyreğinden başlayarak bilimsel bilgi üretimi ayrı bir sanayi haline gelmiştir.

Küreselleşmeyle birlikte, yeni teknolojiler de dünya ölçeğinde yaygınlık kazanmaya başlamışlardır. Küreselleşme sürecinin baş aktörleri, üretim faaliyetlerini tüm dünya coğrafyasına yayan çok-uluslu dev firmalardır. Her ne kadar "ok-uluslu", "ulus-aşır", "uluslar-üstü" veya "uluslararası" olarak nitelendirilmekteyse de, bu firmalar aslında bilim ve teknolojiye egemen ülke kökenlidir. İşte, günümüzdeki yeni teknolojilerin sahipleri de bu firmalardır. Ancak mal ve hizmet üretimi dünya coğrafyasına yayılarak uluslararası bir nitelik kazanmış olsa da, teknoloji üretimi ulusal sınırlar içinde kalmaktadır.

Bilgi üretiminin gerçekleştirilmesi ve bu bilgilerin üretime içerilmesi sürecinin bir tarafında bilimsel-teknik bilgi arzı, öteki tarafında da endüstriyel sistemin teknoloji talebi vardır. Arz tarafındaki araştırma sistemi ile talep tarafındaki endüstriyel sistem, birbirinden kopuk ve

* Prof. Dr. , Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü

izole olmayıp aralarında özel bir ilişki demeti vardır. Çünkü firmalar da, A&G faaliyetleriyle bilgi üretimine katılmakta, bilgi üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Yani firmalar sadece teknolojinin kullanılmasıyla ileriye doğru değil, fakat aynı zamanda teknolojinin yaratılmasıyla geriye doğru da bir denetim imkânına sahip bulunmaktadır.

Günümüzde teknoloji üretimi sisteminin yapısı ve işleyişinde devletin önemli rolü vardır. Bilgi üretimi ve bu bilgilerin üretime içerilmesi (teknolojiye dönüşümü), devletin A&G harcamalarıyla güttüğü amaçlardan bağımsız değildir. Bilimsel-teknik sistem ile sanayi kesiminin eklemlenmesi ve bu eklemlenmenin yeri devlet tarafından belirlenmektedir. Bu eklemlenme, Japonya örneğinde iki kesim arasında doğrudan ilişkilerin sonucu iken; kamunun A&G harcamalarında ulusal savunma amacının öncelik taşıdığı ABD-İngiltere-Fransa örneklerinde, bilimsel-teknik sistem ile sanayi kesiminin bütünleşmesi ulusal güvenlik kanalıyla olmaktadır.

Devlet müdahalesinin özellikleri işte bu ayırımdayatmaktadır. Gerek Japonya modelinde gerekse ABD-İngiltere-Fransa modelinde devletin bazı eylemleri, benzer ilkelere dayalı olup liberal devlet davranışıyla ilgilidir. Ama ulusal savunma amacına verilen önceliğin, kamudan özel sektöre bir kaynak transferine yol açtığı durumda devlet müdahalesi oldukça farklı bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Liberal devletin (sağlık, ulaştırma, eğitim, adalet vb. gibi) bazı kolektif hizmetlerle ilgili araştırmaları yüklenmesinde-yürütmesinde olduğu kadar temel araştırmaları desteklemesindeki amacı, karlılık oranının düşük olması nedeniyle özel girişimin bu alandaki yetersizliğini gidermek ve dışsal yararlar doğuran bir altyapı yaratmaktır. Durum böyle olunca, yüksek maliyetli ve riskli temel araştırmaların desteklenmesi, maliyet ve risklerin toplumsallaşmasına yol açmaktadır. Gerçekten de, ne teknoloji üretimi için firmaların kullandığı temel araştırmaların maliyeti, ne de bilim adamlarının yetiştirilmesi için yüklenen maliyetler teknoloji üreten firmanın katlandığı maliyetler içinde yer alır. Sonuçta devlet müdahalesi, birikimin toplumsallaşmasına ilişkin özel koşullardan birisini yaratmış olmaktadır.

Buna karşılık, araştırmaların sözleşme veya sübvansiyon yoluyla doğrudan finansmanı, liberal devlet yaklaşımının dışında kalmaktadır.

Devletin bu alandaki desteği, ya firmaların araştırma faaliyetlerini tamamlamaktadır, ya askeri A&G politikasıyla bütünleşmiştir, ya da sivil uzay-sivil nükleer araştırmaları gibi, firmaların mali gücünü aşan büyük yatırım programlarıyla ilgilidir. Her üç durumda da finansmanı devlet tarafından sağlanan A&G faaliyetlerinde, herkesin yararlanmasına açık ve serbestçe dolaşan bilgi üretilmesi söz konusu değildir. Zira bu A&G'nin sonuçları, firmaların günlük faaliyetlerine içerilmiş olup, firmaların mülkiyeti altına girmiştir.

2. BİLİMSEL-TEKNİK ALTYAPI ve KAMU A&G HARCAMALARI

Teknoloji retiminde devletin rolüne ilişkin bu kısa açıklamadan sonra, devletin bilimsel-teknik altyapıya müdahalesi ve kamu A&G harcamalarının amaçlarıyla ilgili birkaç noktaya değinebiliriz. Araştırma alanında devlet müdahalesinin temeli, bilgi üretimindeki bölünmezlik ve belirsizlik gibi nedenlere dayanır. Ayrıca bir altyapı yatırımı ve kolektif mal niteliği taşıyan temel araştırmaların kamu finansmanına dayandırılması, devletin geleneksel rolüne de uygun düşmektedir. Pek çok ülkede temel araştırma, yüksek ğretim ve kamu kesiminde gerçekleştirilmekte ve kamu kaynaklarıyla finanse edilmektedir. Ancak devletin rolü, bilimsel altyapının sorumluluğunu yüklenmesiyle sınırlı değildir. Kamunun araştırma faaliyetlerini desteklemesi, firmalar aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak bilimsel-teknik sistemin yapısını biçimlendirir. Bu alandaki kamu harcamalarının amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- a. Ulusal güvenlik ve “megascience”: sivil nükleer-sivil uzay araştırmaları ve savunma.
- b. Ekonomik gelişmeye ilişkin araştırmalar: imalat sanayii, tarım ve madencilik.
- c. Toplumsal hizmetlere yönelik araştırmalar: sağlık, hava ve su kirliliği, evre araştırmaları, topluma yönelik diğer hizmetler.
- d. Bilimin ilerlemesi.

Savunma ve megascience ile ilgili araştırma programlarının uygulanması, kamu kesiminden özel kesime doğru bir kaynak transferine yol açmaktadır. Bu kaynak transferinin en önemli etkisi, ulusal A&G

harcamalarının sektörler arasında oldukça farklı bir dağılım yaratmasıdır. Almanya ve Japonya hariç, bundan en çok yararlanan sektörler, savunma ve megascience amaçlarının ağırlıklı olduğu sektörlerdir. Görülüyor ki, sınai A&G'nin yapısı, yani firmalarca gerçekleştirilen A&G'ler, geniş ölçüde devletin bu alandaki harcamaları yoluyla izlediği amaçlara bağlıdır. Araştırmaların kamu tarafından finansmanı, sınai araştırmaya desteğin veya bilimsel altyapı yatırımının da ötesinde sonuçlar doğurmaktadır. Devletçe izlenen amaçlarla, özellikle savunma ve megascience'la ifade edilen toplumsal talep, sınai A&G'yi yönlendirmekte böylece teknolojinin yaratıldığı yeri mutlak olarak etkilemektedir.

Devlet müdahalesinin diğer bir biçimi de, devletin alıcı olarak özellikle askeri amaçlı ürünlere yönelik talebiyle teknoloji üretimini yönlendirmesidir. Sanayinin bir müşterisi olarak devletin bu dolaylı müdahalesi, teknoloji üretiminde kamu finansmanının oynadığı rolü daha da güçlendirmektedir. Son olarak, A&G faaliyetlerine devlet müdahalesinin en yoğun olduğu askeri alan ile ilgili iki noktaya değinelim. Birinci nokta, bilimsel-teknik araştırmaların daha çok savunma ile ilgili sanayi dallarına yönelmesidir. Devletin araştırmaya olan ilgisi, bilimin askeri alandaki etkinliğinin bir sonucudur.. Yıkıcı nitelikteki teknik gücün ve etkinliğin elde edilmeye çalışılması, bilgilerin sürekli olarak gelişmesine ve yenilenmesine yol açmaktadır.. Böylece askeri araştırmalar, sivil üretimde de kullanılabilecek bilgilerin yaratıldığı ve yenilendiği ayrıcalıklı bir alan oluşturmaktadır. İkinci nokta, savunmayla ilgili kamu harcamalarının ekonomik etkilerine ilişkindir. Askeri harcamalar, tekelci kapitalizmin bir özelliği olan ve giderek büyüyen artığı emme etkisi yaratmaktadır. Askeri harcamalar firmalar için sadece bir yatırım olanağı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda diğer yatırımlara göre çok daha karlı fırsatlar doğurmaktadır. Bu bakımdan askeri alan, bilimsel ve teknik bilgiler için sonsuz bir gelişme ufku açmaktadır.

Sonuç olarak, A&G alanındaki kamu desteği, sermayenin yeniden üretiminin temel mekânizmalarından birisini oluşturmaktadır. Bilimsel-teknik altyapının oluşumu yanında bilimsel sistemin sanayi kesimine eklemlenmesi konusunda devlet müdahalesi çok özel sonuçlar doğurmaktadır. Küreselleşme olgusunun hız kazandığı günümüzde bir gelişki gibi görünse de teknoloji üretim süreci, diğer mal ve hizmetlerin üre-

timinden farklı olarak, devletin eylemine bağılı olup ulusal sınırlar içinde yer almaktadır. Aynı şekilde teknoloji üretiminin birkaç sanayi dalında ve büyük firmalarda yoğunlaşmış olması da yine devletin bu eyleminden bağımsız değildir.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim. Şimdi soru ve katkılar için katılımcılara dönmek istiyorum. Buyurun.

HALUK ÜNSAL (Gazi Üniversitesi) – Benim, Doç. Gülgöz'e ve yorumcu olarak Prof. Karancı'ya sorularım olacak. Kendileri bilgi teknolojilerinin güvenilirliğinden, değişiminden ve insanı müthiş etkilemesinden bahsettiler. Ben özellikle şunu söylemek istiyorum. Bu teknolojiler insanlar için kensinlikle bir destek, yani insanın gelişmesine ve değişmesine destek sağlıyor. Hiçbir zamanda yüz yüze iletişimin ve bu değişiminin önemli noktası olmayacak, amacı olmayacaktır.

Sormak istediğim soruysa şu: Madem bilgi teknolojileri bize müthiş bir kolaylık veriyor ve hız kazandırıyor, o halde bilgi teknolojilerinden gelen ve özellikle bilgisayar, interneti veya wep tabanını öğrenmede ve öğretmede ve klinik psikolojisinde veya biyopsikolojide, bu verilerin güvenilirliğini, geçerliliğini ve tutarlılığını nasıl anlayabiliriz? Hangi verilere bakarak bunu değerlendirebiliriz? Teşekkür ederim.

PROF. DR. SÜLEYMAN Ç. ÖZOĞLU (TÜBA Başkan Akademik Danışmanı)– Benim üç sorum var. Bir tanesi Sayın Doç.Gülgöz'e. Psikolojideki alt alanların bilgi toplumundaki durumunu incelediniz, acaba bunların arasında Psikometri de olacak mı? Özellikle topluma psikolojinin götürdüğü hizmetlerin en önemlilerinden birisi olan psikometri, ülkemizde de psikometri başta sınavlarla ilişkili bir durum ortaya koyuyor, nerede olacak? Acaba onda değişiklikler olacak mı? Zihinsel zekâyı, duygusal zekâyı ölçme ve değerlendirme gibi konularda farklı bir durum ortaya çıkacak mı?

İkinci sorum Sayın Prof. Karancı'ya; bu bilgi toplumuna girdiğimizde birey kendisini nasıl gerçekleştirecek? Kendini gerçekleştirme, bir yerde bireyin gelişmesinde uzun yıllardır hedef olarak gösterilen bu süreç ve kavram değişecek mi? Farklı bir tablo ortaya çıkacak mı?

Üçüncü sorum ise, tüm konuşmacılara; Sayın Prof. Karancı bilginin

kirlendiğinden söz etti. Diğer konuşmacılar da bilgi üretiminden, bilgi tüketiminden söz ettiler. Böyle durumlarda ortaya toplumu çok yakından ilgilendiren bir kavram çıkıyor; bilgi çöplüğü. Böyle bir ortam olacak mı? Bu çöplük toplumu nasıl etkileyecek, böyle bir konu nasıl tartışılabilir? Teşekkür ederim.

PROF. DR. AYHAN ÇAVDAR (TÜBA Şeref Üyesi) – Ben, tüm konuşmacılara öncelikle teşekkür ediyorum. Dinleyebildiğim kadarıyla çok yararlandım. Sorum Sayın Prof. Ergun Türkcan'ın bir cümlesi üzerine tartışma açmak için. Sayın Türkcan şöyle bir saptamada bulundular. TÜBİTAK'ın geçen yıl araştırmalara 5,5 trilyon harcadığından bahisle "Türkiye'de araştırma kapasitesi yok" şeklinde bir ifade veya saptamada bulundular. Aslında bu olay mültifaktöriyel, yani çok yönlü araştırılması gereken bir husus bence ve izinleriyle söyleyeyim tamamen doğru da değil, şu manada. Halen atıl, yeterince kullanılamayan bir durumda dahi olsa, Türkiye'de bir araştırma kapasitesi var, fakat bildiğiniz bazı faktörlerle bu kapasite yeterince aktive edilemiyor, maalesef değerlendirilemiyor. Akla gelen faktörlerden bir ikisini sıralamak gerekirse bir ke-re YÖK düzenini hâlâ kaldıramamış bir Türkiye'de, araştırma kapasitesinin yokluğundan bahsetmenin haksızlık olduğu, öncelikle üniversite öğretim üyelerinin motivasyonunun bu sistemde yok edilmiş veya çok azalmış olduğu düşüncesindeyim. Bu aşırı hiyerarşik düzen içinde, her ne kadar şiddeti azalmış dahi olsa, hâlâ YÖK'ün üniversiteler üzerinde, özgür araştırmayı, çalışmayı zorlaştıran etkileri inkâr edilemez.

İkincisi, eski bir TÜBİTAK çalışanı olarak (TÜBİTAK'ın çeşitli organlarında: Tıp Araştırma Grubu üyesi, Bilim Kurulu Üyesi vs. olarak çalışmış bulunuyorum) belirtmek istiyorum. TÜBİTAK'ın projelerini destekleme sistemini uygulamada sadece para faktörüne ağırlık vermek bence sorunu biraz da basite indirgemek gibi oluyor. Şu manada söylüyorum bunu, araştırmacılar da hepinizin bildiği üzere, sanatkârlar gibi hassas hatta kırılgan insanlardır. Kendilerine dikkat edilmesi, özen ve saygı gösterilmesi gereken kişilerdir. Oysa TÜBİTAK'ın eski dönemlere kıyasen giderek artan bir bürokrasisi var. Ayrıca TÜBİTAK'ın araştırmacılara yaklaşımı, ne "profesyonel" ne de "entelektüel" bazda doğru ve direkt bir iletişim kurma çabası göstermemesi araştırmacıları ürkütmekte, üzmemekte ve hatta kaçırmaktadır. Dolayısıyla araştırma kapasitesinin kul-

lanılmasında bir engel teşkil etmektedir. Bizzat yaşadığım için söylüyorum, adeta TÜBİTAK yetkilileri aslında kullanılmadığından şikâyet ettikleri bu parasal gücü, bir maliye bürokratinin veya maliye müfettişinin yapabileceği şekilde, araştırmacılarla karşı karşıya gelerek pazarlık yapmak ve proje bütçelerini azaltarak, proje teklif sahiplerinin heyecanını ve bilimsel girişimlerini azaltarak iyi ve hatta eşit kullanmamakta, adeta projelerden vazgeçirici bir rol oynamaktadır. Tabii bilimle ilgili tüm kuruluşların, özellikle TÜBİTAK ve TÜBA'nın bilimsel tarafsızlık ve objektif kriterlerden hiçbir şekilde vazgeçmemesi ya da ödün vermemesi gerekir. Biraz uzun oldu ama özetle ben TÜBİTAK'ın kendi çalışmalarını retrospektif ve tarafsız olarak bir değerlendirilmesini, bu vesileyle, rica ediyorum ve hadisenin sadece paradan ibaret olmadığına araştırmacı ile iyi bir diyalog kurulması gerekliliğine dikkat çekmek istiyorum. Çok teşekkür ederim.

PROF. DR. M. ORHAN ÖZTÜRK (TÜBA Şeref Üyesi) - Konuşmacıları, bu oturumu kutlamak istiyorum ve oturumun birinci kesimi üzerinde birkaç şey söylemek istiyorum. Sayın Gülgöz ile Sayın Karancı'yı özellikle kutlamak istiyorum. Güzel bir sunum yaptılar ve güzel yorumlar oldu. Bu arada iki noktayı vurgulamak istiyorum. Bir soru da olabilir bu. Bunlardan bir tanesi bilişim teknolojilerinin beyinle etkileşimi üzerinde görüşler, gerçekten çok önemli. Hepimizin beyni bir süre sonra belki yıllar sonra ileri derecede bilişim teknolojilerine bağımlı kalacak; belki de bellek işlevlerimizin önemli bir kısmını biz doğrudan doğruya bilgisayarlara devredeceğiz, bu da beyindeki bellek merkezlerinin bir miktar küçülmesine de yol açabilecek bir durum olabilir mi? Bu konuda ne düşünürsünüz?

İkinci nokta da, özellikle Sayın Karancı üzerinde durdu; benlik özerkliği konusu, gerçekten son derecede önemli bir kavram. Bu teknolojiler belki insanların daha özerk olmalarını yani başka insanlara bağımlı kalmalarını bir miktar önleyebiliyorlarsa da bir miktar benlik özerkliği çerçevesine doğrudan doğruya bu araçlar, yani bilgisayarlar, teknolojiler giderek insanın, insan benliğinin makineleşmesine ve bir miktar da insancılıktan çıkma (yani dehümanizasyon olayı) doğru götürabiliyor, psikolojide bu büyük olasılıkla psikologların etkilenmesi bakımından önemli olabilir. Nitekim, tıpta hekimliğin makineleşmesi

ve insancılıktan çıkması söz konusudur. Bu konudaki düşüncelerimi aktararak, bu noktayı hem vurgulamak istedim, hem de bir miktar daha açıklama yapabilirler diye düşündüm.

PROF. DR. BAHATTİN AKŞİT- Bende psikoloji ile ilgili olarak birseyler söyleyeyim, biliyorsunuz Ergun Türkcan da değindi bu konuya. Sanayi toplumunda sanayi işçileri öne çıkar, acaba bilgi toplumunda hangi işçiler öne çıkıyor diye bakıldığında, tabii birisi bu bilgi işçileri diyelim, bütün bu bilişim programlarını yazanlar, verilerini girenler yani ICT sektöründe çalışanlar; bir de duygu işçileri diye bir sektör geliyor. Biz bunu Türkiye’de de bir patlama halinde yaşadık 1999 depreminden sonra biliyorsunuz psikolojinin bir yükselen sosyal bilim olarak ortaya çıkmasını yaşadık. O dönemde deprem bölgesine gidenler bilirler; “aman bizim psikoloğa ihtiyacımız var” diyordu afeti yaşamış olanlar. Eğer bu deprem deneyimini genelleyecek olursak, küresel dünyadaki yeni toplumların risk toplumları olduklarını kabul edecek olursak duygu işçilerine ihtiyacın artacağını da kabul etmek zorundayız. Hem doğal, hem insan yapımı risklerin ve afetlerin arttığı toplumlarda öyle görünüyor ki, duygu işçilerine ihtiyaç artacak. Duygu işçileri psikologlar ve diğer sağlık sektöründe çalışanlar, eğitim sektörü, eğlence sektörü gibi oldukça geniş bir spektrumu kapsamaktadır.

OTURUM BAŞKANI - Teşekkür ederim. Konuşmacılara sırayla söz vereceğim yanıtlamaları için. Sayın Doç. Gülgöz’le başlayacağız. Buyurun Doç. Gülgöz.

DOÇ. DR. SAMİ GÜLGÖZ - Elimden geldiğince kısa geçmeye çalışacağım. Aslında söyleyeceklerim bir iki soruyu birden kapsayabilir, bir tanesi sizin dediğiniz gibi gerçekten terapi yapan programlar vardı hâlâ da ortalıkta dolaşan Eliza programı var. Size terapi yapıyor bilgisayar üzerinde; fakat bunun çok da farklı olmayan versiyonu ortaya çıktı bence, o da telefonlar üzerinden terapi yapılması artık söz konusu. Telefon üzerinden haftada yedi gün günde 8 saat açık olan OMO Kadınlar Klübü Psikoloji Hattı, bütün kadınların bütün sorunlarına, depresyondan, cinselliğe, cevap verme durumunda ve orada on kişi çalışıyorlar, konuştukları sırada altı kişi, kalan onları bekleyen oluyor, bek-

leyen sayısı altı kişi, inanılmaz bir talep patlaması. Duygu işçileri herhalde bunlar olacak bir noktada, yani bir şekilde bu talebe cevap verecek bir kesim olması gerekiyor, fakat bu nasıl halledilir, kim bunu denetleyecektir? Sayın Karancı'nın belirttiği o kontrolü kaybetme, otoriteyi kaybetme durumunu burada çok derin bir şekilde yaşıyoruz. İnternet üzerinde toplanan bilginin geçerliliğini ve güvenirliliğini psikometri sorusuyla birleştirebiliriz bir anlamda, çünkü burada psikometri Türkiye'nin şu anda ne yazık ki en zayıf olduğu yönlerden bir tanesi, önemli testler, önemli ölçme araçları standardizasyondan geçmemiş, geçme sürecinin çok başında ya da gerekli prosedürler normatif çalışmalar yapılmamış durumda. Benim umudum bir şekilde bu bilgisayar teknolojisinin bunu bir miktar hızlandırması, ama orada da bilgisayarla veri toplamak gibi birtakım kısa yöntemlere, kolay yöntemlere kaçıldığında daha önce belirttiğimiz örneklem grubunun kim olduğu, temsil edilen grubun kim olduğu sorunları ortaya çıkıyor, fakat psikometrinin Türkiye'de bir ivme kazanması her zaman gerekiyor, fakat onu nasıl becereceğimizi ben de açıkçası bilmiyorum.

Bilginin kirlenmesi konusunda da söylemek istediğim herhalde zaman içinde bir akreditasyon yani TSE ya da CE damgası gibi bir damgada evet bu sitede verilen bilgi doğru bilgidir bu sitedekiler değildir gibi bir akreditasyon sistemine geçilecek ve bir şekilde bilgi çöplüğü'nün oluşması da ya da internetin doğrudan doğruya bir bilgi çöplüğü'ne dönüşmesi de belki bu yöntemle engellenecek. Beyinle, bilişim teknolojisi ilişkisi orada farklılaşma bence bir insanın sürekli çalıştığı araçlarla benliğinin birleşmesi, nasıl bir terzinin artık makası vücudunun bir parçası gibi görmesi söz konusuysa artık yavaş yavaş bireylerin de bu sürekli çalıştıkları, sürekli kullandıkları araçları benliğinin bir parçası olarak görmek gibi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu düşünüyorum ve yabancılaşmaktan çok belki de orada aşırı bir birleşme söz konusu olabilir.

PROF. DR. NURAY KARANCI - Ben de Sayın Doç. Gülgöz'ün başladığı yerden devam edeceğim. Duygu işçilerinden başlamak istiyorum, çünkü diğerlerine bağdaşacak şöyle bir yön var. Hakikaten depremlerden sonra ve afetlerden, travmalardan sonra insanların psikolojik yardıma ihtiyacı olduğu görüşü çok yaygın hem Türkiye'de, hem farklı ül-

kelerde. Ancak psikolojiye çok kardeş disiplin diyebileceğimiz sosyologların bu konuya bakışı çok farklı. Sosyologlar diyorlar ki, bu duygu işçilerini yaratmak için psikologlar bu duygusal ihtiyacı önce pazarlıyorlar, yani yine bilgi toplumu araçılığıyla siz afet geçiren kişiler şöyle şöyle sendromlar yaşarlar ve mutlaka ve mutkala profesyonel yardım görmeyeniz gerekir ya da psikologlar gelmeli denmektedir. Travma turizminden bahsediliyor. Dolayısıyla herşeyi biraz dengeli almak gerekiyor. Hep bilgi teknolojilerinin iyi yönlerinden bahsettiniz denildi. Galiba dünyada belirsizlik var, dolayısıyla duygu işçileri açısından hakikaten bazı kişilerin duygularını işlemlemelerinde, duyguda bir işlemlenmek gerekiyor, birilerine ihtiyaçları olabiliyor, bazılarının da zamana ihtiyacı oluyor. Zaman en iyi tedavi edici araç olabiliyor. Buna çok dikkat etmemiz gerekiyor. Konuyu Sayın Prof. Özoğlu'nun sorusuna bağlamak istiyorum, İnsanlar bu devirde nasıl kendilerini gerçekleştirecekler? Benim gördüğüm bütün bu bilginin güvenilirliğini sınamak, bilgi kirlenmesi, otoritenin yıkımı, kendini gerçekleştirmek, biraz iç odaklı olmaya dönmeyi sağlamaktan geçiyor. Bunun içinde bireylerin bilinçlenebilmesi gerekiyor. Bilgilenmek değil, bilinçlenmekten bahsediyorum. Bu bilinçlenme de üzerinlerindeki etkilerin biraz farkına varabilmelerinde bu belki örnek olarak hemen aklıma gelen ve daha çok ergenleri etkileyen ama modern insanı etkileyen bir kilo alma sorunu ve yediğinin kontrolü süreci var. Yani bunu niye yaptığını bilmeden, özellikle genç kızlarda görülen, mutlaka belli bir kiloya düşebilmek, belli yiyecekleri kötü, belli yiyecekleri iyi yiyecek olarak algılamak davranışı. Orada bilinçlenmek çok önemli; yani, ben niye bunu yapıyorum, üzerimdeki etkiler nedir, bu benliğim özerk olmam gerekiyor ama üzerimde bu etkiler var, onu farketmek belki onları sindirmek gerekiyor. Ben Sayın Doç. Gülgöz kadar bir akreditasyon kurumu olup da internet bilgilerini ayıklayacağına pek inanamıyorum en azından yakın gelecekte. Bence önemli olan kullanıcıların bilinçlenip, hangi kaynağın inanılır, hangi kaynağın inanılır olmadığını fark edebilmeleri ve iç odaklı bir bilinçlenebilmek gerekli olmaktadır. Teşekkür ederim.

PROF. DR. ERGUN TÜRKCAN –Sayın Prof. Çavdar, TÜBİTAK sisteminin iyi çalışmadığını, onun için araştırmaların artmadığını söyledi; ben TÜBİTAK sistemini bir örnek, Türkiye'deki araştırma sisteminin kü-

çüklüğünü göstermek için verdim. Yaptığı eleştiriler doğru olabilir; tabî, TÜBİTAK'ı çok iyi tanır eskiden beri, bazı bürokratik problemler olabilir. Ama ben şunu sormak istiyorum. TÜBİTAK, hocamın istediği her şeyi de yapsa acaba 3 milyon doları 30 milyon dolara çıkarabilir mi? 30 milyon dolar da bugünkü üniversite sisteminde dünya ölçeğinde herhangi bir şey ifade eder mi? Mega projelere girmediğiniz takdirde araştırma hacminiz artmaz. Çok değerli Akademi Başkanımız Prof. Bermek'le bir konuşmamı hatırlıyorum, Türkiye'nin biyoteknolojide neler yapması gerekir, nasıl bir işgücü gerekir, diye sorduğumda, en az 30 – 40 bin kişilik belki daha fazla araştırmacı olan bir sektör, bunun en az dört, beş bini Lisans üstü olması gerekir dediler. Türkiye'de on tane teknobiyoğu bir araya getiremiyorsunuz.

Cevdet Erdost tabî çok haklı şeyler söyledi, ama hâlâ onun paradigması bir sanayi toplumu. Sadece Nestle lafını ortaya attı, diye bir iki şeyi vermek istiyorum. Nestle bir gıda şirketidir, çikolata, kahve v.b. yapıyor; yeni bir dokümanda, dünyadaki Nestle firmaları, 60 ülkede 200 tane üretim biriminde, 200 bin kişi çalışıyor, sekiz tane stratejik "business" birimi var. Ar-Ge bölümü 400 milyon dolar harcıyor yılda; 2500 tane araştırmacı var, 17 tane araştırma firması şeklinde dünyaya yayılmış.

Artık, bu dünya, tıpkı eski feodal düzende küçük feodal birimlerin ortadan kalkması gibi, giderek millî devletlerin üstüne bir başka örtünün çok uluslu firmaların geldiği bir gerçek. Dünyadaki bütün ileri teknolojiler bunların elinde. Devletler sadece ismarlayan, müşteri olarak ya da düzenleyici olarak devreye giriyorlar; artık, devletlerin de 1950'lerdeki gibi, o atom bombasına giden büyük projelerde olduğu gibi, kendi laboratuvarlarında AR+GE çalışmaları pek yok. Amerika Birleşik Devletleri 1950'lerde de, 1940'larda sipariş veriyordu: bana en ileri jet uçağını yap, denizaltı veya roket yap, gibi. Ama, bugün hiçbir zaman Intel Amerikan hükümeti için cipler tasarlamıyor. Microsoft yapmıyor, bunu dünya piyasaları için yapıyor ve bu şirketler son on yılda eski endüstri dünyasının General Electric, General Dynamics, General Motors vesaire bütün bunları geçerek, dünyanın bir numaralı firmaları oldular. İnternet görünmeyen bir süper devlet haline geldi, bunu yavaş yavaş anlamamız lazım. Teşekkür ederim Sayın Başkan.

OTURUM 5

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Bahattin AKŞİT**

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü

ENFORMATİK SİSTEMLER VE BİLGİ TOPLUMU

*Erkan TEKMAN**

BİLGİ TOPLUMU

Yirminci Yüzyıl'ın ikinci yarısında ve özellikle son onyılında sık sık seslendirilen bir kavram Bilgi Toplumu. Transistör, bilgisayar, Internet gibi kilometre taşı buluşların üzerinde şekillenen Bilgi Teknolojileri ve Enformatik Sistemleri'nin aynı zamanda toplumsal yapıyı da derinden değiştirdiği iddia edilmekte. Bilgisayarın bulunuşu matbaa ile, Internet'in ortaya çıkışı ateş ile karşılaştırılıyor neredeyse. Bu konuşmada Bilgi Toplumu'nun özellikle üzerinde oturduğu teknolojiler ile bağlantısını irdelemeye çalışacağız.

Öncelikli olarak "Bilgi Toplumu" kavramı üzerinde durmamız gerekli. Tarım Toplumu, Sanayi Toplumu, Bilgi Toplumu eksenine göz attığımızda Tarım ve Sanayi'nin bu toplumların temelini oluşturan üretim süreçleri ile doğrudan bağlantısı göze çarpar. Oysa Bilgi Toplumu'nda üretim doğrudan bilgi kullanımı ile değil, bilgi kullanımıyla zenginleştirilmiş ve etkinleştirilmiş bir şekilde, ama yine Tarım ya da Sanayi üretim şekillerinden birinde olmaktadır. Bu nedenle "Bilgi Toplumu" derken kastedilenin "Bilgi temelli Toplum" ya da "Bilgi güdüm-lü Toplum" olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

* Doç. Dr. , Sabancı Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi

Katma değer

Bilgi Toplumu, "Bilen Toplum" ile karıştırılmamalıdır. Bu açıdan yerleşmiş bu kavramdaki "bilgi"nin aslında "enformasyon"a işaret ettiğini vurgulamakta yarar vardır. Bilgi Toplumu'nda da amaç üretmek ve dolayısıyla değer oluşturmaktır. Oluşturulan değerın paylaşımı için Bilgi Toplumu'nun henüz kendine özgü bir yöntemi olmadığından Sanayi Toplumu'ndaki paylaşım modelleri geçerliliğini korumaktadır. Özellikle Küreselleşme etkisi altında oluşan bu düzen, pazara dayalı kapitalist sistemdir.

Bilgi Toplumu'nun Sanayi Toplumu'ndan farklılığı, üretimin temel unsurları olan sermaye, işgücü, enerji, hammadde vb.nin yanına, ve belki de en önemliler arasına, Bilgi'nin eklenmiş olmasıdır. Yüksek değer katma özelliği ile Bilgi, geleneksel üretim ve iş biçimlerini temelden değiştirme olanağını yaratmıştır. Bilgi Teknolojileri (BT) ve üzerinde çalışan Enformatik Sistemler (ES) aracılığı ile e-iş, e-çalışma, e-ticaret, e-öğrenme gibi süreçler ön plana çıkmış ve üretim şekillerinde önemli değişiklikler yapılmasına neden olmuştur.

Sayısal uçurum

Bilgi Toplumu kavramı kaçınılmaz olarak "iyi" niceliğini de beraberinde getiriyormuş gibi görünebilir. Bunun temelinde yatan "enformasyon" yerine "bilgi" sözcüğünü kullanıyor olmamızdır. Yoksa Bilgi'nin özündeki olumlu olma hali Bilgi Toplumu'nda doğal olarak bulunmak durumunda değildir. Bunun temel göstergelerinden birisi Bilgi Toplumu'nun birlikte getirdiği temel ayırım olan Sayısal Uçurum'dur. Toplumda sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki farklılıklar Bilgi Toplumu'na geçişte azalmak yerine artmış, Sanayi Toplumu'nun refah içindeki kesimleri BT'ni en iyi kullanan ve dolayısı ile bu yeni teknolojilerden elde edilen yeni katma değerden en fazla yararlanan kesimler olmuşlardır. Oysa BT'nin özellikleri gereği paylaşım çok daha kolay ve yaygın gerçekleştirilebilir. Bunun gerçekleşmemesinin temelindeki ana neden zorluklar değil, önceliklerdir. Paylaşımdaki çarpıkların oluşturduğu Sayısal Uçurum şu şekillerde en belirgin haldedir:

a. Sınıflararası

b. Bölgelerarası

c. Nesillerasası

d. Cinslerarası

Sürdürülebilir gelişme

Bilgi Toplumu'nun özündeki iyi olma durumuna erişebilmesi için iyi güdüsü ile yönlendirilmesi şarttır. Sanayi Toplumu'nun biyoküreye verdiği zararlarla birlikte düşünüldüğünde Bilgi Toplumu ciddi olanakları birlikte getirmektedir. Sürdürülebilir gelişme modellerinin yaşam bulabilmesinde BT ve ES'in önemli katkıları olabileceği açıktır. Çevre, enerji, ulaşım/taşıma konularında Bilgi Toplumu öncülerinden daha başarılı olmak için gereken kaynaklara sahiptir, artık temel gereksinim bu yönde hareket etme niyetidir.

Özetlemek gerekirse Bilgi Toplumu, üretim süreçlerinin bilgi temelli ya da bilgi güdümlü olma yönünde evrildiği, BT ve ES üzerine kurulu yeni bir toplumsal düzene işaret eder. Bu düzen fırsatları (sürdürülebilir gelişme) ve tehditleri (sayısal uçurum) beraberinde getirmektedir. Toplumsal düzenin kurulması ve işleminde temel etken mevcut toplumsal dinamiklerin yapacağı yönlendirmeler olacaktır.

ENFORMATİK SİSTEMLER

Enformatik Sistemler'i (ES) kısaca Bilgi'yi sağlama, depolama, işleme, sunma ve paylaşma süreçlerini kısmen ya da tümüyle BT destekli yerine getiren sistemler olarak tanımlayabiliriz. Tabii ki burada bahsedilen asıl olarak Bilgi değil, enformasyon ve hatta kimi zaman veridir. ES için, çoğu zaman BT için kullanılan katmanlı yapı metodolojisini kullanmak önemli bir kolaylık ve anlaşılabilirlik sağlayacaktır.

Sağlama: Bilgiyi ölçme, okuma, bulma, alma, edinme, vb. süreçler. Tarayıcı, klavye, duyargalar...

Depolama: Bilgiyi sayısallaştırılmış bir halde yeniden kullanılabilir durumda saklama. Hafıza, disk, CD...

İşleme: Bilgiyi kullanarak yapılan hesaplama, sınıflandırma, karşılaştırma, ... işlemleri.

Sunma: Bilgiyi depolandığı ve işlendiği sayısal formdan insanın algılayabileceği bir forma çevirerek sunulabilir hale getirme. Metin, hiper-metin, resim, ses, film...

Paylaşma: Bliyi sunum formunda yakında ya da uzaktaki başka kişilerin erişimine açma. Faks, e-posta, www...

Bu katmanların bir ya da daha çoğunda BT olanaklarının kullanılması genelde bir ES için gerek şart olarak görülmelidir.

Örnek: amazon.com sayfalarındaki gezintinizi izleyerek size anında çeşitli önerilerde bulunan sistem sağlama/depolama/işleme/sunma/paylaşma katmanlarının tümü BT aracılığıyla yapılan bir ES örneğidir. Bu ES'de insan katkısı çözümleme, tasarım ve kurulum aşamalarının gerçekleştirilmesi sırasında olmuştur, kullanım sırasında kullanıcı dışında insan dahil mevcut değildir. Farklı örneklerde katmanların BT yoğunluğu değişebilir. Kimi ES'lerde çok daha fazla insan katkısı vardır. Kimi ES'lerde katmanlardan yalnızca bazısı kullanılır. Kimi ES'ler ise bildiğimiz anlamda BT kullanmıyor gibi bile görünebilirler.

Ağlar

ES konusunda en kolayca çözümlenebilecek, incelenebilecek ve tasarlanabilecek katman -şaşırtıcı bir şekilde- paylaşım katmanıdır.

İnternet, mobil sistemler, sayısal TV, ses/görüntü gibi teknolojilerle metin, hiper-metin, ses, gresim, film formlarının tümünde iletişim sağlamak mümkündür. Bu iletişimin hızı, kalitesi ve maliyeti önemli bir unsur olmakla birlikte (bu konuya daha sonra değineceğiz) teknolojik açıdan çözülebilir problemlerdir.

Bilgi/enformasyon/veri ambarları

ES ile ilgili bir diğer "kolay" problem ise kullanılacak bilginin çeşidi ile ilgilidir. Bilgi Toplumu'nda üretimin bilgi temelli ve bilgi güdümlü bir şekilde iyileştirilmesi amacı vazedildikten sonra çevremizde bilgi (enformasyon, veri vb.) içeren tüm süreçlerin bir ES haline dönüştürülmesi sonucu kendiliğinden çıkacaktır. Bu durumda da söz konusu bilginin çeşidi ve ne işte kullanılacağı da kolay bir şekilde listelenebilir:

Resmi: Nüfus, sağlık, sosyal güvenlik, ikametgah, vergi, emniyet, gümrük, ...

Mali: Kredi tarihçesi, banka, hizmetler, e-ticaret, ...

Kişisel: Arkadaşları, ajandası, sevdikleri/sevmedikleri, fotoğraf albümleri, CD/DVD koleksiyonu, ...

Bu bilgi (enformasyon, veri vb.) ambarlarında sağlama, depolama, işleme ve sunma katmanlarının ne şekilde kurulacağı, teknolojik gereklilikler vb. yine çözülebilir problemler olarak ele alınmalıdır. Daha karmaşık olan bu katmanlı yapının teknolojik kurulumundan çok işlevsel planlamasıdır. Son çözümlemede kuracağımız ES'in üretimi iyileştirici bir katkısı olması hedeflenmektedir, ve her teknoloji kurulumunun üretime olumlu katkısı olacağı beklentisi de yerinde değildir.

Hizmetler

Hizmetler-I

Üretim iyileştirici hizmetlerin başında doğrudan üretim süreçleri ile bağlantılı işlevler gelmektedir. BT yatırımlarının oldukça büyük bir kısmı bu hizmetleri sağlayacak ES'lerin kurulmasına yöneliktir.

1. e-ticaret, e-iş, e-çalışma
2. Kişisel bilgi yönetimi (PIM)
3. Yönetim bilgi sistemleri (MIS)
4. Coğrafi bilgi sistemleri (GIS)
5. Kurumsal kaynak planlama (ERP)
6. Karar destek sistemleri (DSS)
7. Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM)

Hizmetler-II

İkincil olarak aklımıza doğrudan üretim süreci ile bağlantısı olmayan, ancak üretim sürecinin temel öğrlerinden biri olan işgücünün iyileştirilmesi ve bu sayede üretimin etkinleştirilmesini amaçlayan hizmetler yer alır.

1. Uzaktan eğitim
2. Uzaktan tıp
3. Video konferans
4. E-medya/e-dergiler

Hizmetler-III

Son olarak da bireylerin toplum içerisinde bireyselliklerini yaşayabilmelerine olanak sağlayan, bu sayede yeniden üretim olanağı yaratan hizmetler yer almaktadır. Bu hizmetler şimdiden gözde ES'lerin ku-

bulduğu alanlar arasındadır.

5. Anında mesajlaşma/sohbet
6. Görüntülü telefon
7. İsmarlama müzik/film
8. Eğlenme (ya da öğlence)
9. Daldırma/sanal gerçeklik

Gereklilikler

Bir ES kurulumunun başta söz ettiğimiz Bilgi Toplumu amacına katkıda bulunabilmesi için sağlaması gereken temel gereklilikler vardır. Yukarıda söz ettiğimiz teknolojik problemlerin çözülmesinden çok daha zor olan ve bir anlamda Sanayi Toplumu'nun çarpıklıklarının gölgesinde kalan temel sorunlar bu noktalarda yatmaktadır.

Yaygınlık/erişilebilirlik
Hız/hizmet kalitesi/fiyat
Güvenlik/mahremiyet
Kullanışlılık/güvenilirlik
Mevcudiyet

ENFORMATİK SİSTEMLER VE BİLGİ TOPLUMU

Bu bölümde Bilgi Toplumu ve Enformatik Sistemler konusundaki temel izlenimleri biraraya getirerek, Türkiye özelinde Bilgi Toplumu'na Geçiş için temel sorunları belirlemek, BT ve ES aracılığı ile bu sorunların giderilmesi ya da hafifletilmesi için yapılabilecekleri sıralamak istiyoruz.

Türkiye: Tehditler

Teknoloji - Kullanıcı

ES kurulumları konusunda en sık düşülen hatalardan biri teknolojinin odak noktasına yerleştirilmesi olmuştur. Unutulmamalıdır ki temel amaç BT yaygınlığı değil, üretimin iyileştirilmesidir. Bu açıdan her zaman en yeni ve ileri BT en iyi çözümü garantilemiyecektir. Öte yandan ES'i yalnızca kullanıcıların mevcut gereksinimleri üzerine şekillendirmek de bizi yanlış noktalara götürecektir. Bilgi Toplumu'nda üretim şekilleri, dolayısıyla toplumsal düzen de az ya da çok değişecektir.

Sınırlı kaynaklar - Sonsuz hayaller

BT ve ES kurulumları hayli kaynak isteyen işlerdir. Bu yatırımların hızla ve katlanarak geri döneceği de kesin değildir. Bu nedenle mevcut kaynaklar ile BT/ES yatırımları arasında bir denge kurulması kaçınılmazdır. Ancak Bilgi Toplumu'na evrilmenin toplumun geleceği açısından önemi gözönüne alındığında bilgi için ayrılacak kaynağın basit orantılarla hesaplanmasının yanlışlığı açıktır. Tabii ki bu yukarıda bahsettiğimiz teknoloji ağırlıklı yatırımlar için sınırsız kaynakların seferber edilmesi anlamına da gelmemektedir.

Sırası gelince - Herşeyden önce

Kaynak dağılımında olduğu gibi öncelik sıralamasında da BT/ES için özen göstermekte yarar vardır. Özellikle Sanayi Toplumu'na geçiş tamamlanamamış ülkelerde Bilgi Toplumu'na geçişin "sırası"nın gelmediğinin düşünülmesi olası rekabet avantajlarını daha doğmadan elden kaçırmak anlamına gelir. Buna karşın BT yatırımlarının bir çığ gibi tüm toplumun evrilmesine önayak olacağını beklemek de gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Devletçi – Piyasacı

ES planlamalarını kimin yapacağı ve BT kurulumlarının nasıl gerçekleştirileceği de tartışma konusu olmaktadır. Bir uçta Bilgi Toplumu'na geçişin merkezi bir planlama ve uygulama ile, dolayısı ile devlet tarafından yürütülmesini savunan görüş vardır. Bu yaklaşımla devlet dışı girişimlerin önü kesilmekte, çeşitlilik ve rekabetsiz bir ortam oluşturulmaktadır. Diğer taraftan tamamen piyasa dinamikleri ile şekillenecek Bilgi Toplumu da özellikle kamu hizmetleri ve paylaşım alanlarında ciddi sakatlıklara sahip olacaktır.

e-Avrupa (+)

Avrupa Birliği'nin Çerçeve Programları kapsamında BT ve ES konuları sürekli ön planda tutulmuşlardır. 4. Çerçeve Programı'nda gözlenen BT ağırlığı 5. Çerçeve Programı'nda ES tarafına kaydırılmış, hazırlıkları son aşamaya gelmiş 6. Çerçeve Programı'nda ise Bilgi Toplumu'na Geçiş'in temelleri üzerinde toplumsal evrilme süreci başlatılır.

maktadır. e-Avrupa süreci ve sonrası BT/ES ve Bilgi Toplumu ilişkileri ve bu ilişkilerin "devlet" denetimi ve güdümünde ne şekilde yürütülebileceği konusunda oldukça anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. e-Avrupa+ girişimi ile üye adaylarının da bu süreçte yer almaları ve üyelikleri durumunda uyum sorunları yaşamamaları konusu üzerinde durulmaktadır.

Çerçeve Programı'nda yer alan Bilgi Toplumu Teknolojileri (BTT) programının amacı ("Kullanıcı-dostu bilgi toplumu") ile Anahtar Eylemleri'ne ("Yurttaş için sistemler ve hizmetler", "Yeni çalışma ve elektronik ticaret yolları", "Çokluortam içerik ve araçlar", "Temel teknolojiler ve altyapılar") göz atıldığında Avrupa'nın bir yanda pozitivizm-humanizm ekseninde BT kurulumunu nasıl gerçekleştirdiğini, diğer yandan da üretim ve yenilikten gelen rekabet gücünü toplum yararına kullanma yolunda nasıl destek noktalarını oluşturduğunu görmek mümkün olabilecektir.

Türkiye: Fırsatlar

Genç nüfus

Türkiye genç ve dinamik nüfusu ile gerek bölgesinde ve gerekse Avrupa Birliği'nde tekil özelliklere sahip konumdadır. Bu konumunu değerlendirmesi durumunda BT ve ES konularında atılımlar yapması ve Bilgi Toplumu'na geçişte önemli mesafe katetmesi işten değildir. Bu atılımın temelini oluşturacak olan temel unsur eğitim konusunda, ciddi müfredat değişiklikleri ve kaynak kullanımını gerektiren, radikal ilerlemeler kaydedilmesidir.

Açık ekonomi/Açık toplum

Türkiye'nin açık ekonomiye geçişi 1980'lerde başlamış ve son kriz ertesinde 2000'lerin başında tamamlanmak üzeredir. Bu süreçte 10 yıllık bir sürenin kaybedilmiş olmasına karşın küresel durumla karşılaştırıldığında Türkiye hala belirgin avantajları elde edebilme şansına sahiptir. İçinde bulunduğumuz onyılin Avrupa Birliği'ne giriş projesi motifi ile açık topluma geçiş süreci oması durumunda genç ve yaratıcı nüfusun ekonomik büyümeyi körükleyecek yaratıcılık ve yenilikçilik özellikleri ön plana çıkabilecektir.

Küreselleşme

Küreselleşme süreci tehditleri ile birlikte fırsatlar da sunmaktadır. Artık küresel ölçekte rekabet edebilmek çok daha kolay, dünyanın her yerinde hammadde alıp, mamul mal ürettirip, müşteri bulmak mümkündür. Türkiye'nin Bilgi Toplumu'na evrilmesi için gerekli kaynağı yalnızca özkaynaklarından sağlaması şart değildir, tüm dünyanın kaynaklarını bu amaca yönlendirmek olanaklar dahilindedir.

Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu

Bilgi, Toplum, Teknoloji ve ötesi...

"Bilgi Toplumu" Nedir?

Toplayıcılar
Tarım Toplumu
Sanayi Toplumu
"Bilgi" Toplumu

"Bilgi Toplumu" Nedir?

Toplayıcılar
Tarım Toplumu
Sanayi Toplumu
"Bilgi" Toplumu

Üretim

-
Tarım
Sanayi + Tarım
Sanayi + Tarım

"Bilgi Toplumu" Nedir?

Toplayıcılar
Tarım Toplumu
Sanayi Toplumu
"Bilgi" Toplumu

Girdiler

-
Toprak + İnsan gücü
Madenler + Enerji
Bilgi + ...

"Bilgi Toplumu" Nedir?

"Bilgi temelli toplum"
ya da
"Bilgi güdümlü toplum"

Katma değer

	<u>Ürün</u>	<u>Fiyat</u>
Tarım	Sınai bitkiler	1\$/kg
Sanayi	Otomobil	25\$/kg

Katma değer

	<u>Ürün</u>	<u>Fiyat</u>
Tarım	Sınai bitkiler	1\$/kg
Sanayi	Otomobil	25\$/kg
	Savaş uçağı	1000\$/kg

Katma değer

	<u>Ürün</u>	<u>Fiyat</u>
Tarım	Sınai bitkiler	1\$/kg
Sanayi	Otomobil	25\$/kg
	Savaş uçağı	1000\$/kg
"Bilgi"	Bilgisayar	1000\$/kg

Katma değer

	<u>Ürün</u>	<u>Fiyat</u>
Tarım	Sınai bitkiler	1\$/kg
Sanayi	Otomobil	25\$/kg
	Savaş uçağı	1000\$/kg
"Bilgi"	Bilgisayar	1000\$/kg
	Yazılım	50.000\$/kg

Katma değer

	<u>Ürün</u>	<u>Fiyat</u>
Tarım	Sınai bitkiler	1\$/kg
Sanayi	Otomobil	25\$/kg
	Savaş uçağı	1000\$/kg
"Bilgi"	Bilgisayar	1000\$/kg
	Yazılım	50.000\$/kg
	Hizmet	∞

"Sayısal Uçurum"

- Bilgi Toplumu'nda paylaşım yöntemi Sanayi Toplumu ile aynı! (en azından şimdilik)
- Sanayi Toplumu'ndaki dengesizlikler Bilgi Toplumu'na taşınıyor (daha da güçlenerek)

"Sayısal Uçurum"

Sınıflar arası	% 0,5 / % 51	Internet
Bölgeler arası	% 1 / % 17	PC
Nesiller arası	% 53 / % 27	Cep telefonu
Cinsler arası	% 30 / % 70	Cep telefonu

Enformatik Sistemler

Sağlama

- ölçme, okuma, bulma, alma, edinme

tarayıcı, klavye, duyargalar...

Enformatik Sistemler

Sağlama

Depolama

- sayısallaştırılmış bir halde yeniden kullanılabilir durumda saklama

hafıza, disk, CD ...

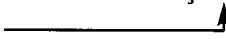
Enformatik Sistemler

Sağlama

Depolama

İşleme

- kullanarak yapılan işlemler

hesaplama,
sınıflandırma,
karşılaştırma

Enformatik Sistemler

Sağlama

Depolama

Sunma

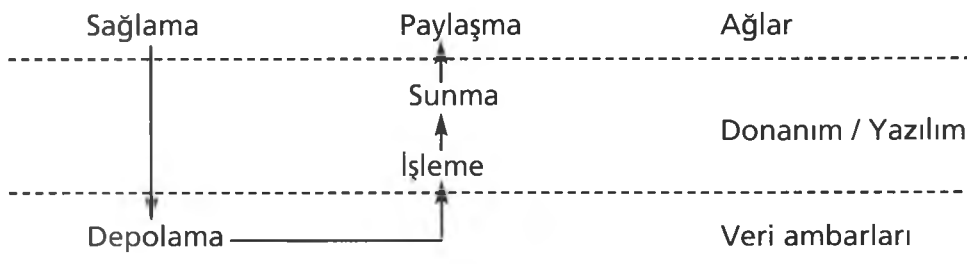
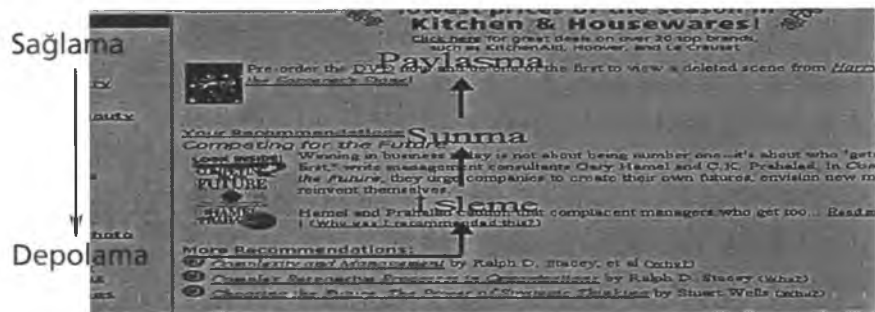
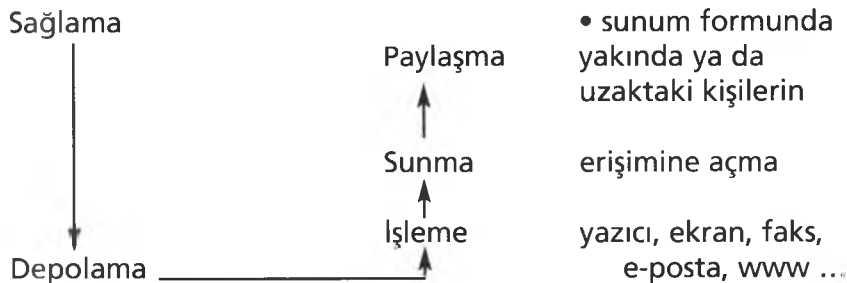

İşleme

- insanın algılayabileceği forma çevirerek sunulabilir hale getirme

metin, hiper-metin,
resim, ses, film ...

Ağlar

- Yaygınlık / erişilebilirlik
- Hız / hizmet kalitesi / fiyat
- Güvenlik / mahremiyet
- Kullanışlılık
- Mevcudiyet!

Veri Ambarları

- Resmî: Nüfus, sağlık, sosyal güvenlik, ikametgah, vergi, emniyet, gümrük...
- Mali: Kredi tarihçesi, banka, hizmetler, e-ticaret...
- Kişisel: Arkadaşları, ajandası, sevdikleri/sevmedikleri, fotoğraf albümleri, CD/DVD koleksiyonu...

Hizmetler

- ✓ e-ticaret, e-iş, e-çalışma
- ✓ Kişisel bilgi yönetimi (PIM)
- ✓ Yönetim bilgi sistemleri (MIS)
- ✓ Coğrafi bilgi sistemleri (GIS)
- ✓ Kurumsal kaynak planlama (ERP)
- ✓ Karar destek sistemleri (DSS)
- ✓ Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM)

Hizmetler

- ✓ Uzaktan eğitim
- ✓ Uzaktan tıp
- ✓ Video konferans
- ✓ E-medya / e-dergiler

Hizmetler

- ✓ Anında mesajlaşma / sohbet
- ✓ Görüntülü telefon
- ✓ İsmarlama müzik / film
- ✓ Eğrenme (ya da öğlence)
- ✓ Daldırma / sanal gerçeklik

Enformatik Hizmetler ve Toplum

• Telefon, vergi, su ...	%83	<u>Resmi</u>
• Dilekçe	%75	<u>Resmi</u>
• Film / müzik	%73	<u>Kişisel</u>
• Tartışma / Oylama	%70	<u>Resmi</u>
• Banka / Borsa	%60	<u>Mali</u>

Enformatik Hizmetler ve Toplum

• E-Posta	%23	<u>Kişisel</u>
• Sohbet	%16	<u>Kişisel</u>
• Banka	%4	<u>Mali</u>
• Alışveriş	%0,5	<u>Mali</u>

Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu

Yaygınlık / erişilebilirlik

- Hız / hizmet kalitesi / fiyat
- Güvenlik / mahremiyet
- Kullanışlılık
- Mevcudiyet!

Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu

"tekno-fetişizim"	x	"Ahali böyle istiyor"
"Burası Türkiye"	x	"Küçük Amerika"
"Her iş bitti de..."	x	"İnternet her yerde deva!"
"Devlet Baba"	x	"Laissez faire"

Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu

• Nüfus	✓	
• Eğitim	x	
• Doğal kaynaklar	✓	x
• Açık ekonomi / Açık toplum	✓	x
• Küreselleşme	✓	x

e-Avrupa +

- "Kullanıcı-dostu bilgi sistemleri"
- "Yurttaş için sistemler ve hizmetler"
- "Yeni çalışma ve e-ticaret yolları"
- "Çoklu ortam içerik ve araçlar"
- "Temel teknolojiler ve alt yapılar"

DOÇ. DR. ERKAN TEKMAN' IN “ENFORMATİK SİSTEMLERVE BİLGİ TOPLUMU” KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Ziya AKTAŞ**

Sanayi ötesi toplum dediğimiz **bilgi toplumu** konusuna geçmeden önce Sayın Tekman' ın da yaptığı gibi önce kimi terimler üzerinde durmak istiyorum. Son yıllarda sıkça kullandığımız bir sözcük de **yeni ekonomi** veya **yenilenen ekonomi** olmuştur, olmaktadır. Eski ekonomi, bilgi, bilgi ve iletişim teknolojileri, ve insan boyutları ile değişmekte, gelişmekte ve yenilenmektedir.

Son kırk yılda **veriden**(data), **haber** veya enformasyona (information), ardından **bilgiye** (*knowledge*) ulaştığımızı hatırlamakta, kimbilir gelecek on yılda da **bilgelik** veya kehanet diyebileceğimiz (*wisdom*) sözcüğünü kullanıyor olabileceğimizi şimdiden vurgulamakta yarar var diye düşünüyorum.

Sayısal uçurumun sanayi çağının gelişmiş/az gelişmiş ikileminden çok daha beterini daha şimdiden getirmekte olduğunu, bu arada bilgi fakiri/zengini ayırımının sadece bireyler için değil, ülkeler için de geçerli olacağının işaretlerini daha şimdiden görmekte ve göstermekte yarar var diye düşünüyorum.

Bir ülkenin, bir şirketin, bir kurum veya kuruluşun gelişmesinin başarı ile sürdürülebilmesi için **Bilgi Sistemlerini** etkin olarak kurup işler halde tutmaları gerekiyor. Böylesi bir bilgi sistemini bilgi ve iletişim teknolojileri alt yapısı yanında bilgi alt yapısı ve gerek kullanıcı ve gerekse de destek personeli de dediğimiz teknik elemanları ile bir insan alt yapısı olduğunu da hatırlatmak isterim. Tüm bu boyutların yerli yerine oturtulup etkin olarak işler hale getirilmeleri tıpkı bir mimarın ve mühendisin birlikte çalışarak bir binayı tasarlayıp gerçekleştirdikleri gibi bir tasarım ve gerçekleştirim gerektiriyor. Daha şimdiden pek çok

* Prof. Dr. , DSP İstanbul Milletvekili, TBMM Bilgi ve Bilgi Teknolojileri Grubu Başkanı

yerde bilgi mimarlığından ve bilgi mühendisliğinden söz edilmesinin nedeni bu.

Bir bilgi sisteminde derlenen, depolanan, işlenen, paylaşılan ve dağıtılan iletilere jenerik olarak bilgi diyoruz. Ama bu iletilerin, kullanan kişiye, zamana, yere ve kullanım amacına bağlı olarak (veri/haber/bilgi) üçlüsünden birisi olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekiyor. Bu iletilerin anlam bakımından en değerlisinin bilgi olduğunu ve bu nedenle bilgi sisteminde bu üçlünden en çok bilgiye yer vermemiz gerektiğini de hemen eklemekte yarar var. Böylesi bir bilgi sistemini İşletim Bilgi Sistemi(OIS) ve Yönetim Bilgi Sistemi (MIS) olarak iki bölümde tanımlarız. Kimi zaman Yönetim Bilgi Sisteminin üst parçasını da Karar Destek Sistemi (DSS) olarak tanımlamak mümkün.

Şimdi izniniz olursa, geriye dönüp bilgi toplumundan, bilgi toplumu oluşumundan söz etmek istiyorum sizlere. Bilgi, yüzlerce ve hatta binlerce yıldır insan için önemli oldu, değerli oldu. Değişen şey nedir ki? diyebilirsiniz. Hatta bilgisayarlardan ve internet gibi bilgisayar ağlarından, iletişimden ve kısaca bilgi teknolojilerinden veya bilişimden söz edebilirsiniz. Bir bakıma haklı da sayılırsınız. Ama unutmayın, bunların sadece birer araç olduklarının, asıl önemli olanın bilgi olduğunun ancak son on-yirmi yılda farkına vardık. Bu araçların sağladığı güçle insanoğlu şimdiye kadar görülmedik miktardaki bilgiyi görülmedik hızda alır, yollar, depolar ve paylaşır oldu. İşte bu nedenle bilgi çağından ve bu düzeye erişen sanayi ötesi toplum olan bilgi toplumundan bahsederek olduk. Kısaca bilgi deyip geçtiğimiz şeyin aslında, kişiye ve zamana göre veri, haber veya bilgi olduğunun, olabildiğinin yeni yeni ayırdına varmaya başladık. Tam bunları yaşarken küreselleşmeden, saydamlıktan veya açıklıktan, değişimden, demokrasideki gelişmelerden, katılımdan, kaliteden, toplam kalite yönetimi kavramlarından ve iyi yönetişimden söz etmeye başladık. Herhalde tüm bunlarla birlikte bilgi toplumu oluşumunun aynı yıllara, aynı dönemlere, gelmesi bir rastlantı değil. Olamaz da. Işın doğrusu, bilgi teknolojisi araçlarındaki gelişmelerin desteklediği bilgi ve bilgi ortamı toplumu şekillendirdikçe küreselleşmenin de, dünyadaki demokratik gelişmelerin de hem nedeni hem de sonucu oldu demek pek de yanlış değil.

Bütün bu gelişmelerle birlikte insanın bilgiyi en etkin ve yararlı

olarak kullanabilmesi için onun eğitiminin her zamankinden daha çok önem kazanması da bundan işte. Doksanlı yılların başında ABD'nin yaptığı ekonomik ve teknolojik atılımı yakalayabilmek amacıyla aynı yılın aynı ayında, 1999 yılının Aralık ayında, Japonya'da **Milenyum** veya **Yeni Binyıl Projesi** ile AB'de de **eAvrupa Girişimi** adıyla başlatılıp, beş yıl içinde Japonya'da ve AB'de Bilgi Toplumu oluşturmayı amaçlayan projelerin en temel, olmazsa olmaz, adımları arasında yeni bir toplumsal yapılanmanın gerektirdiği insana gerekli bilgiyi ve onu etkin olarak kullanabilme becerisini verecek eğitim olanaklarını sağlamak, sayılmıştır. Onun için doksanlı yıllarda insanoğlu insanı yeniden keşfetti görüşü pek de yabana atılır gibi değil bence.

Japonya'nın Milenyum Projesi 1999 yılının Haziran ayında dönemin Başbakanı Keizo Obuchi'nin hazırlanmasına öncülük ettiği ve aynı yılın Aralık ayında başlaması talimatını verdiği beş yıllık bir projedir. Projenin temel amacı, 'sanayi toplumu' olan Japon toplumunun önümüzdeki beş yıl içinde 'bilgi toplumu' düzeyine erişmesini sağlamaktır. Bu amaçla projede öngörülen çalışmalar bilgi, yaşlılık sorunu ve çevre olmak üzere üç alanda toplanmıştır. Bilgi Toplumu amaçlayan projenin bilgi alanındaki dört öncelikli konusu şöyle belirlenmiştir:

1. Çok hızlı bir bilgisayar ağı alt yapısının oluşturulup, rekabet ortamının yaratılması;
2. eTicaretin kolaylaştırılması;
3. eDevletin gerçekleştirilmesi;
4. Geleceğin üst düzey kaliteli insan kaynaklarının yaratılması.

Yeni veya yenilenen ekonominin bir diğer adı da eTicarettir. eDevlet ise kamu yönetiminde reform yapılabilmesi için yararlı olabilecek bir araçtır. eDevlette kamu kurumları arasındaki veya kamu ile bireyler ve işyerleri arasındaki bilgi ve belge alışverişinin veya gerekli işlemlerin çevrim-içi (*on-line*) yapılması; haberin ve bilginin çeşitli merkezi ve yerel yönetim birimlerince bilgisayar ağları üzerinde kullanımı ve paylaşımı amaçlanmaktadır. Burada çok önemli olan nokta şudur: Yapılması gereken şey mevcut uygulamaların olduğu gibi gerçek zaman ortamına konulması değildir. Kamu yönetiminin daha kolay ve daha etkin yürütülmesi için kamu kurumları ve kuruluşları içindeki ve arala-

rındaki tüm işlemlerin bilgi ve bilgi teknolojileri olanakları göz önünde tutularak yeniden yapılandırılması, vatandaşın ve iş adamının üzerindeki yükün hafifletilmesi öngörülmektedir.

Bilgi toplumu alanında Avrupa' da ise 1994'de M. Bangeman başkanlığında ve aralarında şimdiki Başkan R. Prodi'nin de bulunduğu yirmi kişilik bir heyetin hazırladığı ve kısaca Bangeman Raporu denilen raporun öngörülleri **e Avrupa** Projesi ile AB üyesi tüm ülkelerde son birkaç yıldır gerçekleşme yoluna koyulmuştur. Bu proje **e Avrupa+** adı ile Türkiye de dahil tüm aday ülkeleri de içerecek şekilde yeniden tanımlanmıştır. Gerekli eğitim olanaklarını sağlayarak insan altyapısını ve bilgisayar, iletişim ve bilgi içeriği ile bilgi altyapısını oluşturup her düzeydeki insana gerek duyduğu bilgiye ucuz ve kolay yoldan erişim olanakları verebilmek, kısaca 'herkese bilgi sağlamak' diye özetlenebilecek bir projedir bu.

AB'de tüm bu çalışmaların başlangıcı olan Bangeman Raporunu yazan Grubun önerilerine kısaca bir göz atalım diyorum:

Raporda temel görev, "Avrupalıları bilgi toplumuna hazırlamak en öncelikli bir görevdir." diye özetlenmiştir.

Bilgi toplumu olma konumuna ulaşmış ülkelerde ileri bilgi teknolojisi araçları ile bilgiyi **iletme ağı** (telefon, uydu, kablo), insanların ağları kullanmasına olanak sağlayan **temel hizmetler** (e-posta, etkileşimli TV ve video) ve kullanıcı gruplarına çözüm öneren **uygulamalar** (uzaktan eğitim, tele-iş vs) gerçekleştirilmiştir. Bu alanlarda AB düzeyinde mevzuat, ara bağlantılar ve ortak çalışabilme, standartlar, tarifeler ve kamu bilincinin yaratılması gibi konularda ortaklaşa kararlar alıp, uygulamaya koydurabilecek yetkili bir birimin kurulması Grup tarafından öngörülmüştür. (Nitekim, Grup raporunda öngörülenler üzerine AB bünyesinde bir DG "Telecommunications, Information Industry and Innovation" adıyla 1995-1998 yılları arasında görevlendirilmiş, daha sonra da 1998'de "DG Information Society" olarak adı değiştirilip, yeniden yapılandırılmıştır.) Bilgi toplumu küresel bir olgudur. Bu nedenle Grup tarafından AB bünyesinde kurulması öngörülen düzenleyici ve yetkili birim telif haklarının korunması, mahremiyet ve bilgi güvenliği konularında da AB düzeyinde küresel düzeyde gerekli önlemleri almalıdır.

Grup, Raporunda "Grubumuz, Avrupa'da bilgi toplumu yaratılmasının özel sektöre ve piyasa koşullarına bırakılmasından yanadır. " dedikten sonra, "Kamunun temel katkısı bu alandaki mevcut harcamalarını yeniden gözden geçirerek daha etkin bir konuma getirmesi ve böylece hem kaynakların daha etkin kullanımı hem de vatandaşa sağlanan hizmetin daha etkin olmasının sağlanmasıdır" demekte ve "Mevcut kamu harcamaları bilgi toplumu amaçları göz önünde tutularak yeniden tanımlanmalıdır. Ar-Ge harcamaları yanında kamunun bilinçlendirilmesi alanındaki kamu harcamaları da gerekli ve yararlı görülmektedir." diye devam etmektedir.

Grup, nihayet konunun önemi ve ivediliğini göz önünde tutarak "Her AB üyesi ülke Bakanlar Kurulundaki bir Bakanı bilgi toplumu çalışmalarından yetkili ve sorumlu kılabilmelidir. " önerisi ile raporunu bitirmiştir. Tüm bu amaçlar ve öngörüler, TBMM Bilgi ve Bilgi Teknolojileri Grubu, kısaca Bilgi Grubu, tarafından 2000 yılında 'Bilgi Toplumu Bakanlığı' adıyla Türkiye' de kurulması önerilen bakanlığın amaçları ile örtüşmektedir.

Bangeman Raporuna dayalı olarak AB'de gerçekleştirilmek istenen eAvrupa Girişiminin üç temel amacı şunlardır:

- a. Her kişiyi, evi, okulu, işi ve yönetimi on-line ortama ve dijital çağ düzeyine getirmek;
- b. Dijital okur yazar bir Avrupa yaratmak;
- c. Bütün sürecin toplumsal yakınlaşma ve kaynaşmayı sağlamasını ve güçlendirmesini, müşteri güvenini yaratmasını garantilemek.

Bu amaçları gerçekleştirebilmek için de izlenmesi istenen eAvrupa+ Girişimi Eylem Planı şöyle özetlenebilir:

1. Bilgi Toplununun temel taşlarını hızla yerine yerleştir ;
2. Daha ucuz, daha hızlı ve daha güvenli Internet ortamı sağla;
3. İnsana ve beceriye yatırım (eğitim) yap;
4. Internet kullanımını yaygınlaştır (eDevlet, eTicaret vb).

Japon asıllı bir Amerikalı gelecek bilimci olan ve "Tarihin Sonumu? " başlıklı makalesi ile bir zamanlar uluslararası bir tartışma yaratan Francis Fukuyama Ocak 1997 ayında Türkiye'de düzenlenen bir pa-

nelde "Gelecekte ayakta kalabilecek en olumlu ve başarılı toplumlar modern teknolojiye uyum gösterebilen toplumlar, yani bilgi toplumu dediğimiz toplumlar olacaktır. "dedi. Konuşmasında kültürel birikimin de gelecekte önem kazanacağını söyleyen Fukuyama, uluslararası eğitimin, eğitilmiş insan gücünün önemli olduğunu, modern üretimin doğasının değiştirileceğini de vurguladı. Ardından da Türkiye'nin küreselleşmeye ayak uydurabilmesi için ekonominin "saydam" olmasının, ekonominin bölgesel ve küresel ekonomi ile bütünleşmesinin gereğini belirtti. Bunun da eğitime ve insana yapılacak yatırıma bağlı olduğunu söyledi.

Yukarıda da vurgulandığı gibi Türkiye'de bilgi toplumu ve hatta bilgi teknolojileri veya bilişim alanında yetkili ve sorumlu olacak bir birim hala yoktur. AB için hazırlanan Ulusal Programda "(Hükümetimiz) Türkiye'de Bilgi Toplumu amacıyla eTürkiye girişimini başlatıp, yönlendirmeyi ve Avrupa Birliğindeki çalışmalarla eşgüdümü sağlayacak bir kurumsal yapıyı, ilgili özel sektör, akademik çevreler, sivil toplum örgütleri ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği halinde oluşturmayı hedeflemektedir." hedefi konulmuştur. Böylesi bir yetkili birim oluşturuluncaya kadar çeşitli kuruluşların katılımı ile eAvrupa+ paralelindeki **eTürkiye** çalışmaları Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığı tarafından sürdürülmektedir. Toplam on üç adet Çalışma Grubu oluşturulmuştur: Eğitim ve İnsan Kaynakları, Altyapı, Hukuki Altyapı, Standartlar, Güvenlik, eTicaret, Yatırımlar ve Planlama, Arşiv ve Digital Depolama, Uluslar arası İzleme ve eAvrupa+, Özel Projeler, Mevcut Durumun Tespiti, Ulusal Bazda Takip, Koordinasyon ve İzleme, Sağlık ve Çevre Çalışma Grupları.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkürler Sayın Prof. Aktaş. Bir sonraki bildirimiz, Temel Bilimler ve Bilgi İlişkisi. Bildiriyi Prof. Dr. Ayşe Erzan sunacak. Buyurun. Sayın Prof. Erzan

TEMEL BİLİMLER-BİLGİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Ayşe ERZAN*

“Bilgi” denildiği zaman bir öznenin varlığına işaret eden “bilme” fiilinden yola çıkıyoruz. Bu toplantıda üzerinden durulan ilginç gerilim noktalarından biriydi bu. “Bilim” ise bir toplumsal kurum, “bilgi parçacıkları”nın yanyana gelmesinden farklı bir şey. Bilim aslında, modern toplumun ürettiği bir kavram ve kurum. Bilim dediğim zaman hem bilgilerin kendi içlerinde sistemli bir biçimde örgütlenmelerini, hem bir bilgi üretme potansiyelini, hem de bilim insanları ve bilim kurumlarını kastediyorum. Ama bilim aynı zamanda “Bilim toplumu, bilimsel toplum, bilimsel düşüncenin yönettiği toplum” gibi sözcüklerde ifadesini bulan, insan, doğa, toplum ilişkileri üzerine, bilişim ve yönetim modelleri üzerine bazı beklentileri, varsayımları harekete geçiren bir tasavvur, popüler imgelemi biçimlendiren bir düşünsel kategori. Bir toplumsal kurum olarak da, bilimin toplumun diğer kurumları ile olan ilişkilerini anlamaya çalışmak önem kazanıyor.

Bu tebliğde,

I. Farklı bilgi, bilgi edinme ya da üretme türleri ya da etkinlikleri ilgili bazı ayrımlar yapmaya, temel referans noktalarımı belirlemeye çalışacağım.

II. İkinci olarak geleneksel bilgi ve modern bilim arasındaki sürekliliği vurgulamak istiyorum. Bu sürekliliği incelerken, çoğu kez modern temel bilimlerin ayırdedici özelliği olarak düşünülen, matematiksel modelleme ve niceliksel kestirim etkinliklerini biraz ayrıntılı bir biçimde irdelemek gereğini hissettim. Bu bağlamda, matematiksel modelleme ile teorileştirme ilişkisi de ilgi çekici bir problem olarak ortaya çıkıyor.

III. Modern çağda temel bilimlerle sosyal ya da “kültürel” bilimler

* Prof. Dr. , İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü, TÜBA Asli Üyesi

arasındaki ilişkiyi incelemek istiyorum.

IV. Bilimin sürekliliği, içerik ve işlev açısından olduğu kadar, devlet ya da iktidarla ilişkiler açısından da geçerli. Günümüzde temel bilimlerin, toplumsal imgelemde olsun, seferber ettiği kaynaklar açısından olsun "bilim" dünyasındaki başat konumu, aynı zamanda temel bilimlerin günümüz güç yapıları ve iktidar ilişkilerini pekiştirme ve mesrulaştırmada oynadığı rolun sorgulanması ve eleştirilmesini gerekli kılıyor.

I. BİLME/BİLGİ EDİNME ETKİNLİKLERİ

İnsan doğal ya da toplumsal çevresi ve kendi bilinci ve eylemi üzerine sürekli düşünen ve bilgi üreten bir yaratık. Tartışmayı yönlendirebilmek için bu bilme/bilgi edinme etkinliklerini farklı özellikler sahip bazı alt gruplarda toplamak istiyorum.

A. Ampirik. Dışımızda, objektif varlığını varsaydığımız bir dünyaya ait, giderek daha kontrollü ve bağımsız olarak tekrar edilebilir, sınımlanabilir ve yanlıştır ve yanlıştır biçimde bilgi edinme ve kullanmaya dair. Bu tür bilginin edinilebileceğinin en önemli popüler kanıtı, uygulamada başarısı.

Tüm bilinçli varlıkların (insan ya da hayvan) içinde bulundukları çevre ile başedebilmek için öğrenebilmeleri gerekiyor. Bu öğrenme, dış dünyanın bir çeşit içsel temsiline dayanıyor. Bu öğrenme bireysel ya da daha kolektif, formel ya da enformel biçimde gerçekleşebiliyor. Sadece fiziksel çevre ile ilgili olmayan, psikolojik, duygusal vb "bilgileri" de içeriyor (böylece başka bilinçli varlıkların nasıl "çalıştıkları"na dair de içsel temsiller içeriyor - o şunu istiyor, böyle yaparsam herhalde üzülür, korkar. . vs).

B. Aksiyomatik. (Lojik, matematik ve tüm matematiksel teorileştirme etkinlikleri). Arasında zorunluluk bağları olan önermeler ve *a priori* önermeler.

Bu iki tür bilme arasında en azından antik çağlardan beri bir ayırım yapılmış, bazen bunlar birbirlerine antagonist olarak görülmüş, en azından aralarında "değerlilik" sıralamaları yapılmış. Temel bilimler, özellikle matematiksel modellemeye dayanan temel bilimler bu iki tür faaliyeti birleştiriyorlar. (Bunu daha sonra açıklamaya çalışacağım.)

Öte yandan toplum yaşamı için aynı derecede hayati veriler üreten farklı bilme etkinlikleri ya da süreçleri var.

C. Normatif. İnsanın kendi eylemi üzerine düşünmesi, amaçlı eylemin ayrılmaz bir parçası. Refleksif düşünme, akıl yürütme, insanın gayrı-ihiyari yaptığı bir şey ve hem popüler hem de daha formel biçimde hep varolmuş gibi geliyor bana. Neyin amaçlanması gerektiği, neyin iyi olduğu, neyin optimize edileceği, ne tür maliyetlerin göze alınabileceği, nasıl davranılması gerektiği, neyin “güzel” ya da erdemli olduğu. . Böylece “ne yapılması ve nasıl yapılması gerektiğinin” düşünülebilmesi ve tartışılabilmesini olanaklı kılan araç.

Biraz dikatli düşünöldüğünde, bu refleksif etkinliğin sonunda ortaya çıkan yargıların, “doğru” ya da “yanlış” nitelendirmelerine nesne olamayacağı anlaşıyor. Biz popüler dilde “doğru” (ya da “yanlış”) dediğimiz vakit, doğruluğu ya da yanlışlığı, bizim dışımızda objektif bir varlığı olduğunu varsaydığımız dünyaya (*verisimilitude* anlamında), ya da kendi koyduğumuz (veya a priori doğru olduğunu düşündüğümüz) aksiyomlara başvurularak (mantıksal olarak) doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir önermeler için uygun olan bir niteleme yapıyoruz. Normatif düşün geleneğinde, tarihsel olarak bu tür akıl yormaları a priori doğru oldukları iddia edilen aksiyomlar üzerine temellendirme arayışları da, toplumsal yaşamın ampirik gözleminden elde edilecek bilgilere de dayandırma arayışları da, var olmuş.

Buna karşın, normatif önermeler hakkında “doğru” yerine “uygun, yerinde, haklı” (*juste*) gibi nitelemelerin daha yerinde olduğu [Althusser] uyarısının önemli olduğunu düşünüyorum. Özellikle toplum yaşamının düzenlenmesi ile ilgili tüm akıl yürütmeler, eşitsizlikler ve iktidar ilişkileri içeren gerçek yaşamda, toplumun farklı kesimlerinin esenliklerini ya da çıkarlarını farklı biçimde etkileyen sonuçlara yol açabilecek yargılara varıyorlar. Çoğu kez, farklı toplumsal kesimler arasındaki çatışmaları, güç ilişkilerini, ya da belli bir toplumsal uzlaşmayı, yahut dayatmayı kurumsallaştırıyor ya da kuramsallaştırıyorlar. Bu nedenle, pozitif (ampirik ya da aksiyomatik) bir söylem tarzından titizlikle ayrılmalrı gerekiyor.

D. Spekülatif. Genel olarak aynı kapsamda düşünölen felsefe, sanatsal yaratı, edebiyat eleştirisi ve hatta tarih gibi hümanist gelenekte

çok önemli bir yeri olan zihinsel uğraşların, “spekülatif” bir yanı var. Yukarıdaki üç türe indirgeyemediğim bu yan, insana bir anlamda geleceğin yol haritasını da veriyor (“*the map that precedes the territory*” [Baudrillard]. Baudrillard bu lafı aslında başka bir anlamda kullanıyor). İnsanın anlam üzerine, kendi ürettiği işaretlerin nasıl anlamlandırılacağı üzerine düşünebilmesi demek olan bu alanın, beşeri bilimlere de temel bilimlere de indirgenemeyeceğini düşünüyorum.

İnsanın kendi varlığı ve eylemi üzerine din ve dogma dışında özgürce eleştirel akıl yürütmesi demek olan bu son iki alanın titizlikle korunması ve geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

II. TEMEL BİLİMLER-BİLGİ İLİŞKİSİ ve MODERN ÇAĞDA BİLİM

“Temel bilimler” denildiği zaman çoğu kez Matematik, Fizik, Kimya ve Biyoloji kastediliyor, ama “temel bilimler”in doyurucu bir tanımını yapmak oldukça zor. Tanım yapamadığımız durumlarda, aranan özelliklerin çoğunu barındırdığını düşündüğümüz örneklerle, yani paradigmalara başvuruyoruz ve ben de öyle yapacağım. Çoğu kez de en iyi bildiğim Fizik dalından yola çıkacağım. Fizik, mekanikle başlayarak, tarihsel gelişimi içinde insanların “pozitif bilimler”den ne anladıklarının, “bilim”den beklentilerinin, bir modelini oluşturmuş. Bu nedenle de bu seçimimin tartışmaya yol gösterici olabileceğini, hem de bu önde gelen konumunun bilim iktidar ilişkileri içinde oynadığı rolü de belirlemesi yüzünden yararlı olacağını düşünüyorum.

Bize, temel bilimler dediğimiz zaman kastetmemiz gerektiği öğretilen kümenin ürettiği “bilgi”lerin

1. ampirik, gözleme dayalı, öznel olanın dışında, “objektif olarak” var olduğunu varsaydığımız bir dünya ile ilgili, böylece de bağımsız olarak doğrulanabilir (ya da, Popper’in vurguladığı gibi, yalanlanabilir) olmasını,

2. niceliksel (kantitatif) önermeler ve bağıntılar, yani bir matematiksel modelleme içermesini,

3. kestirim gücüne sahip olmasını bekliyoruz. Tabi ki, hem en başta sıraladığımız bilim dallarının bazıları için olsun, hem de bu dalların kendi içlerinde farklı alanlarda ol-

sun, bu kıstasların ancak kısmen yerine gelebildiğini, ama öte yandan da bu bilim dallarının toplumsal olarak kabul gören, saygın ve yararlı etkinliklerini ve araştırmalarını sürdürdüklerini gözlemek olanaklı.

Bu olguyu incelediğimiz zaman, karşımıza “bilimsel bilgi” tanımı ya da kavramının tarihsel ve sosyolojik yanları çıkıyor. Bunun kabaca iki cephesi var diye düşünüyorum: Birincisi yararlılık ilkesi, diğeri ise bilim-iktidar ilişkisi. Buna paralel olarak bilimin bir gözlemleyici ve betimleyici yanı, bir de düzenleme, tanımlama, kurgulama işlevleri ile ilgili ve bir ölçüde totolojik olan yanı olduğunu vurgulamak istiyorum.

Bilinebilirlik ve Teknoloji Üzerine

Geleneksel bilgi, astronomi, tarım, sağaltma, inşaat, meteoroloji gibi birçok dalda gözlem ve betimlemelerden yola çıkarak (mutlama kantitatif olması gerekmeyen bir biçimde) bir kara kutuya eğer A, B, C giriyorsa, diğerk taraftan ne çıkacağını (a, b, ...z) (Dikkat! Ne çıkması gerektiğini değil! Ne çıkacağını) bize söyleyegelmiş. (Bir tanıma [Frazer] göre büyüü de pekala bu tür geleneksel bilgi dallarına dahil edebiliriz). Tüm eski teknolojilerin ürettiğı ve kullandığı bilgiler. böylesi karşılaştırma cetvelleri diyebileceğimiz ilişkileri kapsıyorlar. Bu “cetvellerin” oluşturulmasında çok uzun çağlar boyu isimsiz (ama somut!) insanlar tarafından uygulama içinde yapılan gözlemler, bunların her zaman mükemmel olmayan biçimlerde kuşaktan kuşağı aktarılması ve yeni kuşaklarda yeni deneyimler sonucu iyileştirilmeleri ya da bazen (genellikle toplumsal değerlerin ve yarar kıstaslarının ya da toplumsal iktidar odaklarının değışmesi sonucu) kaybolmaları ve ya manjinalleşmeleri söz konusu.

Ben elimizdeki cetvelin uygulama (gözlem) ile karşılaştırılarak “doğrulanması” sorununa analitik felsefecileri belki kızdıracak, “pratik” bir açıdan yaklaşacağım. Burada gözlem yerine “uygulama” sözcüğünü bilerek seçiyorum, zira sonunda bir “amaca uygunluk” yani “yarar” ilkesinin işlevli olduğunu düşünüyorum. Bu cetvellerin kabul görmesinin yararlılıklarına, yararlılığın da her vakit uygulama sınavına tabi olduğunu düşünüyorum. Uygulamada başarı kriterinin toplumsal olarak tayin olunan bir yanı var. Yani başarılı olma kriteri farklı toplumsal koşullarda ve farklı işlevler için farklı biçimler alabiliyor

Eğer uygulamada yanlışlanıyorsa, cetvelin değiştirilmesi gerekiyor. Uygulama, hem soyut anlamda o cetvelin doğru ya da yanlışlığının, hem de toplumsal olarak kabul görürlüğünün "denek taşı. " Bu kabul görürlük, ancak kısa süreler için, dar bir alt grup tarafından tayin edilebiliyor – ama bu **cetveli üreten etkinliğin sürmesine ve ona kaynak aktarılmasına** karar verilebilmesi için daha geniş toplumsal çevrelerce er geç benimsenmesi gerekiyor. Herhangi yaygın toplumsal "consensus," iktidar ilişkileri çağrıştırdığına göre, buna aslında o toplumun ne kadar demokratik ya da duyarlı olduğuna göre egemen çevreleri de içine alan daha dar ya da geniş bir kesim tarafından benimsenmesi de diyebiliriz.

Günümüzde "modern bilim"ın toplumumuz için ifade ettiği değer de aynen bu kıstasa tabi olduğunu düşünüyorum, yani "önemli olduğu konusunda toplumsal olarak birleşilen yararlar açısından uygulamada başarı. " Bunun sonucu o bilim dalına toplumsal kaynak aktarılması, eğitim ve araştırma olanakları açılması ve en önemlisi o bilim dalına yaslanan teknolojiler geliştirilmesi gerçekleşiyor, ve bir anlamda çevrim kapanıyor. Biyoloji ve biyoteknolojiler konusunda günümüzde yaşanan patlama bunun bir örneği. (Bu nedenle "temel bilimler" ve teknoloji arasında çizilen çizginin yapay olduğunu düşünüyorum. Bunun bir diğer nedenine de aşağıda değineceğim.) Belki daha da önemlisi, **uygulamanın başarısı ampirik bilginin elde edilebilirliği açısından da en önemli popüler "kanıt,"** başka bir deyişle, toplumun insan – doğa (ya da insan-çevre) ilişkisine ait tasavvurunu (dünya görüşü ya da popüler felsefesini) belirleyen çok önemli bir faktör.

Daha eski teknolojilere bakarak bu gün pek çok uygulamanın, aslında o uygulamanın dayandığı cetveli "doğrulamak"tan uzak olduğunu, zira o uygulamanın başarısı ile cetvelin "doğruluğu" arasında bir zorunlu (yeterli ve gerekli) ilişki olmadığını söyleyebiliriz. Tabi ki, aynı eleştiri – belki daha dolaylı olarak - günümüz pratiğine ilişkin de dile getirilebilir! Bu toplantı, aslında kendimize "bilgi toplumu" demekle, bilgi ile olan ilişkimizin köklü bir değişime uğrayıp uğramadığını da sorguluyor.

Niceliksellik ve Kestirim – Hesaplanabilir Cetveller

Bu tür "cetvellerin" iki yanının sayısal değerlere (örneğin o kadar kirecin kaç ölçü su kaldıracağı ya da o yıldızın Mart'ın 4'ünde gök kubbenin hangi "azamet"inde – azimutal açısında - görüneceği gibi) karşı geldiği bir durumda, cetvelde bulunmayan değerler için uygulanabilecek basit bir interpolasyon ya da ekstrapolasyon yöntemi ile sayısal kestirimlerin de pekala yapılabilceğini görüyoruz (ve bu tür hesaplar en az Babil'lilerden beri yapılabilir). Bu nedenle, bu tür bir cetvele, ilgili evrenin bir modeli de diyebiliriz. (O model üzerinde yapılan bir işlem, sonra uygulamada bulunan değerle karşılaştırıldığı zaman, modelin iyileştirilme olanağını da içinde taşıyor. Gök cisimlerinin konumlarını gerekli ekstrapolasyonlar yapıldıktan sonra gözlemle tespiti, sürekli olarak büyüyecek sapmaların giderilmesini sağlayabiliyor. Ama bir kez salt modelin manipulasyonu kendi içinde bir amaç haline geldiğinde bu düzeltmelerin yapılması gerektiği "unutulup" modelin temsil ettiği sisteme hiç sadık olmayan bir biçimde kendi devinimini sürdürdüğü durumlar da ortaya çıkabiliyor!)

İnsanoğlu, çok eskiden beri "hesaplanabilir cetveller" yapma peşinde olmuş. Enteresan olan, herhangi bir dilde bir önermenin telaffuz edilebilirliği ile onun bir "gerçeğe" karşı gelmesi arasındaki mesafenin yakın zamanlara kadar algılanmamış oluşu. Bu nedenle, "Sadece gerçek önermelerin yapılabilmesine izin verecek bir gramere sahip mükemmel bir dil" arayışı çeşitli kisveler altında geç dönemlere kadar süregelmiş. [Eco] Bu bildirinin (pek orijinal olmayan) ana mesajlarından biri, sadece doğruluğu kesin olarak saptanabilir önermelere izin veren bir gramerin, ancak aksiyomatik kuramlar içinde geçerli olabileceği, ve böyle olunca da, "zorunlu olarak doğru" tüm önermelerin aslında totolojik oldukları. (Ne var ki, bir önermenin totolojik olması onun ne kolay varılabilir, ne de yararsız olduğu anlamına geliyor. Matematik modelleme bölümünde ve daha ilerde bu konuya tekrar döneceğim.)

Zembereğin İçindeki Şeytan:

Teori, ya da Gizli Parametreler-Matematiksel Modelleme-Matematikselleştirme İle Teori Arasındaki Bağ

İki tür dürtü, düzenleme/ tanımlama ve kurgulama ile, insanların doğrudan doğruya bu cetveller üzerine cetveller üretmeye başladıkla-

rını düşünebiliriz. Sınıflandırma (ve nelerin bir sınıfın içinde yer aldığı-
nın kesin olarak "bilinebilmesi" için "tanımlama" (ya da hiç olmazsa
özelliklerinin sayılması) ve kurgulama, aslında elele giden, ama ikinci-
sinin birincisini gerektirdiği etkinlikler. Kurgulamadan, bu sınıfların
birbirleri ile ilişkileri üzerine yakıştırmaları kastediyorum.

Kuram, kara kutunun bir yanı ile diğer yanındaki elemanların
hangi zorunlulukla (hangi mekanizma ile!) birbirlerine bağlı olduğunu
araştırıyor. Ve bunu yaparken bağıntıları tek tek örnekler arasında de-
ğil, belli sınıflar arasında kurmak tabi ki çok daha "ekonomik." Kurgu-
lama, bazen bir tür kuram öncülü olarak karşımıza çıkıyor. Daha önce
sözünü ettiğimiz "hesaplamalı cetveller" üretebilme özlemi, bu kurgu-
lar sayesinde belli sınıfların üyeleri arasında belli tür zorunlu ilişkilerin
olumlanacağına dair bir proje aslında. Belli bir kümeye ait olan "nes-
neleri" (bunlar işaret edilen herhangi bir şey, gramatik bağlaçlar filan
dahi olabilir), bu sınıfa aidiyetlerinin tanım olarak onlara yüklediği, ya
da sahip olduklarını garantilediği özelliklerden dolayı başka "nesnele-
re," ögelere v. s. bağlayan bir zorunlu "ok. "

(Bu anlamda kuram, tabi ki aynı zamanda algısal (*cognitive*) çev-
reyi mevcut toplumsal egemenlik ilişkilerinin bir aynası biçiminde dü-
zenlemek, ve böylece aynı zamanda bu ilişkilere daha yaygın bir dayaa-
nak ve meşruiyet kazandırmak gibi işlev de kazanabiliyor.)

Kuram modern bilimlerde, en azından son üç yüzyıl boyunca, in-
dirgemeci bir "kutunun içinde ne var açıp bakalım" anlamına geliyor.
Onun içinde de ne var? Daha içinde ne var? Ve bu bileşenler nasıl etki-
leşiyorlar (bunların kurallılıkları – kendi aralarındaki cetveller - nedir)
ki, gözlediğimiz olgular ya da özellikler ortaya çıkıyor? Ama aslında an-
tik çağda da, "maddenin temel bileşenleri" üzerine kuramlar ortaya
atılmış, bunların bir kısmı ortaçağlarda kabul görmeyi sürdürmüş, ve
özellikle sağültma ile ilgili pek çok önerme maddenin temel bileşenle-
rine ilişkin teorilerinden türetilmiş. Maddenin temel bileşenlerine iliş-
kin kuramlarımızın sınanmaları (eğer böyle bir prosedürün mümkün
olduğunu düşünüyorsak) tabi ki ancak dolaylı biçimde olanaklı. Günü-
müzde, özellikle fizik örneğinde, ve aynı zamanda genel kumusal algı-
lamada kuram, indirgemeci bir programın yanında, matematikselleştir-
me ile de özdeşleştiriliyor. Ama örneğin biyolojide, bu programın an-

cak başındayız. Bu noktada matematiksel modellemeden ne anladığımı, ve fizik ve diğer dallarda matematiksel modellemenin başarısının önkoşullarının ne olduğu konusunda bazı düşüncelere yer vermek istiyorum.

Matematiksel Modelleme: Sayma, Ölçme ve “Bilimsel Kestirim”

“Matematiksel modelleme” matematiğin doğuşundan beri var hatta belki matematiğin doğuşu ile (insanlık tarihi ile?) eşzamanlı. Matematik doğuşunda ampirik bir bilim. Sayısal ve analog matematiksel modelleme üzerinde biraz durmak istiyorum. Birincisi doğrudan saymakla başlıyor (galiba bunu şempanzeler filan da yapabiliyorlar). Soyut sayıların somut, sayılmak istenen, şeylere karşı getirilmesi, ve soyut sayılar arasında tanımlanabilen ilişkilerin somut “sayılanlar” arasındaki ilişkilere **uygulanabileceğinin** keşfi (buna bilerek keşif diyorum) herhalde insanlığın en büyük keşiflerinden biri olsa gerek. Soyut olarak $2+3=5$ ise de (ki bu tam sayıların tanımı bir defa yapıldıktan, + işareti ile hangi işlemi ve 2, 3, 5 sembolleri ile hangi tamsayıları kastettiğimiz üzerine anlaştıktan sonra, tamamı ile totolojik bir mesele), iki koyun ile üç koyunun her zaman beş koyun edeceği hiç de aşikâr bir şey değil. Ama (yavru lamadıkları ya da kaybolmadıkları takdirde!) hep öyle çıkıyor. Ve insanlar koyunları ağıla tıktıktan sonra baştan saymak yerine sürülerin sayılarını toplamayı öğreniyorlar. Yani sonucu **niceliksel olarak kestirebilmeyi** ve böylece niceliksel **tasarımlar** yapabilmeyi öğreniyorlar. (Beş koyunum var. Ahmet bana elindeki iki koyunu verirse, benim yedi koyunum olur). Burada sonucun istediğiniz kadar çok ampirik gözlemle – yani sayma işleminin sonucu ile -- (bu gözlem belli bir teknoloji gerektiriyor: onlara verilen isim ya da başka işaret ile belli çokluklar arasındaki ilişkiyi, sayanın öğrenmiş olması gerekiyor) uyuşması, kullanılan matematiksel modelin, modellemeyi amaçladığı özelliği (çokluk) **aslına sadık bir biçimde temsil ettiğini** anlıyoruz!

Çarpım daha zor. Günümüzde hala tek haneli sayılar dışında çarpım işlemi yapmanın teknolojisini geliştirememiş olan toplumlar var. (Tabi bu teknolojiyi dışardan almalarını engellemiyor). (Burada da teknoloji kelimesini seçerek kullanıyorum. Çünkü her ne kadar, yukarıda-

ki tanımlara çarpım işleminin tanımını (örneğin toplamlara indirgeyerek) eklediğimizde, $2 \times 15 = 30$ bir totolojiden ibaret hale geliyorsa da bunu çabuk ve kolayca yapabilmeyi yönteminin de bulunması gerekiyor. Bugün Arap sayıları dediğimiz (ve bildiğim kadarı ile, sıfır kavramı ile birlikte Hindistan'dan gelmiş olan) on tabanlı nümerik sistem tabi bunda çok yardımcı oluyor. Ama burada vurgulamak istediğim şey, bir sonucun "ilkel olarak bilinebilmesi" hatta totolojik olması ile ona ulaşılabilme arasında bir mesafe olduğu, ve buna günümüzde "teknoloji" dediği. Bu "teknoloji"ye, kavramlara karşı getirilebilecek, kolay manipüle edilebilen, ve böylece bu kavramlar arasındaki aksiyomatik bağıntıların kolayca indirgenerek sonuca gidilebilmesini sağlayan, işaretlerin benimsenmesi de giriyor.)

İkincisi ise geometri. Yani ölçme. Bu da ampirik bir uğraş olarak başlıyor, ve yine uzunluklar ve açılarının oranları arasında bulunan ilişkilerin (ölçekten bağımsız olarak!) somut tarlalar, binalar ve süs havuzlarına (!. .) hatta dünya ile güneş arasındaki mesafeye de **uygulanabileceği**, ve böylece hem **niceliksel kestirimler** hem de **tasarımlar** yapılabileceği keşfediliyor.

Matematiğin bu iki ana dalının (aritmetik ve geometri) ticaret, mimari, kadastro gibi toplumsal etkinliklerde getirdiği olağanüstü işlevsellikle matematiğe, matematik eğitime verilen değerin, matematikçilere (papazlar, astronomlar, vs) bu uğraşı bağımsız bir disiplin olarak geliştirme olanağı verdiği kuşkusuz. Matematik bir yandan günümüzde de ampirik bilimlerden besleniyor (yeni tür sayısal ya da analog temsil problemleri ve bunların mümkün kıldığı yeni hesaplama teknikleri ortaya çıkıyor) ama öte yandan kendi varlığı tümüyle bağımsız aksiyomatik bir yapıya sahip. Yani bir bakıma tamamen totolojik. Buradan şöyle enteresan bir sonuç çıkıyor: Temel bilimlerde matematiksel modeller aracılığı ile niceliksel olarak kestirebildiğimizi söylediğimiz sonuçlar, aslında – kendi içlerinde - birer totolojiden ibaret!

Bu sonuca varabilmem için, fizikçilerin (o vakitler doğa felsefecileri deniyordu) mekanik dalındaki (ki bugün artık uygulamalı matematiğin bir dalı olarak devam ediyor) olağanüstü başarılarının nedenini düşünmem gerekti. O güne kadar mümkün olmayan (ve ondan beri de, mekaniğin çeşitli varyantları dışında mümkün olmayan!) bu olağa-

nüstü başarı nerden kaynaklanıyordu? Başka bir deyişle, mekanikte kullandığımız matematiksel model, nasıl oluyordu da, eşi benzeri bulunmaz bir biçimde aslına sadık olabiliyordu?

Biraz kafa yorduğunuz vakit, süre, uzaklık, zaman, hız, ivme gibi kavramların **tanımlarının** ötesinde mekaniğin (aslında kinetiğin demem gerekir) matematikten başka bişey olmadığını görüyorsunuz. Tabi ki, bu tanımların yapılabilmesi olağanüstü bir aşama teşkil ediyor. Limit kavramının "icad edilmesi" gerekiyor. Buradan yola çıkarak "türev" ve "anti-türev" (entegral)'in **tutarlı olarak** nasıl tanımlanabileceği sorunu geliyor. Ama yine de apaçık ortada olan şey, sonunda mekaniğin **kendi üzerine söz söyleyen bir söylem oluşu**. Başka hiçbir bilim dalında "aslına sadakat" kriterini böylesine içinde barındıran bir temsil bulmak mümkün değil, çünkü burada yapılan tanımlar "şeyin kendisi" – mekanik dalında konu edilen uzay ve zamanın böylece toplumsal olarak inşa edilmiş birer kavram (*construct*) olmaları işte bu demek aslında! Bu kavramların modern dünyada aynen mekanikte tanımlandıkları gibi kullanılmaları, dünyaya bakışımızın artık "görmediğimiz" bir aracını oluşturmaları, aslında hiç de kendiliğinden bir şey değil.

Peki fiziği matematikten ayrı kılan nedir?

Günümüz bilimine Leibnitz'in değil de Newton'un damgasını vurmuş olması, (Newton'un nüfuzunu kullanarak Leibnitz'in matematiksel katkılarının gözardı edilmesini sağlamış olmasının ötesinde) bence çok önemli iki nedene dayanıyor:

1. Newton'un "ikinci yasası" ($F=ma$ bağıntısı) kendi içinde döngüsel de olsa (hem kütle hem de kuvvet dediği şeyler bu bağıntı ile tanımlanmış oluyor) totolojik değil! Çünkü aynı kütleye sahip cisimlerin, etkinin tepkimeye eşit olacağını söyleyen ve statik'in de temeli olan "üçüncü yasa" sayesinde büyüklükleri bağımsız olarak tayin edilebilecek farklı kuvvetler altında ne kadar ivmeleneceğini bize bildiriyor. (Burada da bir sorun var aslında, zira kütlelerin aynı olduğunu, teraziye koyarak, yani yerçekimi dediğimiz düzgün bir kuvvet alanında, üzerlerine aynı kuvvetin etki etmesi ile belirliyoruz!)

2. Newton ilk defa olarak bir temel etkileşimi, kütle çekimini, kantitatif olarak betimleyen bir "yasa"yı telaffuz ediyor. Böylece herhan-

gi iki kütle (m_1, m_2) arasındaki mesafe eğer r ise, aralarında $F = -Gm_1m_2/r^2$ ile ifade edilebilecek bir çekim kuvveti olduğunu söylüyor. Buradaki G sabitini deneyle (bu kuvveti dengeleyecek başka bilinen bir kuvvet uygulayarak) herhangi birim sisteminde elde etmek mümkün.

(Not: (1) ve (2)'deki kütlelerin aynı "şey" olduğu kabul edilirse, kütleleri birbirleri ile kıyaslamamızın, ve bir (keyfi) kütle birimi üretmenin de olanaklı olduğu anlaşılır).

Bu her iki "yasa"ya nasıl varıldığı konusunda bilim tarihçileri ya da bilim felsefecileri her ne kadar "bilimsel yöntem" diye bize okulda öğretilen "protokol"un çıktığı konusunda şikayetçi iseler de, bu iki önermenin bilim tarihinde çığır açtığı muhakkak. (Bu ihlaller pek çok önemli buluş için de farklı ölçülerde geçerli aslında). (1) ve (2) deki "kütle"lerin aynı şey olup olmadığı (Kepler yasaları bunların aynı şey olduğunu düşündürüyor ama 20. yüzyıla kadar bu sınanmaya çalışılıyordu) merak konusu olsa da, (2) temel etkileşimlerden belki de en gizemlisi, kütle çekimi, üzerine oldukça ileri teknoloji (astronomik gözlemler ve (1)) kullanılarak elde edilmiş ve günümüze dek de sağlamlığını koruyan bir önerme.

Gök cisimlerinin hareketlerinin, yani yörüngelerinin, kütle çekim yasası ve Newton'un hareket yasalarından yola çıkarak kestirilmesi, on yedinci yüzyıldan bu güne, popüler imgelemde "bilimsel kestirim" denilen etkinliğin paradigmasını oluşturuyor.

Böylece ortaya şöyle bir sonuç çıkıyor: Fizik, (ve giderek kimya)'nın niceliksel yapısı, 1) temel etkileşimlerin matematiksel olarak modellenebilmeleri ve 2) hareket denklemleri, üzerine oturuyor. Tabi ki bu "hareket denklemleri," yerlerini 20. yy'da kuantum mekaniğinin denklemlerine bırakıyorlar, ve "eğer başlangıçta şu noktada idi ve şu hızda gidiyordu ise, verili kuvvetlerin etkisi altında, t zaman sonra bu cisim nerde olacak?" sorusunun yerini, "başlangıçta şu civarda bulunma olasılığı şu idiyse, verili kuvvetlerin etkisi altında hangi civarda ne olasılıkla bulunacak?" sorusu alıyor, ama aslında bu bir detay. Daha sonra da alan teorilerinin geliştirilmesi ile bu iki tasvirin bütünleştiğine ve ortada sadece gözlemlerle tayin edilmesi gereken etkileşim sabitleri (G gibi) ve temel simetrilerin kaldığına tanık olacağız.

Başarılı matematiksel modelleme alanlarından olan ekonometrinin de kinetikten çok farklı olmadığını düşünüyorum. Ne var ki, anladığım kadarı ile, tanımları yapılan büyüklükleri birbirine bağlayan ilişkiler ya totolojik, ya da, tümüyle “fenomenolojik” – yani gözlenen bir bağıntıyı dile getiriyorlar ama çoğu kez “zorunlu” değiller – bazı durumlarda geçerli olmayabiliyorlar.

İndirgemeci ve Tümleyici Yaklaşımlar

Matematiksel betimlemenin (ya da modellemenin) aslına sadık olması ile elele giden diğer eğilim, indirgemecilik (reductionism). Zira daha karmaşık sistemleri, aralarındaki temel etkileşimleri bildiğimiz ve böylece “hareket denklemlerini” yazabildiğimiz birimlere (örneğin temel parçacıklara) indirgeyebildiğimiz ölçüde, mekaniğin en baştaki programı geçerliliğini koruyor. Bu indirgemeci stratejide, verili uzaysal ölçeklerde (buna farklı enerjilerde de diyebiliriz) kaç çeşit parçacık olduğu ve bunları birbirlerinden ayırdeden özelliklerle, aralarındaki etkileşimlerin ne olduğu, sorusu kalıyor. Bu, her ne kadar bazı simetri beklentileri nedeniyle bir ölçüde öngörülebilse de, gözlemsel olarak karar verilmesi gereken ve parçacık hızlandırıcıları denilen her halde insanlığın en pahalı araştırma araçlarını gerektiren bir uğraş. (Örneğin ekonometride “temel etkileşmelerin keşfi” ne paralel yasallıkların keşfinin mümkün olup olmadığını bilmiyorum.)

Daha “ucuz” bir uğraş alanı, yoğun madde. Katıların davranışını inceleyen bu dalda yapı taşları bildiğimiz elektronlar ve iyonlar, etkileşimler de Coulomb etkileşimleri. “Prensip olarak” sistemin Schrödinger denklemini yazıp çözmekten ibaret olan ama sistemin gerçekten çok cisimli bir yapıya sahip olmasından dolayı bunun imkansız olduğu bir durumla karşı karşıyayız. Bu durumda, karşımıza yeni bir araç çıkıyor: kollektif hareketlerin, tıpkı birer tek parçacıkmişler gibi hareket denklemlerinin yazılabilmesi, ve sistemin tümünün davranışının (örneğin ısı sığasının) bu kollektif “birim”lerin davranışları cinsinden elde edilebilmesi. Yine temel etkileşim sabitlerinin, matematiksel bağıntılar aracılığı ile, ölçülebilen büyüklüklerle ilişkilendirilmeleri gerekiyor. Bunlar saptandıktan sonra, geri kalanı yine bir totoloji! Tüm sonuçlarının elde edilmesi olağanüstü çaba ve yeni matematiksel teknikler, günümüzde

de giderek bilgisayar destekli hesaplama yöntemleri gerektiren bir to-toloji de olsa! Burada üzerinde durulması gereken şey tabi ki bu kol-lektif hareketlerin kavranmasında, ve sonra bunlar aracılığı ile kurulan modellerden elde edilen sonuçların doğrulanması (ya da yalanlanma-sı)nda deneyin, tek yol gösterici olması.

Klasik yaklaşıtlırının pekala geçerli olması, ve herhangi yeni temel etkileşme yasa-sının keşfinin gerekmemesine karşı, günümüzde hala tam olarak çözülememiş olan, yani tüm ilginç olacak sonuçlarına ulaş-la-mamış olan bir diğler tür problem, yine indirgemeciliğın tersi doğrul-tuda bir yaklaşımla parçacıkların hareket denklemlerinden yola çık-a-rak, pek çok parçacığın bir arada, neredeyse sürekli bir ortam oluşturu-duk-ları sistemleri inceleyen akışkanlar mekaniğı. Bir diğleri kimyasal olarak etkileşen sistemlerin uzay zamanda davranışları vs. .

İndirgemeci programdan bir başka doğrultuda ayrılmanın ipuçla-rı ise, yine yoğun madde ile istatistiksel mekaniğın bulunduğı bir nok-tada, 1960'ların sonu ile 1970'lerin başlangıcında, çok cisimli sistemle-rin davranışının belli koşullar altında ölçekten bağımsız özellikler gös-terilebileceğinin, yani küçük (ama parçacık boyutlarından tabi ki daha büyük) ölçekteki devinimlerin, daha da büyük ölçekte, daha büyük say-ıda parçacık tarafından tekrarlanabileceğinin anlaşılması ile ortaya çıktı. Böylece bir kez daha sadece kendi üzerine söz söyleyebilen "kar-maşık sistemler teorisi" [Prigogine ve Stengers] diye bir uğraş alanı doğdu.

Büyük bir patlama halinde, fraktal geometrinin [Mandelbrot], nonlinear sistemlerin ölçekten bağımsız davranışlarının betimlenmesi-nin bir aracı olduğunun anlaşılması, tek tek cisimlerin yörüngelerinin değil, uzay-zamanda bir süreklilik oluşturan ortamlarda "kendiliğın-den" ortaya çıkan **şekillerin tasviri** [Nicolis ve Prigogine], niceliksel kes-tirimin yeni amacı haline geldi. Meteorolojik (ve sismolojik!) uygula-maları belki günlük yaşamımıza en yakın olan bu kestirim türü aynı za-manda olasılık kavramlarının da günlük yaşamımıza zorunlu olarak ta-şınmasını sağlayan gerçek bir paradigma değışimi idi.

Bu "yeni tür" oyunu bence farklı kılan, tasvir ettiğı sistemin özel-liklerinden neredeyse tümüyle bağımsız, sadece bazı temel simetrilere ve sınır koşullarına bağılı oluşumları modellemeyi, ve bu davranışlarda-

ki tekilliği değil **evrensellik**i öne çıkartması. Son on beş yıldır, fizikten biyolojiye, evrimden, ekonomik hatta sosyal oluşumlara kadar bazı sistemlerin, belli bir kabalaştırma altında, birbirlerine benzeyen davranışlar gösterdiğinin anlaşılması ile (aslında tıpkı kısmi diferansiyel denklemlerin herhangi somut bir sistemden, örneğin akışkanlar mekaniğinden, bağımsız olarak kendi içlerinde çalışılabileceği gibi) **modelin, sistemin önüne geçmesi** söz konusu [Baudrillard,Erzan]. Özellikle bilgisayar destekli benzeştirim etkinlikleri, bir yandan tamamen soyut bilgisayar oyunlarına dönüşürken, bir yandan da, bu "oyunlar" sayesinde, eğer karmaşık bir davranış bir süre sadıkane bir biçimde türetebilen bir oyun (kurallar dizgesi) bulabiliyorsak, aynı sistemin gelecekteki davranışı için kestirimlerde de bulunabiliyoruz.

Yeni Tür Bilgi ve Kestirim

Genelde "karmaşık (*complex*) sistemler teorisi"nden olsun, bu sistemlerin benzeştirimlerinden ya da özgün sistem modellerinin incelenmesinden olsun, yeni tür bir bilgi elde ettiğimiz söylenebilir. Popüler dilde "kaos teorisi" gibi isimlerle anılan, ama yaygın kavranışı ile Mandelbrot setinin ressam tarafından çarpıcı renklerle bezenmiş tasvirleriyle özdeşleştirilmeden öteye pek gidemeyen "karmaşık sistemler teorisi," popüler imgelemde bilimin bilinemezlik, kestirilemezlik, ve hatta bir tür organik gizemle doluşunun adı oldu. Bugüne kadar matematiksel kestirim denilince akla gelen temiz parabolik ya da eliptik yörüngeler yerine, kendi kendilerini sonsuz defa iç içe geçerek şehvetli kıvrımlarla ve bitkisel çağrışımlarla tekrarlayan acaip şekiller çıktı ortaya! (Bu gizemciliğin, toplumda "New Age" gibi isimlerle anılan akımlarla üstüste düşmesi ayrıca ilginç ve incelenmeye değer bir olgu.) Birbirine yakın iki noktadan, benzer etkiler altında hareket eden iki cismin, yörüngelerinin birbirlerine yakın kalacağı beklentimizin (genellikle geribeslemeli sistemlerde) geçerliliğini yitirmesine, "başlangıç koşullarına hassas bağımlılık," ya da kısaca "kaos," deniyor. [Ruelle]

Akışkanlar ya da sosyo-ekonomik sistemler gibi çok cisimli (aktörlü) ortamlarda, düzgün akıştan çağlayarak akışa yani türbülansa, kestirilebilir düzgün davranıştan kaotik, bunalımlı davranışa geçiş, hem kestirim hem de kontrol (meteoroloji, ekonometri) amaçlı çalışmalar için,

bu niteliksel sıçramanın hangi koşullarda ortaya çıktığı hayati önemde olan bir mesele. Bugüne kadar üzerinde hiç isabetli modelleme yapmadığımız ve davranışlarını "rasgele" diye nitelerken aslında hesaba katamayacağımız kadar çok etmene bağlı olduklarını söylediğimiz bu karmaşık sistemler için, az sayıda değişkene bağlı determinist modeller geliştirmeyi, ve böylece, bunalım dönemlerinin hangi koşullarda ortaya çıkacağını öngörmeyi öğrendik.

İlk bakışta tamamen rastlansal gibi görünen pek çok davranışın, aslında, başlangıç koşullarına hassas bir biçimde bağlı bile olsa, tümüyle determinist hareket denklemlerinden gelebileceğinin anlaşılması, ve hatta verilere bakarak bunların rastlansal mı yoksa, kaotik davranış gösteren az sayıda değişkene bağlı determinist bir sistemden mi geldiğini tayin etmek için de bir takım tekniklerin geliştirilmesi, bir anlamda "bilinebilirlik" ufkumuzu genişletti. (Bu sayede, ekonometri gibi matematiksel model üreten ve onların davranışlarını inceleyen başka bilim dallarında, fizikçiler büyük katkılar yapıyorlar.)

Farklı sınır koşulları ya da sürme hızları v. b. altında tümüyle determinist, üstelik az sayıda değişkene bağlı, bir sistemin **niteliksel olarak farklı** davranışlar gösterebileceği, ve bu davranışlar arasında sürekli ya da süresiz, ama kesin geçişler yapabileceği; belli koşullar altında sistemlerin kestirilebilirliklerinin çok düşebileceği, öte yandan bu kestirilemezlik rejiminde, bugüne kadar sorduğumuzdan farklı sorulara da olsa, niceliksel yanıtlar verebileceğimiz bilinci, bize yeni ufuklar açtı. Kaotik davranışta, sistemin ölçekten bağımsız büyük dalgalanmalar göstereceğini (örneğin depremlerin büyüklüklerinin tabi olduğu Gutenberg-Richter yasası, $f(M) \sim 1/M$, M büyüklüğündeki depremlerin gözlenme sıklığının ancak M 'ye ters oranlı bir biçimde azalacağını, yani dağılımın mesela çan eğrisine hiç de benzemediğini söylüyor), bu nedenle ortalamadan sapmaların, "ortalama değerler" cinsinden kestirimlerde bulunmayı tamamen anlamsız kılacak kadar büyük olabileceğini öğrendik. Böylece örneğin risk faktörleri, çok daha anlamlı bir biçimde hesaplanmaya başladı.

Bu tür sistemlerin incelenmesinde "kestirim"in doğrulanması (ya da yanlışlanması) da tek bir sayının ölçülen bir sayı ile kıyaslanması, hatta belli bir aralıkta bir işlevsel (fonksiyonel) bağıntının gerçekleşen-

mesi cinsinden değil, çok boyutlu olasılık dağılımlarının, üstelik genellikle asimptotik anlamda (yani bazı değişkenlerin çok küçük ya da çok büyük değerlerinde) gözlenmeleri anlamına geliyor.

Yaşam Bilimleri

Bütün bunlar biyoloji ile karşılaştırıldığında, sorunun daha da karmaşıktığını görüyoruz. Hem özel hem de genel olanın, hem indirgemeci hem de tümleyici yöntemlerin yanyana yer aldığı bu çaba, tabii ki halen çok büyük ölçüde niteliksel. Birçok oluşum ve süreç yeni yeni deneysel olarak gözleniyor ve betimleniyor. Biyolojik sistemler bir yandan çok daha büyük ölçüde "iç organizasyona" sahipken, bu sistemlerin kabalaştırılmış tasvirlerinin temel biyolojik süreçleri açıklayıcılıktan uzak olduğu ve bunların ancak neredeyse tek tek moleküllerin (bunlar çok büyük molekül ağırlıklı protein molekülleri de olabilir) Schödinger denklemlerinin çözümünden elde edilebileceği anlaşıyor. Öte yandan, canlıların en basitinin bile inanılmaz bir biyolojik seçim süreci sonucu ortaya çıktığı düşünülürse, bunların hiç bir anlamda "tipik" ya da "ortalama" özelliklere sahip olmadıkları, ama yine de seçim sürecinin rastlansal bir süreç olduğu gerçeği var. Atipik dalgalanmaların, denge- den uzak geri beslemeli sistemlerde, sönümlenmek yerine tam tersine, uygun koşullarda büyüyebilecekleri, aslında "karmaşık sistemler teorisi"nin temel taşlarından biri. İşte tüm bu nedenlerle, hem niteliksel, hem de niceliksel, hem indirgemeci hem de tümleyici, yanları ile matematiksel modelleme şu anda yaşam bilimlerinde olağanüstü bir patlama ve ona koşut olarak, birbirini izleyen başarılar dönemi yaşıyor.

III. POZİTİF BİLİMLER-BEŞERİ BİLİMLER AYRIMI

Fizik, kimya gibi dallarda, "bilimsel yöntem" in formelleştirilmesi, deneysel bilgi, başarılı bir tür soyutlama ve indirgemecilik, ve matematiksel modelleme ile ortaya çıkan yeni bir bilim paradigması söz konusu. Buna koşut olarak da bilim modern çağda sınırlarını daha keskin bir biçimde çizme gereğini duyuyor. 19. yüzyılda normatif ve pozitif önermelerin farklı tür şeyler olduğu ayırıldılmeye başlanıyor. [Comte] Günümüze kadar da aslında bu ayırım popüler imgelemde çok yer etmiş değil. Anglo-Saxon geleneğinde bu ayırımın daha kuvvetli olduğunu,

kara Avrupası'nda, özellikle Fransa'da, ve bir ölçüde Almanya'da "Bilim" sözcüğünün sadece beşeri bilimleri değil, Türkiye'dekine oldukça benzer bir biçimde, akademik ortamda yürütülen tüm spekülatif, edebi, eleştirel disiplinleri kapsayabildiğini görüyoruz.

Temel Bilimler – Beşeri Bilimler

Beşeri bilimlerin (ya da "kültürel bilimler"[Habermas]) konusunun insan eylemi oluşu, onu temel bilimlerden çok önemli bir biçimde ayırıyor: İnsan eylemi her zaman bir ölçüde rasyonaliteye ve iradeye bağlı, bu nedenle de onun incelenmesi her zaman akıl yürütmenin konusu olmaya müsait gibi duruyor. Halbuki, doğa yasaları, yani herhangi fiziksel ya da biyolojik sürecin özgün davranışı, bu anlamda "rasyonel," yani bir aklın ürünü, olmadığı için, salt akıl yürüterek "nedenlerini keşfetmek" mümkün değil. Bu çok önemli tespit aslında Aydınlanma'dan itibaren "doğanın susuşu" biçiminde de anılan [Prigogine ve Stengers] insanın çarpıcı yalnızlaşmasına işaret ediyor. Doğa felsefesinin "insan aklının doğa ile (doğa içeri ya da doğa üstü bir akıl ile) diyalogu," bu aşamada yerini bilimsel yöntemle bırakıyor. Temel bilimler, teknoloji geliştirmeye yaptıkları katkılar ile tescil edilen "başarıları" sayesinde, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, sosyoloji, psikoloji, antropoloji. gibi beşeri bilimler için de bir paradigma oluşturmaya başlıyorlar. Bu dallarda, bir ölçüde temel bilimlerin metodolojileri, ve daha da önemlisi söylemleri, benimseniyor. Özellikle 1960'ların sonuna kadar çok belirgin olan bu eğilimin tersine günümüzde, kavram üretme ve dilsel analiz gibi, kültürel bilimlere özgü yeni tür etkinliklerin ağır bastığını görüyoruz.

Temel Bilimler – Normatif Alanlar

Karmaşık sistemler teorisinin bize öğrettiği en önemli şeylerden biri, birbirleri ile bir çeşit zıtlık, çekişme, rekabet içinde olan farklı kıstasları aynı anda optimize etmeye çalıştığınızda elde edilen çözümlerin hiç bir vakit tüm kıstasları aynı ölçüde sağlamadığı gibi – belki daha da önemli olarak – tek de olmadıkları. Bu çok önemli zira bu bizi bir "matematiksel çözüm" denildiğinde insanların imgeleminde canlanan "tek ve kesin yanıt"tan mutlak olarak uzaklaştırıyor. Herhangi toplumsal

sorunun matematiksel modellenmesi ile uğraşıyorsak, o vakit bu çok sayıda çözüm arasından hangisinin nasıl seçileceğine dair ek kıstaslarımız olması gerektiği, yani bu seçimin normatif bir tartışmanın konusu olacağını görüyoruz. (Dahası, bu optimizasyon problemi durağan değil – değişen güç dengeleri üzerine oturuyor.)

Tersi de doğru: Toplum daha girift ve karmaşık bir biçimde örgütlendikçe, toplumsal yaşam alanlarını düzenleyen her türlü normatif faaliyet de artan ölçüde ve çok çeşitli pozitif bilgi içermek zorunda kalıyor. Öte yandan teknolojinin olanakları toplumun talepleri doğrultusunda geliştikçe, bu olanakların ne tür amaçlar için kullanılması gerektiği sorusu da, normatif alanda daha önce hiç karşılaşılmamış türden sorunsalları ortaya çıkartıyor. Eğitimden, toplum sağlığına, ulaşımdan savunmaya pek çok alanda, teknolojinin insan ve toplum yaşamını dönüştürme potansiyeline sahip girdileri salt teknik bir sorun olmaktan çıkıyor, kapsamlı bir toplum mühendisliğinin tüm etik ve estetik sorunlarını beraberlerinde getiriyorlar.

Örneğin şehircilik alanında, sokak, cadde ve kavşakların ve yerleşim yoğunluklarının planlanması, yüksek düzeyde kantitatif bilgi ve kestirim gücü olan (bugün çok güçlü bilgisayar benzeştirimleri ile yapılabilen) hesaplamalar gerektiriyor. Öte yandan, nasıl bir çevrede insanların daha mutlu olacağı üzerine kafa yorma, ampirik yönleri de olan, ama normatif bir eylem. Bir adım daha ötede ise, örneğin tarihsel çevrenin korunması ile ilgili estetik ve etik değerler yer alıyor ki, bunların herhangi ampirik bilgiden türetilmeleri bana çok zor geliyor.

Madalyonun ters tarafında ise, çok önemli bir diğer mesele var. O da, tüm toplumsal konuların, ekonomik, politik kararların, eğitim, sağlık, kültüre ilişkin tüm kaynak ayırma ve kullanım kıstaslarının, yani toplumsal yaşama ilişkin normatif alanın aslında bir toplumsal çatışma, pazarlık, uyuşma süreci üzerine kurulu olduğu. Bu alanın pozitif söylem tarafından "ele geçirilmesi" bu ilişkilerin üstünü örten, ve belli güç ilişkilerini mutlaklaştıran bir işlev görüyor.

Devletin kendi politikaları (seçimleri, hizmet ettiği çıkar gruplarının talepleri vs) doğrultusunda yönetme-düzenleme işlevlerine "doğal zorunluklar atfedilmesi" biçiminde yine normatif önermelerin pozitif önermeler olarak sunulması karşımıza çıkıyor. Yapılan şeylerin bir bi-

limsel gereklilik olduğu (günümüzde ekonomi alanında yaşadığımız gibi), bilimi aslında otoriter bir söyleme hizmet eder hale getiriyor, ve önermelerin ardındaki normatif içeriği gözlerden gizlemeye yarıyor. Popüler imgelemde büyük prestij sahibi olan **temel bilimlerden aldıkları otorite ile** tamamiyle normatif ya da spekülative içeriklerine karşın başka “akademik” söylemler de, giderek devlet teorisyenliğini pozitif bir görünüme büründürüyorlar. (Bir yandan “politik bilimler” bir yandan felsefede (örneğin Hegel)). Buradan, temel bilimler-iktidar ilişkisinin bir diğer cephesine geçmek mümkün.

IV. BİLİM-İKTİDAR İLİŞKİLERİ: BÜYÜ ve DENEY

Birinci bölümde pozitif bilginin temel kaynağının uygulama olduğunu öne sürmüştüm. Tabi bu her zaman o kadar sorunsuz ve dolaysız bir ilişki değil. Uygulamanın (gözlemin) koşullarının ne kadar kontrollü olduğu, ya da tersine, ne kadar yanlışlanmaya el vermeyecek bir biçimde gizli parametrelere tabi olduğunun kabul edildiği, toplumdan topluma, farklı tarihsel dönemlere yada uygulama alanına göre (örneğin yapı tekniği ya da sağılma) büyük değişiklikler gösterebiliyor. (Yapılan büyüünün sonuç vermemesinin, tanıklar tarafından kontrolünün mümkün olmadığı bazı şartların yerine gelmediğine yorulması gibi.) Bu “gizli parametreler”e, kara kutunun işleyişinin mekanik, daha doğrusu zorunlu, bağıntılar içermek yerine belli ölçüde keyfi olduğu konusundaki varsayımları ekleyebiliriz. Bu “gizli parametreler” ya da “mekanizmanın içindeki şeytan” (“the ghost in the machine”) tabi ki kuramda kodlanıyorlar.

Bir ölçüde spekülative bir sıçrayış yaparak - gözlemi/uygulamayı yapmayı ve yorumlamayı tekelinde bulunduranın işlevinin önemine, toplumsal statüsüne ya da iktidarı paylaşma derecesine orantılı olarak, uygulamanın başarı kıstaslarının daha az veya çok keyfilik içerdiğini söyleyebiliriz sanıyorum (Burada keyfilik, belli kurallara bağılı rastlan-sallıkla karıştırılmamalı). İktidardaki kümelerle koruma-müşterilik ilişkisi içinde tapınak, manastır, ya da saray alimi, astrologu, doktoru vs “doğru ve olması gereken(!)” cetveli kurumsallaştırmaya (ve kuramsallaştırmaya) çalışıyor. Böylece ne çıktığı yerine, “ne çıkması gerektiği”ni koymak siyaseten geçer akçe, yani belli bir kritere göre “yararlı” olabi-

liyor. Uygulamada öyle çıkmasa bile, saray ya da kilisenin otoritesi sayesinde bu yanaşma bilicilerin dedikleri “doğru.” Buradaki yarar ölçütünde düzenleme ve hükmetme işlevi öne geçiyor. (İşin tuhaf yanı, aydınlanma döneminde tıp gibi bazı dallarda bu kopukluğun en had safhaya varması! Özellikle erken aydınlanma çağı tıbbı, geleneksel yöntemlere kıyasla somut sağılıcılık açısından hiç daha başarılı olmasa da, tamamiyle iktidarın paylaştığı bir söylemin parçası olduğu için kendini başat kılabiliyor ve çok sayıda kadının bu nedenle kilise marifeti ile (devlet görevlileri tarafından) “büyücülük” suçlaması ile yakılmalarına tanık oluyoruz. [Ehrenreich])

Toplumdaki güç odaklarının çoğullaşması, bağımsız kentler, ve şu ya da bu ölçekte demokrasi ile birlikte ortaya çıkan her türlü hesap verme zorunluluğu, bilim pratiğinin de şeffaflaşması, önermelerin bağımsız biçimde, yani ilke olarak herhangi biri tarafından, hatta alenen, sınanabilir olmasını zorunlu kıldığını görüyoruz. Burada Rönesans’tan itibaren Aydınlanma’ya giden yolda feodal, buyrukçu devlete karşı burjuvazinin verdiği iktidar mücadelesinde, hümanizma geleneğinin temel bir ideolojik mücadele silahı olduğunu söyleyebiliriz sanıyorum. Tek tek her insanın (en azından *polity*’ye dahil olan her adamın) sayılması gereği, ve her insanın aklının değerli olduğu öğretisi, gizli (*occult*) bilgiye ve nominal otoriteye dayanan “biliciliğe” çok önemli bir darbe vuruyor. Bilimciler, artık sokaktaki adamı da ikna etmek zorundalar!

Rönesans sonrası dönemde Bruno, Kepler, Galileo gibi öncülerin getirdiği (ya da canlandırdığı demek daha doğru olur) sistemli, kontrollü ve ayrıntılı gözlem ve giderek belli bir protokola bağlı “deney” in modern bilimin (ve “bilimsel yöntem”in) temelini oluşturduğu konusunda genellikle birleşiyoruz. Öte yandan, 18. yy’da balonla uçuş, boşaltılmış kapların atmosferik basınç altında birbirinden ayrılamaması vb gibi halka açık gösterilerle, eski ya da orta çağlarda peygamberlerin hikmetlerini (fizik=hikmet!) sergilemeleri arasında salt biçimsel olmayan benzerlikler ve aynı zamanda da çarpıcı farklılıklar var. (Peygamberler genellikle kurulu düzene aykırı, verili dünyevi otoriteyi sorgulayan ve ona rakip çıkan kişiler olarak algılanırken, Mongolfier kardeşlerin gösterisi, kurulu düzenin ne tür güçleri seferber edebileceğinin teyidi ve tesyidi. Ama burada önemli bir fark var yine: Bu güçlerin, keyfi

olmamaları ve kurallara bağılı olmaları.)

Temel Bilimciler: Günümüzün Rahipleri?

Bir yandan bilimsel devrimin ortaya çıkabilmesi için toplumda nominal otoritelerin yıkılmaları ve insan aklına ve bireye verilen değerin, giderek eşitlik, demokrasi gibi değerlerin öne çıkması, yeterli olmasa da en azından gerekli koşullardı diye düşünüyorum. Öte yandan, Fransız devrimi ile yaşanan büyük kopuşun ardından, devlet meşruiyetini artık doğa üstü güçlere (kralın ilahi niteliğine) değil, ama bir başka "tartışılmaz doğrular" silsilesine dayandırmak gereksinimini duyuyor. Bir anlamda devrimin kurumsallaşması – iktidara gelmesi - ile birlikte bilimin doğasına aykırı bir biçimde yüceltilmesi ve toplum yaşamında metafizik bir anlam yüklenmesi de söz konusu oluyor. Artık Bilim, devletin "yüksek, herkesin ulaşamayacağı, temel ve güçlü bilgilere" sahip ve böylece güvenilir olmasını sağlayan şey. Hatta çoğu kez, bu bilgiler "gizli," ve o ölçüde de daha değerli. Temel bilimler getirdikleri nimetlerden dolayı (sanatın ya da görkemli mimari /mühendislik anıtlarının v. s. yerine) yeşerdikleri ülkelerin/devletlerin prestij kaynağı oluyorlar. Bu yolla da, bilim adamı imajı devletle bütünleşiyor, iktidara yakın veya onun uzantısı olan bir kimliğe bürünüyor.

İkinci dünya savaşı ve onu izleyen yıllarda özellikle fizikçilerin, orduların ölüm saçma kapasitelerini o güne kadar hayal bile edilemeyecek boyutlara çıkaran buluşları ve hemen arkasından bu katkılarını sorgulama cesaretini gösterenlere karşı uygulanan şiddetli yaptırımların yankıları ve birikimleri, fizikçileri devletle, iktidarla olan ilişkilerini sorgulamaya itmiş, Pugwash hareketi böle bir ihtiyaçtan doğmuştu. Vietnam Savaşı'nın kızışmaya başladığı yıllarda, 1969 yılının Şubat ayında, Amerikan Fizik Derneği'nin bir toplantısında ilk defa bir araya gelen bir grup fizikçi, tüm 1970'ler boyu önemli bir etkisi olacak olan SESPA grubunu ve Science for the People dergisini başlatmışlardı. Bu bölümde sizlerle paylaşmaya çalıştığım eleştirel tavır, doktora öğrenciliğim sırasında benim de içinde yer aldığım bu hareketin bilimin, ve özellikle temel bilimlerin toplumsal işlevi ile ilgili geliştirdiği tezlerden önemli biçimde esinlenmiştir.

SONUÇ:

Hümanist Gelenek, Eleştirel Akıl ve "Bilgi Toplumunda Bilgi"

Bilgi toplumu – bilgi temelli toplum/bilgiye dayanan toplum söyleminde saklı olan, tüm normatif önermelerin pozitif önermelere indirgenebileceği iddiasına çok dikkatli bir biçimde yaklaşılması gerektiğini düşünüyorum. Her ne kadar felsefenin çeşitli dalları, modern çağda pozitif bilimler doğurmuşlar, doğa felsefesi yerini fizik, kimya, biyolojiye bırakmışsa da örneğin epistemolojinin salt algılama, öğrenme vb psikolojisine hatta fizyolojisine, ya da etiğin, estetiğin, anlam teorisinin, başka pozitif bilim dallarına indirgenemeyeceğini, başka bir deyişle, normatif alanın hiç bir zaman tamamiyle "hiijyenik" bir hale getirilmesinin olanaklı olmadığını düşünüyorum. Buna paralel olarak, bilgi toplumunda, bilimin, pozitif bilginin doğası ve işlevi üzerine eleştirel bir tartışmanın sürdürülmesinin çok gerekli olduğu kanısındayım.

Toplumsal iletişim, uyum, yönetim tekniklerinin geliştirilmesi, toplumun **önüne koyduğu hedefleri hangi ölçütlere göre tartışacağını tartışabilmesini** otomatik olarak sağlamıyor. Hümanist geleneğin parçası olan, insan aklına, onun ürünlerine ve özgür düşünceye değer vermeyi öğreten, geleneğe bugün her zamanki kadar ihtiyacımız var. Felsefe, mimari, bir yanıyla tarih, ampirik olmayan ama totolojik de olmayan önermeler üretiyorlar. Anlam üzerine, insanın kendi ürettiği işaretlerin anlamları ve bunların ilişkileri üzerine, olanaklı ile istenilen üzerine düşünebilmesi demek olan bu alanın, bence titizlikle korunması ve geliştirilmesi gerekiyor.

TEŞEKKÜR

Bu metnin hazırlanmasının çeşitli aşamalarında fikir, öneri ve eleştirileri ile katkıda bulunan sayın Ayşe Buğra, Murat Güvenç ve Gürol Irzık'a teşekkürü borç bilirim.

KAYNAKÇA

[Althusser] L. Althusser, *For Marx* (Penguin, London 1969).

[Baudrillard] J. Baudrillard, *Simulation and Simulacra*, (University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994)

[Comte] A. Comte, Pozitif Felsefe Dersleri (İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1967).

[Eco] U. Eco, *The Search for a Perfect Language* (Blackwell, Oxford UK, 1995)

[Ehrenreich] B. Ehrenreich, D. English, *Witches, Midwives and Nurses*, (Old Westbury, N. Y. 1973).

[Erzan] A. Erzan, "Abstract machines and calculable grammars of geometrical shapes," in *Anytime*, C. C. Davidson Ed. , (Proceedings of Anytime conference, Ankara, 1998; MIT press, 1999).

[Frazer] J. G. Frazer, *The Golden Bough* (McMillenö London 1890).

[Habermas] J. Habermas, *On the Logic of the Social Sciences* (MIT Press, Cambridge, 1988)

[Mandelbrot] Benoit Mandelbrot, *The Fractal Geometry of Nature* (Academic Press, N. Y. 1982)

[Nicolis ve Prigogine] G. Nicholis and I. Prigogine, *Self-Organization in non-equilibrium systems* (Wiley, N. Y. 1977). Ayrıca Bkz. P. Glansdorff and I. Prigogine, *Structure, Stability and Fluctuations* (Wiley, N. Y. 1971).

[Prigogine ve Stengers] I. Prigogine and I. Stengers, *Order out of Chaos* (New Science Library (Random House dist.) Boulder Co. 1984).

[Ruelle] D. Ruelle, *Rastlantı ve Kaos* (TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, Ankara c1996)

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim Sayın Prof. Erzan. Bildiriyi Prof. Dr. Gürol İrzık yorumlayacaklar. Buyurun Sayın Prof. İrzık.

PROF. DR. AYŞE ERZAN'IN "TEMEL BİLİMLER-BİLGİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE" KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Gürol IRZİK**

Ayşe Erzan bize büyük bir maharetle çok zengin bir konuşma sundu gerçekten. Bilgi edinme etkinliklerini ampirik olan ve ampirik olmayan aksiyomatik yapılardan ayırdı, modern bilimin temel özelliklerini özetledi, ve oradan yola çıkarak bilim-iktidar ilişkisine kadar uzandı. O kadar çok katıldığım nokta var ki, söyleyeceğim şeyler daha çok onun bana açtığı yoldan gitmek şeklinde olacak. Söylediklerini belli bir tarihsel bağlam içerisinde ele alabilirsem, bir tarihsel bağlama oturtabilirsem kendimi mutlu addedeceğim. İkinci de, çok önemseydiğim bir kaygıdan söz etti konuşmasının başında. Onu da ben şöyle anlıyorum. Ayşe Erzan dedi ki 20. yüzyılda ve özellikle günümüzde bilginin, bilimsel bilgiyle özleştirilmesi, bilimsel bilginin de teknolojik pratik yarar sağlayan ve öndeyi gücü olan (buna açıklama gücünü de eklemek lazım kanımca), kuramsal, niceliksel bir bilgi olarak tanımlanması, bilime müthiş bir otorite ve değer kazandırdı. Bunun sonucunda da, giderek başka bilme türleri ve faaliyetleri marjinalize oldu, bilimsel faaliyet ve bilimsel bilgi tarafından kuşatıldı ve hatta yutuldu. Sanıyorum, sözünü ettiği kaygı böyle bir kaygı, benimde yüzde yüz katıldığım bir kaygı.

Ayşe'nin söylediklerini Aristo ile ilişkilendirmek mümkün. Aristo da bilgiyi sınıflandırdığı zaman üç türlü bilgiden sözder. Birincisi, kuramsal bilgi, bilgi için bilgi. Metafiziği, fiziği ve matematiği bunun içine koyar. Ama der, ikinci bir bilme faaliyeti daha var ve bunun sonucunda ortaya çıkan bilgiler var, bu da eyleme yönelik bilgi. Aristo buna pratik bilgi diyor. Ayşe'nin normatif alan içerisinde bize anlattığı, mesela etik ve siyaset bunun içerisinde. Nasıl bir hayat yaşamaya değer bir hayattır? Ne tür politik kurumlar buna en iyi biçimde hizmet eder?

* Prof. Dr. , Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

İnsanlar hayatlarında nasıl tercihler yapmalı, ne tür eylemlerde bulunmalıdırlar? Tüm bunlara yönelik olarak bilgi, Aristo'ya göre, sırf bilgi için bilgi değil, eyleme yönelik bilgi. Bir üçüncüsü de üretken bilgi dediği şey, bu da bir üretime yönelik, üretimin içerisinde sadece tarım, sanayi değil, aynı zamanda sanat da giriyor. İnsanlığın 2500 yıllık serüvenine baktığımız zaman, bugün mesela artık sanat ile bilgi yanyana gelmiyor artık, sanatsal bilgi bilgi sayılmıyor, o dışlandı gitti. Felsefe bilgi üreten bir şey olmaktan çıktı. Etik bilgi, bilgelikten konuştuğunuz zaman, felsefeciler kendi kendilerine sayıklıyorlar gibi bir tepkiyle karşılaşıyorsunuz. İnsan bilimleri, kültür bilimleri, sosyal bilimlerle uğraşan arkadaşlar da derslerinde, özellikle mühendis öğrenciler varsa, ilk gün onlara psikolojinin, sosyolojinin, antropolojinin aslında birer bilimsel disiplin olduğunu anlatmak gereğini duyuyorlar. Bu nasıl bu hale geldi? Modern bilimin 16. ve 17. nci yüzyıldaki gerçekleştirdiği devrimler sayesinde. 16. -17 nci yüzyılda Kopernik'le başlayıp Newton'la doruğa çıkan 150 yıl süren devrimler sonucunda, bugün Ayşe'nin sözünü ettiği modern bilimsel faaliyet ortaya çıktı. Yalnız bir noktayı belirtmek isterim. Bilimle teknoloji arasında 19. uncu yüzyılın ortasına gelene kadar Ayşe'nin sözünü ettiği türden bir etkileşme, bir güdümlü faaliyet yok. 19. ncu yüzyılın ikinci yarısına kadar teknik ve teknolojiyle uğraşanlar daha çok zenaatkârlar, bilim insanları değil. Galileler, Newtonlar, Lavosier'ler tamamen ayrı bir topluluk oluşturuyorlar.

OTURUM BAŞKANI – Doğa filozofları.

PROF. DR. GÜROL IRZİK- Doğa filozofları evet. Bunlar zenaatkârlardan tamamen ayrı topluluklar oluşturuyorlar, birbirlerinin problemleriyle ilgilenmiyorlar. Zaten zenaatkârların öbürlerinin yaptığı işten pek anlayacak kadar donanımları yok, birbirleriyle hemen hemen hiç etkileşmiyorlar. O yüzden Galile oturur mercek parlatma, kesme işleriyle bizzat kendisi uğraşır, o işte çok hünerli olduğu için de çok iyi teleskoplar yapar, satar bir miktar para kazanır. Dolayısıyla şunu söylemek istiyorum 19. ncu yüzyılın ancak ikinci yarısından sonra bu iki grup ciddi bir şekilde etkileşiyor ve bilimle, teknoloji artık iç içe geçmeye başlıyor. Bir yandan bilimin yönlendirdiği bir teknolojik faaliyet, diğer yandan aynı zamanda teknolojideki kısmi bağımsız gelişmelerin ateşlediği bilimsel gelişmeler ortaya çıkıyor. Bunların çok çeşitli örnekleri var. 20

nci yüzyıla geldiğinizde özellikle atom bombasının yapımı sürecinde artık bilim ve teknolojiyi birbirinden ayıramaz hale geliyorsunuz. Tabi, buna aykırı uç örnekler de var. Kozmolojik kuramların teknolojik uygulamalarından söz etmek zor. Ama biyolojiden söz ettiğinizde, gen mühendisliğinden, bilgisayarlardan söz ettiğinizde v. s. nerede teknoloji bitiyor, nerede bilim başlıyor, bunu ayırmak çok zorlaşıyor. II. nci Dünya Savaşından sonra, daha önce de değinildi, bilim artık bir büyük iş ve işletme haline geldi. Bunun iki anlamı var, Bir, artık ciddi sayıda --onlarla, yüzlerle ifade edilen-- bilimciden oluşan bir grubun ürettiği büyük bilimden söz ediyoruz; bunun en tipik örnekleri, atom bombası yapımı çalışmaları ve CERN. İki, bilim çok büyük kaynak gerektiriyor. Dolayısıyla da sadece devletin değil, özel sektörün de desteğine muhtaç hale geliyor bilim ve böylece pazar ekonomisinin etki alanına giriyor. Bilim bu muazzam kaynak kullanımını meşrulaştırmak için, sadece sağladığı teknolojik faydaya başvurmuyor, bir şey daha yapıyor, kendisi bir söylem, adını koyalım, ideolojik bir söylem geliştiriyor. Her türlü faydanın kendisinden kaynaklandığını söylüyor.

Bunun en iyi örneği biyoloji disiplininindedir. Biyoloji mesela, insanlar daha uzun yaşıyorlarsa, bunun nedeni tıptaki gelişmelerdir, deyip kendine paye çıkarıyor. Oysa bu kısmen doğrudur. İstatistiklere baktığınız zaman görürsünüz ki son yüz elli yılda insan ömrünün uzamasındaki en önemli etkenler ne mikroplar üzerine geliştirilen bilimsel teoriler, ne de ilaçlar, antibiyotiklerdir. En önemli iki etkenden biri daha iyi beslenme, diğeri ise temizliktir. Bu, biyoloji hiçbir işe yaramıyor demek değil elbette. Şunu söylemek istiyorum: biyoloji bu iki faktörün faydalarını da kendine malediyor ki, işte o büyük kaynaklara ulaşabilsin, kendisini meşrulaştırabilsin, vatandaş vergisini niye öyle değilde böyle kullanıyor onu açıklayabilsin. Yanlış anlaşılacak istemem; tıbbın nimetlerini kimse reddedemez, ama bundan şöyle bir sonuç ta ortaya çıkıyor: tıp sadece tedaviye değil, koruyucu hekimliğe de eş oranda, belki daha fazla eğilmelidir.

Bilim ile teknolojinin 19 ncu yüzyılın ikinci yarısından sonra iç içe geçmesi ve Ayşe'nin sözünü ettiği bilimdeki muazzam başarılar, insan bilimleri, kültür bilimleri için de bir model oluşturuyor ve onlar da matematiksel-niceliksel bir paradigmanın peşinden gidiyorlar. Bunun ge-

tirdiği kadar götürdüğü de var, gene Ayşe'nin işaret ettiği gibi. Eylem için, daha teknik bir ifadeyle, sosyal politika oluşturmak için ortaya çıkmış olan, en önemli varlık nedeni bu olan ve olması gereken iktisat, sosyoloji gibi disiplinler artık tamamen, fiziğe, matematiğe öykünür hale geliyorlar. Öte yandan, ironik bir biçimde, fizik de zaten bugün bilme için bilme faaliyeti olmaktan çıkmış, tamamen teknolojik yarar sağlayan bir faaliyet haline gelmiş! Böylesi müthiş bir kayma, müthiş bir yer değiştirmeye karşı karşıyayız. Sanata gelince, o zaten bir bilme, bilgi üretme faaliyeti olarak görülmekten çoktan çıkmış.

Ben, toplum bilimlerin matematikten yararlanmalarına karşı değilim. Yalnız Aristo'nun hakikaten bugün için altın değerinde bir sözü var. Diyor ki: "Her disiplin konusunun elverdiği ölçüde niceliksel olması, kesinliğe sahip olmalı". Örneğin, diyor, retorikten, matematiksel kesinlik beklemek aptallıktır. Aynı şekilde, sözelimi, antropolojiden, siyaset biliminden matematiksel bir kesinlik beklemek hakikaten eğitimsizlik belirtisidir. Bunun sonucunda, toplum bilimleri bize eyleme yönelik bilgi sağlamak yerine, dolayısıyla da "Nasıl bir hayat iyi bir hayattır, hayatımızı nasıl kuralım, nasıl bir toplumsal yaşamın peşinden gidelim, insanların ne gibi ihtiyaçları vardır, bu ihtiyaçları karşılamak için ne gibi sosyal politikalar oluşturalım?" gibi soruları yanıtlamak yerine, özellikle en matematikselleşmiş iktisat biliminde olduğu gibi, bir akademik oyunlar disiplini haline geliyor. İktisatçılar beni lütfen bağışlasın. İktisat disiplini, oyunlar kuramı sosyal politikalara vesile olduğu ölçüde anlamlı olabilir, onu söylemek istiyorum.

Bilimin Ayşe'nin sözünü ettiği gibi muazzam bir otorite kazanması, insanlığın önüne çıkan her türlü sorununun bilimsel-teknik bir mesele, teknolojik bir mesele olarak algılamasına neden oluyor. Bu çok ciddi bir yanılsama, çünkü insanlığın önündeki her sorun teknik bir mesele, bilimsel yöntemlerle çözülecek türden mesele değil. Nasıl bir hayat yaşanacağı sorusu bilimsel-teknik değil, etik bir sorun. Bunu, klonlama yapalım mı, yapmayalım mı da görüyoruz, nükleer enerji kullanalım mı, kullanmayalım mı da görüyoruz, ötenaziye izin verelim mi, vermeyelim mi de görüyoruz. Bütün bunlar tabii ki bilimin sağladığı verilerle, ama onlar üzerine reflektif bir faaliyetle yanıtlanabilecek sorular. İnsanlığın karşısına çıkan tüm sorunları bilimsel yöntemlerle, teknolo-

jiyle çözebileceğimiz yanılmasından kurtulmamız lazım, bu tür bir indirgemecilikten de kaçınmamız lazım. Sanata, felsefeye ve benzeri refleksif faaliyete daha büyük yer açmak lazım. Ayşe'nin konuşmasından benim çıkardığım en büyük ders bu. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Bahattin Akşit) – Teşekkür ederim, Prof. Irzık. Yoğun bir oturum oldu. Şimdi sorulara ve yanıtlarını almaya başlıyoruz.

ZEKİYE KUTLUSOY (Gazi Üniversitesi) - Prof. Irzık'a sorum var. Çok geniş bir bilgi anlayışına, bilimsel bilgiye indirgenmeyen bir bilgi kavrayışına yönelim ister gibi bir durum oluştu anladığım kadarıyla. Sınırları ne olaksa o zaman bilgiyi belki yeniden tanımlamak gerekiyor. Bütün bu tartışmalar çerçevesinde ve belki bir bilgi toplumu gerçeği bağlamında. Yani biz belki bunu somut olarak yaşamıyoruz ama bilgi toplumu içinde yaşıyor olsak, bilgiyi yeniden tanımlamaya kalkışsak bir epistemolog olarak bir bilgi felsefecisi, kuramcısı olarak çeşitli yollarla bilgi kazanıyoruz denilebilir. Bu bilgi toplumunda, interneti düşünelim yalnızca, yani medyayı, mobil telefonları falan düşünmeyelim, Prof. Karancı birçok yolunu söyledi bunun, internete giren herhangi bir özne, bilebilir, bilebilen özne epistemolojinin öznesi bir bilme etkinliği içine girdiğini nasıl anlayacaktır. Yani ona gelen içeriğin, elektronik içeriğin bilgi olup olmadığının koşullarını epistemolog neye bakarak dayandırmalıdır. Klasik üç bileşenli tanımı haklılandırma koşulu, doğrulanma, inanma koşulu nasıl belirlenecek. Belki haklılandırma için çok güvenilir bir siteye başvurmuştur, bağlanmış, inanmıştır; doğrulama yanıtlama durumları nasıl gündeme gelecek? Ben işte bir horoskop sitesine bağlandım 2002'de burcumun ne durumda olduğuna ilişkin birtakım inançlarım oldu ama bunlara bilgi diyebilecek miyim? Yani biraz epistemologların bilgi toplumu bağlamı çerçevesinde bilgiyi yeniden tanımlaması koşullarını saptaması nasıl olabilir?

Aynı husus psikologlar için de söz konusu olabilir. Mesela, bir psikolog da belki internetten girip bilgi kazanma sürecinde olan bir bireyin öğrenme psikolojisini araştırabilir, yani ne tür zihinsel düzenekler psikik süreçler yaşıyor gibi. Bu konuda ne dersiniz?

PROF. DR. NÜKHET SİRMAN (Boğaziçi Üniversitesi) – Şimdi, hem Prof. Erzan'ın, hem de Prof. Irzık'ın konuşmalarında bu eyleme ilişkin normatif davranışların bilimsel, bilimden doğru türememesi gerektiği üzerine benim de paylaştığım önermeleri, en azından bizim dikkatimizi çektikleri böyle bir alan var. Şimdi orası tabii bir anda, bir yere götürüyor, yani tam o dikenli yere götürüyor. Şimdi, o zaman neye göre tanımlayacağız, yani o ihtiyacın tanımlanması nasıl bir şey olacak? Eğer o ihtiyacı biz demokratik bir şekilde tanımlayalım dersek, gideceğiz, insanlara soracağız, insanlar bize ne diyecekler? Türkiye Cumhuriyetinde büyümüş olan ve bilime bu kadar yer vermiş olan bir topluluğun içerisinde ben sadece Türkiye bağlamında bilimden neler beklenildiği çerçevesinde Prof. Erzan'ın da ilk başta da öyle bir çerçeve çizmesi, Türkiye'nin içinden bakıyorum gibi bir hususu belirtmesi o anlamda çok anlamlı olmaktadır. Ne diyecekler? Bilimsel diyecekler; yani gideceğiz ihtiyacı soracağız, ihtiyaç da; yani demokratik olarak belirlemek adına bilimden, yani bir fasit dairenin içindeyiz. Bu fasit dairenin içinden çıkabilmek için neler düşünmeliyiz? Şimdi, hadi diyelim ki, tamam, çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmaktan vazgeçelim mi? Yani bir anlamda oraya doğru gideceksek, oradaki ne gibi dikenler olduğunu tahmin edebiliyoruz. Dolayısıyla, Prof. Irzık çok güzel söyledi. O reflektif veya refleksif vizeyi biz kime, nereden, nasıl, niçin, hangi yolla verebileceğiz? Teşekkür ederim.

PROF. DR. METİN DURGUT (ODTÜ) – Temel bilimciler, çalışmalarını bağlamdan özerk olarak "vakum"da yürüttüklerini ve bunun sağladığı objektiflik sayesinde temel araştırmanın başka alanlardaki gelişmeye kendiliğinden kaynaklık ettiğini söylemekten hoşlanırlar. Doğayı yapı taşları ve temel ilişkiler cinsinden açıklayan indirgemeci yaklaşımın egemen bir yönetime dönüşmesini, örneğin temel araştırma ile ekonomik gelişme arasında tek yönlü bir akışı temsil eden lineer modelde görebiliriz. Ama, atom bombası veya insan genomu gibi büyük bilim projelerinin ulusal güvenlik ve refah politikaları çerçevesinde temel araştırmaya tarihsel olarak ayrıcalık tanıdığını unutmamak gerekir. Bilimsel yöntemler ve kavramlar genel kabul görüp yayınlaştıklarında, bu etkinliklerini siyasi ve sosyal bağlamdan bağımsız olarak gerçekleştirmezler. İndirgemecilik ile sanayi toplumu kurumları arasında

olduğu gibi bir dizi geri besleme ve karşılıklı bağımlılık mekanizmaları işler. Bu nedenle, bir güç kaynağı ve iktidar konusuna dönüştüğünde, araştırma kurumunun etkinliğiyle sosyal güçler arasındaki yoğun ilişkiyi hesaba katmalıyız. Mekanik doğa resmine uzanan indirgemeciliğin ve simplisitenin günümüzde kompleks sistemlerin ışığında sorgulanıyor olması ile bilgi toplumuna evrilmeyi birbirinden ayrı düşünemeyiz. Bilimsel ve teknik gelişme ile siyasi ve sosyal organizasyon arasında uyumsuzluk baş gösterdiğinde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizler, bilimsel faaliyetin içinde yer aldığı bağlamın göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Bir faaliyet alanından çıkan yöntemlerin ve kavramların yaygınlaşmasını tek yönlü bir lineer etkileşme biçiminde düşünmemeliyiz.

DOÇ. DR. ERKAN TEKMAN – Ben de bir soru soracağım Prof. Erzan ile Prof Gürol'a. Ben yine bir miktar mekanik teknokrat yaklaşımla bir anafikir çıkarmaya çalıştım söylenenlerden. İki şey buldum. Birincisi "Hayatta en hakiki mürşit ya da yegâna mürşit ilimdir fendir" ifadesine yanlış diyoruz, benim çıkardığım anafikir bu normatif bilim için. Şöyle retorik bir doğrulama, yanlışlama, matematik modellemesi yapılamayacağı için ben de retorik bir noktadan girmeye çaba sarf ettim. Amprik, aksiyomatik bilgi edinme, üretme sürecinin normatif bilgiye temel teşkil etmesinin yarattığı sakatlıkları görüyorsak, dediğim gibi, biraz kışkırtıcı olmak istiyorum, mürşitlerimizi belki gözden geçirmemiz gerekiyor. Ama sorulardan çıkan şey de o ki, mürşidin ne olacağını da bilmiyoruz. Oradan ikinci anafikre geliyorum, sizin konuşmalarınızdan çıkardığım, o da Galile'nin lenslerini parlatması döneminde olduğu gibi farklı bir ölçekte, farklı bir yapıda belki; ama şu anda bilim adamları, bilim insanları, bilim kadınları bir chip halindeler. Birkaç yüz yıl önce çarptığımız duvara, bilim olarak çarpılan duvara yeniden gelip dayanmış durumdayız. Bunu bir şekilde aşmak gerekiyor, bunu aşmak için de kantitatif değişiklikler yarar sağlamayacaktır, aynen yüzlerce yıl önce olduğu gibi, kalitatif bir değişiklik gerekmektedir. Yine aynı noktaya geliyoruz, bu kalitatif değişiklik olacak mı, o bizim mürşitlerimizi nasıl değiştirecek; yani soru haline getirebilirsem bilimin bugünkü, bilimin temel paradoksu nedir ve nasıl çözülecek?

OTURUM BAŞKANI – Peki, ondan önce bu güzel soruyu soran birisi olarak size söz verdim. Ama sorulan sorulara sizin bir yanıtınız olacak mı? Tebliğinizden yola çıkarak, bir ekleme yapmak ister misiniz?

DOÇ. DR. ERKAN TEKMAN – Aslında çok fazla olmayacak. Bilim, bilgi farklılaşmasını yapmak gereği var. Belki bilgi teknolojileri, enformatik sistemler kanadından daha çok yerele dönük ve teknoloji temelli sonucu hedefleyen bilgilerden bahsediyoruz. Fakat bunlar “bilgi toplumu” oluşturduğu zaman geleceğimiz yer, çözmemiz gereken temel problemler bilim kanadını oluşturacak dersem diğer tarafta ortaya konulan sorular yer alacaktır.

PROF. DR. ZİYA AKTAŞ – Efendim, Sayın Erzan, tüm sorunlar bilimsel yöntemler olmadan çözülemez dedi, en son cümlesi zannediyorum bu, ben oradan başlayayım. Aslında bilimsel bilgiyi savundular. Dün ve bugün konuşan tüm konuşmacıları burada bulduğum sürece izledim. Ne ben, ne de diğer konuşmacılar bilimsel bilgiyi dışlamadık. Ben kesinlikle böyle bir görüşte değilim, yalnız bu vesileyle belki şunun adının koyulması gerekiyor. Bilgi dediğimiz şey, bir üst küme, bunun alt kümesi olarak bilimsel bilgiyi tanımlayabilirsiniz. Gayet güzel bilgiler verdi. Sayın Erzan. Teşekkür ediyorum, ilginçti. Ama dünya dönüyor yani bir yerde bilimsel bilginin ötesinde finansal bilgilerden tutun da yönetim bilgilerine kadar adını sayabileceğiniz pek çok bilgi de var. Bilgi kümesi olarak düşündüğümüzde bu bilgi kümesinin saygın ve de önemli bir bileşeni bilimsel bilgidir. Bu bilimsel bilgiyi üretecek, geliştirecek bilim adamlarına, bilim kadınlarına ihtiyaç vardır, hiç tartışmıyoruz bunu. Ama önemli olan şey, bilgi dediğimiz şey bir üst kümedir, bu üst kümeden gidelim, altındaki tartışmayı şu anda yapmanın gereği yok.

Vaktim olmadığı için sonunda söyleyemedim ama yazılı metinde de var, örneğin ben de araştırma geliştirmenin, Ar-Ge’nin, bilgi toplumu için en temel görevlerden birisi olduğunu hatta devletin, kamunun bu konuda katkıda bulunması gereğini, zorunlu olduğunu söyledim. Ar-Ge dediğimiz zaman da tabii ki bilimsel çalışmaları bilim adamlarını da kast ediyorum. Bağışlasın değerli hocam beni, onun için orada gereksiz bir endişe var gibime geliyor bana. Kimse burada bilimsel bil-

giyi dışlamıyor, ama adını doğru koyalım. Beni bağışlayın zamanımız kısıtlı, şu tartışma beni rahatsız ettiği için izniniz olursa o konuya tekrar değinmek istiyorum. Çünkü bilerek veya bilmeyerek "bilim toplumu" sözcüğü de edilmekte. Bilim toplumu, iyi de yani 2002 yılında bilim toplumunu, yine bilgi toplumunun bir alt kümesi olarak düşünüyoruz. Aksi halde bir kavram kargaşası yaratıyoruz. Sade vatandaşa aslında biz en sade, en yalın şekilde bilgi toplumunun ne olduğunu anlatmakla görevliyiz. O bakımdan benim sözlerim yanlış anlaşıldıysa özür diliyorum ama dediğim gibi; yani belki bilmiyorum, beni tanıyor musunuz 30 küsur senedir ben de üniversitede bir öğretim üyesi olarak bulundum. Benim bilime karşı çıkmam, bilimsel çalışmalara karşı olmam söz konusu edilemez.

OTURUM BAŞKANI – Şimdi yanıtlar için ilk sözü Prof. Dr. Irzık'a veriyorum. Buyurun Sayın Prof. Irzık.

PROF. DR. GÜROL IRZIK – Çok özür dilerim Ayşe'den söz önceliğini aldığım için; Zekiye Hanımın sorusuyla başlayayım. Dünkü oturumda farklı bilgi türleri olduğunu epeyce konuştuk. Kendi bildirimde de işte hüner-beceri anlamında bilgi, örtük bilgi önermesel bilgi ayrımlarından söz ettik, dolayısıyla evet bilgi kavramının genişletilmesinden ya-nayız, o konuda bir anlaşmazlık yok.

İnternet üzerinden elde edilen enformasyonun (ya da iletinin) güvenilirliği sorunu, bir gazetede edindiğiniz enformasyonun güvenilirliğinden farklı değil. Birini nasıl sınıyorsanız, denetliyorsanız öbürünü de öyle yapacaksınız. Yani, birinin bilgisayar ekranından gelmesi yeni bir problem getirmiyor, site ne kadar güvenilir, gazete ne kadar güvenilir, diğer bildiklerimle uyuyor mu, bunlara bakarsınız, gelen enformasyonu bağımsız olarak denetlemeye çalışırsınız, aklınızı mantığınızı kullanırsınız, sizden daha iyi bilenlere sorarsınız vesaire; ama orada yeni bir şey yok, belki daha fazla enformasyon bombardımanına maruz kalmak dışında.

Nükhet Hanımın sorusu çok önemli bir soru; yani normatif alan nasıl tanımlanacak? Buna kolay bir cevap yok, bana en yakın gelen yaklaşım Habermas'ın iletişimsel eylem kuramına benzer, o çerçevede

bir şey. Yani, demokrasi böyle kişilerin kelle başına oy vermesine indirgenirse, işin içinden çıkamazsınız. Onun için şöyle bir şey öneriyor Habermas: önce diyor, her türlü baskıdan, toplumsal, bireysel baskıdan arınmış bir ideal konuşma ortamının oluşturulması gerek. Gerçek demokrasi ancak böyle bir ortamda mümkün olabilir, kişiler kendi akıllarını kullanarak, konuşarak, tartışarak, müzakere ederek, nasıl bir hayatın iyi bir hayat olduğu konusunda bir konsensusa ulaşabilirler. İşte o zaman hem içerik olacak, hem de o içeriğe belli bir yoldan gittiğiniz için, herkes memnun olacak, memnun olmazsa da kendi düşen ağlamaz deyip, bundan herkes sorumlu olduğu için hesabını verecek filan; ama tabii buraya gelmek için bir fırın ekmek yememiz lazım; ama ilerleme var; yani 150 yıl önceki hayata bakarsanız işçilerin 16 saatten 8 saat çalışma hakkına yahut kadınlar dahil, herkesin oy hakkına sahip olduklarını görürsünüz. Demek ki bir miktar ilerleme var.

Son olarak bir yanlış anlama oldu kanısındayım. Şimdi, "hayatta en hakiki ve tek mürşit ilimdir, fendir" dersiniz yanlış bir şey söylemiş olursunuz. Hayattaki mürşitlerden, önemli mürşitlerden bir tanesi ilim ve fendir, buna ben de katılıyorum elbette ama tek ve en hakiki mürşit dediğiniz zaman başka hiçbir aydınlatıcı, yol gösterici yoktur demiş oluyorsunuz. Fritz Haber'i bilir misiniz? 1918'lerde kimya nobeli almıştır, havadaki azotu amonyağa dönüştürmeyi başarmış ve böylece suni gübre üretimini mümkün kılmıştır. Bu da tarımsal üretimi üç beş katına çıkarmış, açlık sorununun çözümüne katkı yapmıştır. Ama aynı zamanda o muazzam bilgisini Alman hükümetinin emrine verip kimyasal gaz üretiminde kullanmış Birinci Dünya Savaşında, bir gecede beş bin insanın ölümüne neden olmuştur. Karısı, ki oda Kimyacıdır bu nedenle intihar etmiştir. Haber ise albaylıkla taltif edilmiştir. Daha sonra da Haber siklon gazı yapımına muazzam katkılarda bulunuyor. Biliyorsunuz, siklon gazıyla İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudiler gaz odalarında can verdiler. İşin ironik tarafı, kendisi de bir Yahudi olan Fritz Haber, naziler iktidara geldiği zaman bütün görevlerinden uzaklaştırılıyor, fakat ne yazık ki, kendisi siklon gazının Yahudiler üzerindeki etkisini göremeden 1933'te ölüyor. Şimdi, alın size bilim, alın size sonuçları. Fritz Haber acaba nasıl bir toplum insan tahayyülüne sahipti ki, insanların gaz odalarında ölmelerine neden olacak gazın üretimi için, savaşta bin-

lerce insanın ölümüne yol açacak gazların yapımı için kafa patlatmış tır?

Son nokta olarak şunu söylemek isterim. Bilimden, değer yargıları oluşturulurken yararlanılmasın demiyorum. Tabii ki şimdi klonlama yapalım mı yapmayalım mı diye sorarken biyologlar ne düşünüyorlar bilgi alacağım. Ama mesele sadece o bilgiyi edinmekle bitmiyor. Çünkü o bilgiler size klonlama yapmak iyi bir şey midir, değil midir sorusunun cevabını tek başına vermiyor, çünkü bu soru bir değer yargısını içeriyor. Biyoloji ve tıpta değer yargıları örtük ya da gizli olarak her zaman vardır, ama bunlar sanki nesnel verilermiş gibi dayatılırsa, açığa çıkarılıp eleştirilmeleri gerekir.

PROF. DR. AYŞE ERZAN – Ben, bütün konuşmacılara, sorulara teşekkür ederim. Burada sizin sorunuza çok kısa şöyle cevap vereceğim. Siz dediniz ki, hayatta en hakiki mürşit ilimdir, yanlış mı? Ben diyeceğim ki, bu normatif bir önermedir, bir pozitif önerme olarak öne sürülmesi uygun değildir; ama yanlışlık doğruluğun da konusu değildir. Tamam mı, yani bunun getireceği birtakım şeyler de vardır, bunun savunulmasının getireceği birtakım yararlar vardır.

Şimdi, Nükhet'in söylediği şeye biraz bir şeyler eklemek istiyorum. Bir tarihsel bağlamda bakacak olursak, bizim neredeyse bütün kültürel evrenimizi biçimleyen Batı modelinde, bu temel bilimler dışı bilişsel faaliyet (her ne kadar aydınlanma süreci oldukça travmatik bir süreçse de yine daha uzun bir döneme yayılmış ve bize göre daha az kesintisiz gelişmiş bir alan) ta antik çağdan beri gelen bir gelenek. Ondan sonra Ortaçağda her ne kadar bu alan tamamiyle din tarafından domine edilmişse de, aynı faaliyetin dönüşerek yine aydınlanma çağında ve sonrasında devamı gibi bir avantajı var. Halbuki bizim ülkemizde çok sert bir kopuş var. Yani cumhuriyet dönemi sonrasında özellikle temel bilimler, daha dar anlamında bilim, kendine yeni bir (doğa üstü güçlerden değil, laik bir toplumda) meşruiyet arayışı içinde olan bir rejimi meşrulaştırma zeminlerinden biri olarak çok ezici bir yük üstlenmiş. Tabii aynı olayı Fransız Devrimi için de görebilirsiniz; yani Fransız Devrimi sonrası kısa bir dönem içinde bu çok belirgin bir olaydır. Ama bu yükün altında bir yandan işte bilimler en hakiki mürşit olmaya uğraşırken, bir yandan da (aslında cumhuriyetinin kuruluşunun hemen sonrasında bu yo-

rum çok daha zengin bir biçimde yapılır) rejimin daha baskıcı dönemlerinde özellikle 1980 sonrası, tüm beşeri bilimlerin, felsefenin çok büyük baskı altına girdiğini veya neredeyse müfredattan çıkarıldığını görüyoruz. Bunun da çok iyi olmadığını insanların hafif hafif fark ettikleri belli. Teknik üniversitelerde bile insan ve toplum bilimleri gibi bölümlerin kurulması filan biçiminde bunu görüyoruz. Ama bunun sanıyorum ayırdında olup, buna karşı bir anlamda pozitif ayrımcılık yapmamız gerektiren biri noktadayız.

Din ve dogma dışı alanın sadece ve sadece meşru olanı, "bilimsel" olan, yani temel bilimler anlamında bilim, değildir. Bunun dışında da insanı özgürleştirici ve toplum yaşamına yaşamsal öneme haiz veriler sağlayıcı zihinsel faaliyetler vardır ve bunlara sahip çıkılması gerekir. Dediğim gibi, pozitif ayrımcı bir programa ihtiyacımız var sanıyorum.

Bilimcilerin kendi eylemleri üzerine düşünmeleri tabîi bu Gürol'un söylediği Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşiyor ilk önce ama arada kısa bir ara var, sonra İkinci Dünya Savaşı sonrasında Pugwash hareketi gibi hareketlerle sonra Vietnam Savaşının kızışmaya başladığı dönemlerde, mesela Amerikan Fizik Derneği içinde (SPA) Science for the People grubu gibi gruplar içinde çok aktif olarak yürütülmüş bir faaliyettir ve tabîi onsuz olamaz, aynı biçimde mutlaka bugün genetikçilerin, biyologların doğrudan doğruya o meslek grubu içinde kendi yaptıkları şeyler üzerine dönüp kafa yormaları ve bunun toplumda, toplumun bilimcilerden beklediği bir faaliyet türü olarak da özendirilmesi, önemsenmesi bence çok gerekiyor.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim. Başkan olarak bir hususu söylemek istiyorum. Bu söylenenleri sosyal bilimciler olarak memnuniyetle karşılıyoruz. Teşekkür ederim. Oturumu tamamlamış bulunuyoruz.

OTURUM 6

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. M. Orhan ÖZTÜRK**

TÜBA Şeref Üyesi

ENFORMASYON TOPLUMU VE MEDYA

*Aydın UĞUR**

Çalışmamızın başlığı – her ne kadar sükûnet içinde, yan yana diki-
lip duran – iki kavramdan oluşuyorsa da, biz (deneyimli okurlar) bili-
yoruz ki, iş daha karışık: Asıl başlık harflerin ardında, seziliyor. <Enfor-
masyon toplumu diye adlandırılrsa da ne idüğü belli olmayan oluşum-
da, her nedense, basın sözcüğüyle değil de medya lafıyla kuşatılmak is-
tenen kurum(lar) hangi biçimlere bürünecek, hangi işlevleri üstlene-
cek?>. Burada tek bir soru değil, deyim yerindeyse, bir “soru hevengi”
var. Çalışmamız bu hevengi oluşturan soruların ilkinin açıklığa kavuştur-
ma arayışıyla başlayacak. Birinci bölümde “enformasyon toplumu”
yaklaşımının gelişim öyküsüne eğileceğiz, bu yaklaşımın sosyolojik ge-
lenek içinde nereye oturduğuna bakacağız. İkinci bölüm, kitle iletişim
araçları lafıyla karşıladığımız yapıların son yıllarda yaşadığı radikal dö-
nüşümün sergilenmesine ayrılacak. Son bölümde ise, <yeni çağda bu
yeni medyaların mülkiyetinin dağılımı nasıl olacak, mesajların üretimi-
ni kimler denetleyecek ve en nihayet farklı kesimlerin medyaya ve en-
formasyona erişim olanakları nasıl bir seyir izleyecek> sorularının yanı-
tı aranacak.

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

1. ENFORMASYON TOPLUMU : KISA BİR TARİHÇE

“Enformasyon toplumu” kavramı neredeyse son yirmi beş yıldır sosyoloji literatüründe yer alıyor. Ancak analitik yönlerinden ziyade polemik ortamlarındaki kullanımıyla tanınıyor. Önümüzdeki dünyayı açıklamakta enformasyon toplumu kavramının geçerli olduğunu düşünenlerin çok büyük kısmı ile bu kavramın bir göz boyamacılığı işini üstlendiğine inananların çoğunluğu kavramın taşıdığı kavrayış imkânlarıyla pek ilgili değiller. Taraftarları <enformasyon toplumuna giriyoruz, artık eski dünya bitti; eskiyle hiç ilgisi olmayan bir sosyal düzen kuruldu, kuruluyor; eski çatışmaların esamesi okunmayacak; pembe bir geleceğin eşiğindeyiz> biçimindeki düz ve çok yüzeysel bir okumayla yetinirken, karşıtları duydukları tepkide bir adım daha atıyorlar ve kavramın işaret ettiği dönüşümleri görmemezlikten gelebiliyorlar. Biz bu çalışmada kantarın topuzunu ortada tutmaya çalışacak, içine girdiğimiz toplumsal evrede hem eskinin devamı niteliğinde olan yapı ve süreçleri, hem de yeni oluşumları bir arada görmeyi deneyeceğiz.

Birey, Enformasyon, ilerleme

II. Dünya Savaşından bu yana <sanayi-sonrası toplumu> tartışmalarıyla başlayan ve kapitalizmin eski çelişkilerini, iç gerilimlerini aştığını öne süren bir dizi açıklama geliştirilmiştir. Bu açıklamaların ortak geometrisi bir kopuş momentini ile onun öncesi ve sonrası üzerine bina edilmiş bir periyodizasyon önermesinden ibarettir. Kopuşun öbür adı ise “enformasyon devrimidir”. Liberal düşünce geleceği içinde yer alan bu açıklamaların temelinde üç düşüncel varsayım vardır. Bunlar bireycilik, bilim ve ilerleme anlayışlarıdır.⁹⁴ Doğal hukuktan gelen haklara sahip olan bireyin mutlak önceliği ve değeri liberal siyaset kuramının temel taşıdır. Bu özerk bireye olan inanç liberal toplum kuramına da damgasını vurmaktadır: Bu kurama göre, toplum özerk bireylerin özgür anlaşmaları sonucunda bir araya gelmeyi kabullerinin bir ürünüdür. Bilim ise bu bireyin, aklını kullanarak rasyonalizm ve deney yolun-

⁹⁴ Lawrence Grossberg, <Interpreting the Crisis of Culture in Communication Theory>, G. Cleveland Wilhoit ve Harold D. Block (der.) Mass Communication Review yearbook vol.2 (Beverly hills, Sage 1981) s.147-159.

dan ayrılmazsa, erişeceği bilgilerdir. Bireye inanç, bireyin aklının ürünü olan bilime de inancı beraberinde getirmektedir. Nesnel akıl ve bilimsel gözlem, bireysel zihnin evrenin işleyiş kurallarını ortaya koymasının yolunu açar. O halde, liberal düşünceye göre, bilgisizlik en büyük sorundur. Kurtuluş, bilgi (enformasyon) ile eşanlamlıdır. Enformasyon, öte yandan, kudret, iktidar demektir. Liberal düşüncede ilerlemeye inanmak demek, enformasyona inanmak, bilgi birikiminin araçlara dönüşmek suretiyle insanlığa durmaksızın daha ileri bir mutluluk düzeyi sağladığının bilincinde olmak demektir. Ne var ki, modern toplumda her şeyin çok iyi olduğu iddia edilemez. Bir uygarlık bunalımı yaşandığına ilişkin belirtiler vardır. Liberal görüşe göre, bunların temelinde de her zamanki eksiklik, yani bilgisizlik yatmaktadır. İdeolojiler bilgiyi sapırtmaktadır; beri yandan, otoritenin baskısı bilginin (enformasyonun) özgürce yeşermesine ya da özgürce dolaşımına engel olmaktadır.⁹⁵

O halde, enformasyon üretimi ve iletimi, bunalımdan çıkışta başlıca etken olacaktır. Değil mi ki, her şey bilgisizlikten kaynaklanmaktadır, o halde günümüzde patlama halindeki iletişim teknolojileri bilgiyi odaklarına aldıklarından yeni bir devrimin, “Enformasyon Devrimi”nin habercileridir.⁹⁶

Enformasyon Devrimi

Yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri bireyin gerçek anlamda değerini bulacağı uyumlu, ademi merkezietçi, demokratik toplumun alt yapısını oluşturacaktır. Toplumsal hastalıklar artan enformasyon ve iletişim miktarı ve akışıyla tedavi edilecektir.

Bir devrimden söz etmek, devrim öncesinde ve sonrasında farklı yapılar ve ilişkiler içeren toplum biçimlerinden söz etmek anlamına gelir. Nitekim, liberal görüş taraftarları toplumların tarihsel gelişimine ilişkin bir periyodizasyon önermektedirler. Önce tarım toplumu gel-

⁹⁵ Son yirmi yıldır iletişim alanında gözlenen özelleştirme ve kuralların kaldırılması (*deregulation*) politikalarına fikir babalığı etmiş olan İthiel de Sola Pool da bu mantığı izlemekte ve yeni iletişim teknolojilerine herhangi bir yasal düzenleme getirilmesinin gelişmeyi, dolayısıyla toplumun mutluluğuna giden yolu tıkayacağını ileri sürmektedir. Bakınız İ. de Sola Pool, *Technologies of Freedom*, (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1984)

⁹⁶ Aynı sürece tanımlamak üzere üç kavram -“bilgi devrimi”, <enformasyon devrimi>, ve <iletim devrimi>- birbirinin yerine kullanılmaktadır.

mektedir; bunu sanayi toplumu izlemiştir; şimdi ise enformasyon toplumu ya da sanayi-sonrası toplumu evresine girilmiştir. Bu üçleme radikal bir dönüşümden söz açan bütün araştırmacıların izlediği modeldir.⁹⁷ Bu modeli açalım. <İnsanlık (...) teknolojilerin kullanımıyla, <İlkel Toplumdan> <Tarım Toplumuna> geçti. İlkel Toplumda doğanın verdikleriyle yetinen insanlık; tarım toplumunda ekip-biçerek daha çok üretmeyi başardı. Tarımsal üretimin ana girdisi topraktır. İnsanlık elindeki sınırlı teknolojik imkanlarla toprağı işleyerek **varlığını** sürdürdü ve **refahını** artırdı. **Sanayi toplumu** döneminde, toprağın yerine sermaye malları, yani makinalar ikame edildi. **Mekanik düşünce** ve **mekanik teknolojinin** ürünü olan makinalar, **sanayi toplumunun** temel belirleyeni oldu. (...) Sanayileşmek demek, **sermaye malları stokları** olarak **makine ve techizat donanımının artışı** anlamını taşıyordu. (...) refah artışının kaynağı **sermaye mallarıydı**. Her iki toplum düzeninde de birer **madde** olan toprak ve sermaye ile **başka maddeler** üretiliyordu. Kısacası, Tarım ve sanayi toplumlarında **zenginlik ve refah artışı** **maddi kaynakların** çoğaltılmasına dayanıyordu. Tarım toplumunda, uzun yıllar içinde **gelenekleşmiş değerler sisteminin** belirlediği **durağan bir dünya görüşü** egemendi. Sanayi toplumu, **rönesans, reform ve aydınlanma** çağının birikimleri içinde bir **paradigma** değişimi yaşayarak, **geleneksel düşünceden mekanik düşünceye** geçiş yaptı. Sanayi Toplumu'nun **teknolojileri; mekanik düşünce paradigmalarının**, yaşamın her alanına uygulanmasından kaynaklanıyordu. Mekanik düşünce ve mekanik ilişkiler toplumsal yaşama yansıyor ve insan ilişkilerinde de <mekanik akıl> **rasyonalist, tekdüze, hiyerarşik** yapılar oluştuyordu. Tarım toplumunun **geleneksel yapılarının** yerini, sanayi toplumunun **mekanik yapıları** almıştı. Sanayi toplumunda yaşanan **bilimsel gelişme**, 20. yy'ın ilk çeyreğinde, yeni bir bilimsel **paradigmanın** yani **kuantum mekaniğinin** doğuşunu müjdeliyordu. (...) Kuantum teknolojisi (...) mikro elektronikte yeni bir devrim yarattı. Bilgisayardan ile-

⁹⁷ Gerçekten de ulus farkı olmaksızın sanayi-sonrası ve enformasyon toplumu teorisyenlerinin hepsi "üç adım" modelini kullanmaktadır. Bk. Alain Touraine, *La société post-industrielle* (Paris: Denoel, 1969); Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* (New York: Basic, 1973); Alvin Toffler, *The Third Wave* (London: Collins, 1980); Yoneji Masuda, *The Information Society as Post-Industrial Society* (Washington, D. C: World Future Society, 1981).

tişime, robotlardan, uydulara ve yeni malzemelere her alanda köklü devrimler yaşandı. (...) **Kuantum teknolojilerinin** , günlük yaşama taşıdığı köklü yenilenmeler, daha 20.yy'ın son çeyreğinde sanayi toplumunu sona erdirip yeni **bir toplum yapısının** doğmasına neden oldu. Kuantum teknolojileriyle, bilgi ile bilginin üretimi başladı. Daha önceki toplum yapılarındaki madde ile maddenin üretimi yerine; Kuantum düşüncesinde bilgi ile bilgi üretiliyordu. Kuantum teknolojileri, **insan beynini ikame eden teknolojiler** olarak bilgi ile bilgi üretimindeki sınırları hergün aşmaya ve yenilemeye başladı. (...) İşte, **toprak ve sermaye** yerine, bilginin **temel üretim** aracı olduğu bu yeni toplum düzenine **enformasyon toplumu** diyoruz.>⁹⁸

Yukarıdaki alıntı tartıştığımız modelin bütün hatlarını ortaya koyuyor. "Kuantum teknolojileri" diye adlandırılan oluşuma böylesi merkezi bir işlev atfedilmesinin oldukça istisnai olmasını bir kenara bırakırsak, periyotlaştırmaya, nedenselliklere, ilişkileri hiyerarşilendirmelere dair söylenenler enformasyon toplumu kavramsallaştırmasının en <du-ru> sunumlarının bir prototipi özelliğinde. Burada dikkat edilmesi gereken nokta sosyo-ekonomik zemin ele alınıyor gibi gözükürken bu zeminin can damarını oluşturan mülkiyet ve üretim ilişkileri faslının tamamen analiz dışında bırakılıyor olmasıdır. Bu modelin mahiyetini tayin eden temel anlayış teknolojinin toplumsal oluşum sürecinde bağımsız değişken olarak görülmesidir. Modelin kalbinde bir ikinci özellik daha yatmaktadır. Bunun ne olduğunu görmek üzere H. Erkan'ın makalesine dönelim. Yazar, enformasyon toplumuna geçişin gebe olduğu yenilikleri şöyle sıralıyor.⁹⁹ <Enformasyon toplumunda **insani değer ve niteliklerin** ön plana çıkması, beynin sadece sol lopunun işleri olan matematik, mantık ve analitik düşünce ile sınırlı kalmak yerine; sağ lopun işlevi olan **yaratıcı düşünme ve duyguların** da düşünce sürecine katılımını sağlıyor. Böylece enformasyon toplumunda **yaratıcı akıl sayesinde** beynin bir bütün olarak **düşünme sürecine** katılması gerçekleşiyor. Kısaca **sanayi**

⁹⁸ Modelin açılımında, sözünü ettiğimiz kalıbı hiçbir eleştirel mesafe koymaksızın olduğu gibi yansıtan bir makaleden uzunca bir alıntı yapıyoruz. Alıntıda yazarın imlasına ve noktalamalarına sadık kalıyoruz Bk. Hüsnü Erkan, <21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye>, *Yeni Türkiye*, <21. Yüzyıl Özel Sayısı>, Ocak-Şubat 1998, Yıl 4, Sayı 19, özellikle s. 134, 135, 136.

⁹⁹ a. g. e, s. 136-137.

toplumundan enformasyon toplumuna geçerken,

- hiyerarşi yerine eşitlik,
- uyum ve uygunluk yerine kişisel nitelik ve yaratıcılık,
- standartizasyon yerine farklılık,
- merkezileşme yerine, merkeziyetçilikten uzaklaşma,
- etkinlik yerine etkililik,
- (...)
- ürünün sayısal içeriği yerine kalitenin önüne çıkması,

güvenlik yerine kendini kanıtlama ve kendini gerçekleştirme, şeklinde **değerler sisteminde** bir kayma ve yeniden yapılanma gerçekleşiyor. Görüldüğü gibi enformasyon toplumu ile her şey yeniden yapılıyor; **yeni bir dünya ve yeni bir toplum; yeni bir insan ve yeni bir dünya görüşü** şekilleniyor. **Bu süreç** bir çok ülkede baş döndürücü bir hızla ilerliyor.>

Geleceğe ilişkin bu iyimser bakış bütün enformasyon toplumu teorisyenlerince paylaşılmaktadır. Bell, Masuda, Toffler gibi liberal düşünce geleneği içinde yer alan bir çok yazar günümüzdeki toplum içi dengesizlikler kadar ülkeler arası eşitsizliklerin çaresini teknolojiden özellikle de enformasyon ve iletişim teknolojilerinden beklemektedir.¹⁰⁰

Aslında her yeni teknoloji özellikle de iletişim teknolojisi ilk çıktığı sıralar gözleri kamaştırmış, önümüzdeki güzelliklerin müjdecisi olarak algılanmıştır. Örneğin, daha 1907'de AT and T firmasının baş mühendisi olan Corty, bir gün uluslar arası telefon şebekesinin kurulduğunda bunun yeryüzüne barış getireceğine inanabilmiştir. Corty, <bir gün bütün halkların aynı dili konuşmasını ya da aynı dillerle anlaşmalarını zorunlu kılacak bir dünya telefon sistemi kuracağız ve bu, yeryüzündeki bütün halkları bir kardeşlik ortamı içinde biraraya getirecek>¹⁰¹, demektedir. Bilgisayarların, günümüzde, Corty'nin telefondan

¹⁰⁰ Daha ayrıntılı sunum için bkz. Frank Webster, *Theories of the Information Society*, (London: Routledge, 1995).

¹⁰¹ Marion May Diltz, *The Telephone in a Changing World* (New York: Longman's Green, 1941), s. 188'den aktaran Ithiel de Sola Pool (der.), *The Social Impact of the Telephone* (Cambridge, Mass. : MIT Press, 1981), s. 128-129.

beklediğini gerçekleştireceğini düşünen uzmanların sayısı hiç de az değildir. 1900'lerin başından günümüze, aradan bir yüz yıl geçtikten sonra, iletişim teknolojilerinden beklenenlerin azalmamış, fakat giderek fazlaşmış olduğu söylenebilir.

Enformasyon toplumu teorisyenlerinin hemen hepsi iki savı birbirinin tamamlayıcısı olarak öne sürmektedir. Savların ilki sanayi toplumunun geride bırakılıp enformasyon toplumuna geçildiği, ikincisi, bu geçiş sayesinde önceki dönemde yaşanan bütün toplumsal aksaklıkların kendiliğinden giderileceği yolundadır. Bu iki savın, aynı anda, birbirinin destekleyicisi biçiminde ortaya konması akla bazı sorular getirmektedir. Acaba enformasyon toplumu kavramı ve modelleri geliştirilirken gerçekten bulgular mı, yoksa temenniler mi ağır basmaktadır? Bu soruya yanıt vermek üzere enformasyon toplumu teorisyenlerinin ortak bölenlerine bir bakalım. Bazı genellemeler yapabiliriz :

1. İster Daniel Bell olsun, ister Yoneji Masuda, ister Alvin Toffler, ister Alain Touraine, hepsi, bir saptamada anlaşılmaktadır: Günümüzde, gerçi ekonomik düzlemde bir gelişmişlik söz konusudur, ama bu yeterli değildir, <Birey> gibi, <kişiliğin gerçekleşmesi> gibi, Batı uygarlığının en temel değerler olarak kabul ettiği noktalarda, kapitalist ya da -tercih edilen adlandırmalarıyla- sanayi toplumu vaadlerini tam anlamıyla yerine getirememekte, yurttaşlık duygusu yitirilmekte, demokrasilerde katılım boyutu arzulandan çok geride kalmakta, eşitsizlikler giderek pekişmektedir.

2. Bu gerilimli sorunların nedenlerine ilişkin –toplumsal eşitsizliği doğuran ve besleyen mülkiyet ve üretim ilişkileri gibi süreçlere hiç değinmeyen- bir açıklama çerçevesi gerekmektedir. Liberal düşünce geleneği böylesi bir çerçeveyi sunmaktadır. Bu düşünce geleneği, geriye dönüp baktığında, geçmişte, kendi koyduğu tanımlar icabı, benzer bir örnek görmektedir: Tarım toplumunun ya da feodal toplumun aşılmasında kullanılan temel kaldıraç –liberal bakışa göre- bilim ve onun ete kemiğe bürünmesi olan teknoloji tarafından sağlanmıştır. Şimdi de, yaşanan toplumsal sorunları aşmak üzere aynı kaldıraç devreye girmektedir. Teknoloji –özellikle de enformasyonun, bilginin gelişmesi ve yayılmasına yönelik olanı- benzer bir atılımın gerçekleştirilmesinde seferber edilmelidir.

İyi de, bu analizin tam da bu noktasında karşı karşıya olduğumuz önermeler bir düşünce geleneğinin alışıldık akıl yürütme doğrultusu mudur, nesnel bir saptama mıdır, yoksa temennilerden mi söz ediliyor, anlamak zorlaşmaktadır. Ancak, açık olan, enformasyon toplumu modellerinin hemen hepsinde motor gücün yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri tarafından sağlanmasıdır.

Elbette, Ahmet İnam'ın dediği gibi, <teknolojinin altında yatan öte dünyalara uçma umudu unutulmamalı. Yoksa eksik tanırız teknolojiyi>¹⁰²

Ancak, bu modellerdeki sorun, teknolojinin toplumsal ilişkilerden yaratıldığına inanılmasıdır. Bu modeller bizim geleneksel bir değişimizle, aynı nedensellik bağıntısını taşımaktadır. Hepimizin bildiği <tüfek icat olundu, mertlik bozuldu> değişinden söz etmek istiyorum. Biraz düşündüğünde <tüfek icat olundu, mertlik bozuldu> denkleminin gerçekliği yanlış algıladığı görülmektedir: Tüfek kendi kendine ortaya çıkmamaktadır. Belli ki birileri, bir takım kurumlar, ok ve yayın, kılıcın, mızrağın sınırlı menzilini aşacak, pazu gücüne gerek duyurmayacak yeni bir silah peşine düşmüşlerdi; tüfek o yüzden bulunmuştur. Mertlik tüfek çıkmadan, onu arama başladığında bozulmuştur. Doğru denklem <mertlik bozuldu, tüfek icat olundu> biçiminde konulmalıdır. Kısacası, teknoloji denetim-dışı, bağımsız değişken değildir.¹⁰³ Bilim ve onun uzantısı teknoloji, esasen Foucault'ın ısrarla belirttiği gibi, iktidar stratejilerinin ürünleridir.¹⁰⁴

İşin bu yanını ihmal etmeden yeni evrenin içerdiği radikal dönüşümü açıklayanlar arasında en kapsalı ve sistematik analizi Manuel Castells önermektedir.

Ağ Toplum (Network society)

Manuel Castells'in üç ciltten oluşan, "Enformasyon Çağı" genel başlığını taşıyan ve daha şimdiden klasikleşmiş olan çalışmasında yap-

¹⁰² Ahmet İnam, "Gel Şu Teyyare ile", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 9 Mart 2002, s. 2

¹⁰³ Langdon Winner, *Autonomous Technology: Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought* (Cambridge, MA: MIT Press, 1977)

¹⁰⁴ Michel Foucault, *Power / Knowledge: selected interviews and other writings, 1972-1977* (New York: Pantheon Books, 1980)

mak istediği -çoğu diğer enformasyon toplumu teorisyeninin yaptığı gibi- bir öne doğru kaçış yolu kurmak değildir¹⁰⁵ . Castells önce merkez ülkelerde başlayan ve yerküreyi hızla kuşatan yeni oluşumun ne ölçüde eski yapı ve süreçler barındırdığını, ne ölçüde radikal dönüşüm özelliğinde olduğunu yakalamak üzere, ekonomiden başlayıp devlete, oradan kimliklere uzanan, Japonya'dan Rusya'ya, ABD'den Afrika'ya bağlantılar kuran bir analize girişmektedir.

Castells içine girdiğimiz yeni toplumsal evreyi ele almak amacıyla, bir dizi yeni tanım getirmektedir. Toplumlari kavramak üzere, enformasyon toplumu kavramının kurucu babaları olan Bell ve Touraine'in kapitalizm ve devletçilik (ya da Bell'in tercih ettiği adlandırmayla kollektivizm) karşıtlığının oluşturduğu eksenler farklı olarak, sanayi-öncesi, sanayi ve sanayi-sonrası diye giden bir eksen inşa ettiklerine dikkati çeken Castells her iki eksenin de kullanılmasının meseleleri kavrayışımıza yardım ettiğini düşünmektedir. Kapitalizm ve devletçilik (*statism*) kategorilerinin işaret ettiği üretim biçimleri ile kendisinin önerdiği <gelişme biçimleri> (*modes of development*) arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre, bir önceki gelişme biçimi eğer <endüstriyalizm>, ise günümüze damgasını vuran gelişme biçimi <enformasyonizm> olarak tanımlanmalıdır. Castells, hedefini <yeryüzündeki kurumların ve kültürlerin çeşitliliğine bağlı olarak değişik biçimlerde tezahür eden yeni toplumsal yapının su yüzüne çıkışını incelemek> olarak tarif ettiği çalışmasında <yeni toplumsal yapıyı enformasyonizm adını vereceği yeni bir gelişme biçimiyle ilintili olarak ele alacağını, gelişme biçiminin ise 20. yüzyılın sonlarında kapitalizmin kendisini yeniden yapılandırması süreci tarafından tayin edildiğini>¹⁰⁶ belirtmektedir.

Castells'e bakılırsa, evet, şimdi olduğu gibi önümüzdeki dönemde de, üretimin bağrında gerçekleştiği toplumsal ilişkilere kapitalizm

¹⁰⁵ Manuel Castells, *The Information Age: Economie, Society and Culture*. Vol. 1: The Rise of the Network Society, (Cambridge, Mass. : Blackwell Publishers,1996)

Manuel Castells, *The Information Age: Economie, Society and Culture*. Vol. 2: The Power of Identity, (Malden, MA : Blackwell, 1997)

Manuel Castells, *The Information Age: Economie, Society and Culture*. Vol. 3: End of Millenium, (Malden, MA: Blackwell Publishers, 1998)

¹⁰⁶ Manuel Castells, *The Rise of the Network Society*, (Cambridge, Mass. : Blackwell Publishers,1996), s. 14

damgasını vuracaktır. Bir diğer deyişle, köklü bir dönüşüm saptamasında bulunduksa da bu dönüşümün kapitalist üretim biçimi çerçevesinde, kapitalizmin parametrelerine bağlı gerçekleştiğini, yani eski mülkiyet tarzının devam ettiğini akılda tutmak gerekmektedir. Gelgelelim, bir başka noktadan verimlilik (*productivity*) noktasından yaklaşıldığında karşımıza yeni bir durum çıkmaktadır. Verimlilik düzeyleri emek ile maddenin ilişkisi tarafından belirlenmektedir. Bir başka anlatımla enformasyon ve enerji-üretim araçları yani teknik düzenlemeler bağlamında-işe koşulmakta, bu araçlar da emek ile maddenin ilişkisini şekillendirmekte ve en nihayet bu ilişki verimlilik düzeyini belirlemektedir. Demek ki, verimlilik üretimin teknik yakasındaki ilişkilerin oluşturduğu sürece yani gelişme biçimine bağlıdır. O halde, Castells'e göre, şöyle toparlayabiliriz: <Gelişme biçimleri emeğin -ürün yaratmak üzere- madde üzerinde çalışmasını mümkün kılan teknolojik düzenlemelerdir. Artığın düzeyini ve kalitesini nihai olarak tayin eden de bu düzenlemelerdir. Her bir gelişme biçimi üretim sürecinde verimliliğin artırılmasında esas olan unsur tarafından tanımlanır. (...) Bu doğrultuda, tarımsal gelişme biçiminde (*agrarian mode of development*), artığın hacminin yükselmesi üretim sürecinde doğal kaynakların özellikle de toprağın ve emeğin niceliğindeki artışın sonucudur (...) Endüstriyel gelişme biçiminde verimliliğin temel menbaı yeni enerji kaynaklarının devreye sokulması ve üretim ile dolaşım süreçlerinde enerji kullanımının ademimerkezileştirilmesidir. Yeni, enformasyonel gelişme biçiminde verimlilik kaynağını enformasyon yaratma teknolojisi ve bilgi-işlem becerisi ile simge iletişimi oluşturmaktadır.>¹⁰⁷ Castells de, elbette, -hangisi olursa olsun, bütün üretim süreçleri bir şekilde bilgiye ve bilgiyi işleme tabi tutmaya yaslandığından- bu unsurların her zaman çok önemli bir rol üstlendiğinin farkında. Ancak, ona göre, enformasyonel gelişme biçimine özgü olan şey, bu gelişme biçiminde verimliliğin temel kaynağının bilginin bilgi üzerinde işlemde bulunmasıdır.¹⁰⁸ Enformasyonun sadece üretimi ve hizmetleri destekleyici bir unsur olmaktan çıkıp kendisinin en geniş faaliyet ve istihdam alanını oluşturmasıdır.

¹⁰⁷ a. g. e. s. 6

¹⁰⁸ a. g. e. s. 17

Castells'in açıklama çerçevesinin üstünlüğü hem mülkiyet ilişkilerinin hem de teknolojik dönüşüm dinamiklerinin aynı teorik kumaştan dokunabilmesinden ileri gelmektedir. Castells'in analizi teknolojiyi toplumsaldan bağımsız bir değişken gibi algılamamakta, ama, onun dönüp toplumdaki ilişkilere şekil verebildiğini görmeye olanak tanımaktadır. Ortaya çıkana Castells sanayi-sonrası toplum ya da enformasyon toplumu yerine <ağ toplumu> (*network society*) demeyi yeğlemektedir. Yerküreyi kucaklayan bu toplumda <akışların oluşturduğu mekân> (*space of flows*) ile <yerlerin oluşturduğu mekân> (*space of places*) arasındaki bir karşıtlık su yüzüne çıkmakta ve yeni enformasyon teknolojilerinin sağladığı olanaklar üzerine bina olan <yersiz iktidarlara> (*placeless power*) ile <iktidarsız yerler> (*powerless places*) arasındaki çelişkilerin temelini oluşturmaktadır. Castells'in yaklaşımında enformasyon çağı toplumunun çelişkilerden, çatışmalardan azade, pembe versiyonlarından farklı, temennilere değil de somut verilere dayalı bir analizini bulmaktayız.

II. YENİ MEDYA

Şimdi çalışmamızın ikinci ayağına geçebilir, medyaya yoğunlaşabiliriz. Enformasyon toplumunda, medya olarak adlandırdığımız kurumu iki farklı vurguyla ele alabiliriz. Analizimizi 1980'lerden sonraki gelişmelerin etkisiyle meydana gelen yeni ayrımlar çerçevesinde oluşturabiliriz. İlk yolu seçersek kitap, dergi, gazete, radyo, televizyonu tek tek ele alıp yeni teknik sıçramalarla bunların üretim, dağıtım ve tüketimindeki farklılaşmaları irdelememiz gerekir. İkinci yolu tercih edersek, yeni evrede medyadan ziyade "yeni medya" (*new media*) söz eden, genel bir adlandırma zorunluğu ortaya çıktığında <yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri> kavramına başvuran yaklaşımı izlememiz gerekir. Biz, bu, ikinci yolu seçeceğiz. Basit bir nedenle: Çok yakın bir gelecekte eski medyalar bambaşka bir eriyik haline geleceği için.

Gerçekten de, eski ayrımları mümkün kılan sınırların epeyi bir zamandır erime süreci içine girdiğini gözlemliyoruz. Bu satırların yazarı 1988'de yayımlanmış bir makalesine şöyle başlıyor: <1980'li yıllar, iletişim alanında köklü bir dönüşüme sahne olmuştur. Birbirinden çok keskin çizgilerle ayrılagelmiş iletişim sistemlerinin aralarındaki sınırlar ge-

çerliliklerini yitirmektedir. Çok yakın zamana kadar, örneğin telefon ile televizyon iki apayrı âlem olarak görülmekteydi. Bilgisayar sistemlerine dayanan bilişim ise bambaşka bir alanın konusuydu. Oysa, bilişim alanındaki gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Telefon ile televizyon, bilişimin devreye girmesiyle bir "continuum" oluşturur hale gelmişlerdir.¹⁰⁹ 2002'ye geldiğimizde, yaklaşık yirmi yıl içinde, üç alanın entegrasyonu daha da belirginleşmiş, bu entegrasyonun doğurduğu, "yeni medya" adı verilen sistemler iletişim sektörüne hakim olmuşlardır.

<Yeni Medya> yı mümkün kılan adımları, ilke ve teknikleri kısaca bir hatırlayalım:

1. Yüzyüze iletişim dışında kalan bütün iletişim süreçleri elektrokileşmiştir.

2. Bu süreç doğrultusunda, eskiden birbirinden farklı diye belenmiş olan üç ortam –a) kitle iletişim araçları, b) telekomünikasyon ve c) bilgisayar sistemleri (veri iletişimi) içiçe geçmişler; <yöneşme> (convergence) içine girmişlerdir. Örneğin, veri iletişimi ve telefon iletişimi aynı iletim linklerini ve donanımı kullanabilmektedir; ya da, İnternet'teki enformasyon hizmetleri ile iletişim hizmetlerinin içiçe geçmesi örneğindeki gibi hizmet düzeyinde yöneşme gerçekleşmektedir. En belirginini ise sesin, verinin, metnin ve görüntünün tek bir altyapı üzerinden iletilmesi, aynı ortamlarda işleme tabi tutmasıdır. Yöneşme olgusunu mümkün kılan ilke ise <sayısallaşma> (digitalization) ilkesidir. Hem telefon ile radyo ve televizyon yayınları hem de baskı işlemleri sayısallaşmışlardır.

3. Yöneşme ile elele giden bir diğer canalcı olanak <karşılıklı etkileşim> (interactivity) yaygınlık kazanmıştır. Gerçekten de, genellikle bir kaynaktan alıcıya iletilen mesajlar tarzında işleyen tek yönlü iletişim sistemleri yerini hızla iki yönlü etkileşime bırakmaktadır.

Şimdi, 2000'lerin başı itibarıyla <yeni medya> denildiğinde nelelerin kastedildiğini görelim.¹¹⁰ Her bir döküm gibi bu döküm de bazı kümelendirmeleri zorunlu kılmaktadır: üç esas kümeden söz edebiliriz:

¹⁰⁹ Aydın Uğur, <Yeni İletişim Teknolojileriyle Gelen Yapısal Dönüşüm > ABD örneği, 1960-1986, Ankara Üniversitesi, BYYO, Yıllık 1988, Sayı X, s. 203

¹¹⁰ Bu döküm için geniş biçimde Jan van Dijk, *The Network Society* (London: Sage Publications, 1999), özellikle s. 12-15 ile 242-243'ten yararlandık.

1- “On-line” (ağ hizmetleri özelliğindeki) medyalar; 2- <Off-line> (multimedia) çalışan medyalar; 3- Kombinasyonlar (multimedia ağları)

2000 BAŞLARINDA YENİ MEDYA

A. On-line (ağ hizmetleri özelliğindeki) medyalar

1. Enformasyon kaynağı olup o enformasyonun içeriği, zamanı ve hızı konusunda karar mercii işlevi gören bir merkezin söz konusu enformasyonu yerel birimlerden oluşan izleyici kitlesine eşzamanlı biçimde dağıtması kalıbına göre çalışan <söylevsi> (*allocution*) medyalar:

- Karşılıklı etkileşimli (*interactive*) radyo-tv yayını ve yazılı basın
- Talep üzerine video veya audio
- Uzaktan eğitim

2. Yerel birimlerin istedikleri enformasyonu, o enformasyonun kaynağı olan merkezden, kendi istedikleri içerik, zaman ve hızda seçmeleri kalıbına göre çalışan <başvuru> (*consultation*) medyaları

- Videotex
- Audiotex
- Ses-cevap sistemleri
- Ticari enformasyon hizmetleri

3. Bir dizi yerel birimin yolladığı enformasyonun arasından bir merkezin kendi belirlediği içerik, zaman ve hızda enformasyon toplaması kalıbına göre çalışan <kayıt> (*registration*) medyaları

- Tele-alışveriş
- Tele-bankacılık
- Tele-rezervasyon
- Tele-oylama

4. İki ya da daha fazla yerel birimin bir merkez yerine, ortaklaşa paylaştıkları bir ortam sayesinde, içeriğine, zamanına ve hızına kendi aralarında karar verdikleri iletişim ve enformasyon değiş tokuşuna dayalı kalıba göre çalışan <konuşma temelli> (*conversation*) medyalar

- Elektronik posta
- Elektronik veri değiş tokuşu (EDI)
- Görüntülü telefon
- Tele-konferans (video-konferans, bilgisayarda konferans)

5. Entegre ağlar

- ISDN (*Integrated Services Digital Network*)
- Internet
- Intranet
- Yerel bölge ağları

B. <Off-line> çalışan medyalar

- Geleneksel PC
- Multimedya PC
- Multimedya CD (CD-ROM, CD-I, CD-R, CD-RW, DVD)
- Kişisel sayısal destekleyiciler (avuç-ıçi bilgisayarları)
- Sanal gerçeklik cihazları

C. Kombinasyonlar (multimedia ağları)

- Akıllı ağlar ve yüksek hızla çalışan ağlar
- Internet-2
- Sanal gerçeklik ağları
- Enformasyon otoyolları

III. YENİ TOPLUMDA MEDYAYA ERİŞİM VE ENFORMASYON DENETİMİ

Yukarıda tarif ettiğimiz haliyle yeni medyanın konumu dendiğinde ne anlamalıyız? İletişim bilimlerinde, medya ile toplum arasındaki ilişkiler faslı, genellikle, çok geniş bir yelpaze içinde ele alınır. Bu yelpaze medya ile enformasyonun devletlerin uluslararası sahnedeki yerlerine ve egemenlik yapılarına yönelik etkilerden, sınaî ve ticarî kuruluşların işleyişleri ve yapıları üzerindeki etkilere, bireyin bilişsel gelişmesinin şekillenmesinden, yurttaşların enformasyona erişmesi olanaklarını ve medyaların taşıdığı mesajların/enformasyonun denetimine kadar uzanır.

Gelgelelim, hem bütün bunları tek bir makalenin içine sığdırmak mümkün olmadığından, hem de yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin çalışmamızın ilk kısmında gösterildiği gibi bütün örgütlenmeleri etkiliyor olmalarından ve bununsa apayrı bir ekonomik analiz gereksindirmesinden ötürü, bu noktada, incelememizin enformasyon

toplumunda yeni medyanın etkilerine değinen kısmını belirli boyutlarla sınırlı tutacağız. Devlet kertesine, bireysel gelişime, sınaî ve ticarî kuruluşlara yönelik etkiler faslına girmeyeceğiz. Dikkatimizi yeni medyaya erişim olanakları ve içeriğin denetiminin kimin elinde olduğu konusu üzerinde yoğunlaştıracamız.

Yeni yapılanmaların biz yurttaşlar üzerindeki etkisini yakalamak için tersinden bir yol izleyelim: Medyaları yurttaş olarak biz hangi amaçla kullanırız? Kısaca onu hatırlayalım.

a. Her şeyden önce yurttaşlar olarak içinde yaşadığımız dünyayı zihnimizde <inşa etmek> üzere medyadan yararlanırız. Yakın fizikî çevremiz dışındaki her şeye ilişkin enformasyonu bir iletişim aracı sayesinde ediniriz. Bu gündelik malumat için de böyledir, bilimsel bilgi için de.

b. Yurttaş olarak bizim yaşamımızı –az,ya da çok- etkileyecek olgulara, olaylara dair havadisleri bilmek isteriz.

c. Yine yurttaş olarak yaşadığımız toplumda, dünyada olup bitenler hakkında görüşümüz, itirazlarımız, önerilerimiz vardır. Bunları diğer yurttaşlarla, insanlarla paylaşmak, onları yanımıza çekmek isteriz.

Her üç durumda da medyalara yöneliriz.

Peki, medyaların yurttaşların bu arayışları karşısındaki konumları nedir? Bununla ilgili, günümüzde, en sıkça başvurulanan açıklamaları liberal bakış sunmaktadır. Liberal bakışın penceresinden bakıldığında görülen manzara, özetle, şöyledir:¹¹¹ <... medya toplumun aynasıdır. Yani medya toplumdaki olay ve oluşumları toplumun birey yurttaşlarına yansıtır, dış dünyanın olay ve oluşumlarıyla ilgili ilgileri rasyonel davranabilen bireylere sunarak genel çıkarın oluşmasına çalışır. Medya kuruluşları tek, tek, değişik ve çatışan çıkarları vurgulasalar da, bir yarışma ortamında bütün olarak ele alınabilirler ve genel çıkarın hizmetinde oldukları varsayılır. Kitle iletişim araçlarının toplumda dayanışmayı, bütünleşmeyi sağladığı, dirlik ve düzeni koruduğu, gelişme ve değişimin istikrar içinde gerçekleşmesine hizmet ettiği savunulur.> Gelgelelim, bir varsayım daha vardır. O da, bu ortamda düşüncelerin

¹¹¹ Raşit Kaya, <Medya, Toplum, Siyaset>, in Korkmaz Alemdar (yay. haz.) *Medya ve Gücü ve Demokratik Kurumlar*, (İstanbul: Afa ve TÜSES, 1999) s. 24-25

özgürce ifade edildiği varsayımdır; bizi etkileyecek hadiselerle dair her türlü havadis, görüş herhangi bir engelle karşılaşmadan gelecektir. Biz bu olgular, hadiseler hakkındaki görüşümüzü, istediğimizde, hiçbir engelle karşılaşmadan ifade edebileceğiz. Bu koşulların ete kemiğe bürünmesinin bir diğer adı da basın özgürlüğüdür. Liberal görüşe göre, böylesi ortamlarda “serbest fikir piyasası”nda herkes kendisine uygun olanı seçebilir. Çoğulcu toplumda, herkes kendine uygun olanı seçebilirse, genel çıkar da ençoklaşmış olur.

Ama, ya gerçek yaşam liberal görüşün özlediğinin tersine eğilimler barındırıyor ve örneğin sadece beş firma – Warner (ABD), Bertelsmann (Almanya), EMI (İngiltere), Universal Music Groups (Kanada) ve Sony (Japonya)- ABD’deki müzik kayıtlarının %95’ini, Avrupa’dakinin %50’sini denetliyor ve kayıt endüstrisinin dünyadaki toplam satış rakamı 1997’de 38.1 milyon dolarsa¹¹² ve benzer durumlar film endüstrisinde, internette dolaşan içerikte, gazete ve tvlerde de gözleniyorsa¹¹³, durup içine girilen dönem konusundaki iyimserliğimizi dizginlemek yerinde olur.

Uzun bir süredir özellikle uluslararası zeminde çoğalan bir enformasyon akışının lafının edilemeyeceğini biliyoruz. Özellikle 1970’lerde, UNESCO bünyesinde “Yeni Bir Enformasyon Düzeni” arayışı biçiminde kendini ortaya koyan girişim çerçevesinde gerçekleştirilmiş yüzlerce çalışma bu yönde tanıklık etmişti.¹¹⁴ 70’lerden 2000’e gelindiğinde bu denge­sizliğin azalmaktan ziyade arttığını hepimiz bilmekteyiz.

Ancak enformasyon varsıllarıyla enformasyon yoksulları arasındaki bu eşitsizliğin sadece uluslararası sahnede değil, ülkelerin iç bünyelerinde de artış halinde olduğu açıktır. Örneğin bir ABD’de bile, enformasyon otoyolları kurma niyetlerinin ifade edildiği sırada eşitsizlik çatalı açılmaya devam etmektedir.¹¹⁵

¹¹² David Croteau ve William Hoynes, *Media/Society. Industries, Images, and Audiences* (Thousand Oaks, Cal. : Pine Forge Press. 2000), s. 336,37 ve 38

¹¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ben Bagdikian, *The Media Monopoly*, (Boston: Beacon, 1993)

¹¹⁴ Aydın Uğur, <Zihinlerin Yeni Efendileri> *Keşfedilmemiş Kıta* (İstanbul: İletişim, 1991), s. 149-153

¹¹⁵ Herbert I. Schiller, <Information Deprivation in an Information-Rich Society>, George Gerbner, Hamid Mowlana ve Herbert I. Schiller, *Invisible Crises. What Conglomerate Control of Media Means for America and the World* (Colorado: Westview Pub. , 1996) s. 15-26

Ancak enformasyon varsıllarıyla yoksulları arasındaki uçurumun esasen sosyo-ekonomik eşitsizlikle paralel gittiği de bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla küreselleşmenin sonuçlarıyla ilgili tartışmalarda yapılan bir saptamayı buraya taşımak çok yanlış olmayacaktır: Kuşkusuz, uçurum açılmaya devam etmektedir; ancak enformasyon yoksullarının eriştikleri enformasyonun hacmi, varsıllarınki kadar olmasa da, eskiye kıyasla hızla artmaktadır. Bu süreci bir tür teselli olarak görmek de, herhalde, mümkündür.

Dünyayı zihnimizde inşa ederken başvurduğumuz enformasyonun ezici çoğunluğu merkez ülkelerden kaynaklanıyor ve kaynaklanacağı da benziyor.

Peki, dünyada olup bitenler hakkında görüşlerin aktarılması konusunda iktidar olanaklarından yararlanmayanların durumu ne olacak? Onlar seslerini duyurabilecekler mi? Bu noktada her ne kadar mevcut durumun köklü bir değişikliğe uğramasını beklemek safdillik olaksa da, yeni enformasyon teknolojilerinin <altta kalanlara> eskiden sahip olmadıkları ifade araçları sunduğuna ilişkin bulgular da yok değildir.¹¹⁶

Yeni medya içinde, üzerine en fazla araştırma yapılan Internet ortamından yola çıkarsak, kimi olumlu ipuçları da gözlemlenebilmektedir. Türkiye’de 439 internet kullanıcısıyla gerçekleştirilen bir anket çalışmasına dayalı araştırma internetin, elbette, sadece orta-üst kesimlerce kullanılmasından ötürü, mevcut haliyle demokratik bir kamusal katılımın merkezinde yer almadığını, ancak <internet kullanan birey ve gruplar açısından ele alındığında, bu aracın sunduğu olanakların yadsınamayacak bir özgürlük alanı yarattığı söylenebilir. Araştırma sonuçları, kullanıcıların enformasyona ulaşmada, toplumsal ve siyasal ilgi ve çıkarları doğrultusunda bir araya gelmede ve görüş-alışverişinde bulunmalarında, etkileşimci ve zaman, mekan sınırlarının aşan özelliğiyle kamusal katılım için önemli bir ortam olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Internet yeni bir kamusallık biçiminin yaratılmasında ciddi potansiyellere sahiptir; ancak bu kamusal ortamın yeni bir kamu-

¹¹⁶ Janie F. Metz, <Information Technology and Human Rights >, *Human Rights Quarterly*, Vol 18, No. 4, (1996) s. 705-746

sal alan olarak düşünülmesi, bir toplumsal ağ olabilmesi herkese açıklık ve erişim sunularının genişletilmesi ile olanaklı olacaktır.>

Ancak, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin hakim olduğu dünya zaten ağ kurma becerisinin geliştiği ve herkesin eskiye kıyasla daha fazla söz aldığı bir dünyadır. Gelgelelim, artık merkezî bir kamusal alanda söz alındığı vakit yaratılan etkinin benzerine rastlamak olanaksızdır. Küresel iletişim ortamı parçalanmış kamusal alanlardan oluşmaktadır. Altta kalanlar söz alma fırsatına kavuştukları sırada, sözün etkisi azalmaya yüz tutmuştur.¹¹⁷

Ama, iş yine biz yurttaşların sırtındadır. Nasıl bir toplum düşünüyorsak ve bu düşlerimiz uğruna ne kadar çaba göstermeye hazırsak, gelecek o ölçüde adil, özgür, uyumlu, kısacası uygar bir dünya doğurabilecektir.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Orhan Öztürk) – Çok teşekkür ederiz. Bu konuşmanın yorumcusu Sayın Orhan Bursalı buraya gelebileceği için sonradan verebileceğini belirtmiş, yorum metnini göndermemiştir.

Şimdi, ikinci konuşmacı, Prof. Dr. Bahattin Akşit, Bilgi Toplumuna Geçişte Üniversitenin İşlevi ve Yeniden Yapılanması konulu konuşmasını yapacak. Buyurun. Sayın Prof. Akşit.

¹¹⁷ Nilüfer Timisi, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi: İnternet Ortamında Kamusal Katılım* (Ankara: Ankara Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1999), s. 322-3

BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ VE ÜNİVERSİTELER: ŞU ANDAKİ DURUM VE YENİDEN YAPILANMA KONUSUNDA BAZI SÖYLEM VE TARTIŞMALAR

*Bahattin AKŞİT**

I. GİRİŞ

Yazının başında hemen belirtiyim ki bu yazı bu konuda var olan söylem ve tartışmalardan bir kısmını özetlemek ve bunlardan yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşmak için yazılmıştır. Var olan istatistiksel verilerin analiz edilmesi ve yeni verilerin toplanması daha kapsamlı bir araştırma çerçevesinde mümkün olabilecektir. Ben bu yazıda 1968'deki öğrenci hareketlerinden sonra 20. yüzyıldaki iki çok önemli sosyologun Parsons (1973) ve Bourdieu (1984)'nin üniversite üzerine yazdığı iki kitabı kısaca özetleyeceğim. Sonra enformasyon çağı veya enformasyon/bilgi toplumu ile ilişkili olarak üniversitelerin veya yüksek öğretimin bugünkü durumu ve yeniden yapılanması konusunda yazılan makalelerden bazılarına gönderme yapıp ne tür tartışmaların yapıldığını ve ne tür söylemlerin hakim olmaya başladığını ortaya koymaya çalışacağım. "Virtual/Sanal üniversite", "online üniversite", "Firma Üniversitesi" "kazanç/kar için özel üniversite" ve "kar gütmeyen özel üniversite" (Barnet, 2000; Ryan, 2001; Davies, 2001 ve Middlehurst, 2001) gibi kavramlar ile daha önceden bildiğimiz klasik kamusal üniversite kavramları arasında nasıl bir ilişki olduğunu incelemeye çalışacağım. Daha sonra Türkiye'deki üniversite tartışmalarından bazılarına değinip ne tür söylemlerin ve gelişmelerin olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. Katz ve arkadaşlarının (1999) belirttiği gibi enformasyon/bilgi çağında yüksek öğretimdeki rekabet "şeytanla dans etmeye" benziyor. Bu dansa katılanların ve katılmayı reddedenlerin nerelere doğru yol aldıkları ve akıbetlerinin ne olabileceği ile ilgili tartışmalar ve söylemler bu yazının genel temasını oluşturmaktadır.

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Daha ileriye gitmeden önce bu yazının planını kısaca vermekte yarar vardır: Hemen takip eden ikinci bölümde Parsons ve Platt'ın klasik üniversite ile ilgili sosyolojik çözümlemesini sunacağım. Üçüncü bölümde Bourdieu'nun klasik üniversiteye yönelttiği eleştirilerden söz edeceğim. Dördüncü bölümde iletişim/bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve başka etkenlerin sonucu olarak içine girilmekte olan bilgi/enformasyon toplumunda üniversitelere yöneltilen olanak ve tehditlerin neler olduğu ve klasik üniversiteye alternatif olarak hangi tip üniversitelerin ortaya çıktığını ortaya koyacağım. Beşinci bölümde klasik üniversiteler için olanak veya tehdit olarak algılanabilecek kalite/değerlendirme ve kredilendirme çalışmalarından özetleyeceğim. Altıncı bölümde Türkiye'de üniversitelerin kısa tarihçeni sunup bugünkü gelinen noktada nasıl bir tipoloji çerçevesinde bu üniversitelere bakılabileceği konusunda bir öneri geliştireceğim. Yedinci bölümde ulaştığım sonuçları kısaca özetleyeceğim.

II. AMERİKA'DA ÜNİVERSİTE, 1973

Parsons ve Platt, 1968 üniversite öğrenci hareketlerinden sonra ve bu hareketlerin göstergesi olduğunu düşündükleri "toplumsal ve kültürel krizi/bunalımı" anlamak ve yorumlamak için bir kitap yazdılar ve 1973 yılında *The American University* başlığıyla yayınladılar. Parsons'un kuramına göre modern topluma üç büyük devrimin tamamlanması ile ulaşılabilecektir (Parsons and Platt, 1973: 2-3). Bu büyük devrimlerden birincisi sanayi devrimi olup sosyal sistemin bir alt sistemi olan modern kapitalist ekonomik sistemin görece özerk bir sistem olarak farklılaşmasına ve dolaşım aracı olan parasal-finansal süreçlerin bu sistemdeki hakimiyetine yol açmıştır. İkinci büyük devrim, 1789'da Fransa'daki devrimle başlayan demokratik devrim olup sosyal sistemin bir alt sistemi olan modern siyasal sistemin farklılaşmasına ve onun dolaşım aracı olarak düşünülen temsili iktidar süreçlerinin siyasal sistemdeki hakimiyeti ile sonuçlanmıştır. Üçüncü büyük devrim eğitim devrimi olup modern eğitim sisteminin ve onun ulaştığı doruk olan modern üniversitenin görece özerk bir alt-sistem olarak farklılaşmasına ve burada dolaşıma sokularak artırılan "zeka/akıl" ve "etkileme/nüfuz" gibi dolaşım araçlarının ve ilgili süreçlerin genel eylem sistemi ve toplumsal sistem düzeyle-

rinde yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Parsons'a göre modern toplumlardaki bütün vatandaşların üniversite mezunu olmaları ile birlikte modern toplumsal sistem dünya düzeyinde tamamlanacak ve ancak ondan sonra "post-modern" bir dönemden söz edilebilecektir.

Parsons'un toplumsal eylem kuramını özetleyerek bile ortaya koymak bu yazının sınırları dışındadır. Genel eylem sistemi düzeyi ile toplumsal sistem düzeylerinin karşılıklı iç içe geçtiği süreçlerinden birisi tarihsel olarak üniversitenin çekirdeği veya yapısal odağı olan "bilişsel akılcılık" (*cognitive rationalism*) bütünlüğünün ortaya çıkmasıdır. Bilişsel akılcılık, toplumsal sistemde iktisadi, siyasal ve sivil toplumsal alt-sistemlerin birbirlerinden ve sibernetik olarak onların üstünde yer alan sosyo-kültürel koruyucu sistemden farklılaşması, laikleşmesi ve rasyonelleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak kültürel sistem içindeki bilişsel sembolleştirmenin duygusal/ sanatsal sembolleştirme ve normatif/ etik sembolleştirmeden farklılaşarak öne çıkması ve üniversitenin çekirdeği olarak kurumsallaşması söz konusu olmuştur. Bu çekirdek ve onun işleyişi sonucu artan "zeka/akıl" üniversitenin bütün fakültelerinde dolaşımında olmasına karşın Fen-Edebiyat (*Arts and Sciences*) fakültelerinin lisans ve lisansüstü programlarında ve diğer fakültelerin lisansüstü programlarında daha çok öne çıkmıştır. Parsons'un modern üniversite tanımlamasına göre Fen-Edebiyat fakültesi olmayan ve araştırma işlevleri öne çıkmamış bir üniversite olamaz. Araştırma ve bilgi üretme işlevi, var olan bilgiyi aktarma/öğretme işlevi ve geliştirilmiş olan teknik ve becerileri mühendis, doktor, avukat, yöneticiler ve benzeri profesyonellere öğretme işlevi ile birlikte ve aynı kurum içinde olmak durumundadır.

Üniversite bilginin üretildiği ve aktarıldığı, becerinin ve teknoloji kullanımının öğretildiği bilişsel-rasyonel bir kurumdur. Ancak, öğrencisi ile öğretim üyeleri ile toplumsal bir örgüt/kurumdur. Bu kurumun kurucu ögesi veya birimi her bir disiplinin toplumsal bir bağlama yerleştiği bölümdür. Üniversite bir örgüt olarak parasal/finansal ölçütlerin hakim olduğu firmalardan farklıdır. Aynı şekilde dikey yetki ve iktidarın hakim olduğu bürokratik örgütlerden de farklıdır. Üniversite kollegiyal (meslektaşlararası) eşitlikçi toplumsal ilişkilerin hakim olduğu bir kurumdur. Ancak kollegiyal ilişkilerin hakim olması hiç tabakalaşmanın

olmadığı anlamına gelmez. Parsons'a göre üniversitede dört kollegial grup vardır: tecrübeli öğretim üyeleri, genç öğretim üyeleri, lisansüstü öğrenciler ve lisans öğrencileri. Bu dört grup kendi aralarında kollegial ve eşittirler; ancak birbirleri ile ilişkilerinde tabakalaşma vardır ve bu durum üniversite işlevlerinin yerine getirilmesi için gereklidir.

Parsons'a göre 1968-1970 yılları arasındaki ABD'deki "üniversite krizi", iktisattaki genişleme/enflasyon ve daralma/deflasyon döngüsüne benzer bir döngüyle açıklanabilir. Daha önce üst sınıfların gençlerinin gittiği elit kurumlar olan üniversitelerin ve bu üniversitelere giden öğrencilerin sayısı 1960'lara gelindiğinde önceki dönemlere göre çok artmıştır. Sayısı ve kamu desteği artan üniversiteler, orta ve alt-orta sınıfların gençlerinin erişip devam edebildiği öğretim kurumları haline gelmiştir. Bu genişleme üniversite mezunlarının değerinde bir enflasyona yol açmış ve belirli bir noktada kriz çıkıp deflasyon başlamıştır. Parsons'a göre öğrenci hareketleri böyle bir krize tepki olarak çıkmış ve 1970'de son bulmuştur. Bu hareket üniversitenin çekirdeği olan bilişsel-akılcılığa karşı duygusal-sanatsal ve normatif-etik boyutları gündeme getirmiş ve ihmal edilen bu konular daha çok ele alınır olmuştur. Hareketin gündeme getirdiği ikinci önemli nokta, kollegial örgüt modelindeki tabakalaşmanın sorgulanması ve daha eşitçi ve demokratik ilişkilerin kurumlaştırılması isteğidir. Öğrencilerin daha önceki döneme göre yönetime daha çok katılması bu sorunun bir dereceye kadar aşılmasına yol açmıştır. Parsons'a göre modern üniversite tarihsel gelişimindeki birinci büyük krizini başarı ile atlattır. Ancak, Parsons'u 1978 yılında kaybettiğimiz için, enformasyon/bilgi toplumuna geçiş ile gündeme gelen kazanca dayalı özel üniversiteler, firma üniversiteleri ve sanal/online üniversiteler krizini görememiş ve bu krizin nasıl atlatılacağı konusunu inceleyememiştir.

III. FRANSA'DA ÜNİVERSİTE, 1984

Bilindiği gibi Fransa'da 1968'de oluşup gelişen öğrenci hareketleri Fransa'da ve giderek dünyada toplum ve insan bilimlerinin kökten değişmesine katkıda bulunmuştur. Fransa'nın yirminci yüzyıldaki önemli sosyologlarından birisi olan ve bu yıl kaybettiğimiz Bourdieu üniversite üzerine 1984'de yayınladığı *Homo Academicus* başlıklı kita-

binin araştırmalarına 1968 olaylarından sonra başlamış ve uzun yıllar bu konu üzerine çalışmıştır. Onun gelişmesine katkıda bulunduğu "reflexive" sosyoloji bilgi üreten özne ve kurumların da katılımcı nesnelleştirme yoluyla süreklı ve eleştirel olarak incelenmesini önermektedir. Bourdieu uzun yıllar üniversite öncesi eğitim üzerine çalıştıktan sonra araştırmacı enerjisini 1970'lerde üniversiteye yoğunlaştırmıştır. Parsons ve Plat'ın Amerika'da üniversiteyi incelerken yeterince eleştirel olarak ele almadığı bir konuyu Bourdieu araştırmasında öne çıkarmıştır. Bu konu üniversitenin siyasal ve ekonomik sermaye ile olan ilişkileri konusudur. Bourdieu üniversitenin kültürel, entelektüel, profesyonel ve bilimsel sermaye türleri üreten ve dağıtan bir kurum olarak bu türler ile toplumdaki siyasal, ekonomik ve toplumsal sermaye türleri arasındaki ilişkileri eleştirel olarak incelemektedir (Bourdieu, 1984/1988).

Klasik kamu üniversitelerinin siyasal ve ekonomik sermayeden tamamen bağımsız olduğu, bilimsel araştırmanın ve eleştirinin sınırsızca yapılabilmesi için bu bağımsızlığın gerekli olduğu varsayılmıştır. Batıda üniversitelerin gelişmesi böyle bir özerkliğin gelişmesi ile paralel gitmiştir. Ancak bu durum üniversitelerin siyasal ve ekonomik iktidardan hiç etkilenmediği anlamına gelmez. Bourdieu'nün gözlemlerinden birisi üniversitedeki fakültelerin siyasal ve ekonomik iktidar ile farklı şekillerde ilişkilendiği yönündedir. Tıp, mühendislik, hukuk, işletme ve kamu yönetimi gibi alanlara doğru gidildikçe bu ilişkilerin yoğunluğunun arttığı Fen-Edebiyat ve insan-toplum bilimlerine doğru gidildikçe bu ilişkilerin yoğunluğunun azaldığını gözlemlemiştir. Burada söz konusu olan görelı özerkliğin azalması veya çoğalmasıdır, mutlak özerklik veya mutlak bağımsızlık söz konusu değildir.

Klasik kamu üniversiteleri çerçevesinde yapılan ikinci büyük varsayım kamu üniversitelerine toplumdaki bütün sınıfların gençlerinin gırebildikleri ve girdikten sonra da başarılı olma şansların eşit olduğu yönündedir. Bourdieu hem üniversitelere girme ve hem de girdikten sonra başarılı olma şanslarının eşit olmadığını bu kitap boyunca göstermektedir. Bourdieu, üniversite öncesi eğitim üzerine yaptığı eğitim sosyolojisi araştırmalarında bu konuyu açıklamak için kültürel sermaye kavramını geliştirmek durumunda kalmıştı. Toplumda hakim ve geçerli dil ve kültürün hangi derecede edinildiği ile ilgili olan kültürel ser-

maye kavramı üniversiteye giriş ve oradaki başarı düzeyi ile nasıl ilişkilendirilebilirdi? Üniversiteye giriş veya üniversitedeki başarıyı ölçmek üzere geliştirilen soruların, mülakatların, sınavların ve diğer bütün değerlendirmelerin üniversite öğretim elemanlarının orta sınıf ve üstü kültürel sermayelerinden etkilendiğini yine yıllar boyunca topladığı veriler ile ortaya koyuyor (Bourdieu, 1984/1988).

Bourdieu'nun üniversiteleri bu konularda eleştirel katılımcı nesnelleştirme yöntemi ile kıyasıya eleştirmesi onları bir kenara atmak için değildir. Tam tersine ancak bu eleştiriler öğretim elemanları, öğrenciler ve toplum tarafından sürekli olarak yapıldığı sürece üniversitenin ve bilimin olması gereken nesnel konumuna ulaşip orada kalabileceğini düşündüğü için bu eleştirileri yapmaktadır. Amacı klasik kamu üniversitesini daha nesnel ve bilimsel kılarak savunmak ve güçlendirmektir.

IV. DÜNYADA ENFORMASYON ÇAĞI VE ÜNİVERSİTELERİN YENİDEN YAPILANMASI TARTIŞMALARI, 2002

Klasik veya geleneksel üniversitelerde üretilen bilgi önemli bir kısmı soyut, anlamaya, açıklamaya ve matematiksel veya başka türlü kuramlaştırmalara yönelik bilgilerdir. Mühendislik, tıp, hukuk işletme ve tarım gibi profesyonel eğitim yapan fakültelerde bile bu tür bilgi üretimi ve aktarımı başattır. Bu bilgi aydınlanmacı ve yüksek statülü bir bilgidir. Oysaki enformasyon çağında talep edilen yeni bilgi türü eyleme yönelik, pratik, yerel ve günlük hayatta hemen kullanılacak bilgi ve enformasyondur. Bu durum epistemolojik yaklaşımlarda da değişime yol açmıştır. Geleneksel üniversitelerde üretilen bilgi dışarıdaki nesnelerin bilgisidir ve bu bilgilerin sağlamlığı ve güvenilirliği dışarıdaki nesnelerle karşılıklı ilişki içerisinde olma derecesi ile ölçülür (Barnet, 2000). Yani geçerli epistemoloji ya realist akılcıdır, veya pozitivist Newtoncu akılcıdır veya Einsteinci söylemsel/diyalektik akılcıdır (Bachelard, 1940/1968). Oysaki yeni dünyada geçerli olan bilgi daha çok kullanışlılıkla ilgilidir, yani araçsal epistemoloji "korporasyon/firma epistemolojisi" geçerli olmaya başlamıştır. Ulusaşırı firmalar "bilim insanları" yerine "bilgi memurları"nı, bilgi üretmek ve uygulamakla görevlendirmişlerdir. Bu bilgi memurları var olan bilgiyi toplamak, gerekli yeni bilgileri üretmek ve bu bilgileri mal, hizmet ve enformasyon üretiminin

ve dağıtımının programlanmasında kullanmak durumundadırlar. Bunlar enformasyonel küresel ekonomi içindeki bütün firmalara yaygınlaşmaktadır.

Bazı firmalar bu bilgi üretme ve uygulama faaliyetlerini daha da genişletmekte var olan araştırma-geliştirme (AR-GE) birimlerine kendi çalışanlarına beceri ve bilgileri öğretecek eğitim birimlerinin de ekleyerek korporasyon/firma üniversiteleri kurmaktadır (Barnet, 2000). Firma üniversitelerinde “bilgi memurları” yetiştirilmektedir. Temel ve uygulamalı araştırma yapacak profesyonel bilim insanları buralarda çalışmaktadır. Yeni bilgi, beceri, teknik ve teknoloji işte bu üniversitelerde üretilmekte ve hemen uygulamaya geçirilmektedir. Küreselleşme ve ulusaşırı firmaların yaygınlaşması firma kültürlerinin veya bilgi ve becerilerinin standartlaşmasını gerektirmiştir. Enformasyon çağı ekonomilerinde teknoloji de çabuk değişmektedir. Yeni teknolojiye uygun derslerin ve müfredatın hazırlanması ve bir programın öğrenci alıp eğitmeye başlaması ve mezun vermesi geleneksel üniversitelerde en az dört beş yıl almaktadır. Firma üniversitesi hem yeni teknolojileri üretmekte ve hem de yeni teknolojiler ile çalışacak elemanları eğitmektedir (Ryan, 2001). Bu üniversitelerin çekirdeğinde Parsons ve Platt’ın (1973) ve Bourdieu’nün (1984) bahsettiği biçimde Fen-Edebiyat Fakülteleri bulunmamaktadır. Bu firma üniversitelerinde ise iki temel fakülte bulunmaktadır. Bunlardan birisi biyolojik bilimler, elektronik bilimler, hesaplama bilimlerinin bulunduğu Bilim ve Teknoloji Fakültesi, diğeri ise İşletme Fakültesidir (Barnet, 2000). Bu iki fakülte istenilen yeni teknolojileri, yeni ürünleri, yeni bilişim paketlerini üretmekte ve bu ürünleri üretecekleri ve kullanacakları eğitmekte ve bu süreçlerin nasıl yönetileceğini göstermektedir. 1998 yılında bu tür “firma üniversiteleri”nin sayısı ABD’de 1600 civarındadır (Ryan, 2001). Bu firma üniversitelerinden bazılarının isimleri şöyle sıralanmaktadır: Ford, Arthur Andersen Performance and Learning, Microsoft, McDonald’s Hamburger University, Motorola University, Sears University, MasterCard University, Sun Microsystems, General Electric, Disney Institute (Ryan, 2001 and Davies, 2001). Firma veya korporasyon üniversitelerinin çoğu ulus-devlet merkezli değildir ve çokuluslu veya ulusaşırı bir profesyonel işgücü eğitime yönelmiştir. Ancak, firma merkezli olmaktan çok azı kurtulabilmiştir.

Klasik veya geleneksel üniversitelerin firma üniversitelerinden gelen meydan okumaya verdikleri tepki bazılarının "girişimci üniversiteler" olarak ortaya çıkmaları ve bir tür "akademik kapitalizm" ilişkileri içine girerek yeni ekonomiye bilgi satar duruma gelmeleridir. Bazı kamu üniversiteleri de bu ilişkilerin üniversitelerin evrenselliğini ciddi düzeyde zedelediğini düşünerek bu "akademik kapitalizm" ilişkilerine girmeyi kamudan gelen kaynaklar gittikçe azalıyor olmasına rağmen reddetmektedirler. Üniversiteler yeni dünyadaki bu dansa katılsalar da katılmasalar da bilgi toplumunda bilgi üreten aktörlerin/kurumların çoğalması ve üretilen bilgiye büyük bir çoğunluğun ulaşabiliyor olması dolayısıyla klasik üniversiteler tek veya esas bilgi üreten kurum olmaktan çıkmakta ve böylece üniversitelerin enformasyon veya bilgi üzerine olan tekeli ortadan kalkmaktadır (Barnet, 2000).

"Girişimci üniversite"lerin yeni dünyaya uyum sağlamaya çalışmaları onların everensel olma konumlarını değiştirmekte midir? Üniversitelerde üretilen bilginin everensel olması araştırmaya hiç bir sınır konulmamasından gelmektedir. Sorulan soru ve araştırma yöntemleri, gözlemler, deneyler, topladığımız veriler bilim insanlarını hangi sonuca götürürse götürsün bu sonucu ortaya koymaktan çekinmemek üniversiter bilimsel bilgi üretiminin gereğidir. Tabu, yasak, günah tanımadan bütün sınırları aşmak ancak bilim insanlarının ve onların oluşturduğu topluluğun kendi aralarında kıyasıya tartışmalarına, birbirlerini çekinmeden eleştirmelerine ve dışardan gelecek her türlü eleştiriye kimden gelirse gelsin açık olmaları ile mümkündür. Modern bilgi kuramına veya epistemolojiye göre bir kuramdan tümdengelim yoluyla çıkarsanan hipotezler, gözlemler, deneyler veya anketlerden toplanan verilerle karşılaştırılırlar ve reddedilmeye çalışılırlar. Reddedilememişlerse bu hipotezler bilgiye dönüşmüşlerdir ve reddedilinceye kadar geçerli ve sağlam bilgi olma savlarını sürdürürler. Popper'in yirminci yüzyılın ortalarında geliştirdiği bu yanlışlamacı epistemolojik yaklaşım, tümevarım ile herhangi bir önermeyi/hipotezi doğrulamanın/kanıtlamanın imkansızlığı paradoksundan yola çıkarak geliştirilmiştir (Keat ve Urry, 1975/1994). Popper'ın bu "basit yanlışlamacı" epistemolojisi, Kuhn, Lakatos ve Feyerabend tarafından eleştirilerek geliştirilmiştir. Bu yeni epistemolojik yaklaşıma göre T teorisine uymayan olgular ve bu

olgular arasındaki ilişkiler ile ilgili bulgular artarak belirli bir noktaya varınca T teorisinin bırakılıp alternatif T1 teorisinin kabul edilmesi gerekmektedir (Keat ve Urry, 1975/1994). Bu epistemolojik yaklaşımın geçerli olabilmesi ve yeni kuram ve bilgilerin üretilebilmesi ve bilimin ilerlemesi için sınır tanımazlık, kuramların ve bilimsel bulguların hiç bir kimsenin/kurumun malı olmadan evrensel kamusal alanda açıklanıyor olması, eleştiriye açık olması ve bilgi üretim ve dağıtımından yani üniversiteden hiç bir kimsenin başarıya dayalı olmayan yani doğuştan gelen ölçütlerle dışlanmaması ile mümkündür. "Girişimci üniversiteler" bu çerçevede içinde bilgi üretmeye devam etmektedirler. Ancak, klasik kar gütmeyen özel/vakıf üniversitelerinin veya ABD'deki kamu üniversitelerinin yüksek dönem ücretleri/katkı payları ile öğrenci almaları, her ne kadar burslu öğrencilik yoluyla bu durum aşmaya çalışılsa da, toplumdaki bazı kesimlerin dışlanmasına yol açmaktadır. İkinci olarak, bu tür üniversiteler bünyelerindeki tekno-kentler aracılığı ile veya doğrudan piyasaya üretilen ürünler yoluyla da bilginin alınıp satılan mal durumuna gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Firma üniversiteleri hiç evrensellik iddialarına girmemekte ve evrensellik kriterlerine pek fazla uymamaktadırlar. Bilgi/teknoloji üretiminin herkese açık olması, kamusal alanda açıklanması kurallarının tam tersine bilgi/teknoloji firma için, özel firma çıkarları alanında üretilmekte, ürün ancak piyasada satılabilen mal haline geldikten sonra piyasaya çıkabilmektedir. Araştırma firmanın işine yarayacak sınırlar içinde üretilmekte ve firmanın yararına olmayan alanlara gidememektedir. Firma üniversitelerindeki eğitim çoğunlukla kendi çalışanlarına verilmekte nüfusun geri kalanı dışlanmaktadır. Kapalılık ve firmanın kısa veya uzun dönemli çıkarları ile sınırlı bilgi/teknoloji üretimi ve öğretimi firma üniversitelerinin dar epistemolojik ufuklarını belirlemektedir (Barnet, 2000:413-414). Bu durum onların klasik üniversitelerde disiplinler ve disiplinler arası bölümlerde üretilen bilgi ve teknolojilere bağımlı ve hatta parazitik olduklarının belirtilmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu durum onların klasik üniversitelere sundukları meydan okumayı yok etmemektedir. Diğer yeni "bilgi örgütleri" ile birlikte bu meydan okuma giderek artacağı benzetilmektedir.

Yeni "bilgi örgütleri" veya Sınırsız Yüksek Öğretim Hareketi için-

de (*Borderless Higher Education*) yer alan üniversitelerden en uç noktada olanı firma/korporasyon üniversiteleri olduğu için onlar ile başlayıp onların klasik üniversiteler ile farklılık ve benzerlikleri ve ilişkileri üzerinde durduk. Şimdi kısaca diğer yeni bilgi ve beceri üretme biçimleri olan virtual/sanal üniversiteler, kazanç için özel üniversiteler gibi yeni "bilgi örgütleri" üzerinde duralım. Bunlardan birisi olan virtual/online/ asenkron veya sanal üniversiteler kendi başlarına bağımsız bir üniversite türü olarak alınmayabilirler. Çünkü, kamu üniversitelerinin bazı ders veya programları "online" veya sanal ortamda olabileceği gibi, kar için veya kar gütmeyen özel üniversitelerin veya hatta firma üniversitelerinin bir kısmı da bu örgütlenme ve ilişki biçimini almış olabilir. Bazı aracı/broker sanal üniversiteler ortaya çıkmış yüz yüze ve gerçek mekanlardaki eğitim ile sanal eğitimi belirli bir dağıtım içinde örgütlemeyi denemişlerdir. Kurumlar arası "dağıtılmış öğrenme" kavramına dayanan bu tür örgütler 2000 yılına kadarki haliyle çok başarılı olamamışlardır. Kaliforniya Sanal Üniversitesi (*California Virtual University*), Batı Eyalet Valileri Üniversitesi (*Western Governors University*) ve Ulusal Teknoloji Üniversitesi (*National Technological University*) pek başarılı olamayan aracı sanal üniversitelere örnek oluşturmaktadırlar (Middlehurst, 2001; Ryan, 2001). Doğrudan sanal veya aracı olarak sanal olan üniversiteler klasik üniversitelere karşı önemli tehditler olarak algılanmışlardır. Ancak klasik üniversitelerin sanal üniversite alanına eskiden beri var olan kaliteleri ve ün yapmış isimleri ile girdikleri için yeni ortaya çıkan üniversitelerin tehdit olma veya alternatif olma özellikleri çok fazla öne çıkmamıştır.

Kazanç için kurulan özel üniversiteler de klasik kamu veya kazanç gütmeyen özel üniversitelere bir meydan okuma veya tehdit olarak ortaya çıkmışlardır. Bu tür bir üniversite olan Phoenix Üniversitesi'nin 50000'nin üzerinde öğrencisi olup öğrencilerin yoğunluğuna göre dağıtılmış bir çok kampusu bulunmaktadır. Bu öğrencilerin çoğunluğu yüz yüze ve kiralanmış kampus mekanlarında eğitim görürken bir kısmı da "online" veya sanal eğitim görmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu yeni iş imkanı yaratacak üniversite dereceleri peşinde olan yetişkinlerdir. Bu yetişkinler daha önce bir üniversite bitirmiş veya orta öğretimden iş hayatına atılmış olabilirler. Kampuslar öğrencilerin/yetişkin-

lerin çalıştıkları veya yaşadıkları yerlere çok yakındır. Arabalarını park etme kolaylıkları vardır. Bu öğrenciler işletme, mühendislik, bilişim, öğretmenlik gibi piyasa tarafından aranan alanlarda üniversite derecesi almak üzere bu özel üniversitelere devam etmektedirler. Bu üniversitelerde ders veren bir çekirdek öğretim üyesi kadrosunun dışındakiler ek-görevli öğretim üyeleri olarak klasik kamu üniversitelerinden gelmektedirler. Amerika'da bu türün diğer bazı başarılı örnekleri Keller Lisansüstü İşletme Fakültesi (*Keller Graduate School of Management*), Sylvan/Caliber ve DeVry gibi kar amaçlı özel üniversitelerdir (Middlehurst, 2001; Ryan, 2001).

Klasik üniversitelere alternatif olarak çıkan firma, sanal veya özel üniversiteleri incelerken daha çok ABD'deki deneyimi göz önüne aldık. Türkiye'yi daha yakından ilgilendirmesi nedeni ile kısaca Avrupa üniversitelerinin karşı karşıya olduğu tehdit ve olanakları da gözden geçirmek gerekmektedir. Avrupa'daki üniversitelerin sayısı 2000'e ulaşmıştır. Bunların önemli bir kısmı klasik üniversitelerdir. Ancak onlar da çeşitlenmiştir. Bunlardan bir kısmı bütün fakültelerin hem lisans hem lisansüstü eğitimin yapıldığı geniş kapsamlı üniversitelerdir. Diğer bir kısmı meraka dayalı araştırmayı odağa almış tamamen kamusal kaynaklardan finanse edilen Humboldt tipi üniversitelerdir. Sadece lisansüstünün olduğu veya onun hakim olduğu araştırma üniversiteleri bir başka kategoridir. Bir çok teknik alanı içine alan politeknik üniversiteler ve monoteknik üniversiteler bir başka yaygın üniversite tipidir. Sanal, uzaktan eğitime dayalı veya internet üniversiteleri de ABD'deki kadar yaygın olmamakla birlikte son yıllarda ortaya çıkıp gelişmektedirler. Ayrıca, Siemens, Deutsche Telecom, Daimler-Benz gibi firma üniversiteleri de Avrupa'da ortaya çıkmış ve yaygınlaşmaktadır (Davies, 2001). Klasik kamu üniversitelerinin korunması veya girişimci üniversiteler haline gelmesi ikilemi Avrupa'da ABD'de olduğundan çok daha fazla tartışılmaktadır. Rektörler konferansının ve Avrupa Birliğinin ilgili organları bu konularda araştırmalar yapmakta ve tartışmaktadır (Davies, 2001). Bu gelişmeler karşısında gelişmekte olan ülkelerin üniversitelerinin ne olacağı da UNESCO, Dünya Bankası ve birçok ilgili kurumun bir araya gelmesi ile oluşturulan Yüksek Öğretim ve Toplum Çalışma Gurubu tarafından tartışılmış ve kitap haline getirilmiştir (UNES-

V. DÜNYADA ÜNİVERSİTELERDE KALİTE VE KREDİLENDİRME ÇALIŞMALARI: DİRENİŞ VE DEĞİŞME

Enformasyon çağında klasik kamu üniversitelerini ilgilendiren önemli konulardan birisi onları tehdit eden veya olanak yaratan iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkıp gelişen sanal üniversitelerdir. Onların karşısına çıkan ikinci tehdit veya olanak ise küreselleşme sonucu hızla sayıları artan firma veya kazanca dayalı özel üniversitelerdir. ABD'deki ve Avrupa'daki bu konulardaki gelişmeleri kısaca bir önceki bölümde özetledim. Klasik üniversitelerin karşısına çıkan üçüncü olanak veya tehdit ise kalite çalışmaları ve kredilendirmedir. Kısaca bu gelişmelerden de söz etmek yararlı olacaktır.

Ölçme ve değerlendirme eğitimin her düzeyi için kaçınılmaz uygulamalardan birisidir. Ancak geleneksel ölçme ve değerlendirme derslerin veya programların ürünleri olan eğitilmiş-öğrenmiş öğrencilerin ders veya program bilgilerinin ölçülmesi, değerlendirilmesi ve notlandırılması şeklinde olagelmıştır. Ayrıca, üniversitenin firmalardan ve bürokrasiden farkı öğretim üyelerinin öğretim ve araştırma/yayınlarının değerlendirilmesinin esas olarak hiyerarşik ilişkilere, yükseltme jürileri dışında, pek fazla vurgu yapmadan meslektaşlar tarafından yapılmasıdır. Bu süregelen değerlendirmelere ek olarak son bir iki onyıldır dersin, dersi veren öğretim elemanının, programın, öğretim biriminin, öğretim-araştırma sistemin ve süreçlerinin değerlendirilmesi hızla yaygınlaşmıştır. Sanayide de kalite çalışmaları önce ürünün kalitesinin değerlendirilmesi ile başlamış daha sonra sürecin ve üretim-hizmet birimlerinin değerlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu değerlendirmeler önce niceliksel ve pozitivist yöntemlerle başlamış ve sosyal bilimlerdeki paradigma sıçramalarına paralel olarak niceliksel değerlendirmelere ek olarak daha niteliksel, yorumcu yöntemlerin geliştirilmesi yönünde gelişmiştir. Bu yeni yaklaşımlarla ürün veya sonuçların ölçülmesine ek olarak, süreçlerin, ortamların ve etkileşimlerin ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerinin en karmaşık düzeyde betimlendiği ve yorumlandığı kalite değerlendirmeleri ortaya çıkmıştır. Bu paradigma değişimleri

ile birlikte kalite değerlendirmesi değerlendirilen birimle ilgili bütün paydaşların eleştiri, geri bildirim, ve geleceğe yönelik düşünce ve duygularının çatışmalı ve uyurşmalı bir şekilde ele alındığı bağlam bağımlı çoğulcu sreğler bütünü olarak ele alınır olmuştur. Bu sreğ akılcı olduğu kadar siyasal bir sreğtir. Bu sreğ anlama, katılımcılık, iletişimcilik ve şeffaflık ilkelerinin çoğaltıldığı daha iyiye geliştirmeye yönelik bir sreğler bütünü olabileceği gibi çıkarların ve hiyerarşık siyasal denetimin çoğaltıldığı bir sreğler bütünü de olabilir (Henkel, 1998; Spencer-Matthews, 2001).

Bu sreğ çatışmalar ve direnişler ile birlikte giden iktidar mücadelelerinin gizil olarak yaşandığı yoğun bir sreğtir. Iř dünyasında daha uyumlu olarak ve firma sahibinin kararı ile işleyen bu sreğ genel olarak kamu kurumlarında ve özel olarak kamusal yüksek ğretim kurumlarında çatışma ve direnişlerin yüksek düzeye çıktığı bir sreğtir. Neo-liberal küreselleşme politikalarının hakim olması, "devletin küçülmesi" ve eğitime ayrılan kamusal bütçenin azalması, işsizliğin artması, topluma karşı hesap verme kültürünün gelişmesi, müşteri/ğrenci kazanma rekabetinin artması sonucunda yüksek ğretim kurumlarında toplam kalite ve kredilendirme çalışmaları hızlanmış ve bunlara paralel olarak bu konulardaki tartışma, direniş ve çatışmalar da artmıştır (Henkel, 1998; Spencer-Matthews, 2001). Bir yüksek ğretim biriminin (bölüm, fakülte, enstitü veya niversitenin bütünü) kimin kararı ile kalite veya değerlendirme çalışmalarına girdiği çok önemlidir. Eğer katılımcı bir şekilde bu tür çalışmalar yapma kararı alınmamışsa ve yukardan aşağı bir kararla bu sürece girilmişse ve katılım sağlanmak üzere birimler ve birimlerdeki elemanlar ile anlaşma sağlanmamış ise direnişler ve karşı çıkımlar yüksek düzeyde olabilecektir. Katılımcılık ne kadar çok sağlanmış ve tüm birimler ve bu birimlerdeki tüm üyeler kalite değerlerini içselleştirmiş olarak böyle bir çalışmanın bir gelişme süreci olduğuna ne kadar inanmış olurlarsa sreğ de o kadar akıcı ve verimli geçecektir.

Klasik yüksek ğretim kurumlarındaki kalite, öz-değerlendirme, dış-değerlendirme ve kredilendirme çalışmaları topluma ve paydaşlara hesap verebilirliliği ve şeffaflığı artırıyor, rekabet edebilirliği yükseltiyor. Böylece daha çok ğrenci çekilmesini sağlıyor. Ayrıca, paralı, sanal-online ve gece öğretimine artan taleple birlikte kazanılan para artıyor ve

azalan kamu bütçesine bağımlılık azalıyor ve bilgi-enformasyon çağına değişip dönüşerek uyum sağlanıyor. Eğer kalite çalışmalarına girilmezse, bilgi çağının gerektirdiği sanal-online eğitim-öğretim ve araştırmalara girilmezse klasik üniversiteler serpilip gelişme yerine güdükleşme yönüne de gidebilir. Son 15-20 yılın yaygınlaşan geçerli söylemi budur.

Klasik üniversitelerin gelişebilecekleri bir diğer çizgi de lisansüstü eğitimin ve araştırmanın dönüştürülerek öne çıkması, doktoranın profesyonel derece haline gelerek yaygınlaşması ve bütün bunları yaparken sınıflar, cinsiyetler ve etnik guruplar arası eşitliğin sağlanmasıdır (Leonard, 2000). İstense de istenmese de bilim, araştırma, teknoloji ve enformasyon üretimi ve lise sonrası öğretim hızla uluslararasılaşmakta, küreselleşmekte ve bilgi-enformasyon çağının ve küresel sivil toplumun yaratıcılığını üstlenmekte, ağlarını oluşturmakta ve bu oluşturulan süreçlere ve dünya sistemlerine uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Uyum yapmayan veya yapamayanlar küçülecekler, önemsizleşecekler ve belki de yok olacaklardır (Langlois, 1998; Burbules and Callister, 2000; Mundy and Murphy, 2001).

VI. TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE TARTIŞMALARI: 1924-2002

Bilindiği gibi Osmanlı dönemindeki medrese sisteminin esnekliği ni tamamen yitirerek, kemikleşerek ve köhneleşerek evrimleşememesi sonucu 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu ile kapatılmasından sonra Türkiye'deki yüksek öğretim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminde beş kez açılıp kapatılan Darülfünun da 1924'te reforma tabi tutularak yeniden yapılandırılmasına rağmen kapatılmak zorunda kalmış ve yüksek öğretim sistemi bir dizi kanun değişikliği ve reform ile bugüne gelmiştir. Bugün de bilgi çağına geçiş sürecindeki meydan okumalarla karşı karşıya kalmış dünyadaki bütün yüksek öğretim sistemleri gibi önemli bir dönüşümün eşiğindedir. Bugünkü dönemece ışık tutmak için bir zaman-mekan alanı oluşturmak gerekmektedir ve bunun için geçmişe kısaca bakmakta yarar vardır.

A. Medreselerin ve Darülfünunun Kapatılması ve İstanbul Üniversitesinin Açılması

Medreseler on altıncı yüzyılın sonlarına kadar İslam dünyasının ve

Osmanlı İmparatorluğunun önemli bilgi üretim ve dağıtım merkezleri idiler. Rönesans döneminde Batı'da açılan üniversitelerin medreselerden etkilenmemiş olduklarını söyleyemeyiz. Nitekim, uzun yıllar Batı'daki üniversitelerde İbni Sina ve İbni Rüşd gibi alimlerin kitaplarının Arapça'dan Latinceye çevrilerek okutulduğu bilinen bir olgudur. Modern dünya sisteminin Kuzey Batı Avrupa'dan başlayarak kurulmaya başladığı uzun on altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu gelişmesinin doruğuna varmışken bu yüzyılın sonlarına doğru 1580 yılında Takiedin'in İstanbul'daki gözlemevi yıkılmıştır. Batıda da bu dönemde Giordina Bruno yakılmış ve Galileo yargılanmıştır. Ancak, Batı, bu daha şiddetli karşı çıkmaları aşmış ve aydınlanma felsefesi çerçevesinde bilimsel ilerlemeler devam edebilmiştir. Aydınlanma çerçevesindeki felsefi ve bilimsel ilerlemelere ayak uyduramayan medreseler on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamışlar ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca onlar ile yan yana var olacak Batı kaynaklı ve orduya, tıbbiye ve mülkiyeye profesyonel yetiştiren eğitim-öğretim kurumlarının gelişmesine seyirci kalmışlardır. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında medreselerdeki bazı müderrisler medreselerin gerçekten çürümüş eğitim-öğretim kurumları haline geldiğini fark edip medrese reformu için mücadele etmeye başlamışlardır. Batıdaki modern bilimlerin medrese içine alınması ve medreseleri kademelendirecek ve merkezileştirecek bir örgütlenmenin geliştirilmesi yönünde bazı reformcu adımlar yirminci yüzyılın ilk iki onyılı boyunca atılmaya çalışılmıştır. Ancak, 1924'te medreseler ve diğer vakıflar, zaviyeler ve tekeler gibi dini kurumlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde reform yolu ile dönüştürülemeyeceklerine ve kapatılmalarının daha doğru olacağına Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarafından karar verilmiştir (Akşit, 1986, 1991 ve 1993; Atay, 1983).

Tevhidi Tedrisat Kanunu ile 1924 yılında bütün medreseler kapatılırken, beş kere açılıp kapatılmış olan Darülfünun-u Osmani aynı yıl bir kanun ile İstanbul Darülfünunu olarak yeniden yapılandırılmış ve cumhuriyete uyum sağlayacak şekilde medrese olan alt birimleri fakülte olarak örgütlenmiştir. Daha önceki 70 yılda toplumun ilerisinde olduğu için beş kez açılıp kapatılan Darülfünun, Cumhuriyetin ilk on yılında ise tüzel kişiliği ve özerkliği olmasına rağmen yeterince atılım ya-

pamamış olduğu için, yani bu kez cumhuriyetin gerisinde kaldığı için, 1933 yılında kapatılmış ve ertesi yıl İstanbul üniversitesi olarak, üstelik, etkin bir şekilde kullanamadığı özerkliğini yitirerek ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak yeniden açılmıştır (Ataünal, 1993)

Üniversitelerin, yeni üniversiteler açılarak esnekliğini yitirmiş ve kemikleşmiş eski üniversitelerin değişmeye zorlanması veya kapatılıp yenisinin açılmasını Özveren (1999) iki farklı yol veya yaklaşım olarak kavramlaştırmıştır. Bu iki yoldan birincisi olan “liberal yol”u İngiltere’de Oxford ve Cambridge’in yeni açılan üniversitelerin rekabeti sonucu yenileşmesi sonucu klasik iktisattan neo-klasik iktisada ve daha sonra da Keynesgil iktisada başarılı geçişleri ile örneklemiştir. Birinci yolun başarısız örneği ise İtalya’da yaşanmıştır. İtalya’nın birleşmesinden sonra birbirleri ile rekabet etmeye başlayan İtalyan üniversitelerinde rekabet yeni kurulan üniversitelerle olmayıp eski kemikleşmiş ve esnekliğini yitirmiş üniversitelerin rekabeti olduğu için atılım yapamamışlar ve Keynesgil iktisada geçişi gerçekleştirememişlerdir (Özveren, 1999). Üniversite sisteminin gelişmesinde ikinci yolun örneklenmesi ise hem sanayi, hem ulusallık-demokrasi ve hem de eğitim devrimlerinin üçünü de birlikte yaşamak zorunda kalan Türkiye Cumhuriyetinde gerçekleşmiştir. Medreselerin kapatılıp İstanbul Darülfünunun açılması, sonra onun kapatılıp İstanbul üniversitesinin açılması ikinci yola ilişkin örneklerdir. Ancak 1946 üniversite yasasından sonra yeni yasa çıkarak üniversiteleri değişen iktisadi ve siyasal yapıya uyarlama dönemi başlamış ve artan sayıda yeni üniversiteler kurulmuştur. Türkiye’de üniversiteler birinci yol veya yaklaşımdaki gibi esnekleşerek ve birbirleri ile yarışarak gelişme, yenileşme ve evrimleşme başarısını gösterebilmekte midirler? 1946 ve sonrasındaki dönemi kısaca gözden geçirerek bu soruyu cevaplamaya çalışalım.

B. 1946-1981 Döneminde Türkiye’de Üniversiteler ve Akademiler

Özveren (1999) birinci yolun, yani kurumsal evrimleşme yolunun, başarısını açıklayabilmek için bazı kavramlara vurgu yapmaktadır, bunları şöyle sıralayabiliriz: esneklik, farklılaşma/çeşitlenme, rekabet, dışarıya açıklık. Esasında bu kavramlar Darwin’den bu yana evrimci ku-

ramın vurguladığı kavramlardır. Üniversitelerde bu kavramların teka-bül ettiği süreçlerin gelişip serpilebilmesi için ülke ve kurumlar düze-yinde bazı başka süreçlerin ve ilkelerin de geçerli olması gerekmektedir. Bir önceki bölümde dünya üniversitelerinin geçirmekte olduğu dö-nüşümleri incelerken bu ilke ve süreçler belirgin olarak öne çıkmışlarıdır. Bu ilke ve süreçleri de şöyle sıralayabiliriz: demokrasi, akılcı-yapıcı eleştiri kültürü, öz-değerlendirme ve kalite artırma mekanizmaları, şeffaflık, hesap verebilirlik, ve kurumların/birimlerin özerkliği.

Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde 1946'da çıkarılan Üniversite Kanunu özerkliği ilke olarak benimsemiş ve daha önce bakanlıklara bağlı olarak veya üniversite kapsamında olmadan eğitim-öğretim yapan kurumları bu kanun çerçevesine alarak üniversitelerin sayısını, İstanbul Teknik ve Ankara Üniversitelerinin eklenmesi ile, üçe çıkarmıştır. 1950'lerde İstanbul ve Ankara dışına çıkarak Trabzon'da Karadeniz Teknik, Erzurum'da Atatürk ve İzmir'de Ege Üniversiteleri kurulmuştur. Daha çok üniversite eğitiminin taşraya taşınması güdüle-rinin başat olduğu bir yaklaşımla açıldıkları düşünülebilecek bu üniver-sitelerin var olan üniversitelerden farklı modeller ortaya koyup çeşitli-lik yarattıkları pek söylenemez.

1956 yılında Ankara'da kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Birleşmiş Milletlerin Ortadoğu ülkeleri için kurduğu bir üniversite ol-maktan 1959 yılında çıkarılıp yabancı dilde öğretim yapan mütevelli heyetiyle yönetilen ulusal bir üniversite haline getirilmiştir. Yeni bir ka-nunla ve var olan üniversitelerden farklı olarak kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi üniversiteler alanına yenilik ve çeşitlilik getirmiş ve özellikle 1960'larda Kemal Kurdaş'ın rektörlüğü döneminde yeni fikir-lere ve dışarıya açık ve hızla gelişen bir üniversite profili çizmiştir. Bu başarıda gittikçe uluslararasılaşan bir dilde eğitim-öğretim ve araştır-ma yapmasının yanında kürsüye karşı bölümü temel birim olarak kabul etmesi ve öğretim üyelerinin kendi aralarında ve öğrencilerle olan iliş-kilerinde kürsü sisteminde var olan hiyerarşiyi azaltarak kolejiyel ilişki-yi yaygınlaştırmasıdır.

1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ve 1961 anayasasına üniver-siteler ile ilgili bir maddenin konulması üniversite tartışmalarına yeni bir boyut getirmiştir. Ancak 1973 yılına kadar anayasa ile uyumlu yeni

bir kanun çıkarılamamıştır. 1960'ların sonu ve 1970'lerin hemen başında iki yeni üniversite iki yeni oyuncu olarak üniversiteler alanına girmiş ve ODTÜ'nün getirdiği çeşitlilik ve yeniliği yaygınlaştırmıştır. Bunlardan birisi Ankara'da kurulan Hacettepe Üniversitesi diğeri ise Robert Kolej'in ulusallaştırılması ile kurulan Boğaziçi Üniversitesidir. Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ örneğinde olduğu gibi yabancı dilde eğitim-öğretim ve araştırma yapan bir aktör olarak alana girmiştir.

1960'ların sonu ve 1970lerin başında yüksek öğretim konusunda-ki çok önemli tartışmalardan birisi de özel sektör girişimi sonucu kurulan İktisadi ve Ticari İlimler ve Mimarlık ve Mühendislik akademileridir. Bu tartışmaların sonucunda bu akademiler devletleştirilmiştir. Bu yıllarda gerçekleşen diğeri bir gelişme de 1961 Anayasası ve onun 1971 askeri darbesinden sonra değişen haline uygun olarak 1973 yılında 1750 sayılı Üniversiteler Yasasının çıkarılmasıdır. Bu yasanın çıkmasından sonra bu model çerçevesinde Adana'da Çukurova, Eskişehir'de Anadolu, Diyarbakır'da Dicle, Sivas'da Cumhuriyet, Malatya'da İnönü, Bursa'da Uludağ, Konya'da Selçuk, Elazığ'da Fırat, Samsun'da Ondokuz Mayıs ve Kayseri'de Erciyes Üniversiteleri kurulmuştur. Bu yasada var olan Yüksek Öğretim Kurulu maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinden sonra bu yasaya bağlı Üniversiteleri, Devlet Mühendislik ve Mimarlık ve İktisadi ve Ticari İlimler akademilerini, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Yüksek okulları ve ODTÜ'yü bünyesine alacak bir çerçeve yasa üzerine çok tartışılmış ancak geliştirilen bir çok taslaktan hiç birisi yasalaşamamıştır.

C. 1981-2002 Döneminde Üniversiteler ve Bilgi-Enformasyon Çağına Geçiş

1980 askeri darbesinden sonra 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kurumları Yasası bütün üniversiteleri kendi çerçevesinde toplamakla kalmamış akademilerin üniversiteye dönüşmesini gerçekleştirmiş ve yeni bir üniversite türünü Vakıf üniversitelerinin kurulması ve gelişmesini sağlamış ve Yüksek Teknoloji Enstitülerinin kurulma yolunu açmıştır. Kaos ve anarşiye bir tepki olarak geliştirilen YÖK Yasası yüksek öğretimin bütün boyutlarını yasayla düzenleyerek 1750 sayılı yasanın gerçekleştiremediği standardizasyonu ve homojen-

leşmeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır. Daha önce var olan Devlet Mühendislik ve Mimarlık ve İktisadi ve Ticari İlimler akademilerini üniversiteler haline getirmiş, ayrıca daha önce diğer üniversitelerin bazı illerde uzantıları olan çekirdek birimleri de üniversiteleştirmiş ve Vakıf üniversitelerinin kurulmasını hızlandırmış ve 2001 yılının sonunda yirmi yıl önce 19 olan üniversite sayısını 77'ye çıkarmıştır (YÖK, 2001).

1990'larda üniversitelerin bilgi-enformasyon toplumuna geçişte dünyadaki yerinin ne olduğu ve daha çabuk uyum yapabilmeleri için ne yapılması gerektiği beş bilim insanının TÜSİAD için hazırladığı rapor ile gündeme gelmiş (Gürüz, Şuhubi, Şengör, Türker ve Yurtsever, 1994) ve yoğun olarak tartışılmaya başlamıştır. Daha sonra bu çerçevede bir yasa tasarısı hazırlanmış ancak henüz yasalaşma yönünde bir gelişme olmamıştır. Yasa ile veya başka türlü yapılması gereken şey yüksek öğretim kurumlarının farklılaşmalarını, çeşitlenmelerini, değişmeye ayak uydurabilecek esnek kurumlar haline gelmelerini, içerde ve dışarıya açılarak rekabet edebilmelerini, demokratikleşmelerini, özerkleşmelerini, akılcı-yapıcı eleştiri kültürünü geliştirmelerini, öz-değerlendirme ve kalite artırma mekanizmalarını yerleştirmelerini ve böylece şeffaflık ve hesap verebilirliklerini artırmalarını sağlayacak olanak ve çerçevelerin geliştirilmesidir. Türkiye'de var olan Yüksek Öğretim Sisteminde bu yönde ne tür gelişmeler olmaktadır? Var olan üniversitelerin her birisinde ne tür gelişmeler olmaktadır? Bu soruların cevaplanabilmesi için geniş kapsamlı araştırmalar çerçevesinde yapılacak anketlerle ve alanda yapılacak derinlemesine görüşmelerle elde edilecek bilgilere ve onların analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Bu yazının başında da belirttiğim gibi böyle geniş kapsamlı araştırmalar yapmış değilim. Ancak, son 30 yıldır çalıştığım ODTÜ ile ilgili olarak, onu en iyi bildiğimi düşündüğüm ve son sekiz yıldır da Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü olarak görev yaptığım için bazı gözlemlerimi ve düşüncelerimi aktarabilirim. Elbette, bu gözlemler daha sonra Türkiye'de üniversitelerin geçirmekte oldukları gelişim-dönüşüm güzergahları ile ilgili olarak geliştirilecek farklılaşma-çeşitlenme modelleri için tek bir üniversite örneğinden çıkarsanmış ipuçları olmaktan öteye gidemeyecektir.

Sosyal bilimler alanını daha iyi bildiğim için bu konuda durumun ne olduğunu ve neler yapılabileceğini daha ayrıntılı olarak ve bir dip-

notla ortaya koyabilirim¹¹⁸. Ancak fen, mühendislik ve mimarlık alanlarını daha az bildiğim için o alanlarda durum saptama ve önerilerde bulunmak yerine üniversitenin bütünü ilgili bazı gözlemler ortaya koymak durumundayım: ODTÜ hem uluslararası/küresel ve hem de bölgesel üniversiteler ve akademik çevreler ile akademik/bilimsel/teknolojik ağlar/networkler oluşturup ulusal düzeyde kaynaklar kullanarak bölgesel üniversitelere öğretim üyesi yetiştirmek ve ulusal düzeyde bilgi, teknoloji ve hizmet üretme modelinin güzergahını çizmektedir. Bu güzergahın gereklerinden birisi nitelikli lisans mezunları yanında kendi lisans mezunları ve diğer üniversitelerin lisans mezunlarını yüksek lisans ve doktora programlarına alıp onları öğretim üyesi-araştırmacı veya piyasaya araştırmacı olarak yetiştirmektedir. Bunun için birinci öğretim, ikinci öğretim, tezli ve tezsiz yüksek lisans gibi bütün opsiyonları açmak ve doktora programları ile de daha üst düzey elemanları yetiştirme durumundadır. Bunları az sayıda fakülte (mühendislik, fen-edebiyat, iktisadi ve idari bilimler, mimarlık ve eğitim) çerçevesinde yapmak-

¹¹⁸ ODTÜ'deki sosyal bilim araştırmacıları dört fakülteye dağılmış durumdadır. Fen-Edebiyat fakültesinde dört bölüm (sosyoloji, psikoloji, tarih, ve felsefe), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde dört bölüm (iktisat, işletme, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler), Eğitim Fakültesinde iki bölüm (eğitim bilimleri ve beden eğitimi ve spor) ve Mimarlık Fakültesinde iki bölüm (şehir ve bölge planlama ve mimarlık tarihi). Bu bölümlerdeki bazı araştırmacıların bölümler arası işbirliği ile oluşturdukları disiplinlerarası programları da (kadın çalışmaları, bilim ve teknoloji politikaları, Avrupa çalışmaları, Avrasya Çalışmaları, yerel yönetimler ve yerleşim arkeolojisi) bu listeye eklemek gerekmektedir. Bütün bu bölümlerdeki araştırmacıların tek çatı altında toplandıkları yer Sosyal Bilimler Enstitüsüdür. Ancak bu idari ve sembolik bir çatı olup mekânsal ve toplumsal bir araya geliş ifade etmemektedir. Sosyal bilim araştırma ekiplerinin oluşabilmesi ve araştırma projelerinin şimdikinden daha üst düzeye çıkabilmesi için Sosyal Bilimler Enstitüsünü ve var olan/kurulacak olan araştırma merkezlerini bir çatı altında toplamak ve böylece mekânsal ve toplumsal bir araya geliş gerçekleştirmek gerekmektedir. Buradaki ütopya imaj şöyle bir şeydir: Sosyal bilimlerdeki araştırmacıların, lisansüstü öğrenci danışmanlarının ve lisansüstü öğrencilerin araştırmaları, seminerleri, jüri ve tez izleme komitesi toplantıları için bir araya geldikleri, araştırma merkezlerindeki araştırmaların disiplinler arası ekiplerle yürütüldüğü arı kovani gibi işleyen bir "Toplum ve İnsan Araştırmaları Binası". Mekânsal bir araya geliş ODTÜ'de oluşacak olan sosyal bilim araştırmaları hareketlenmesinin bir boyutudur. Diğer boyutu toplumsal örgütlenmedir. Önemli olan araştırmacıların veya araştırmacı kümelerinin birbirleri ile doğrudan iletişim içinde olmalarıdır. Bunun için dikey ve hiyerarşik örgütlenmeyi minimumda tutup yatay ve network/ağsal örgütlenmeyi maksimuma çıkartmak gerekmektedir. ODTÜ bunun için en iyi ortamlardan birisidir. Deneyimli araştırmacıların genç lisansüstü öğrenciler ile ağsal olarak, yani esnek "network" ler halinde örgütlenmiş araştırma merkezleri çerçevesinde bir araya gelmeleri çok önemli araştırma dinamiklerini harekete geçirebilir. Sosyal bilimlerde disiplinlerarası programları araştırma merkezine dönüşebilecek birer potansiyel olarak görmek gerekmektedir. Bu programlar binasız, sekreterşiz, kadrosuz ve kaynaksız olarak gelişmeye çalışıyorlar, ve tamamen fedakarlık ile yürütülüyorlar. Bu disiplinlerarası programların Toplum ve İnsan Araştırmaları Binasında bir araya gelmeleri onların ortak sekreteryası ve kaynaklara kavuşması anlamına da gelebilir.

tadır. Geçtiğimiz yıllarda lisans düzeyinde iletişim fakültesinin kurulması benimsenmemiş ancak lisans üstü düzeyde enformatik enstitüsünün kurulması ve geliştirilmesi benimsenmiştir. Lisans üstü düzeyde uygulamalı matematik, biyoteknoloji, temiz enerji, mekatronik, gıda teknolojileri, ileri malzemeler, iletişim-kültür araştırmaları, demokrasi, yönetim bilimleri ve toplumsal katılım araştırmaları, gelişme ve teknoloji politikaları araştırmaları, Avrupa, Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu ve Akdeniz Araştırmaları, ve benzer merkezlerin veya enstitülerinin kurulmaları ODTÜ'nün lisansüstü eğitim-öğretim ve araştırma misyonu ile uyumlu gelişmeler olacaktır. Nitekim, 2001-2002 ders yılında 2547 sayılı yasanının 35. ve 33. maddelerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı çerçevesinde bu alanlarda bölgesel üniversiteler için öğretim üyesi yetiştirilmesine başlanmıştır. Bu halen var olan 35. madde çerçevesinde öğretim üyesi yetiştirmenin yurt içi ve yurtdışının bütünleştirilmesi¹¹⁹ ve yüksek lisans ve doktoranın birleştirilmesi öğeleri ile desteklenmiş ve geliştirilmiş halidir. Ankara, Hacettepe, Gazi, İstanbul ve Ege Üniversitelerinin de üstlendiği bu 35. maddeye göre yurtiçinde öğretim üyesi yetiştirme programları (YÖK, 2001), yurtdışındaki üniversitelerde öğretim üyesi yetiştirmenin daha ucuz ve bir çok alanda daha yararlı bir alternatifidir.

İkinci tip üniversite (beşinci dipnotta burada kullanılan tipolojinin boyutları verilmektedir) ODTÜ'ye çok benzer, yani hem küresel ve hem de bölgesel eğimsel ve araştırma etkinliği olan ve fakat eğitim ve öğretimini bazı özel programlar dışında Türkçe olarak yapan kamu üniversiteleridir. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi bu ikinci tipin örnekleri olarak bir çok alanda ODTÜ ile yapıcı ve yararlı bir rekabet ilişkisi içindedirler. ODTÜ modelinden farklı bir güzergah izleyen üçüncü tip üniversite bölgesel kamu üniversiteleridir. Bu üniversitelerde bir üniversitede var olabilecek her fakülte vardır: fen-edebiyat, mühendislik, mimarlık, iktisadi ve idari bilimler, iletişim, eğitim, tıp, ziraat ve hukuk. Çok sayıda iki veya dört yıllık yüksek okul ve yüksek meslek okulu bölgedeki yerleşim yerlerine dağıtılmıştır. Bütün bu fa-

¹¹⁹ ODTÜ'deki yeni program, TÜBİTAK'ın fen bilimleri, mühendislik ve tıp alanlarında, TÜBA'nın da sosyal bilimler alanında yürütmekte olduğu bütünleştirilmiş yurt içi-yurt dışı doktora programlarının bir benzeridir.

külte ve yüksek okullarda 50-60 bin civarında lisans ve ön lisans öğrencisi okumaktadır. Bazı bölümlerde lisansüstü program bulunmaktadır. Bu tür üniversitelere örnek olarak belki de Selçuk Üniversitesini verebiliriz. ODTÜ bu tür üniversitelere öğretim üyesi yetiştirme misyonunu üstlenmiş gibi görünmektedir. ODTÜ'den farklı güzergah izleyen dördüncü tip¹²⁰ kamu üniversitesi, İngilizce eğitim-öğretim yapan, az sayıda fakültesi olan uluslararası/küresel yüksek öğretim sistemi ile bütünleşmiş olup bölgesel üniversiteler ile pek fazla ilişkisi olmayan üniversitelerdir. Dördüncü tip kamu üniversitesine benzer beşinci tip üniversite tipi yine İngilizce eğitim-öğretim yapan, aza sayıda fakülte ve öğrencisi olan vakıf üniversiteleridir. Vakıf üniversitelerinin İngilizce eğitim-öğretim yapıp aynı zamanda bölgesel ihtiyaçlara cevap vermeye çalışanlarını altıncı tip nitelemek gerekir. Yedinci tip üniversiteler yine vakıf üniversitesi olup hem bölgesel hem küresel ihtiyaçlara cevap veren ve Türkçe eğitim-öğretim yapan üniversitelerdir. Sekizinci tip üniversite ise Türkçe eğitim-öğretim yaparak bölgesel ihtiyaçlara cevap veren vakıf üniversiteleridir. Ancak bu sekiz tip üniversiteden sadece birisi, ODTÜ, biraz daha ayrıntılı olarak bu yazıda incelenmiş diğerleri ise bir tipoloji geliştirme çerçevesinde ve az sayıda gözleme dayanarak hipotezler olarak ortaya atılmıştır. Bu tipolojinin ve ondan üretilen ve ondan üretilen hipotezlerin kabul veya reddedilmesi için ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

	İngilizce Eğitim-Öğretim		Türkçe Eğitim-Öğretim	
	Kamu	Vakıf	Kamu	Vakıf
Bölgesel	XXXX	6. tip	3. tip	8. tip
Bölgesel +Küresel	1. tip	XXXX	2. tip	7. tip
Küresel	4. tip	5. tip	XXXX	XXXX

¹²⁰ Bu tipolojiyi oluştururken dikkate aldığım üç boyut vardır: A. Üniversitelerin kamu veya vakıf olması; B. İngilizce veya Türkçe eğitim yapması; C. Üniversitenin 1. bölgesel, 2. bölgesel+küresel, 3. küresel olması.

VII. SONUÇ

1. Bilgi toplumuna geçişle birlikte üniversitelerin konumunu etkileyen en önemli dinamiklerden birisi bilgi üretiminin ve iletişiminin iletişim ve bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile üniversitelerin ve diğer yüksek öğretim kurumlarının bilgi üretme ve yayma tekellerinin kırılmaya yüz tutmasıdır. Bunun altında yatan en önemli süreç bilimsel bilgi üretiminin toplumsal ortamının değişmesi ile ilgilidir. Kuhn'un da *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabında belirttiği gibi bilimsel bilginin üretilebilmesi için bilimsel cemaatlerin/toplulukların oluşması gerekmektedir. Yüzyıllar ve hatta bin yıllar boyunca bilim insanları üniversite veya benzeri kurumlarda aynı mekan ve zamanda yüz yüze gelerek bu cemaatları oluşturmuşlardır. Önce yazı, sonra matbaa, daha sonra mektuplaşma, telefon ve faks bu zaman ve mekan bağımlılığını azaltmış ve farklı zaman ve mekanlardaki bilim insanları sanal cemaatler oluşturabilir duruma gelmişlerdir. Bu süreç içinde siyaset-iktidar ve iktisat-pazar ilişkilerinden görece olarak özerkleşerek esnek kurumsallaşma sürecine giren yüksek öğretim kurumları birbirleri ile rekabet etmişler, bilimde ve teknolojide üstün oldukları yönleri öne çıkararak farklılaşmışlar ve çeşitlenmişlerdir. Bütün bunları yapabilmek için hem üniversiteler ve hem de toplum ve siyaset demokratikleşmiş, akılcı-yapıcı eleştiri kültürü üniversitelerden başlayarak yaygınlaşmıştır. Son yıllarda öz-değerlendirme ve kalite artırma mekanizmalarının iktisadi kurumlardan başlayarak yaygınlaşmasına üniversiteler de katılmış ve böylece şeffaflık ve hesap verebilirlikleri çerçevesinde eğitim-öğretim, araştırma ve topluma hizmet sunar duruma gelmişleridir. Ancak, iletişim ve bilişim teknolojilerinin son on-on beş yılda baş döndürücü bir hızla yayılması bilim insanlarının oluşturduğu sanal ve etkin cemaatlere ek olarak eğitim-öğretimin de zaman ve mekanda bir araya gelmeden yapılabilmesi olanağını yaratmıştır. Bu durum "online", "virtual", "asenكرون" veya sanal programların, enstitülerin, fakültelerin ve üniversitelerin oluşumu için maddi ve toplumsal şartları hazırlamıştır.

2. Bilgi veya enformasyon çağı Sovyetler Birliği'nin dağılması ile hızlanan neo-liberal kapitalist dünya sisteminin küreselleşmesi ve haki-miyet kurması ile birlikte enformasyonun/bilginin serbestçe üretildiği ve dağıtıldığı ve kolektif olarak sahip olunduğu dönem geride bırakıl-

miş bilgi/enformasyon özel mülkiyet konusu olan ve bu bağlamda üretilip/tüketilen bir *"commodity"*/mal haline gelmiş onun üreticileri ve dağıtıcılarının emeği de mal haline gelmiş ve enformasyon/bilgi ve hizmet işçilerine veya *"manevi işgücüne"* dönüşmüşlerdir (Castels, 1996-1998; Hardt ve Negri, 2000; Pietrikowshi, 2001). Sanayi toplumunun zaman ve mekanda toplulaşıp kolektifleşmiş fabrika işçilerinden farklı olarak enformasyon/bilgi çağının işçileri zaman ve mekan içinde birbirlerinden kopuk, dağılmış ve bireyselleşmişlerdir. Bütün bu gelişmeler firma üniversitelerinin, kazanç için özel üniversitelerin ve aracı sanal üniversitelerin doğmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır.

3. Sanayi toplumunun yaygın üniversitesi olan klasik kamu üniversiteleri toplumdan gelen kitlesel yüksek öğretim talebini karşılayamamışlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek öğretim talebi hızla artarken kamusal bütçeden genel olarak eğitime ve özel olarak yüksek öğretime ayrılan kaynak artmamış ve hatta azalmıştır. Bu eğilimin var olan neo-liberal politikalar çerçevesinde giderek daha çok güçleneceği ve eğitim hizmetlerinin mal haline gelerek özelleşmesi eğiliminin süreceği hipotezini kabul etmek durumundayız.

4. Bu durumda kamu üniversiteleri ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalmışlardır. Ya eski sisteme korumacı yaklaşımını isteyecek ve azalan kaynaklarla yüksek öğretim sağlamaya devam edecekler ve ikinci hatta üçüncü sınıf yüksek öğretim kurumları haline geleceklerdir. Ya da *"girişimci üniversiteler"* haline gelip paralı *"online"/ "sanal"*, lisans düzeyinde *"gece/ikinci öğretim"*, yüksek lisans düzeyinde *"gece/ikinci öğretim"*, *"asenkon"* öğretim gibi alanlara girerek yeni çıkan şartlara ayak uydurmaya çalışacaklardır.

5. Bilgi/enformasyon çağına geçişten önceki klasik kamusal üniversitenin Humboldt modeli üniversiteden oldukça uzaklaşmış olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Sürekli sorgulayan, merak eden ve sınırları aşarak yeni düşünceler ve bilgiler üreten bilim insanlarının sakinleri olduğu az sayıdaki üniversite kitle eğitimine geçiş ve üniversite-pazar ilişkilerinin yoğunlaşması ile ya hemen hemen hiç kalmamış veya dönüşmüş olan üniversitelerin bazı bölümlerinde ve laboratuvarlarında kalmıştır (Bourdieu, 1984; Nalbantoğlu, 2000). Üniversitelerde bilimsel ve entelektüel sermaye ile siyasal ve iktisadi sermayeler de-

vamlı mücadele halindedir. Son 15-20 yıllardaki ticarileşme yönündeki gelişmeler iktisadi sermayenin daha üstün hale gelmeye başladığının işaretleri olabilir. Zaman zaman siyasal iktidarlar ve ideolojiler de üniversiteler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. Ancak bilimsel bilginin üretilebilmesi için bilimsel bilgi üreten cemaatlerin özerklikleri esastır. Bilgi/enformasyon çağına geçiş paradoksal bir durum yaratmıştır. Bir yandan bilginin/enformasyonun ekonomi toplum ve siyaset üzerine hakimiyeti öne çıkmaktadır. Öte yandan bilgi/enformasyon üreten kurumlar daha çok ticarileşmekte ve sermayenin hakimiyetinin yolunu açmaktadırlar.

6. Eğitim ve öğretimin kamusal hizmet olduğu ve parasız ve yaygın olarak herkese ve eşit olarak sağlanması gerektiği tezi doğru ve geçerlidir. Aynı şekilde bunun karşısında yer alan kamu üniversitelerinin var olan şartlar altında kalitelerini koruyarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için "girişimci üniversiteler" haline gelip paralı "online"/"sana", lisans düzeyinde "gece/ikinci öğretim", yüksek lisans düzeyinde "gece/ikinci öğretim", "asenكرون" öğretim gibi alanlara iletişim ve bilişim teknolojilerini kullanarak ve yeni çıkan diğer benzer kurumlarla işbirliğine giderek yeni çıkan şartlara ayak uydurmaları gerektiği tezi de doğru ve geçerlidir. Bu iki doğru karşısında Bachelard'ın (1940/1968) Einstein'ın kullandığını savunduğu Aristocu, Nowton'cu ve Öklid'ci paradigmaların ötesine geçen söylemsel akli kullanarak ışığın hem korposküler ve hem de dalgasal olduğunu kabul eden bir üst kuramı oluşturma yaklaşımının bir benzerine ulaşmalıyız. Yani kamusal üniversite piyasadaki rakiplerinin kalitesini, teknolojisini ve yöntemlerini eleştirel bir şekilde ve değişik kombinasyonlar ile benimseyerek eleştirel düşünmeyi öğrencilerine/yetişkin katılımcılarına öğretmeye devam etmeli ve evrensel ve herkese açık bilgi/bilim üretmeyi elinden geldiği kadar ve sürece devam ettirmelidir. Eğer "bu kamusal üniversitenin yok olmasına gider" diyecek olursanız, ben de "eskileşerek, köhneleşerek ve medreseleşerek yok olmaktansa yenileşerek, çağın gereklerine ayak uydurmaya çalışarak yok olmak eleştirel ve bilimsel aklın seçeceği yoldur" derim.

KAYNAKÇA

Akşit, B. (2000). (M.Şen ve M. K. Coşkun ile birlikte) "Modernleşme ve Eğitim: Ankara'daki Orta Öğretim Okullarındaki Öğrenci Profilleri" F. Atacan, et. al. (eds.) *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam yayınları, İstanbul, ss. 57-76. Ekim, 2000.

Aksit, B. (1991). "Islamic Education in Turkey: Medrese Reform in Late Ottoman times and Imam- Hatip Schools" published in R. Tapper (ed.) *Islam in Modern Turkey: Religion Politics and Literature in a Secular State* London: I B Tauris and School for Oriental and African Studies, University of London, 1991, pp. 145-170.

Akşit, B. (1993). "Türkiye'de Dini Eğitim: Osmanlı Döneminde Medrese Tartışmaları ve Cumhuriyet Döneminde Imam-Hatip Okulları" R. Tapper (der) *Çağdaş Türkiye'de İslam*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Ataünal, A. (1993). *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Atay, H. (1983), *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergh Yayınları.

Barnet, R. (2000) "University Knowledge in an age of supercomplexity" *Higher Education* 40: 409-422.

Bachelard, G. (1940/1968) *La Philosophie du Non/ The Philosophy of No*, Paris: Presses Universitaires/ New York: Orion Press.

Bourdieu, P. (1984/1988) *Homo Academicus*, Cambridge: Polity Press.

Burbules, N. C. And Callister, Jr., T. A. (2000) "Universities in Transition: The Promise and Challenge of New Technologies" *Teachers College Record*, Vol. 102, 2: 271-293.

Castells, M. (1996-1998) *The Information Age: Economy, Society and Culture*, 3 Volumes, Oxford: Blackwell publishers.

Cornwell, G. H. and Stoddard, E. W. (2001) "The Future of Liberal Educaiton and The Hegemony of Market Values", *Liberal Education*, Vol. 87, 3: 6-16.

Davis, J. (2001) "Borderles Higher Education in Continental Europe" *Minerva*, 39: 27-48.

Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör, A.M.C., Türker, K. Ve Yurtsever, E. (1994) *Türkiye'de ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*, İ-

tanbul: TÜSİAD yayınları.

Hardt, M. And Negri, A. (2000) *Empire*, Cambridge: Harvard University Press.

Henkel, M. (1998) "Evaluation in Higher Education: Conceptual and Epistemological Foundations" *European Journal of Education*, vol. 33, 3: 285-298.

Katz, R. N. et. al. (1999) "Competitive Strategies for Higher Education in the Information Age" *Educom Review*, Vol. 34, 5, <http://www.educause.edu/pub/er/erm99/erm995.html>. An excerpt from Katz, R. N. et. al., (1999) *Dancing with the Devil: Information Technology and New Competition in Higher Education*, San Francisco: Jossey Bass inc., Publishers.

Keat, R. ve Urry, J. (1975/994) *Social Theory as Science/ Bilim Olarak Sosyal Teori*, London: Roudledge and Keagan Paul/ Ankara: İmge Yayınevi.

Kuhn, T. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The University of Chicago Press.

Langlois, C. (1998) "Universities and New Information and Communication Technologies: Issues and Strategies" *European Journal of Engineering Education*, Vol. 23, 3: 285-295.

Macdonald, I. (2001) The Teaching Community: Recreating University Teaching, *Teaching in Higher Education*, Vol. 6, 2: 153-167.

Middlehurst, R. (2001) "University Challenges: Borderless Higher Education Today and Tomorrow", *Minerva*, 39:3-36.

Mundy, K. and Murphy, L. (2001) "Transnational Advocacy, Global Civil Society? Emerging Evidence from Field of Education", *Comparative Education Review*, vol. 45, 1: 85-125.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2000) Çizgi Ötesinden: *Modern Üniversite, Sanat ve Mimarlık*, Ankara: ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Özveren, E. (1999) "Türkiye'de Üniversite ve İktisat Öğretimi Tartışmalarından Bir Kesit: Kadro Dergisi Ekseninde Bir Kurumsal Yenileşme Örneği Olarak İktisat Fakültesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 26, 3-4: 391-426.

Parsons, T. And Platt, G. (1973) *The American University*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Pietrikowshi, B. (2001) "Information Technology and Commercialisation of Knowledge: Corporate Universities and Class Dynamics" *Journal of Economic Issues*, Vol. 35, No. 2: 299-306.

Ryan, Y. (2001) "Higher Education as Business: Lessons from the Corporate World", *Minerva*, 39: 115-135.

Spencer-Matthews, S. (2001) "Enforced Cultural Change in Academic- A Practical Case Study: Implementing Quality Management Systems in Higher Education" *Assessment and Evaluation in Higher Education*, Vol. 26, 1: 51-56.

YÖK, (2001) *Türk Yüksek Öğretiminin Bugünkü Durumu*, YÖK Yayınları.

WORLD BANK/UNESCO/ Yüksek Öğretim ve Toplum Çalışma Grubu, (2000) *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yüksek Öğrenim: Sorunlar ve Çözüm Umutları*, Washington: Dünya Bankası Yayınları.

OTURUM BAŞKANI - Şimdi, Sayın Prof. Ömer Saatçioğlu, bu bildirinin üzerine yorumlarını sunacaklar.

**PROF. DR. BAHATTİN AKŞİT'İN
"BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ VE ÜNİVERSİTELER:
ŞU ANDAKİ DURUM VE YENİDEN YAPILANMA
KONUSUNDA BAZI SÖYLEM VE TARTIŞMALAR"
KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU**

**ÜNİVERSİTEDE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ,
AKREDİASYON VE MÜKEMMELLİK MODELLERİ**

*Ömer SAATÇIOĞLU**

Bilgi Toplumuna Geçiş ve Üniversiteler

Bilgi ve İletişim teknolojilerinde hızlı gelişme, toplumun her kesiminde olduğu kadar ürün ve hizmet üreten kuruluşları da etkilemiş ve çeşitli fırsatların ve tehditlerin oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu teknolojilerin bir hizmet üretim sistemi olan üniversitelere yarattığı fırsat ve tehditlerde önemli mertebede olmuştur. Prof Dr. Bahattin Akşit, bildirisinde, bilgi toplumuna geçişte üniversitelerin geçirmekte oldukları değişimin sosyo-ekonomik yapısını, tarihsel perspektif içinde, çok açık bir şekilde dile getirmiştir. Bildiride öncelikle 1968 öğrenci hareketleri Amerikan ve Fransız üniversiteleri için ele alınmış ve bu konuda yazılmış kitaplardaki görüşler özetlenmiştir. Öğrencilerin daha önceki döneme göre yönetime daha çok katılması bu sorunun bir derecesine kadar aşılmasına yol açtığı görüşü ortaya konmuştur. Yazarların ortaya attığı bir başka görüşte, üniversitede, tecrübeli öğretim üyeleri, genç öğretim üyeleri, lisansüstü öğrenciler ve lisans öğrenciler olmak üzere dört kollegiyel grup olduğu ve bunların birbirleri ile ilişkilerinde tabakalaşma olduğu ve bunun üniversite işlevlerinin yerine getirilmesinde gerekli olduğudur. Bu gerekliliğin sorgulanması ve daha eşitçi ve demokratik ilişkilerin kurumlaştırılması isteği önemli bir nokta olarak ortaya konmuştur. Bu isteğin gerçekleşmesi için, bir yolun üniversite-

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü

nin toplam kalite yönetimine geçmesi olarak görüyorum. Toplam kalite yönetiminin kültüründe eşitlik, yönetimle etkileşim ve demokrasi bulunmaktadır.

Bildiride kapsanan diğer bir konu, enformasyon çağı ve üniversitelerin yeniden yapılanmasıdır. Bu bölümde, üniversitelerde üretilen bilgi ile enformasyon çağında talep edilen bilgi türü tartışılmıştır. Enformasyon çağında talep edilen bilginin daha çok eyleme yönelik, pratik, yerel ve günlük hayatta hemen kullanılabilecek bilgi ve enformasyon olduğu belirtilmiştir. Halbuki, bu çağda kullanılan bilginin önemli bir bölümü öğrenme ve araştırmaya dayalı olduğu kadar yönetim sistemlerinde karar vermeye yöneliktir.

Bu bölümde ayrıca, klasik kamu üniversiteleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanan dersler (asekron), programlar, üniversiteler (sanal, "on-line" üniversiteler) ile beceri, teknik ve teknolojik bilgi üreten üniversitelerde (firma üniversiteleri) tartışılmıştır. Klasik üniversitelerin firma üniversitelerinden etkilendiği ve bazı üniversitelerin "girişimci üniversite" olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bazı kamu üniversiteleri, girişimci üniversitelerin evrensel bilgi üretiminden ödün verdiği iddiasında bulunmuştur. Bunun geçerli olmadığı tartışılmıştır. Esasinda firma üniversiteleride girişimci üniversitelerde ihtiyaçlardan doğmuştur. Üniversite ister klasik, ister girişimci veya firma üniversitesi olsun, misyonları doğrultusunda hareket edip, öğretim, araştırma ve topluma hizmette beklentileri karşıladıkları sürece ülkelerin veya globalleşmiş Dünya'nın sosya-ekonomi ve teknolojik düzenlerine ters düşmeyeceklerdir. Dünyada enformasyon çağının üniversiteler üzerinde oluşturduğu diğer değişiklikler ile toplumun üniversitelerden beklentileri, bu yazının 2. bölümünde açıklanmıştır. Üniversitelerin yönetim açısından yeniden yapılanması için Toplam Kalite Yönetim yaklaşımı ise 3. bölümde açıklanmıştır.

Profesör Akşit, bildirisinin 5. bölümünde üniversitelerde kalite ve kredilendirme çalışmalarına değinmiştir. Kalite, klasik üniversitelerin karşısına çıkan olanak veya tehdit olarak görülmüştür. Üniversitelerde öğrencilerin, öğretim elemanlarının, akademik programlarının ve tesislerin değerlendirilmesi ile ilgili özellikler tartışılmıştır. Yüksek Öğretim Kurumlarında toplam kalite, özdeğerlendirme ve kredilenme çalışma-

larının hızlandığı ve bunlara paralel olarakta bu konulardaki tartışma, direniş ve çatışmalarında artmış olduğu belirtilmiştir. TKY'nin ne olduğu ve ABD üniversitelerindeki uygulanış biçimine örnekler bu yazının 3. ve kredilenme ile özdeğerlendirme modelleri 4. bölümlerinde açıklanmıştır.

Bildirinin 6. bölümünde 1924-2002 arası Türkiye'de üniversite tartışmaları, tarihsel akış içinde açıklanmıştır. 1981-2002 döneminde bilgi ve enformasyon çağına geçiş ve üniversiteler, genel ve ODTÜ özelinde incelenmiş ve gözlemler ortaya konmuştur. Yazar, Türkiye'de yüksek öğretimde yapılması gereken işin, kurumların farklılaşmalarını, çeşitlenmelerini, değişime ayak uydurabilecek esnek kurumlar haline gelmelerini, içerde ve dışarıya açılarak rekabet edebilmelerini, demokratikleşmelerini, özerkleşmelerini, akılcı-yapıcı eleştiri kültürünü geliştirmelerini, öz-değerlendirme ve kalite artırma mekanizmalarını yerleştirmelerini ve böylece şeffaflık ve hesap verebilirlikleri arttırmalarını sağlayacak olanak ve çerçevelerin geliştirilmesi olarak belirlemiştir. Bu görüşe tümüyle katıldığını belirtmek isterim. Üniversiteleri, böylesi özelliklere sahip kılacak yönetim sisteminin Toplam Kalite Yönetimi olabileceğini tekrar vurgulamak gerekir.

Amerika ve Avrupa'da Üniversitelerdeki Değişiklikler

Geçen 10 yıl içinde Amerikan'ın ve Avrupa'nın bazı üniversitelerinde önemli değişiklikler gözlenmektedir. Ders programları, yetenek temelli ve disiplinler arası konuma gelmekte ve dersler, haksahiplerinin (paydaşların) beklentilerini karşılayacak şekilde tasarlanmaktadır. Öğretimde yenilikler olmakta, etkileşimli televizyon ve "internet" dersleri yaygınlaşmakta, takım çalışmaları artmakta ve bu çalışmalar "çok kullanıcı" stüdyolarda gerçekleştirilmektedir. Öğretimdeki bu yeniliklere karşın, öğretme yerine öğrenmeye ağırlık verilmekte, öğrenmede takım stratejisi yaklaşımı giderek daha çok kullanılır konuma gelmektedir. Öte yandan firma üniversiteler ortaya çıkmakta ve şirket içi, iş temelli eğitim gelişmekte ve iş yerleri tarafından çalışanlara, müşterilere, tedarikçilere ve dışarıdan gelenlere eğitim programları uygulanmakta ve ileri düzeyde dereceler verilmektedir. Üniversitelerde gözlenen diğer bir değişiklik, sanal üniversite ve uzaktan öğretim programlarının

ortaya çıkmasıdır. Teknolojideki yenilikler doğal olarak üniversitelere yansımakta ve bazı üniversitelerde uydu-televizyon temelli eğitim programları uygulamaya konmaktadır. Teknolojideki gelişmeler, üniversitelerin yönetim bilişim sistemlerini iyileştirmede kullanılmakta, öğretim ve öğrenmede de çok olumlu katkılar sağlamaktadır. Bir başka değişiklikte, globalleşmenin üniversiteleride etkisi altına alması yönünde olmuştur. Dünyadaki en iyi üniversitelerin kalitesi, uluslararası ortamda, öğrenciler, öğretim üyeleri, hükümetler ve endüstriyel kuruluşlar için daha fazla çekim kaynağı olmuştur. Çeşitli ülkelerdeki nitelikli öğrenciler bu tür üniversitelerde öğrenim ve eğitim görmeye giderken, öğretim üyeleride öğretim üyeliği görevi almak, araştırma yapmak, ortak araştırma projeleri geliştirmek amacı ile çok sayıda girişimde bulunur konuma gelmişlerdir. Ulusal hükümetler ve endüstriyel kuruluşlar, bu tür üniversitelerden hizmet almaya başlamışlardır. Ayrıca, ulusal endüstriyel kuruluşlar kendi üniversitelerinin dünya çapında rekabet koşullarına uyum sağlayacak şekilde yeniden tasarılanması yönünde telkinlerde bulunur olmuştur. Bu eğilimlerin bir sonucu olarak, sınır ötesi üniversiteler arası işbirliklerinde artışlar olmuş ve öğrenci, öğretim elemanı değişim programları canlanmış ve üniversiteler arası araştırma proje ortaklıklarında gelişmeler gözlenmektedir.

Üniversitelerde yaşanan bu değişikliklerin ötesinde, üniversitelerin geleceği konusunda bazı beklentiler ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde, önemli gördüğümüz beklenti, üniversitelerin entelektüel sermaye sağlamanın yanında toplumsal sermayeyide yaratan kurumlar haline gelmesidir(1). Başka bir anlatımla, üniversiteler, toplumun mutluluğunun ve refahının artırılmasında gerekli olan bireyler arası işbirliğinin oluşmasında, bireylerin becerisini geliştirmede yönlendirici olmalı ve bu süreci kalıcı kılmalıdır. Toplumsal sermaye, çok miktarda ve zamanında erişilebilen bilginin paylaşımının ötesinde, paylaşılan değerleri, hedefleri ve amaçları; paylaşılan uzmanlığı ve malumatı; paylaşılan işi; karar vermeyi ve öncelikleri; paylaşılan riski, hesap vermeyi, güveni ve paylaşılan ödülleri kapsamaktadır. Bu önemli görevin yerine getirilmesinde, üniversitelerden , ekonomik modelin, politik sistemin ve sosyal kurumlarda olabilecek doğru pragmatik değişikliklerde topluma yardımcı olması beklenmektedir. Buna ek olarak, üniversitelerin, toplumun moral

ve ahlak normlarının gelişmesinde de katkı sağlayabileceği beklentisi vardır. Bu beklenti, toplumsal sermayenin sağlanmasında bir ön koşul olarak görülmektedir. Üçüncü sektör kuruluşları bir bakıma toplumun bu tür bir beklentisini karşılamaya çalışıyorlar; görüşler oluşturuyorlar, öneriler geliştiriyorlar, bazı sonuçlar çıkarıyorlar ve bunları topluma mal etmeye çalışıyorlar, ancak bu gayretlerinde çok etkin oldukları söylenemez. Toplumsal sermayenin oluşmasında bir mekanizmanın geliştirilmesi gerekir ve böyle bir mekanizmanın geliştirilmesini üniversitelerden beklemenin doğru olduğu kanısındayım.

Üniversiteler, yukarıda özetlenen değişikliklere ve beklentilere ayak uydurabilmek için yönetim sistemlerini sorgulamaya başlamışlar ve bazı üniversiteler bu yönde de ciddi adımlar atmışlardır. Kanımızca, bu atılımlardan en önemlisi üniversite yönetimlerinde Toplam Kalite Yönetim (TKY) sisteminin uygulanmasıdır. Bu atılıma paralel olarak üniversitelerin TKY sistemini kullanarak mükemmeliyeti yakalamada yönlendirici ve yapılanları değerlendirici ve denetleyici mahiyette mükemmeliyet modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller içinde üniversitelerce en çok kullanılanları, Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı Mükemmellik Modeli (EFQM) ile Baldrige Eğitim ölçütleri Yapısıdır. Bu konuşmamızda, Eğitimde TKY sistemini tanımına, ABD'deki uygulama durumuna, EFQM Mükemmellik Modeline yüzeysel olarak değinilecektir.

Eğitimde TKY

TKY, üst yönetim liderliğinde, paydaş odaklı ve onların kalite algılamaları ve beklentileri doğrultusunda, takımlar halinde, katılımlı bir yönetim süreci içinde, sürekli iyileştirme olgusuna dayalı ve mükemmelliği arayan bir kurum (örgüt) kültürüdür. Esasında bu tanım içerisinde bir çok olgunun beraberliği vardır. Bunlar; liderlik, paydaş odaklılık ve paydaşın kalite beklentilerini yerine getirme; takımlar halinde çalışarak problemleri çözme ve süreçleri yönetme; katılımlı ve demokratik bir yönetim sistemi olması; sürekli iyileştirme olgusuna dayalı ve mükemmelliği arayan bir sistem olması; örgütsel kültür; İnsan ve bilgisidir. Toplam kalite yönetim sistemi insan odaklı, kalite odaklı bir sistemdir ve insana verdiği değer çok büyüktür. Bu değeri vererek insan kaynağını etkin kullanacak onların beraberliğini sağlayacak ve kurumu yü-

celtecek bir yönetim sistemi arayışı içindedir. Kurum içi paydaşların toplam kalite yönetim ilkelerini ve felsefesini benimsemesi çok önemlidir ve eğer bu olmayacak olursa, TKY sistemini uygulamak mümkün değildir. Takım çalışması ve problem çözmede toplam kalite yönetim araç ve tekniklerinden yararlanma yaklaşımları çok önemlidir. süreçlerin sistematik ve sürekli iyileştirilmesi keza öyledir. Süreçler tasarlayarak üniversitenin genel yapısını hiyerarşik bir yapıdan yatay bir yapıya çevirmek mümkündür. Bu süreçleri yöneterek üniversiteyi yönetmek toplam kalitenin gereği bir örgüt kültürüdür. Bu sistemin doğasında öğrenme, katılım, etkileşim, iletişim, uzlaşma, karşılıklı saygı ve güven duygusu, paylaşma, motivasyon ve hesap verme vardır. Bunların bir araya geldiği bir kurumu düşlemek hakikaten heyecan vericidir. Bütün mesele, bunları sözde bırakmayıp uygulamaya götürmektir. Toplam kalitede takdir ve ödüllendirme de çok önemli bir kavramdır. Çünkü bu yönetim sistemi, insana dayalı, insanın performansına ve takımın performansına bakarak insanı ve takımları ödüllendirmeyi ve takdir etmeyi getirmektedir. Bir toplam kalite üstadı teşekkür etmenin liderliğin en önemli vasıflarından biri olduğunu söylemiştir. Teşekkür etmenin getirdiği katkı ve yararın azımsanmayacak mertebelerde olduğuna inanıyorum. Bireyin yerine takımın başarısı, ferdiyetçilik değil fakat etkileşimli takım zihniyeti, hep beraber olma felsefesi ve üst yönetim liderliği, örgüt kültürünün olaksa olmaz koşullarıdır. Toplam kalite yönetiminin uygulanmasında. üst yönetiminin sahipliği ve takibinde sorumluluk alması başarılı bir uygulamanın gereğidir. Eğitim, yine toplam kalite kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Mükemmelliğe erişmekte herkes eğitilmelidir. Öğretim üyesinin ben artık öğretim üyesiyim yalnız öğretirim, öğrenmem demememesi ve öğretmeyi de öğrenmesi gerektiği kaçınılmaz olmuştur. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri öğrenmek bir zorunluluk halini almıştır.

1992 ve 1994 yılı kaynaklarına baktığımız zaman, Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek öğretim kuruluşların %61'inin rektörünün toplam kalite yönetim sistemiyle ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Doktora ve yükseköğretim kuruluşlarının %11'i toplam kalite sistemine büyük ölçüde, %11'de sınırlı düzeyde uyguladıklarını açıklamışlardır. 1992 yılı esasında toplam kalitenin Amerika Birleşik Devletleri'nde uy-

gulanmaya başladığı yıllara yakındır. Bu sıralarda ise TKY'nin yüksek öğretim kurumlarındaki uygulamaların çok daha fazla olduğu kanısındayım. Amerika Birleşik Devletleri'nde en yaygın toplam kalite uygulamalarından ilkinin Oregon eyalet üniversitesinde (OEÜ) yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları 1994 yılında Lewis ve Smith tarafından bir kitapta toplanmıştır (2). Kalite kaynakçasında yapılan çalışma, Dr. Edward Deming'in üniversiteyi ziyareti, Ford, Hewlett-Packard ve Dow da gerçekleştirilen firma ziyaretleri ve Rektörün ve üst düzey yöneticilerin katıldığı problem çözme araçları seminerinden sonra OEÜ de TKY'nin planlama aşamasına başlanmıştır. OEÜ'de plot çalışması öncelikle fiziksel tesiste yürütülmüştür. Bunun temel nedenleri: (1) Kalitenin öncelikli bir beklenti olması, (2) Başarı olasılığının yüksek olması, (3) Yönetimin önemli görmesi, (4) O konuda kimse'nin çalışmakta olmaması ve (5) Örgütün müşterileri için önemli olmasıdır. 12 kişiden oluşan ve farklı düzeylerdeki çalışanlardan oluşan takım, yeniden modelleme sürecinde dönme zamanının enazlanması üzerinde çalışmış ve somumda yeniden modelleme zamanı %10 düşürülmüştür. Benzer çalışmalar, işe alma ve kayıt kabul gibi idari süreçlerde yapılmış, başarılı sonuçlar elde edilince akademik süreçlerin iyileştirme çalışmalarına geçilmiştir. ABD de üniversitelerde kalite iyileştirme gayretlerinin yayılmasında iş çevrelerinin rolü önemli mertebede olmuştur. 1989 da Xerox firması Birinci Kalite Forumu'nu düzenlemiş ve bu toplantıya akademik ve iş çevrelerinin liderlerini davet etmiştir. Bu forumda, iş liderleri, yüksek öğretim kurumlarının liderlerine kalite ilkelerini öğretmelerini ve bunları örgütlerini yönetirken kullanmalarını salık vermişlerdir. Birçok firma yüksek okul ve üniversitelerde ortaklıklar kurmuştur. Bu ortaklıklara örnek olarak Motorola'nın Purdue Üniversitesi ile gerçekleştirdiği ortaklık verilebilir. Söz konusu ortaklığın bir sonucu olarak "Mükemmeliyet 21" adıyla, üniversitenin sürekli kalite iyileştirme yaklaşımının oluşumu sağlanmıştır (3). Bu yaklaşım, sürekli iyileştirme ve TKY ilkelerin ortaya çıkarılması için üniversite ölçeğinde bir gayrattır. Mükemmeliyet 21 çerçevesinde ele alınan projelerin gelişmesi aşağıdaki alanlarda sürdürülmektedir:

- Öğretim ve İdari Eleman Geliştirme ve İş Hayatının Zenginleştirilmesi

- Öğrencilerin Öğrenme Çıktılarının Değerlendirilmesi
- Lisans Eğitimi
- Lisans Üstü Eğitimi
- Öğrenci Hizmetleri
- İdari Süreçler
- Teknoloji

Firmalarla ortaklık kuran birçok üniversite lideri bulunmaktadır. Ancak bu tür ortaklıklarda, kalite iyileştirme gayratleri daha çok proje temelinde olmuştur. Kuşkusuz kalite olgusunu daha geniş perspektif- de ele alan ve genel olarak yönetim sistemine konuşturarak çok sayıda üniversite bulunmaktadır. Bunlar içinde, Kuzey-batı Missouri Eyalet Üniversitesi (KMEÜ) burada örnek olarak verilmiştir. KMEÜ, öğrenci merkezli kalite kültürü çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedir(4). 1987 yılında lisans eğitimine yeniden hayatıyet kazandırmak için bir master plan yapılmış ve 42 eniyi üniversite belirleyerek kalite kültürü planını hazırlamıştır. Bu planın uygulanması sonunda KMEÜ, süreçlerini iyileştirmek için spesifik eylemler belirlemiştir. Öğrenci merkezli kalite kültürü birkaç faaliyetten, giderek paylaşılan üniversite topluluğu değerlerine, öğrenci ve diğer paydaşların beklentilerinin aşılmasına ve üniversitenin her düzeyinde sürekli öğrenme ve iyileştirmeyi sağlamak üzere çaba sarfetme yönünde gelişme seyretmiştir.. Kalite kültürü, kurumsal programların, planların, süreçlerin ve girişimlerin konuşturılması yanında aşağıdaki beş başarı etmenini desteklemekte ve ileri götürmektedir.

1. Sürekli iyileştirme gayretlerine odaklanmak
2. Yaşam ve öğrenme ortamını zenginleştirmek
3. Güvenli, düzenli, sağlıklı, doğru çalışan ve çekici kampus
4. Finansal esneklik
5. Kuzeybatı Missouri Bölgesi ile örnek ilişkilerde bulunmak.

Bu başarı etmenleri, 1980 önceleri hazırlanan ve öğrenci ile diğer paydaşların ihtiyaçlarına yönelik stratejilerin bir bölümünü oluşturmaktadır. KMEÜ 1992 yılında, örgütü yönetmek için, bir kapsamlı sistem yaklaşımı olan Malcolm Baldrige Ulusal Kalite Ödül Kriterini uy-

gulamaya başlamıştır.

Akredidasyon ve Mükemmellik Modelleri

Konuşmamın bu bölümünde, akredidasyon (kredilenme) medellerine örnek olarak mühendislik bölümlerinde uygulanan ABET (*Accreditation Board for Engineering and Technology*) ile üniversite yönetiminde kullanılan özdeğerlendirme modellerinden Avrupa KaliteYönetimi Vakfı Mükemmellik Modeline değinilecektir. Mükemmellik modelleri içinde önemli yeri olan bir diğerk model de Performans Mükemmeliyeti için Baldridge Ölçütleri Yapısı: Sistem Yaklaşımıdır (5). ABET, yalnız mühendislik fakültelerinde lisans programlarına özgü programlarından mezun olanların uygun bir hazırlıktan geçtiğinin güvencesini veren bir sistemdir. Ayrıca mühendislik eğitiminin iyileştirilmesini teşvik eden bir mekanizma niteliğinde olduğu gibi, yeni ve yenilikçi yaklaşımların mühendislik eğitiminde yayılmasına olanak sağlayan bir düzendir. ABET, lisans programlarına sürekli iyileştirme tecrübelerini yerleştirmekte ve paydaşlardan elde etmiş olduğu beklentileri ve girdileri değerdendirmektedir. Süreçlerle iyileştirmeyi yaptığı için süreç odaklıdır. ABET 2000'in ölçütleri şunlardır.

1. Öğrenciler
2. Programın Eğitimsel Amaçları
3. Program Sonuç ve Değerlendirmeleri
4. Profesyonel Öğeler
5. Öğretim Elemanları
6. Tesisler
7. Kurumsal Destek ve Parasal Kaynaklar
8. Program Ölçütleri

ABET Mekanizması şöyle çalışmaktadır. Her eğitim programının önce amaçları belirlenmekte, giderek amaçları yerine getirmek için stratejiler belirlenmekte ve uygulamalar yapılmaktadır. Bunun için, öğrenci, öğretim elemanı, tesisler, kurumsal destek ve finansal kaynakların program amaçlarına bağlantısı kurulmakta ve irdelenmektedir. On-dan sonra, elde edilen sonuçlar ölçülmekte ve sonuçlardan esinlenilen bazı bilgiler ışığında amaçlarda düzeltmeler veya süreçte iyileştirmeler

yapılabilmektedir. Döngüsel olarak belli bir noktaya gelinceye kadar bu iyileştirme süreci işlemektedir. Bunun da ötesinde mühendislik eğitime giren öğrencilerde bulunması gerekli nitelikler de ele alınmaktadır. Ancak, ABET mekanizmasında toplam kalite yönetim sisteminde olduğu gibi, örneğin liderlik konusu somut olarak değerlendirmeye alınmamaktadır. Buna benzer diğer toplam kalite yönetim unsurları ele alınmamaktadır. Çünkü, ABET, bir yönetim sistemi değildir. Bir süreç çerçevesinde lisans programlarının iyileştirilmesi için bir yönlendirme mekanizması olarak nitelendirilebilir (6). Dolayısıyla ABET'i bu haliyle yeterli görmüyorum. Mühendislik fakültesinin ABET'le yetinmesi görüşündeyim. ABET değerlendirmesinden geçelim ondan yararlanalım, ama o noktada kalmayıp daha ilerici aşamalara gitmeyi, mükemmeli yakalamayı çok daha akılcı bir yaklaşım olarak görüyorum. Aşağıda özetle açıklayacağım model bunun için bir araçtır (7).

Avrupa Kalite Yönetim Vakfı'nın ortaya koymuş olduğu mükemmellik modeli, iyi bir liderlik yönlendirmesi ile çalışanların yönetildiği, motive edildiği ve yönetimde politika ve stratejilerin çok önem kazandığı ve alt katmanlara kadar yayıldığı ve beraberce stratejilerin ve politikaların üretildiği, işbirliklerinin ve kaynakların en iyi bir şekilde kullanılıp yararlanıldığı ve süreçler marifetiyle yönetimin sağlandığı herhangi bir mükemmellik yönetim sisteminin değerlendirilmesi için ölçütleri içerir. Bu modelin grafiksel görünümü aşağıda verilmiştir.

AVRUPA KALİTE YÖNETİMİ VAKFI MÜKEMMELLİK MODELİ

Buradaki kutular her biri bir ölçütü temsil etmektedir. Modelde örneğin, liderlikle, çalışanlarla, politika ve stratejilerle ilgili ölçütler bulunmaktadır. Burada bu ölçütlerin tümünün üniversiteye uyarlanmış durumlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmam, ayrılan konuşma süresi içinde olanaklı değildir. Modelden de görüldüğü gibi, toplam skorun %50'si girdilere, %50'si de sonuçlara aittir. Girdilerden çalışanlar ile ilgili ölçütler %9 ağırlık verilmiştir. Üniversitelerde çalışanlar doğal olarak, akademik, idari ve teknik personeldir. Çalışanların etkinliği, işe alınmalarından, tercihlerine ve ihtiyaçlara göre yerleştirilmelerine, motive edilmelerine, takdir ve ödüllendirilmelerine ve gelişmeleri için eğitimlerine kadar kapsayan geniş perspektifle düşünebileceğimiz bir çalışanlar yönetim sistemini doğru olarak işlemesiyle sağlanabilir. Politika ve strateji girdisi ve onunla ilgili ölçütler üniversite yönetiminde önemli bir role sahiptir. Mükemmellik modeli, üniversite yönetirken politikalarınızı ve stratejilerinizi beraberce ve döngüsel olarak belirleyip, herkesin aşağı yukarı ortak akla yaklaştığı stratejiler ve politikalar çerçevesinde uygulamaya götürürünüz olgusunu öngörmektedir. Ayrıca, bu ölçütler, politika ve stratejileri uygulandıktan sonra ortaya çıkacak sonuçları, değerlendirip yenilemeyi, revize etmeyi, bunları yıllık programlara çevirmeyi, yıllık programlara çevirirken yine alt katmanlardaki bölüm düzeyinde, öğretim üyesi ve çalışan düzeyinde de değerlendirmelerde bulunup, onların da görüşlerini alarak en iyi strateji ve politikaları belirleyip, programlaştırıp, uygulamaya götürüşü telkin etmeye çalışmaktadır. Modelde bir diğer girdi de işbirliği ve kaynaklar ile ilgilidir. Bu da üniversitenin endüstri ve kamu, devlet sektörü ile ilgili işbirliklerini, uluslararası platformlardaki üniversite araştırma birimleri ile ilgili işbirliklerini, ülke içinde üniversite ve araştırma kurumlarında olan işbirliklerini mükemmeli yakalayabilecek düzeye getirilmesini sağlayacak ölçütleri kapsamaktadır.

Süreçler ve yönetimi, modeldeki diğer bir kutuda kapsamıştır. Süreç, girdisi çıktısı ve karakutusu olan bir mekanizmadır. Her sürecin bir de geri bildirim mekanizması vardır. Girdiler daha çok kaynaklar, mamul veya yarımamul ürünler veri ve bilgilerdir. Çıktılar ise, çalışanlarla, müşterilerle, toplumla ilgili sonuçlar ve temel performans sonuçlarıdır. Sonuçların değerlendirilip, elde edilen yeni bilgileri bir geri bil-

dirim mekanizmasıyla sürece iletmek, bu bilgilerden yararlanarak süreci iyileştirmek, süreç yönetiminden beklenen bir görevdir. Sürecin kara kutusu ise, o sürecin işleyişini sağlayacak faaliyetler dizini simgelemektedir. Örneğin bir kayıt kabul işinde, yapılması gerekli bir seri faaliyet vardır. Öğrencinin harcını yatırması, danışmanı ile görüşmesi, onun onayını alması, arkasından kayıt kabul işleriyle ilgili gerekli işlemleri yaptırması, bilgisayarda bu bilgileri girmesi gibi. Bu faaliyetlerin dizisi bize bir süreç kara kutusunu oluşturmaktadır. Bu faaliyetler dizisinin iyileştirilmesi gerekir ve buda etkin bir süreç yönetimi ile sağlanır. Süreç yönetimi de o sürecin misyonunu, amacını, stratejisini değerlerini belirterek, mümkün olduğu kadar verilerden yararlanarak ve yine mümkün olduğu kadar toplam kalite tekniklerinden yararlanıp problemleri çözerek, faaliyetlerin en iyi şekilde yapılmasını sağlayacak yönetim mekanizmasını kurup işletmekle olmaktadır. Mükemmel yönetim mekanizmasının nasıl işlemesi gerektiği süreç ölçütlerinde tanımlanmıştır. Modeldeki bir diğer kutuda çalışanlarla ilgili sonuçları tanımlamaktadır. Doğal olarak üniversitede çalışanlar, öğretim elemanları, idari ve teknik personeldir. Bunların ortaya koydukları sonuçlar nedir? Akademik personelin sonuçları, öğretim, değerlendirme formlarından ortaya çıkan sonuçlar, araştırmaları, yayınları, topluma verdiği hizmetler, v.b. gibi sonuçlardır. Keza, idari ve teknik personeline ortaya koyduğu sonuçlar vardır. Örneğin, Kayıt Kabul Sistemini iyileştirecek, çalışanların ortaya koyduğu gayretler, sonuçlar, bu çerçevede düşünülebilir. Müşterilerle ilgili sonuçlar, diğer bir kutuyu oluşturmaktadır. Burada müşteriden kasıt, sisteme dışarıdan gelen, sistemden bir menfaati olan, bir hizmet alan veya ürün alan veya bir bilgi alan kimselerin hepsini içerir. Üniversite ortamında bu kutu öğrenci ve müşteriler veya paydaşlar olarak yorumlanmalıdır. Üniversitenin müşterilerinin başında endüstri gelmektedir. Endüstri bizden gelip araştırma hizmeti alıyor veya laboratuvarlarımızda testler ve küçük ölçekte imalatlar yaptırmaktadır Savunma sanayi bir başka müşterimizdir. Kamu kuruluşları da müşterilerimiz arasındadır. Üniversitelerin kamu kuruluşlarına verdiği hizmetler, toplumla ilgili sonuçları ortaya çıkarabilir. Ayrıca üniversitelerin bireylere verdiği sosyal ve kültürel hizmetler, toplumla ilgili sonuçları yaratır. Bu hususu çok önemli gördüğümüzü biraz önce toplu-

mun üniversiteden beklentilerinden söz ederken değinmiştik. Üniversitelerden toplumsal sermayenin yaratılmasında yönlendirici olması beklenmektedir. Bu beklentiler karşılandığında toplumla ilgili sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu görevi ne kadar yerine getirebildik? Toplumla ne kadar ilgilenebildik? Topluma ne kadar katkı sağlayabildik? Toplumla ilgili sonuçlar kutusunda bu ve benzer sorular ile ilgili ölçütler bulunmaktadır. Modeldeki son kutu temel performans sonuçları ile ilgilidir. Temel performans sonuçları, üniversitenin finansal ve operasyonel verimliliğiyle ilgili performans sonuçlarıdır. Bu performans ölçütlerini değerlendirerek sistemi iyileştirmek için sorunları teşhis edip, çözümler bulabilmek için mekanizmalara ihtiyaç vardır. Modeldeki her bir kutunun kapsamını ayrıntılandırmak ve tartışmak olanaklıdır.

Sonuç

Bu değerlendirme yazısında, Prof. Dr. Akşit'in bildirisinde ele alınan < Bilgi Toplumuna Geçişte Üniversitelerin Yeniden Yapılanması > ile ilgili TKY, Özdeğerlendirme ve Kredilendirme yaklaşımlarının açıklanmasına yer verilmiştir. TKY Sistemi üniversitelerin yönetilmesi için bir yaklaşımdır. Temel ilkelerinin başında, paydaşların beklentilerini, kalite algılamalarını karşılamak, sürekli iyileştirme ve mükemmeli arama vardır. TKY'nin Üniversitelerde uygulanabilmesi için üst yönetimin bu sisteme inanmış olması gerekir. Üniversite içinde etkin bir kalite örgüt yapısının tasarlanması, süreçlerin belirlenmesi ve takımların kurulması ciddi bir çalışmayı gerektirir. Stratejik ve Operasyonel Planlama, insangücü geliştirme ve planlama, Yönetim Bilişim Sistemi, Performans ölçümü gibi öğeler, TKY'nin ayrılmaz parçalarıdır. TKY uzun soluklu bir süreçtir, sistemin kurulması 2-3 yıl alabilir.

Üniversitelerde uygulanmakata olan Özdeğerlendirme Modelleri genellikle TKY ilke ve altyapısına dayalı olarak geliştirilmişlerdir. Bu nedenle, TKY uygulaması içinde olan üniversitelerin özdeğerlendirme modellerinden yüksek puan almaları doğaldır. Bu modeller, üniversitelerin TKY'ne geçişlerinde eğitici, yönlendirici ve kolaylaştırıcı rol oynayabildikleri gibi, birbirleri ile kıyaslanmasında ve ödül yarışmalarında da bir araç olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Duanas, G., <Universities as Creators of Social Capital> Proceedings of Fred Emery Memorial Conference on the Future of Universities, 1998, Istanbul.

Lewis, R. G., Smith, D. H., <Total Quality in Higher Education>, The St. Luice Press, 1994.

<Purdue Excellence>, file:///c:/windows/desktop/excellence21 at Purdue University 2.html

Evans, R. James, Lindsay, W. M., <The Management and Control of Quality>, South-western, Thomson Learning, 2002.

<Malcolm Baldrige National Quality Award 1998 Education Criteria for Performance Excellence>, <http://www.quality.nist.gov>

<Gateway Coalition, Faculty Handbook: Preparing for ABET 2000-Defining Course Objectives, Strategies, Outcomes and Assessment Methods, 1988.

<European Foundation for Quality Management>, <http://www.efqm.org>

OTURUM BAŞKANI – Şimdi, tartışma kısmını açıyorum. Söz almak isteyenler lütfen sıfatlarını ve çalıştıkları kurumu bildirsinler.

PROF. DR. METİN DURGUT (ODTÜ Fizik Bölümü) –Global düzeyde üniversite tiplerini tanımlarken, globalleşmeye paralel olarak lokal yapıların da önemlerinin arttığına işaret etmek istedim. Kolayca iletilemeyen bilgi ve beceri gibi değerlerin söz konusu olduğu koşullarda etki-ileşim ile konum arasında çok güçlü bir bağ oluşabilmekte ve yerel/organizasyonel özgürlükler öne çıkarak önemli farklar yaratabilmektedir. Bu nedenle, yerel farklılığı besleyen ve üstünlüğe dönüştüren tarih, coğrafya ve kurumlar gibi öğeleri, global sistemlere yapabilecekleri ciddi katkıları ile ele almalı, homojenleştirici baskılar kadar farklılaştırıcı baskıların rolünü de hesaba katmalıyız.

PROF. DR. NİLGÜN ÇELEBİ (Ankara Üniversitesi DTCT) – Konuşmacılara çok teşekkür ediyorum. Şimdi gerek Prof. Saatçioğlu'nun, gerek Prof. Akşit'in konuşmalarını dinleyebildim. Çok çok güzel. Üniversite-lerin yönelmesi gereken hedefler konusunda çok güzel şeyler söyleniyor.

Bu kalite değerlendirme çalışmaları çerçevesinde zaten benzer, daha çok sınırlı olmakla birlikte belirli konularda belirli bir bilgi birikimi benim de kulağımda yer etmiş idi. Şu sıralarda biz kendi fakültemizde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi içinde bir yeniden yapılanma tartışmasını sürdürüyoruz. Fakülte içinde tartışılan konularımıza şurada dile getirilen yeni bir yüzyılın üniversitesine bakış tarzı ile ilgili açıklamalar çerçevesinde baktığım zaman bizim kendi içimizde tartıştığımız hususlar o kadar uzak ki, o kadar dışındaki bunlardan, ne yapabiliriz diye düşünüyorum. Mademki Türkiye içinde belirli üniversitelerde belki de Yükseköğretim Kurumu içinde bilemeyeceğim hangi kurum adına konuşuluyor şu anda gayet iyi bir bilgi birikimi oluşturulabiliyor.

Dünyadaki üniversiteler ve bizim ana hedefler konusunda çok güzel bir bilgi birikimi var, bir teknoloji var. Bir taraftanda fakültemde şu anda olduğu gibi bir şeyler yapmak isteyen ama neyi nasıl yapacağını tam çıkaramayan, değişelim diyen; ama bu değişimin sadece anabilim dalını kaldırdık kaldırmadık, şu anabilim dalı başkanlarından kurtulsak kurtulmasak biçiminde ele alınıp yürütülen bir tartışma var. Ben hangi dünyanın insanıyım, ben arada kalıyorum. Buraya geliyorum bu tür açıklamaları dinliyorum. Fakültemde bölümdeki toplantı içindeydim ve değindiğim tartışmalar yapılıyor idi. Bu beni rahatsız ediyor bir akademisyen olarak. Böyle konularda düşünen ve bir şeyler de söylemeye çalışan, en azından fikrini düzgün kavramlarla ifade etmeye çalışan bir akademisyen olarak ben sesimi duyuramıyorum. Kimseye sözümlü anlatamıyorum, ne yapabiliriz? Şu bilgi birikimine kendince bir şeyler yapmak isteyen fakülteleri nasıl getirebiliriz? Bu konuda önerileriniz, açıklamalarınız olabilir mi? Teşekkürler.

PROF. DR. AYHAN ÇAVDAR (TÜBA Şeref Üyesi) – Ben de çok teşekkür ediyorum konuşmacılara. Sayın Prof. Dr. Bahattin Akşit'in Üniversiteleri sınıflandırması esnasında bahsettiği A.B.D.'ndeki firma üniversitelerini şahsen bu vesileyle öğrendim, teşekkür ederim, McDonald's veya Motorola v.s. gibi firmaların üniversiteleri için üniversite adının kullanımının ne kadar doğru olduğunu tartışmaya açmak istiyorum. Bunlar olsa olsa yüksek okul veya yüksek teknik okullar çerçevesinde kabul edilebilirler. Tek boyutlu, çok sınırlı bir öğretim ve uygulama

ma vermesi beklenen müesseseler gibi algıladım ben. O takdirde gerçek anlamda üniversite olduklarını pek düşünmüyorum. Özetle bana göre ve evrensel üniversite tanımına göre üniversite değiller. Teşekkür ederim.

PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZOĞLU (TÜBA Başkan Akademik Danışmanı) - Biraz önce üniversiteyle ilgili tanımlarda hangi kategori olursa olsun galiba dolaylı bir kontrol var, bu ister yönetim kontrolü olsun, ister diğer personel boyutunda kontrol olsun. Devlet üniversitesi deyince devletin kontrol ettiğini kabul ediyoruz, firmanın üniversitesinde firmanın kontrolü var. Acaba bu tür kontrollerle üniversitede bilgi üretimi de kontrol edilmiş olmuyor mu? Diğer bir tartışma ki herhalde o da gündeme gelecektir, üniversitenin özerk olması, üniversitenin özgür olması gibi konularla bu biraz önce değinilen üniversitenin kontrolü nasıl bağdaşüyor ve kontrol edilen dünyadaki üniversite kategorilerinde nasıl ilişkiler kuruluyor?

OTURUM BAŞKANI - Teşekkür ediyorum. Şimdi yanıtlar için sözü Prof. Uğur'a bırakıyorum. Hem eksik bıraktığı bazı noktaları bitirebilir, hem de bu sorulara veya katkılara katkıda bulunabilir.

PROF. DR. AYDIN UĞUR – Bildirimde yer alıp da değinemediğim eksik kısımlara şu anda tartışmanın geldiği noktanın dışında kaldıkları için, izin vererseniz sorular eğer o tarafa çekerse ben o zaman gireyim; ama bir borcum vardı, onu şimdi ödemeye çalışayım. Özür dilerim ben geç geldim, koşturarak, yani özür dileyecek vaktim bile olmadı. Biliyorsunuz, ben üniversitede idareciyim, sabahleyin teftiş aldık, dolayısıyla ben arzu ettiğim halde iki gündür buraya gelemedim. Son uçaktan inip koşturarak gelmiş oldum, o yüzden özür dilerim.

Ben 15 yıl kadar devlet üniversitesinde görev yaptıktan sonra altı yıldır bir vakıf üniversitesin de çalışıyorum. Hem devlet, hem de vakıf üniversitelerini tanıma fırsatım oldu. Devlet üniversitelerinin hepimizi yetiştiren son derece kıymetli kurumlar, son derece saygı değer bir uğraşın sürekli verildiği yerler buralar, ama ileriye yönelik bakıldığında eğer bir sosyal denetim mekanizması kurulmazsa, ben herhangi bir çıkış yolu görmüyorum. Yani şu, işini iyi yapanla, kötü yapan arasında bir

ayırımı şeffaf bir şekilde, herkesin görebileceği ve söylenebileceği bir zemin kurulmazsa ben herhangi bir gelişme umudu görmüyorum. Ben 20 seneye yakın devlet üniversitesindeyken hiç iyi yapanların taltif kötü yapanların tenkil edildiğini görmedim. Bir takım merhaleler vardır, jürilerde ne yapılacaksa yapılır. O aşamada hepimizin bildiği tür mülâhazalar da rol alır ama ondan sonra profesör olunur ortalama 45-50 yaşlar arasında bir yerde profesör olunur, 20 yıl üniversite de hocalık yapılır. O yirmi yıl içinde iyi profesörlük yaptığının veya kötü profesörlük yaptığının resmi tartma mekanizmasını görmedim, duymadım.

Üniversiteyi yönetenler, üniversitenin efendileri profesörlerdir. Onlar arasında bir değerlendirme süreci yoktur, öğrenci mesela değerlendiremez, bizim üniversitemizde öğrenci değerlendirmesi var. Meslektaş (peer) değerlendirmesi yoktur, dışardan bir üçüncü göz değerlendirmez. Bizim üniversitemizde işbirliği yaptığımız Portsmouth üniversitesinin adamları İngilizlerimiz var geliyorlar, sınavları okuyorlar filan; yani bunların hepsi benim bildiğim o eski kültürü acıtıcı şeyler. Dışardan bir gözün dershaneyle bakmasına alışmamışız, en azından meslektaş değerlendirmesi diye mekanizma kurulabilir, öğrencilerin nabızları tutulabilir gibi, aslında bütün dünyanın da bildiği, büyük ölçüde çok bildiği mekanizmalar var, onları işletmek çok mümkün değil, yani ben 20 yıllık üniversite hayatımda öğrenci değerlendirmesi lafınının çok kolay kolay kabul edilebileceğini hiç görmedim. Elbette, sadece onun üzerine bina etmeyelim bir adamın, bir akademisyenin değerlendirilmesini. Yani o küçücük insanın üniversite hakkında fikri sınırlı olan o paydaşın fikri önemli; ama bir ölçüde önemli . Zira, söz konusu hocanın bir o kadar önemli bir de araştırmacılık boyutu var, örneğin. Bu kadarıyla bile bu fikre yatkın olduğunu hiç görmedim. Sadece bu bile bir adım atmak anlamına gelir.

Mesela, izin verir misiniz bir uygulamayı anlatayım. Biz İngilizlerle işbirliği yapıyoruz, işbirliği derken çift diploma alıyor bizim çocuklar, yani bir Portsmouth üniversitesinden bir de Bilgi'den alıyor, dolayısıyla sürekli denetim. Kalitesi sürekli adamlar tarafından ölçülüyor. İngilizleri de büyütmemek lazım geldiğini bir süre sonra görüyorsunuz, yani yaklaşıldığı, çalışıldığı zaman. Orada benim çok içinden geçtiğim için memnun olduğum bir sistem var. Her dönemin sonunda tek tek bütün

dersler öğrencilerin de mevcudiyeti altında gözden geçiriliyor, bir takım kıstaslar var, hoca asistan arası nasıldır, kitap iyi miydi, şu muydu bu muydu diye, belli şeyler. Tek tek bütün dersler, bazen şubeli dersler oluyor mesela Ali Bey ile Veli Bey iki şube, iktisada giriş dersini vermişler ben devlet üniversitesinde hiç hatırlamıyorum, Ali'nin dersi ile Veli'nin dersi veriş performansının bir arada konuşulabildiğini. Orada konuşuluyor, öğrenci değerlendirmesi, notla, bayağı konuşuluyor. O bitiyor, bölümler kendileri hakkında tekrar, ondan sonra fakülteler. Diyeceğim o ki, toplantı , toplantı, toplantı yapılıyor, o toplantıların hepsinde de kendiniz hakkında düşünüyorsunuz. Birtakım kıstaslar itibariyle düşünüyorsunuz, kaçıışı yok bunun; yani soruyorlar tuvaletler filan, temiz kokuyor demek mümkün değil, hepimiz biliyoruz değil, hadi diyorsunuz eksi 1; yani bu çeteleyi net şeyleri önünüze koyduğunuz zaman sistem kendiliğinden asgari bir iyileşmeyi herhalde sağlıyor. Yani çok yüksek deha ve sihirli değnek gerektirmiyor bu, basit, çok basit gün be gün, adım adım giden ama sonuçta bütün her şeyi kucaklayan bir anlayış diye düşünüyorum.

Bir de tabii, firma üniversiteleri. Tutun ki, adları üniversite değil ama bir realite onlar; yani adını üniversite koymak bana da ters geliyor; ama adları başka oldu diye bir bilgi türü ürettiklerini de kabul etmemek yanlış olur. Çünkü öteki türlü belki doğrusu üniversitelerin bünyesinde meslek yüksekokulu, teknik okul adı altında olmalarıyla, anlaşılan, olmamış.

PROF. DR. BAHATTİN AKŞİT – Önce sorulara cevap vermeye çalışayım, sonra da bir konuyu ilave etmek istiyorum. Metin Durgut'un sözünü ettiği kuruma özgü, yani belirli bir kuruma özgü, bir bölgeye, bir ülkeye özgü bağlar, yaşanılan yere bağımlı birtakım bilgilerin de değerli olması. Yani dün esasında yerel bilgi veya örtük bilgiyi tartışırken hani kodifiye olmayan bilgi veya hani onun bir şekilde toplumun içinde edinildiğini varsaydığımız bilgi. Acaba bu tür bilgileri bölgesel üniversiteler öğretebilirler mi? Yani bu tür yerel bilgiyi evrenselleştiremezsiniz, yereldir o. Metin Durgut'un sorduğu soru bu olmayabilir, ama ben soruyu yerel bilgi ve yerel/bölgesel üniversite meselesine çekeceğim. Bir de tabii bu farklı tip üniversitelerin hakikaten farklı olup olmadıkları meselesi var. Acaba ben çok fazla iyimser miyim? Bu kadar fark-

lı tip üniversite olamaz mı Türkiye’de? Sekiz tip üniversite saydım. Bu kadar farklı veya farklılaşabilmiş üniversite var mı? Yani görmek istediğimden mi öyle görüyorum acaba? Eğer farklılaşma var ise bu sevindirici; çünkü 21 inci yüzyılın üniversiteleri veya bilgi örgütleri diyelim çok farklılaşmak durumunda. Tamam, firma veya korporasyonların bilgi örgütlerine üniversite demeyelim. Evrensel bilgi üretmiyorlar. Ama bilgi örgütü, firmanın ilgi alanında bilgi üretiyor, elemanları eğitiyor ve firmaya yönelik yenilik yapıyor. Ama topluma açık, kamuya açık tartışılan, paylaşılan bilgi değil ürettikleri bilgiler.

Üniversitedeki gibi evrensele ilişkin değil ürettikleri bilgiler. Üniversite kriterlerine uygun olarak bilgi üretmediği için üniversite değil, bilgi örgütü. Şimdi, bu örgütler içinde sabah konuşulan o süper üniversiteye doğru bir kısmının erginleşebilmesi, bir kısmının da aktarıcı; yani dünyada üretilen bilimsel, enformasyonel bilgiyi aktarıcı konumda olması. İşte bütün bu bilgi türlerinin üretilmesi ve aktarılması derecelere göre bir çeşitlenme. Acaba bugün Türkiye’de her şeye rağmen üniversiteler arasında küresel düzeydekine benzer çeşitlenmeler olabiliyor mu? Yani bütün var olan kısıtlamalara ve kısıtlılıklara rağmen bir çeşitlenme. Süleyman Çetin Özoğlu’nun sorduğu soru çerçevesinde yani siyasetin, siyasal sermayenin müdahalesi veya iktisadi sermayenin müdahalelerine rağmen bir çeşitlenme. Pazarın ve devletin üniversitelere müdahale etmemesi gerekiyor. Evrensel bilginin üretebilmesi için bilgi üreticisinin bunlardan özerk olması gerekiyor. Ancak bu özerkliği sağlamış olmak tek başına yeterli olmuyor. Bununla birlikte çeşitlenme, rekabet, esnek kurumlaşmış olma, toplam kalite çerçevesi içinde paydaşlara karşı sorumlu ve hesap verebilir durumda olma gibi konuların da gündeme gelmesi gerekiyor. Bu konularda dirençle karşılaşacağımızı belirtmek gerekiyor. Hesap verme, topluma duyarlı olma ve özdeğerlendirme yapma kültürü henüz çok fazla yaygınlaşmış değil. Kendi kendimizi eleştirme ve bunu kişiselleştirmeden eleştirme ve eleştirilme; yani böyle bir kültürün oluşması gerekiyor.

Şimdi, ekleyeceğim konuya geliyorum. Bu konuda sorular da gelir diyordum, gelmedi. Şöyle bir durum gözlüyorum. Bir yanda bildiğimiz klasik üniversiteler var çeşitlenmiş, çeşitlenmemiş, onlar belirli dereceye kadar özerk, kamu üniversitesi ve bunlar toplumun bütününe

hizmet veriyor, bunlara koruyucu şekilde yaklaşılmalı, bunlara devlet vergilerinden artan şekilde pay ayırmalı, azalan şekilde değil, şu anda bütün dünyada ve Türkiye’de olduğu gibi, bunu yasayla bir şekilde varolan yasayı uygulayarak veya yeni yasayla bunu sağlamalıyız diyoruz bir tarafta; yani değişmeden sürdürelim varlığımızı. Öbür taraftan da bütün dünyaya bakarak değişmeden kalamayacağımızı görüyoruz. Değişmeden kaldığınız zaman üniversiteler medreseleşir, köhneleşir ve maalesef azalan kaynaklar bütçe vergi olduğu için de önemsizleşir. Öyle ise işte o girişimci üniversite dediğimiz, dünyada öyle denilen çerçevede üniversitelerin çeşitlenip, değişip, bir yerlere doğru gelişmesi lazım, ama bunu yaparken de kamu üniversitesinin evrensellik ve kamu-sallık kriterlerinden uzaklaşmaması lazım. İkinci öğretim olacak lisansüstünde veya lisans düzeyinde; gece öğretimi olacak, “online” programlar açılacak. Buna benzer bir çok girişim ortaya konacak. Bugün Türkiye’de bu iki yaklaşım da doğru. Birbiri ile çelişir görünen bu iki doğruyu esnek ve söylemsel akıl çerçevesinde bağdaştırmak zorundayız. Yani tek yönlü akıl değil, çok yönlü söylemsel akla geçerek, hem kamusal şeyleri maksimize edelim, yani kamu üniversitesinin maksimize etmek istediği şeyleri, hem de bu 21’inci yüzyıla ayak uyduracak dönüşümleri, değişimleri sağlayarak kendi kaynaklarının önemli bir kısmını kendisi sağlayan duruma gelelim. Çok zor bir şey bu, ama imkansız değil....

PROF. DR. ÖMER SAATÇIOĞLU – İlk önce Ankara Üniversitesi DTC Fakültesinden gelen değerli arkadaşımızın sorusunu değerlendirelim. Esasında söylediğimiz şeyler tabii çok önemli fakat gerçekleştirilmesi oldukça zor meseleler, kolay değil. Ama zor diye de bu meseleleri ortaya koymamak da bize yakışmaz diye düşünüyorum ama bir çaresi de vardır diye düşünüyorum.

Bizim sistemimizin şu anda sıkıntı içinde olduğunu söylediği, Prof. Akşit güzel dile getirdi, birçok sınırlar içinde hareket etmek durumundayız. Bunlardan en önemlisi de parasal sıkıntı. Yani insanlar moral bakımından fevkalade çökükler, motivasyon unsurlarında büyük bir azalma var, buna rağmen iyi bir şeyler yapıyorlar ise bunların takdir edilmesi gereği vardır. Bakınız Purdue Üniversitesinin gruplarından bir tanesi neyi ele alıyor. Öğretim ve idari eleman geliştirme ve iş hayatının

zenginleştirilmesi. Yani buradaki iş hayatının zenginleştirilmesi parasal anlamda değil, işin cazip bir noktaya doğru götürülmesi şeklinde yorumlamak gerekiyor tabii, bunun üzerinde 30 tane proje kurmuşlar çalışıyorlar. Şimdi bu istek nereden geliyor, bu güç veyahut güdü, motivasyonu, güdüllemeyi nereden alacağız. Şimdi burada hakikaten bir mücadele sergilemek gereği ortaya çıkıyor yani bunu nasıl yaparız üniversiteler bir araya gelerek mi yapar, YÖK başını mı çeker, rehberlik mi yapar, ne yaparsa yapar; yani siyasilere bu olayın böyle gitmeyeceğini ve bu istemlerin gelmesinin çok yararlı olduğunu anlatmak da toplumsal kapital, sermaye yaratalım diyoruz ya, ona bir an evvel el atmakta yarar var; yani çökük moralle bile olsa yaratmakta yarar var. Çünkü bundan sonra daha da çökük moralle çalışır konuma geleceğiz, çökme devam ediyor. O bakımdan, toplam kalite bir resim çiziyor, bir ideal gösteriyor, tümünü yapmayı beklemiyoruz, işte o küçük küçük projelerden başlansa, bir şeyler yapılabilir diye düşünüyorum ben. Ancak bu işlere sevdalılar da çok az. Şimdi mesela Purdue Üniversitesinde bu işi yürüten bir rektör yardımcısı, görevi üniversitede toplam kalite yönetim sisteminin yerleşmesi, görevi bu. Yani başka görevi de var, bir de ek bir görev verildi anlamına değil. Esas görev olarak verilmiş, o kovalıyor bu işi rehberin, burada liderin çok önemli biri rolü var. Eğer lider bu işe inanmıyor ise, o zaman bu iş olmuyor tabii. Yani ben şunu da söylüyorum, toplam kalite lafını da bırakınız bir kenara, mükemmele erişmek için ne yapalım, yani strateji o olmalı, işte onun için o mükemmellik modelleri filan var, onlar çok güzel yol gösterici, yol haritaları onlar. Elimizde var bunlar niye onlarla mesela uğraşmayız da başka şeyler peşinde koşmaya gayret gösteririz, orasını da anlamak kolay değil.

Bilmiyorum çok somut şeyler belki söyleyemedim ama yaptıklarınıza devam ediniz lütfen, eğer buradan biraz ilham aldıysanız, onları biraz daha öte noktalara götürünüz.

Sayın değerli hocamız Ayhan Çavdar Hanımefendiye üniversite değil, firma üniversiteleri dediler, haklılar, ancak ülkemizde de üniversitelere baktığımız zaman 70'i aşkın üniversite var, acaba bir bölümü firma üniversitelerinden daha mı iyi diye de bakacak olursak, o isimlerin de değişmesi gerekecek herhalde, değişemeyeceğine göre şekilci

değil de ne yaptıklarına bakarak belki karar vermek mi acaba daha doğru olur. Çünkü bunları da pek küçümsememek lazım, bakmayınız Mcdonald's üniversite deyince küçülüyor da Motorola üniversitesi dediğimiz zaman Motorola bir teknolojiyi yaratıyor, zaten Mcdonald's da teknolojiyi yaratıyor ama hizmet sektöründe kendi teknolojisini yaratıyor, o teknolojiyi yaratırken belki bilimsel bulgulardan yararlanıyor, belki de bilime bir nebze bulaşıyor; ama tabii bizim gözümüzde o küçük görünüyor çünkü bir hamburger yapan bir zincir diye düşünüyoruz ama Motorola gibi, sonra birkaç isim daha var burada yine elektronik sanayiine girmiş firma üniversiteleri var, onlar bilim dünyasından yararlanmazlarsa zaten teknolojiyi geliştiremezler, teknolojiyi geliştiriyorlar, bu da çok önemli bir durum. Teknolojinin temelinde de bilim var, evrensel bilim var, onlarla el ele, kucak kucağa bu insanlar, onun için o açıdan bakacak olursak, yani birçok açıdan bakacak olursak herhalde bu ismi tolere ederiz diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Değerli konuşmacılara çok çok teşekkür ederiz. Oturumumuzu kapatıyorum.

OTURUM 7

Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Süleyman Çetin ÖZOĞLU**

Türkiye Bilimler Akademisi
Başkan Akademik Danışmanı

GENETİK ALANINDAKİ BİLİMSEL GELİŞMELERİN SOSYAL BİLİM DÜŞÜNCE VE METODOLOJİSİNE ETKİLERİ

*Zehra SAYERS**

ÖZET

Biyoloji bilimleri, Aydınlanma Çağı'ndan günümüze kadar evrim teorisinin gelişmesi, kalıtım prensiplerinin belirlenip kabul edilmesi, biyolojik malzemenin ve genetik bilginin moleküler düzeyde anlaşılması ve canlıların karmaşık (matematiksel) sistemler çerçevesinde değerlendirilmesi gibi çeşitli evrelerden geçerek gelişmiştir. Özellikle son 20 yıl içinde geliştirilen yeni yüksek üretim teknolojileri ve kullanılan bilgi-işlem yöntemleri hızla büyüyen ve yayılan veri ve bilgi birikimine yol açmıştır. Canlı sistemler ve bunların birbirleri ve çevre ile etkileşimleri üzerine oluşan bu birikim doğrudan sosyal bilim kapsamında sayılabileceğimiz siysal bilim, sosyoloji, tarih, antropoloji, arkeoloji, dil bilimleri gibi konularda veri olarak kullanılır hale gelmiş hukuk, ekonomi, felsefe, din bilimleri ve etik gibi örtüşen alanlarda ise yeni yaklaşım, yorum ve uygulamaları ön plana çıkarmıştır. Bu konuşmada genetik bilgi ve verilerin tarih, arkeoloji, antropoloji, ekonomi ve sosyoloji alanlarında kullanımı örneklerle sunulacak ve sosyal bilimler ve biyoloji bilimleri arasındaki etkileşimler tartışılacaktır.

1. Biyoloji ve Genetik Bilimlerinde Bilgi Birikimi

Biyoloji ve Genetik Bilimlerinde moleküler düzeyde çeşitli organizmaların genom haritalarının belirlenmesi ve bilinç üzerine moleküller ve sistem düzeyinde yapılan çalışmalardan elde edilen bilgileri kabaca aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Doğrudan DNA baz dizilimi analizinden elde edilen (tek boyut-

* Prof. Dr., Sabancı Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi

lu) bilgiler: Bunlar genotipik özellikler, kalıtım, genetik tanı ve hastalıklar üzerine bilgi birikimi oluşturur.

2. Yapı taşı etkileşimi üzerine (3 boyutlu) bilgiler: Bunlar dolaylı olarak DNA baz diziliminden veya doğrudan saflaştırılan proteinlerden elde edilir. Sistemdeki fenotipik özellikleri, normal protein-protein etkileşimlerini ve patolojik değişiklikleri aydınlatmaya yardımcı olur.

3. Sistem biyolojisi ve kuramsal modeller: Genetik malzeme ve proteinler gibi yapı taşlarını kullanarak canlının bütünü için olmasa bile parçalarının çalışması üzerine geliştirilen modeller çevre ve stokastik parametrelerin de belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Geliştirilen modellerin özellikleri reaktif, tahmin ettirici (*predictive*) ve önleyici (*preventive*) olmalarıdır. Bu modeller 3'ten fazla boyutta bilgi sağlarlar.

4. Bilişsel (cognitive) bilgi: İnsan ve farklı organizmaların bireysel ve toplu halde davranış özelliklerine yol açan beyin aktivitelerinin fizyolojik ve ekosistem bazında incelenmesi, biyolojik bilgi birikiminin yanı sıra sosyal davranışlar konusunda da ipuçları verir. Ayrıca bilişsel bilgi, çok boyutlu modeller geliştirmeğe katkıda bulunur.

2. Biyoloji Teknolojileri ve Bilgi Birikiminin Sosyal Bilimlerde Kullanılması Üzerine Bazı Örnekler

Sözlü Gelenek Bilgilerinin Genetik Bulgularla Desteklenmesi

Nesilden nesle sözlü gelenek şeklinde aktarılan bilgilerin bazılarının doğruluğunun saptanmasında genetik yöntemler kullanmak mümkün olmuştur. Örneğin, İzlanda destanlarının yazılı hale dönüştürülmelerinden 250 yıl öncesinde oraya gitmiş olan Vikingler hakkında verdikleri bilgilerin gerçeğe uygun olduğu tıp, tıbbi genetik, tarih, arkeoloji ve metin çözümleme yöntemlerini birlikte kullanılarak gösterilmiştir (Byock, 1995).

Yerleşim-İrk-Kültür Dağılımı Üzerine Çalışmalar

Küçük, izole topluluklarda yaşayan insanların genetik karakterizasyonu (Palsson and Rainbow, 2001), Amerika kıtasının ilk yerleşimcilerinin belirlenmesi (Redrik et al., 1997, Salzano and Bonatto, 1997) ve Avrupa'nın kültürel çeşitliliği (Cavalli-Sforza, 1997) genetik bilgi, sosyoloji, antropoloji ve politika araştırmalarının sentezi sonucunda ortaya

çıkan çalışmalara örnek gösterilebilir.

Ekonomide Evrim Teorisi ve Genetik Algoritmaların Kullanılması

Evrim teorisindeki doğal seçim ve en uygun olanın hayatta kalması kavramları, teknolojik değişim, ekonomik büyüme, pazar süreçleri gibi ekonominin çeşitli alanlarına başarıyla uygulanmaktadır. Ayrıca genetik üreme ve parametrelerin dinamik değişime uğradığı sistemleri taklit ederek geliştirilen matematiksel kuramlar optimizasyon ve dinamik oyun teorisi problemlerine efektif çözüm getirmektedir (Arthur et al.,1997)

Sosyal, Politik ve Ekonomik Güç Dengeleri ve Genetik Bilgiler

Günümüzde kişiler hakkındaki genetik bilgilerin sosyo-ekonomik güç yaratması (Berger, 1999, Haraldsdottir, 1999), endüstride biyoteknoloji patlaması, sosyo-politik arenada biyolojik silahların kullanılması ve biyoterörizm (Taylor, 2001) ve genetik analizle elde edilen sağlık ve ırk bilgilerinin değerlendirilmesi (Weiss, 2002) olağan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konular biyoloji ve sosyal bilim diyalogunu gündeme getirdiği kadar etik ve hukuk alanlarında da yeni sorgulama, yaklaşım, yorum ve uygulamaların gereğini vurgulamaktadır.

3. Sonuçlar

21. yüzyıla damgasını vuracak faktörlerin başında genetik bilgi ve buluşlar gelecektir. Bu alanda teknolojiler henüz gelişmeye başlamış ve bilgi birikiminin uzun vadede getirebileceği sonuçlar hakkındaki fikrimiz emekleme çağına bile gelmemiştir. Sentetik hayat formları oluşturmak, biyolojiyi rutin olarak endüstride kullanmak, yaşam kalitesini ve uzunluğunu etkilemek, biyolojik bilgi ve süreçleri güç olarak kullanmak ve canlılık süreçleri hakkında detaylı bilgi sahibi olmak toplumları her düzeyde etkileyecektir. Yukarıdaki örneklerde de vurgulandığı üzere sosyal bilimler ve biyoloji bilimleri arasındaki ilişkiler ve etkileşimler arasında;

- Sosyal bilimlerde yeni metodolojilerin kullanılması (DNA testlerinin tarih, arkeoloji vb. alanlarda kullanılmaları),
- Genetik kavramların sosyal bilimlerde analoglarının bulunup

benzer kuramsal yaklaşımlar geliştirilmesi (genetik algoritmalar),

- Uluslararası politikada güç dengeleri düşünüldüğünde yeni parametrelerin (biyolojik silahlar) gözönüne alınması,
- Ulusal ve uluslararası düzeylerde yeni hukuksal düzenlemelere gidilmesi
- Etik konularına farklı perspektiflerden yaklaşımlar geliştirilmesi sayılabilir.

Tarih boyunca biyoloji, sosyal bilimler, felsefe ve hukuk alanlarındaki kavram ve prensiplerin entegre kullanımı ve yetersiz oldukları noklarda birbirleriyle desteklenmeleri önemli örneklerle tekrarlanmıştır. Aynı noktadan hareketle metodolojilerin de uzlaştırılıp bilimler arası bir yelpazede uygulanmasının olumlu sonuçları belgelenmiştir (Dobzhansky 1962, Malthus, 1798, Wilson 1998). Biyoloji bilimleri topluluğunun bu alandaki gelişmelerin sonuçlarının laboratuvar dışındaki dünyadaki etkilerinin bilincinde olması, sosyal bilimcilerin ise sosyal olay ve sistemleri anlamaya ve çözümlenmeye çalışırken farklı bilimsel yaklaşımlar kullanmaları ancak alanlar arasındaki etkileşimin gelişmesi ve birbirinden öğrenmekle mümkün olacaktır. Bu iş birliği, uzun vadede teknoloji ve uygulama alanlarındaki hızlı gelişmelerin toplum bireyleri tarafından anlaşılamamasından doğacak sorunların aşılması için gereklidir.

KAYNAKÇA

Arthur, W.B., Durlauf, S.N. and Lane, D.A. (1997) *"The Economy as a Complex Evolving System II"*. Santa Fe Institute.

Berger, A. (1999). "Private Company Wins Rights to Icelandic Gene Database", *British Med. J.* 1: 11

Byock, J. (1995) "Egil's Bones" *Sci. Am.*, 272 (1): 82 - 87.

Cavalli-Sforza, L.L. (1997) "Genetic and Cultural Diversity in Europe" *J. Anthr. Res.* 54 (4): 383-404.

Dobzhansky, T. (1962) *"Mankind Evolving: The evolution of the Human Species"* New Haven Yale UP.

Haraldsdottir, R.(1999). "Icelandic Gene Database will Uphold Patients' Rights" *British Med. J.* 1: 806.

Malthus, T. (1798). "An Essay on the Principle of Population".

Palsson, G. and Rainbow, P.(2001) "The Icelandic Genome Debate" *Trends Biotech.* 19(5):166-171.

Rendrik, F., Araujo, A., Zago, M., Guerreiro, J. and Figueiredo, M. (1997) "Factor IX Gene Haplotypes in Amerindians". *Human Biol.* 69(2):1-9.

Salzano, F. M and Bonatto S. L. (1997) "A Single and Early Migration for the Peopling of the Americas Supported by Mitochondrial DNA Sequence Data" *Proc. Natl. Acad. Sci. USA.* 94:1866-1871.

Taylor, P. (2001) "Big Companies Set to Benefit from Bio-attacks" *Financial Times* November 27 "Biotechnology survey".

Weiss, R (2002)"Gene Testing Voids Risk of Inherited Alzheimer's" *International Herald Tribune* Feb. 28.

Wilson, E. O. (1998) *Consilience: the Unity of Knowledge* Alfred A. Knopf, New York.

OTURUM BAŞKANI (Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu) – Teşekkür ediyoruz Sayın Prof. Sayers. Şimdi, bildirinin yorumunu Sayın Prof. Öztürk'ten rica ediyoruz. Buyurun Sayın Prof. Öztürk.

PROF. DR. ZEHRA SAYERS'İN "GENETİK ALANINDAKİ BİLİMSEL GELİŞMELERİN SOSYAL BİLİM DÜŞÜNCE VE METODOLOJİSİNE ETKİLERİ" KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Mehmet ÖZTÜRK**

Prof. Dr. Zehra Sayers'in konuşması genetik biliminin ve bu bilimin teknolojik uygulamalarının diğer bilim alanlarında hissedilen ve beklenen etkilerini anlamamızda çok aydınlatıcı oldu. Sayın Sayers'in özellikle üzerinde durduğu konu olan genetik bilgilerin ulaştığı geniş boyutlara ve buna bağlı olarak artan etki alanına geri dönmek istiyorum. Bu bilgileri tamamlayıcı olduğuna inandığım ve aslında Prof. Sayers'in konuşmasında da kısmen değinilen birkaç konuyu daha dikkatinize sunmak istiyorum:

1. Genetik bilgilerin ve buna bağlı teknolojilerin alansal büyüklüğü kadar, bilgi birikiminin ve teknolojik uygulamaların artış hızının da dikkate değer olduğuna inanıyorum. Bu aşırı hız nedeniyle, gerek bilgilerin sindirilmesi, gerekse teknolojik uygulamaların yasal ve etik yorumlarının zamanında yapılabilmesi önemli bir sorun haline gelmiştir. Kısaca, toplumlar genetik biliminin yarattığı sosyal ve ekonomik değişimlere ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Bilgi ve teknolojinin küresel anlamda hızlı yayılması, özellikle bilim ve teknolojide geri kalmış olan toplumlarda beklenmedik sorunlar yaratmaya başlamıştır ve böyle toplumların daha büyük sorunlarla karşılaşma olasılığı da oldukça yüksek görünmektedir. Örneğin, tıp alanında birçok kalıtsal hastalığın temelinde yatan gen bozuklukları artık saptanabilir hale gelmiştir. Bu amaçla birçok gen testi ülkemizde de yapılmakla birlikte, bu testlerin güvenilir ve hastayı koruyucu koşullarda yapılabilmesi için yasal düzenlemeler eksik, gen bozukluğu taşıdığı saptanan kişilere verilen tıbbi destek yetersiz durumdadır. Ayrıca, böyle testlerin salt ticari amaçlı gerçekleş-

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü, TÜBA Asli Üyesi

tırılmesini engelleyici etik yaklaşımlar ve yasal düzenlemeler yeterince gelişmemiştir. Diğer bir örnek ise genetik yapısı değiştirilmiş (transgenik) bitkilerin ekimi ve izlenmesi konularında yaşanan sorunlardır. Gelişmekte olan ülkelerde bu bitkilerin ekonomik avantajları ve riskleri konusunda bilgi ve deneyim eksikliği yaşanmakta, bunun sonucu olarak yanlış uygulamalar gündeme gelmektedir.

2. Genetik alanında yaşanan diğer önemli bir olgu ise, bilimin ticarileşmesi, teknolojik uygulamalara bağlı olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında artan refah farkıdır. Bilimin ticarileşmesi sonucu olarak, çıkar çatışmaları ve bilimsel ahlak zayıflığı artmakta, insanlığa refah vaadleriyle sunulan uygulamalar eşitsizliği artırmaktadır. Örneğin, yeni biyoteknoloji ürünü olan birçok ilaç patent koruması altında ve tekeli firmalar tarafından satıldığı için, bu tür ilaçların fiyatları olması gerekenin çok üstünde gerçekleşmekte, böylece yeni ilaçlar "zenginlerin" sağlıklı yaşamasına imkân tanırken, AIDS tedavisinde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelere yaşayan yüzbinlerce gelir durumu sınırlı olan hasta, bu yeni ilaçlara ulaşamamaktadır.

3. Genetik alanında son yıllarda yaşana diğer bir sorun ise, "sınır ötesi gen kaçakçılığı" olaylarıdır. Gelişmiş ülkelerdeki akademik-özel sektör işbirliği ağıları, Dünya'nın diğer ülkelerindeki insanlardan toplanan biyolojik doku örneklerini (kan vb.) yeni ticari ürünlerin geliştirilmesine yolaçan genetik incelemeler için kullanmaktadır. Bu amaçla yapılan çalışmaların biyolojik örnekleri sağlayan kişi ve ülkelere doğrudan yararı olmamakta, hatta bu kişi ve ülkeler kendilerinden elde edilen genetik bilgilerin ürünü olan uygulamalar için ücret öder duruma düşmektedirler. Bu konuda ülkemiz açısından ilginç bir örnek, Türk ailerden alınan DNA örnekleri ile ülke dışında gerçekleştirilen hastalık geni bulma çalışmalarıdır. Bu amaçla yüzlerce Türk ailesinden alınan örnekler yurtdışında birçok yeni genin belirlenmesinde kullanılmıştır. Bu genlerin bir çoğu yabancı laboratuvarlarca patentlenmiş, ancak bu patentlere Türkiye adresli araştırmacı ve kurumlar dahil edilmemiştir. Bu nedenle, Türk insanı kendi genetik bilgilerinden yola çıkarak geliştirilen test ve ilaçlar için yüksek ücretler ödemek zorunda kalacaktır. Bu tür uluslararası işbirliklerinin engellenmesi tabi ki düşünülemez, ancak gerekli önlemlerin alınması da bizlere, Türk insanına kalmaktadır.

Sonuç olarak, genetik biliminin ve bu alanın teknolojik uygulamalarının, insanlığa refahın yükselmesine çok önemli katkılar sağlamakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından birçok soruna da yol açtığı yadsınamaz bir gerçektir.. Bunu engellemenin yolu bilgiyi ve teknolojiyi yaygınlaştırmaktan geçmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, bu alandaki bilimsel ve teknolojik yatırımları vakit geçirmeden gerçekleştirmeli ve kendi ulusal birikimlerini yaratmaya çalışmalıdırlar. Saygılarımı sunarım.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ediyoruz Sayın Prof. Öztürk, hem yorumlarınız, hem de uyarılarınız için.

Efendim, toplantıya, bilgiyle başlamıştık, son bildirimiz de yine bilgiyle ilgili. Bilgi, Bilim ve Etik konusunda Sayın Prof. Dr. Ahmet İnam tarafından verilecek. Buyurun Sayın Prof. İnam.

BİLGİ AHLAKI ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

Ahmet İNAM*

Bilgi ahlakının temel sorularından biri, bireysel eylemler göz önüne alındığında “bilgilerimle nasıl yaşamalıyım?” sorusudur. Bunu, ahlakın, insanların bir arada yaşaması ile ilgili onsuz edilemez özelliğini de soruya katarak, yeni bir temel bilgi ahlakı sorusuna dönüştürebiliriz: “Bilgilerimizle nasıl yaşamalıyız?”. Soru, genel olarak, insanın evrendeki yeriyle ilgili, dünya gezegeninde sürdürdüğü yaşamına odaklanarak sorulduğunda: İnsan, bu dünyada bilgisiyle nasıl yaşamalı? olur. İlk soruya “ben” odaklı, ikincisine “biz” odaklı, üçüncüsüne **hepimiz** odaklı (biz ve onlar!) soru diyebiliriz. Soruyu, bilgi odaklı, bilgi ahlakı sorusuna da çevirebiliriz: “Bilginin ‘ahlaksal karakteri’ nasıl olmalıdır?” Eldeki çalışma bu dört boyutlu bakış içinde kısaca, genel çizgileriyle, bilgi ahlakının temel sorunlarını araştırarak, çözüm önerilerinde bulunmaya çabalayacak. Bu amaçla önce “ethos” kavramından başlayarak, “epistemik ethos” a geçiş yapıp, epistemik ethos’un bilgi, ben, biz, hepimiz odaklarında, deyim yerindeyse, keşfi yapılmaya çalışılacak.

ETHOS’TA CAN BULAN

İnsanların bu dünyada birlikte yaşamalarından ortaya çıkan eylemleri, değerleri, normları, kuralları, karakter özelliklerini kuşattığını düşündüğümüz “dünyaya” **ethos** diyorum. **Ethos**, bir **anlamlar alanı**dır: İnsan eylemlerine, tutumlarına, tavırlarına, kurallarına verilen anlamlar alanı, anlamlar dünyası.

Ethos, günlük yaşamdaki **ahlaksal durumların**, eylemlerin, değerlerin, topluluk temelinde, yerel, geleneksel, töresel özelliklerini içerdiği gibi, evrensel boyutta **aksiyolojik** kodlamaları, kuralları, değerleri; bunlarla ilgili tartışmaları da kapsar. Bir felsefe disiplini olarak **etik**, **ethosu** konu alır, ondaki değerleri, yargıları, görüşleri irdeler, tartışır,

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

ona öneriler sunar.

Ethos ya da **ethosfer** diyebileceğimiz bu dünya, bu "küre", insanla birlikte oluştu. İnsan nasıl atmosfersiz yaşayamazsa, ethosfersiz de yaşayamaz. **Robinson Crouse** bile, sahip olduğu değerlerle, umutlarla, beklentilerle, görüşlerle, kültürüyle, **ethos** içindeydi. **Ethos**'da, sorumluluklar, devler, yükümlülükler, haklar, gelenekler, töreler yaşanır. Hukuk, **ethosu** yasalar çerçevesinde düzenlemeye çalışır. **Ethosta** can bulan, insan yaşamının anlamıdır.

EPİSTEMİK ETHOS: FELSEFEYLE DOĞAN ETHOS

Her bilgi, bir **ethos** içindedir. **Ethos**, ahlakküre, ahlak alanı, bilginin doğuşunu, kullanılışını, işlenilişini, değiştirilişini, terkedilişini kuşattır. Ahlak bileşeni, bilginin en temel bileşenlerinden biridir. (Epistemik bileşeni, ontik, ontolojik bileşenleri, tarihsel bileşeni... bilginin diğer bileşenlerini oluştururlar). **Ethosun** da farklı alanları vardır: **Epistemik Ethos** bunlardan biridir. Sanat **ethosu**, inanç **ethosu**, mesleklerin **ethosları** olabilir.

Bilginin ahlak kürede yer almasının dayanağı şöyle açıklanabilir: İnsan, hayvandan farklı olarak, çevresiyle baş edebilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için, güdülerinin yanında, bilincine vardığı karar aldığı, seçimini yaptığı bilgilere gereksinim duyuyor. Doğa onu, kararlarında, hayvana göre, bir ölçüde serbest bırakıyor. Dolayısıyla, bilgi ve deneyim kullanma biçimi onu, yer aldığı toplumsal yaşam içinde ahlaksal karar almalarla, seçimlerle, değerlendirmelerle, eylemlerle karşı karşıya bırakıyor. İnsan bilgisinin üretim yapısı, ortaya konuşu, dile getirilişi, kullanış biçimi onu **ahlakkürenin** içine sokuyor.

Elbette, bilgi her boyutuyla "**ethos**" içinde değildir. Örneğin, bir matematik probleminin çözüm çabaları için gerekli bilgi, o problemin "iç" yapısıyla ilgilidir; ancak bu problemle uğraşan insanların yaşamalarını etkilediği sürece, **ethos** alanının içine girer dolaylı olarak. **Bilgiküre** (epistemesfer diyebiliriz buna) her zaman, tümüyle, **ahlakkürenin** içinde değildir: Bilginin **ahlaksal yatkınlığı**, (bu kavramı birazdan açacağım!) kullanımı, yaşanışı ile ilgili oldukları sürece iki küre arasında bir örtüşmeden söz edebiliriz.

Popper'e atfedilen **üç dünya** kuramını anımsayalım (örneğin, bk.

Objective Knowledge: An Evolutionary Approach, At The Clarendon Press, Oxford, 1979, s. 151-190): Kabaca söylendiğinden insan bilgisinin fiziksel dünyayla ilgili bir boyutu var. Bilgiler, kitaplarda yazılı; bilgisayar "chip"lerinde saklanıyor. Bu yazıların kağıtlarda, belgelerde okunabilmesi ikinci bir dünyayı gerektiriyor: Algılama, kavrama, anımsama, anlama gibi, psikolojik süreçlerin yer aldığı dünyayı. Bu ikinci dünya yardımıyla, birinci dünyadakileri anlayabiliyor, yorumlayabiliyoruz. Bilgi, bu iki dünyada kalmıyor. İkinci dünya, psikolojik olayların olup bittiği **öznel** bir dünya; oysa, bilginin nesnel bir yapısı var, fiziksel ve psikolojik dünyalardan bağımsız olarak. Bu da, bizi üçüncü dünyanın varlığına götürüyor. Bu dünyada bilgiler tıpkı Platon'un idealar dünyasında olduğu gibi, zaman ve uzamın dışında, olup bitenden bağımsız, değişmeden duruyorlar. (Öklid Geometrisi, Öklid Geometrisi olarak değişmeden duruyor. Geometri, yeni geometrilerin bulunuşuyla -birinci ve ikinci dünyaların yardımıyla- değişiyor, dönüşüyor, gelişiyor.) Popper'a göre, birinci, ikinci dünyalar, yanıp yok olsa bile, üçüncü dünya, bunlardan etkilenmeksizin varlığını sürdürür.

Üçüncü dünyadaki bilgilerin oluşumu, bu bilgilere erişim, fiziksel bir ortamda, psikolojik süreçlerle gerçekleşiyor. Yalnızca psikolojik süreçlerle değil, "nesnel" bilgiye, bilginin üçüncü dünyasına, toplumsal yaşamla, geleneksel, tarihsel birikimle de ulaşıyoruz.

Bilginin insan yaşamındaki yerini kavrayabilmek için üç dünya yetmiyor: **Ethosu** da işin içine katmamız gerek: Bilginin dördüncü dünyasıdır o: Bilgiler, birinci dünyada kayıtlıdır, resimlenir, fiziksel bir yapıya bürünür; ikinci dünyada algılanır, anlamlar kavranır, üçüncü dünyaya taşınır: Orada fizik yasaları, tarihle, toplumla, ilgili kuramlar, sanat ürünleri yer alır. Oysa, yaşanan bilginin yaşam için anlamı, bilgiyle birlikte varolmanın, bilgiyle bir arada yaşamının anlamı dördüncü dünyayı gerektirir. Bu dünyada ahlak normları, kuralları, toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik boyutlarıyla ortaya çıkar. Birinci dünyada kitapları, ikinci dünyada kitapları "okuyacak" donanıma sahip özneyi, üçüncü dünyada, zaman ve uzamdan uzak bilgileri, dördüncü dünyada bu bilgileri yaşayacak, değerlendirecek, bilgisiyle var olacak, yaşayacak insanın ortamını buluruz. **Epistemik Ethos**: Bilgilerin yaşandığı, bilinçle yaşandığı, sorumluluklarla yaşandığı dördüncü dünyadır.

Günlük yaşamın pratik sorunlarını çözmek, doğayla, hastalıklarla baş etmek, teknolojik, siyasal, ekonomik, kültürel alanlarda atılımlar yapma, kendini koruma amacıyla bilgiler üretmiş, edinmiş insan. Yaratmış mitolojik evrenle, oluşturduğu inanç düzenleri, dünya görüşleri ile bilinmeyi arayan teorik ilgileriyle bilgilerin ardında olmuş. Bilgelik hemen her dilini, kültürünü geliştirmiş toplumlarda önemli bir erdem, saygın bir toplumsal kurum olmuş. Bilginin **ethos**ta yer almasında, bilginin, bilgelik için "ahlaksal karakter" özelliği geliştirmek çabasıyla kullanılmasının katkısı var. Bilginin erdemle birleştirilmesi, bilginin ahlaksal nitelik kazanması, toplumlardaki bilgelik kurumları, kutsallık anlayışları, dinsel inanlarla gerçekleşiyor. Bilginin araştırılması birçok toplumda ruhban sınıfının elinde bulunmuş, bilginin tarihsel gelişiminde.

Bilginin inanç sistemlerini güçlendirmek meşrulaştırmak amacıyla kullanılması, onu **ethosun**, **ethos**ferin içine elbette sokar ama, **bilginin kendisinin sorgulanması söz konusu olmadığı için, epistemik ethosun oluşmasına katkıda bulunmaz. Epistemik ethos**, felsefenin doğuşuyla doğdu, çünkü tarihte ilk kez **bilginin kendisine karşı sorumluluk** duyuldu. Bilginin kendisinin araştırılması, onu **kanı** (doks)dan, gerçek bilgiye yükseltmeye çabalama, hakikatın dile getirildiği bilgiyi bulmaya uğraşma; bilgiye, bilginin doğru, haklı kılınmış, temellendirilmiş, irdelenmiş, yoklanmış, sinanmış, eleştirilmiş, tartışılmış bilgi olmasına duyulan sevgi, **epistemik ethosu** doğurdu: Bilgelik sevgisi, felsefeyle doğdu, **epistemik ethos**. **Ethosu** zenginleştirdi, **ethosa** bilgi boyutunun damgasını vurdu.

Bilgi, salt üç dünyada yaşanan bir insan başarısı değil: **Epistemik ethos**, işte bilginin ahlaksal sorumluluğunu taşıma, bilginin doğruya ulaşmasında duyulan, yaşanan, taşınan epistemik kaygı, bu **ethosun** içinde yer aldı. **Epistemik ethos**, "kapalı" bir **ethos** değildir. "Meydanda"dır, herkese açık, kamusal bir özellik taşır. Yaşanan deneyimler, elde edilen birikimler, bilgi olarak yaşanacaksa, bu dördüncü dünyayla, **epistemik ethosla** birleşerek olabilir.

Bu bütünleşme bir başarıdır, bilgi ahlakının bir başarısı. Eskilerin "muktedir olmak" sözüyle dile getirdikleri, Türkçemizdeki fiillerin son ekleri olarak kullanılan "bilmek", ilginç bir biçimde bilginin, bilmenin bir özelliğini yansıtmaktadır. Örneğin, yapa-bilmek, yapmaya gücü yet-

mek, yapmayı başarmak anlamlarını taşır. İşte **bile-bilmek**, bilmeyi başarmak, bilmeyi bir anlamda bilmek, bilmeyeyle yaşayabilmektir. Bilgi ahlakı, **bile-bilmeyi**, bilmeyeyle başarmayı, bilmeyeyle yaşamayı, bilmeyeyle anlamayı, kavramayı, mutlu olmayı, hedefe ulaşmayı, sorun çözmeyi, seçimler yapmayı, karar almayı araştırır; görüşler geliştirir, yorumlar yapar. Bu açıklamaya çalıştığım anlamıyla bile-bilmek, bilgiyle ahlaklı olabilmek, insan olabilmek demektir. Bilmek, bu özel anlamıyla, her zaman **bile-bilmek** değildir. Bildiği halde bilgisini yaşayamayan insan, deyim yerindeyse **bile-bilmeyen** insandır.

BİLGİNİN AHLAKSAL YATKINLIĞI

Erdemli insandan söz edebildiğimiz gibi, erdemli bilgiden söz edebilir miyiz? Bilgiye erdemlilik özelliği yüklenebilir mi? Bilginin ahlaksal karakteri olabilir mi? Bilgi bir ahlak öznesi değil, elbette, irade-siyle karar alıp, eylemde bulunabilen. Hiçbir bilgi, insan yaşamına etkisi açısından masum değildir. "Bilgiler ahlakça yargılanamazlar, kullanana göre 'iyi' ya da 'kötü' olurlar" yargısı **epistemik ethos** içinde anlamlı görünmüyor. Bilginin **epistemik ethos** içinde bir ahlaksal yatkınlığı (*propensity*) vardır. Elbette, kimi bilgileri "ahlaksız" kimilerini "ahlaklı" diye nitelendirip, onları "yargılamak", yasaklamak, kimilerinin insanlar üstünde baskı kurmak için öğrenilmesini zorunlu kılmak, "**epistemik ethos** diktatörlüğü" anlamına gelir. **Ethosta** bir felaket (katakstrofi) demektir. "Bilginin, **epistemik ethosa** yakışanı nasıl olmalıdır?" sorusu, "temellendirilmiş bilgi, haklı kılınmış bilgi nasıl olmalıdır?" sorusundan çok uzakta gelmiyor bana. **Epistemik ethosa** yakışan bilgi, **erdemlilik yatkınlığı olan** bilgi, ulaşılması, yaşanması uygun bilgidir. Böyle olmayan bilgi, "kötüdür, ortadan kaldırılmalıdır, diyemeyiz. Bilgiler edinmeyi, üretmeyi özgür kılmak **epistemik ethosun** temel ilkelelerinden biri. İnsana, ahlaksal yatkınlığı olmayan bilgiden kendini korumayı öğretmek gerekiyor.

Peki nedir bu **epistemik erdemler**?

Bilginin açık, olgulara dayalı, düzeltilebilir olması gerekir. (Olgu-sal bilgiden söz ediyoruz!) Dilsel anlatımı bozuk, anlaşılmaz, olguları çarpıtan, hiçbir zaman yanlışlanmasına izin vermeyen bilgiler, **ahlaksal yatkınlığı** olmayan bilgilerdir. Bilgi, olgular üstüne bir savsa, açıkca di-

le getirilmiş, olgularla karşılaştırılabilir olmalı. Doğruluğu kabul edilmiş diğer bilgilerle çelişmemeli. Paylaşılabilir, çözümlenebilir, irdelenebilir, iletilebilir olmalı. Bilginin dayandığı temeller araştırılabilir. Diğer bilgilerle karşılaştırılabilir, eleştiriye açık, düzeltilmeye uygun yapı taşımalıdır. Kendini saklamadan ortaya koyabilen bilgi olmalı.

Erdemli bilgi, elbette doğru olmayı hedefler. Sınırlarını göstermeye çabalar. Açık ve içtendir.

Yukarıda sözü edilen bilgiler olgulara ilişkin, gözlemlenebilir, olabildiğince ölçülebilen alana ait bilgilerdir. Sanatla, dinle, felsefeyle, tarihle, toplumla, folklorla, günlük yaşamla, geleneksel kültürle ilgili bilgilerin kendi başlarına ahlaksal yatkınlıkları için ne diyebiliriz? Bu çalışma böyle bir genel çerçeve aramayı hedeflemiyor. Bilginin **ahlaksal yatkınlığı**, **epistemik ethostaki ahlak durumlarında** tek tek kullanılışından çıkarılabilir. Hem ahlakça "iyi" hem de "kötü" kullanılan bilgilerin yatkınlıklarının **belirsiz** ya da etkisiz olduğunu söyleyebiliriz.

Kısaca, olgulara yönelik bilginin, açık, içten (art niyet taşımayan, belli strateji ve taktikleri içinde barındırmayan) doğruluğu (epistemik anlamda) hedefleyen, eleştiriye açık, yanlışlanmayı, düzeltilmeye izin veren, paylaşılabilir, iletilebilir bilginin epistemik erdem taşıdığı söylenebilir.

BİREYSEL BİLGİNİN EPISTEMİK ETHOSTAKİ YERİ

Bilgimle benim aramda nasıl bir "ilişki" vardır? olmalıdır? Bilgimle nasıl yaşamalıyım? Bana yakışan bilgiyi nasıl edinebilir, yaşayabilirim?

Bedenim, içimden ve dışımdan gelen, etkilerin, uyarıların etkisi altındadır. Beden, gerek kendi işleyişi ile ilgili fizyolojik, nörolojik yapısından kaynaklanan gerekse çevresinden gelen "bilgilere" açıktır. Duyu organlarımıza bir ses, ışık dalgası, bir koku, bir dokunma olarak ulaşarak, iç organlarımızdan ve dışımızdan gelen "enerji dalgaları", kendimizden ve çevremizden bize "mesajlar" taşırlar. Bunlara **bilinti** diyorum. Bilintiler en "ilkel", en "başta" olan, belki çoğunun ayırdına varmadığımız, deyim yerindeyse, üzerimize yağın **mesaj yağmurlarıdır**. Bunların bir bölümünün ayırdına varılarak, organizmaya kaydedilmesi, bilinç düzeyine çıkarılmaya çalışılması, bilinç eşiğine getirilmesiyle **bi-**

lintiden veriye ulaşılır. Verinin işlenmesi, bizim onu **kanı** düzeyine çıkarmamız demektir. Veriyi belli bir biçimde yoğuran bilinç, "kanı" sahibi olur. Kanı, biyo-genetiko-ekolojik açıdan, insan türünün varlığını sürdürmesi için gerekli bilgi düzeyidir. Kanının düzenlenip, sistemleştirilerek sorun çözümünde kullanılabilmesi, kanının ötesinde bir bilgi düzeyine ulaşması, benim **bilce** sözüyle dile getirdiğim aşamaya erişmemize yol açar. Bilce, kanının bir öteki aşaması, teknisyenlik, mühendislik düzeyinde sorun çözmeye yönelik teknik bilgidir. Birçok mühendisin, tıp doktorunun, meslek insanının bilgileri bilce düzeyindedir. Bilgi ise, bilcesini uzmanlığının ötesinde geliştirmeye çalışıp, bilcesinin temellerini araştıran insanların erişebileceği düzeydir. Günlük dildeki "bilgi", belki "kanı"yı, "veri"yi ya da "bilce"yi dile getiriyor olabilir. Bu yazımdaki anlamıyla bilgi, dar uzmanlık alanından öte, bilenin, bildiğinin mantıksal, tarihsel, kültürel, epistemolojik köklerine erişmesini hedefleyen çabalarıyla ortaya çıkan etkinliği ve ürünleri dile getiriyor. Bilginin yaratıcı biçimde, kişinin kendi yaşantılarına özgü donanımının katkılarıyla zenginleştirilmesi **özgül bilgi** düzeyini belirtir. Birey olarak insanın erişebileceği en "yüksek" bilgi düzeyinin "özgül bilgi" düzeyi olduğunu düşünüyorum. Özgül bilgi, içselleştirilmiş, diğer bilgilerle bütünleştirilmiş, varsa tutarsızlıklarının, eksikliklerinin, özürlerinin farkında, bireyin **kendisinde yerleşmiş (indweller)** oturmuş, sindirilmiş, üzerinde yorumların, eleştirilerin, yaratıcı atılımların yapılabileceği bilgidir. Özgül bilgi, bireyin, bireyliğine, biricikliğine özgü bilgidir. Bireye "oturan", tam yakışan bilgidir. Böyle bir birey, **epistemik ethosun** erdemine, **epistemik erdeme** sahiptir. **Bilgi erdemlidir.**

Bilgi erdemli biri, bilgiye karşı sorumluluk duyar, sorumluluk taşır. Bilgiye karşı sorumluluk taşıma, onu **epistemik ethosun** insanı yapar. **Bilgi kürede** (havaküre, suküre gibi...) yaşar o. Bilgiyi yaşar. Bilgisini içinde "damarlarında", "hücrelerinde" duyarak yaşar. Bilginin değerini bilir, yükseltmeye çabalar. Özgül bilgisiyle, çağının bilgisini **emanet** almıştır. Bu emaneti korumak, emanete ihanet etmemek, emaneti yükseltmek zorundadır. Bilgiyi bütün içtenliğiyle omuzladığı, taşımaya, geliştirmeye çabaladığı ethosun yüksek değerlerine ulaştırmeyi düşündüğü için, özgül bilgisinin **örtük** bileşenini keşfe koyulur.

Örtük bileşen (*tacit dimension*), bilgimizin içindeki bilintilerden

oluşur. Biz, Michael Polanyi'nin deyimiyle, dile getirdiğimizden fazlasını biliriz (*Personel Knowledge*, Harper and Row Publishers, New York, 1962). Bilintilerimizin, veri, kanı, bilce düzeye ulaşmasında farkına varmadığımız, farkına varıp, ifade edemediğimiz boyutlarının keşfi, bilgi ahlakının sorumluluklarındadır. Emaneti taşımak, öğrenmeye açık olmak demek. Olabileceğimizi olmaya, bilgimizi taşıyan, kendimizi, bedenimiz, duygularımız, düşünme yeteneğimiz, çevremizle birlikte geliştirmeye çabalamak demek. İç dünyamızın derinlikleriyle bütünleşmiş özgül bilgimizin gücünü farkedip, kendimize ve bilgimize yönelttiğimiz duyarlılığımızı yitirmemek demek.

Çağımızın eğitim sistemlerinde, adına **bilgi** denmesine karşın, kökleri, anlamı anlaşılmadığı için **bilce** düzeyinde kalan bilgilerle, bilgi edinme yollarıyla, özgül bilginin ardına düşmüş insanları yetiştirme olanağımız çok az. İnsanlar içselleştiremedikleri, içlerine sindiremedikleri bilgilerle okullardan diplomalar alıyorlar. **Epistemik Ethosta** bilgiye karşı, kendi bütünlüklerine, farklılıklarına karşı sorumluluk duymayan insanlar dolaşıyor. Kendilerine bilgiliyim diyenlerin çok azı epistemik ethosta yaşıyor, yaşayanların da çok azı epistemik erdemi taşıyabiliyor.

BİLGİ VE ÖTEKİ : EPİSTEMİK ETHOSTA BİR İLİŞKİ

“Benim ben olmamda bilginin yeri nedir?”, “bilgimle ben, nasıl ben olacağım?”, “bilgimle nasıl yaşayacağım?” sorularının yanıtlarının arandığı **ben odaklı bilgi alanından, epistemik ethosun** bir başka alanına, biz odaklı bilgi alanına geçişte soracağımız sorular şunlar olabilir: “Bir başkasıyla yaşayışında bilginin yeri nedir?”, “Öteki insanla birlikte yaşamayı sürdürmek için, bilgimi nasıl paylaşacağım?”, “Nasıl bir bilgi, ötekiyle yaşama olanağı sağlar bana?”. Bilme, çok farklı düzeyleri içinde (bilinti, veri, kanı, bilce, bilgi, özgül bilgi...) ötekiyle olan ilişkimi etkiler, belirler. Ötekini bir kalıba, “kategoriye” koymaya, onu sınıflamaya, çerçeveleyip, onun o olmasını görmezden gelerek, kendimize göre belirlemeye mi yol açar bilgi? Bilgi, kullanır, ele geçirir, sömürür mü karşımdakini? Hangi bilgi ne gibi nitelikleri olan bilgi, beni diğer bir insanla birlikte varolmama (dost, arkadaş, sevgili, komşu olarak örneğin...) yardımcı olur? Nasıl bir bilgi engeller, nasıl bir bilgi destekler? Bizim, birlikte, bilgiye olan tavrımız ne olmalı ki, bilgi bir arada varola-

bilmenin, yaşayabilmenin bilgisi olsun?

Epistemik ethosta bilgi, yaşayabilmenin, yaşamayı başarabilmenin bilgisidir. Bilebilmek, sığlığa, sahteciliğe, yüzeyselliğe düşmeden, insanın kendi bedeninden, duygularından, düşünme yeteneğinden, çevresinden, kültüründen, geleneğinden gelen olanaklarla, kendine yakışan yaşamı, kendine yakışan bilgi düzeyi ile yaşayabilmek demektir. Bilebilen, bilgi erdemi sahibi kişi, bunu kendi kendisiyle, bir başkası olan, ötekiyle yaşayabilendir. Öteki ile yaşamda, ben, ben olarak, o, o olarak, bana göre öteki olarak bizi yaşamaktadır. Bilgi, saygının, özennin ayrı ayrı bireyler olarak bir arada olabilmenin, bu biraradalığın "biz"ini oluşturmak başarısını taşır içinde. Birlikte yaşamak, birlikte varolmak bilgisi, ne teorik ne de Aristoteles'in örneğın Metafizik'inde söylediğı anlamda **pratik** ne de pragmacı düşünürlerin terimleriyle **pragmatik** bilgidir. Ötekiyle varolmak, kendimizle varolmayı gerektirir. Bir anlamda kendimize de, ötekiyizdir. Kendimizle, ötekiyle varolmak bilgisi, **anlamayı** ve **gerçekleştirmeyi** içeren bir bilgidir. Anlamak ve gerçekleştirmek, dönüşmek demektir; diğeri bir deyimle, **olmak, oluşmaktır**. İşte, yazımın başında sözünü ettiğim **bilebilmek** budur. Bilmek, nasıl yapılacağını bilip yapmamak değil; bilip, anlayıp, gerçekleştirmektir: Hem de özgöl bilgiyle. Ötekiyle yaşama bilgisi, iki kişinin birlikteliğinden oluşan, önceden konulmuş kalıpların dışında, iki kişinin ortak yaşantılarından, paylaşabildiklerinden kaynaklanan bilgidir, bir yaratı olan bilgi. Kalıplarla yaşanan birliktelikler, kişilerin özgöl bilgilerini kullanamadıkları, gerçekleştiremedikleri birlikteliklerdir. Yaşayanların dönüşmedikleri, birbirlerini dönüştürmedikleri birliktelikler. İnsan henüz iki kişi olarak, birey olmayı, öteki olarak kendi, kendi olarak öteki olmayı; özgöl bilgileriyle özgölleşen birliktelik bilgilerini oluşturmayı bilmiyor. Epistemik ethos, yalnızca iki kişi olarak varolmayı başarmakla üretilecek, iki kişinin dışındaki koşullara, "üçüncü" konumdaki insanların etkilerine karşın, bu "ikili özgölleşim bilgilerini", bilgi erdemi olarak içinde taşıyor. Epistemik ethosun güçlenmesi, birliktelikleri başara-bilen insanların gerçekleştirdikleri bilgilerle olanaklı.

BİLGİ DÜNYADAKİ YERİYLE AHLAKKÜREDE

Ahlakküredeki bilgi, epistemik ethostaki görünüşüyle karşımıza

dört ayrı yapısıyla çıkıyor dünya ölçeğinde (bireysel, ikili ilişkiler ölçeği dışında).

1. Bilgi Sağlığı
2. Bilgi Hukuku
3. Bilgi Teknolojisi
4. Bilgi Yönetimi

1. Bilgi sağlığı, epistemik hijyen, belki ayrı bir çalışma alanının, henüz temelleri bu kaygı açısından atılmamış yeni bir alanın, deyim yerindeyse **epistemiya**trinin konusu.

Bilgi, bilgi ahlakı açısından sağlığını koruması gereken insan yaşamında yeri başka hiçbir şeyle doldurulamayacak bir varlık. Nasıl korunacak bilginin sağlığı? Sağlıklı bilgi nedir? Hastalıklı bilgi ne? Hastalıklı bilgi, cana, canlılığa, yaşama katkısı olmayan bilgidir. Yaşama karşı olan bilgi. Yaşama karşı olma, bilginin alnında mı yazıyor? Yoksa, yaşama karşı oluş, bilgiyi kullanmada mı yatıyor? Elbette bilgiyle eyleyenlerin, bilgi eyleyicilerinin sağlığı, bilgi sağlığı bilginin **ahlaksal yatkınlığı** (bilginin eyleyicisiz, kendi başına ahlaksal değeri) kadar, onun, canlılığa, cana katkısı kadar etkiler. Bilginin değeri, onun evrendeki yaşama katkısıyla belirlenir. Sağlığıyla belirlenir.

Sağlıklı bilgi, olgusal savlar içerdiğinde “doğru” olan, doğruluğu sınamaya açık bilgidir; mantıkça tutarlı bir yapı taşır; tutarlılığında sorunlar varsa bunu farketmeye çalışır, gerekçelendirir. Açık bilgidir. Kısaca, epistemik ahlakı olan, erdemli bilgidir.

Canlı, tazelenen, tazelenmeye, yenilenmeye açık bilgidir. Eleştirilere duyarlı, savlarına “ters düşebilecek” bulguların üstünü örtmeyen bilgidir. Sağlıklı bilgi, sezgilere, sonata, örtük bilgiye açıktır. İnsanın bezeni duyguları, düşünmesi ve çevresiyle iki kişinin sağlıklı yürümesine yaratıcı atılımlarda bulunmasına olanak sağlar. Sağlıklı bilgi, sağlıklı yaşanan bilgidir. Eyleyicilerinin güvendiği, sorumluluğunu taşıdığı, onları özgöl bilgiler geliştirmeye götüren bilgidir.

Sağlıksız bilginin sağlıklı hale getirilmesi, **bilgisel sağaltım** (terapi) bilgi türüne (sanat, bilim, inanç düzeni gibi...), içinde yer aldığı alana, bağlama bağlıdır. Bu bilgiyi yaşayacak olanların, bu bilgiyle eyleyeceklerin, bu bilgiyle ne denli uyum içinde oldukları, bu bilgiyi ezbere,

kör bir biçimde veri ya da kanı, hatta bilce düzeyinde kullanıp kullanmadıkları, sahip oldukları bilginin ne denli bilincinde oldukları, bu **bilinç ufkunu** kendi bireysel bütünlükleri doğrultusunda, bedensel, duygusal, düşünsel, çevresel açıdan özümseyip özümsemedikleri, bilgi sağlığının **sağlıklılık** ölçütlerini oluşturmada önemli noktalar olarak görüyor.

Elbette, sağlıklı yaşam için, sağlıklı ruhsal, düşünsel bütünlük için, sağlıklı bilginin ne olduğu araştırmalarla ortaya çıkacak. **Epistemiyotristleri** önemli görevler bekliyor!

2. Bilgi hukuku, insanın bilgiyle yaşamasını düzenleyen hukuktur. Her insanın bilgi edinme hakkı var. Öğrenme, öğrenerek kendini geliştirme hakkı. Her insanın bilgiye karşı duyduğu, duyması gereken **epistemik** bir sorumluluk vardır. Hiçbir insanın bilgi sahibi olarak kendini geliştirme hakkını ortadan kaldıramazsın. Ama bilgiye karşı duyulan sorumluluk, onu hangi ortamlarda, ne adına kullanmamız, öğrenmemiz, kimlere öğretmemiz konusunda bizi dikkatli olmaya çağırıyor.

Her türlü bilgi herkese açık olmalı mıdır? Bu bilgilerin kullanımı, alımı satımı hangi ölçülere göre düzenlenmelidir? Bilgiyi belli bir kazanç karşılığı satıyor olmak, bilgi satışıyla geçimini sağlıyor olmak (danışmanlık, her türlü öğretmenlik...) ne gibi yükümlülükler getirir?

Bilim alanında geliştirilen bilgilerin ne adına, kime hizmet ettiğini düşünmek, **epistemik ethosu** var kılan en önemli ilkelerden biri değil mi? Bilgi sahibi olmakla, bilgi sahibi gibi görünmek arasındaki uçurumun kapatılması, başka türlü söylersek, bilimde hırsızlığın, kopyacılığın önlenmesi, araştırma hilelerinin ortadan kaldırılması nasıl bir ahlaksal, hukuksal düzenleme gerektirir?

Epistemik hukukun gelişebilmesi, **epistemik ethosu** var kılan temel ilkelerin, bu ethosun temel yapı taşlarının, ortaya konması, taranması, belirlenmesiyle gerçekleşebilir.

3. Bilgi Teknolojisi. Bilgi üretiminin, dağıtımının, bilgiyi işleyip geliştirmenin, **bilgi mühendisliğinin** temel ahlak ilkelerini sorgulayıp tartışmak çağımızın önemli sorunlarından biri. "Bilgi güçtür" ilkesi, modern düşüncenin önemli bir ilkesi olmuş. Bu güç, şimdi, teknolojik düzenle birleşmiş durumda. Bilginin çağımıza vurduğu damga, onunla iş yapılır, üretilir, güç elde edilir oluşunun damgasıdır. Bilgi paradır. Siya-

sal güçtür, iktidardır. Toplumsal konumdur. Tüketilecek metadır. İnsanın bilgisini bilgisizce kullanmasının sonucunda ortaya çıkan paradoksun, trajedinin, ironinin yaşandığı bir anlamda hazin bir çağın adıdır, bilgi çağı. İnsan, bilgisinin altında eziliyor. Bilgi bombardımanı altında kalıyor. Sayılamayacak kadar çok dergi, kitap, gazete, televizyon kanalı bilgisayar sayfası bilgi yağdırıyor. Bilginin niceliksel olarak, iletiminin, üretiminin artması, teknolojinin güçlenmesi, **epistemik ethosun** güçlenmesi anlamına gelmiyor. Bu bilginin dağıtımında kullanımında, üretim niyetinde, amacında, hedefinde insanı insan kılan değerleri ortadan kaldıracak özellikler varsa, bunlar maskeleniyor, farklı kılıklarda sanki erdemmiş gibi sunuluyorsa; insanlar bu bilgilerle yalan söyleyebiliyor, birbirlerini kullanabiliyor, bunun sonucunda da mutsuz oluyorlarsa, bilgiye sahip olmanın sorumluluğunu yeterince kavrayamamış bir dünyada yaşıyorsak, **epistemik ethosu** kara bulutlar sarmışsa, bilgi teknolojilerini daha akılcı, daha verimli biçimde geliştiriyor olmanın bu gezegendeki yaşama katkısını sorgulamak gerekir.

4. Bilgi Yönetimi, bilgi politikaları, **epistemik ethosa** hayat verecek, onu besleyecek yönde oluşturulabilirse, biraz önce sözünü ettiğim **ahlaksal çökkünlüğün** önüne geçebilme şansına erişilmiş olur.

Bilgiyi, sağlığı, üretimi, aktarımı, tüketim teknolojileri (eğitim de bu teknolojilerden biridir !) hukuksal düzenlemeleri ile, yaşamı, yüksek değer bilinciyle işleyecek, örgütleyecek, yorumlayacak bilgi yönetimlerine gereksinmemiz var. Bunu, yine bu konuda araştırma yapan, bilginin nasıl "yönlendirilmesi", insan yaşamı için nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda kafa yoran, bilgi üreten, araştırmacılar, bu araştırmalara dayanan eylem insanları sağlayacaktır. İnsan bilgisi arttıkça bilgisiyile nasıl yaşayacağını bilemez mi oluyor? Bildikçe bilememe ironisi, ilişkisi, paradoksu, bir vehim mi, yoksa gerçekten yaşanıyor mu? **Bilgi yönetiminin temel hedefi**, bu **paradoksu** ortadan kaldırmaktır. Bilgi insan için, güzel, hakça bir dünya içindir. Neden insan, bildiği, farketmediği halde, bilgisini sürekli geliştirdiği halde, bilgisiyle nasıl mutlu olacağını, haksızlıkları nasıl kaldıracığını, nasıl daha yaratıcı, daha anlamlı bir dünya kuracağını bilemiyor. Neden, insan, bunca bilgisiyile, bunca yetersiz, bunca acılı? Bilgi, yaşamının güzelleşmesine yetmiyor mu? O halde özür kimde? Nerede? İnsanda mı? Bilgisinde mi? Yaşamın kendi-

sinde mi? Bilgimi nasıl bilmeliyim, bilgimle nasıl yaşamalıyım sorularıyla geliştirilmeye çalışılan bilgi gerçekten talep edilen bir bilgi midir? Hani ilkokullara bir zamanlar adı "hayat bilgisi" olan, yaşama bilgisi, ayrı bir bilgi midir yoksa, bilgilenirken edinmemiz gereken, zaten öğrendiklerimizin içinde olan bir şey mi? Örneğin, ben fizik öğrenirken, bu bilgimle nasıl kendimi geliştireceğimi, mutlu olacağımı, erdemli bir insan olacağımı da öğrenmiş oluyor muyum? Yoksa, sadece, kimi öğrencilerin "bunları neden öğreniyoruz? Ne işimize yarayacak?" sorularıyla sınırlı, pragmatik, yararcı bir anlayışla sınırlı mı bilgi anlayışımız?

Bilgimizin bizi nasıl insan yapacağını biliyor muyuz? **Epistemik ethos**, bu sorulara yanıt arayarak kendisini geliştirecek, **bilebilen**, bilgisiy-le anlayan, düşünen, eyleyen, **bilgisiyle olabilen**, insanların yolunu dört gözle bekliyor olsa gerek.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ediyoruz Sayın Prof. İnam. Şimdi, bu bildiriyi yorumlamak üzere Sayın Prof. Dr. Cengiz Güleç'e söz veriyorum. Buyurun Sayın Prof. Güleç.

PROF. DR. AHMET İNAM'IN "BİLGİ AHLAKI ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER" KONULU BİLDİRİSİNİN YORUMU

*Cengiz GÜLEÇ**

Sayın başkan, değerli konuklar, Sevgili dostum Prof. Dr. Ahmet İnam'ın az önce sunduğu bildiri ile ilgili yorum yapmam istendiğinde, itiraf etmeliyim ki kara kara düşünmeye başladım. Çeşitli ahlaklardan söz etmenin mümkün olduğu bir durumda bilgi ahlakı kavramını kulanmanın meşruiyeti sorgulanmalı diye düşünüyordum. Bilginin ahlaka uygunluğundan, bilginin bilim ahlakından, erdeme hizmet eden bilgi-den söz edildiğini çokça duymuşuzdur. Ama bilginin bizatihi kendisinin bir varlık alanı gibi ele alındığı ve bunun ahlakla ilişkilendirildiğine alışık değiliz. Sayın İnam'ın bu sorularla uğraşmaya çalıştığını görüyor ve önerdiği tartışma alanını da önemsiyorum. Ancak buna ilişkin ne söyleyebilirim diye düşünürken bugünlerde büyük bir zevkle okuduğum bir makale imdadıma yetişti.

Biz ruh sağlığı profesyonelleri, zaman zaman toplum ruh sağlığı sorunları ile ilgilensek de asıl nesnemiz, konumuz tek tek insan bireyleridir. Karşımızdaki bireyin bozulduğu varsayılan ruh sağlığının olabileceğince yeniden sağlanması mesleğimizin temel amacı. Ruhsal rahatsızlık içinde olan kişi ya da gruplar (aile, evli çiftler ya da terapi beklentisi içindeki gruplar), meslek ehliyeti belirli makamlarca tescil edilmiş olmak koşuluyla bilgi ve becerisini hizmete sunan uzmanlardan belirli bir karşılık vermek üzere hizmet talep etmektedirler. Bu bir kontrat ilişkisidir her şeyden önce. Sunulan bu hizmetin sağladığı gelirle yaşamlarını sürdürmeye çalışan profesyoneller kurdukları hasta-hekim, ya da uzman-danışman ilişkisi içinde ne yapıyorlar ya da ne sunuyorlar ki bu özel ilişki tedavi edici, sağaltıcı bir nitelik kazanıyor. Bütün terapötik ilişkilerin temelinde bulunduğu varsayılan iyileştirici etkiler hangi et-

* Prof. Dr., DSP Sivas Milletvekili

kenlerle sağlanmaktadır?. Bu soruya tüm uzmanların katıldıkları tartışmasız kesin cevaplar bulmak bildiğim kadarıyla bugüne kadar mümkün olmamıştır.

İyileşme, düzelme, şifa bulma, sağaltılma arzusunun gücü yani teknik bir dille söylemek gerekirse iyileşme motivasyonu ilkin çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu yetmez, başvuranın psikolojik zihinliliği, içgörü yetisi, farkındalık derecesi kısacası zihinsel donanımı sunulan profesyonel hizmeti kendi lehine çevirebilecek güçte, yeterlilikte olmasıdır. Bunlar hasta ya da ruhsal sorunu olan kişiden beklenenlerdir.

İkinci iyileştirici etkenler alanı, uzman kişinin kişiliği, mesleki deneyim ve birikimleri ve yardım etme istekliliği, karşısındaki insanı benimseme-kabullenme arzusu gibi noktalarda toplanmaktadır.

Üçüncü bir nokta ise, iyileşmenin değeri ve kalıcılığı için onsuz olunmaz bir koşuldur ki, bu da hekim-hasta ilişkisinin içinde yer aldığı "etik ortam"dır. İşte sevgili felsefeci dostum Doç. Dr. Hülya Yetişken'den ödünç aldığım bu yaklaşım ve kavram gereğince diyebiliriz ki, terapötik ilişkinin "etik bir ortam"da kurulmuş olması en az dikkat edilen, ya da sıkça gözardı edilen bir ahlaki boyuttur.

Terapötün sahip olduğu etik kendiliğindelik ya da kendiliğinden sahip olunan etik duyarlılık, terapötik başarının önemli bir güvencesidir. İnsan onuruna duyarlı, karşısındaki bireyin biricikliğine saygılı, etik değerleri içselleştirmiş bir hekimin ya da ruh sağlığı uzmanının yeterli bilgi ve birikimi de varsa, kendisinden yardım talep eden kişiyi bir kazanç kapısı "müşteri" olarak görmesi mümkün değildir. Hastalarını "yataklara konmuş para yığınları" olarak gören iyi eğitilmiş, becerikli bir sağlık uzmanının sunduğu "reçete"nin itibarlı olması ve şifa vermesi çok nadiren gerçekleşir. Kendisini de etik bir varlık olarak gören ve başkasına özellikle de kendisinden şifa bekleyen çaresizlik içindeki insana kendisini bizzat bir "reçete" olarak sunması asıl iyileştirici etki gösteren bir tutumdur.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Prof. Güleç'e de teşekkür ediyoruz. Böylelikle programımızın sunu ve yorum kısmını tamamlamış olduk. Şimdi bize ayrılan süre içerisinde size, katılımcılara dönüyoruz, katkılarınızı ve sorularınızı almak istiyoruz. Buyurun Sayın Prof. Dr. Ayşe Erzan.

PROF. DR. AYŞE ERZAN (İTÜ, TÜBA Asli Üyesi) – Şimdi, iki şey söylemek istiyorum, bunu biraz soru olmaktan çıkıp, bir müdahale olarak algılayabilirsiniz. Bu toplantının başından beri rahatsızlık duyduğumu bildirdiğim, kendi bildirimde de söylediğim bilgi olayı nihayet öyle bir biçimde formüle edildi ki, bu yaklaşıma çok kolay saldırılabilir hale geldi. Onun için kendimi tutamayacağım artık bu konuda. Ahmet Bey beni affetsin yani kendisiyle ilgili değil bu sorunum, toplantının başından beri daha önce de söylediğim bir hadise. Şu bilgi denen olayı ben hakikaten çözemiyorum. Yani temel bilimlerde bir araştırmacı bir insan olarak, temel bilimler dışındaki arkadaşlarımla bilgi tasavvuru beni oldukça dehşete düşürüyor. Şu en son örneğin bir bilgi hiyerarşisinin en son katı olarak işittiğimiz şeyin (ben ondan sonra ermişler katına varılır diye bekliyordum) özgün bilgi olduğu çıktı. Yani böyle bir bilim pratiği mevcut değil, bilgi başka bilgilerle ilişki içinde, bir sistem içinde bir süreç içinde var olan bir şey.

Bilim dediğimiz şey, bilgi ürettiğini söylüyorsunuz habire, bilim denen şey bir süreç. Habire bilginin araçsallığından söz edildiğinden, özünde bilgi üretiminin araçsal olduğu, araçsallığın onun ayrılmaz bir parçası olduğu, gözden kaçıyor. Bilgi, o bilim dalının kendi nesnesini daha iyi, daha isabetli, daha aslına sadık bir biçimde tasvir edebilmesi, temsil edebilmesi için ek bir girdi, o anlamda zaten araçsal. Bu tasvirin de daha aslına sadık, daha isabetli filan olabilmesi niye amaçlanıyor? Tabii kendi içinde bir estetik doyum sağlaması söz konusu. O bilginin kendisi için aranmasında bilgiyle doğrudan doğruya ilişkili olmayan ahlakî etik özelemler, doyumlar yatıyor. Ama öte yanda, o bilim dalına, o konuda sorulan başka tür bir soruya daha isabetli cevap üretebilmek için gerekli bu. Yani sonunda o bilim dalı ona belki mühendisçe sorulan birtakım sorulara cevaplar ürettiği zaman, bu cevaplar da tekrar dönüp, bilgi oluyorlar. Ama o bilim dalının asıl uğraşı, birtakım bilgileri özümsemek. Birtakım bilgiler üretmek, o anlamda amaçsal olarak bilgiler üretmek, bence hiçbir zaman bilimin iyi bir tanımı değil. Bu konuda hakikaten bir karşılıklı iletişim sorunu olduğu belli, belki de tabii olmaya devam edecek ama kusura bakmayın buna dönmek ihtiyacında hissettim kendimi.

Bir diğer hadise biraz ironik; çünkü Ahmet Bey sabahleyin yoktu,

ben bir temel bilimci olarak lütfen felsefecilerin, hatta sosyal bilimcilerin, temel bilimler dışındaki alana daha etkin ve etkili olarak sahip çıkmalarını, normatif, spekülatif zihinsel uğraşlara çok muhtaç olduğumuzu filan söylüyordum. Şimdi Ahmet Bey kalktı, bir fizikçi bu bilgisiy-le nasıl yaşayacağını düşünsün dedi. Tabii ben düşünürüm, bir fizikçi olarak değil. Bir insan olarak, bir bilimci olarak da, tabii insanım aynı zamanda. Ama gerçekten bu bilme türleri, akıl yorma türleri, yorumlama türleri; yani içinde yaşadığımız dünyada, kendi bu dünyadaki deneyimimizi yorumlama türleri arasında, biraz işbölümü yapılmak zorunda gibi geliyor bana.

PROF. DR. ÖMER SAATÇIOĞLU – Ben Sayın Prof. İnam'a bir soru yöneltmek istiyorum.

Bilginin bir amaç olabileceği yönünde bir yargıda bulundular. Halbuki biz mühendisler bilgiyi bu sıralarda kaynak diye kullanıyoruz. Araç da demiyoruz, kaynak diyoruz. İnsana da kaynak diyoruz, paraya da kaynak diyoruz, malzemeye de kaynak diyoruz. Öte yandan bilgi üretimi diyoruz, ama kaynak üretimi demiyoruz. İnsan üretimi demiyoruz, insan kaynak olduğu halde.

Bir de bir şey daha söylediniz. Yani bu konuda bir yorumunuzu bekliyorum, bir de özgül bilgi dediniz, onu "know how" yerine mi kullandınız onu da anlamak istiyorum. Teşekkür ederim.

PROF. DR. İLHAN TEKELİ – Ben bir şeye dikkat çekmek istiyorum, aynı zamanda bir soruyu içerecek. Doğa bilimleriyle, sosyal bilimler arasındaki ilişki iki ayrı düzeyde düşünülebilir. Birinci düzeyde ilişki direkt elde edilen bilgi üzerinden kurulabilir. İkinci düzeydeki ilişki doğa bilimlerinin yapısıyla sosyal bilim alanında yarattığı etkiler üzerinden kurulabilir. Mesela, bir kemiğin DNA'sını analiz etme dolayısıyla elde edilecek bilgi tabii sosyal bilimlerin yorumunu etkileyecektir; ama genetik alanındaki gelişmelerin sosyal bilimler üzerinde daha derinden bir etkisi olacaktır. Biz şimdiye kadar sosyal bilimlerde iki ayrı kanalın etkisi altında kaldık, birisi bu fizikteki gelişmelerden geldi, fizikte ne olup biterse bizim sosyal olguları düşünmemizi belirliyor. Önce Newton'un nedensellik anlayışı etkiledi, sonra termo dinamiğin ikinci kanunu devreye girdi, şimdi de kaos teorisi var, bunların hepsi bizim toplumsal olayı yorumlamamızı etkiliyor. Tabii diğer kanal biyoloji oldu.

Darwin geldi, hemen sosyal Darwinizm ortaya çıktı. Şimdi de genetik gelişince, buradaki kodlar çözülünce, bizim sosyal bilimler alanındaki düşüncelerimize yansiyacak, bu konuda bir spekülasyon yapabilir misiniz diye soracağım. Mesela, bugün gazetede yine gördüm, işte bu kök hücreden organ yapıyorlar, bol miktarda. Bu olgu sosyal bilimler için o kadar cazip bir anoloji oluşturuyor, işte toplumda insanlar var, ondan sonra çeşitli gruplar oluşuyor, toplumun alt grupları oluşuyor yahut alt fonksiyonları oluşuyor, uzmanlaşmalar oluşuyor vesaire. Genetik alanında belirli bir noktaya stoklanmış bilginin daha sonraki oluşumları denetlemesindeki mekanizmalar, sosyal bilimciler için esin kaynağı olabilir, belki de etkilemeye başlamıştır da benim haberim yoktur, bunu sormak istedim.

PROF. DR. NİLGÜN ÇELEBİ (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) -

Ben bütün konuşmacılara çok teşekkür ediyorum. Şimdi, Sayın Prof. Sayers konuşmasının sonlarına doğru, sosyal bilimleri, zaten konu başlığı da öyle idi, uzantılarını bağlamak istedi, genetikteki gelişmeler ve Sayın Prof. Öztürk de biz sosyologları çok ilgilendiren bir noktaya getirdi konuyu, dedi ki toplum mühendisliği ortaya çıkıyor. Bu bizim sosyolojinin kuruluşunda var olan bir nosyonumuzdu. Auguste Comte, toplum mühendisi, toplum doktoru demekle idi. Biz yıllarca uğraştık bunu aşmak için, tam aştık filan diyorduk, şimdi biyolojideki bu gelişmelerle biz yeniden toplum mühendisliğine mi acaba soyunacağız diye bende bir korku gelişmeye başladı. Ancak, Prof. İnam buna biraz yüreğe su serperek felsefe tarafından yardımcı oldu. Prof. Öztürk'e özellikle şunu iletmek istiyorum. Şimdi, sosyolojide şu tartışılıyor, ne için bilgi? Bilgi ama ne için bilgi? Bu sorunun cevabı bizim için çok önemli, bu hemen arkasından etik konuyu da getiriyor. Salt bilgi yok, orada felsefeye katılmıyoruz, böyle her şeyin dışında bir bilgi, bir şeyin varlığından, nesneler dünyası bir de bilgiler dünyası açıklamasına katılmıyoruz. Böyle bir şeyin olduğunu kabul etmiyoruz, havadan gelen bir bilgi yok, bilgi sosyal olarak yaratılan bir ürün ve zaman ve mekân bağımlı olarak ortaya çıkan o ürüne belirli dönemlerde bilgi diyoruz. Buradan hareketle de bu bağımlı bir şey, bağımlı bir ürün. Bu bağımlı ürünü ortaya çıkararı sonradan dönüp birtakım insanların alıp bunu bir mühendislik bir tarafsız objektif bilgiymiş gibi, tarafsız bu bir bilgidir, bilimsel

bilgidir alın size ilaç, reçete yazıyorum demesi mümkün değil. Çünkü sosyal olarak üretildiğini kabul ediyorsak, bunun bağımlı olduğunu da kabul ediyoruz demektir. Birtakım değer yargılarının içinde etik kuralları da taşıdığını kabul ediyoruz demektir. Bunu da alıp tarafsız bilgiymiş gibi reçete olarak da sunamayacağımızı da bilmemiz gerekir. Bu nedenle bu toplum mühendisliği zaten olmasın istiyorduk, sanki ben yine de olup olmayacak mışız gibi bir duyguya kapılıyorum. Prof. Öztürk buna ne derler acaba?

Bu benim yürek ferahlatıcı, sosyologlar adına kendi kendimize yürek ferahlatıcı bu tespitime katılır mı, onu merak ediyorum. Bir önceki oturumda da değinilen bu sosyal sorumluluk nosyonu, gerçekten bu çok çok önemli bilgi aynı zamanda sorumluluğu da getiriyor. Sosyal olarak üretildiğine göre, içinde sorumluluğu da barındırıyor, ne için bilgi, sorumlulukla birlikte ele alınması gereken bir ürün olmalıdır.

Birde şunu da ifade edeceğim. Bilgi üretimi sevgisiz olmuyor, anlama akti sevgisiz işlemiyor, birden bire yakalıyoruz, bu önemli, bu sevgi sosyal sorumluluğu zaten arkasından getiriyor. Teşekkürler.

PROF. DR. EMEL ARINÇ (ODTÜ, TÜBA Asli Üyesi) – Çok güzel iki konuşmacı da anlattı, genom projesindeki olağanüstü gelişmeler geçen sene yayınlandı. Organizmaların genom DNA dizilimlerinin saptanması, Biyolojide devrim yarattı; ama bir noktada bekliyor. Genom, organizma ile ilgili tüm bilgileri barındırdığı halde, DNA dizisi tek başına genlerin işlevlerini açıklamıyor. Şu şekilde demek istiyorum. Genom aydınlandı, bundan sonra proteom zamanı, genom ile birlikte proteomiksler üzerinde çalışmamız gerekiyor. Proteomiks, proteinlerin tanımlanması ve fonksiyonlarının aydınlatılması çalışmaların tümünü içermektedir. DNA'nın son ürünü olan proteinler dinamik ve fonksiyoneldir. Enzimler olağanüstü özellikleri olan protein yapısında biyokatalizörlerdir. Enzimlerin protein olduğu ilk kez 1926 da Sumner tarafından gösterildi ise de uzun yıllar, enzimlerin protein olduğuna bile inanılmadı. 1935'ten sonra bunu gösteren iki kişi ile birlikte, Sumner, daha sonra, 1946 yılında Nobel ödülü aldı. Sonraki çalışmalar proteinler üzerinde yoğunlaştı, bilhassa miyogloblin ve hemogloblinin X ışınları analizi ile üçüncül yapılarının aydınlatılması 1950li yıllarda devrim yarattı. Daha sonrada dördüncül yapılar aydınlatıldı. Büyük bir safha ge-

çirdik. Sonra Watson ve Crick 1953'de, yine X ışınları analizine dayanan bulgulardan yola çıkarak DNA'nın ikili sarmal yapısını açıkladılar. DNA:RNA:Protein ilişkisini önerdiler. 1980'lere kadar proteinlerin aminoasit dizisini bulunması çok zaman alan bir işlemdi. Bu dizileri bulan ilk araştırmacılar Nobel Armağanı aldılar. 1980'li yıllarda moleküler biyoloji alanındaki büyük gelişmeler DNA'yı teşkil eden bazların sırasının hızlı bir şekilde bulunmasını sağladı; ve bazlarının sırasından da proteinlere geçildi. Son yirmi yılda DNAların yapısı üzerindeki çalışmalar ve elde edilen bilgiler olağanüstü boyutlara ulaştı. 2001 de insan genom araştırmalar neticesinde, DNA dizileri, beklenenden çok önce çözüldü. Ama herşey bitmedi. İnsanların anladığı şekilde veya Amerikan Başkanının söylediği gibi birçok şeyi çözmediği belli oldu ve şimdi bilimde tekrar proteinlere bir geri dönüş var.

Proteom veya proteomiks için ne düşünüyorsunuz? 'Birde, burada benim vurgulamak istediğim başka bir konu var. Proteinlerin takriben %30'u hücre içinde zara (membrana) bağlı olarak bulunuyorlar. Hücre zarına bağlı proteinler, hidrofobik yapıdadırlar ve kristal halinde elde edilmeleri çok sorunlu olmaktadır. Bundan dolayıda X ışınları analizi ile yapıları aydınlatılamamıştır. Hal böyle iken, yalnız bilgisayar programları kullanılarak, tamamen fizikçilerin, veya elektrik mühendislerinin kullandığı yöntemlerle proteinlerin üçüncül yapılarının aydınlatıldığı iddia ediliyor. Bu konu için ne düşünüyoruz, deneysel kısım gitgide geride kalıyor gibi. Bu birincisi.

İkincisi, iki konuşmacı da belirtti, biyolojik alanlardaki gelişmeler gerek Türkiye'de gerekse dünyada da her şeyi etkiliyor. Nasıl etkiliyor? ahlakî, sosyal ve hukuksal boyutları var, mesela bir bebek düşünürseniz, tüp bebek, bir vericinin spermini kullanarak 50 tane bebek yapıyor ise bunlar kardeş ve kendileri hiçbir zaman öğrenmiyecekler. Evlenmeleri, başka sosyal hakları, hukuksal hakları bunlar hep bir sorun. Veya 20 yaşındaki bir genç kızda meme kanseri genini buldunuz diyelim. Bu durum kendisine 20 yaşında iken söylenecek mi? Olmama ihtimali de var. Bunu söylemeniz lazım mı 20 yaşındaki genç kıza, siz 60 yaşında kanser olacaksınız diye. Bu ayrı bir konu.

Başka değinmek istediğim bir husus, ben Öztürk Hocamızın söylediği ile ilgili. Cumhuriyet bilimde iflas etti dedi, sanırım. Bilhassa şimdi

Türkiye’de şu sorun var. Türkiye’de biz başka bilim insanlarının ne yaptığını bilmiyoruz. Ben kendi sahamda dünyada kim çalışıyor, hangi sahada çalışıyor, hangisi hangi organizmayı kullanıyor çoğunu biliyorum, ki yılda 2000 yayın çıkıyor, çalıştığım konuda, ama Türkiye’ye gelince biz bunu bilmiyoruz. Türkiye’de başka birşey daha yapmıyoruz. Ben Amerika’da öğrenci olarak bulunduğum zaman, yan laboratuvardaki hoca derdi ki, Dr. Wiliams işte şu konu üzerinde çalışıyor, şunu yapmıştır, bunu yapmıştır, şöyle bir bilim adamıdır. Bizde bu katiyen söylenmiyor. Yani bundan dolayı da Türkiye’de yapılmış olan veya yapılan buluşlardan genellikle haberimiz olmuyor. Atatürk’ün getirdiği 1933’te getirdiği Alman bilim adamları ile birlikte çalışan Türkler, Türkiye’de bilhassa biyokimya alanında, ki proteinler şimdi temel biyokimyanın bir parçasıdır; 1940 ile 1955 arasında büyük ilerlemeler gösterdiler. Elastaz enzimi, bu çalışmalar sırasında Türkiye’de bulunmuştur. O dönemde, Türkiye’den çıkan makaleler Nature’da yayınlanmıştır. Aynı şekilde çok kıymetli bir bilim adamı olan Aksoy Hocayı geçenlerde kaybettik, bizim Türkiye Bilimler Akademisinin bir üyesi idi; ama Türkiye Bilimler Akademisinde de onun ne olduğunu, neler yaptığını bilenlerin çok az olduğu kanısındayım. O yıllarda orak hücre anemisinde, Hemoglobinin b-zincirinde bulunan altıncı aminoasitin normal hemoglobinkinden farklı olduğunu gösterilmiş ve orak hücre anemisinin oluşması moleküler düzeyde açıklanmıştı. Muzaffer Aksoy Hoca’nın 1955’te yayınlanan moleküler düzeyde olmamakla beraber, bilimsel olarak sıcağı bir konu olan orak hücre anemisi üzerinde uluslararası dergilerde makaleleri vardır. Ayrıca benzen üzerindeki çalışmaları ile dünyada 1960’lı yıllarda hemen hemen tektir. Yani 1960’lı yılların başına kadar bu konuda Türkiye’de ilerleme var; ama ne oluyorsa oluyor, 1960’dan 1982’e kadar, büyük bir duraklama devri oluyor, burada başka söylemek istediğim husus da öğrencilerimize iyi taraflarımızı anlatmak zorunda olduğumuzdur.. Öğrencilerimize heyecan vermek zorundayız, eğer o heyecanı vermezsek, biz çok iyiyiz, bizim şu, şu, şu bilim adamlarımız var, biz bunları yaptık, bizim içimizde de şunlar var, bunlarla yarışıyor demezsek, özgüven kaybolur, çalışma şevki azalır; onun için pozitif taraflarımızı ihmal etmiyelim. Tüm dünya böyle yapıyor. Ahmet Üçer anlattı. Dediki, birkaç yıl önce Macaristan’a gittiği zaman, kendi-

sini bir araştırma merkezine götürmüşler. Orada Macarların 1800'lü yıllardan başlayarak şimdiye kadar olan zamanda dünya bilimine yaptığı katkıları, bir videodan övünerek göstermişler, ümit ediyorum ki, biz de belki bunları ileride yaparız. Teşekkür ediyorum.

KATILIMCI BİR GENÇ – Ben Zehra Hanımın söylediklerinin bende yaptığı çağrışımlar ve farklı ulaştırdığı metinleri kapsamında ve neticede konusu insan olan iki bilimin geçişliliği adına, yani bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı değil, etkileşim dedi hocam, ben geçişlilik diyorum, şöyle bir şey söylemek istiyorum. Şimdi Hocam dedi ki, proteinler çevreden etkileniyor, kalıtım ve çevre biyolojik bir şekilde kendini belirliyor. Şimdi sosyolojide de iki temel yaklaşımı biz ayırt ediyoruz, aksiyonel ve holistik. Yapılaşma kuramında şu ortaya atılıyor, yapının ikiciliği değil, ikirliliği yani hem özne hem nesne, hem insan hem yapı birbirlerini belirliyor. Bu şekilde de bu proteinin kalıtımda işte çevrenin bir etkisinin var olması herhalde orta yolcu kuramı, yapılaşma kuramını doğruluyormuş gibime geliyor. Sizden aldığım böyle bir metne geçirmeye çalıştım.

Bir de iki hocamın da bahsettiği modernite bağlamında bir şeyler söylemek istiyorum. İnsan özne olmak istiyor, insan bu bir anlamda tanrı olmak istiyor, yaratıcı olmak istiyor laboratuvarlarda artık insan yetiştireceğiz, göbek bağı olmayan insanlar. Şimdi modernite şunu yaptı, zemin tabularasa dedi, geçmişten kopardı. Şimdi genin çözülmesiyle kalıtım yok, yine geçmiş yok, gelenek yok; yani modernitenin zihin kurgusunda yapmış olduğu tahribatı bedene yapmaya kalkıyoruz. Yani göbek kordonu demek, anaya, doğaya, toprak anaya, kozmoza bir bağı, yani bu kesilip laboratuvarlarda bağlantısız insanlar mı yetiştireceğiz, yani insan gerçekten tanrı mı oluyor? Teşekkür ederim.

PROF. DR. YÜCEL KANPOLAT (TÜBA Asli Üyesi) – Çok teşekkür ederim. Bu toplantının düzenlenmesinde ben bir hayli heyecan duymuştum, halen de aynı heyecanı devam ettiriyorum. Ancak bu toplantıda işin felsefi boyutu, kavram tanımlama boyutu çok öne geçti de bir şey bana göre eksik kaldı, bizim buradan bir ev ödevi çıkarmamız lazım, yani bizim ödevimiz ne? Ben şu soruları sormak istiyorum. Yani Avrupa için AB için öyle veya böyle Millet Meclisi ve siz politikacı olarak Sayın Prof. Güleç ne düşünüyorsunuz?

AB'ye geçmezsek biz bilgi toplumu diye ne yapacağız? Altıncı çerçeve programı deniyor, İsrail girmiş, işte İsviçre girmiş, İsviçre aşağı yukarı bütçesinin yüzde 1'ini temel bilim araştırmalarına ayırmayı planlıyor, biz yani Bizansın çöküş döneminde meleklerin işte cinsiyetini tartıştığı gibi burada hep felsefe mi tartışacağız? Sayın Prof. İnam beni bağışlasın, çok önemli şeyler söylediler, ama yani bilgi toplumu diyorsak, bilgi toplumuna ulaşmayı da planlıyorsak, teknoloji ve bilgi bizi öyle bir yere sıkıştırdı ki, biz ya bu yarışta yok olacağız ya var olacağız. Onun için de işte 2003 yarın kapıda ama biz hâlâ karar vermedik. Bu parayı ödeyecek miyiz, ödemeyecek miyiz? Aşağı yukarı yıllık 40-50 milyon dolar. Onun için de, ben buradan çok daha somut, biraz da benim cerah karakterim belki bunu zorluyor, somut şeyler istiyorum. Yani Türkiye ne yapacak? YÖK ne yapacak? Bilim Akademisi ne yapacak? Biz aydınlar olarak bir müşteri grubu olarak ne talep edeceğiz? Bir Pazar oluşturmak istiyorsak müşteri olarak bir şey talep etmek zorundayız. Bu toplantıdan onun için ben biraz da böyle somut öneriler bekliyorum. Hatta bunun arkasından da Akademi Konseyinden bir durum bildirisi isteyeceğim. Durumu tespit eden ve siyasilerden, Bütçe Plan Komisyonundan, Dışişleri Bakanlığından şunları artık yapın yahutta bu bilgi toplumu söylemlerinde vazgeçin demek gerekiyor.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkürler Sayın Prof. Kanpolat. Şimdi katkılara ve sorulara ilişkin olarak sunucu ve yorumcu üyelerimizden görüşler alacağız önce Sayın Prof. Sayers'den başlamak istiyorum. Buyurun efendim.

PROF. DR. ZEHRA SAYERS – Toplantının sonuna geldik, onun için yanıtlarımı kısa sürede söylemeye çalışacağım. İlk önce, Sayın Tekeli ne tür anolojiler yapabiliriz diye sordu. Genç arkadaşımdan bana biraz yardım geldi. Çeşitli anolojiler yapılabileceğini zannediyorum, özellikle biyoloji ve ekoloji kavramlarını sosyal bilimlerin kullanabileceğini ve onların bize geri besleme yapabileceğini düşünüyorum. Sizin de sözünü ettiğiniz klonlama bir örnek. Ayrıca kompleks sisteme yaklaşım da bence çok önemli, parçaları öğrenip ondan sonra bütüne yaklaşmak da başka bir örnek. Bu yaklaşımlarla sert ve yumuşak bilimlerin ayrımı git-

tikçe kayboluyor. Bu noktadan size geleyim, bana yardımınız için teşekkür ederim ve sizde bu tür anolojilerin uyanması benim çok hoşuma gitti, umarım ki, bunlar daha da çok olacak ve birbirimizden öğrendikçe, sizin dilinizden ben daha iyi anlamaya başladıkça, benim dilimsiz daha iyi anlamaya başladıkça yaratıcı sonuçlar çıkacağına inanıyorum.

Proteomik konusu şu anda patlıyor, protein ilişkileri, protein etkileşimleri önemli. DNA kitabını okuyoruz ama o kitabı okumak yeterli değil, şu anda burada olan olayları bilmemiz lazım, onlara da yalnız proteinler olmasa bile büyük ölçüde proteinleri anlayarak yaklaşıcağız ve bu konu çok geliyor. Yapısal tahminlerden ve biyoenformatikten faydalanarak 100 % somut bilgiye ulaşmanın şu anda mümkün olduğunu düşünmüyorum, onun kolay kolay mümkün olacağını da düşünmüyorum ama bu konuda çalışılması gerektiğine inanıyorum.

Etik konularını ben de düşünüyorum, hepimiz düşünüyoruz, tüp bebek konusu, hastalıklar konusu, bunlarla bir şekilde baş etmemiz lazım. Bunlar bizim önümüze gelen sorular, bunları dile getirirsek, her gün karşımızda görmeye alışsak, onlarla daha iyi baş etmeye çalışacağımızı ve o cesareti bulacağımızı zannediyorum. Burada bilgi çok önemli, bilmediğimiz şeyden korkuyoruz ve rasyonel çözümler getirmek zor oluyor.

Ben genel olarak iyimser bir insanım, o yüzden de Mehmet Beye çok konuda katılmama rağmen Türkiye'de çok şeyin olabileceğine inanıyorum. Bence somut ev ödevimiz sorunlarımıza somut çözümler getirmek. Genç arkadaşımızın söylediği gibi bir yerde erişim oluşturmak. Ben öğrencilerimin burada olmasını isterdim, onlar benim yarın için yaptığım somut yatırımlar. Onların bu tartışma ve konuşmalardan kazanabilecekleri var. Bizim yapacağımız kısa vadeli somut bir şey de altıncı çerçeveye. Ne şekilde olursa olsun, ben eğer Türkiye'den girmezsem başka bir ülkeden bir partner bularak bu programa gireceğimi düşünüyorum, bunu yapmaya mecburum, başka türlü burada yaptığım işi sürdürmeme imkân yok. Bu sabah duyduğum bazı şeyler beni dehşete düşürdü, onun için o konuda hiçbir şey de söylemek istemiyorum. Dediğim gibi iyimserliğimi devam ettirmek istiyorum ve inanıyorum ki, bu birikim ve etkileşim olduğu sürece bunları aşmanın bir şekilde yolunu

bulacağız, çünkü aklın yolu birdir; buna güveniyorum.

Bitirmeden bir ekleme daha yapmak istiyorum. Karmaşık sistemleri inceleyen insanlar görüyorlar ki, parçalar bir araya geldiği zaman ortaya çıkan bütün o parçaların lineer toplamından çok farklı bir şey olabiliyor. Ben karmaşık sistemleri, yalnız biyolojik sistemler veya deney sistemleri olarak değil, toplum olarak da görüyorum ve bu karmaşık sistemi anlamak için parçalarına baksak da tümü gözönünde tuttuğumuzda beklemediğimiz harikaların yaratılabileceğini düşünüyorum. Teşekkür ederim.

PROF. DR. MEHMET ÖZTÜRK – Teşekkür ederim. Öncelikle Emel Hanımı ve diğer kişileri sakinleştirmek için söyleyeyim, ben bu konuları öğrencilerimle konuşuyorum ve öğrencilerime de gerçekten Türkiye Cumhuriyetinin en büyük başarısızlıklarından birisinin bilim olduğunu söylüyorum. Ama bu benim öğrencilerimin cumartesi günleri çocuklarını babalarına bırakıp deney yapmalarını engellemiyor. Buradan şuraya gelmek istiyorum. Bence felaket tellalcısı olmak herhalde en kötü şeylerden birisi; yani insanlar her zaman tabî ki sevdikleri insanlara iyi haberleri ulaştırmak isterler, ben de öyle yapmak isterim. Benim bu kişisel yorumum ve mutlaka yanılmalar olabilir; ama benim inancım o dur ki, gerçekten cumhuriyetin başındaki bilim konusundaki konulan hedeflere ulaşılmamasının birçok nedenleri var; ama en önemli nedeni sanıyorum Atatürk'ün ölümünden sonra bu politikadan vazgeçilmesidir. Özellikle 1950'lere yaklaşırken, ne yazık ki, bilimin bugün Türkiye'nin varması gereken noktada olmadığını düşünüyorum. Bunun da aslında örneğini verecekken, tam altıncı çerçeve diyecektim, Yücel Bey ve Zehra Hanım değindiler. Altıncı çerçeve programına şu anda Türkiye'nin girmesine başlıca tereddüt nedenini, herhalde biliyorsunuzdur, bizim oraya yılda 50 milyon dolar vereceğiz, acaba Türkiye'deki bilim adamları, mühendisler, uzmanlar bu parayı geriye getirebilir mi? Bu soruyu biz sorduğumuza göre, ki bu soru çok ciddî bir şekilde soruluyor. Türkiye'deki bilim adına hareket eden kurumlar tarafından soruluyor, politikacılar tarafından soruluyor. Eğer biz 75 yıllık tarihimizde Avrupa'ya göndereceğimiz parayı geriye getirememek endişesi taşıyorsak ve Avrupa Birliği'nin araştırma alanı içerisine girebilmeyi sadece bir bakkal hesabına indirgeyebiliyorsak hâlâ bilimsel kurullar olarak sade-

ce ne kadar veririm, ne kadar alırıma indirebiliyorsak, sanıyorum bunlar bilimde henüz birçok konuda çok geride olduğumuzun ifadesidir diye düşünüyorum.

Bilim adamlığı, sōsyal bilimcilik ve sanatçılık günümüzde kendi taşımaları gereken gömleklerinden soyunup başka bir yöne çekilmek isteniyor. Bilim olmadan bilimi uygulamaya çalışan bir mühendislik, sanat olmadan sanatçı olmak ya da sosyal bilimi sadece toplumu şu ya da bu yönde siyasî belki beklentiler yönünde değiştirmek amacıyla kullanmak hevesleri var. Bu hevesler aslında sosyal bilimlerde sanatta yüzyılların sorunu; ama ne yazık ki, bilime de bu konu girmeye başladı ve bilimin üretilmesinin tek amacı artık sanki bir ekonomik kazanım haline geldi. Merak ediyorum, acaba bu biyoloji biliminin iki babası olan Darwin'e ya da Mendel'e sen bezelyeleri sayacaksın ama bize yeni bir bezelye türü geliştirip iyi para kazandırırsan bunu yaparsın deselerdi Mendel herhalde bu kuralları bulamazdı diye düşünüyorum. Varmak istediğim nokta şu: tabî ki, bir ülkenin mühendislere, uzmanlara, bilce sahibi insanlara ihtiyacı olduğu gibi, bilce sahibi insanlara da ihtiyacı vardır diye düşünüyorum. Sanıyorum soruların yanıtlarına cevap verdim.

İnsan tanrı mı olmak istiyor? İnsan herhalde şu anda DNA'yı tanrı gibi görüyor, bana göre çok yanlış ve belki de Enel hak kelimesi bilimsel olarak birkaç yıl içinde ispatlanacak diye düşünüyorum.

PROF. DR. AHMET İNAM – Şimdi, bir bilim kanadından, bir de mühendislik kanadından diyebilirim, Prof. Erzan ve Prof. Saatçioğlu'ndan gelen yorumlar için. Prof. Erzan'ın konuşmasını dinlemek isterdim; ama kaygılarını sezebildiğimi sanıyorum. Tabî burada sosyal bilimcileri ve galiba felsefecileri de dinledi, sanıyorum kafasındaki bizler hakkındaki tabî ben sosyal bilimciler için bir şey diyemem belki Prof. İrzık'tan da farklı bir felsefeciyim. Belki o açıdan benim hakkımdaki görüşleri için bir şey söyleyebilirim. Burada bizim sözünü ettiğimiz veya benim ayırmaya çalıştığım bilgi, bilce falan gibi sözcükler, bu bilim pratiğini anlamamaya veya bilime sırt çevirmeye yönelik bir şey değildir. Dolayısıyla benim özgül bilgi dediğim şey, bilim adamı olmamakla veya bir mühendis olmamakla ilgili bir şey değil, yani mistik, karanlık, anlaşılmaz, böyle bilim adamlarının ermiş olmasını öngören falan bir şey değil. İşini doğru dürüst yapan bilim adamları elbette kendi epistemik cemaat-

ları için, kendi kominiteleri, toplulukları için, kendi problemleri ışığında savaşıacaklardır. Benim konuşma düzeyim sanıyorum biraz daha farklı, farklı bir düzlemde konuşuyoruz. Komünikasyon bozukluğu oradan kaynaklanıyor; ama sizin kaygınızı anlayabiliyorum; yani bilim insanlarına bu sosyal bilimlerden ve felsefeden kendilerini tanımlarına imkân verecek şekilde yardım bekliyor olabilirsiniz, bu da yapılabilir, yapılmıyor değil, sanıyorum bunu yapan felsefeciler ve sosyal bilimciler de var. Ama burada benim konuşmam öyle bir hedef taşıyor. Yani benim konuşmamda vurgulamaya çalıştığım bilgi farklı bir açıdan görülen bilgi; belli hedefler taşıyan bilgi. Elbette bilim adamı araç olarak kullanacak bilgisini; yani ben ona itiraz etmiyorum, benim itiraz ettiğim şey, bilgisini gerçekleştirmeye çalışan bir bilim adamının kendi yaşıyla olan ilgisi. Diyebilirsiniz ki ne karışyorsun, herkes, her koyun kendi bacağından asılır, sen bilim adamının ürettiği şeye bak.

Şimdi, ben bilim adamının ürettiği şey açısından düşünmüyorum çünkü bu epistemik ethos dediğim şeyin içine girdiği zaman bilim adamı büyük ölçüde insan hayatından sorumlu oluyor. Benim söylediklerimi belki tam iyi anlayabilmek için; Michael Polanyi okumak gerekiyor. Personal Knowledge; orada bütün bilimsel bilginin altında kişinin olduğu düşüncesi var ve Michael Polanyi kendisi bir bilim adamıdır ve bilime katkısı olan birisidir. İlk başından felsefeci olan biri değil, önce bilim adamı olmuş ve bayağı kendini o alanda ispat etmiş ve orada yaşadıklarından sonuç çıkarmış birisidir. Benim söylediklerim Polanyi çizgisinde olan şeylerdir. Sizin kaygılarınızın çok uzağında olduğunu sanmıyorum.

Sayın Prof. Saatçioğlu, tabîi haklı olarak yine o da farklı bir düzlemde konuşuyor, o bakımdan birbirimizi anlamamız zor; yani kendisinin çok başarılı bir yönetici, iyi bir mühendis olduğunu düşünüyorum. Kaygılarımız çok farklı onun için benim özgül bilgi dediğim bilgi knowledge değil; yani düzlem çok farklı, farklı bir şey benim söylediğim. Dolayısıyla herhalde bu konuda aynı düzlemde olmadığımız için anlaşabileceğimizi sanmıyorum.

Sayın Prof. Kanpolat'a gelince, haklı olarak yani nedir bizim ev ödevimiz dediler. Ama bu konuşmaların başından beri bulunabilseydi, kendisini tatmin edecek konuşmalar da dinleyebilirdi; fakat bir talihsiz-

lik o ki, benim gibi birini dinlemek zorunda kaldılar ve çok havalarda sözler söylemiş oldum.

Yani bu pratik problemlerin çözümünde ufuk genişliği çok önemli. Biz felsefecilerin işlevi burada. Yani bize genellikle işte böyle ne dediği belli olmayan, öyle kendine göre bir sistem, amaç diyen biri gibi bakılır. Ama böyle bakılmak aslında bakanların aleyhine olan bir şeydir. Çok büyük bir fırsat kaçırılıyor böyle bakmakla felsefeye. Çünkü madem ki, bir mühendisçe veya bir cerrahi açıdan bilgiye bakılabiliyor biraz daha pratik yaklaşıp, bizim sözlerimizden de güzel şeyler çıkarabileceğini sanıyorum, bir çerçeve değişikliğine ihtiyaç var. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Biz de teşekkür ediyoruz Sayın İnam, Anlaşma ortamı oluşturmak, cepheler oluşturmaktan daha anlamlı ve yararlıdır. Sayın Prof. Güleç, buyurun.

PROF. DR. CENGİZ GÜLEÇ – Doğrudan bana yönlendirilmiş bir soru olmasa da sayın Prof. Kanpolat'a kısa bir cevap vermek isterim. Sayın Kanpolat, burada unutmaya çalıştığım siyasi kimliğimi hatırlattı. Bilgi toplumuna erişmek, ulaşmak elbette çoğumuzun paylaştığı bir hedeftir, toplumsal bir amaçtır. Ancak bunu biz gerçekten başarabilir miyiz? Bugünkü Türkiye'ye baktığımızda bu konuda çok iyimser değilim. Üç yıl önceye kadar taşımaktan onur duyduğum akademik kimliğimle düşündüğümde bu ülkü bana da gerçekleştirilebilir gerçekçi bir hedef gibi görünüyordu. Ama üç yıllık politik deneyimlerimden sonra bu konuda eskisi kadar iyimser değilim. Karamsarlığımın birinci nedeni toplumu dönüştürme, değiştirme mühendisleri olarak kabul edebileceğimiz politikacıların niteliği ile ilgili kuşkularımdır. Türkiye'de politik düzeyin yeterliliği maalesef kuşkuludur. Bunun bilinen pek çok tarihsel/toplumsal nedenleri vardır. Bunları açıklayabiliriz, anlayabiliriz ve belli bir dereceye kadar hak da verebiliriz ama politika kurumunun güvenilirliği ve inandırıcılığından emin olamayız. Politik duyarlılığın ve politik ahlakın taşıdığı ciddi eksiklikler, politikanın dağınıklığı ve toplumu temsil açısından yetersizliği de eklenince, topluma öncülük edecek politikacıların bilgi toplumuna bizi ulaştırmasını beklemek hayalci-

lik gibi geliyor bana.

Karamsarlığımın ikinci nedeni, ileri, çağdaş toplumsal projeleri gerçekleştirecek, vizyon sahibi kişilerin politika içinde etkin ve öncü olmalarına mevcut politik aktörler ve kurumlar izin vermez. Politik iktidarı şöyle ya da böyle ele geçiren liderlerin bu ayrıcalıklı konumlarını koruma güdülerini öyle aşırı ve abartılı bir noktaya varmış durumda ki, onları bu tutkularından vazgeçirecek, sağlam, örgütlü ve etkin bir toplumsal muhalefet ve kamu baskısına şimdilik rastlamak da mümkün değil. Kırk yıldır politikaya dışardan ve tepeden yapılan müdahaleler, politik olgunlaşmanın vazgeçilmez önkoşulu olan sürekliliği de parçalamış durumda. Politikada sağlam, tutarlı, gerçekçi ve topluma dayalı temsili örgütlenme ve kurumlaşmanın gelişmesi, gerekçeleri ne kadar haklı olursa olsun askeri darbeler ve müdahaleler sonucu mümkün olmamıştır. Bu da Politikaya güvensizliğin pekişmesine ve politikacının etik duyarlılığının giderek azalıp, popülistleşmesine yol açmıştır. Ucuz halk dalkavukluğu ya da oportünist oy avcılığıyla toplumun önüne uzun soluklu, ilerici vizyonların konmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Üniversiteleri, demokratik kitle örgütleri, sendikaları, meslek örgütleri ve toplumcu aydınları sindirilmiş, politikada etkin olmaları sürekli engellenmiş bir toplumun hangi güçlerle küreselleşen dünya içinde "bilgi toplumu"na geçişi sağlayacağı benim için cevabı zor bir soru olarak kalmaktadır.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim Sayın Prof. Güleç.

Gördünüz mü Sayın Prof. Kanpolat, pas verdiniz, top yine size ve bilime, bilim kurullarına gönderildi. Efendim, ben sunuculara, yorumculara ve katılımcılara teşekkür etmeden önce, toplantıyı açan Toplantı Düzenleme Komisyonu Başkanımızın toplantıyı kapatmasını istiyorum. Buyurun Sayın Prof. Tekeli.

PROF. DR. İLHAN TEKELİ – Ama bu emrivaki oldu.

OTURUM BAŞKANI – Bu da var programın içerisinde.

PROF. DR. İLHAN TEKELİ – Efendim, ben böyle bir emrivaki ile karşılaşacağımı bilmiyordum, onun için bir hazırlığım yok; ama işte uzun

bir düşünce yolculuğunun sonuna geldik. İki gün sabahtan akşama kadar süren, her seansı çok yoğun geçen, dinleyenlere birçok çağrışımlar yaptıran, kanımca verimli bir toplantı oldu.

Bundan sonra bize düşen görev, bu toplantının kitabını en kısa zamanda çıkarmaya çalışmak. Tabii bunun bize düşen bir görev olduğunu söylerken, tabii katılımcılara düşen de bir görev olduğunu da söylemiş oluyorum. Eğer metinlerini bize en kısa zamanda sunarlarsa bu kitap o kadar kısa sürede çıkacaktır. Biz elimizden geldiği kadar kısa sürede yayınlamaya çalışacağız. Ona söz verebilirim bu aşamada.

Tabii bu konu üstünde Türkiye’de bir tartışmanın başlatılmış olmasını çok yararlı buluyorum. Türkiye’deki tartışmalar, açık konuşmamda da söylediğim gibi, hep küreselleşme ve onun karşıtlığı, yandaşlığı üstünden gidiyor, bu çok verimli değil. Aslında bu tartışmanın bilgi toplumuna geçmek üstünden gitmesi daha yararlı olacak. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçme gayreti, cehti üstünden götürmek sanıyorum daha verimli olabilir. O zaman küreselleşme konusunda da ne yapacağımızı daha iyi bilebiliriz; yani bilgi toplumuna daha hızlı adım atan bir toplum küreselleşmeden de korkmaz ya da daha az korkabilir. Onun için, bence Akademinin bu konuda bir tartışmayı başlatmış olması önemli. Bilgi toplumuna geçiş sorununu sanıyorum Türkiye’de ilk defa her yönüyle tartıştık. Bunun bir nihai toplantı olması söz konusu değil, toplantıdan edinilen esinlerle, belki Sayın Prof. Kanpolat’ın getirdiği konuya da bağlantı yaparak, bunun pratik sonuçları üstünde bir şeyler yapmak olanağı bulunabilir. Biz bu toplantının düzenleyicileri olarak konuyu açmaya ağırlık verdik. Ama tabii böyle bir talep olursa, belirli bir nefes alma zamanı geçtikten sonra Türkiye için bilgi toplumuna geçmek için bir vizyon, bir yol haritası, bir pratik üstünde de bir başka toplantı düzenleyebiliriz, yani bizim işimiz zaten böyle ortamları, etkinlikleri üretmek.

Bu konuşmayı çok uzatmak istemiyorum, bu toplantının oluşması için çok kişiye teşekkür borçluyuz, tabii önce Akademi yönetimi böyle bir toplantıyı teşvik etti, hem Konsey, özellikle Akademi Başkanımız bizi adeta ittirdi. Tabii Akademinin çalışanları bu toplantının yürütülmesinde aktif görev aldılar, özveriyle çalıştılar. Ama benim esas teşekkür edeceğim kişi, şimdi bu toplantıyı yöneten Süleyman Çetin Özoğlu, biz

komisyon olarak çalıştık; ama bütün yükü, toplantının hammaliyesini o çekti, tek tek kişilerle o muhatap oldu, ona çok teşekkür borçluyuz, bundan sonra kitabın oluşmasında da bu yükü çekmeye devam edecek.

Efendim, teşekkür ederiz bütün katkılara.

OTURUM BAŞKANI – Efendim, ben Sayın Başkana bana görev ver-
sin diye kapanışı önermemiştim; ama memnuniyetle görev yerine geti-
rilecektir. Akademide görevli Başuzmanımız Sevim Türelî'nin toplantı-
nın gerçekleştirilmesinde sağladığı katkı düzeyinde kitabın yayınlan-
ması da sağlanacaktır.

Ben, sabrınız için teşekkür etmek istiyorum. Sayın Prof. Güleç'in
çizdiği karamsar tabloyu da Prof. Tekeli biraz aydınlattı, umut var,
Prof. Kanpolat söz verdi yapılması gerekenler konusunda. Bu gelişme
sağlandığı sürece tablo değişecek, hatta Prof. Güleç'in değindiği "poli-
tikaya" rağmen değişecek.

Sunuculara, yorumculara ve katılımcılara teşekkürler ve saygılar
sunarak oturumu ve toplantıyı tamamlıyoruz.

TÜBA

Bilgi Toplumuna Geçiş

Toplantısı

Program

25-26 Mart 2002

TÜBİTAK Mustafa İnan Salonu
Tunus Cad. No: 80 Kavaklıdere, Ankara

TÜBA

Bilgi Toplumuna Geçiş Toplantısı

25-26 Mart 2002

Program

TÜBİTAK Mustafa İnan Salonu

25 Mart 2002 Pazartesi

- 9.30-10.00** **Açılış Konuşmaları**
Komisyon Başkanı
(Prof. Dr. İlhan Tekeli)
Akademi Başkanı
(Prof. Dr. Engin Bermek)

Oturum 1

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Ziya Aktaş

- 10:00-10:30** Bildiri: Bilgi ve Bilgi Toplumuna Geçiş Sorunu
(Prof. Dr. İlhan Tekeli)
- 10:30-10:45** Yorum: Yorumcu
(Prof. Dr. Gencay Şaylan)
- 10:45-11:15** Bildiri: Bilgi ve Enformasyon Farklılığı
(Prof. Dr. Gürol Irzık)
- 11:15-11:30** Yorum: Yorumcu
(Prof. Dr. H. Ünal Nalbantoğlu)
- 11:30-12:00** Tartışma
- 12:00-13:30** Ara

Oturum 2

Oturum Başkanı

Prof. Dr. İlhan Tekeli

- 13:30-14:00** Bildiri: Günümüzde Bilginin Ekonomi Politikası
(Prof. Dr. Ayşe Buğra)
- 14:00-14:15** Yorum: Yorumcu
(Doç. Dr. Eyüp Özveren)
- 14:15-14:45** Bildiri: Günümüzde Demokrasi ve Bilgi

(Prof. Dr. İlkay Sunar*)

14:45-15:00 Yorum: Yorumcu

(Doç. Dr. Fuat Keyman)

15:00-15:30 Bildiri: Bilgi Sosyolojisi

(Yrd. Doç. Dr. Meltem Ahıska)

15:30-15:45 Yorum: Yorumcu

(Doç. Dr. Mesut Yeğen)

15:45-16:15 Tartışma

16:15-16:30 Ara

Oturum 3

Oturum Başkanı

Prf. Dr. Ahmet İnam

16:30-17:00 Bildiri: Bilgi ve Antropoloji İlişkisi

(Prof. Dr. Nükhet Sirman Eralp)

17:00-17:15 Yorum: Yorumcu

(Yrd. Doç. Dr. Suavi Aydın)

17:15-17:45 Bildiri: Bilgi ve Yerellik

(Doç. Dr. Murat Güvenç)

17:45-18:00 Yorum: Yorumcu

(Prof. Dr. Ayda Eraydın)

18:00-18:30 Tartışma

26 Mart 2002 Salı

Oturum 4

Oturum Başkanı

Prf. Dr. Gürol Irzık

9:00-9:30 Bildiri: Bilgi ve Psikoloji İlişkisi

(Doç. Dr. Sami Gülgöz)

9:30-9:45 Yorum: Yorumcu

(Prof. Dr. Nuray Karancı)

9:45-10:15 Bildiri: Bilgi, Bilim ve Teknoloji

Toplantıya Katılmamıştır

(Prof. Dr. Ergun Türkcan)

10:15-10:30 Yorum: Yorumcu

(Prof. Dr. Cevdet Erdost)

10:30-11:00 Tartışma

11:00-11:15 Ara

Oturum 5

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Bahattin Akşit

11:15-11:45 Bildiri: Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu

(Doç. Dr. Erkan Tekman)

11:45-12:00 Yorum: Yorumcu

(Prof. Dr. Ziya Aktaş)

12:00-12:30 Bildiri: Temel Bilimler-Bilgi İlişkisi

(Prof. Dr. Ayşe Erzan)

12:30-12:45 Yorum: Yorumcu

(Prof Dr. Gürol Irzık)

12:45-13:15 Tartışma

13:15-14:30 Ara

Oturum 6

Oturum Başkanı

Prof. Dr. M. Orhan Öztürk

14:30-15:00 Bildiri: Bilgi Toplumu ve Medya

(Prof. Dr. Aydın Uğur)

15:00-15:15 Yorum: Yorumcu

(Orhan Bursalı)

15:15-15:45 Bildiri: Bilgi Topluma Geçişte Üniversitenin İşlevi ve Yeniden Yapılanması

(Prof. Dr. Bahattin Akşit)

15:45-16:00 Yorum: Yorumcu

(Prof Dr. Ömer Saatçioğlu)

16:00-16:30 Tartışma

16:30-16:45 Ara

Oturum 7

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu

- 16:45-17:15** Bildiri: Genetik Alanındaki Bilimsel Gelişmelerin Sosyal Bilim Düşünce ve Metodolojisine Etkileri
(Prof. Dr. Zehra Sayers)
- 17:15-17:30** Yorum: Yorumcu
(Prof. Dr. Mehmet Öztürk)
- 17:30-18:00** Bildiri: Bilgi, Bilim ve Etik
(Prof. Dr. Ahmet İnam)
- 18:00-18:15** Yorum: Yorumcu
(Prof Dr. Cengiz Güleç)
- 18:15-18:45** Tartışma
Kapanış

Türkiye Bilimler Akademisi, bilimi ve bilimsel uğraşmayı benimsetmek, desteklemek ve bilimin toplumsal yaşamdaki etkinliğini artırmak amaçlarını güden özerk bir bilim kuruluşudur. Üyeleri, uluslararası bilimsel kimlikleri ve üstün başarıları ile öne çıkmış bilim insanları arasından yüksek liyakat esasına göre seçilirler.

Akademi, ülkemizde en yüksek bilimsel ölçütlerin yaşama geçirilmesi, bilimsel yaklaşımın her alanda toplumun çözüm arama yeteneğini artırıcı biçimde benimsenmesi, bilimsel ve teknolojik veriler ışığında temel toplumsal stratejilerin belirlenebilmesi için geniş bir tartışma ortamının oluşmasını amaçlar. Bilim etiğinin, kendi üyeleri arasında ve tüm bilim topluluğunda özümsemişi ve eksiksiz uygulanması, düşünce özgürlüğünün, bilim ve tartışma kültürünün yerleşmesi için çaba sarf eder. Akademi, çalışmalarını, başta üyelerinin olmak üzere, bilim topluluğunun gönüllü katılım ve katkılarıyla yürütmektedir.

(<http://www.tuba.gov.tr>)

Türkiye
Bilimler Akademisi

ISBN 975-8593-32-3

9 799758 593322

